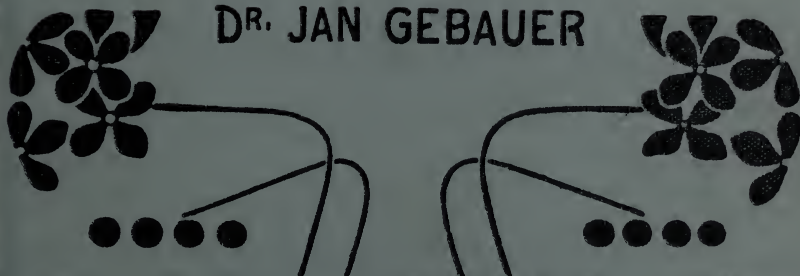

Dr. JAN GEBAUER

PŘÍRUČNÍ MLUVNICE JAZYKA ČESKÉHO

PŘÍRUČNÍ

MLUVNICE JAZYKA ČESKÉHO

PRO UČITELE A STUDIUM SOUKROMÉ.

NAPSAL

DR. JAN GEBAUER.

Jiří Kohout

VYDÁNÍ DRUHÉ, OPRAVENÉ.

1. 10. 10.

V PRAZE.
NÁKLADEM GRAFICKÉ SPOLEČNOSTI „UNIE“.
1904.

Tiskem České grafické společnosti „Unie“ v Praze.

Nakladatel, jemuž jsem svým časem k vydání podával Historickou Mluvnici jazyka českého, poukázal k tomu, že dílo tak veliké a nákladné těžko se odbývá, často i škodu hmotnou přináší, a vyslovil přání, abych dříve napsal mluvnici školní, jejíž výnos by po případě byl podporou Mluvnice Historické. Abych toto oprávněné přání vyplnil, napsal jsem Mluvnici českou pro školy střední a ústavy učitelské (1. vyd. 1890, ve dvou dílech).

Vyložil jsem tuto věc veřejně již před několika roky, když k tomu s jiné strany byla dána příčina. Nyní pak dokládám, že jsem právě řečenou mluvnici školní napsal většinou ze skizz, připravených pro Mluvnici Historickou, že jsem v ní tedy podal namnoze výtah a jádro z mluvnice této, ovšem výtah jen těch věcí, kterých pro positivní popsání a poznání novočeského jazyka spisovného je třeba. Zároveň měl jsem úmysl podati příslušnou látku hlavní všecku a v přiměřeném vzdělání vědeckém a soustavném. Tím vším stalo se, že kniha má vzrostla a byla pro školy poměrně obšírná; proto zkrátil jsem ji dosti značně ve vydání 3tím (1902, v jednom svazku).

Při tom však domníval jsem se, že by přece mělo býti zachováno a při ruce také vzdělání plnější, jež mluvnice tato obsahovala v obou vydáních předešlých; domníval jsem se, že

by to bylo vhod jednak pro učitele jazyka českého, který vedle učebnice školní chce míti při ruce také vědeckou mluvnici obšírnější, jednak každému, kdo studiem soukromým o jazyku českém, zejména spisovném, poučovati se chce. A proto odhodlal jsem se vydati znovu také nezkrácený text starší, jenž — podle potřeby opraven a doplněn — vyšel jako Příruční mluvnice jazyka českého pro učitele a studium soukromé (v Praze 1900).

Nynější, druhé vydání této knihy podává text opět opravený, poněkud změněný a zejména s „Pravidly“ pravopisnými z r. 1903 ve shodu uvedený.

Na Kr. Vinohradech dne 25. září 1903.

J. Gebauer.

1. Jazyk jest úhrn vět; věty skládají se ze slov.

Nauku o jazyku celou obsahuje slovník a mluvnice. Víc o tom v. níže v § 557. Tam je vyloženo také rozdělení mluvnice ve dva díly: nauku o slově a skladbu.

Mluvnice příruční jazyka spisovného má podávati výklady sem hledící soustavné, stručné a co do věcí hlavních úplné.

Díl první.

Nauka o slově.

2. Nauka o slově dělí se ve tři části: hláskosloví, kmenosloví a tvarosloví; také o tom v. v § 557.

Část první.

Hláskosloví.

3. 1. Hláskosloví jest nauka o hláskové stránce slova.

2. Hláskovou stránku slova činí jeho hlásky, seřazené jistým pořádkem a složené ve slabiky, jež se vyslovují jistým přízvukem a jistou časomírou (kvantitou). Na př. hláskovou stránku slova *starý* činí

hlásky: *s*, *t*, *a*, *r*, *ý*,
seřazené v řadě: *s-t-a-r-ý*,
složené ve slabiky: *sta-rý*, z nichž vyslovuje se
prvá s přízvukem a druhá bez přízvuku: *stà-rý*,
prvá krátce (⏑) a druhá dlouze (—): *sta-rý* = ⏑ —.

3. Stránka hlásková trvá nezměněna, dokud nic v těchto věcech se nezmění. Změna na stránce hláskové se stane, když

něco v těchto věcech se změní: buď že hláska některá se změní ve své jakosti, nebo že některá hláska se přidá (přibude), nebo se vynechá (ubude), nebo že se pořádek hlásek změní, nebo že se změní složení slabikové, nebo přízvuk, nebo kvantita, anebo když se těchto věcí změní několik zároveň.

4. Některé z těchto změn mají své názvy, dávným obyčejem více méně ustálené. Zejména přidávání hlásek jmenuje se *přisouvání*, na př. ve slově *zdralý* místo *zralý* je *d* přisuto; — vynechávání hlásek jmenuje se *odsouvání*, na př. v *dál* místo dál*e* jest *e* odsuto; — změna v pořádku hlásek jmenuje se *přesmyknutí*, na př. v to*ral* místo to*lar* jsou hlásky *l* a *r* přesmyknuty. — Některé jiné takové názvy budou uvedeny doleji při případech jednotlivých.

4. Hlásky a písmena.

1. Slova mluvená skládají se z hlásek; na př. ve slově *starý* máme hlásky *s-t-a-r-ý*.

2. V písmě naznačujeme jednotlivé hlásky příslušnými písmeny (literami): slovo *starý* píšeme písmeny *s-t-a-r-ý*.

Jest tedy rozdíl mezi **hláskou** a **písmenem**. Hlásku vyslovujeme a slyšíme, písmeno píšeme a vidíme; písmeno jest viditelné znaménko pro hlásku.

3. Hlásky a písmena sestavujeme v přehlednou řadu, jejíž pořádek je dávným zvykem ustálen. Řada ta se nazývá *abeceda* a má toto jméno odtud, že na začátku jejím bývá *a-b-c-d*; v jiných jazycích jmenuje se *alfabetou*, a to podle řečtiny, kdež prvé dvě hlásky a písmena jmenují se alfa (α, *a*) a beta (β, *b*).

4. **Abeceda** česká (novočeská) jest:

a, á, b, c, č, d, ď, e, é, ě, f, g, h, ch, i, í, j, k, l, m, n, ň, o, ó, p, r, ř, s, š, t, ť, u, ú, ů, v, y, ý, z, ž.

Kromě toho vyskytují se v slovích cizích také písmena *q*, *x*, *w*. Písmeno *q* bývá vždy spojeno s *u*, na př. ve slově Quirinal; ve slovích přejatých a zdomácnělých místo *qu* píšeme *kv*, na př. kvitance, kvinta. Písmena *x* a *w* necháváme beze změny a píšeme na př. Xerxes, praxe, Wagner, Walewski, tramway.

Písmena jsou malá, na př. *a*, *b* . . ., a veliká, na př. *A*, *B* . . .

5. 1. O psaní písmen **velikých**.

Písmenem velikým se píše jen první (začátečná) hláska některých slov. Zejména píšeme tak:

a) Slovo, které jest na začátku textu psaného.

b) První slovo po tečce; někdy také po otazníku a vykřičníku, když

totiž otázkou nebo výkřikem věta tak se byla skončila, jako bývá skončena při tečce.

c) Jména vlastní, na př. *K*ristus, *T*omáš, *B*ožena, *Š*afařík, *Š*títný, *P*raha, *V*ltava, *S*něžka, *Č*echy, *M*orava, *R*akousko; *Č*ech, *H*anák, *U*her, *Č*íňan; *R*udolfinum; — a přídavná jména přivlastňovací, utvořená ze jmen vlastních: *T*omášův, *B*oženin.

Když jméno vlastní skládá se z přídavného a podstatného, tedy píše se:

oboje začátečním písmenem velikým, když oboje má význam jména vlastního, na př. *P*etr *V*eliký, *L*udvík *P*obožný, *K*arel *Č*tvrtý, *M*alá *A*sie, *V*ýchodní *I*ndie, *K*rálovské *V*inohrady, *Ž*elezný *B*rod, *N*ižní *N*ovgorod, *Č*erná *H*ora, *V*eliká *B*ritannie; *K*rálův *D*vůr, *K*rálové *D*vůr;

jméno přídavné písmenem velikým a podstatné malým, když ono (přídavné) jest významu vlastního a toto obecného, na př. *T*ichý oceán; *S*tředozemní moře, záliv *A*rabský, úžina *D*ardanelská, šíje *K*orintská, *S*třelecký ostrov, poloostrov *P*yrenejský, hory *K*rušné; *C*hotkova třída, *D*louhá ulice, *S*taroměstské náměstí, *M*alé náměstí, *D*obytčí trh, *S*trahovská brána, *Z*emský dům, *M*ěšťanská beseda, *M*ěstský park atd.*);

jméno podstatné písmenem velikým a přídavné malým, když ono (podstatné) jest významu vlastního a toto obecného, na př. svatý *O*tec, *P*ísmo svaté (nebo jen *P*ísmo, bible).

Shodně s tím a hledíce také k ustálenému zvyku píšeme dále:

*M*oravské pole, vysočina *Č*eskomoravská, *S*pojené státy severoamerické;

*A*lpy, *K*rkonoše, *D*unaj, *P*raha, — ale hory *a*lpské, *k*rkonošské, veletok *d*unajský, obec *p*ražská;

svatý *V*ít, *T*ýn, *S*trahov, — ale chrám *s*vatovítský, *t*ýnský, klášter *s*trahovský;

*N*ový rok, *B*oží tělo, *D*ušiček, *Z*elený čtvrtek, *V*elký pátek, *B*ílá sobota, — ale *v*ánoce, *v*elikonoce atp.

d) Tituly knih, časopisů a skladeb (mnohdy v uvozovkách); na př. Palackého „*D*ějiny“, Erbenův „*P*oklad“, Smilova „*N*ová *R*ada“, *Z*latá *P*raha, *N*aše *D*oba, *M*oravská *O*rlice.

e) V titulech přídavná jména, pochodící ze zeměpisných jmen

---

*) „*M*alé náměstí“ jest, kterému se tak říká; naproti tomu jest „*m*alé náměstí“ to, které není dosti prostrané. Podobně liší se zřetelně významy: *D*louhá ulice a *d*louhá ul.; *D*obytčí trh a *d*obytčí trh; *Č*erná *H*ora a *č*erná *h*ora; *N*ové *M*ěsto (na př. nad Metují), *N*ové *m*ěsto (čtvrt pražská) a *n*ové *m*ěsto (město nově vzniklé, nově zbudované) atd.

vlastních; na př. František Josef, císař *R*akouský a král *Č*eský atp.: jindy (mimo tituly) je zvykem, psáti tato jména literou malou, na př. *č*ernohorský kníže, *š*panělský král, *n*ěmecký císař, kraj *ch*rudimský, markrabství *m*oravské, království *č*eské, císařství *r*akouské, říše *r*akousko-uherská, republika *f*rancouzská atp.

f) Slovo *B*ůh, když má význam křesťanský, a jiná jména, když znamenají Boha, na př. *P*án, *H*ospodin, svatý *D*uch.

g) Slova oslovovací a titulová v dopisích a listinách; na př. *T*y, *V*y, *T*vůj, *V*áš, *V*aše *M*ilost, *J*eho *M*ilost pan biskup, *J*eho *J*asnost, *J*eho *V*eličenství císař pán atp.; nevhodně píše se také: ráčil *J*ste praviti, aby *J*ste (m. abyste), navraťte *S*e.

h) V listinách panovnických zájmena, která se táhnou k osobě první; na př. *M*y František Josef, v království *N*ašem.

V básních bývá někdy psán literou velikou začátek každého verše.

2. Některá pravidla o psaní slov **cizích a přejatých**.

a) Jména vlastní píšeme, jak se píší v jazycích těch, ze kterých jsme je přejali. Na př. *Sion*, *Libye*, *Demosthenes*, *Caesar*, *Boccaccio*, *Cuvier*, *Byron*, *Hobbes*, *Greenwich*, *Waterloo*, *Lessing*, *Schiller*, *Goethe*, *Mickiewicz*, *Puškin*, *Karadžić* atd. Píše se *Lakedaimon* podle znění řeckého a *Lacedaemon* podle latinského atp., ono v psaní odborném, na př. v zeměpise řeckém nebo článku řeckofilologickém, toto jindy a obyčejně. Jenom několik jmen zdomácnělých píše se také způsobem, který se v usu českém vyvinul, na př. *Egypt*, *Fenicie* (vedle *Aegypt*, *Foenicie* podle lat., a *Aigypt*, *Foinikie* podle řečt.).

Samohlásek dlouze vyslovovaných nečárkujeme tu nikdy a píšeme tedy na př. W*a*gner a nikoli W*á*gner, B*a*den a nikoli B*á*den; Gr*o*sz a ne Gr*ó*sz, G*o*tha a ne G*ó*tha; H*u*go a ne H*ú*go, Br*u*no a ne Br*ú*no; Béranger a ne -*ér*, Poitiers a ne -*iérs*, F*e*lix a ne F*é*lix, Catil*i*na a ne Catil*í*na, Quir*i*n*a*l n. Quir*i*n*a*lis a ne -*ínál*-, S*o*krat*e*s (přejato z prostředí latinského) a ne S*ó*krat*é*s atd. Jenom ve jménech počeštěných znamenáme délku čárkou, na př. Mojž*í*š, Mat*ou*š stč. Mat*ú*š, Zachari*á*š, H*á*ta, B*á*ra atp.

b) V psaní přejatých slov významu obecného (appellativního) činí se vyslovování českému ústupky větší.

Co se čárkování slabik dlouze vyslovovaných týče, v době nedávné nebývalo zvykem, rovněž jako při jménech vlastních; na př. Palacký a jiní psali nebo píší: leg*a*t, kardin*a*l, ide*a*l, ide*a*lní, *o*da atd. Ale časem dobyl si vrchu způsob znamenati délku zvláště v koncovkách, a píše se tedy: kardin*á*l, ide*á*l, ide*á*lní, kandid*á*t, kandid*á*tka, er*á*r, aktu*á*r, mal*é*r, operat*é*r atd. V nitru slova doporoučí

se čárkování tam, kde by psaní bez čárky svádělo k vyslovení chybnému, na př. h*ó*ra (proti česk. h*o*ra), l*ó*že, d*ó*m, t*ó*n. *ó*da, st*á*t, st*á*tní atp. V slovích počeštěných samohlásky dlouhé ovšem skoro veskrze se čárkují; na př. inžen*ý*r, kaval*í*r, offic*í*r, pap*í*r, banke*ř*, semin*ář*, brevi*ář*, semin*á*rní, kaval*í*rský, maš*í*rovati, kop*í*rovati. Délka česká odchyluje se někdy od etymologické, na př. v k*á*non proti řeck. k*ă*n*ō*n.

Dále píšeme v slovích sem patřících také náležité litery zdvojené, na př. spl*ee*n, ko*rr*ektor, ko*rr*espondence, a*rr*ogance, a*kk*ord, a*tt*entát, o*ff*iciál, o*ff*icír, *ill*ustrace, inte*ll*igence, a*ss*imilace, profe*ss*or, ko*mm*i*ss*e, i*mm*unita atp.; — a taktéž náležité litery zvláštní, na př. pr*æ*dikát, pr*æ*tendent, an*æ*mie, *oe*konom, di*oe*cese, tart*u*ferie (vyslov -y-), n*u*ance atp.

Poznam. Usus v těchto věcech není ustálen. V slovích zdomácnělých a ve čtení pro lid proniká víc a více psaní, které stírá všecky známky a zvláštnosti pravopisu cizího, a píše se na př. o*f*iciál a o*f*icír místo o*ff*-, telegra*m* m. -*mm*, ko*m*i*s*e m. ko*mm*i*ss*e, pr*e*mie m. pr*ae*mie, *e*konom m. *oe*konom, di*e*ceze m. di*oe*cese, pra*ks*e m. pra*x*e, *kv*itance, *kv*inta, *kv*alita m. *qu*-, operat*é*r, man*é*vr atd. Ale ke zdomácnění je třeba času; a poněvadž slova cizí stále nově se přejímají a každé pak teprve časem pravopisu českému se podrobuje, nebude tu usus dokonale ustálen nikdy, nýbrž bude vždycky nějaké kolísání. Pro takové případy nelze dáti všeobecně platného pravidla theoretického, a odporoučí se pravidlo praktické: držeti se způsobu starého, dokud způsob nový takořka sám sebou neproniká, na př. nečárkovati, kde čárkování není ještě v obyčeji anebo kde vůbec jsme na rozpacích.

6. Roztřídění hlásek českých.

Hlásky české (novočeské) dělí se především v samohlásky (vocales) a souhlásky (consonantes).

7. Samohlásky.

1. Samohlásky jsou dílem jednoduché, dílem složené.

2. Samohlásky **jednoduché** jsou

a) krátké: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, *y*; a

b) dlouhé: *á*, *é*, *í*, *ó*, *ú*, *ů*, *ý*.

Délku samohlásek znamenáme v českém písmě čárkou ´; na př. *á*, *pátá*. O *ů* v. § 26 č. 5. Jindy znamená se délka samohlásky znaménkem ¯, krátkost znaménkem ˘; tedy na př. krátké $a = \breve{a}$, dlouhé $á = \bar{a}$. Týchže znamének užívá se také, když se označuje

míra slabik; na př. ve slově *noha* jsou slab*i*ky obě krátké = ⏑ ⏑, ve slově *pátá* = — —, ve slově *starý* = ⏑ –.

3. Samohlásky **složené** skládají se z jednoduchých. Podle toho, jsou-li složeny samohlásky jednoduché dvě anebo i tři, rozeznávají se dvojhlásky a trojhlásky.

4. V češtině nové jsou dvojhlásky (diphthongi) jen *ě*, *ia*, *ou* a složeniny s *-i*, na př. *ai* psané *aj* atp.

5. Dvojhláska *ě* zní jako *-ie-* a je krátká. Máme ji jen po souhláskách retných a retozubných (*m*, *b*, *p*, *v*, *f*), na př. ve slovích m*ě*sto, b*ě*h, p*ě*t, kv*ě*t, of*ě*ra. Píšeme ji ovšem též ve slabikách *ně*, *dě*, *tě*, na př. ve slovích n*ě*mý, d*ě*lo, t*ě*lo; ale to je jen odchylný způsob psaní, ve výslovnosti zní za to *ňe-*, *ďe-*, *ťe-*, dvojhlásky *ě* slabiky tyto nemají.

Ve slovích p*ia*l, p*ia*t, p*ia*v je krátká dvojhláska *ia*; je tu původu nového a psána bývá také *ja*: p*ja*l atd.

6. Dvojhláska *ou* je dlouhá.

7. Ve slovích hr*a*-*j*i, hr*a*-*j*eš atd. patří hlásky *a* a *j* k slabikám rozdílným, jsou různoslabičné. Naproti tomu ve slovích hr*aj*, hr*aj*-te patří tytéž hlásky do téže slabiky společné, jsou tézeslabičné. V různoslabičném hr*a*-*j*i atd. jest *j* souhláska. Naproti tomu v tézeslabičném *-aj-*, hr*aj* atd., vyslovujeme *-i* za psané *-j*, — je tu tedy dvojhláska *ai*, psaná *aj*.

Totéž platí o tézeslabičném *ej*, *oj*, *uj*, na př. ve slovích ol*ej*, d*ej*, kr*oj*, kup*uj*; jsou to vlastně dvojhlásky *ei*, *oi*, *ui*.

Složení *ij* a *yj* vyskytuje se jen v písmě, na př. v imperat. p*ij*, t*yj*; ve výslovnosti obyčejné je za to *-í* a *-ý*.

8. Samohlásky a dvojhlásky, před nimiž souhlásky tvrdé vůbec a zejména i hrdelné zůstávají beze změny, nazývají se **široké** nebo tvrdé. Naproti tomu jsou samohlásky a dvojhlásky **úzké** nebo měkké, před nimiž souhlásky tvrdé se mění v měkké, na př. *r* v *ř*, *k* v *č* nebo *c*, atd.

Úzké jest *i*, *í* a dvojhlásky, které se začínají s *i-*, na př. též nč. *ě*.

Samohláska *e*, *é* je někdy úzká, někdy široká, jak se vidí na př. ve sklonění: člově*k*, vok. člově*če*, instr. člově*ke*m.

Samohlásky a dvojhlásky ostatní jsou široké.

9. Samohlásky a dvojhlásky jsou v řeči jádrem slabik, úkol slabikotvorný leží hlavně na nich. Někdy však nenalézáme v slabice žádné ze samohlásek nebo dvojhlásek zde jmenovaných a úkol slabikotvorný leží na hláskách některých jiných; na př. ve slovích *vlk*, *vl*na, *trn*, *sr*na, se*dm*, o*sm*, Rož*m*berk, mor. *kňž*ka

(=knížka) atp. Hlásky, které ve slovích takových mívají úkol slabikotvorný, bývají tu nazývány též samohláskami. V češtině jsou to nejčastěji hlásky *l*, *r*. Když chceme platnost jejich slabikotvornou vytknouti, píšeme je literami *l̥*, *r̥*: vl̥na, sr̥na atd.

8. **Souhlásky.**

Souhlásky dělí se podle několika dělidel způsobem několikerým (v. § 559). Uvedeme zde ta rozdělení, která je třeba znáti pro hláskosloví české.

A) Podle toho, **ve které části mluvidel** se hlavní učlánkování děje, rozeznáváme souhlásky:

1. hrdelné (gutturales) *h*, *ch*, *g*, *k*;
2. podnebné (palatales), totiž:
   j;
   ď, *ť*, *ň* (podnebné zubnice);
   ž, *š*, *č* (podnebné sykavky);
3. předopatrové a dásňové (alveolares), a to
   zubné (dentales) *d*, *t*, *n*;
   sykavé (sibilantes) *z*, *s*, *c*; *ř*;
   jazyčné (linguales) *l*, *r*;
4. retozubné (labiodentales) *v*, *f*;
5. retné (labiales) *b*, *p*, *m*.

Poznam. Souhláskami retnými rozumějí se často retné a retozubné zároveň.

B) Podle **zvučnosti** rozeznáváme souhlásky:

1. temné (tenues): *ch*, *k*, *t*, *ť*, *p*, *s*, *c*, *š*, *č*, *f*; a
2. jasné (mediæ): *h*, *g*, *d*, *ď*, *b*, *z*, *dz*, *ž*, *dž*, *v*.

Poznam. 1. Souhlásky *dz* a *dž* máme ve slovích le*c*kde a *č*bán, vyslovených le*dz*gde a *dž*bán.

Poznam. 2. Zvučnost pochází od chvění svazů hlasových, jež jsou na konci průdušnice; svazy ty při souhláskách jasných se chvějí, při temných se nechvějí. Viz o tom v § 558.

Poznam. 3. Každá souhláska temná má k sobě příslušnou jasnou; a naopak; na př. k temnému *s* je jasné *z*, k temnému *t* a *ť* jasné *d* a *ď* atd.

C) Podle **trvání** jsou souhlásky české:

1. okamžité nebo ražené (plosivní, explosivy): *g*, *k*, *d*, *ď*, *t*, *ť*, *b*, *p*; a
2. trvací: všecky ostatní.

Trvací *r*, *l*, *n*, *m* bývají též nazývány plynné (liquidæ).

D) Podle **ústí**, kterým proud vychází, máme souhlásky:

1. nosové (nasales): *n*, *ň*, *m*; a
2. ústní (orales): všecky ostatní.

E) Konečně jest pro mluvnici důležito roztřídění souhlásek českých podle **měkkosti**; tu rozeznávají se souhlásky:

1. měkké: *j*, *ď*, *ť*, *ň*, *ž*, *š*, *č*, *c* (ve slovích domácích), *ř*;
2. tvrdé: *h*, *ch*, *g*, *k*, *d*, *t*, *n*, *r*;
3. obojetné: *b*, *p*, *v*, *f*, *m*, *l*, *z*, *s*.

Nejpatrnějším měřítkem pro souhlásky tvrdé a měkké je v pravopise českém *i* a *y*: po souhláskách měkkých nemůže býti *y*, po tvrdých nemůže býti *i*. Po obojetných bývá *i* i *y*; v. § 29 č. 2.

9. Některé důležité hlásky staré.

V §§ 6 až 8 vysvětleny jsou hlásky, které jsou v jazyku novočeském. Avšak v dobách starých byly hlásky ještě jiné a pro výklady mluvnické je potřebí, abychom některé z nich poznali také. Byly to zejména:

1. **Hlásky** *ł* a *ľ*. Novočeské *l* není ani tvrdé ani měkké. Kdysi však bylo také tvrdé *ł* (chýlící se ve výslovnosti k *u* a *v*) a měkké *l* (vysloveno asi jako *lj*); na př. chvá*ł*a a chvá*ľ*en (s rozdílným *ł* a *ľ*), = nč. chvá*l*a a chvá*l*en (se stejným *l*).

2. **Hlásky** *ź*, *ś* a *ḿ*, *b́*, *ṕ*, *v́*. Zněly poněkud měkce: *ź* a *ś* chýlily se zněním k *ž* a *š*, — a *ḿ*, *b́*, *ṕ*, *v́* zněly asi jako *m*ʲ (t. j. jako *m* s příhlasem jotovým) atd. Tím lišily se od tvrdých *z*, *s* a *m*, *b*, *p*, *v*, na př. v imperat. ve*ź*, ne*ś* proti indik. ve*z*u, ne*s*u, v plur. akk. Chrudi*ḿ*any, Du*b́*any, Li*ṕ*any, Boleslav́any proti nč. -*m*any, -*b*any atd.

Krom toho bylo také **měkké** *ẓ*. Znělo původně jako smíšené *dz*, srov. slc. hrá*dz*a atd.; ale časem zanikl první člen této smíšeniny a je z toho znění nč. *z*, hrá*z*e.

3. **Dvojhlásky** *iá* (dlouhé), *ie*, *iu*, *iú*, *uo*, *au*. Na př. stč. d*iá*bel (= nč. ďábel); — b*ie*lý (= nč. bílý); — zem*iu* (= nč. zemi akkus. jedn.) a zem*iú* (= nč. zemí, instr. jedn.); — k*uo*ň (= nč. kůň); — s*au*d (= nč. soud). — Jsou vesměs dlouhé, kromě *iu*, kteréž je krátké a jehož střídnicí dlouhou jest *iú*. Dvojhlásku *ie* máme dosud ve rčení „na mou v*ie*ru!“; je téže kvality (jakosti), jako novočeská dvojhláska *ě*, ale liší se od ní délkou: *ě* je krátké (věřím), *ie* pak je dlouhé (v*ie*ru).

4. Dvojhláska zvaná **jať**, psána v latince *ê* (cyr. ѣ). Zněla asi jako české *ě* neb *ie*. V češtině je za ni *ě*, *e*, *ie*, *í*; na př. gr*ê*chъ, gr*ê*šiti stč. hř*ie*ch, hř*ě*šiti, nč. hřích, hřešiti, m*ê*sto č. m*ě*sto i m*í*sto.

5. **Jer tvrdé**, psané *ъ*, a **jer měkké** nebo jeřík, psané *ь*. Hlásky tyto byly v době praslovanské a ještě v nejstarších dobách historických. Tvrdé *ъ* znělo původně asi jako poloviční (t. j. velmi krátce vyslovené) *u* neb *y*, měkké pak *ь* znělo asi jako poloviční *i*; svědectvím toho je ta věc, že dloužením měnilo se *ъ* v *y* (*ý*), a *ь* v *i* (*í*), na př. dъme- a d*ý*mati, p*ь*ne- a nap*í*nati. Znění původní se časem měnilo. Do češtiny zejména, pokud se pozůstatky těchto hlásek zachovaly, jest

ъ změněno v tvrdé (neměkčící, široké) *e*, na př. v jedn. instr. o*k*em (z bývalého o*k*ъmь); a

ь je změněno v měkké (měkčící, úzké) *e*, na př. v množ. dat. ře*č*em (z bývalého rē*k*ьmъ).

Oboje toto *e* jest j e r o v é. Srov. § 17.

ъ se dlouží v *y* (*ý*), *ь* v *i* (*í*); na př.: dmu (dъm-) — d*ý*mám, pnu (pьn-) — nap*í*nám.

6. **Nosovky** *ę* a *ą*.

a) V době prastaré byly také samohlásky *e* a *o* s příhlasem *nosovým*. Z n ě n í jejich můžeme naznačiti psaním *en͡*, *on͡*. V jaz. franc. vyslovuje se tak *-in*, *-on* na konci slabik, na př. ve slovích *fin*, *bon* atp. V polštině jsou hlásky téhož znění a píší se tu literami *ę*, *ą*, na př. r*ę*ka vysloveno r*en͡*ka (ruka), m*ą*ka vysl. m*on͡*ka (mouka) atp.; a těchto polských liter užíváme podle potřeby také v psaní českém.

Hlásky *ę*, *ą* nazývají se n o s o v k y.

b) Nosovky slovanské vznikly v jistých případech tam, kde po samohlásce následovala souhláska nosová *n* nebo *m*. Souhlásky *n*, *m* ztrácely tu své znění samostatné, a zněly jen jako nosový příhlas, zároveň s předcházející samohláskou. Když samohláska tato byla úzká, vyvinula se z toho nosovka *ę*; když byla široká, vyvinulo se *ą*. Na př.:

byl původně sing. gen. kur*en*te, dat. kur*en*ti atd., a z toho vyvinulo se kur*ę*te, kur*ę*ti atd. (= nč. kuřet-);

byl pův. sg. nom. akk. sēm*ēn*, — a z toho pak sêm*ę* (sémě);

bylo pův. r*on*ka, l*on*ka, — a z toho pak r*ą*ka (ruka), l*ą*ka (louka);

byl kdysi jedn. akk. žensk. t*ōm* (*-ōm* z pův. *-ām*), a z toho pak t*ą* (tu);

byla kdysi 1. os. jedn. nes*ōm* (*-ōm* ze staršího *-ām*), a z toho pak nes*ą* (nesu);

byla 3. os. množ. nes*o*-*nt*-, a part. nes*o*-*nt*-j-, — a z toho pak nes*ą*t- (nesou) a nes*ą*tj- (nesouc-); atd.

c) Nosovky v češtině se neudržely. nýbrž z m ě n i l y s e d á l e ve své s t ř í d n i c e, v náležité samohlásky čisté. Zejména:

z *ę* vyvinulo se *a*, v slabikách dlouhých *á*, a z toho změnami dálejšími *ě*, *e*, a *ie*, *í*; a

z *ą* vyvinulo se *u*, v slabikách dlouhých *ú*, a z toho v slabikách měkkých změnou dálejší *i* a *í*. Tedy na př.:

z býv. kur*ę*t je kuř*at*-, kuř*ě*(t)-, kuř*e*(t)- v slovích: kuř*a*ta, kuř*á*tko, stč. sg. kuř*ě* gen. kuř*ě*te dat. kuř*ě*ti atd., nč. kuř*e*, kuř*e*te atd.;

z býv. *sěmę* je sém*ě*;

z býv. r*ą*ka, l*ą*ka je r*u*ka, stč. l*ú*ka nč. l*ou*ka;

z býv. s*ą*d- je s*ou*d. s*ou*diti, stč. s*ú*d-;

z býv. sg. akk. fem. t*ą* je t*u*, — a rovněž tak z býv. akk. ryb*ą*, naš*ą*, duš*ą* je ryb*u*, naš*u*, duš*u*, nč. naš*i*, duš*i*;

z býv. 1. os. jedn. nes*ą*, 3. množ. nes*ą*t- a part. nes*ą*tj- je nes*u*, nes*ú* nč. nes*ou*, a nes*úc*- nč. nes*ouc*-;

z býv. 1. os. jedn. teš*ą* je teš*u* nč. teš*i*, — z býv. 3. os. množ. teš*ą*t- je teš*ú* nč. teš*í*; atd.

7. **Staré délky** *ē* a *ō*. Změnily se v době praslovanské:

ē dílem v *a* (po souhláskách podnebných), na př. buj*ē*ti - buj*a*ti, a dílem v *ê* (po souhláskách jiných), na př. um*ē*ti - um*ê*ti č. um*ě*ti; a

ō v *a*, na př. d*ō*n*ĭ* (srov. lat. d*ō*num) - d*a*ň, n*o*siti - sn*á*šeti.

10. *A. Změny v jakosti a počtu hlásek.*

Slovo změní se na stránce hláskové tím, že některá jeho hláska (nebo i několik hlásek) změní se ve své **jakosti**, na př. že z *a* stane se *e* (duš*a* — duš*e*); — a dále tím, že se **počet** hlásek změní, buď že hláska ubude (= o d s o u v á n í, na př. chlap*ů* m. chlap*ův*), buď že přibude (= p ř i s o u v á n í, na př. *o*ko — ob. *v*oko) (sr. § 3 č. 3).

Důležitější ze změn těchto chceme probrati, jdouce po jednotlivých hláskách a třídách hláskových.

11. *a, á.*

1. N a k o n c i s l o v a krátké *a* po souhlásce měkké změnilo se v *ě*, kteréž někdy dále přešlo v *e*; na př. zeḿ*a* (ḿ = měkké m, v. § 9 č. 2) — zem*ě*, duš*a* — duš*ě* — duš*e*.

Dlouhé *á* po souhlásce měkké změnilo se v *ie*, které dále přešlo v *í*; na př. pěš*á* — pěš*ie* — pěš*í*.

Příčinou této změny *a* v *ě* a *á* v *ie* je měkkost souhlásky předcházející; neboť změna se neděje, když předchází souhláska tvrdá, na př. ru*ka*, těž*ká*.

Změně této říká se obyčejně přehlasování, a to přehlasování postupné, poněvadž příčina její, vězící v měkké souhlásce předcházející, působí směrem postupujícím.

2. V nitru slova přehlasuje se *a*, *á* postupně jen tehdy, když následuje souhláska měkká nebo slabika se samohláskou úzkou; následuje-li souhláska tvrdá nebo slabika se samohláskou širokou, zůstává *a*, *á* nepřehlasováno. Na př. šť*a*stný — št*ě*stí, poč*a*tý — poč*e*tí, J*a*n — J*e*ne, tř*a*su — tř*e*seš, sv*a*tý (v měkké) — sv*ě*titi.

V duš*á*m — duš*ie*m atp. pronikla přehláska vlivem příbuzných tvarů jiných, ve kterých byla po právu.

O přehlásce *aj* — *ej* viz doleji § 13 č. 1 a 2.

3. Přehláska tuto vyložená vykonala se v češtině západní v stol. XII. V češtině východní, na Moravě a na Slovensku, změna táž dílem nepronikla, dílem se zase zrušila, a říká se na př. duš*a*, děvč*a*, gen. děvč*a*te atd. za české duš*e*, děvč*e*, gen. děvč*e*te. Tvary jako Mář*a*, Máš*a* jsou novotvary ustrojené podle příslušných tvarů tvrdých na př. Bár*a*, Mách*a* atd.

4. Ve slovích starých přejatých z jazyka cizího bývá *o* za *ă* a *a* za *ā*; na př. lat. *ă*ltāre stněm. *ă*ltāri — *o*lt*á*ř, lat. p*ă*g*ā*nus — p*o*h*a*n, stněm. *ă*bb*ā*t — *o*p*a*t.

12. *iá*, *ia*.

1. Dlouhé *iá* je v stč. d*iá*bel, vzniklém z lat. d*ia*bolus. Časem zaniklo -*i*- a místo d*iá*bel vyslovuje se *ďá*bel.

Když následující slabika měla samohlásku úzkou, proměnilo se toto *iá* v *ie* (přehláskou) a toto dále v *í*. Na př. d*iá*bel, zdrobnělé d*ie*blík nč. d*í*blík, zkrác. v d*i*blík.

2. Krátké nč. *ia* je ve slovích p*ia*l, p*ia*v, p*ia*t (§ 7 č. 5).

13. *aj*.

1. Dvojhláska *aj* (v. § 7 č. 7) po souhlásce měkké změnila se v *ěj* a dále v *ej*; na př. obyč*aj* — stč. obyč*ěj* — nč. obyč*ej*, impt. snáš*aj*, snáš*aj*te — stč. snáš*ěj*, snáš*ěj*te — nč. snáš*ej*, snáš*ej*te. Je to přehláska jako šť*a*stný — št*ě*stí atp. (§ 11 č. 2), a též ze stol. XII.

2. Táž dvojhláska *aj* po souhlásce tvrdé přehlasuje se též, ale nikoli v *ěj*, nýbrž hned v *ej*, a nikoli v době tak staré, nýbrž mnohem později (ve stol. XV a XVI). Na př. d*aj* — d*ej*, n*aj*dále — n*ej*dále, tehd*aj*ší — tehd*ej*ší, a v jazyku obecném také p*aj*cha — p*ej*cha (= pýcha), dobr*aj* — dobr*ej* (= dobrý). Změně té říkáme přehlasování zpátečné, poněvadž příčina její, vězící v následujícím -*j*-, působí směrem zpátečným.

3. Stčesky říkalo se *vajce* a v gen. množ. *vajec*. Ono proměnilo se ve v*e*jce, toto zůstalo nezměněno; oboje pravidelně, poněvadž v téžeslabičném v*aj*-, v*aj*-ce dvojhláska *aj* jest, v různoslabičném v*a*-*j*-, v*a*-*j*ec však není.

4. V slovích z němčiny přejatých změněno *aj* v *a*; na př. štr*á*f ze Str*ei*f (*ei* vysl. *aj*), štrách ze Str*ei*ch, r*á*f z R*ei*f, rázovati z r*ei*sen a j.

14. *au.*

1. O dvojhlásce *au* ve slovích českých viz při *ú* (§ 27 č. 6).

2. V slovích z němčiny přejatých změnilo se v *au* v *aj* a toto dále v *ej* (přehláskou). Na př. H*au*ptmann — h*aj*tman, h*ej*tman; G*au*kler — k*aj*kléř, k*ej*klíř; Hüttenr*au*ch (= saze, které se usazují v tavírnách a jsou jedovaté) — hutr*aj*ch, utr*ej*ch.

3. Jindy změněno cizí *au* v *a*, na př. ve slovích: Mikul*á*š z Nicol*au*s, b*a*-vlna z něm. B*au*m-wolle, s*á*mka ze S*au*m, r*a*bovati z r*au*ben, stč. fork*á*f z Vork*au*f a j.

e, é.

15. *é* s e u ž í v *í*.

1. Samohláska *é* se mění v *í*; na př. pérko — p*í*rko, lup*é*nek — lup*í*nek, plam*é*nek — plam*í*nek, hřeb*é*nek, hřeb*í*nek. v*é*ska — v*í*ska, v*é*sti — ob. v*í*st, stč. ř*é*ci — nč. ř*í*ci atd. Změnu tuto nazýváme ú ž e n í m, poněvadž se tu změnilo širší *é* v užší *í*.

2. Zúžením vzniklé *í* jest ovšem úzké a mělo by se vždycky psáti písmenem *í*. Avšak po souhláskách tvrdých odchylujeme se od psaní toho a píšeme *ý*, na př. st*ý*blo, ok*ý*nko atd.; odchylku dovolujeme si proto, poněvadž by psané -*í*- jednak k výslovnosti měkké svádělo (psané st*í*blo čtlo by se sťíblo), jednak by odporovalo obecným pravidlům pravopisným (ve psaném ok*í*nko bylo by *í* po hrdelnici *k*).

3. Příčinou této změny je délka; vykonalať se jen v slabice dlouhé a nikdy v krátké *).

4. V jazyku spisovném vykonala se tato změna důsledně a veskrze jenom po souhláskách měkkých; na př. ř*é*ci — ř*í*ci. Po

---

*) Z toho jde pravidlo p r a v o p i s n é: Píšeme *í* a nikoliv *i*, když v témže slově místo *í* může býti také *é* anebo když ve slově příbuzném na jeho místě jest *e*; na př. píšeme p*í*rko, poněvadž se vyslovuje také p*é*rko, a píšeme lup*í*nek, ř*í*ci atd., poněvadž ve slovích příbuzných lup*e*n, ř*e*kl atd. je na týchže místech *e* a bylo tu tedy také *é*: lup*é*nek, ř*é*ci.

souhláskách tvrdých a obojetných většinou nechává se *é*, na př. d*é*lka, ml*é*ko; nebo jest v obyčeji znění oboje, na př. kam*é*nek i kam*í*nek, kost*é*lek i kost*ý*lek.

5. V jazyku obecném provedlo se úžení v některých nářečích veskrze; místo such*é* st*é*blo říká se such*ý* st*ý*blo, místo dobr*é*ho, dobr*é*mu atd. říká se dobr*ý*ho, dobr*ý*mu atd.

16. *e*, *é* se odsouvá.

Odsuto jest *e*, *é*:

ze slova *deset* ve výrazích *dvacet*, *třicet*, *čtyřicet*, kdež *-cet* je = *dset*, vzniklé z deset (tedy na př. *třicet* vlastně = tři-deseti = tři desítky, atd.); dále ve výraze *mecítma* = mezi-desítma, na př. *čtyřimecítma* = čtyři mezi (dvěma) desítkama (= 10 + 4 + 10) = dvacet čtyři;

z komparativův a superlativův: dál*e*, blíž*e*, snáz*e* . . ., — *dál*, *nejdál*, *blíž*, *nejblíž* atd.; podobně v prv*é*, nejprv*é* — *nejprv*;

z příklonného (enklitického) *-že*, na př. *když* m. kdy-že, *kterýž*, m. který-že, *budiž* m. budi-že;

ve slovích jednotlivých, na př. n*e*děle — po*nd*ělí (z výrazu po-n*e*děli, pohř*e*b — gen. poh*řb*u (místo staršího pohřebu, v. § 18 č. 1), č*e*kati — po*čk*ati a j.

17. *e* **pohybné (jerové a vkladné).**

K nominativu d*e*n je genitiv *dn*e, a podobně je nom. pát*e*k a gen. pá*tk*u, nom. moz*e*k a gen. mo*zk*u, nom. báz*e*ň a gen. bá*zn*ě, nom. slu*žb*a a gen. množ. služ*e*b, nom. bi*tv*a a gen. množ. bit*e*v, je *tm*a a t*e*mný, proti*vn*ý a protiv*e*nství, s*e*psati a *sp*is, *z*e-vsi a *z-m*ěsta, *z*e-lnu a *z-l*esa atd. Vytčená v těchto slovích samohláska *e* na svém místě někdy bývá a někdy nebývá, a nazývá se odtud *e* pohybné.

Toto *e* pohybné je dílem jerové, dílem vkladné.

1. Slova d*e*n, s*e*n zněla kdysi dvojslabičně dьnь, sъnъ; jejich *e* vyvinulo se z bývalého jeru (v d*e*n z měkkého ь, v s*e*n z tvrdého ъ), proto nazýváme je střídnicí za jer, nebo *e* jerové.

2. Ne každé bývalé jer dalo střídnici *e*, nýbrž bylo v té příčině jisté pravidlo:

a) byla-li slabika jerová jen jedna, ztrácelo se z ní jer bez náhrady; na př. původní vlasъ dalo české *vlas*, jer zaniklo bez náhrady; podobně předložka sъ změnila se v české *s*, služьba ve slu*žb*a atd.;

b) šly-li za sebou slabiky jerové dvě, zanikalo jer v prvé z nich počítajíc od konce, ale dávalo střídnici *e* v druhé; na př. $dь_2nь_1$ dalo d*e*n, $sъ_2nъ_1$ — s*e*n, $služь_2bь_1$nica — služ*e*bnice atd.;

c) šlo-li za sebou slabik jerových více než dvě, zaniklo jer v každé slabice počtem liché a dávalo střídnici *e* v každé sudé; na př. dь$_3$nь$_2$sь$_1$ dalo d*n*e*s*, šь$_3$vь$_2$cь$_1$ — šv*e*c. sing. instr. šь$_4$vь$_3$cь$_2$mь$_1$ — š*e*vc*e*m, sъ$_4$-pь$_3$sъ$_2$mь$_1$ — s*e*-ps*e*m, sъ$_5$-šь$_4$vь$_3$cь$_2$mь$_1$ — stč. s-š*e*vc*e*m atd.

Když toto pravidlo v češtině působiti začalo, nebylo tu již slabik jerových všech, které byly v době praslovanské, nýbrž některé byly zanikly změnami před tím vykonanými. Zejména:

bývalé *-ъjь* a *-ьjь* v koncovkách ohýbacích bylo se změnilo v *-ý* a *-í*, na př. z býv. nom. jedn. dobr*ъjь*, pêš*ьjь* atp. bylo již dobr*ý*, pěš*í* atd.; a

bývalé téžeslabičné *-ъr-*, *-ьr-*, *-ъl-*, *-ьl-* (t. j. *r*, *l* s jerem předcházejícím) bylo se změnilo v slabikotvorné *r̥*, *l̥*, na př. z býv. g*ъr*bъ, v*ьl*kъ atp. bylo již g*r̥*bъ, v*l̥*kъ (nč. h*r̥*b, v*l̥*k) atd.; —

kdyby tyto změny se nebyly vykonaly před vznikem českého pravidla jerového, měli bychom na př. pěš*ej* z býv. pêš*ьjь*, h*er*b z g*ъr*bъ atd.

3. K nom. *dьnь* byl gen. *dьne*, dat. *dьni* atd., t. j. v nom. byly slabiky jerové dvě, v gen. a dat. jen jedna, poněvadž tu za koncové *ь* nastoupily samohlásky plné *-e*, *-i*. V češtině za nom. *dьnь* máme den s jerovým *e*, za gen. *dьne* dat. *dьni* opět *dn*e a *dn*i bez *e*: oboje správně podle pravidla právě vyloženého. A rovněž tak jinde, na př. *pьsъ* — pes a gen. *pьsa* — *ps*a, *sъnъ* — sen a *sъnu* — *sn*u atd.

4. Slovo *mozek* znělo původně *mozgъ*. Z toho vzniklo správně stč. mo*zg*, obměněné v mo*zk*. Genitiv byl mo*zku*, instr. mo*zkem* atd.; tvary tyto podobaly se ke gen. pá*tku*, instr. pá*tkem*, a poněvadž k pá*tk*u je nom. pátek, přidělal se také k mo*zk*u nom. mozek (analogií). V pát*e*k jest *e* jerové, za pův. pętъkъ; v mozek však nikoli, neboť tvar ten nezněl původně mozъgъ, nýbrž mo*zg*ъ. V moz*e*k je tedy *e* vloženo a odtud nazývá se v k l a d n é. Rovněž tak je vkladné *e* v mez*e*k stč. me*zh* a me*zk* původně mьzgъ, v oh*e*ň, báz*e*ň, bás*e*ň atd.

18. Některé důležité případy s pohybným *e*.

Některé případy s pohybným *e* jsou nad jiné důležity jednak svou hojností, jednak důsledností a pravidelností, jednak svou zvláštností. Chceme je zde probrati.

1. Pohybné *e* bývá v **nominativě** (a akkusativě, když je roven nominativu) j e d n o t n é m při jménech tvaru podobného, jako jsou:

or*e*l pův. or*ь*lъ — gen. o*rl*a, a rovněž tak dat. o*rl*u atd.; os*e*l — o*sl*a a j.;

volek, pátek — gen. vo*lk*a, pá*tk*u, a rovněž tak dativ vo*lk*u, pá*tk*u atd.; podle toho také nářek — ná*řk*u místo nářeku (vynecháno *e* původní) a dále mozek a mezek (se vkladným *e*);

česnek — gen. česenku, a vlivem nominativu též česneku;

paprslek, okrslek — gen. paprs*l*ku, okrs*l*ku, oboje trojslabičné a se souhláskovým *-l-*; toto vynechává se a jest gen. paprs*k*u, okrs*k*u;

stč. domček pův. $domъ_3čь_2kъ_1$ — gen. domečku pův. $domъ_2čь_1ka$; a podobně súdček — súdečku, svazček — svazečku, zámček — zámečku, zvonček — zvonečku, statček — statečku, kupček — kupečka, mládenček — mládenečka; podle genitivu kupečka, mládenečka, domečku atd. vzalo se *-e(č)-* také do nominativu a vzniklo nč. domeček, kupeček, mládeneček atd.;

kupec pův. kupьcь — ku*pc*e pův. kupьca; chlapec — chla*pc*e a j.;

tkadlec — tka*dl*ce (dvojslabičné), z toho vynecháním *d* tka*l*ce;

kozlec — ko*z*elce;

stařec pův. starьcь — sta*rc*e pův. starьca; podobně mudřec gen. mud*r*ce (stč. dvojslabičně, nč. trojslabičně);

žnec pův. $žь_3nь_2cь_1$ — žence pův. $žь_2nь_1ca$, stč. jěhnec — jěhence;

švec pův. $šь_3vь_2cь_1$ — ševce pův. $šь_2vь_1ca$; podle toho též stč. jězvec gen. jězevcě, nč. jezevec — jezevce; pastvec gen. pastevce;

šev — *švu*; podšev pův. $podъ_3šь_2vъ_1$ — gen. podešvu;

Cheb gen. stč. *Chba*, nč. Chebu podle nominativu, pohřeb — poh*řb*u (vynecháno *e* původní);

hoden pův. godьnъ, tvar adjektivní jmenný ke složenému ho*dný*, a podobně stč. a dílem i nč. truden, škoden, milosrden, smuten, šlecheten, chuten, odporen, pilen, silen, pomocen, vzácen, lačen, dostatečen, vděčen, ustavičen, protiven, rozumen, blízek, brzek, hladek, ħorek, hořek, krátek, měkek, mrzek, tiežek, vrtek, truchel, mdel a medl, rychel, světel atd.;

déšč nč. déšť — gen. stč. *dščě*, nč. deště podle nom.;

keř — *kře*, a podle nom. též keře;

oheň (*e* vkladné) pův. ogňь — gen. o*hně*;

čest pův. čьstь — gen. *čs*ti, nč. cti; lest — *ls*ti; trest — *trs*ti;

kázeň (*e* vkladné) — ká*zně*, ká*zn*i, a podobně bázeň, báseň a j.;

loket — gen. lo*kt*e, krapet — kra*pt*e atd.; den — *dn*e;

krev — k*rv*e; stč. cierkev — gen. cěrekve, nč. církev — cír*kv*e, podobně ředkev — stč. gen. ředekve, nč. ře*dkv*e;

veš(ken) — gen. *vš*eho, dat. *vš*emu.

2. Pohybné *e* bývá v **genitivě množném**, při jménech tvaru podobného, jako jsou na př.:

tma pův. tьma — množ. gen. tem; palma — palm i palem;

dno pův. dъno — množ. gen den, okno — oken, *sto* — set;

sosna — sosen; vojna — vojen, lucerna — lucern i luceren;

zblo m. *stblo* pův. stьblo — množ. gen. pův. stьblъ a z toho stebl; k tomu pak dále přidělán i nom. jedn. *stéblo*:

sklo stč. *stklo* pův. *stьklo* — skel;

veslo stč. vesl (jednoslabičně) nč. vesel, a podobně řemeslo — řemesl a řemesel, kúzlo — kúzl a kouzel;

bydlo — stč. bydl (jednoslab.) nč. bydel, a podobně osidlo — osidl a osidel, přikryvadlo — přikryvadl a přikryvadel;

modla stč. modl (jednoslab.) nč. model;

jitro — stč. jitr (jednoslabičně) nč. jiter, a podobně vědro — věder, ňadra (množ.) — ňader. bedro (střed.) a bedra (žensk.) — beder:

sestra — stč. sestr (jednoslab.) nč. sester, a podobně játry (množ. žensk.) — jater;

modlitva — stč. modlitv a modlitev, a podobně množ. gen. bitev, břitev, vrstev; společenstvo — společenstev;

služba pův. služьba — služeb, modlitba — modliteb;

očko — oček, okénko — okének, jablko — jablek;

Slabce (jméno místní) — gen. Slabec, ovce — ovec, vejce — vajec;

dska pův. dъska — desk, a podle toho utvořen pak i nom. jedn. nč. deska; podobně bylo stč. blcha (jednoslabičně) — množ. gen. blech, a jest k tomu utvořen nč. nom. jedn. blecha; slza (jednoslabičně) gen. množ. stč. slez, nč. *slz*.

3. Pohybné *e* bývá **ve spojeních s předložkami**. Na př.:

bráti — sebrati, pův. sъ$_2$-bь$_1$rati; v praes. sъ-ber- bylo jer jen jedno, proto bylo stč. *sberu*, *sbéřeš* atd., impt. *sbeř*, *sbeřte*, part. *sbera*; nč. seberu, seber, sebera jsou novotvary, vzniklé podle inf. sebrati; — taktéž bylo a jest: *práti* — seprati, stč. *speru* a nč. seperu; *dráti* — zedrati, *zderu*, nč. zederu; *zváti* — sezvati, *szovu*; *hnáti* — sehnati, *sženu*, nč. seženu; *psáti* — sepsati, *spíši*, nč. sepíši, *spis*;

čest — se-ctí, pův. sъ$_2$-čь$_1$-st-; podobně ke-cti, beze-cti, pode-ctí atd.;

čtu — se-čtu, pův. sъ$_2$čь$_1$t-; sčetl pův. sъ$_3$čь$_2$tlъ$_1$, pak podle jiných tvarů také sečtl; sečten pův. sъ$_2$čь$_1$tenъ; ve-čtení, ze-čtení atd.;

den — ve-dne, pův. vъ$_2$-dь$_1$ne; rovněž tak ze-dne, ode-dne, přede-dnem atd.;

sen — ze-sna (ze spaní), ve-snách atd.;

dcera — se-dcerú pův. sъ-dъcer-̀; nč. s-dcerou vysl. s-cerou;

dska — stč. ve-dskách, pův. vъ$_2$-dъ$_1$skachъ; nč. deska, v deskách;

dva — ze-dvou, pův. izъ$_2$-dъ$_1$v-; rovněž tak ode-dvou, se-dvěma atd.;

Cheb — ze-Chba, pův. izъ$_2$-Chъ$_1$ba; nč. Cheb, z Chebu;

jméno — ve-jménu pův. vъ$_2$jь$_1$men-; rovněž tak ze-jména atd.; *jmu* — sejmu, sejmeš atd., pův. sъ$_2$jь$_1$m-; podobně odejmu atd. a rovněž tak *jdu* — ode-jdu pův. otъ-jьd-, *pnu* — sepnu pův. sъpьn-, *tnu* — setnu atd.;

keř — ze-kře, nade-křem; nč. též z-keře, nad-keřem podle nominativu keř, jehož -*e*- se podržuje, pročež pak předložka je bez *e*;

křest — přede-křtem;

len — ze-lnu, pode-lnem; odchylkou též nč. z-lenu;

mne, mně atp. pův. mьn-, — ode-mne, ke-mně, se-mnou;

pře — beze-pře pův. bezъ$_2$-pь$_1$r-;

ret — ve-rtech, ze-rtu, pode-rty atd.;

šel — stč. ššel pův. sъ$_3$šь$_2$lъ$_1$ žensk. sešla, všel pův. vъ$_3$šь$_2$lъ, žensk. vešla atd.; nč. též mužsk. sešel, vešel podle tvaru žensk. a j.;

tma — ve-tmě, ze-tmy;

veš(ken) pův. vьš-, nade-vše, přese-vše, ode-všeho, beze-všeho, ke-všemu; ve-všem, ve-všech, se-vším, se-všemi, přede-vším atd.;

žeň — ve-žních, přede-žněmi;

krev — stč. ze-krve (tu je krve jednoslabičné) a *z-k*rve (krve dvojslab.); podobně bylo stč. se-slzami a s-slzami (oboje trojslab.), nč. se-slzami (čtyřslab.).

4. Pohybné *e* bývá ve mnohých tvarech **odvozených**. Na př.:

čest pův. čьst-; odtud odvozeno: počestný pův. počь$_2$stь$_1$n- a poctivý t. j. počstivý pův. počьstiv-;

čet- pův. čьt-: praes. *čt*u, part. četl, *čt*li, jméno přídavné če*t*ný;

dech- pův. dъch-: na*dch*nouti pův. nadъchn-, na*dš*ení, vdechl pův. vъ$_3$dъ$_2$chlъ$_1$ atd.;

lest pův. lьst-: lestný pův. lь$_2$stь$_1$n-, a *lst*ivý pův. lьstiv-;

mek- pův. mъk-: za*mk*nouti, zámek gen. zá*mk*u, part. stč. zamekl žensk. za*mk*la, nč. masc. za*mk*l podle žensk. a j.;

sech- pův. sъch-: us*ch*nouti part. usechl žensk. us*ch*la; seschnouti pův. sъ-sъchn-, part. mužsk. stč. ssechl pův. sъ$_3$sъ$_2$chlъ$_1$ žensk. se*sch*la, nč. mužsk. seschl podle žensk. a j.;

sep(n)- pův. sъp(n)-: us*n*outi, *sp*áti, us*p*ati; podst. jm. sen (ze sъpnъ), gen. beze-sna, a odtud adj. beze-sný, na př. *beze-sná* noc (jiné jest *bezsenný* = jsoucí bez sena, na př. *bezsenná* louka);

tek- pův. tъk-: *vetk*nouti pův. vъtъkn-; part. *vtek*l pův. vъ$_3$tъ$_2$klъ$_1$ žensk. *vetk*la, nč. mužsk. vetkl;

tma pův. tьma: temný a *tm*avý;

služebný, služebník (služba); daremný, písemný atp.;

společensky (společný), chlapecký (chlapec, chlapce) atp.; společenstvo, protivenství; atd.

19. Změny v pravidle o pohybném *e*.

Staré pravidlo o pohybném *e* z veliké části zachovalo se dosud; říkáme správně sebrati a *s-bratrem*, jako se říkalo staročesky, a nemůžeme za to říci *sbráti* nebo *se*-bratrem.

V některých však případech změna se stala, hlavně v těchto:

1. Staročesky říkalo se *z-z*emě, *s-s*kály, *s-stř*ěchy, *s-ž*enú, *z-Š*čítného, *s-s*aditi atp., nč. je za to z*e*-země, s*e*-skály, s*e*-střechy, s*e*-ženou, z*e*-Štítného, s*e*-saditi atd.; t. j. čeština nová vkládá *e*, kde by podle pravidla stýkaly se sykavky *z*, *s* se *z*, *s*, *ž*, *š*. Zbytek způsobu starého je v *s-s*ebou, na př. vezmi mě s sebou. Před sykavým *c*, *č*, *ř* se *e* nevkládá: *z-c*ela, *z-č*eho, *z-Ř*íma, *s-č*ím, *s-c*esty atd.

2. Staročesky říkalo se *k-k*ráli, *k-k*nězi, *k-k*terému atp., t. j. bývalo *k*-, i když slovo následující se začínalo též hláskou *k*-; za to je nč. k*e*-králi, k*e*-knězi, k*e* kterému atd.

3. Staročesky říkalo se *v-stř*edu, *k-stř*elbě atp., t. j. před *stř*- bývala předložka souhlásková; jazyk nový volí za to raději předložku se samohláskou (vokalizovanou): v*e*-středu, k*e*-střelbě atd. Podobně bylo stč. *v-skř*íni — nč. v*e*-skříni atd.

Spojení souhlásek v *z-z*emě, *s-s*aditi, *k-k*nězi, *v-stř*edu, *v-skř*íni zní nám tvrdě, *e* do těch výrazů vložené jest pro blahozvuk. Blahozvuku šetřiti je v jazyce vůbec věc důležitá, a hoví se mu zvláště šetřením samohlásek. K tomu přihlíží se v jazyku spisovném doby novější, ale chybuje se opět přílišným množením pohybného *e* a píše se na př. i v*e*-koši, v*e*-Klatovech, v*e*-oku, z*e*-oka, z*e*-úst atp. Nejlépe je zachovávati tu míru, jakou zachovává i jazyk obecný. Jako by nás urážělo, kdyby někdo vyslovoval z*e*-l*e*nu místo z*e*-lnu, tak uráží se ucho nezkažené, když slyší slova: v*e*-koši, z*e*-oka atp.

20. *ě*, *ie*.

Dvojhlásky tyto mají znění stejné, ale liší se délkou; *ě* je krátké, *ie* dlouhé. Prvou máme ve slovích v*ě*rný, m*ě*sto atd.; druhá byla ve stč. nom. v*ie*ra, akk. v*ie*ru atd., a máme ji posud v akk. v*ie*ru (= víru), zachovaném ve rčení: „na mou v*ie*ru!“

21. *ie* úží se v *í*.

1. Dvojhláska *ie* mění se v *í*; na př. stč. v*ie*ra změnilo se v nč. v*í*ra, a podobně m*ie*ra — m*í*ra, b*ie*lý — b*í*lý, hř*ie*ch — hř*í*ch,

*ie*sař — *í*sař, zaj*ie*c — zaj*í*c, bož*ie* znamen*ie* — bož*í* znamen*í* atd. Změnu tuto nazýváme úžením, rovněž tak jako změnu *é* — *í* (v. § 15 č. 1).

2. Příčinou změny té je délka slabiky; zúžiloť se jen dlouhé *ie*, nikoli též krátké *ě*, na př. v*ie*ra — v*í*ra, ale v*ě*řiti*).

3. V jazyku spisovném vykonala se tato změna vesměs, a v nářečích obecných valnou většinou; ve rčení „na mou v*ie*ru!“ zachovalo se *ie* jako ustrnulý archaismus.

22. *ě*, *ie* skleslo v *e*, *é*.

1. Jako je k nom. *ryba* dativ a lokál ryb*ě*, tak bylo také *rosa* — stč. ros*ě*, *vyza* — vyz*ě*, *ruka* — ruc*ě*, *sestra* — sestř*ě*, *múcha* — múš*ě*, *brána* — brán*ě* (vysloveno brá*ňě*) atd. V dat. lok. ryb*ě* zůstalo *ě* také v jazyku novém; ale místo stč. ros*ě*, vyz*ě*, ruc*ě*, sestř*ě*, múš*ě*, brán*ě* říkáme nč. ros*e*, vyz*e*, ruc*e*, sestř*e*, mouš*e*, bráň*e* (ačkoli píšeme brán*ě*). Ve slovích těchto skleslo tedy *ě* v *e*, jotace (první část dvojhlásky ě = ^{i}e) zanikla. Totéž stalo se v nesčíslných případech jiných a *ě* skleslo v *e* v češtině spisovné všude, kromě po souhláskách retných a retozubných, tedy kromě slabik *bě*, *pě*, *mě*, *vě*, *fě*, na př. v dat. lok. ryb*ě* atp., ve slovích b*ě*hati, p*ě*kný, m*ě*kký, v*ě*děti, of*ě*ra atd.

V nářečí slovenském skleslo *ě* v *e* také vesměs ve slabikách právě jmenovaných; jinde v češtině jenom některé takové odchylky se vyskytují, na př. -pom*e*neš, zpom*e*neš, zpom*e*ň atd., místo -pom*ě*neš atd., a některé jen místy, na př. b*e*hat, p*e*kný, m*e*kký, v*e*dět.

2. Jako *ě* skleslo v *e*, tak *ie* skleslo v *é*, stejnou ztrátou jotace. Na př. c*ie*sař změnilo se v c*é*sař, č*ie*šě v č*é*še, hř*ie*ch ve hř*é*ch, j*ie*sti v j*é*sti, pěš*ie*ho v pěš*é*ho, pěš*ie*mu v pěš*é*mu atd. O *ie* bylo právě pověděno (§ 21 č. 1), že se zúžilo v *í*; a také vzniklé z něho *é* nezůstalo, nýbrž zúžilo se taktéž v *í*: c*ie*sař i c*é*sař přešlo v c*í*sař, č*ie*še i č*é*še v č*í*še, j*ie*sti i j*é*sti v j*í*sti, pěš*ie*ho i pěš*é*ho v pěš*í*ho atd. Jenom kořenná slabika *lé* zůstala v jazyku spisov-

---

*) Z toho jde pravidlo pravopisné: Píšeme *í* a nikoliv *i*, když ve slově příbuzném na místě *í* vyskytuje se *ě* anebo vzniklé z něho (sklesnutím jotace, v. doleji § 22) *e*. Na př. píšeme b*í*lý, poněvadž ve slově příbuzném b*ě*l jest *ě*; píšeme hř*í*ch, poněvadž ve hř*e*šiti jest *e* atd. Odchylky od pravidla toho jsou komparativ řidší (vedle slovesa ředití) a sloveso nař*i*zovati (vedle ředitel). Ku positivu řídký má býti komparativ krátký (srov. *úzký* — *užší*) a tedy ředší, ale vlivem positivu vniklo sem *-i-*, řidší. V nař*i*zovati pak jest krátká slabika podle pravidla (s*ou*diti — rozs*u*zovati) a mělo by býti nař*e*zovati, ale vlivem slovesa řídití přijalo se *-i-*.

ném často nezúžena: *lék*, *mléko*, *vléci*, *plésti*, *hlédati* (vedle hlídati, pohlížeti) atp.

23. *ě* a vzniklé z něho *e* se odsouvá.

Děje se to hlavně v těchto případech:

1. v nominativě jedn. vzoru *duše*: země — zem, hráze stč. hrázě — hráz, pouště stč. púščě — poušť, postele — postel atd.;

2. v číslovkách jedenácte, jedenáct atd., kdež -nášt neb -nácte je z na-d(e)sěte — nadsěte;

3. v *zas*, *přec* m. zase, přece stč. za-sě, přěd-sě; ve *zvlášť* m. zvláště; v *krom* a *skrz* m. kromě a skrze stč. skrzě.

24. *i*, *í*.

1. V slově bl*ý*skati a jeho tvarech příbuzných (bl*y*štěti, bl*ý*skavice atd.) změnilo se bývalé *i* v *y*; místo bl*y*sk- bylo zde původně bl*i*sk-.

2. Táž změna stala se v některých nářečích také po souhláskách sykavých, tedy ve slabikách *zi*, *si*, *ci*, *ři*, *ži*, *ši*, *či*, které přešly ve znění *zy*, *sy*, *cy*, *řy*, *žy*, *šy*, *čy*. Potvrzení, že zde místo *i* znělo *y*, čte se v starých mluvnicích a vidí se v starých pravopisích. Ale časem změnilo se široké *y* vůbec v *i* (v. § 29 č. 1) a tu ovšem také ze *zy*, *žy* atd. stalo se opět *zi*, *ži* atd.

3. V nářečích obecných mění se *í* někdy v *ej*. Bývá to většinou po sykavkách, kdež *í* podle výkladu právě podaného dávalo *ý* a toto pak (podle § 29 č. 5) měnilo se v *ej*. Na př. cítiti — c*ý*titi — c*ej*tit, a podobně *cín* — c*ej*n, *z*íska*ti* — z*ej*skat, z*í*ma — z*ej*ma (stč. bylo z*í*ma = hiems, Winter, proti z*i*ma = frigus, Kälte), s*í*to — s*ej*to, voz*í*k — voz*ej*k a voz*ej*ček, les*í*k — les*ej*k a les*ej*ček, nož*í*k — nož*ej*k a nož*ej*ček.

Říká se *zítra* a *zej*tra; ale tu není změna *í* — *ej*, nýbrž *zítra* vzniklo ze stč. z-jitra a *zej*tra ze *zaj*tra (= za-jutra).

Ve 3. os. množ. (oni) nos*í*, voz*í*, chvál*í* atd. mají nářečí obecná též *-ej*; ale toto *-ej* nevyvinulo se změnou hláskovou *í* — *ý* — *ej*, nýbrž analogií podle tvarův um*ějí*, sáz*ejí* atd., znících obecně um*ěj*', sáz*ej*'.

25. *i*, *í* se odsouvá.

Odsuto jest *i*, *í*:

1. V akk. jedn. vzoru *duše* při týchže jménech, která také

v nom. jedn. odsouvají koncovku *-e*, *-ě* (sr. § 23 č. 1), na př. zem*i* — zem, hráz*i* — hráz, postel*i* — postel atd.

2. V přechodníku přít. žensk., na př. stč. nesúc*i* — nč. nesouc, kupujúc*i* — kupujíc, trpiec*i* — trpíc.

3. V infinitivě, na př. volat*i* — volat, nosit*i* — nosit, nést*i* — nést, nýst atd. Infinitivy bez *-i* jsou v nářečích obecných skoro veskrze pravidlem. Také v jazyku spisovném jsou dosti hojné a vyskytují se již v dobách starých. Tu pak bývá vždycky *-t* a nikdy *-ť*, bývá na př. vola*t*, nosi*t* atd. a nikoliv vola*ť*, nosi*ť* atd. (sr. § 198 č. 3).

4. V imperativech 2. a 3. os. jedn. nes*i* — nes, trp*i* — trp, pros*i* — pros; a ve vzorech *trpěti* a *prositi* podle čísla jedn. také v čísle množném: tr*pme*, tr*pte*, pro*sme*, pro*st*e místo *-ime*, *-ite*.

5. V 3. os. množ. sloves vzoru uměj*í*, dělaj*í*, sázej*í*, — v nářečích obecných: uměj', dělaj', sázej'; tvary tyto měly původně koncovku *-jú*, ale ta změnila se v *-jí*, a odsutí stalo se v době pozdní, když tu již bylo *-jí*.

6. V nářečí obecném v komparativech příslovcí tvaru radostněj*i* — radostněj, lehčej*i* — lehčej, častěj*i* — častěj atd.; původně tu byla koncovka *-ějie*: radostněj*ie* atd., z toho stalo se zúžením -ěj*í*, pak zkrácením -ěj*i* a odsutím *-ěj'*.

7. V některých slovích jednotlivých. Na př.:
ty js*i* nesl — ty s' nesl, ty s' volal atp.*);
kdo-s*i* — kdos', komus', kdes', kdys' atp.;
to-t*i* — toť, ať, vždyť atp.;
vel*i*ký — velký, pšen*i*ce — ob. pšence;
stč. *i*nhed, *i*hned — hned; atp.

26. *o, ó, uo, ů.*

1. Samohláska *o* po souhlásce měkké změnila se v *e*. Na př. podle nominativu měst*o* měl by býti také nom. líc*o*, ale změnil se v líc*e*; — podle vokativu ryb*o* měl by býti také vok. duš*o*, ale změnil se v duš*e*; — podle kmenového *-o-* v t*o*ho, t*o*mu atd. bylo kdysi také kmenové *-o-* v j*o*go, j*o*mu atd., ale změnilo se v *e* a jest j*e*ho, j*e*mu, naš*e*ho, naš*e*mu, vš*e*ho, vš*e*mu atd. — Změna tato vykonala se v době prastaré; již nejstarší památky české (a rovněž tak jinoslovanské) mají vok. duš*e*, dat. j*e*mu, naš*e*mu atd., nikdy

*) Pravíme a píšeme: *ty jsi* nesl, *tys* (= *ty* s') nesl; *ty jsi se* bál, ty *ses* (= *jsi se*) bál, ty *sis* (= *jsi si*) ublížil atp., — nikoli: *tys se* bál, *tys si* ublížil atd.

dušo nebo jomu atd. Nazývá se přehlasování, týmž jménem, jako podobná změna *a-ě* (v. § 11 č. 1) a *u-i* (v. § 28 č. 1).

Poznam. Dialektické výrazy, jako vok. duš*o*, ob. Káč*o*, ve vš*o*m atp., jsou novotvary, ustrojené podle vzoru příslušných tvarů tvrdých ryb*o*, v t*o*m atd.

2. V některých případech změny právě vyložené nemáme. Na př. máme dat. (lok.) oráč*o*vi, kdežto podle pravidla mělo by býti oráč*e*vi; rovněž tak máme nom. množ. oráč*o*vé místo žádaného oráč*e*vé, máme prac*o*vati místo prac*e*vati atd.

Případy tyto jsou zejména:

dat. a lok. jedn. oráč*o*vi atp.;

dat. a instr. dvoj. stč. oráč*o*ma, mořoma;

nom. a vok. množ. oráč*o*vé;

gen. množ. stč. oráč*ó*v (nč. oráčův);

dat. množ. stč. oráč*ó*m (nč. oráčům);

odvozeniny s *-ov-*: otc*ó*v otc*o*va otcovo, mlynář*o*vic, kř*o*ví, prac*o*vati, ukřiž*o*vati atd.;

a složeniny: ohň*o*stroj, otc*o*vrah.

Zvláště často (nikoli vždycky) bývá to, když následuje souhláska *-v* nebo *-m*.

V případech těchto odchyloval se již jazyk staročeský, a to dvojako: jednak tím, že tu bylo přehláskou *-ě-* a nikoliv *-e-*, na př. oráč*ě*vi, prac*ě*vati atd., — jednak tím, že vedle tvaru přehlasovaného byl v užívání vždycky také tvar nepřehlasovaný, na př. vedle oráč*ě*vi, prac*ě*vati atd. říkalo se vždy také oráč*o*vi, prac*o*vati atd.

Nč. král*e*vic m. král*o*vic je zachovaný tvar archaistický. Slova děj*e*-pis, děj*e*-zpyt jsou umělé tvary nové.

3. Často změnilo se *o* v *e* také po souhláskách tvrdých.

Zejména se to stalo:

v instr. jedn. stč. t*o*bú, s*o*bú — nč. t*e*bou, s*e*bou; změna tato stala se vlivem genitivu t*e*be, s*e*be; dialekticky změnil se týmže vlivem také dativ t*o*bě, s*o*bě v t*e*bě, s*e*bě;

v zájmenech stč. kt*o* (= nč. kdo) a čs*o* (= nč. co), změněných ve stč. kt*e* a čs*e* n. c*e*; v nč. *nic* za stč. ničs*o*, ničs*e* jest samohláska koncová odsuta;

v stč. příslovcích na *-mo* a *-ko*: tam*o* — tam*e*, kam*o* — kam*e*, tak*o* — tak*e*, jak*o* — jak*e* atp.; v týchže slovích se pak *-o* i *-e* odsouvá a jest nč. a též stč. *tam*, *kam*, *tak*, *jak* atd.

4. Slova, která se s *o-* začínají, přijímají v nářečí obecném ještě předsuté *v-*, na př. *o*rel ob. *vo*rel, *o*ko ob. *vo*ko; o tom v. § 43 č. 6.

5. Dlouhé *ó* se změnilo ve dvojhlásku *uo*, a tato dále v *ů*; na př. bóh — b*uo*h — b*ů*h, kóň — k*uo*ň — k*ů*ň, rósti — r*uo*sti — r*ů*sti, gen. množ. chlapóv — chlap*uo*v — chlap*ů*v, dat. množ. chlap*ó*m — chlap*uo*m — chlap*ů*m atd. Tvary s *ó* a *uo* jsou staré, tvary s *ů* pak novočeské.

6. V několika slovích jest *ó* změněno v *ou*, na př. bořiti — b*ou*rati, chr*o*mý — pochr*ou*mati, r*o*sa — zar*ou*sati, přík*o*p — dial. přík*ou*pek (vedle přík*ů*pek).

7. Ve výrazích předložkových, kde je předložka *k*, *v*, *z*, *s* a slovo k ní příslušné se začíná samohláskou *o*-, dloužilo se toto *o*- v *ó*-. Po jiných předložkách mimo jmenované stala se změna tato zřídka. Na př. k-*o*ku změnilo se zdloužením v k-*ó*ku, a podobně v-*o*heň ve v-*ó*heň, z-*o*hně v z-*ó*hně, s-*o*tcem v s-*ó*tcem atd. Toto *ó*- pak ovšem též se měnilo dále v *uo*- a *ů*-: z k-*ó*ku stalo se k-*uo*ku a z toho dále k-*ů*ku, atd. V češtině staré vyskytují se příklady takové hojně; ale časem navrátilo se v nich zase *o*-, a v češtině nové jsou toho jen zbytky v příslovcích v*ů*bec (= v-obec), v*ů*či (= v-oči) a v*ů*kol (v-okol), stč. v-*ó*bec a v-*uo*bec, v-*ó*či a v-*uo*či, v-*ó*kol a v-*uo*kol*).

8. Ve slovích starých přejatých z jazyka cizího bývá *o*, *ó* změněno v *u*, *ú* nč. *ou*; na př. Jak*u*b lat. Jac*o*bus, Mik*u*láš, bisk*u*p, kor*u*na, Šalom*ou*n.

9. V *an*, *ana*, *ano* = a-*o*n, a-*o*na, a-*o*no jest *o* **odsuto**. Rovněž tak v *neb* místo nebo, v *bychme* m. bychome. O odsuvce v *nic*, *tam*, *tak* atp. viz nahoře č. 3.

V češtině staré jest odsuto *o* také v *ande* = a-*o*nde; — v *nan* svět = na-*o*n svět, *nanu* stranu = na-*o*nu stranu, *naněch* = na-*o*něch; — v *nabě* straně = na *o*bě straně; — v *naheň* = na-*o*heň, *nabličěji* = na-*o*bličeji; — v *donoho* = do-*o*noho, *dopata* = do-*o*pata; — v *pronu* = pro-*o*nu, *póbědě* = po-*o*bědě atp.

27. *u*; *ú*, *au*, *ou*; *iu*, *iú*.

1. Místo *u* máme v některých slovích *o*; zejména v or*o*dovati místo stč. or*u*dovati, k*o*rotev m. stč. k*u*roptva.

---

*) Pravidlo **pravopisné** o *ů* jest:

1. *ů* píše se, kde ve slově příbuzném bývá krátké *o* na jeho místě, na př. b*ů*h (vedle gen. b*o*ha, jm. příd. b*o*ží), v*ů*le (vedle v*o*liti), bratr*ů*v d*ů*m (vedle gen. bratr*o*va d*o*mu), r*ů*zný (v. r*o*z-), p*ů*da (v. p*o*d), d*ů*kaz (v. d*o*kázati), pr*ů*chod (v. pr*o*choditi) atd.;

2. v gen. a dat. množ. chlap*ů*v, chlap*ů*m, měst*ů*m atp.;

3. v příslovcích dom*ů*, dol*ů* a v*ů*bec (vedle *o*bec), v*ů*či (v. *o*či), v*ů*kol (v. *o*kolo). Také v b*u*vol, l*u*za, chm*u*ra, k*u*žel a j. psává se někdy -*ů*-; nesprávně.

V nářečích vyskýtá se to hojněji. Na př. stč. rozom vedle roz*u*m, mor. j*o*ž sl*o*nyčko za hor*ó* (hanácké).

2. V nářečích bývá také *y* místo *u*. Na př. stč. z-mlad*y* vedle z-mlad*u*, od-pol*y* vedle od-pol*u*; mor. z předy. od-spod*y*, po-mál*y* atp.

3. Pravíme k*u*-příkladu, k*u*-pomoci, k*u*-Praze atp. Naproti tomu nepravíme k*u*-lesu. k*u*-stolu atd., nýbrž *k*-lesu. k*e*-stolu. Předložka *k* mívala samohlásku -*u* a zněla tedy *ku* zpravidla jen před souhláskou retnou nebo retozubnou. nejčastěji před *p*-. Ale časem pravidlo se velice porušilo a zbyly po něm jenom stopy.

4. Podobně říkalo se *u* za *v*, *ve* před týmiž souhláskami, na př. *u*pustiti koho v zemi = nč. *v*pustiti, — *u*běhnúti = nč. *v*běhnouti, — *u*-město = nč. *v*-město, — *u*-vieřě = nč. *ve* víře neb *u*-víře atd., — a dosud se říká: *u*prostřed, *u*padnouti (na př. do jámy), — nikoli však *u*-kostele m. *v*-kostele, *u*-oblacích m. *v*-oblacích atp. Také toto pravidlo časem velice kleslo.

5. Ve výrazích předložkových, kde je předložka *k*, *v*, *z*, *s* a slovo k ní příslušné začíná se samohláskou *u*-, dloužilo se toto *u*- někdy v *ú*-: na př. v-*u*ši zdloužilo se ve v-*ú*ši, z-*U*her v z-*Ú*her atd.

6. Dlouhé *ú* se změnilo v *ou*. Na př. *súd* — s*ou*d, r*ú*cho — r*ou*cho, siln*ú* ruk*ú* — siln*ou* ruk*ou*, nes*ú* — nes*ou*, nes*ú*ce — nes*ou*ce atd. Všecka novočeská *ou* jsou tohoto původu, kromě d*ou*fati, kteréž je složeno z d*o*-*ú*fati, a kromě b*ou*rati atp. (§ 26 č. 6).

V češtině obecné jest každé *ú* změněno v *ou*, na začátku, v prostředku i na konci slova; v jazyku spisovném zachovává se na začátku slova častěji staré *ú*-, na př. *ú*dolí ob. *ou*dolí, *ú*řad ob. *ou*řad, *ú*činek ob. *ou*činek atd., a tak děje se též uvnitř složenin, jako jsou *z*-*ú*rodniti, *z*-*ú*myslný, za-*ú*pěti atp.

V době starší bylo *au* místo *ou*: s*au*d m. s*ou*d, nes*au* místo nes*ou* atd. Bývalé *ú* změnilo se tedy nejprvé v *au* a potom teprve v *ou*, a časový postup této změny byl *ú* — *au* — *ou*: s*ú*d — s*au*d — s*ou*d, nes*ú* — nes*au* — nes*ou*.

V nářečích východních změna tato se nestala, staré *ú* zůstalo; na př. mor. a slc. s*ú*d, nes*ú*.

7. *u* je odsuto v stč. za*jt*ra m. *za*-*ju*tra a v ob. cha*lp*a m. chal*u*pa; krom toho bývá v nářečích odsuto z koncovky -*mu*, na př. mor. idem dom'. do dom'. k živém' bohu, k tom' atp.

Naopak bývá *u* přisuto v slabikách, kde by jinak bylo slabikotvorné *m*. na př. stč. Li*cm*burk — Lic*u*mburk, stč. a nč. ob. sed*u*m, os*u*m; *u* je v těchto případech rovněž tak pohybné, jako vkladné *e* (v. § 17 č. 4), ob. sed*u*m gen. se*dm*i, os*u*m — os*m*i.

28. 1. Po souhlásce měkké změnilo se krátké *u* v *i*, a dlouhé *ú*

v *i*. Na př. podle akk. ryb*u* byl též akk. stč. duš*u*, ale změnil se v nč. duš*i*; podle instr. ryb*ou* stč. ryb*ú* byl též instr. duš*ú*, ale změnil se v nč. duš*í*; podle 1. os. jedn. nes*u* a 3. os. množ. nes*ou* stč. nes*ú* bylo též teš*u* a teš*ú*, ale změnilo se to v teš*i* a teš*í*; atd. Změna tato nazývá se přehlasování, týmže jménem, jako podobná změna *a* — *e* (v. §§ 11 a 13) a *o* — *e* (v. § 26 č. 1); stejnost názvu tím se doporoučí, že také příčina změn těchto je stejná, totiž měkkost hlásek sousedních.

2. Při změně této nevyvinulo se ze stč. *u* hned nč. *i*, nýbrž dříve dvojhláska (krátká) *iu*, a z této teprv stalo se *i* změnou další; postup tedy byl: stč. duš*u* — duš*iu* — nč. duš*i*. Rovněž tak dlouhé *ú* dalo dříve dvojhlásku (dlouhou) *iú* a z toho teprve vzniklo *í*; tedy opět postupem duš*ú* — duš*iú* — duš*í*.

Dvojhlásky *iu*, *iú* tím vznikly, že měkkost pronikla v jotaci, t. j. že působením souhlásky měkké na přechodu od ní k následujícímu *u*, *ú* zavznělo *i*; tedy slabika měkká *šu* změnila se v *šiu*, slabika *šú* v *šiú*, atd. Kde nepronikla jotace, tam se také nestala změna další v *i*, *í*. To se vidí zejména v nářečích východních, jejichž staré památky nemají *iu*, *iú* a proto zůstalo nepřehlasované duš*u*, duš*ú* atd. také do doby nové.

Postup změn zde vyložených lze tedy takto znázorniti:

původně bylo . . . . *šu* (t. j. vůbec souhláska měkká a po ní [*u* neb *ú*);

z toho bylo později . . . dílem *šu* . . . dílem *šiu*;

a z toho je v době nové . . . *šu* . . . . *ši*.

Nč. akk. Mář*u*, Máš*u*, instr. Mář*ou*, Máš*ou* atp. nejsou zbytky z doby staré s koncovkou ještě nepřehlasovanou, nýbrž novotvary ustrojené podle příslušných tvarů tvrdých na př. Bár*u*, Mác*hu* atd.; a tak vznikly většinou také tvary nč. 1. os. jedn. teš*u* a 3. množ. teš*ou* atp. podle ved*u* a ved*ou* atd. — Ze stč. *Ľudmila* je nč. náležité L*i*dmila (odtud pak domácké L*í*da, L*i*dka, L*i*duška, L*i*dunka); odchylné L*u*dmila vzniká až v době novější napodobením lat. a němč.

29. *y*; *ý*, *aj*, *ej*.

1. V*ý*r a v*í*r, b*y*l*y* a b*i*l*i* atp. vyslovujeme stejně, bez rozdílu mezi *y* a *i*. V češtině staré rozdíl tu byl, *y* znělo široce (jako něm. *ü* nebo franc. *u*), *i* naproti tomu úzce; znění *i* zůstalo, *y* však změnilo se a vyslovuje se úzce jako *i*.

2. Rozdíl udržel se v **pravopise**; tu píšeme *i* a *y*, jak kde podle etymologie býti má. Zejména:

a) píšeme po souhláskách **tvrdých** vždycky *y*, tedy na př. *hy*nu, *chytrý*, *vždycky*, du*tý*, pán*y* atd.;

b) píšeme po souhláskách **měkkých** vždycky *i*, tedy na př. v*nitřní* (t. j. *vňitřňí*). *div* (t. j. *ďiv*), *čistí* (t. j. *čisťí*), *živý*, *ši*roký, *cit*, *ři*nu atd.;

c) píšeme po souhláskách **obojetných** tu *i*, tu *y*. Kdy toto a kdy ono býti má. učí mluvnice, z níž dá se toto pravidlo vybrati:

v slabikách **koncových** jest *y*, kde analogické (stejného druhu) slovo se souhláskou neobojetnou má *y*, a jest *i*, kde totéž analogické slovo má *i*; na př. akk. množ. kos*y*, páv*y*, sokol*y* atd. má -*y*. poněvadž analogický tvar ptáky má -*y*, a naproti tomu nom. množ. kos*i*. páv*i*, sokol*i* má -*i*, poněvadž v analogickém tvaru ptác*i* je též -*i*;

sem patří také zájmena osobní plur. nom. *my*, *vy*, spolu s *my*-kati. *vy*-kati — a příslovce brz*y* (podle hezk*y* atp.);

v slabikách **vnitřních** jest *y* v následujících slovích a jejich odvozeninách (položených zde v závorkách i jiných):

o*by*čej. ba*by*ka, *By*džov, *bý*k. *bý*lí (*by*lina), *by*strý (*by*střina, *By*střice), *bý*ti (*by*ch, *by*, a*by*ch, a*by*, *by*t, po*by*t, *by*tost, *by*tný, *by*dlo, o*by*dlí, ná*by*tek, pří*by*tek, do*by*tek, *bý*vati. o*bý*vati, o*by*vatel), ko*by*la;

klo*pý*tnouti, ko*py*to, neto*pý*r, *py*ch (*pý*cha, *pý*chati, *py*šný, *pý*chavka). *py*kati, *pý*ř (*pý*řina, *pý*řavka, *pý*řiti). *py*sk, *py*tati (z*py*tovati), *py*tel, sle*pý*š, tř*py*titi se;

*vy*dra, *vý*heň, po*vy*k. *vý*r, *vý*skati, *vy*soký (*vý*še, *vý*ška), *vý*ti. *vy*za (*vy*zina), *vy*žle, z*vy*k (z*vy*kati), ž*vý*kati, *vy*- (*vy*brati, *vý*borný. *vy*dati atd.);

hle*mý*žď, h*my*z, Ka*mý*k, s*my*k (s*my*čec. průs*my*k), *my*kati (za*my*kati, od*my*kati), *mý*liti (o*my*l. *my*lný), *my*s, *my*sl (*my*sliti, *my*šlenka, pře*mý*šleti. *my*slivec, s*my*sl, Neza*my*sl, Lito*my*šle), *my*š, *mý*ti (po*my*je, *mý*dlo, *my*dlář), *mý*to (*mý*titi);

b*lý*skati, po*ly*kati, *lý*ko, *ly*sý (*ly*sina, *ly*ska), *lý*tko, m*lý*n (m*ly*nář), pe*ly*něk. p*ly*nouti (p*ly*n, vyp*lý*vati, p*lý*tvati, p*ly*tký), s*ly*nouti, s*lý*chati, (s*ly*šeti), Vo*ly*ň;

ja*zy*k (ja*zý*ček). na*zý*vati;

o*sy*ka. *sý*c (*sý*ček), u*sý*chati. *sy*chravý. *sy*četi (*sy*kavý, *sy*kot, *sý*kora), *sy*n, *sy*pati (*sy*pký, *sý*pka), *sý*r (*sy*řiti, *sy*rovátka), *sy*rový, *sy*rob, *sy*sel, *sy*tý (*sy*titi); — pos*í*lati má *í* (stč. pos*ie*lati).

3. Ve staré češtině změnila se slabika *ry* mnohdy v *ři*, tedy *y* v *i*; na př. *ry*tieř — *ři*tieř, t*rý*zniti — t*ří*zniti atp.; víc o tom v § 35 č. 3.

4. Dialekticky vyskýtá se *y* změněno v *e*. Na př. v nářečí hanáckém jest *e* za *y* pravidlem: r*e*b*e* m. r*y*b*y*. V d*y*chnouti — d*e*chnouti není změněno *y* v *e*, nýbrž jsou to tvary rozdílné: d*e*chnouti = dъch- (*e* za jer, § 17), a d*y*chnouti utvořeno podle d*ý*chati.

5. Dlouhé *ý* je v jazyku obecném změněno v *ej*: p*ý*cha ob. p*ej*cha, star*ý* ml*ý*n — star*ej* ml*ej*n atd.*); jenom v koncovce instrum. jedn. vzoru dobr*ý* zůstalo *-ým*: za star*ý*m mlejnem.

Bývalé *ý* nepřešlo hned v *ej*, nýbrž dříve v *aj*; časový postup změny této byl tedy: stč. *ý* — *aj* — *ej*. Na př. p*ý*cha — p*aj*cha — p*ej*cha, star*ý* ml*ý*n — star*aj* ml*aj*n — star*ej* ml*ej*n.

V jazyku spisovném změna tato pronikala jenom částečně; staré *ý* drželo se při tom stále vedle tvarův obměněných, a jazyk spisovný nynější dopouští jen *ý* a nikdy *ej*; výjimkou jsou jenom některá jména vlastní, na př. St*ej*skal, V*ej*r.

30. Slabikotvorné (samohláskové) *l, r, m, n, ň*.

1. V češtině mívají *l*, *r* také úkol slabikotvorný, na př. ve slovích *vlk*, *trn*, *vlna*, *srna*; tu pokládají se za samohlásky (v. § 7 č. 9).

2. V nářečích některých vyslovuje se v slabikách těchto souhláska *l*, *r* s průvodnou samohláskou *e* nebo *i*; zejména vyslovuje se v*e*lna místo v*l*na, s*e*rna místo s*r*na, a podobně v*i*lna, s*i*rna, vl*i*na, sr*i*na. Tak bylo také v době staré.

Za nč. *černý*, *žer*nov atp. byl stč. tvar obyčejný *čr*ný, *žr*nov; t. j. stč. slabiky *čr-*, *žr-* (= *č* a *ž* se samohláskovým *r*) změnily se v nč. *čer-*, *žer-*. Nč. č*r*ta, náč*r*tek atp. jsou tvary nově a nesprávně utvořené.

3. Samohlásky *l*, *r* se též prodlužují. Na př. v nářečí slovenském je gen. množ. v*l̄*n, s*r̄*n, je v*l*k — v*l̄*ča (jako je h*u*s — h*ou*se), a stč. bylo tv*r*diti — potv*r̄*zěti (jako je p*u*stiti = p*ou*štěti), tv*r*dě — kompt. tv*r̄*ze (jako je h*u*stě — h*ou*šť) atp.

4. Krom toho máme též slabikotvorné *m*: ve slovích se*dm*, o*sm*, Rož*m*berk, Luc*m*burk atp

V češtině staré bývalo *sedm*. *osm* též jednoslabičné, a v tom případě bývalo *m* souhláskou. Podobně ve slovích cizích jako Rož*m*berk, Nor*m*berk atp. mohlo *-m-* slabiku tvořiti i netvořiti a mohlo se vyslovovati na př. Rožmberk (dvojslabičně) i Rožmberk (trojslabičně).

*) Z toho pravidlo pravopisné: Píšeme široké *ý*, kde se obecně vyslovuje místo něho *ej*, a píšeme široké *y*, kde tvar některý příbuzný má na témž místě v obecné výslovnosti *ej*; tedy p*ý*cha a p*y*šný, poněvadž se obecně říká p*ej*cha.

Z pravidla toho vyjmouti jest slova, kde se po sykavkách místo *í* vyslovuje *-ej-*, na př. c*í*titi, z*í*skati, voz*í*k, voz*í*ček, nož*í*k atp., v. § 24 č. 3.

5. V mor. *sedn* (dvojslabičně, = sedm), *osn* (= osm), *kňže* (= kníže), *kňžky* (= knížky) atp. je zase slabikotvorné *n*, *ň*.

31. Stupňování samohlásek.

1. Slova vezu a vozím patrně a zajisté souvisí spolu svým původem, jsou příbuzná; příbuznost jejich jest patrna jednak ve významu jejich, jednak i v hláskách stejných *vez-* a *voz-*. Obě ta slova pocházejí z kořene *vez-*. Ve vezu je kořenná samohláska nezměněna, ve vozím změněna v *o*.

Touže změnu máme v nesu — nosím; vedu — vodím; teku — tok, točím; řeknu — rok, výrok, prorok, otrok; metu — motám; ženu (gen-) — honím (gon-); žeřavý (ger-) — hořeti (gor-); pletu — plot; teplý — topiti; beru — s-bor; stelu — stól; veleti — voliti; popel — stč. poleti (= hořeti); a j.

Všude zde máme změnu *e* — *o*. V jiných případech mění se podobným způsobem také samohlásky jiné. Změny ty pak všecky nazývají se stupňování samohlásek: vezu se stupňuje ve vozím, — ve vezu a vozím jsou rozdílné stupně samohlásek.

2. Stupňování bylo vyvinuto v jazycích našich v době prastaré. Příčinou jeho byl starý přízvuk a dílem i jiné okolnosti hláskové.

Stupňův lze rozeznávati několik, a hlavně tři: stupeň střední, silný a slabý.

Stupeň střední má samohlásku tu, která se nalézá i v kořenu; na př.: v *nesu* — *nosím* je kořen *nes*, stupeň střední je tedy v nesu.

Stupeň silný má samohlásku sesílenu, v našem příkladě *-o-* proti střednímu *-e-*: nosím.

Stupeň slabý má samohlásku vysutu. To bývá při kořenech s *ei* a *eu*, na př. kv*ei*t — kv*i*t, s*eu*p — s*u*p (viz v § násl. č. 1, *c* a *d*). V kořenech jiných mívá tu slovanština *ь* místo výsuvky; na př. koř. mer a praes. mru, adj. u-mr-lý ze staršího mьr-, koř. pen a praes. pnu z pьnu, koř. rek a praes. řku z rьku.

Stupeň slabý — střední — silný, položeny vedle sebe, dávají stupňovou řadu, v našem příkladě řadu: *0(ь)*—*e*—*o*. Řad takových bylo několik; ale řada *0(ь)*—*e*—*o* je nejčastější, má nejvíce příkladův.

Stupňování bylo ve slabikách nejen kořenných, nýbrž i v příponách kmenotvorných a ohýbacích.

Během času se v stupňování mnoho porušilo a v jazycích nových máme z bývalé pravidelnosti jenom zbytky a stopy, a i ty jsou namnoze hláskovými změnami jinými tak zastřeny, že jich jenom pomocí zvláštních výkladův a rozborův jazykozpytných poznáváme.

32. V češtině lze bez hlubších rozborů poznávati stupňování jenom při stupních *e — o* v případech zde (v § 31 č. 1, *vezu* — *vozím* atd.) naznačených. Všude jinde je stupňování hláskovými změnami jinými zastřeno, a je potřebí, tyto změny vyložiti, aby bývalé stupňování vystoupilo na jevo. Uvedeme některé příklady.

1. K řadě 0(ь) - e—o. Sem patří:

a) Stupňování **tьrt — tert — tort** a **tьlt — telt — tolt**, t. j. stupňování, kde střední stupeň má *e* a při něm souhlásku *r* neb *l* a pak následuje souhláska ještě další; krátce vyjádřeno vzorcem *tert*, *telt*. Na stupni slabém bylo *tьrt*, *tьlt*. Na stupni silném pak jest *o*: tedy *tort*, *tolt*. Ve vzorci *tьrt* — *tert* — *tort* a *tьlt* — *telt* — *tolt* jeví se řada *ь*—*e*—*o* patrně. Ale slova skutečná *tьrt*, *tьlt* změnila se v *trt*, *tlt*, t. j. *ь* se vynechalo a *r*, *l* se stalo samohláskou; — slova vzorce *tert* a *telt* změnila se v *trêt* a *tlêt* (v. § 55 č. 2), = stč. *třět*, *třiet* a *tlet*, *tlét*, = nč. *třet*, *třít* a *tlet*, *tlít*; — a slova vzorce *tort* a *tolt* změnila se v *trat* a *tlat* (v. § 55 č. 1). Změnami těmito zastřeno jest stupňování původní; na pohled zdá se, jako by bylo stupňování české *trt* ve *třet* (nebo *třít*) a *trat* atd., kdežto v pravdě stupňováno jest *tьrt* — *tert* — *tort* atd. Na př.:

kořen	stup. slabý	st. střední	st. silný
sterg-:	stьrg-:	sterg-:	storg-:
	ve stsl. strъgą	střehu	stráže = storgja
	= strgą	stříci stsl. strêšti	
	m. stьrgą	m. stergti	
merk-:	mьrk-: mrknouti		mork-: mrak
merz-:	mьrz-: mrznouti		morz-: mráz
velk-:		velk: vléci	volk-: povlak
velg-:	vьlg-: vlhnouti		volg-: vláha

atp.

b) Stupňování **tьnt — tent — tont**, t. j. stupňování, kde stupeň střední má *e* a při něm souhlásku *n* nebo *m*. Ostatek znamená vzorec tento totéž, co v případě předešlém. Z *-ьn-*, *-en-* a *-on-* vznikly nosovky a z těch pak náležité české střídnice (v. § 9 č. 6). Na př.:

kořen	stup. slabý	st. střední	st. silný
trens-	trьns- nebo	trens-, tręs-:	trons-, trąs-:
		č. třasu, třeseš	č. trus, trousiti
ment-	mьnt- nebo	ment-: matu	mont-: moutím
teng-	tьng- nebo	teng-: táhnu, těžký, tíže	tong-: tuhý

atp. V českém *třasu* — *trus* atp. zdá se na pohled, jako by to bylo stupňování *a* — *u*; ale v pravdě je to stupňování tr*ь*ns nebo tr*e*ns — tr*o*ns, jako v n*e*su — n*o*sím atd.

c) Stupňování **i — ei — oi**, t. j. stupňování, kde stupeň střední má *e* a při něm *i*. Na stupni slabém jest *e* vysuto a zůstalo jen *i*. Na stupni silném jest *e* změněno v *o* a tedy *oi*. Toto původní (zde dále hvězdičkou znamenané) **i-*ei-*oi* nedochovalo se do slovanštiny, nýbrž změnami dálejšími změnilo se: *i* (v stupni slabém) v *ь*; *ei* (v stupni středním) v slabice otevřené v *ьj*, v zavřené v *i*; *oi* (v stupni silném) v slabice otevřené v *oj*, v zavřené v *ê* č. *ě*. Na př.:

kořen	stup. slabý	stup. střední	st. silný
kveit-	*kv*i*t-, kv*ь*t-: stč. ktvu m. kvtu	*kv*ei*t-, kv*i*t-: kvísti	*kv*oi*t-, kv*ě*t-: květ
veid-		*v*ei*d-, v*i*d-: viděti	*v*oi*d-, v*ê*d-: věděti
keit-	*k*i*t-, č*ь*t-: stsl. čьtą, č. čtu	*k*ei*t- č*i*t-: čísti (= čit-ti)	
leip- (vl. *leiph-*)	*l*i*p-, l*ь*p-: stl. lьpêti č. lpieti		*l*oi*p-, l*ê*p-: stsl. lêpъ č. lep
ei-	**i*-, (j)*ь*-: jьdą č. jdu	**ei*-, (j)*i*-: jíti	
pei-		*p*ei*-, sl. před samohl. p*ьj*-: stsl. pьją stč. piú m. pьju před souhl. p*i*-: píti, pil;	*p*oi*- sl. před sam. p*oj*-: nápoj = na-poj-ь
vei-		*v*ei*-, sl. v*ьj*-: vьją stč. viú m. vьju v*i*-: víti, vil	*v*oi*-: sl. v*oj*-: závoj v*ê*-: věnec

atd. Na pohled zdá se, jako by tu bylo stupňováno *ь* — *i* — *ê* nebo *ь* — *ьj* — *oj*; ale v pravdě je to stupňování *i* — *ei* — *oi*. a tedy stupňování v řadě *0* — *e* — *o*.

d) Stupňování **u — eu — ou**, t. j. stupňování, kde stupeň střední má *eu*. Na stupni slabém jest *e* vysuto a zůstalo jen *u*. Na stupni silném jest *e* změněno v *o*, tedy *ou*. Změnami dálejšími změnily se: *u* (v stupni slabém) v *ъ*; *eu* (v stupni středním) v slabice otevřené v *ov*, v zavřené v *u*; *ou* (v stupni silném) rovněž tak v *ov* a *u*. Na př.:

kořen	stup. slabý	stup. střední	st. silný
seup-	*s*u*p-, sъp-: stsl. sъpą stč. spu (sypu)	*se*u*p-, s*u*p-: inf. súti (m. supti)	
beud-	*r*u*d-, rъd-: stsl. rъdêti č. rdíti se		*ro*u*d-, r*u*d-: ruda
reud- (vl. *beudh*)	*b*u*d-, bъd- stsl. bъdêti č. bdíti		*bo*u*d-, b*u*d-: buditi
pleu-		*pl*eu*-, sl. pl*u*-: plúti pl*ov*-: plovu	
sleu- (vl. *kleu-*)		*sl*eu*-, sl. sl*u*-: slúti sl*ov*-: slovu, slovo	

atd. Na pohled zdá se, jako by tu bylo stupňováno *ъ* — *u* — *u* nebo *ъ* — *ov* — *ov*; ale v pravdě je to stupňování *u* — *eu* — *ou* a tedy opět stupňování v řadě *ϑ* — *e* — *o*.

e) K stupňům *ϑ* — *e* — *o* přibylo zdloužením ē, ō. Bývalé *ē* změnilo se ve slovanské *ê* (to pak dalo do češtiny své střídnice *ě*, *e* atd.), a bývalé *ō* dalo pro slovanštinu *a* (v. § 9 č. 4 a 7).

Byla tedy řada

původní . . . . . *ϑ* . . . *e* . . . . *o* . . . . . *ē* . . . . *ō*,

a z toho pak

řada slovanská *ϑ*(*ь*) . . . *e* . . . . *o* . . . . . *ê* . . . . *a*;

na př. kořen

sed-		s*e*d-: sedlo, sedlák		s*ê*d-: stč. siesti sědlý	s*a*d-: sad sad i
greb-		gr*e*b-: hřebu	gr*o*b- hrob		gr*a*b-: hrabati
pel-		p*e*l-: popel	p*o*l-: stsl. polêti stč. poleti (= hořeti)		p*a*l-: páliti
mer-	m*ь*r: smrt	mer: mříti (*merti)	mor: mor mořiti		m*a*r-: zmar zmařiti

zer-	*zьr-*:	zor-:	z*ar*-:
	zrcadlo	zoře	záře
		zrak (*zork-)	
pleu-	pl*u*-, pl*ov*- m. *pl*eu*-:		pl*av*-:
	plúti, plovu		plaviti
sleu-	sl*u*-, sl*ov*- m. *sl*eu*-:		sl*a*v-:
	slúti, slovu		sláva, slaviti
atd.			

2. Z **jiných** řad (totiž mimo řadu *0 — e — o*) jsou příklady následující:

lezu pův. *lêzą* - stč. l*a*ziti, l*a*zuka (plaz), = řada *ê — a*, vlastně *ē — ō*; — taktéž v řezati (z rêz-) a r*á*z, r*a*ziti; — s*e*dlo - s*e*děti, s*ê*dêti - s*a*diti, = řada *e — ê* (*ē*) — *a* (*ā*);

schnu pův. s*ъ*chną — s*u*chý, dchnu pův. d*ъ*chną — d*u*ch, = řada *ъ — u*, vlastně *u* (stup. slabý) — *ău* (stup. střední); atd.

Poznam. Dialekticky (mor.) říká se též lozím. Je to novotvar: z bývalého *lěz*u stalo se *le*zu, toto jest podobno k *vezu*, tedy podle vezu — vozím uděláno také lezu — lozím.

33. Spodobování souhlásek.

1. Souhlásky jsou také temné a jasné (§ 8, B). Když v proudu řeči souhláska temná s jasnou se setká (ať ve slově témž, ať na rozhraní dvou slov sousedních), změní se buď temná ve svou jasnou, buď jasná ve svou temnou, tak aby souhlásková skupenina byla buď všecka jasná, buď všecka temná. Srov. § 562, a). Na př. v ná*dch*a stýká se jasné *d* s temným *ch*; u výslovnosti měníme však jasné *d* v temné *t*, za *-dch-* je pak *-tch-*, celá skupenina temná. Naopak ve *sb*írati stýká se temné *s* s jasným *b* a mění se proto u výslovnosti ve svou střídnici jasnou *z*, místo *sb-* vyslovujeme skupeninu jasnou *zb-*, *zb*írati atp. Změny tyto nazývají se spodobování.

Jiné příklady jsou: le*hk*ý vyslovováno le*chk*ý; le*hc*e — le*chc*e; zle*hč*iti — zle*chč*iti; ne*ht*y — ne*cht*y; lo*ďk*a — lo*ťk*a; po*dš*ev — po*tš*ev (počev); po*ds*íň — po*ts*íň (pocíň); po*d s*ebou — po*t s*ebou, po*d st*rom — po*t st*rom; ka*vk*a — ka*fk*a; *vč*ela — *fč*ela; o*bch*od — o*pch*od; o*b č*as; — o*p č*as; sr*bsk*ý — sr*psk*ý; *kd*y — *gd*y; ú*zk*ý — ú*sk*ý; be*z p*ráce — be*s p*ráce; le*ckd*e — le*dzgd*e; *čb*án — *džb*án; ná*š d*ům — ná*ž d*ům; tu*žk*a — tu*šk*a; a*ž p*řijedu — a*š p*řijedu atd.

2. Z pravidla mění se tu souhláska předcházející, jak ukazují příklady uvedené. Ve skupení *sh* měníme za příčinou spodoby souhlásku následující a na př. *sh*oda vyslovujeme *sch*oda,

*sh*ořeti — *sch*ořeti, *sh*áněti — *sch*áněti; než i za to bývá dialekticky (mor.) *zh*-: *zh*oda, ne*zh*oda, *zh*ořeti atd.

3. Výjimkou zůstávají před jasným *v* souhlásky také temné a dobře rozeznáváme ve výslovnosti *dv*oje a *tv*oje, *zv*olati a *sv*olati, *žv*ýkati a *šv*ihati atp.

V některých nářečích je také spodobeno *k-v*ám ve *k-f*ám, *tv*ůj ve *tf*ůj atp.

4. Někdy a místy mění se souhláska jasná v temnou také na konci, když následuje přestávka; na př. padá sní*ch*. Bývá to zvláště při *-h*. Zpravidla rozeznává se tu však zřetelně souhláska jasná a temná, na př. ve slovích tě*ž* a tě*š*, ve*z* a ne*s*, ve*ď* a ple*ť* atd.

5. Některá slova podle toho dvojako se píší, jednak etymologicky (podle původu slova), jednak foneticky (podle slyšeného znění). Na př. etymologicky *sb*or, *zk*rotiti, zrcá*dk*o, a foneticky *zb*or, *sk*rotiti, zrcá*tk*o.

V češtině staré jsou v té příčině některé zvláštnosti. Drží se totiž ještě souhlásková skupina nespodobená proti novočeské spodobené; na př. *dch*oř, *chř*bet, *sb*ožie, *sd*ravie, o*sd*oba, *sd*e, ne*sb*edný, *tb*áti, kla*tb*a, vedle toho ovšem i *zb*ožie, *zd*ravie atd. Naopak je často spodobené *gd*- za nč. psané *kd*-: *gd*a, *gd*e, *gd*y.

Souhlásky *l*; *r*, *ř*.

34. *l*.

1. Novočeské *l* je souhláska obojetná.

2. Kdysi byla to hláska trojí: tvrdé *ł*, střední *l* a měkké *ľ*; na př. chvá*ł*a — chvá*l*iti — chvá*ľ*en. Poměr *ł* : *l* : *ľ* byl tu týž, jako poměr *d* : *ď* : *z*(*ʒ*), na př. v ra*d*a — ra*d*iti — ra*z*en, nebo jako poměr *t* : *ť* : *c*, na př. ve ztrá*t*a — ztra*ť*iti — ztra*c*en.

3. Časem splynulo měkké *ľ* se středním *l* a jest potom *l* dvoje: tvrdé *ł* a netvrdé *l*; na př. chvá*ł*a (s tvrdým *ł*) a naproti tomu chvá*l*iti a chvá*l*en (s netvrdým *l*). Tak bývalo v češtině staré, a tak jest dosud v nářečích východních. Poměr *ł* : *l* jest většinou jako *r* : *ř*. Na př. chvá*ł*a — chvá*l*iti a chvá*l*en jako poko*r*a — poko*ř*iti a poko*ř*en; ore*ł* instr. or*ł*em — a vok. or*l*e jako brat*r* instr. brat*r*em — a vok. brat*ř*e; atd.

4. Později splynulo také tvrdé *ł* s netvrdým *l*, a jest pak jediné (obojetné) *l*, stejně znící ve chvá*l*a i ve chvá*l*iti i ve chvá*l*en.

5. V jazyku spisovném, v rukopisích a tiscích, rozeznává se *ł* a *l* až do počátku XIX. století velmi často, ale nikoli veskrze ani důsledně.

6. V nářečích mění se *ł* v *u*, na př. da*ł* — da*u*, da*ł*a — da*u*a atd.

7. *l* se odsouvá z příčestí min. čin. kmenů zavřených; na př. nes*l* ob. *nes'*, řek*l* ob. *řek'*, táh*l* ob. *táh'* atp. Pak v případech a slovích jednotlivých, na př. jab*l*ko — jabko, zrcad*l*ko — zrcádko, zrcátko.

Odsuvka vyvinula se zde z vyslovování souhláskového nesl (*l* je souhláskou, slovo je jednoslabičné); když se -*l* vyslovovalo jako samohláska a nesl bylo dvojslabičné, tedy se neodsouvalo.

8. Naproti tomu bývá *l* přisuto v koncovce -*dl*ný, -*dl*nost. Na př. važe*dn*ý (vra*žd*a) — vražed*l*ný; prave*dn*ý (pra*vd*a) — pravedlný, spraved*l*ný, spraved*l*nost atp.

Kromě toho též v několika slovích jednotlivých, na př. skubati ob. šk*l*ubati, sahati ob. šahati a š*l*ahati.

35. *r*, *ř*.

1. *r* je tvrdé a *ř* je jeho střídnice měkká.

2. *r* měkčí se v *ř* vlivem následujících hlásek měkkých. Zejména:

a) před -*i*, na př. tvo*r* — tvo*ři*ti, poko*r*a — poko*ři*ti;

b) před -*ě*, na př. poko*r*a — dat. stč. poko*ř*ě (sr. rybě) nč. poko*ř*e, ku*r*a — stč. ku*řě* nč. ku*ř*e;

c) před -ь, na př. be*r*u — sbě*ř* = pův. sъbê*r*ь; sta*ř*ec = sta*r*ьcь;

d) před původním -*e* (kde také *k*- se mění v *č*- atd.), na př. brat*r* — vok. brat*ř*e (srov. člově*k* — člově*č*e), be*r*u — bé*ř*eš (srov. pe*k*u — pe*č*eš); kde *e* není původní, nýbrž buď vložené nebo střídnicí za ъ, tu nemění se *r* v *ř*, na př. ba*r*va — ba*r*ev (sr. o*k*no — o*k*en), brat*r* instr. brat*r*em (sr. člově*k* — člově*k*em);

e) spojením s -*j*, *rj* — *ř*, na př. bú*rj*a — bou*ř*e, poko*rj*en- — poko*ř*en.

V případech *c*) a *d*) se změna *r* — *ř* někdy vlivem tvarů příbuzných ruší nebo zamezuje. Na př. máme be*r*eš m. bé*ř*eš a impt. be*r*, be*r*te m. be*ř*, be*ř*te, podle 1. os. be*r*u; máme vok. pane dokto*r*e, slavný sbo*r*e, místo -*ř*e; máme vedle sta*ř*ec také sta*r*ec, podle gen. sta*r*ce; máme mud*r*c m. mud*ř*ec, podle gen. mud*r*ce; atd.

Tvrdé *r* změnilo se tu všude nejprvé v měkké *ŕ*, kteréž znělo asi r^j, t. j. asi jako *r* s příhlasem jotovým. Z tohoto *ŕ* vyvinulo se pak sykavé *ř* (nejstarší doklady jeho jsou z první polovice XIII. stol.).

V nářečí slovenském *ř* se nevyvinulo; měkké *ŕ*, pokud tam bylo, ztvrdlo.

3. K nom. sta*ř*ec je gen. sta*r*ce, dat. sta*r*ci atd. Dříve bylo tu

-*rь*-, gen. sta*rь*ca atd.; to se mělo změniti v -*ř*-, ale změna ta nepronikla.

Rovněž tak je z bývalého go*rь*ský nč. ho*r*ský, a nikoli ho*ř*ský. Naproti tomu je mateřský za býv. mate*rь*ský; tu však je -*ř*- podle gen. mate*ř*e atd., nikoli z -*rь*-.

4. Ve stč., dílem i v nč., je dosti často změněno -*ry*- v -*ři*-; tu přešlo *y* v *i* a vlivem tohoto pak *r* v *ř*. Na př.: *ryk* — *ři*čěti (nč. též *ři*četi); *ry*g- (stsl.) *ry*gati — č. *ří*hati; p*ry*skyřicě — p*ři*skyřicě; p*ry*č — p*ři*č (též dial. nč.); cyp*ry*š — cyp*ři*š; t*rý*zniti — t*ří*zniti; st*rý*c — st*ří*c; k*rý*ti — k*ří*ti. Sem náleží také cizí *ri*, *ry*-*ři*: *ry*tieř — *ři*tieř; K*ri*stus — K*ři*stus, ancik*ři*st, K*ři*štofor, zak*ři*štie; k*ri*stal — k*ři*štál; pat*ri*archa — pat*ři*archa; Je*ri*cho — Je*ři*cho; Mo*ri*c — Mo*ři*c a j. Také se vyskytuje stč. kte*ří*, kte*ří*ch, sta*ří*ch m. -*rý* a -*rý*ch.

5. Ve t*ř*tina m. t*rs*tina, kurfi*ř*t m. -fi*rs*t atp. vzniklo *ř* smíšením *r* se sykavkou *s*.

V textech starých čte se také nýb*ř* m. nýb*rž*, vajt*ř*ný m. výt*rž*ný atp.

6. *ř* je změněno v *ž* ve slovích *ž*ebro a *ž*ebřík, místo *ř*eb-.

7. *r* je p ř i s u t o v mut- — *r*mut-: stč. mútiti — nč. *r*moutiti, stč. zámutek — nč. zá*r*mutek atp.

36. Souhlásky *n*, *ň*.

1. *n* se měkčí v *ň*:

a) před -*i*, na př. rá*n*a — ra*ni*ti;

b) před -*ě*, na př. rá*n*a — dat. lok. rá*ně*, ště*n*ec — ště*ně*;

c) spojením s -*j*, *nj* — *ň*, na př. vó*nj*a — vůně vysl. vů*ň*e, ra*nj*en- — raněn vysl. ra*ň*en; v zaneprá*žďň*en ze zaneprá*zdnj*en je změkčena náležitě celá skupina souhlásková.

2. Před *e* se *n* neměkčí, ani když -*e* jest původní. Na př. gen. d*ne*, kame*ne*, prame*ne* atd. (proti gen. mate*ř*e); vok. pa*ne*, Je*ne* (proti vok. brat*ř*e, člově*č*e); nom. množ. zema*né*; praes. že*ne*š, že*ne* (proti praes. m*ř*e-, pe*č*e-).

V nářečí slovenském a místy i moravském jest také *ne* (s pův. -*e*) zpravidla změněno v *ňe*.

3. Také před -*ь* se *n* neměkčí; na př. de*n* = pův. dь*nь*, a podobně káme*n*, křeme*n*, ječme*n*, prame*n* atd. = pův. kame*nь* atd., pa*n*ský pův. pa*nь*ský, vi*n*ný pův. vi*nь*ný, d*n*es pův. dь*nь*sь, vi*n*en pův. vi*nь*nъ atd.

Někde jest *ň* za *nь*, na př. báze*ň* pův. bojaz*nь*, a podobně v ká-

zeň, přízeň, báseň = pův. *-znь* a *-snь*; i tu bylo kdysi též tvrdé *-n*, a měkké *-ň* vstoupilo na jeho místo z pádů jiných, kde bylo po právu.

V nářečích východních bývá také jindy *ň* za *nь*.

4. *n* bývá změkčeno v *ň* ve slovích přejatých:

ve skupení *šn* — *šň*, na př. něm. Sch*n*ur — š*ň*ůra, sch*n*upfen — š*ň*upati;

ve skupení *-ng*, *-nk* — *-ňg*, *-ňk*, na př. stč. diftho*ň*g, šra*ň*k, ka*ň*k, ry*ň*k, Duri*ň*k, šili*ň*k, še*ň*k, pu*ň*kt, tru*ň*k, retu*ň*k, mustru*ň*k atp., a podle toho i stavu*ň*k a j. Slov tohoto způsobu je v jazyku starším dosti mnoho. Podle nich pak i některá domácí mění skupinu *-nk* v *-ňk*, na př. úči*ň*ky (píše Hájek) místo úči*n*ky, posu*ň*ky m. posu*n*ky atd. Jazyk nč. spisovný však slov takových nepřipouští.

5. V nářečích bývá *ne-* místo *ně-*, na př. *neco* m. *něco*.

6. *n* je změněno v *m*:

a) ve skupení s retnicí *-b*, *-p*: ha*n*ba ob. ha*m*ba atp., pá*n*-Bůh ob. pá*m*-, pa*n*-páter ob. pa*m*-;

b) v několika slovích jednotlivých, z nichžto jsou důležitější: stč. *n*rav — nč. *m*rav, stč. poč*n*u part. stč. poče*n* a poče*m* (= počav), *N*icolaus — *M*ikuláš.

7. *n* je přisuto

a) k zájmenu *jeho*, *jemu* atd. po předložce, na př. do-něho vysl. do-ňeho, pův. do-*n*-jego, do-nich = do-*n*-jich, po-něm = po-*n*-jem, po ní = po-*n*-jí, a rovněž tak v od-*n*ich, proti-*n*im, za-*n*imi atd.;

b) k slovesům *jíti* (jdu), *jíti* (jmu), *jísti*, když jsou složena s předložkou nebo s *vy-*, na př. stč. vyníti = vy-*n*-jíti (vyjdu), vyňal = vy-*n*-jal (vyjmu), vzňal = vz-*n*-jal, od*n*ímati, s*n*ísti atd.

Toto přisouvání vzalo svůj počátek od předložek *s*, *v* a *k*. Předložky tyto zněly původně *sъn*, *vъn*, *kъn*, souhláska *-n* byla v nich po právu. Když se připínaly k slabice, jež se začínala s *j-*, spojovalo se jejich *-n* s tímto *j-*, a z toho bylo *-ň-*; na př. vъ*n*-*j*emь dalo vъ*ň*emь (lok. jedn.). Před slabikami, které se začínaly jinak, ztrácelo se *-n*; na př. vъ*n*-*t*omь dalo vъ-tomь. Když byly tvary vъ-tomь a vъ-ňemь = vъn-jemь atp. vedle sebe, zdálo se, že *-n-* ve vъn-jemь je přisuto, a toto zdánlivé přisutí napodobilo se pak také po předložkách těch, ve kterých *-n-* předtím nebývalo, *-n-* vsouvalo se i jinde, kde předložka (nebo předpona *vy-*) se spojovala se slabikou, která se začínala s *j-*.

Ve *v-něm*, *s-ním*, *k-němu*, *vníti*, *sníst*i, *snídati* atp. je tedy *-n-* po právu; v *proti-němu*, *po-něm*, *za-ním*, *vyníti*, *odníti* atd. je přisuto.

Stč. bylo také v*n*ěti = nč. vjeti, vy*n*ěti = vyjeti, vý*n*ězda = výjezd, v-*n*ěsli = v-jesle a p.

Ve *jdu*, *jdeš* atd., m. *jьd-*, = j-*ьd*, jest *j-* hiatové. Z *-ьd-* vyvinuly se složením s *vŏn-*, *sŏn-* tvary ve*n*du (z vъn-ьd-), se*n*du . . . , a podle toho vzniklo též vy*n*du (již stč.), při*n*du (dial.) . . .; dalším pak napodobením toho vyvinulo se též vy*n*dati, za*n*dati, pře*n*dati, su*n*dati, odu*n*dati atd.

Souhlásky *d, ď; t, ť.*

37. *d, ď.*

1. Za *ď* jest místy (v nářečích východních) *dz*, na př. *dz*e*dz*ina m. *dě*d*i*na. Totéž nalézá se i v některých textech starých.

2. *dj* mění se v *z*; na př. hrá*z*e vzniklo z gra*dj*a, sa*z*en ze sa*dj*en-, sá*z*eti ze sá*dj*ati atd.

zdj mění se v *žď*; na př. hromazditi part. hroma*žd*ěn (m. -zdjen), hy*žd*ěn, zpo*žd*ěn, vyjí*žd*ěti atd.

Hláska *z* vzniklá z *dj* byla měkká, *ʒ* (v. § 9 č. 2); ale časem splynula se *z*, nč. zní *z* v ká*z*al (s tvrdým *z*) a sá*z*el, vzniklém ze stč. sá*ʒ*al, stejně. — Jako *dj* změnilo se v *ʒ*, tak *zdj* přešlo původně v *ʒʒ* a z toho teprve vyvinulo se *žď*; na př. hyzditi — hy*ʒʒ*en — hy*žd*ěn.

V nářečí slovenském jest tu *dz* místo č. *z*: hrá*dz*a atd.

Vlivem tvarů příbuzných, které mají *d* nebo *ď*, ruší se změna *dj* — *z* a na místo *z* vstupuje *d* nebo *ď*. Na př. máme přivá*d*ěti místo přivá*z*eti, vlivem tvarův ve*d*u a vo*d*ím; máme kompt. mla*d*ší, sla*d*ší m. mla*z*ší, sla*z*ší, vlivem positivu mla*d*ý a sla*d*ký; a part. vo*d*ěn, cí*d*ěn a dě*d*ěn m. vo*z*en, cí*z*en a dě*z*en. V nářečí slovenském je v tomto part. zpravidla *ď*: hoďený atd.

3. *d* se měkčí v *ď*:

a) před *-i*, na př. ra*d*a — ra*d*iti, ha*d* — ha*d*í;

b) před *-ě*, na př. ra*d*a — dat. lok. ra*d*ě, ha*d* — há*d*ě.

4. Před *-e* se *d* neměkčí, ani když jest *e* původní; na př. vok. ha*d*e, praes. ve*d*eš, ve*d*e. V nářečí slovenském a místy i v moravském je tu však měkké *ďe*.

5. Také před *-ь* se *d* neměkčí; na př. *den* z býv. *dь*nъ, rodný z býv. ro*dь*ný, odpově*d*ech z býv. *-dь*chъ atd. Tak byl do nedávna i tvrdý nom. a akk. jedn. ze*d*, zpově*d*, čele*d* atd. (= pův. *-dь*); ale vlivem pádův jiných, které mají *ď* po právu, ujalo se *ď* také zde a jest ze*ď*, zpově*ď*, čele*ď*. V nářečích východních bývá *ď* za *d* také jinde.

6. *dt* změnilo se v *st*; na př. inf. vé*s*ti z pův. ve*d*ti, krá*s*ti

z kra*d*-ti, slast ze sla*d*-tь, propast z -pa*d*-tь, závist z -vi*d*-tь atd. (víc o té změně v. v § 562).

7. *ds* spodobuje se v *ts* a mísí se v *c*; na př. čacký m. ča*ds*ký.

8. *dš* spodobuje se v *tš* a mísí se v *č*; na př. po*dš*ev vyslov. po*č*ev.

9. *d* je přisuto:

ve skupení *zdr* m. *zr*; na př. místo *zr*alý říká se místy *zdr*alý, a podobně zá*z*rak — zá*zd*rak, u*z*říti — u*zd*řít;

ve skupení *zdn* m. *zn*; na př. trý*zn*iti — stč. též trý*zdn*iti; v *žď* m. *ž*; na př. paže — pa*žd*í, dlážiti — dlá*žd*iti;

v koncovce *-tedlný* m. *-telný*; na př. obyva*telný* (ode jména podstatného obyva*tel*) — obyvate*d*lný, spasite*d*lný atp.;

v koncovce *-dlivý* m. *-livý*; na př. mlče*l*ivý — mlče*dl*ivý.

10. *d* jest odsuto:

ze skupení *dm*, na př. dá*m* m. da*dm*ь atd.;

ze slov tka*l*ce m. tka*dl*ce (dvojslab.), se*lsk*ý m. se*dlsk*ý (též), se*lk*a m. se*dlk*a (též).

38. *t, ť.*

1. Za *ť* jest místy (v nář. východních) měkké *c*; na př. rados*c*i m. rados*ti*. Totéž nalézá se i v některých textech starých.

2. *tj* mění se v *c*; na př. sví*c*e vzniklo ze svě*tj*a, pla*c*en z pla*tj*en-, vyplá*c*eti z -plá*tj*ati atd.

stj mění se v *šč* a toto dále v *šť*. Na př. pustiti part. pu*stj*en- — a z toho stč. pušćen a nč. pu*šť*ěn, a podobně poho*šť*ěn, oči*šť*ěn, uji*šť*ěn, zama*šť*ěn, pom*šť*ěn, přel*šť*ěn; pú*stj*ati — stč. pú*šč*ěti nč. pou*šť*ěti.

Vlivem tvarů příbuzných, které mají *t* nebo *ť* po právu, ruší se změna *tj* — *c* a na místo *c* vstupuje *ť* nebo *t*. Na př. zapeče*ť*ěn (vysl. -*ť*en) vlivem slov peče*ť* a pečetiti, cí*t*ěn, ošlech*t*ěn (stč. ošlechcen), mor. vyplá*ť*ět, kompt. kra*t*ší (stč. kracší) vlivem positivu krá*t*ký. V nářečí slovenském je part. chy*ť*ený atp. pravidlem.

3. *t* měkčí se v *ť*:

a) před *-i*, na př. zla*to* — zla*ti*ti, zla*tí*m;

b) před *-ě*, na př. zla*to* — v zla*tě*, sko*t* — sko*tě* (dobytče).

4. Před *-e* se *t* neměkčí, ani když jest *e* původní; na př. vok. jedn. sko*te*, praes. ple*te*š, ple*te*. V nářečí slovenském a místy na Moravě je tu však měkké *ťe*.

5. Také před *-ь* se *t* neměkčí; na př. kos*t* z býv. kos*tь*, kostmi

z kos*tь*mi, kos*t*em z kos*tь*mъ, *t*ma z *tь*ma, pla*t*ný z pla*tь*n- atd.*) Měkké *-ť* ujalo se u těch jmen, která mívají v gen. jedn. *-ě* m. *-i*, na př. na*ť*, la*ť*, peče*ť*, ze*ť*. V nářečích východních bývá *ť* za *tь* také jinde.

6. *tt* změnilo se v *st*. Na př. plé*s*ti z ple*t*-ti, mé*s*-ti z me*t*-ti (víc o té změně v. v § 562).

7. Předložka *od* zněla stč. *ot*. Staré její znění zachováno v o*t*evříti, o*t*vor, o*t*rok (vlastně = nemluvně, dítě), o*t*ruby, o*t*áleti (z o*t*-dáleti = oddalovati). Jinde změnilo se o*t* v o*d*.

Rozdílné znění o*t* a o*d* bylo již v době staré. Náležité bylo o*t*, a to zůstávalo, když následovala souhláska temná, na př. ve spojení o*t*-*p*očátku. Když však následovala souhláska jasná, na př. o*t*-*b*oha, změnilo se i temné *-t* ve svou střídnici jasnou *-d* a vyslovovalo se o*d*-*b*oha (spodobou, v. § 33). Z případů takových šířilo se o*d* také jinam, až se stalo pravidlem.

8. *ts* mísí se v *c*; na př. boha*c*tví místo boha*t*-*s*tví, dě*c*ko m. dě*t*-*s*ko.

Stč. čte se též svě*c*ký m. svě*ts*ký, mě*sc*ký, uda*ct*vo, gen. jedn. *c*tě m. *ts*tě (k nom. *test*) a j.

9. *tš* mísí se v *č*, na př. *č*tice m. *tš*tice (tesknost).

10. *t* je přisuto:

ve skupení s*t*r, s*t*ř m. *sr*, *sř*; na př. s*t*raka m. *sr*aka, s*t*řed m. *sř*ed, s*t*ředa m. *sř*eda;

ve skupení s*t*n m. *sn*; na př. mas*t*né krámy m. mas*n*é (mylným spojením s mas*t*); podobně vyskytuje se místy přís*t*ný m. přís*n*ý, stč. těles*t*ný a j.

11. *t* jest odsuto:

ze skupení *stk*, na př. *sk*lo m. s*t*klo, zaměs*k*nati m zaměs*t*knati, *sk*vělý m. s*t*kvělý a j. (v zaměs*tk*nati a *stk*vělý je *k* přisuto, v. § 46 č. 7);

ze *sl*oup m. s*t*loup;

z ob. *k*adlec m. *tk*adlec, *k*aňčka m. *tk*anička, srov. *tk*áti;

z ob. *k*erý m. *kt*erý (*k*erý bývá i v textech starších);

ze sta*č*iti m. sta*tč*iti (statek), sva*č*iti m. sva*tč*iti;

z ob. a stč. *cn*ost, *cn*ý m. c*t*nost, c*t*ný;

z pa*d*esát, deva*d*esát m. pa*td*esát, deva*td*esát;

---

*) *t*ma, pla*t*ný atd. píše se dosud. Rovněž tak bylo ko*st*, ko*st*mi atd. v češtině spisovné odevždy až do nedávna pravidlem všeobecným, a i nynější spisovatelé trvám většinou tak píší. Vedle toho rozšířil se v nedávných letech způsob psáti kos*ť*, rados*ť*, boles*ť*, čás*ť*, smr*ť* atd., ano i kos*ť*mi atd., a dokonce také jes*ť*; novota historií českého jazyka spisovného nijak neoprávněná (srov. § 143 č. 1).

z ob. pus*t*e m. pus*ť*te; —

st jest odsuto v *je* m. jes*t* a še*d*esát m. še*std*esát.

39. Souhlásky *b, p; m; v, f.*

1. Souhlásky tyto neměkčí se, ani spojením s *-j*, ani před samohláskami úzkými. Na př. v lo*v*, lo*v*iti, lo*v*en máme *v* nezměněné, kdežto ve stejných tvarech pla*t* — pla*t*iti — pla*c*en je *t* změněno v *ť* a dále v *c*.

2. V době staré bylo také měkké *b́*, *ṕ*, *ḿ*, *v́*, v. § 9 č. 2, ale časem splynuly hlásky tyto se svými střídnicemi tvrdými. V některých nářečích drží se dosud a zní, jako by měly příhlas jotový, *b́* asi jako *b*ʲ atd.

Jiné změny při hláskách těchto se jevící vyloženy jsou v §§ následujících.

40. *b.*

1. Jest odsuto:

ze skupení *bn* ve slovích *h*núti m. h*b*núti (pův. gъ*b*nąti) a hy*n*úti m. hy*b*núti; pak

ze skupení *bst* v inf. stč. hřé*st*i m. hřé*b*sti (praes. hřebu) a skú*st*i m. skú*b*sti.

2. Přisuto je v *b*lízati (složené o*b*lízati = o*b*-*l*ízati pojato za o-*bl*ízati, a z toho pak vzalo se domněle jednoduché *b*lízati).

41. *p.*

1. Jest odsuto:

ze skupení *pn* ve slovích se*n* (sъ*p*nъ, s*p*áti), us*n*outi, ky*n*outi (m. ky*p*nouti, srov. ky*p*ěti), ka*n*outi (srov. ka*p*ati), to*n*outi (srov. to*p*iti se), tr*n*outi (srov. tr*p*ěti), kle*n*outi (srov. skle*p*), os*l*nouti (srov. osle*p*iti), ušt*n*outi (srov.ští*p*ati), stč. uskři*n*úti nč. uskří*p*nouti; jinde, na př. korotev vedle koro*p*tev.

2. Přisuto bývá *p* ve skupení m*p*n m. *mn*, na př. stč. psáno někdy kam*p*na, tem*p*ný, Lom*p*nicě atp. místo ka*mn*a atd.

42. *m.*

1. Slabika *mě* mění se u výslovnosti obecné ráda ve *mňe*, místo *mě*ď, *mě*sto, pa*mě*t atp. vyslovuje se *mňe*ď, *mňe*sto, pa*mňe*t atd.*)

*) Na této výslovnosti zakládají se chyby písařské v textech starých, jako pam*n*ět atp. Ze snahy, vyhnouti se této chybě, pochází často chyba opačná, když se píše na př. do*mě*ní, zapo*mě*l atp.

2. *m* změněno v *n* v *n*edvěd m. *m*edvěd.

3. Místo *mr*avenec jest také *br*avenec a *br*abenec; *mr*- změněno tu v *br*-.

4. *m* jest odsuto:

ze skupení *mn* v ochr*n*outi (m. ochrmn-, sr. chro*m*ý), stč. str*n*úti (sr. str*m*ěti);

jinde, na př. sed*m*náct a os*m*náct dial. se*d*náct a o*s*náct.

43. *v.*

1. Za předložku *v*, *ve* bývá před retnicemi *u*-; v. nahoře § 27 č. 4.

2. V Čechách severovýchodních a dílem i jinde vyslovuje se -*v* po samohlásce jako -*u*, na př. pra*v*da vysl. prauda, do-*v*si vysl. dousi, ze-*v*si vyslov zeusi atd. V textech starých je někdy tak také psáno: prauda m. pravda atp.

3. *v* je změněno v *b*:

v příponě -*tva* nč. -*tba*, na př. modlitva — modlitba; změna ta stala se vlivem přípony -*ba* (svat*ba*, služ*ba* atp.);

ve slovích přejatých, na př. Se*v*erus — Še*b*íř, *V*enetiae — *B*enátky, *V*erona — stč. *B*erún, oktá*v* — stč. ochtá*b*, stněm. ka*w*âti (= oděv) — ka*b*át;

jinde, zvláště v nářečích; na př. pří*v*uzný — pří*b*uzný; *b*rabec, bra*b*enec, po*b*říslo, pa*b*ouk, *b*řed; mor. ja*b*or, *b*raný kůň atp

4. *v* je změněno v *f* ve slově ú*f*ati vzniklém z u*pv*ati (kmene téhož, jako je v *pev*-ný); z -*pv*- vzniklo tu spodobou -*pf*- a z toho dále *f*.

5. *v* je odsuto:

ze začátečného *vo*- v *o*zher, *o*zhřivý m. *vo*zher, *vo*zhřivý; v nářečí obecném bývá *vo*- za *o*-, na př. říká se *vo*ko a má býti *o*ko; podle toho zdálo se, že také místo *vo*zher má býti *o*zher; omylem podobným vyskytují se také tvary: *O*k m. *Vo*k, *o*skový m. *vo*skový, *o*la m. *vo*la (akk.) a j.;

ze skupiny *bv*-, na př. o*b*aliti, o*b*ojek, o*b*ět, stč. o*b*inúti, o*b*lek, o*b*lak, stč. o*b*láščí, o*b*rátiti atp. m. o*bv*aliti, o*bv*ojek atd.;

ze skupiny *svl*-, na př. ob. *sl*íkat m. *svl*ékati; *sl*ačec atp.;

z *vd*- ve slovích *d*edek vedle *vd*edek, *d*olek vedle *vd*olek;

z *vz*-, na př. *z*buditi, *z*dvihnouti, *z*kázati, *z*křísiti, *z*volati atd. m. *vz*buditi atd.;

z *vš*-, *vž*-, na př. ob. šak, šecko m. *v*šak, *v*šecko; *ž*dycky, *ž*dyť m. *vž*dy-;

z koncovky genitivu množ. *-óv*, *-uov*, *-ův*, na př. stč. mnoho ptáků, ptákuo, nč. ptáků; — podobně bývá v přídavném jméně přivlastňovacím, na př. hlas Jakub*uo*, syn Simeon*ů* atp.; — nč. jazyk spisovný při přídavném jméně přivlastňovacím, na př. hlas Jakub*ův*, odsuvky nedopouští, při gen. množném pak nechává se *-v* rádo na konci věty, před následující samohláskou a někdy také jinde;

z *-ovi*, *-ovic*, *-ovství* v nářečích, na př. dat. jedn. chlap*oj* m. chlap*ovi* (v Čechách severových.), zedník*ojc* m. zedník*ovic* (v Budějovicku), kral*os*tfí m. králo*v*ství (doudl. a místy mor.);

ze slovesa *praví* (3. os. množ.), nebo stč. *pravi* (1. os. jedn. praes.), vkládaného do věty bez spojitosti syntaktické (srov. podobně vkládané *trvám*, *tuším*, na př. bude *trvám* pršet Us.) a skleslého ve výraz příslovečný, vzniklo vysutím *praj* a z toho přehláskou *prej*; k tomuto pak (podle dobr*ej* — dobr*ý*) přidělán tvar domněle spisovný *prý*;

ze *zvl*áště, *obzvl*áště vzniká odsutím několikerým: *zl*áště, *obzl*áště, *obvl*áště, *obl*áště.

6. *v* je přisuto k některým slovům a slabikám, jež se začínají samohláskou (*v* hiatové, § 59 č. 3); na př.:

k *a-* ve *v*ajce (přehl. vejce) gen. množ. *v*ajec, *v*aječný atd.;

k *o-*: *vo*bilí, *vo*heň, *vo*ko, *vo*rati, *vo*soba, *vo*vce atd., zpravidla v nářečí obecném a velmi často již v jazyku starém; jazyk nč. spisovný toho nedopouští;

k *i-*: *v*iskati (hledati);

k *u-*: pa-*v*-úk, pří-*v* uzný, stč. též *v*ukrutnost a j.;

k *y-*: *v*yknouti (uk-, učiti).

Ve *vl*astovice, *vl*aštovice je přisuto *v-* jen v jazyku spisovném.

44. *f.*

1. Souhláska *f* je v češtině původu domácího jenom ve slově *úfati* (v. § 43 č. 4, z u*pv*ati), dále kde jinde spodobou z *v* vzniklo (ka*f*ka m. ka*v*ka, *f*čela m. *v*čela), v obecném slově *f*ous m. *v*ous a v onomatopojích (t. j. slovích, tvořených napodobením zvuku nějakého) *f*učeti, *f*ičeti, *f*rčeti, ha*f*ati atp.

2. Všude jinde jest *f* původu cizího, na př. ve slovích *f*ara, o*f*éra, Jose*f* atd.

3. Cizí *f* však nepřejalo se vždycky jako *f*, nýbrž častěji změněno v retnici jinou, zejména:

v *b*, na př. *b*iřmovati (z lat. firmare), *b*arva (něm Farbe),

hra*b*ě (Graf), *b*ažant (Fasan), stč. *b*řitov (Friedhof), *b*luma (Pflaume), Ol*b*ram (Wolfram);

v *p*, na př. *pop* (Pfaffe), *p*ůst (Faste), Ště*p*án (Stephan), *P*abjan (Fabian), Ozě*p* (Josef), ško*p*ek (Schaff), stč. též Je*p*t (Jefte), s*p*era (sfaera) a j.

Souhlásky *g*, *k*, *h*, *ch*.

45. *g*, *h*.

1. *h* vyvinulo se ze staršího *g*; na př. místo *h*lava, no*h*a atd. bylo dříve *g*lava, no*g*a.

V češtině pozdější jest *g* jen ve slovích přejatých, na př. *g*roš (z lat. grossus), nebo kde se vyslovuje místo psaného *k*, na př. *k*dy vysl. *g*dy (spodobou, v. § 33), *k*rejcar vysl. *g*rejcar.

Přechod od *g* k *h* stal se v XIII. století. Změny starší těchto hlásek vykonaly se tedy z *g*, nikoli z *h*; na př. v bů*h*—bo*z*i zdá se, že je změněno *h* v *z*, ale vlastně je změněno *g* v *z*, bó*g*—bo*z*i.

2. *h* (*g*) před samohláskami úzkými mění se dílem v *z* (vlastně měkké *z*), dílem v *ž*. Na příklad

bů*h* (bó*g*): lok. jedn. v bo*z*e, nom. množ. bo*z*i, lok. o bo*z*ích, vok. jedn. bo*ž*e, příd. jm. bo*ž*í, bo*ž*ský, podst. jm. bů*ž*e, bů*ž*ek, bo*ž*ství atd.;

mo*h*u (mo*g*u): impt. pomo*z*, pomo*z*te, praes. mů*ž*eš, part. pře-mo*ž*en atd.;

mno*h*ý (mno*g*ý): nom. množ. mno*z*í, mno*ž*iti, mno*ž*ství;

l*h*áti: le*ž*, l*ž*ivý; — atd.

Při změně této zdá se býti nedůslednost, když se vidí, že před samohláskou stejnou je *h* (*g*) změněno tu v *z*, tu v *ž*, na př. v lok. bo*z*e a vok. bo*ž*e, v lok. množ. bo*z*ích a příd. jm. bo*ž*í atd.; ale tato nedůslednost jest jen na pohled, v skutku je zde veliká pravidelnost, která se nám tím zastřela, že samohlásky původně rozdílné splynuly (na př. lok. bo*z*e vznikl z bo*gê*, vok. pak bo*že* z bo*ge* atd.).

Pravidla, kdy z *h* (*g*) před samohláskou úzkou vzniká *z* a kdy *ž*, netřeba vykládati, poněvadž se proti němu nechybuje; jenom o imperativech pomo*z*, pomo*z*te, stře*z*, stře*z*te atp. dlužno si pamatovati, že jim náleží *z* a nikoli *ž*. Srov. § 227 č. 2.

zg před samohláskou úzkou mění se v *zz* nebo v *zž*, a toto dále v *žď*; na př. ro*žď*ička z ro*zg*i-.

3. *h* (*g*) spojením s *j* mění se v *ž*, na př. strá*ž*e = s(tra)*gj*a, Pra*ž*an = pra*g*-*j*an-, l*ž*u = lъ*gj*ą, l*ž*eš = lъ*gj*ešь atd.;

zgj mění se v *žž* a toto dále v *žď*, na př. Drážďany — z drę*zg*-*j*an- (dręzga = les).

gt změnilo se v *kt* (spodobou) a toto pak v *c*. Na př. podle nesu — né*st*i byl i inf. mo*gt*i, ale změněn v moci; podobně ve stříci (střehu), dosíci, v podst. jm. moc = mo*gt*ь.

4. *h* jest odsuto:

ze skupení *hr*-, *hř*-, na př. řecký stč. *hř*ěčský, *Ř*ehoř m. *Hř*ehoř; — ve výslovnosti obecné: *ř*ebík, *ř*íbě, *ř*íva, *ř*ích, *ř*mí atd. místo *hř*ebík atd.; *r*ožeň m. *hr*ozen (dial.);

ze skupení *hl*- v ob. *le* m. *hle*: ten*le*, tám*le* atp.;

ze skupení *hn*- v stč. zdvi*n*úti m. zdvi*hn*úti, tr*n*úti m. tr*hn*úti atp.;

ze skupení *hv* v stč. la*v*icě m. la*hv*icě atp.;

ze slabik *bohu*- ve slovích Bo*u*slav m. Bo*h*uslav, Bo*u*še m. Bo*h*uše;

ze slabik -*sahu* ve rčení při*sau* m. přisa*hu* (= přisahám);

z *u*trejch m. stč. *hu*trajch.

5. *h* je přisuto v nářečích obecných:

k slovům a slabikám, jež se začínají samohláskou (*h* hiatové, v. § 59 č. 3); na příklad

v *ha*- m. *a*-: *h*arest, *h*aby (chodsky) atp.;

v *he*- m. *e*-: stč. Izra*h*el, Dani*h*el, Gabri*h*el, *H*emma (místo Emma) atp.;

v *hi*- m. *i*-: stč. *h*i (spojka *i*), *h*iný, *h*ihned, *H*izmahel;

v *ho*- m. *o*-: *H*olomouc, mor. *h*oficír, černo*h*oký; stč. *h*oheň, *h*opicě atp.;

v *hu*- m. *u*-: chodsky *h*udělám, *h*uvidím, stč. *h*unor, *h*úhoř atp.;

kromě toho jest *h* přisuto v stč. *h*rzati = nč. rzáti (praes. ržu, ržeš), stč. *h*rdesen m. rdesen, stč. *h*roh m. roh, v roz*h*řešiti m. rozřešiti (mylným spojením se slovem *h*řích), poz*h*říti m. požříti, *h*moždíř m. moždíř a j.

46. *k*.

1. *k* před samohláskami úzkými mění se dílem v *c*, dílem v *č*. Na př.:

ptá*k* — nom. množ. ptá*c*i, lok. o ptá*c*ích, — vok. jedn. ptá*č*e, příd. jm. pta*č*í, podst. jm. ptá*č*e (gen. ptá*č*ete), ptá*č*ek atd.;

pe*k*u — impt. pe*c*, pe*c*te, — praes. pe*č*eš, pe*č*e, part. pe*č*en atd.

O pravidle, kdy se *k* mění v *c* a kdy v *č*, platí totéž, co je pověděno o stejné změně *g* v *z* a *ž* (v. § 45 č. 2); imperativ náležitý je pe*c*, pe*c*te, tlu*c*te atd. (v. § 227 č. 2).

2. Spojením s *j* mění se *k* v *č*, na př. péče = pe*kj*a, Lučan = lą*k*-*j*an-, pláčete = pla*kj*ete atd.

Kde se *k* mění v *č*, tam mění se *sk* v *šč* a toto dále v nč. *šť*. Na př. podle se*k*nouti — sečen jest i tis*k*nouti — tiščen (stč. a mor.) a tištěn (nč.), podle lú*k*a — Lučan jest i nebe*sk*ý — nebeščan-, nebešťan atd.

Kde se *k* mění v *c*, tam mění se *sk* v *sc*, na př. lá*sk*a — lá*sc*e jako ru*k*a — ru*c*e. Ale zde bývalo a namnoze jest měnění ještě jiné; žádané totiž *-sc-* (vlastně měkké *-śc-*) mění se v *šč* a toto v *šť*, na př. vedle veli*k*ý — množ. č. veli*c*í jest nebe*sk*ý — množ. č. nebe*šč*í (stč.) a nebe*šť*í (nč.), vedle o*k*o — lok. v o*c*e jest voj*sk*o — lok. stč. ve voj*šč*ě nč. ve voj*šť*ě.

Co tuto o *sk* pověděno, platí též o *ck*. Na př. hrade*ck*ý — množ. č. stč. hrade*čč*í nč. hrade*čť*í, lok. v Hrade*čť*ě atd.

3. *kt* změnilo se v *c*. Na př. inf. pé*c*i m. pe*kt*i, podst. jm. pe*c* = pe*kt*ь.

4. *kt* změnilo se v *gd* ve slově stč. *kt*o nč. *gd*o (psaném *kd*o).

Podobně měnilo se také *kt*- ve *kt*erý, *kt*erak atp., ale tu změna nepronikla a staré *kt*- se udrželo.

5. *kt* je změněno v *cht* ve slovích přejatých stč. Benedi*cht*, o*cht*áb, dial. do*cht*or, re*cht*or (mor.), nč. kru*cht*a (středolat. gructa v. grupta), tra*cht*ace, lo*cht*uše (něm. Lakentuch).

6. *k* jest odsuto:

ze skupení *skn*, v tě*sn*ý stč. těs*k*ný, tie*sn* (nč. tíseň) m. ties*kn* (stč.), tís*n*iti;

ze skupení *skt* v tres*t*ati m. stč. tres*k*tati.

7. *k* je přisuto:

ve skupení *stkn* v zaměst*k*nati m. zaměs*tn*ati atp.;

ve skupení *ctkn* ve stč. oct*k*núti nč. o*ctn*outi;

ve skupení *šťkn* v ušť*k*núti m. uš*ťn*úti;

ve skupení *stkv* ve st*k*víti m. *stv*íti atp.

V případech tuto uvedených vykonalo se změn několik. Na př. v zamě*stn*ati přisulo se *k* a bylo zamě*stkn*ati, a pak odsutím *-t* bylo zamě*skn*ati; místo u*šťkn*outi bylo původně u*ščpn*úti, z toho stalo se u*ščn*úti, u*šťn*úti, a konečně u*šťkn*úti nč. u*štkn*outi a u*škn*outi.

47. *ch.*

1. *ch* před samohláskami úzkými mění se v *š*; na příklad ho*ch*: nom. množ. hoši, lok. hoších, podst. jm. hošík; Če*ch*: Češi, o Češích, Češe (množ. Češata); leno*ch*: lenoši; atd.

Jako se *g*, *k* měnily dílem v *z*, *c* a dílem v *ž*, *č*, tak čekali bychom také za *ch* dílem *s* a dílem *š*; na př. podle bů*h* — bo*z*i, ptá*k* — ptá*c*i čekali bychom též Če*ch* nom. množ. Če*s*i, a podobně žádáme k nom. mou*ch*a — dat. lok. mou*s*e (podle no*h*a — no*z*e, ru*k*a — ru*c*e) atd. Místo toho máme vždy jen *š*: Češi, mouše atd., a jenom dialekticky (na př. v nář. slovenském) vyskytuje se nom. množ. Če*s*i. dat. lok. mú*s*e atp.

2. Spojením s *j* mění se *ch* v *š*; na př. duše = du*chj*a, dýšu = dy*chj*ą atd.

3. *ch* je změněno v *k* v ob. s*k*ovati m. s*ch*ovati, *k*řen stč. *ch*řen a v slovích přejatých *k*ůr, *K*ristus, *k*řestan.

4. *ch* je odsuto v obecném *nešť* m. ne*ch*žť.

5. *ch* je přisuto v obecném pra*ch*nic atp. (mylným spojením s podst. jm. *prach*).

Souhlásky *z*, *s*, *c*.

48. *z*.

1. V staré češtině bylo vedle tvrdého *z* také měkké *ź* a *ʒ* (v. § 9 č. 2); na př. imperat. ve*ź*, subst. grá*ʒ*a (slc. hrá*dz*a). Časem splynuly hlásky tyto se *z*, v nč. impt. ve*z* a subst. hrá*z* zní *z* jako ve vů*z*.

V několika případech proniklo znění *ž*; na př. v pohlí*ž*eti m. pohlí*z*eti (z *-dj-*), nahražen a nahražovati odchylkou m. nahra*z*en a nahra*z*ovati a j.

2. *zj* se změnilo v *ž*; na př. vožen z vo*zj*enъ, svá*ž*eti z -vá*zj*ati, mažete z ma*zj*ete atd.

3. Ve vstanu m. v*zs*tanu je *zs* smíšeno v *s*.

Podobné smíšení jest ve stč. všel m. v*zš*el, a ve vstoupiti (ascendere, aufsteigen) m. v*zs*toupiti a j.

4. *zʒ* a *zž* se změnilo v *žď*: (hyzditi) part. hy*žď*ěn m. hy*zʒ*en (v. § 37 č. 2), *žď*ár m. *zž*ár, ro*žď*ička m. ro*zž*ička, Drá*žď*any m. Drá*zʒ*any (v. § 45, č. 2 a 3).

5. *z* jest odsuto v *já*, stč. já*z*, a v mecítma m. me*z*cítma = mezi-desítma, na př. dvamecítma (= dvacet dva).

49. *s*.

1. V staré češtině bylo vedle tvrdého *s* také měkké *ś* (v. § 9 č. 2); na př. v impt. ne*ś* proti indik. nesu.

Časem ztratilo *ś* měkkost a splynulo s tvrdým *s*, v nč. impt. ne*s* zní *-s* jako v podst. jm. no*s*.

Někdy změnilo se *ś* v *š*; na př. impt. noś zní dialekticky (v nářečí doudlebském, Husovu) noš, místo *s*ahati se říká *š*ahati.

2. *sj* změnilo se v *š*; na př. nošen z no*sj*enъ, -nášeti z -ná*sj*ati, nůše z nó*sj*a, tešete z te*sj*ete atd.

3. *ss* je smíšeno v *s* v nebe*s*ký, ru*s*ký, sa*s*ký atp. m. nebe*ss*ký atd.

4. *s* je změněno v *c*, na př. *c*vrček m. *s*vrček, *c*lota m. *s*lota, *c*vorník m. *s*vorník, d*c*ka m. d*s*ka, před*c*e m. před*s*e, dvad*c*et m. dvad*s*et atp.

5. *sč* se změnilo v *šč* a toto dále v *šť*. Na př. stč. *sč*astný — *šť*astný atd.

6. *sť* je změněno v *šť* v dial. náměš*ť*í, puš*ť*ina (vlivem podst. jména pouš*ť*) a j.

7. *st* se mění v *št* a někdy dále v *šť*

a) ve slovích domácích la*st*ovice — vla*št*ovice — ob. la*šť*ovka, *st*opka — *šť*opka;

b) ve slovích přejatých, na př. kaš*t*el, kláš*t*er, apoš*t*ol, epiš*t*ola, kaš*t*an, křiš*t*ál a křiš*ť*ál, roš*t*, kunš*t*, koš*t*ovati, troš*t*ovati a j.

8. *sk* se mění v *šk*

a) ve slovích domácích, kdež obyčejně obojích tvarů se užívá, na př. *sk*ořepina a *šk*ořepina, *sk*řek a *šk*řek, *sk*řemen a *šk*řemen, *sk*řehtati a *šk*řehtati, *sk*řípěti a *šk*řípěti, *sk*vrna a *šk*vrna, *sk*ubati a *šk*ubati atd.;

b) ve slovích přejatých, na př. *šk*apulíř, *šk*ála, *šk*ariotský, fla*šk*a, mu*šk*át, pa*šk*ál, *šk*ola, *šk*opek (lat. scaphium = nádoba, něm. Schaff), *sk*říně a *šk*říně (lat. scrinium, stněm. scrîne), pa*šk*vil atd.

9. Cizí *s* kromě případů zde již vytčených (pod č. 7 a 8) přejímá se dílem jako *š* (kde znělo *s*), dílem jako *ž* (kde znělo *z*); na př. Jesu*s* (vyslovováno Je*z*us) změněno v Je*ž*ú*š* nč. Ježí*š*, podobně Moy*s*es (vysl. Moy*z*es) — Moj*ž*í*š*, *S*imeon — *Š*imon, *S*aul — *Š*avel, missa — mše, segnan — *ž*ehnati, *S*old — *ž*old, *S*iedel — *ž*idle, *S*emmel — *ž*emle, *S*ack — *ž*ok, Almosen (z řeck.) — almu*ž*na atd.

10. *s* jest odsuto:

ze začátečného *skř-*, za něž v nářečí obecném bývá *kř-*; na př. skřivan — ob. *kř*ivan, skřidlice — ob. *kř*idlice, skřípati — ob. *kř*ípat atd.;

ze začátečného *stř-*, za něž v nářečí obecném bývá *tř-*; na př. střapec — ob. *tř*apec, střecha — dial. *tř*echa, stříbro — dial. *tř*íbro atd.

11. *s* je přisuto:
k začátečnému *kř*-, ve slově *skř*emen ze *kř*emen;
k začátečnému *tř*-, na př. *tř*ída — *stř*ída, *tř*ep — *stř*ep. *tř*emcha — *stř*emcha, *tř*ešně — dial. *stř*ešně, stč. *tř*ieti (čerpati vodu) — *stř*ieti atd.;
krom toho je *s* přisuto v záb*s*ti atd. (víc o tomto přisutí v. v § 562, b).
V *skř* — *kř*, *stř* — *tř* máme kolísavě *s* tu přisuto tu odsuto.

50. *c*.

1. Každé české *c* je měkké, kromě kde vzniklo smíšením (na př. *c*o m. *čs*o, boha*c*tví m. boha*tš*tví) anebo kde je ve slově z ciziny přejatém (pla*c*, palá*c*).

2. Ve slovích ob*č*an, Olomú*č*an atp. zdá se, jako by bylo *č* z *cj* (Pra*ž*an = Pra*g*-*j*an-, tedy Olomú*č*an = Olomú*c*-*j*an-); v skutku jsou to však tvary napodobené podle Lučan, Pražan atd.

3. V komparativu *věcší* změnilo se *cš* již v době staré v *čš* a toto dále v *tš*, *tč* a někdy v *čč* a *č*: vě*čší*, vě*tší*, vě*tčí*, vě*ččí*, vě*čí*. Jazyk spisovný drží se tvaru vě*tší*.

4. *c* mění se v *ť*, když v témže slově je sykavek více. Tak změnilo se na př. stč. Břě*c*islav ve Bře*t*islav, Fran*c*išek ve Fran*t*išek, *c*ísař v *t*ísař (mor.), *c*esta — *ť*ěsta (mor.).

5. Cizí *c* ve slovích přejatých bývá změněno v *č*: na př. Vin*c*enc — *Č*eněk, *Z*ins (lat. census) — *č*inže, *c*isterna — stč. *č*isterna.

Souhlásky *ž*, *š*, *č*.

51. *ž*.

1. Pů*j*čiti je z pó*žč*iti (a toto z po*žitč*iti = ku požitku dáti), je tu tedy *žč* změněno v *jč*.

Podobně i jindy *ž*- před sykavkou se mění v *j*-. Na př. k *sežhu* je 2. os. se*žž*eš, 3. se*žž*e atd., a za to bývá stč. se*jž*eš, se*jž*e, part. se*žž*en — se*jž*en; imperat. se*žz*i — se*jz*i.

V nářečích také jiné sykavky mění se v *j*, když ještě sykavka další následuje; na př. mla*jš*í m. mla*zš*í atd.

2. Dé*šť* stč. dé*šč* je z pův. dъ*žd*ь, roš*ť*í je z ro*žd*ie (ou rózga, ró*zh*a); v obou slovích je jasné skupení *žď* změněno v temné *šť*.

3. *ž* bývá někdy změněno v *ř*, na př. v ba*ř*ina m. ba*ž*ina srov-

ba*h*no), stč. Bo*ř*ena m. Božena, *ř*eřavý m. *ž*eřavý, *ř*eřáb m. *ž*eřáb, ob. drůbe*ř*, kráde*ř* m. -e*ž*, a j.

4. *ž* jest odsuto ve stč. *vdy* m. v*ž*dy a ob. *d*ycky m. (v)*ž*dycky.

52. *š*.

1. *šs* se mísí v *s*, na př. če*s*ký m. češský.

2. *šš* liší se od *š*, na př. vyšší.

Aby čtenář lišil *šš* od *š*, psávalo se za to někdy též *žš*, na př. vy*žš*í, kra*žš*í.

53. *č*.

1. *čs* mísí se v *c*; na př. stč. *čso* — *c*o, ni*čs* — ni*c*; stč. proro*čs*ký — proro*c*ký, kupe*čs*ký — kupe*c*ký; stč. člově*čs*tvie — člově*c*tví, pta*čs*tvo — pta*c*tvo; stč. *čs*títi — *c*títi, *čs*tný — *c*tný; atd.

2. *šč* mění se v *šť*; na př. *šč*ít — *št*ít, hru*šč*ička — hru*št*ička, nebe*šč*í — nebe*št*í, nebe*šč*an — nebe*šť*an, pú*šč*ě — pou*šť*, kompt. hú*šč*e — nč. hou*šť* atd. Rovněž tak nebo*žč*ík (od nebo*ž*ec, spodobené v nebo*šč*ík) změnilo se v nebo*žt*ík (spodob. nebo*št*ík).

V češtině staré jsou *šč* a *šť* vedle sebe. V jazyku novém jest *šč* v některých nářečích (domažl., doudlebsk., některých mor.), ostatně a v jazyku spisovném jest *šť*.

3. *čč* je změněno v *čť*, na př. stč. pla*čč*ivý — pla*čt*ivý, ře*čč*ina — ře*čt*ina.

4. *čř* změnilo se v *tř* a toto dále v *stř* (přisutým *s*, v. § 49 č. 11); na př. stč. *čř*évíc — *tř*evíc — *stř*evíc, stč. *čř*ieda — *tř*ieda — *stř*ída atd.

Ve změnách tuto uvedených stýká se *č* se sykavkou jinou, je tu tedy skupina dvou sykavek. Skupina taková vůbec ráda se ruší, a to způsobem několikerým. Mimo jiné jest i způsob ten, že *č* rozkládá se v *t* (*ť*) + *š*, a sykavý člen (*š*) této složeniny se vynechává. Tím způsobem přechází *čs* v *tšs*, toto v *ts* a dále v *c*; a podobně mění se *šč* v *šťš* a *šť*, — *čč* v *čťš* a *čť*, — *čř* v *tšř* a *tř*.

54. **Souhláska *j*.**

1. Souhláska *j*, spojujíc se s jinými, proměňuje je rozličně; na př. *nj* změněno v *ň*, *dj* v *z*, *sj* v *š* atd. (v. §§ předcházející).

2. *j* je přisuto k slovům, jež by se začínala samohláskou (*j* hiatové, v. § 59 č. 3); na př. *j*est (srov. lat. est), *j*ablko (něm. Apfel), stč. *j*almužna, mor. černo*j*oký a j.

3. *j* jest odsuto:

v *ho*, *mu* m. *j*ho, *j*mu (a toto m. *je*ho, *je*mu);

v *m*íti, *m*ám atd. stč. *j*mieti, *j*mám atd.; v podst. jm. *j*mění a part. *j*mín *j* se udrželo;

v ob. *m*elí stč. *j*melé;

v ob. *m*eno, *m*enovati m. *j*méno, *j*menovati;

v *h*ráti, *h*řec (gen. herce) stč. *j*hráti, *j*hřec;

v ob. *s*em, *s*i atd. m. *j*sem, *j*si atd.;

v ob. *d*u. *d*eš atd. m. *j*du, *j*deš atd.;

v ob. půčit, *e*ště, *u*ž m. půjčiti, *j*ešté, *j*už;

v dial. *i*ný, *i*skra, *i*stý m. *j*iný atd.;

v dial. (mor.) -*é*- m. e*j*, na př. d*é* m. de*j* (impt.), n*é*mil*é*ší m. ne*j*mile*j*ší atd.

55. *B. Změny v pořádku hlásek nebo přesmykování.*

Slovo změní se na stránce hláskové také tím, že se změní náležitý pořádek hlásek (srov. § 3 č. 3). na př. místo m*hl*a praví se m*lh*a. Změna tato nazývá se přesmykování.

Důležitější její případy a příklady chceme probrati.

1. Z kořene br*e*d- jest utvořeno podst. jméno br*o*d (stupňováním *e* — *o*, v. § 31). Tak mělo by býti také z kořene m*er*k- (mrknouti) podst. jméno m*or*k; ale za to je m*ra*k. Podobně z koř. v*el*k (vléci) mělo by býti v*ol*k, ale je v*la*k atd. To jest: zde se *or*, *ol* přesmyklo, a mimo to změnilo se také *o* v *a*. Příkladů takových je mnoho a vyjadřují se vzorcem: t*or*t a t*ol*t se mění v t*ra*t a t*la*t.

2. Ke kořenu *nes*- (nesu) jest inf. n*é*s-ti. Tak měl by také k m*er*- a m*el*- býti inf. m*er*-ti a m*el*-ti. ale jest m*rê*ti a m*lê*ti (= nč. m*ří*ti a m*lí*ti). To jest: zde se *er*, *el* přesmyklo a mimo to se *e* změnilo v *ê* (jať, v. § 9 č. 4). I těchto příkladů je mnoho a vyjadřují se vzorcem: t*er*t a t*el*t se mění v t*rê*t a t*lê*t.

3. V slabikách *kvьt*- (kvetu), *svьt*- (stč. svetnúti, svitnouti), *dvьr*- (dveře), *skvьr*- (srov. škvařiti) a *zvьn*- (zníti, srov. zvon) jest -*vь*- mezi dvěma souhláskami. Když tu -*ь*- zaniklo, zbyly skupiny souhláskové *kvt*-, *svt*-, *dvr*-, *skvr*-, *zvn*-, jež bylo nesnadno vysloviti. Proto přesmykovaly se jejich souhlásky, a

místo *kvt*u, *kvt*eš atd. bylo stč. k*tv*u, k*tv*eš atd.;

místo *svt*ieti bylo a je *stv*ieti, *st*(*k*)*v*ieti (s přisutým *k*), nč. s*tkví*ti, s*kví*ti se;

místo d*vř*i bylo stč. d*řv*i (nč. dveře);

místo sk*vř*ieti bylo stč. sk*řv*ieti (= škvařiti se);
místo *zvn*ieti bylo stč. *vzn*ieti (nč. zníti).

4. Souhláska *n* je přesmyknuta v i*hn*ed a *hn*ed m. stč. i*nh*ed a *nh*ed; v ob. pe*nv*ý m. pe*vn*ý (z téhož *pъv-* jako ú*f*ati = u*pv*ati, v. § 43 č. 4).

Ve stč. jest také pi*nv*icě m. pi*vn*ice, Paf*un*cí m. Paf*nu*cí, s*nem* gen. se*mn*a a se*mn*u atd. místo se*nm*a atd.

5. Vedle náležitého *mhl*a (jednoslab., pův. mъgla) jest také *mlh*a (dvojslab.) a též *hml*a (slc.).

6. Místo *hlt-* bývá stč. též *lht-*: *lh*tati, *lh*tavý, *lh*táč.

7. Z tureckého slova kā*l*pāk je kob*l*úk (stč. a slc.), kob*l*ók (mor.) a k*l*obouk (nč.).

8. Za náležité stč. pov*r*az (koř. *verz-* — vázati, stupň ve vorz-, vraz) jest nč. p*r*ovaz; za hrab (mor., slc.) je hab*r*; za ca*r*pio něm. Ka*r*pfen — kap*r*; za Kroměž*ř* — Kroměř*ž*; k*r*okodil — stč. kokod*r*il.

9. Nč. *střed* znělo dříve *sřěd* (bez *-t-*, v. § 38 č. 10). Lokál s předložkou *po* zněl *po-sřědě* a znamenal = nč. po-středu. Tento pak výraz po-s*r*ědě změnil se přesmyknutím a ztrátou koncovky v příslovce stč. p*r*osěd. Přesmyknuté *r* obnovilo se potom také v slabice druhé a bylo p*r*os*r*ěd a z toho stč. p*r*os*ř*ěd a p*r*ost*ř*ěd, nč. p*r*ost*ř*ed.

10. Často se přesmykují hlásky *l* a *r*, když se vyskytují v témže slově. Na př. to*la*r (něm. Taler) ob. to*ra*l, Ty*ro*ly — ob. Ty*lo*ry, *l*eto*r*ast — *r*ato*l*est.

11. V proce*s*í — dial. prose*c*í je přesmyknutí mylným spojením s *prositi*.

12. Ve *zvláště* je předložka *z-* a gen. *-vláště* (jako *z-moře*, v. § 159 č. 6, *b*); ale zdá se, jako by tu bylo složení s předložkou *vz-*, a přesmykuje se to ve *vz*láště.

Přesmyknutí vzniká často podřeknutím a přesmykují se tím způsobem slabiky, kmeny a koncovky. Známy jsou posměšné příklady: *svíti*čko *sluní* m. sluníčko svítí, *štípí dřív*at m. dříví štípat. Omyly takové přiházejí se v řeči, a také v písmě.

56. *C. Sklad slabikový a jeho změny.*

Slova a věty jsou pro mluvidla řady hlásek, které se bez přestávek a jako jedním proudem vyslovují; na př. slovo *chudoba* a věta *chudoba cti netratí.*

Ale třeba to byl proud jeden a netržitý, přece není jednostejný; naopak pozorujeme v něm, že se takořka vlní, že v něm

od samohlásky do samohlásky je vždycky jedna vlna, jedna část, která se od ostatních rozeznává; na př. *chu-do-ba — cti — ne-tra-tí.* Tyto jednotlivé části nazývají se slabikami; slova skládají se ze slabik.

Slabiky, které se končí samohláskou, jmenují se otevřené, na př. *chu-*, *do-*, *ba*; zavřené pak slovou ty, které se končí souhláskou, na př. *roz-*, *um.*

57. Dělení slabik.

1. Někdy bývá potřebí, slabiky děliti. Dělení toto má se díti podle toho, jak jsou složeny, a proto je potřebí, znáti jejich sklad.

2. Každá slabika má nějakou hlásku, na které úkol slabikotvorný zvláště spočívá; v češtině spisovné to bývá některá samohláska nebo dvojhláska anebo samohláskové *l*, *r*. Slovo má tedy tolik slabik, kolik má samohlásek a dvojhlásek; na př. ch*u*-d*o*-b*a*, n*a*-*u*-k*a*, v*l*-n*a*, s*r*-n*a*, p*ou*t-n*í*k.

3. Souhlásky patří k slabikám samohlásek (a dvojhlásek) sousedních, dílem předcházejících, dílem následujících.

4. Souhlásky na začátku slova patří ovšem vždycky k slabice samohlásky následující; na př. *ne*su, *stra*na atd.

5. Souhlásky koncové patří zase vždy k slabice samohlásky předcházející; na př. r*od*, k*ost* atd.

6. Souhlásek středoslovních v řeči mluvené nepřirážíme zvláště ani k slabice předcházející, ani k následující, nýbrž necháváme je býti takořka přechodem od oné k této. Na př. nevyslovujeme ani r*oz*-um, ani ro-*zu*m, nýbrž r*ozu*m; nevyslovujeme ani n*ést*-i, ani n*és*-*ti*, ani né-*sti*, nýbrž n*ésti* atd.

7. Ale ve výkladech mluvnických a v písmě musíme často děliti, a tu hledíme k původu slova a jeho slabik a řídíme se pravidly následujícími:

a) Dělíme-li slovo složené na tom místě, kde členové složeniny se stýkají (takořka na švu složeniny), rozdělíme souhlásky tak, jak by kam patřily, když by se složenina rozložila. Na př. noc-*l*eh; — *roz-um*, pře*d*-*m*ět, po*d*-vod; *vý-po-věď*, *ne-bez-pečí*; po-*d*oba a po*d*-obojí; — na-*d*uřeti a na*d*-užíti; — po*d*-*r*obiti a po-*dr*obiti, na-*dr*obiti; — ro*z*-*dr*obiti a po-*zdr*a-viti; — atd.

b) Dělíme-li slovo nesložené a je-li tu

1) mezi dvěma samohláskami souhláska jediná, tedy patří vždy k slabice následující; na př. ve-*le-bi-ti*, ve-*li-ký* atd.

2) Je-li však mezi dvěma samohláskami souhlásek několik, tedy skupina souhlásková, a vidíme-li, jak skupina ta z částí jednotlivých vznikla, dělíme ji podle tohoto jejího původu; na př. dělíme pa*n*-*ský*, poněvadž je to patrně z podst. jm. pá*n*- a přípony -*ský*, — a podobně dělíme mo*c*-*ný* (patrně mo*c*- a příp. -*ný*), ško*l*-*ní* (ško*l*[a]- a příp. -*ní*), — te*n*-*ký* (patrně příp. -*ký*), — hoř-*ký* (příp. -*ký*). — bo*ž*-*ský* (příp. -*ský*), — ko*st*-*mi* (ko*st*- a přípona -*mi*), hlá*s*-*ka* (hla*s*- a příp. -*ka*), — se*d*-*lo* (se*d*- a příp. -*lo*), — se*ď*-*te* (se*ď*- a příp. -*te*), — né*s*-*ti* (ne*s*- a příp. -*ti*), — pá*s*-*ti* (pa*s*- a příp. -*ti*), pa*s*-*tv*a atp. — Jestliže však nepoznáváme, jak skupina je složena, připojujeme někdy souhlásky všecky k slabice následující a někdy je dělíme; na př. my-*sl*ím, my-*šl*e-ní, se-*str*a, lá-*sk*a n. lá*s*-*k*a, vla-*st*i n. vla*s*-*t*i atd.

Poznam. Pravidla tato někdy nepostačují, když slabiky děliti chceme, obzvláště v písmě. To bývá zejména tam, kde souhlásky k různým slabikám patřící se smísily, na př. v český m. češ-ský, nebo kde souhláska patřící k slabice druhé se odsula, na př. v o*bl*ek m. o*b*-*v*lek, o*br*at m. o*b*-*vr*at. V případech takových bývá dělení nestejné; pro žádoucí pak stejnost doporoučí se **bráti souhlásku první k slabice předcházející** a souhlásky ostatní k slabice následující a tedy na př. děliti: lá*s*-*k*a, se*s*-*tr*a, by*s*-*tr*ý, my*s*-*l*iti, my*š*-*l*enka, brá*z*-*d*a, jí*z*-*d*a, je*z*-*d*iti, vyjí*ž*-*d*ěti, hví*z*-*d*ati, pra*s*-*k*ati, tre*s*-*t*ati . . ., če*s*-*k*ý, nebe*s*-*k*ý, afri*c*-*k*ý, proro*c*-*k*ý, proro*c*-*tv*í, něme*c*-*k*ý . . ., o*b*-*l*ek, o*b*-*l*ak, o*b*-*r*at, o*b*-*r*átiti atd. — Mechanický obyčej, bráti skupené souhlásky všecky k slabice následující, i když skupina vznikla složením, a děliti na př. se-*dl*o, je-*dn*o, ko-*stm*i, mati-*čk*a, stra-*šl*ivý, vla-*stn*ost atp., je tak nemístný, jako by bylo na př. dělení lat. a-*pt*us, le-*ct*io, nebo něm. lo-*bt*e, lö-*bl*ich, Mütte-*rch*en atp.

58. Počet slabik se mění. Stahování.

1. V stč. byla slova *bratr*, *mysl* jednoslabičná; později vyslovují se dvojslabičně *bra-tr*, *my-sl*. A tak také ve mnohých případech jiných *r*, *l* v češtině staré slabiky netvořilo, kde ji nyní tvoří. Tu všude slabika přibyla.

2. Jindy zase slabika ubyla. Na př. *do-ú*-fa-ti bylo vlastně čtyrslabičné a vyslovuje se nyní trojslabičně, *dou*-fa-ti; podobně přešlo *ne-u*-mělý v stč. *nú*-mělý, *Bo-hu*-slav v *Bou*-slav, *mo-ja* v *má*. *ču-ješ* v *čúš* atd. Změna tato nazývá se stahování: *do-ú*-fati stáhlo se v *dou*-fati, *mo-ja* v *má* atd.

3. Při stahování často zaniká samohláska slabiky jedné; slabika ta, když se stahování dělo, byla zajisté bez přízvuku, nebylať by

zanikla, kdyby byla měla přízvuk. Na př. *mo-ja* stáhlo se v *má*, samohláska *-o-* slabiky prvé zanikla, byla bez přízvuku, nestažené *moja* mělo tedy přízvuk na slabice druhé: *mojà*.

4. Slabika stažením vzniklá bývá většinou také zdloužena. Na př. *mo-ja* (◡◡) a *má* (—).

5. Nejčastěji stáhly se slabiky, kde bylo *-j-* mezi dvěma samohláskami; na příklad

aja — *á*: l*aja*ti — l*á*ti, dobr*aja* — dobr*á*, pěš*aja* — stč. pěš*á*, přehlas. pěš*ie*, zúžením nč. pěš*í*;

aje — *á*: děl*aje*š — děl*á*š, snáš*aje*š — stč. snáš*á*š, přehlas. snáš*ie*š. zúž. nč. snáš*í*š; part. zn*aje*m — zn*á*m;

eje — *ie*: pěš*eje* — stč. pěš*ie*, zúž. nč. pěš*í* (nom. akk. jedn. stř.);

ěja — *á*: d*ěja*l — ď*á*l, n*ěja*ký — ob. ň*á*ký;

ěje — *ie*: um*ěje*š — stč. um*ie*š, zúž. nč. um*í*š atp.;

ije — *ie*: pěš*ije*m stč. pěš*ie*m, zúž. nč. pěš*ím* (lok. jedn.);

iji — *í*: dobr*iji* — dobř*í* (nom. množ.);

oja — *á*: m*oja* — m*á*, st*oja*ti — st*á*ti;

oje — *é*: m*oje* — m*é*, v*oje*voda — v*é*voda;

oju — *ú*: m*oju* — m*ú*, nč. m*ou*;

uje — *ú*: č*uje*š — stč. č*ú*š (příslovce), to-č*ú*š (= totiž);

ьja — *á*: znamen*ьja* — stč. zname*ňá*, přehl. znamen*ie*, zúž. znamen*í* (gen. jedn. a nom. akk. množ.);

ьje — *ie*: znamen*ьje* — stč. znamen*ie*, zúž. nč. znamen*í* (jedn. nom. a akk.);

ьju — *ú*: znamen*ьju* — stč. zname*ňú* (dat. jedn.), přehlas. nč. znamen*í*;

ьji — *í*: znamen*ьji* — stč. i nč. znamen*í* (lok. jedn.); atd.

59. Hiat.

1. Hiat (průzev) jest, kdykoli se vyslovuje samohláska bez souhlásky před sebou; tedy když slabika, která se začíná samohláskou, jest na začátku slova, na př. *o*ko, *a*lmara, — nebo následuje po slabice otevřené, na př. čern*o*-*o*ký, d*o*-*a*lmary.

2. Hiat se ruší, a to způsobem několikerým; na př. stažením *do-ú*-fati v *dou*-fati atd.

3. Nejčastěji ruší se hiat přisouváním nebo vkládáním zvláštních souhlásek hiatových, totiž souhlásky

v (v. § 43 č. 6): *v*oko, pa*v*ouk (stč. paúk), černo*v*oký;

j (v. § 54 č. 2): *j*armara, *j*est, *j*utro nč. *j*itro, černo*j*oký (mor.);

h (v. § 45 č. 5): *h*almara (doudl.), ob. *h*apatyka, *h*ulice (doudl.), stč. *h*opicě, černo*h*oký (mor.).

60. *D. Přízvuk a jeho změny.*

1. Jednotlivé slabiky ve slově a ve větě vyslovují se hlasem nestejně mocným; na př. ve *vo*lati vyslovuje se slabika *vo-* hlasem mocnějším než slabiky ostatní. Mocnější hlas, jímž slabika některá vyniká nad ostatní, jmenuje se přízvuk (akcent). Slabiky, které přízvuk mají, jsou **přízvučné**; slabiky pak, které hlasem jen obyčejně silným se vyslovují, jsou **nepřízvučné**.

Poznam. Chceme-li přízvuk označiti také v písmě, činíme to znaménkem ` nad samohláskou slabiky přízvučné, na př. vòlati. — Je-li slabik přízvučných více a chceme-li označiti, že některá z nich má přízvuk silnější než ostatní, značíme ji znaménkem ``; na př. ve slově *kazatel* jsou slabiky první a třetí přízvučné a první má přízvuk silnější, označeno v písmě: kȁzatèl.

2. Od přízvuku lišiti jest zvýšení hlasu, které jest v otázce; na př. v tázací větě „slunce již vyšlo?" vyslovujeme v posledním slově „*vyšlo*" slabiku první hlasem mocnějším (= přízvučně) a slabiku druhou hlasem zvýšeným. Zvýšení hlasu nazývá se také přízvukem tónovým.

3. Přízvuk rozeznáváme slovný a větný. Přízvuk **slovný** jest ten, kterým jistá slabika ve slově nad ostatní vyniká, jako na př. první slabiky ve slovích lèkař, lèčiti, ùzdravovati. Přízvuk pak **větný** jest, kterým přízvučná slabika jistého slova ve větě nad přízvučné slabiky slov ostatních vyniká, na př. lèkař lȅčí, Bůh *ȕ*zdravuje.

4. Přízvuk slovný napomáhá tomu, aby slabiky v slovní jednotu se vázaly; a přízvuk větný váže zase slova do jednoty větné. Bez přízvuku věta a slovo rozsýpají se ve směsici slabik bez souvislosti a významu.

5. V češtině je přízvuk slovný zpravidla na slabice první; na př. chùdý, vòda.

6. Má-li slovo více slabik než dvě, bývá na slabice první přízvuk **hlavní**, a vedle něho bývá na některé další slabice ještě přízvuk **vedlejší**.

Tento bývá nejčastěji na slabice třetí a páté, vůbec na slabice počtem liché, na př. pȍvezù, nȅpovèzu, pȍvezème, nȅpovèzemè (anebo nȅpovezème, vlivem kladného pȍvezème). Mocněji zde vyniká, když sudé slabiky jsou krátké a když slabiky počtem liché jsou slabiky

kořenné nebo důležité kmenotvorné, na př. ȕčitȅl, nȅpovȅzu, nȅvyrȍvnatȅlný, — anebo když tytéž počtem liché slabiky délkou nad své sousedství vynikají. na př. vȳvolím, nȅpředvídaný.

Kde slabiky počtem liché těmito vlastnostmi nevynikají nebo kde nad ně týmiž vlastnostmi vynikají slabiky počtem sudé, tu kolísá se přízvuk vedlejší a vyslovujeme na př. nȅvídám i nȅvídám, anebo je přízvuk vedlejší rozhodně na slabice sudé, na př. nȁsledující.

7. Předložka jednoslabičná připojuje se k svému slovu příslušnému a nejbližšímu, splývá s ním ve slovo jedno a má přízvuk jakožto první slabika tohoto celku; na př. nȁ-horȕ, dȍ-domȕ, zȁ-lesȅm, dȍ-zbȍřenȅho-dȍmu, nȁ-vysȍkou-hȍru, zȁ-zelȅným-lȅsem atd. Jenom *dle*, *kol*, *skrz*, *stran* a obyčejně i *krom* přízvuku nemívají: dle-vȅšho, kol-sȍchy, skrz-lȅs, stran-lȅsa, krom-tȍho a krȍm-toho. U předložek dvojslabičných je přízvuk obyčejný; na př. prȍti-prȍudu, nȁde-všȅcko atd.

8. Bez přízvuku jsou

a) zájmena příklonná (enklitická, t. j. taková, která k slovům předcházejícím se připojují a s nimi přízvuk společný mají): *ho*, *mu* (proti přízvučnému jȅho, jȅmu); *mi*, *ti*, *si* (proti mně. tȍbě, sȍbě); *mě*, *tě*, *se* (proti mnȅ, tȅbe, sȅbe);

b) některá jiná slovce příklonná: *-že*, *-tě*, *-li*;

c) některé jednoslabičné spojky, na př. *a*, *i*, *by*, *zda* a j.

9. Změny, které se v přízvuku českém staly, vidíme nemnohé. Většinou zajisté byl přízvuk ve stč. týž, jako v nč. Ale někde se zajisté změnil; na př. nč. jest jȅho, jȅmu, ale v době staré bylo jegȍ, jemȕ.

61. *E. Kvantita a její změny.*

1. Slabiky bývají nestejné také tím, že ta vyplňuje dobu delší, jiná dobu kratší. Na př. ve slově *radí* trvá *-dí* déle než *ra-*, ve slově *rádi* naopak *rá-* déle než *-di*; a ovšem trvá také *rá-* déle než *ra-*, a *-dí* déle než *-di*. Rozdíl tento jest časoměrný (poněvadž časem měřený). Časoměrná hodnota jednotlivých slabik jmenuje se jejich kvantitou (= kolikostí, ježto se udává, kolik času slabika vyplňuje).

2. Každá hláska potřebuje nějakého času, aby se učlánkovala, a některé hlásky potřebují ho více než jiné, na př. samohlásky dlouhé více než krátké. Slabika je tedy tím delší, čím více má hlásek a čím více času její hlásky jednotlivé potřebují. Podle této míry absolutní můžeme pak mnoho stupňů kvantity rozeznávati; na př. slabika *mstám* je delší než slabika *msta*, tato zase delší než *sta*, tato opět

delší než *ta*, a tato konečně delší než *a*. Avšak o kvantitu slabik podle této absolutní míry nikdy se nejedná, ani v mluvnici ani při verších časoměrných (metrických), nýbrž v obou jest míra poněkud jiná a v obou přestává se na dvou toliko stupních kvantity, totiž rozeznávají se tu i tam jen slabiky dlouhé a krátké.

3. O grammatické kvantitě slabik rozhodují jen samohlásky (nebo dvojhlásky) jejich, souhlásky nic. Slabiky se samohláskou krátkou nebo dvojhláskou krátkou jsou **krátké**; slabiky pak se samohláskou dlouhou nebo dvojhláskou dlouhou jsou **dlouhé**. Na př. krátké *i*, *sto*, *msta*, *kost*, *ctnost* (◡), *pomsta* (◡◡), *nectnost* (◡◡), *město*, *běl*, stč. též *kliud* = klid; a naproti tomu dlouhé *dál*. *mé*, *kůň* (stč. *kóň*, *kuoň*) (—), *moudrý* (stč. *múdrý*, *maudrý*), *soudí* (— —) atd.

4. Proměny v kvantitě jsou velice hojné a rozmanité. Na př. v mr*áz* — gen. mr*a*zu, n*ůž* — n*o*že, sn*í*h — sn*ě*hu, br*á*na — gen. množ. br*a*n, s*í*la — s*i*l, m*í*ra — m*ě*r, m*ou*cha — m*u*ch, vr*á*titi — impt. vr*a*t, s*ou*diti — s*u*ď, p*á*n — p*a*novati, k*ou*piti — k*u*povati, kr*á*tký — kompt. kr*a*tší, *ú*zký — *u*žší, k*ů*ň — k*o*ník, v*á*zati — v*a*zač, k*á*zati — k*a*zatel atd. je slabika zkrácena; naproti tomu v st*o*jím — impt. st*ů*j, n*o*ha — gen. množ. stč. n*ó*h, r*a*k — r*á*ček, s*u*k — s*ou*ček, kl*a*du — nakl*á*dám, r*o*stu — vyr*ů*stám, p*u*stím — p*ou*štím, v*i*dím — v*í*dám, d*a*leko — d*á*le, v*y*soko — v*ý*še atd. je slabika zdloužena.

Některé z těchto změn jsou připomínány na svých místech v příslušných §§ této mluvnice.

5. Mnohdy totéž slovo dvojí kvantitu mívá, na př. str*u*ha — str*ou*ha, k*u*le — k*ou*le, k*o*ra — k*ů*ra, s*o*va — s*ů*va, l*o*j — l*ů*j atd. Jazyk pak někdy takovéto duplikáty slov na to obrací, aby jimi vyjadřoval věci příbuzné, ale přece trochu rozdílné (= rozlišování významu, differencování, v. § 566); na př. b*a*ba — b*á*ba, sv*a*tost — sv*á*tost, m*ě*sto — m*í*sto, s*e*dlo — s*í*dlo, sl*u*ha — sl*ou*ha (pasák), k*o*stka -k*ů*stka, d*o*mysl — d*ů*mysl, hr*o*zný — hr*ů*zný, m*ě*řím — m*í*řím atd.

Část druhá.

Kmenosloví.

62. 1. Kmenosloví jest nauka o tvoření kmenův.

2. **Kmen** se dostává, když od tvaru ohnutého (skloněného nebo časovaného) odepne se přípona ohýbací.

Na př. k jedn. nominativu *naše břímě* jest jedn. genitiv naše*ho* břemen*e*, dativ naše*mu* břemen*i* atd. Koncovky *-ho*, *-e*, *-mu*, *-i* jsou přípony pádové: *-ho* a *-e* přípony pro genitiv čísla jednotného, *-mu* a *-i* pro dativ téhož čísla. Když přípony tyto odepneme, zbývá nám *naše-* a *břemen-*, a zbylé tyto části tvarův uvedených jsou jejich kmeny.

Jiný příklad. K infinitivu *nésti* je 2. osoba jedn. přítomného času nese*š*, 1. osoba množná nese*me*, 2. nese*te* atd. Koncovky *-š*, *-me*, *-te* jsou přípony osobní. Když je odepneme, zbývá nám *nese-*, a to je kmen tvarův uvedených.

3. O kmenech mluví se také při slovích neohnutých (v. § 303). Tu pak rozumí se kmenem, co zbývá po odpětí přípony odvozovací. Na př. v příslovcích *tamo* n. *tam*, *onam*, *kam* atp. jest *-m*(*o*) příslovečnou příponou a *ta-*, *ona-*, *ka-* jsou kmeny (utvořené starým zdloužením *o* v *a* ze kmenů zájmenných *to-*, *ono-*, *ko-*).

4. Kmeny rozeznáváme a třídíme podle jich složitosti a podle toho, jakého druhu slova z nich dále vznikají.

a) Podle složitosti jsou kmeny jednoduché a složené; jednoduché na př. *nese-*, *vládce-*, složené na př. *po-nese-*, *hromo-vládce-*.

b) Podle druhů slov, jež z kmenův dále vznikají, rozeznáváme kmeny slovesné, jmenné a zájmenné. Na př. *nese-* je kmen slovesný, poněvadž slova, která z něho vznikají — *nese*š, *nese*me, *nese*te atd. —, jsou slovesa; naproti tomu *břemen-* je kmen jmenný, poněvadž vznikající z něho slovo *břímě* jest jméno (podstatné); a *naše-* je kmen zájmenný.

5. Kmeny jednoduché tvoří se **příponami kmenotvornými.** Na př.:

v *neseš*, *neseme*, *nesete* . . . . . nalézá se kmen *nese-*;
v *nesl*, *nesla*, *neslo* . . . . . . „ „ „ *neslo-*;
v *nesen*, *nesena*, *neseno* . . . . „ „ „ *neseno-*; atd.

V kmenech *nese-*, *neslo-*, *neseno-* je společná slabika *nes-*. Z ní jsou kmeny *nese-*, *neslo-*, *neseno-* utvořeny příponami *-e*, *-lo*, *-eno*. Přípony *-e*, *-lo*, *-eno* jsou přípony kmenotvorné.

Jako *nese-* je kmen (v *neseš* atd.), tak je kmenem také *veze-* (ve *vezeš* . . .), *vede-* (ve *vedeš* . . .), *plete-* (v *pleteš* . . .), a ve všech těchto kmenech je přípona kmenotvorná *-e*.

V tvarech *břímě*, *břemene* atd. je kmen *břemen-*. Rovněž tak je kmenem *semen-* (v *símě*, *semene* . . .), *ramen-* (v *rámě*, *ramene* . . .) atd. Ve všech pak těchto kmenech jest opět přípona kmenotvorná *-men*.

6. Kmen jednoduchý může míti p ř í p o n kmenotvorných n ě k o l i k.

Na př. v *dob-ro* je kmenotvorná přípona jedna, *-ro*; v *dob-ro-ta* jsou dvě; v *dob-ro-t-ivo-* (*dobrotivý*) tři; v *do-bro-t-ivo-st* čtyři atd.

7. Přípony časem se m ě n í. Na př. v přídavném jméně žensk. rodu *boží* (= božská) vidí se nyní přípona *-í*. Ale před tím to byla přípona *-ьja*: božьja; dnešní boží vyvinulo se z bývalého božьja změnami hláskovými (postupem tímto: božьja staženo v božá, přehlasováno v božie, zúženo v boží). Mnohdy přípona bývalá během času docela z a n i k á; na př. přípona *-i* v kostĭ změnila se nejprvé v *-ь* a to pak odpadlo: kostĭ — kostь — *kost*.

8. V slovích starých, t. j. takových, která jsou v jazyce od pradávna, byly ovšem i přípony tvaru starého. Na př. slovo *boží* (= božská) jest původu prastarého, utvořeno bylo z kmene základního *bog-* (= bůh), příponou zajisté starou *-ьja* (*bogьja* — *božьja*), a nikoli novou *-í*. Naproti tomu v slovích nových, t. j. takových, která teprve nedávno vznikla, jsou i přípony kmenotvorné tvaru mladého. Na př. slovo *negří* (*negří pleť* atp.) je téhož druhu jako *boží*, ale není utvořeno příponou starou *-ьja*, nýbrž mladou její obměnou *-í*. Když se u nás *negr* stal znám a přídavné jméno *negří* se tvořilo, nebylo již přípony *-ьja*, nýbrž byla již jen její obměna *-í*. Přídavné jméno *negří* utvořilo se tím, že koncovka *-í*, která se viděla v boží, člověčí, ptačí . . .. prostě s e p ř e j a l a a připojila k slovu *negr*; tedy: *negr-í* = *negří*. Tvoření takové je vlastně n a p o d o b e n í: v jazyku jsou slova známá boží, člověčí, ptačí . . ., ta se berou za vzor, a když se naskytne potřeba utvořiti slovo podobného významu, utvoří se napodobením hotového vzoru, podle boží, člověčí, ptačí . . . utvoří se negří atd. Tak se

děje a dálo v jazyku velmi často, ano pravidlem; t. j. tvoříce slova nová nečiníme to příponami starými, známými z grammatiky, nýbrž napodobením vzorův hotových a přejímáním koncovek jejich pro žádané tvary nové.

9. Při tom stává se často, že se koncovka některá dostává tam, kde by sama sebou byla nevznikla; to jest: napodobením r o z š i ř u j e se oprávněnost a vláda jistých koncovek. Na př. v přídavném jméně *medový* je slabika *-ov-* právem, poněvadž podstatné jm. *med* bylo původně kmene *-ŭ* a přípona kmenů těchto měnila se dále v *-ov-*: ale táž slabika je také v cukr*ový*, břez*ový*, jedl*ový* atd., a tu nevyvinula se z přípony kmenové (poněvadž *cukr*, bříz*a*, jedl*e* nejsou kmene *-ŭ*), nýbrž dostala se sem napodobením z med*ový* atp. — Rovněž tak v synovský jest *-ov-* právem, poněvadž podst. jm. *syn* bylo kmene *-ŭ*; ale v otc*ov*ský jest napodobením. — K podst. jménům *-ík* je přídavné jméno *-ický* (= stč. *-ičský*, z původního *-ik-ъskō-jь*), na př. zedn*ík* — zedn*ický*, zahradn*ík* — zahradn*ický* atd. Podle toho může se též historický odvozovati od podst. jm. histor*ik*. Ale ve filosof*ický*, myth*ický*, ind*ický* a j. jest koncovka *-ický* přijata napodobením, neboť nebylo a není jmen podstatných filosof*ik*, myth*ik*, ind*ik* atd., z nichž by se jména přídavná filosof*ický* atd. tak vyvoditi dala, jako zahradn*ický* ze zahradn*ík* atp. — Dialekticky a v řeči dětské vyskytují se tvary: *tatínkůj*, *strejčkůj*, *Havlůj*; koncovka jejich jest přejata z přivlastňovacích zájmen *můj*, *tvůj*, *svůj*. — Atd.

10. Když od kmene jednoduchého odepneme všecky přípony kmenotvorné, zbývá **slabika kořenná.**

Na př. slabika kořenná v kmeni *nese-* je *nes-*; v kmenech *nosi-*, *nosívá-*, *nosička-* je *nos-*; atd.

11. Slabika kořenná obsahuje **kořen** slova.

Ten nalézá se tu někdy v podobě své vlastní. Na př. *nes-* v kmenech *nese-*, *neslo-*, *neseno-*; *ber-* v kmenu *bere-*; atd.

Mnohdy však je všelijak změněn a je třeba změny tyto odčiniti, chceme-li kořen v podobě jeho vlastní viděti. Na př. v kořenné slabice *nos-* je kořen *nes-* stupňován; v kořenné slabice *bor-* (ve *vý-bor-*, *s-bor-* atd.) je rovněž tak stupňován kořen *ber-*; týž kořen *ber-* jest oslaben v *bьr-* v inf. *bráti* pův. *bьr-ati*; a je přesmyknut v *bře*men- stč. *břě*men- z pův. *ber*-men-.

12. Kmen, který je utvořen z kořene příponou jednou, nazývá se p r v o t n ý; na př. km. *nes-e-* (v *nese-me* atd.), *nos-í-* (v *nosí-me* atd.). Kmen, který má přípon více než jednu, nazývá se p o d r u ž n ý; na př. kmen *nos-i-lo-*, *nos-í-va-lo-*.

Jindy nazýván bývá kmenem prvotným také kmen **základní**, t. j. ten, z něhož příponou další tvoří se kmen jiný. Na př. *nos-i-* je kmen základní pro kmen *nos-i-lo-*; *nos-í-va-* kmen základní pro *nos-í-va-lo-*; atd.

Poznam. V mluvnici rozbírá se kmen podle toho, jak je utvořen. Toto rozbírání nazývá se odvozováním. Podle toho i přípony kmenotvorné bývají někdy nazývány odvozovacími. Při tomto odvozování klade se často tvar ohnutý místo příslušného kmene, a udává se koncovka místo přípony; na př. místo kmene *chlapo-* uvozuje se nominativ *chlap*, místo kmene *nosi-* infinitiv *nositi*, místo kmenotvorné přípony *-iko-* koncovka *-ík*, místo přípony *-ьco-* koncovka *-ec* atd.

13. Vzrůst kořenů v kmeny a rozvoj kmenů prvotných v podružné vidí se u kmenů jmenných a slovesných. Při zájmenech vidí se toho málo, a co z toho třeba znáti, je pověděno při skloňování zájmen. Ve výkladech zde následujících půjde nám tedy jen o kmeny jmenné a slovesné.

A. Kmeny jmenné.

63. I. Kmeny jmenné jednoduché.

Kmeny jmenné jednoduché jsou rozmanité podle významu a rozmanité podle přípon.

Vzhledem k významu je důležito a bude zde dále vyloženo

a) přechylování (tvoření jmen ženských a mužských),
b) tvoření jmen zdrobnělých a
c) tvoření komparativu (a superlativu).

K tomu budou uvedena

d) některá jména jiná podle svých přípon kmenotvorných.

64. a) Přechylování.

1. Jména podstatná, která znamenají člověka a živočicha, jsou namnoze rozdílná podle přirozeného pohlaví mužského a ženského. Rozdíl ten jest dílem kořenný a naprostý, na př. ve jménech *jelen — laň*, *kohout — slepice* atd., kde živočich pohlaví ženského jest pojmenován jménem z jiného kořene a docela jinak utvořeným, než stejný živočich pohlaví mužského; dílem pak jest rozdíl jenom v příponě kmenotvorné, v koncovce, na př. *orel — orlice*, *mezek — mezkyně* atd.

2. Jména ženská jako *orlice*, *mezkyně* atd. utvořena jsou z pří-

slušných jmen mužských *orel*, *mezek* atd. Tvoření toto má v mluvnici název přechylování (motio).

3. Přípony a koncovky, jež se ve jménech přechýlených vyskytují, jsou několikeré, zejména:

a) Koncovka -a. Na př. *kmotr* — *kmotra*, *soused* — stč. *súšěda* (= *sousedka*), *pěstoun* — stč. *pěstúna* (= *pěstounka*), *mistr* — stč. *mistra*, *Karel* — *Karla*.

b) Koncovka -í, v *pán* — *paní*.

c) Koncovka -yně. Na př. *prorokyně*, *svědkyně*, *bohyně*, *hospodyně*, *mistryně*. *Turkyně*, *mezkyně*.

d) Koncovka -kyně. Na př. *přítelkyně*, *ctitelkyně*.

e) Koncovka -ka. Na př. *Češka*, *Ruska*, *Polačka*, *Moravanka*, *sousedka*, *manželka*, *ctitelka*, *učitelka*, *vnučka*, *pekařka*, *mlynářka*. *žebračka*, *pasačka*, *zlodějka* a j.

f) Koncovka -ice. Na př. *lvice*, *vlčice*, *oslice*, *dračice*, *orlice*, *holubice* a j. Tato koncovka bývá též při jménech ženských proti mužským na *-ec*, na př. *mládec* — *mladice*; a zvláště často proti mužským na *-ík*, na př. *zahradnice* (mužsk. *zahradník*), *služebnice*, *dlužnice* atd.

g) Koncovka -ová (téhož původu, jako je koncovka přivlastňovacího jména přídavného *-ův*, *-ova*, *-ovo*). Na př. *králová* (= Königin, regina); *krejčová*, *mistrová*.

Místo *králová*, *císařová* říká se nyní *královna*, *císařovna*; v stč. byla *královna*, *ciesařovna* dcera králova neb císařova. Také stč. *kněžna* znamenalo knížecí dceru; knížecí choť byla *knieni* (z *kňagyni*, což by po novočesku znělo *kněhyně*). Ke jménu mužsk. *hrabě* je ženské *hraběnka*, k *žid* — *židovka*.

Některá sounáležitá jména mužská a ženská jsou původem ovšem příbuzná, ale ženské není utvořeno z mužského; na př. *vdovec* a *vdova*, *srnec* a *srna*, *sedlák* a *selka* (ze *sedlka*), *kačer* a *kachna*. Někdy je jméno mužské utvořeno podle ženského: na př. *hokyně* — *hokynář*.

Poznam. Sem patří také ženská příjmení, utvořená z příslušných příjmení mužských. K mužským s konc. *-ý* je ženské *-á*, na př. *Novotný* — Marie Novotn*á*. Jinde jest koncovka *-ová*, na př. *Novák* — Novák*ová* (manželka nebo dcera), *Němec* — Něm*cová*, *Krejčí* — Krej*čová*. — Někdy liší se: Nováková (manželka) a Novákov*a* (dcera). — Chybné jest: Marie *Novotný*, Anna *Novák* atp. — V mluvě obecné vyskytují se často tvary s koncovkou *-ka*, na př. *Novák* — *Novačka* (= manželka Novákova), *Pospíšil* — *Pospíšilka* atp.; v řeči vážné a v jazyku spisovném jich neužíváme.

65. **b) Tvoření jmen zdrobnělých.**

1. Některá jména odvozená, podstatná i přídavná, znamenají předměty míry menší, než jména jejich základní; na př. *koník* proti *kůň*, *malinký* proti *malý* atd. Jména taková nazývají se zdrobnělá (deminutiva).

2. Zdrobnění může býti několikonásobné; na př. *kůň* — *koník* — *koníček*, *malý* — *malinký* — *malininký* — *maliniininký* (v řeči dětské).

3. Při tvoření jmen těchto mění se často kvantita. Na př. d*u*b — d*ou*bek, st*ů*l — st*o*lek, b*í*lý — b*ě*loučký.

4. Zdrobnělá jména podstatná jsou

a) s koncovkou **-(e)c** (z bývalého *-ьcь*), **-ce** (z býv. *-ьce* a *-ьca*), **-ice** (z býv. *-ica*). Na příklad

-ec (mužská): *chlap* — *chlapec*;

-ce (střední): *slovo* — *slovce*, *dřevo* — *dřevce*, *stádo* — *stádce*, *město* — *městce* (z toho uděláno v době nové mužsk. *městec*), *bidlo* — *bidélce* (m. *bidlce*, se vloženým *-é-*); *zelí* — stč. *zelíce*;

-ce (ženské): *ves* — *vesce* (z toho uděláno mužsk. *vesec*, *Vesec* = jméno místní), *síň* — *síнce*, *káď* — stč. *kádcě*, *píseň* stč. *piesn* — *piesncě*;

-ice: *ruka* — stč. *ručicě*, *noha* — stč. *nožicě*, *hlava* — stč. *hlavicě*;

b) s koncovkou **-ík**. Na př. *červík*, *nebožtík* (m. *nebožčík*, z *nebožec*), *kůň* — *koník*, *nůž* — *nožík*;

c) s koncovkou **-(e)k**, **-ko**, **-ka** (z původního *-ьk-*, neb *-ъk-*). Na př.

-ek (mužská): *bůh* — *bůžek* (= *bog-ьko-*), *strom* — *stromek*, *dar* — *dárek*, *sad* — *sádek*, *šat* — *šátek*, *had* — *hádek*, *list* — *lístek*, *jelen* — *jelínek*, *plamen* — *plamének* — *plamínek*, *kostel* — *kostélek* — *kostýlek*, *květ* — *kvítek*, *dub* — *doubek*, *kus* — *kousek*, *suk* — *souček*, *roh* — *růžek*, *krok* — *krůček*, *potok* — *potůček*, *dům* — *domek*, *vůl* — *volek*, *stůl* — *stolek*; —

táž koncovka jest v **-eček** a **-íček** ve jménech zdrobnělých, utvořených ze jmen základních na *-ec*, *-ek* a *-íc*, *-ík*; na př. *stařec* — *stařeček*, *mládenec* — *mládeneček*, *chlapec* — *chlapeček*, *kupec* — *kupeček*, *strom* — *stromek* — *stromeček*, *zvon* — *zvonek* — *zvoneček*, *stůl* — *stolek* — *stoleček*, *dům* — *domek* — *domeček*, *zajíc* — *zajíček*, *měsíc* — *měsíček*, *kůň* — *koník* — *koníček*, *muž* — *mužík* — *mužíček* a j.; — místo *stařeček* atp. bylo dříve *starček* gen. *stařečka* atd. (v. § 18 č. 1) —;

-ko (střední): *oko* — *očko*, *víno* — *vínko*, *líce* — *líčko*, *slovo* — *slůvko*, *lože* — *lůžko*, *kladivo* — *kladívko*, *tělo* — *tílko*, *vřeteno*

— *vřetýnko, poleno* — *polínko, vrata* — *vrátka* (čísl. množ.), *nosidlo* — *nosídlko* a z toho jednak nosí*dko* (vynecháním *-l-*) a nosí*tko* (spodobou), jednak nosi*délko* (vložením pohybného *-e-*, zdlouženého v *-é-*); podobně *zrcadlo* — *zrcádko, zrcátko* a *zrcadélko, bidlo* — *bidélko, křídlo* — *křidélko*; *vědro* — *vědérko, jádro* — *jadérko, okno* — *okénko, kuře* (kmen *kuręt-*, = česk. *kuřat-*) — *kuřátko, holoubě* — *holoubátko, zvíře* — *zvířátko*; —

též koncovka jest v **-ečko**, **-éčko** a **-íčko** u jmen zdrobnělých, utvořených ze jmen základních na *-ce* a *-ko*; na př. *město* — *městce* — *městečko, srdce* — *srdéčko, slunce* — *sluníčko* zouž. *slunýčko*; *okénce* — *okénko* — *okenečko*; *zelí* — stč. *zelíce* — *zelíčko, vaření* — stč. *vařeníce* — *vařeníčko*; odtud přejata koncovka *-ečko* a *-íčko* též jinam, na př. *kolo* — *kolečko, slovíčko, sluníčko*; —

-ka (ženská): *žena* — *ženka, žínka, zahrada* — *zahrádka, strana* — *stránka, brána* — *branka, kost* — *kůstka* i *kostka* (s významem rozdílným), *ratolest* — *ratolístka, kořist* — *kořístka, stodola* — *stodůlka, hlína* — *hlinka, mísa* — *miska, lípa* — *lipka, chvíle* — *chvilka, kniha* — *knížka, hrouda* — *hrudka, houba* — *hubka, otep* — *otýpka, konev* — *konývka, věž* — *vížka* a j.; —

též koncovka jest v **-ečka** a **-ička** jmen zdrobnělých, jež utvořena jsou ze jmen základních na *-ce, -ka* a *-ice*; odtud pak přejímají se koncovky *-ečka* a *-ička* také jinam; na př. *káď* — stč. — *kádcě* — *kadečka, ovce* — *ovečka, strana* — *stránka* — *stránečka, chvíle* — *chvilka* — *chvílečka, ruka* — *ručice* — *ručička, paní* — *panička, včela* — *včelička, chvilka* — *chvilčička, hruška* — *hruštička* a j.

d) **Jiné** koncovky podstatných jmen zdrobnělých jsou v příkladech: *matinka, dušinka, hlavinka, chvílenka, dívenka, děvče, vnouče* a j.

5. Příklady zdrobnělých jmen přídavných: *bílý* — *bělounký, běloučký*; *starý* — *stařičký, stařinký*; *mladý* — *mladinký, mlaďounký, mladičký, mlaďoučký*; *hezký* — *hezounký, hezoučký, hezičký*; *malý* — *maličký, maloučký, malinký, malounký, maličičký, malininký, malouninký, malitký* (stč.).

66. **c) Tvoření komparativu (a superlativu).**

1. Komparativ (a superlativ) mají jména přídavná a příslovce.
2. **Komparativ** jmen přídavných je tvaru čtverého:

a) s koncovkou *-ější (-ejší)*; na př. *známý* — *známější, moudrý* — *moudřejší, bílý* — *bělejší, lidský* — *lidštější, svatý* — *světější*;

b) s koncovkou *-ší* a souhláskou kmenovou změněnou, na př. snadný — *snazší*, blízký — *bližší*, vysoký — *vyšší*;

c) s koncovkou *-ší* a souhláskou kmenovou nezměněnou, na př. chudý — *chudší*;

d) s koncovkou *-í* z několika přídavných jmen na *-ký*, zejména: *lehký* — *lehčí*, *hezký* — *hezčí*, *vlhký* — *vlhčí*, *měkký* — *měkčí*.

3. Kdy kterého tvaru komparativ býti má, o tom rozhoduje nyní zvyk; říkáme *bělejší* a ne *bělší*, a říkáme *starší* a ne *stařejší*.

4. V době starší byl komparativ jen dvojí: delší s koncovkou *-ější* a kratší s koncovkou *-jší* (nikoliv jen *-ší*).

Tvar delší, s koncovkou *-ější*, byl většinou a pravidlem při přídavných jménech odvozených: na př. *bohatý* — *bohatější*, *múdrý* — *múdřější*. *lehký* — *lehčější* atd.

Tvar kratší, s koncovkou *-jší*, byl většinou a pravidlem při přídavných jménech prvotných. Jeho souhláska *-j-* spojovala se s kmenovou souhláskou jména přídavného a měnila ji. Na př. bli*z*-*j*ší změnilo se v bli*ž*ší, vy*s*-*j*ší ve vyšší, chu*d*-*j*ší v chu*z*ší, sna*d*-*j*ší ve sna*z*ší, mla*d*-*j*ší v mla*z*ší, kra*t*-*j*ší v kra*c*ší atd. Tvarův tohoto druhu zachovalo se jen několik: *bližší*, *nižší*, *užší*, *vyšší*, *dražší*, *tužší*, *sušší*, *zazší*, *snazší*.

Většinou změnily se bývalé a náležité tvary tohoto druhu vlivem positivu: z chu*z*ší stalo se chu*d*ší, poněvadž positiv chu*d*ý má *-d-*, a rovněž tak přešlo mla*z*ší v mla*d*ší, kra*c*ší v kra*t*ší, le*p*ší (s měkkým *-p-*) v le*p*ší atd. Tím vznikl v češtině komparativ tvaru nového: komparativ s koncovkou *-ší* a souhláskou kmenovou nezměněnou.

Podle tvaru a vzoru tohoto (chu*d*ý — chu*d*ší) tvořilo se pak namnoze také tam, kde dříve byl pravidlem tvar *-ější*; na př. k boha*t*ý utvořeno boha*t*ší (místo bývalého boha*tější*), k sta*r*ý utvořeno sta*r*ší (m. býv. sta*řejší*), k *hrubý* — *hrubší* (m. *hrubější*) atd.

Konečně u několika přídavných jmen na *-ký* vyvinul se tvar nejnovější s koncovkou *-í*. Na př. k *lehký* byl komparativ leh*čejší* a ten zkrátil se v době nové v leh*čí*: jako k boha*tější* byl tvar krátký boha*tší*, tak utvořilo se také leh*čejší* — leh*čí*; a podobně vznikly komparativy *vlhký* — vlh*čí*, *hezký* — hez*čí*, *měkký* — měk*čí*.

5. Některé komparativy mají slabiku kmenovou krátkou proti dlouhé v positivu. Zvláště pravidlem to bývá u komparativů tvaru kratšího, na př. krátký — kr*a*tší, blízký — bl*i*žší, *ú*zký — *u*žší, a podle toho také řídký — řidší (místo ředší). U komparativu tvaru delšího je zkrácení v b*í*lý — b*ě*lejší, ale nezkráceno: m*ou*drý — m*ou*dřejší, st*á*lý — st*á*lejší atd.

6. Některá přídavná jména tvoří komparativ z kmene jiného, než který je v positivu. Zejména:

a) K *snadný* a *zadní* jest vedle *snadnější, zadnější* též komparativ *snazší, zazší*, utvořený z kmenů *snad-* a *zad-*.

b) Mnohá přídavná jména s koncovkou *-ký*, *-oký*, *-eký* tvoří komparativy z kmenů bez těchto koncovek. Na př. *slad-ký* — *sladší* (stč. *slazší=slad-jší*); *hlad-ký* — *hladší*; *krát-ký* — *kratší*; *blíz-ký* — *bližší*; *úzký* — *užší*; *nízký* — *nižší*; *ten-ký* — *tenší*; *vys-oký* — *vyšší*; *hlub-oký* — *hlubší*; *dal-eký* — *další*. Mimo to liší se od sebe kmeny v positivu *dlouhý* a komparativu *delší*.

c) Přídavná jména *dobrý*, *zlý*, *veliký*, *malý* mají komparativy z kmenů původem zcela rozdílných a jenom významem příbuzných: *dobrý* — *lepší*, *zlý* — *horší*, *veliký* — *větší*, *malý* — *menší*.

67. Komparativy příslovcí jsou vlastně tvary komparativní příslušných jmen přídavných, a to akkusativy čísla jednotného a rodu středního, sklonění jmenného, ustrnulé a vzaté ve významu příslovcí.

Jsou dvoje, podle dvojího komparativu jmen přídavných:

a) delší, s koncovkou *-ěji (-eji)*, na př. *bohatěji*, *moudřeji*, *lehčeji*, *měkčeji*, *sladčeji*, *hladčeji* (ale příd. jm. *hladší*), *kratčeji* (příd. jm. *kratší*), *tenčeji* (příd. jm. *tenší*) atd.;

b) kratší, s konc. *-e*, na př. *více*, *méně* (t. j. méňe), *lépe*, *výše*, *blíže* atd.

Tvar *-ěji* je zkrácen z *-ější* (stč. *-ějie*) a jest akkusativ podle vzoru *znamení*. Tvar *-e* pak jest akk. podle vz. *moře* a *pěš* (v. § 159 č. 6).

V obecném jazyku odsouvá se z tvarův *-ěji* koncová samohláska a říká se na př. bohatěj' místo bohat*ěji*; jazyk spisovný zachovává tvar plný.

Z tvarův *-e* odsouvá se *-e* v jazyku obecném a často též ve spisovném; na př. *víc*, *blíž*, *dál* atd.

Mnohdy vyskytují se příslovečné komparativy delší *víceji*, *lépeji*, *snázeji* atd. místo náležitých kratších *více*, *lépe*, *snáze* atd. Jsou to novotvary: víc*eji* utvořeno podle bohat*ěji* atd.

V nářečích obecných k *-ej'* přidává se *-c* a říká se na př. jasněj*c*, vícej*c*; jazyk spisovný tvarů těchto neužívá.

68. Superlativ jmen přídavných i příslovcí tvoří se složením příslušného komparativu s *nej-*; na př. *nej-moudřejší*, *nej-moudřeji*, *nej-bližší*, *nej-blíže*, *nej-blíž*.

d) Některá jména jiná podle svých přípon kmenotvorných.

69. Uvedeme nejdůležitější z těchto přípon, a pro příklad některé kmeny a některá jména, v nichž vytčené přípony se nalézají.

70. *Přípona* **-o.**

Tvoří kmeny rodu mužského a středního. Na př.:

Kmen *mor-o-*, obsažený v podstatném jméně *mor.* Utvořen jest z kořene *mer-* (= mříti), stupňovaného v *mor-*. Kmenotvorná přípona *-o* vidí se v stč. dat. množ. moróm (= nč. morům), kdež *-m* je přípona pádová; když ji odepneme, zbývá kmen *mor-o-*.

Kmen *pér-o-* v podst. jm. *péro*; utvořen jest z kořene *per-* (= letěti).

71. *Přípona* **-a.**

Na př. kmen *vláh-a* v podst. jméně *vláha.* Utvořen jest z kořene *velg-* (obsaženého ve *vlhký* atd.), stupňovaného ve *volg-*, z čehož (podle § 55 č. 1) stalo se *vlag-*, česk. *vlah-*.

72. *Přípony* **-jo, -ja.**

Na př. kmen *dě-jo-* v podst. jméně *děj.* Utvořen je z kořene *dê-* (= činiti). Kmenotvorná přípona *-jo* vidí se v bývalém dat. množ. dê-*jo*-mъ (= nč. dějům).

Kmen *nožo-* v podst. jm. *nůž.* Utvořen je z kořene *nez-* (= bodnouti), stupňovaného v *noz-*, a přípony *-jo*: *noz-jo-* = *nožo-*.

Kmen *ložo-* v podst. jm. *lože.* Utvořen z koř. *leg-* (= lehnouti), stupňovaného v *log-*, a příp. *-jo*: *log-jo-* = *ložo-*. V nom. akk. *lože* jest *-žo* přehlášeno v *-že.*

Kmen *stá-ja-* a v podst. jm. *stáje*, *stáj*; utvořen z kořene *sta-* (= státi, stanu) a přípony *-ja.*

Kmen *meza-* v podst. jm. *meze*, *mez*; utvořeno z *med-ja-*. Podobně *píce* z *pit-ja-* (koř. *pit-* = krmiti, chovati).

Kmeny jmen místních *Boleslav*, *Olomúc* atp., = *Boleslav-jo-*, *Boleslav-ja-* atd. (v. § 159, 4).

73. *Přípona* **-ьjo, -ьja.**

Na př. kmen *bož-ьjo-* (mužského a středního rodu) a *bož-ьja-* (žensk.) v přídavném jméně *boží*; utvořen z *bog-* a příp. *-ьjo*, *-ьja.*

74. *Přípona* **-ъ z -ŭ.**

Na př. kmen *sadъ-* v podstat. jménu *sad*; utvořen ze *sad-* a příp. *-ъ* (= *-ŭ*).

Pozn. Původně byla také přípona *ū.* Ale kmeny s tou příponou vzaly na sebe vesměs podobu, jako by byly utvořeny příponou *-ъv*; na př. *tykev.*

75. *Přípona -ь z -ĭ-.*

Na př. kmen *lъžь-* v podst. jm. *lež*; utvořen z kořene *lъg-* (= lháti) a příp. *-ь*: *lъg-ь-*.

Podobně je v *řeč* kmen *rěk-ь-*, — v *seč* km. *sěk-ь-*, — v *roz-koš* km. *koch-ь-* (kochati), — ve *veteš* km. *vetъch-ь-* (vetchý) atd.

76. *Přípony s -r-.*

Jsou v koncovkách:

1. **-r, -ro, -ra**. Na př. *dar* (kmen *da-ro-*, srov. *dáti*); — *řebro*, žebro (km. *reb-ro-*); — *kára* (km. *ká-ra-*, srov. *káti*). — Dále v přídavných jménech *dobrý* (km. *dob-ro-*, srov. z-*dob*-iti, stč. ná-*dob*-ný = krásný); *mokrý* (km. *mok-ro-*, srov. *mok*-nouti); *starý* (km. *sta-ro-*, srov. *sta*nu); *příkrý* (km. *přiek-ro-*, srov. na-*příč*); *kyprý* (srov. *kyp*-ěti); *chytrý* (km. *chyt-ro-*, srov. *chyt*iti); *pestrý* stč. *pstrý* (km. *pьs-ro-*, srov. *psáti*; *-t-* vloženo mezi *s* a *r* podle § 38 č. 10); *ostrý* (km. *os-ro-*).

2. **-er, -ero, -era** (pův. *-ero*, *-era*), v číslovkách druhových *pater*, *-a*, *-o* neb *paterý*. *-á*, *-é* atd.

3. **-ář, -ař, -ieř, -éř, -iř, -ýř**, na př. *kovář*, *mlynář*, *vinař*, *máslař*, *hrnčíř* stč. *hrnčieř*, *koštéř*, *trychtéř*, *trychtýř* atd. Koncovky tyto vznikly napodobením latinského *-arius* (*secretarius* = *sekretář*) a staroněm. *-âri*, *-aere*, *-er* (*rihtâri* — *rihtaere* — *rihter* = *rychtář*).

77. *Přípony s -l-.*

Jsou v koncovkách:

1. **-l, -lo, -la.** Na př. *uzel* (kmen *ǫz-lo-*, z koř. *ęz-*, obsaženého ve *vęz*ati = vázati); — *dílo* stč. *dielo* (km. *dě-lo-*, z koř. *dê-* = činiti); — *mhla* (km. *mъg-la-*, sr. *mžíti*). — Ve jménech přídavných: *teplý* (km. *tep-lo-*, srov. *top*iti), *světlý* atd. — V příčestí minulém činném: *nesl*, *nesla*, *neslo* atd.; *směl*, *-la*, *-lo*, *smělý*, *-lá*, *-lé* atd.

2. **-dlo**. Na př. *kadidlo*, *stavidlo*, *zrcadlo*, *rádlo* (km. *or-dlo-*, přesmyk. v *rádlo* podle § 55 č. 1; srov. *or*ati). Kmen základní často se zkracuje: str*ou*hati - str*u*hadlo *).

---

*) Jména dvouslabičná, která sem patří, mají slabiku předposlední ve výslovnosti obecné dílem zřetelně krátkou, dílem zřetelně dlouhou, a shodně s touto výslovností píšeme tedy samohlásku dílem

krátkou, na př. b*i*dlo, š*i*dlo, b*y*dlo, br*a*dlo; dílem

dlouhou, na př. kř*í*dlo, zř*í*dlo, vř*í*dlo, m*ý*dlo, pr*á*dlo, žr*á*dlo.

V podst. jménech, která mají více než dvě slabiky, před příponou *-dlo* nečárkujeme; píšeme tedy na př. t*a*hadlo, v*a*hadlo, dr*a*ždidlo, scho*v*avadlo,

Z kmenů těchto tvoří se jména zdrobnělá příponou *-ko*: *zrcadlko* — *zrcátko*, *nosidlko* — *nosítko* atp. (v. § 65 č. 4, c).

3. **-slo**. Na př. *číslo* (z *čit-slo-*, sr. *čtu*, *čítám*), — *veslo* (z *vez-slo-*, sr. *vezu*), — *máslo* (z *maz-slo-*, sr. *mazati*).

4. **-ol**, **-ola**. Na př. *vrchol*, *hrbol*, *mrtvola*.

78. *Přípony s* -n-.

Jsou v koncovkách:

1. **-n**, **-no**, **-na**. Na př. ve jménech podstatných *sen* (km. *sъp-no-*, sr. *spáti*); *okno*; *strana* (ze *stor-na-*, přesmyknuto podle § 55 č. 1; *stor-* stupňováno z koř. *ster-* = stříti). — Ve jm. přídavných: *plný*. — V příčestích *dán*, *viděn* atd.

2. **-ň**, **-seň**, **-zeň**. Na př. *daň* (z *da-nь-*, sr. *dáti*); — *píseň* (= *pê-snь-*, sr. *pěti*. *pěji*); — *bázeň* (= *boja-znь-*, srov. *báti* se).

3. **-ně** (z *-ňa*). Na př. *studně*, *pochodně*; stč. a dial. též *sladovně*, *kovárně*, *kólně* atp. místo *-na*.

4. **-an**. Na př. *velikán*.

5. **-(j)an**, **-(j)ěn-in**. Na př. *dvořenín—dvořan*, *Praženín—Pražan*, *zeměnín—zeman*. Tak tvoří se často jména obyvatelská, viz o nich též § 106 č. 10 a § 108.

6. **-ěný**. Na př. *dřevěný*, *slaměný*, *hliněný*, *voštěný* (z *voščan-* a toto z *vosk-ēno-*), *kostěný* (z *kost-ēno-*).

7. **-in**, **-ino**, **-ina** v přídavných jménech přivlastňovacích: *matčin*, *-ina*, *-ino* atp. — Přídavná jména tato tvoří se nyní jen ze jmen osob ženských; v stč. tvořila se z kmenův *-a* bez rozdílu rodu, na př. *vévoda—vévodin*. Toho původu jsou mnohá jména místní s koncovkou *-ín*; na př. *Libušín*, *Hroznětín* (zakladatel *Hrozňata*), *Miletín*, (*Milata*) a j.

---

nap*a*jedlo, l*e*hadlo, d*i*vadlo, č*i*hadlo, ř*i*kadlo, sp*i*nadlo, st*i*nadlo, st*i*nidlo, l*i*čidlo, m*i*sidlo, k*y*vadlo, přikr*y*vadlo, r*y*sovadlo, pos*y*padlo, r*y*padlo a ovšem také str*u*hadlo, k*u*sadlo.

Stejné samohlásky, jako v podst. jménech *-dlo*, jsou také v jejich odvozeninách s koncovkami *-delna*, *-delní*, *-delník*, *-delnictví* atp.; na př. pr*á*delna, pr*á*delník, d*i*vadelní, d*i*vadelnictví atd.

Okolnost, že vedle str*u*hadlo, k*u*sadlo s krátkým *-u-* je zk*ou*madlo, k*ou*padlo, h*ou*padlo s dlouhým *-ou-*, nesmí nás tu másti; **pravidelným nečárkováním** má se jen učiniti přítrž dosavadnímu kolísání, kterého tu není při slabikách s *-u-* a *-ou-*, které však jest při slabikách jiných.

Stejný je důvod pro **nečárkování** zde dále doporučené

před příponou *-tel*, na př. kř*i*sitel atp., ačkoliv vedle vyk*u*pitel s krátkým *-u-* je zk*ou*matel s dlouhým *-ou-*, v. § 79, 6 a

před příponou *-č* jmen víceslabičných, na př. ř*i*dič, pokr*y*vač atp., ačkoliv vedle buřič s krátkým *-u-* je r*ou*hač s dlouhým *-ou-*, v. § 90, 1. —

8. **-ina, -izna**. Na př. *chudina, cizina, čeština, menšina*; *bělizna*.
9. **-ún, -oun**. Na př. *běhoun, tahoun* atd.
10. **-yně** v. § 64 č. 3.
11. **-(ь)n, -no, -na**. Na př. *osten, duben*; *břevno*; *kněžna* (= *kъnęgьna*).

Ve jm. přídavných *-ný* a *-ní*: *věrný* (km. *věrьno-*), *zimní* (km. *zimьňo-*); *svévolný* stč. *svávolný* (utvořeno příponou *-ný* ze složitého výrazu *svá-vóle*), *přítomný* (= *při-tom* a *-ný*), *nábožný* (= *na-boha* a *-ný*), *bezpečný* (= *bez-péče* a *-ný*), *podzemní* (= *pod-zemí* a *-ní*).

Poznam. 1. Usus strany *-ný* a *-ní* nebyl vždycky stejný, na př. nč. neřekneme jinak než vlast*ní* bratr, dáv*ný* čas . . ., ale stč. bylo vlast*ný* bratr, dáv*ní* čas. Jazyk spisovný zachovává, co v užívání obecném ovládlo.

Někdy je z téhož kmene utvořeno přídavné jméno oboje, *-ný* i *-ní*, ale užíváno u významu rozdílném, jak ukazují příklady: *mravný* žák a *mravní* naučení (= naučení k mravům se vztahující), *obecné* blaho a *obecní* les, *služebný* člověk a *služební* smlouva atd. Podle toho lze někdy také při příd. jménech jiných rozeznávati *-ný* a *-ní*; na př. překlad *slovný* (doslovný) a ukazatel *slovní* (= k slovům ukazující), obsah *věcný* a stránka *věcní* atd. Ale pravidlem budiž nám i tu, zachovávati, co ovládlo a jest v užívání obecném.

Poznam. 2. Ve jm. přídavném kame*n-ný* setkává se *-n* slova základního (káme*n*) a *n-* slabiky příponové (*-ný*); proto píšeme tu **-nn-**: kame*nn*ý. A rovněž tak v plame*nn*ý (plame*n*- a *-ný*), dvourame*nn*ý (rame*n*- a *-ný*), ce*nn*ý (ce*n*a a *-ný*), souke*nn*ý (suk*n*o a *-ný*), prke*nn*ý (prk*n*o a *-ný*), vi*nn*ý (= z vína, ví*n*o a *-ný*), vi*nn*ý (= s vinou, vi*n*a a *-ný*), de*nn*í (de*n*- a *-ní*), kost stehe*nn*í (steh*n*o a *-ní*) atd.*).

79. *Přípony s* -t-.

Jsou v koncovkách:

1. **-t, -to, -ta**. Na př. *byt* (km. *by-to-*); — *dláto* (přesmyk. z *dolto-* podle § 55 č. 1; toto pak z *dolь-to-*, kdež *dolb-* je stupňováno z koř.

*) Ze jm. přídavných služe*bn*ý, zahra*dn*í . . . jsou podstatná mužsk. služe*bn*ík, zahra*dn*ík . . ., žensk. služe*bn*ice, zahra*dn*ice atd. Podle toho je také nebo by mělo býti náležité ce*nn*ík (z ce*nn*ý), de*nn*ík (z de*nn*í), vi*nn*ík, náde*nn*ík, kame*nn*ík, souke*nn*ík, pláte*nn*ík, komi*nn*ík, zvo*nn*ík, záko*nn*ík, čalou*nn*ík, bube*nn*ík, varha*nn*ík . . ., a ovšem také vi*nn*ice, náde*nn*ice, souke*nn*ice, pláte*nn*ice . . ., náde*nn*ický, souke*nn*ický, pláte*nn*ický . . ., souke*nn*ictví, pláte*nn*ictví . . ., náde*nn*ičiti atd. Ale tu proniká a namnoze již ovládl obyčej, psáti jen *-n-* místo *-nn-*, tedy **-ník** místo **-nník** atd., na př.: náde*n*ík, kame*n*ík, souke*n*ík, pláte*n*ík, komi*n*ík, zvo*n*ík, záko*n*ík, čalou*n*ík, varha*n*ík . . ., a ovšem také náde*n*ice, souke*n*ice . . ., náde*n*ický, souke*n*ický . . ., náde*n*ictví, souke*n*ictví . . ., náde*n*ičiti atd.

delb- = dlubati); — *vrata* (z *vor-to-* koř. *ver-* = vříti v za*vříti*, ote*vříti*); — *dobrota* (km. *dobro-ta-*), *drahota*, *hluchota*, *lhota* (km. *lho-ta-*, *lho* = *leh*-ko, tedy *lhota* = lehkost, polehčení, privilegium). — V příčestích: *bit*, *-ta*, *-to* atp.

2. **-t** (za bývalé *-tъ*) v supinu. Na př. *spat* (v. § 199 č. 2).

3. **-t** (za bývalé *-tь*). Na př. *mast* (z *maz-tь-*), *čest* (z *čьt-tь-*), *vlast* (z *vlad-tь-*), *závist* (z *vid-tь-*) atp. — Infinitiv jest některý pád (gen., dat. nebo lok.) jednotného čísla takového kmene (v § 198 č. 2): *nésti*, *vésti* (*ved-ti*), *péci* (*pek-ti*) atd.

4. **-st** (za býv. *-stь*). Na př. *radost* (z *rado-stь-*), *bolest* (*bole-stь-*) atd.

5. **-taj**. Na př. *rataj* (m. *or-taj*, podle § 55 č. 1, srov. *orati*).

6. **-tel**. Při této příponě byla ještě přípona druhá, *-o* nebo *-jo*, a jest tedy jednak *-tel-o-*, jednak *-tel-jo-* = *-teľo-* (viz § 112 č. 5). To připojuje se ke kmeni infinitivnímu základnímu, kterýž se krátí, je-li dlouhý *). Na př. *čini-tel* (z *čini-ti*), *vykupi-tel* (z *vykoupi-ti*), *kaza-tel* (z *káza-ti*), *umě-tel* (z *umě-ti*) atd. Tvarem takovým nazývá se osoba, jež koná děj příslušným slovesem vyjádřený (nomen agentis); tedy *kazatel* = kdo káže, *hojitel* = kdo hojí atd. Odvozené odtud jméno přídavné *-telný* bylo významu téhož; na př. vody *hojitelné* = léčivé, *spasitelný* = spasný atd. Ale časem děje se tu změna: přídavná jména *-telný* berou se ve významu německého *-bar*, lat. *-bilis*, na př. *vyslovitelné* jest, co lze vysloviti, *vyhojitelné* = co lze vyhojiti atd. — V trp*i*tel (inf. trp*ě*ti) a vid*i*telný (inf. vid*ě*ti), snes*i*telný (inf. snés-ti) jest *-i-* přejato z tvarů, které mají *-i-* po právu (čin*i*tel, vyslov*i*telný).

7. **-tún**, **-toun**, v podst. jm. *pěstoun* (z koř. *pit-* = krmiti, chovati, jenž jest v *pit*omý a *píce* = *pit*-ja).

8. **-tucha**, v podst. jm. *pastucha*.

9. **-t(e)v**. Na př. *rybitev* (= rybář; odtud jméno místní *Rybitvy*, gen. *Rybitev* . . . , chybně Rybitv*í*).

---

*) Ke kvantitě těchto jmen:

1. Podst. jména *přítel*, *nepřítel* mají slabiku kořennou od původu dlouhou, vyslovujeme tedy i píšeme *-í-*; a rovněž tak je dlouhé *-á-* v př*á*telé, př*á*telský, př*á*telství . . ., nepř*á*telé, nepř*á*telství atd.

2. Ve jménech ostatních před příponou *-tel* nečárkujeme a píšeme tedy: k*a*zatel, hl*a*satel, skl*a*datel, vykl*a*datel, d*a*vatel, vyd*a*vatel, vyjedn*a*vatel, vykon*a*vatel, srovn*a*vatel, obstar*a*vatel, zachov*a*vatel . . ., nal*e*zatel . . ., ct*i*tel, kř*t*itel, kř*i*sitel, sl*i*ditel, zas*i*latel, zač*i*natel, poč*i*natel, naj*i*matel, napom*i*natel, už*i*vatel, pož*i*vatel . . ., ob*y*vatel, dob*y*vatel . . .; a rovněž tak ve jménech odtud odvozených: k*a*zatelský, k*a*zatelství . . ., vyd*a*vatelství . . ., zas*i*latelství . . ., ob*y*vatelstvo atd.

3. O neshodě mezi kř*i*sitel, zachov*a*vatel atp. se samohláskou nečárkovanou a zk*ou*matel s dlouhým *-ou-* viz poznam. při § 77, 2.

-tva. Na př. *bitva*, *pastva*, *modlitva*, *kletva* n. *klatva* a j. — Místo *-tva* vyskytuje se *-tba*, jež vzniká ze *-tva* napodobením koncovky *-ba*; na př. *klatba*, *modlitba*, *honitba* a j. (podle hon-*ba*, svat-*ba* a p.).

10. **-stvo**, **-ství** (pův. *-ьstvo*, *-ьstvьjo*). Na př. *kněžstvo*, *kněžství* atd. — Význam byl původně stejný. Časem však vyvinul se v češtině obecné i spisovné rozdíl: *-stvo* znamená předmět konkretní, *-ství* abstraktní; na př. *křesťanstvo* a *křesťanství*, *pohanstvo* a *pohanství* atd. Rozdílu toho dlužno šetřiti.

11. **-ět-**, **-at-** (pův. *-ęt-*), v jedn. nom. *-ě*. Jména sem patřící znamenají skoro vesměs živočišná mláďata. Samohláska kmene základního je skoro vždy dlouhá. Na př. *kuře* (km. *kur-ęt-*), *house*, *kůzle*, *hříbě*, *hádě* atd.

12. **-c-** (*-úc-*, *-ouc-*, *-iec-*, *-ic-*) přechodníků přítomných, vzniklých příponou *-nt-jo* (nesúc- = neso-nt-j-, v. § 208 č. 2).

13. **-ic** (z býv. *-itjo-*). Na př. *dědic*, *kněžic*. *panic*; — *Vršov-ic*, *mlynářov-ic*. — Je v hojných jménech místních na *-ice* a *-ovice* (sr. § 113).

14. **-cí** (z býv. *-tj-*). Na př. *domácí*, *nicí* (stč.), *visecí*, *bicí*, *honicí**).

15. **-ščě** (stč., z býv. *-stja*). Na př. *radoščě*, *chytroščě* a j. (množ. č.).

80. *Přípony s* -d-.

Jsou v koncovkách:

1. **-d**, **-do**, **-da**. Na př. *zad* (ze *za-*); — *stádo* (= *stá*-do, srov. *stá*ti, *sta*nu); — *svoboda*.

2. **-da** (z *-ьda*). Na př. *vražda* (= *vrag-ьda*), *křivda*, *pravda*.

---

*) Přídavná jména tato, která jsou utvořena ze sloves, mají v slabikách vnitřních samohlásku co do kvantity takovou, jako je v příslušném příčestí *-l*, tedy na př.:

ve hn*a*cí, zv*a*cí, pr*a*cí . . . . jest *-a-*, jako v příč. hn*a*l, zv*a*l, pr*a*l;
v př*á*cí, skl*á*dací . . . . „ *-á-*, jako v příč. př*á*l, skl*á*dal;
v š*i*cí stroj, b*i*cí hodiny . . . . „ *-i-*, jako v příč. š*i*l, b*i*l;
v m*y*cí, kr*y*cí . . . . „ *-y-*, jako v příč. m*y*l, kr*y*l;
v č*í*tací, dob*ý*vací . . . . „ *-í-*, *-ý-*, jako v příč. č*í*tal, dob*ý*val; atd.

Když takové přídavné jméno je ze slovesa IV. tř. *-iti*, má koncovku *-icí* a liší se od určitého přechodníku přít., jenž má koncovku *-ící*. Na př. hon*icí* (pes, pro hon, k honění) a hon*ící* (= kdo honí), modl*icí* (knihy) a modl*ící* se (= kdo se modlí), kresl*icí* (potřeby, ke kreslení) a kresl*ící* (= kdo kreslí), křt*icí* (list) a křt*ící* (kněz), krop*icí* (konev) a krop*ící* (kdo kropí), říd*icí* (bod, kterým se řídíme) a říd*ící* (ředitel) atp.

81. *Přípony s* **-b-**.

Jsou v koncovkách:

1. **-ba**. Na př. *družba*, *hanba*, *honba*, *kolba*, *střelba*, *orba*, *řezba*, *vazba*, *svatba*; — ve jménech podstatných utvořených z přídavných: *chudoba* (= *chudo-ba-*), *choroba*, *zloba*, *mdloba* a j.

2. **-tba**. Vzniklo ze *-tva* (v. § 79 č. 9).

82. *Přípony s* **-v-**.

Jsou v koncovkách:

1. **-v**, **-vo**, **-va**. V přídavných jm.: *stonavý* (z kmene inf. *stona-*), *kousavý*, *hravý*, *zelenavý* (srov. *zelenati se*), *modravý*, *myslivý* (km. inf. *mysli-*), *bedlivý* (km. inf. *bedli-*, stč. *bedliti* = bedlivu býti). — Ve jm. podstatných: *palivo* (z km. infinitivního *pali-*, *páliti*), *vařivo*, *učivo*. V *tykva* a j. jest *-va* přetvořeno z *-(e)v*.

2. **-ava**, **-avý**. Na př. *pěnkava*; *bolavý*, *rezavý*.

3. **-ivo**, **-iva**; **-ivý**. Na př. *předivo*, *tětiva*; *lenivý* atp. Přípony tyto vznikly namnoze napodobením koncovek v pal*i-vo*, bedl*i-vý*; *-i-*, které tu patří ke kmenům základním, pojato za část přípony.

4. **-lavý**, **-livý**. Na př. *bodlavý*, *bodlivý*, *bázlivý*, *pamětlivý*, *svárlivý*, *snášelivý* a j. Přípony tyto vznikly napodobením takovým, jako předešlé: v bed*li-vý* atp. patří *-li-* ke kmeni základnímu, ale spojuje se s koncovkou *-vý* a béře se s ní za příponu *-livý*, která se pak připojuje i jinde: *bod-livý*, *báz-livý* atd.

5. **-ov (-óv)**, **-ovo**, **-ova**; **-ový**. Na př. *medový*, *dubový*, *březový*, *jedlový*, *takový* (v. § 62 č. 9). Příponou tou tvoří se přídavná jména přivlastňovací z kmenů jmen mužských; na př. *bratrův*, *-ova*, *-ovo*, *vévodův*, *-ova*, *-ovo* (stč. *vévodin*, *-ina*, *-ino* v. § 78 č. 7). — Toho původu jsou mnohá jména vlastní, na př. *Benešov*, *Pelhřimov*.

83. *Přípony s* **-m-**.

Jsou v koncovkách:

1. **-m**, **-mo**, **-ma**. Na př. *pís-mo*, *pásmo*, *jařmo*. — V příčestí přít.: *znám*, *-a*, *-o*, *vidom*, *pitom*.

2. **-men**; **-mě**, **-meno**. Na př. *kámen*, *plamen* (m. *pol-men-*, z koř. *pel-* = hořeti, sr. § 55 č. 1), *břímě* gen. *břemene* (z *ber-men-*, koř. *ber-* = nésti, srov. § 55 č. 2), *símě*, *plémě* a j.; — z toho dále: *břemeno*, *semeno* atp.

84. *Přípony s* -k-.

Jsou v koncovkách:

1. **-k**, **-ka**. Na př. *znak* (z km. *zna-ko-*, srov. *znáti*); *Jiřík*, *hřebík* a j. z *Jiří* a stč. *hřěbí*; *slavík* z býv. *slaví*; příjm. *Menšík*, *Lepšík*, *Kracík* z komparativů *menší*, *lepší* a stč. *krací* = kratší; — *čáka* (= *čá-ka-*, kmen základní *ča-* v *ča*kati = čekati, doufati).

2. **-ák**, **-(j)ák**. Na př. *krajàk*, *sedlák*, *žebrák*, *horák*, *dobrák*, *chudák*; *měšťák*, *dvořák*, *ubožák*.

3. **-ík**. Koncovku tu mají hojná slova zdrobnělá, v. § 65 č. 4, b. Dále mají touž koncovku mnohá jména podstatná utvořená z přídavných, nejčastěji z přídavných na *-ný* a *-ní*; na př. *bídník*, *obojetník*, *pekelník*, *zedník*, *zahradník*, *hříšník*, *dlužník*; *malík*; *odpadlík*, *uprchlík*, *poběhlík*, *mladík**).

4. **-yka**: *vládyka*.

5. **-(e)k** (z *-ъko-*, *-ъko-*), **-ko**, **-ka**. Koncovky ty mají hojná jména zdrobnělá (v. § 65 č. 4) a přechýlená s *-ka* (v. § 64 č. 3, e). Dále mnohá jména podstatná utvořená z výrazův druhu jiného; na př. *bílek* (ze jm. přídavného *bílý*), *žloutek*, *mládek*, *stárek*, *pátek*, *desátek*, — *začátek* (z příčestí *začat*), *vzatek*, *sňatek*, — *předek* (z *před*), *venek* (z příslovce *ven*), — *potomek* (z výrazu složeného *po tom*), *políček* (z výrazu složeného *po líci*, = rána *po líci* daná), *pohlavek* (*po hlavě*), *zášijek* (*za šíji*).

6. **-isko**, **-iště** (stč. *-išče* = *-isk-jo*). Na př. *ohnisko*, *ohniště* (= místo, kde jest oheň), *pastviště*, *bojiště*, *tržiště*, *hrachoviště*; *bičiště* (rukověť biče); *chlapisko* (s příhanou), *dubisko* (mohutný dub).

7. **-ský** (*-ьsko-*). V hojných jménech přídavných, na př. *božský* (= bog-*ьskъ-jь*), *pražský*, *vlašský*, *český* (m. *češský*), *německý* (stč. *německý*), *řecký* (stč. *řěčský*); se zakončením jmenným a v platnosti jmen podstatných: *Pražsko*, *Boleslavsko*, *Slezsko*, *Polsko*, *Hradecko*, *vojsko*; *vojska*, *Polska*.

---

*) Pozn. ke kvantitě:

Přípona *-ík* je vždy dlouhá; na př. koník, košík atd. — Kde *-ik* není příponou, tu jest ovšem krátké; na př. vznik, podnik, křik, oklik.

Když z podst. jm. s koncovkou *-ík* utvoří se příponou *-ář* jméno další, zkrátí se *-ík* a jest koncovka *-ikář*; tedy na př. košikář, pernikář, pilnikář, knoflikář, špendlikář atd.

Rovněž tak píšeme *-ičkář* ve jménech utvořených z *-íček*, *-íčko*: puntičkář, slovičkář.

Krátké *-ik-*, *-ičk-* jest ovšem také v odvozeninách: košikářka, košikářský, košikářství..., puntičkářský, slovičkářství atd.

85. *Přípony s* **-g- (-h-).**

Jsou v koncovkách:

1. **-ha.** Na př. *struha* (z koř. *sru* = téci; *-t-* ve *s*t*ru* je vloženo podle § 38, 10).

2. **-uh** (m. *-ągŏ*): *pstruh* (z *pьstrŏ* = pestrý).

86. *Přípony s* **-ch-.**

Jsou v koncovkách:

1. **-ch, -cha.** Na př. *spěch* (srov. *spěji*), *smích* (sr. *směji* se), *čich* (sr. *čiji*); *mrcha* (sr. *mru*). Koncovky tyto často se vyskytují ve zkráceninách na místě koncovek jiných; na př. kmo*ch* místo kmo*tr*, bra*ch* a brá*cha* m. bra*tr*, — zvláště v příjmeních vzniklých ze jmen křestních, na př. Pe*ch* m. Pe*tr*, Va*ch* a Vá*cha* m. Vá*clav*, Sta*ch* m. Sta*nislav*, Bole*ch* m. Bole*slav*, Zi*ch* m. Zi*kmund*, Ši*ch* a Ší*cha* m. Ši*mon*, Ma*ch* a Má*cha* m. Ma*těj*, Ha*ch* m. Ha*vel*, Je*ch* m. Je*ník*, Ště*ch* m. Šťa*stný*, Barto*ch* a Barto*cha* m. Barto*loměj*, Pro*ch* a Prů*cha* m. Pro*kop* atd. Odtud odvozena dále: *Pech* — *Pešek*, *Pešík*, *Píšek*, *Píša*, *Peška* atp.

2. **-och.** Koncovku tu mají jména podst. utvořená z přídavných *-ý*, na př. *černoch* (černý), *běloch*, *mudroch*, *zloch*, *slaboch*, *lenoch*, *staroch*, *jinoch*, příjm. *Maloch* atd.

87. *Přípony s* **-c-.**

Jsou v koncovkách:

1. **-(e)c, -ce** (z býv. *-ьcь*, *-ьce*, *-ьca*). Na př. mužsk. *lovec* (= *lovьcь*), *kupec*, *žnec*, *švec*, *tkadlec*, *otec*, *ujec*, *zvonec*, *nedbalec*, *opilec*, *ospalec*, *utopenec*; — s významem zdrobnělým: v. § 65 č. 4; — *-ce* z *-ьca* ve jménech žensk. i mužsk.: *dárce*, *zrádce*, *soudce*, *správce* a j. (slabika kořenná je tu zdloužena: d*a*řiti — d*á*rce, zh*u*biti — zh*ou*bce atd.).

2. **-ice** (z býv. *-ica*). Koncovku tu mají mnohá podst. jména zdrobnělá (v. § 65 č. 4 a přechýlená (v. § 64 č. 3, f).

88. *Přípona se* **-z-**

je v **-ěz** (z *-ęz-*) v *kněz*, *peníz* (stč. *peniez*) a j.

89. *Přípony s* **-s-.**

Jsou v koncovkách:

1. **-es.** Na př. *nebes-* (v tvarech čísla množ. *nebesa*, *nebesům* atd.), *těles-* (v *tělesný*, *tělísko* z *tělésko*), *koles-* (v *kolesa*); původně bylo také *sloves-*, *drěves-* a j. Viz § 150.

2. **-ši, -še** n. *-vši, -vše* v přechodníku minulém, v. § 200; *-š-* tu vzniklo z *-sj-*.

3. **-ějši, -ši** v komparativě (a superlativě), v. § 66 č. 2; *-š-* tu vzniklo z *-sj-*.

90. *Přípony s* **-č-, -ž- -š**.

Jsou v koncovkách:

1. **-č.** Na př. *bič, palič, buřič, vazač, rýč* atd., od kmenův infinitivních *bi- bíti, pali- páliti* atd.*).

2. **-áč.** Na př. *koláč, hlaváč, bradáč, roháč* atp.

3. **-ež.** Na př. *mládež, drůbež, loupež.*

4. **-ouš, -uše.** Na př. *bělouš, hnědouš, Libuše, svekruše* (*švekruše*).

5. **-ši** a **-ejší** v přídavných jm.: *jinší, zdejší, dolejší, včerejší* atp. Koncovky ty jsou přejaty z komparativu (v. § 66 č. 2): *jinší* utvořeno podle *chudší, dolejší* podle *bohatější* atd.; v *jinší* a *dolejší* znamená se poněkud i význam komparativní, v ostatních nikoli.

91. II. Kmeny jmenné složené.

1. Jména jsou jednoduchá, na př. *mžení* (= mihnutí), *čin*; a složená, na př. *oka-mžení, zlo-čin.*

2. Složeniny jsou dvoje: *a*) spřežky nebo složeniny nevlastní, a *b*) složeniny vlastní.

a) Spřežky nebo složeniny nevlastní jsou složeniny takové, jež se skládají ze slov a jejichž části tedy jsou slova v jazyku známá a platná. Vznikají tím, že výrazy, obsahující dvě nebo i více slov, srážejí se a takořka spřahují se v slovo

---

*) Jednoslabičná ze jmen těchto mají kvantitu ve výslovnosti obecné zřetelnou a podle ní tedy píšeme: hr*á*č, pr*á*č, štv*á*č, dř*í*č, cht*í*č, r*ý*č..., a naproti tomu: ml*e*č, b*i*č, vše to, jak vyslovujeme.

Také víceslabičná vyslovujeme s kvantitou skoro vždy zřetelnou, a podle toho píšeme na př.: b*u*ř*i*č, v*a*z*a*č, s*e*k*á*č, kr*o*p*á*č, hl*a*v*á*č atd. — Jenom v některých z těchto jmen, která jsou významu činitelského (nomina agentis), bývá u výslovnosti kolísání v slabikách předposledních; v písmě je tu pravidlem nečárkovati a píšeme tedy: v*a*zač, l*a*mač, pom*a*hač, nakl*a*dač, schov*a*vač, přechov*a*vač, s*a*zeč, zah*a*leč, vyh*a*něč, poh*a*něč, rozn*a*šeč, p*a*lič, dr*a*ždič..., zakl*i*nač, upom*i*nač, naj*i*mač, postř*i*hač, p*i*skač, ř*i*dič, sl*i*dič..., pokr*y*vač...; a rovněž tak ve jménech odtud odvozených: v*a*záček, p*i*skáček..., v*a*začka..., zakl*i*načka..., pokr*y*vačství atd. — Výjimku činíme, jen kde zřetelná a rozhodná výslovnost toho žádá: na př. hl*í*dač.

O neshodě mezi ř*i*dič, pokr*y*vač atp. se samohláskou nečárkovanou a r*ou*bač s dlouhým *-ou-* viz poznam. při § 77, 2.

jedno. Na př. výraz „*oka mžení*“ obsahuje dvě slova, totiž jméno podstatné „*mžení*“ (mihnutí) a patřící k němu přívlastkový genitiv „*oka*“; obě ta slova srážejí se a vzniklá z toho spřežka béře se za slovo jedno „*okamžení*“. Výraz „*darmo dej*“ jest věta, v ní jest „*dej*“ sloveso určité a „*darmo*“ jeho příslovečné určení; obé spřahuje se v slovo jedno „*darmodej*“, a toto béře se za jméno podstatné (nom. *darmodej*, v pořekadle: *darmodej umřel, kupsobě nastal*). Rovněž tak věta „*skoč do pole*“ sražena jest ve spřežku „*skočdopole*“ s významem jména podstatného (známého v příjmení „*Skočdopole*“).

Spřežka jest slovem jedním neboli slovní jednotkou. Tím liší se od výrazu složitého, z něhož vznikla a který se skládá ze slov několika. Slovem jedním činí spřežku její nový význam a nový přízvuk: výraz nespřežený má význam a přízvuk svůj náležitý, kdežto spřežka dostává význam a přízvuk slova jednoduchého. Na př. věta „*skoč do pole*“ má význam věty rozvité a přízvuk ◡̀◡̏◡◡, spřežka pak „*Skočdopole*“ znamená osobního jednotlivce a má přízvuk ◡̏◡◡̍◡, (t. j. jako čtyrslabičné slovo jednoduché).

Když spřežku rozložíme, jest každá část, kterou dostáváme, slovo v jazyku známé a platné; na př. podstatné jméno *darmodej* rozkládá se v části *darmo* a *dej*, kteréž obě jsou slova v jazyku známá a platná.

b) Složeniny vlastní jsou takové, jež se skládají z kmenův. Jsou zpravidla dvoučlenné; na př. *zlo-čin*, *holo-hlav*. Oba členové jsou kmeny. Člen první zachovává svůj tvar kmenový, na př. *zlo-*, *holo-*. Ale člen druhý ztrácí jej tím, že přijímá koncovku, kterou složenina podle významu svého míti má; na př. složenina *holo-hlava-* má dáti podstatné jméno vzoru *chlap*; proto mění se její koncovka, z holo-hlav*a* stává se holo-hla*v*.

Když složeninu takovou rozložíme, nejsou části, jež dostáváme, slova v jazyku platná, třeba že se někdy slovy býti zdají. Na př. v *holo-hlav* je první část *holo-* kmen (a nikoli snad nominativ nebo akkusativ střední přídavného jména *hol*), a druhá část *hlav* je kmen *hlava-* s koncovkou obměněnou podle vzoru *chlap* (a nikoli snad genitiv množ. podstatného jména *hlava*).

92. **a) Spřežky.**

Ve spřežkách bývá složeno:

1. Jméno (nebo zájmeno) se jménem. Na př. *půl-dne*, *pan-táta* (gen. *pantáty*), *své-vole* (stč. *svávole*), *tý-den*. Sem patří také nč. *ves-*

mír, vzniklé neporozuměním, místo *veš-mír* t. j. *veš* (*všechen*) - *svět* (o skloňování jeho v. v § 185).

2. Slovce neohebné a jméno. Na př. *ne-přítel*, *pra-otec*, *pra-starý*. Sem náleží též superlativy: *nej-chudší*, *nej-více* atd. (srov. § 68).

3. Imperativ a jméno nebo zájmeno nebo příslovce (příslovečné určení). Na př. *kazisvět*, *vydřiduch*, *držgrešle*; *darmodej*, *kupsobě*; *Kalivoda* (příjmení), *Nejezchleb*, *Smetiprach*, *Osolsobě*, *Skočdopole*. Místo vrtihlav je vrtohlav atd., analogií podle složenin vlastních, jejichžto člen první v hojných příkladech mívá koncovku *-o*, na př. holohlav.

4. Číslovka a číslovka. Na př. *jedenáct* (= jeden-na-deset-), *dvamecítma* (= dva mezi desítma, = 10 + 2 + 10), *čtyřicet* (= čtyři deseti, čtyři desítky), *šedesát* (stč. *šestdesát* = šest desát, šest desítek).

93. b) Složeniny vlastní.

Složeniny tyto dělí se podle poměru, který jest mezi členem prvním a druhým vzhledem k významu celkovému, a rozeznávají se:

1. Složeniny významu spojovacího [nazývané také jménem sanskrtským *dvandva*], kde složeninou vyslovuje se se tolik, co oba členové její souřadně spojeni znamenají. V češtině jsou toho způsobu jenom některá složená jména přídavná; na př. *hlucho-němý* = hluchý a němý; *červeno-bílý* (prapor) = červený a bílý.

2. Složeniny významu určovacího, kde člen první jest syntaktickým určením druhému. A to

a) buď určením souřadným [složeniny zvané sskr. *karmadhāraja*], na př. *dobro-druh* = *dobrý* druh (přídavné jméno „dobrý" jest nominativ jednotný a tedy souřadné s „druh"), *bělo-hrad* = *bílý* hrad, *ostro-vtip* atp.;

b) buď určením podřadným [složeniny zvané sskr. *tatpuruša*], na př. *bratro-vrah* (= jenž zavraždil *bratra*, vrah svého *bratra*; v obojím výkladě jest „bratra" člen podřízený buď jako předmět k „zavražditi", buď jako přívlastek ke „vrah"), *lido-jed*. *země-plaz* (jenž se plazí *po zemi*), *větro-plach* (jenž je plachý, nestálý *jako vítr*, *podle větru*), *bohobojný* (jenž se bojí *boha*; z toho uděláno nč. boha-bojný mylným domněním, že první člen je genitiv *boha*), *zelenožlutý* (= žlutý *do zelena*), *tmavohnědý* (= hnědý *do tmava*, *tmavě* hnědý), *sněhobílý* (= bílý *jako sníh*, na způsob *sněhu*) atd.

Složeniny určovací druhu *a*) rozkládají se ve dva členy, jež se mohou skloňovati zároveň; na př. *dobrodruh* = *dobrý druh*, gen. do-

br*ého* druh*a* atd. U složenin druhu *b*) zůstává tu člen určovací neskloněn; na př. *sněhobílý* = *bílý* jako *sníh*, gen. *bílého* jako *sníh* atd.

3. Složeniny významu přivlastňovacího nebo vlastnického [zvané sskr. *bahuvrīhi*], kde složeninou přivlastňuje se příslušnému podmětu ta známka, kterou členové její vyslovují, a kde složeninou je vyjádřen vlastník neb majetník téže známky. Na př. *holo-hlav* = kdo má hlavu holou, z čehož dále odvozeno *holohlavec* a *holohlavý*; podobně *zlato-úst*, *zlatoústec*, *zlatoústý*, *rychlonohý*, *krátkozraký*, *storuký* a j.

94. Koncovky kmenů jmenných.

Všeliké české kmeny jmenné — prvotné i podružné, jednoduché i složené — končí se:

buď samohláskou (kmeny otevřené), a to samohláskou
-*o*, na př. *chlapo-* (mužsk.), *město-* (střed.), *dobro-*;
oráčo- (mužsk.), *mořo-* (střed.), *pěšo-*;
jurьjo (mužsk.), *zъnamenьjo-* (střed.), *božьjo-*;
-*a*, na př. *ryba-*, *duša-*, *panьja-*; *dobra-*, *pěša-*, *božьja-*;
-*ŭ*, na př. *synъ-* ze staršího *sūnŭ-*;
-*ĭ*, na př. *kostь-* ze staršího *kostĭ-*;
buď souhláskou (kmeny zavřené), a to souhláskou
-*v*, na př. *tykъv-* (ze staršího km. samohláskového -*ū*);
-*n*, na př. *kamen-* (mužsk.), *ramen-* (střed.);
-*s*, na př. *nebes-*;
-*t*, na př. *lokъt-*, *kuręt-*;
-*r*, na př. *mater-*.

Podle tohoto rozdílného zakončení jsou také rozdíly ve skloňování a rozeznávají se rozdílné vzory skloňovací (v. § 99 č. 3).

95. *B. Kmeny slovesné.*

1. Slovesa tvoří se
a) dílem z kořenův a slovesných kmenů jiných, na př. sloveso *vrhu* je z koř. *verg-*, a *vrhnu* je ze slovesa *vrhu*;
b) dílem z kmenů jmenných, na př. sloveso *slaviti* utvořeno jest z podst. jm. *sláva*, *hlásiti* z *hlas* atd.

2. Zvláštního druhu kmeny jsou ve mnohých slovesích, která znamenají děj násobený (srov. § 519, = slovesa opětovací neb iterativa ve smyslu širším):

a) některé se vyznačují zdlouženou slabikou kořennou, na př. nakl*á*dati, sh*á*něti, vych*á*zeti, zan*á*šeti, rozv*á*žeti, zapl*é*tati, vym*é*tati, ut*í*kati, vyb*í*hati, nap*í*nati, sb*í*rati, vyr*ů*stati, zk*ou*šeti, por*ou*četi, d*ý*mati, us*ý*chati, vysk*ý*tati atp. (= iterativa ve smyslu užším);

b) jiné mají kmenotvornou příponu *-va*, která se někdy může opakovati; samohláska před *-va* se prodlužuje; na př. chod*í-va*-ti, chod*í-vá-va*-ti, řík*á-va*-ti, řík*á-vá-va*-ti atd. (= iterativa stupně druhého neb frekventativa, slovesa opakovací).

V druhu *a*) jsou k *pьn-* (pnouti) a *dъm-* (dmouti) iterativa -p*í*n-ati, d*ý*m-ati; a rovněž tak jsou tu k *plьv-* (plvati) a *mъv-* (mýti, stsl. u-mъv-enъ = umyt) atp. iterativa pl*i*v-ati (m. pl*í*v-), m*ý*v-ati atd. V kmenech infinitivních *pliv-a- mýv-a-* atp. patří tedy *-v* k slabice kořenné a *-a* je přípona infinitivní; ale na pohled zdá se, že celá slabika *-va-* tu je příponou, a podle domnělého pl*i-va*-ti, m*ý-va*-ti atd. tvoří se dále iterativa druhu *b*) chod*í-va*-ti, řík*á-va*-ti atd.

3. Co do složitosti jsou slovesa dílem jednoduchá dílem složená.

a) Slovesa jednoduchá jsou na př. *nesu*, *nosím*, *jdu* atd.

b) Složená jsou na př. *po-nesu*, *vy-nosím*, *po-vy-nesu*, *nade-jdu*.

Slovesa složená jsou vesměs spřežky, t. j. jsou to slovesa jednoduchá spojená se slovci, kterými se význam jejich ve smyslu příslovečném určuje.

Slovce tato byla kdysi slovy samostatnými a jsou jimi namnoze dosud, na př. *po*, *nad*; některá ovšem již jen ve složeninách se drží a jako slova samostatná známa nejsou, na př. *vy-*. V slovní jednotku pojí se sloveso s takovým slovcem spřežené významem a přízvukem (srov. § 91 č. 2, a).

Jiných složenin slovesných mimo spřežky není. Slovesa *blahověstiti*, *noclehovati* atp. nejsou složena z *blaho-* a *věstiti*, *noc-* a *lehovati*, nýbrž jsou utvořena ze složených jmen *blahověst*, *nocleh* atd.

4. Co o kmenech slovesných je třeba věděti při časování, vyloženo jest v § 193—195.

Část třetí.

96. Tvarosloví.

1. Tvarosloví jest nauka o slovních tvarech ohýbaných, t. j. skloňovaných a časovaných, neb nauka o **skloňování** a nauka o **časování.**

K jedn. nominativu *naše břímě* jest jedn. genitiv naše*ho* břemen*e*, dat. naše*mu* břemen*i* atd. V tvarech těchto jsou *naše-* a *břemen-* kmeny (v. § 62 č. 2); *naše-* je kmen tvarův zájmenných *naše*, *našeho*, *našemu* atd., tedy kmen zájmenný, a *břemen-* je kmen tvarův jmenných *břímě*, *břemene*, *břemeni* atd., tedy kmen jmenný. Koncovky *-ho*, *-e*, *-mu*, *-i* jsou přípony pádové: *-ho* a *-e* přípony pro genitiv čísla jednotného, *-mu* a *-i* přípony pro dativ téhož čísla.

Proti kmenům *naše-*, *břemen-* jsou slova *naše-ho břemen-e*, *naše-mu břemen-i* atd. tvary skloněné (deklinované). Skloňování (deklinace) je spojování náležitých přípon pádových s náležitými kmeny jmennými a zájmennými.

K infinitivu *nésti* je 2. osoba jednotná přítomného času neseš, 1. os. množná téhož času je nese*me*, 2. os. nese*te* atd. V tvarech těchto je *nese-* kmen (v. § 62 č. 2). Koncovky *-š*, *-me*, *-te* jsou přípony osobní: *-š* přípona pro 2. osobu jednotnou, *-me* pro 1. os. množnou, *-te* pro 2. os. množ.

Proti kmenu *nese-* jsou slova *nese-š*, *nese-me*, *nese-te* atd. tvary časované (konjugované). Časování (konjugace) je spojování náležitých přípon osobních s náležitými kmeny slovesnými. To jest časování ve smyslu vlastním; obyčejně však béře se ve smyslu širším a rozumějí se naukou o časování veškeré výklady o výrazích slovesných vzhledem k jejich utvoření (v. § 190 č. 1).

Pozn. 1. Děliti *kmen* a *příponu ohýbací* (pádovou, nebo osobní) není vždycky věc tak snadná, jako v ukázaných příkladech *naše-ho břemen-e*, *nese-te* atp. Často splynula přípona tak se kmenem, že k rozeznání a rozdělení jich je potřebí rozboru hlubšího.

Pozn. 2. Jest činiti rozdíl mezi *koncovkou* a *ohýbací příponou*. Koncovkou jest jakýkoliv kus konce slovního, kdežto přípona ohýbací v každém ohnutém tvaru je vždy jen jedna; na př. v gen. naše*ho* břemen*e* jsou přípony ohýbací jenom *-ho* a *-e*, kdežto koncovkou týchže slov mohu rozuměti v *našeho* tu *-o*, tu *-ho*, tu *-eho* atd., v *břemene* tu *-e*, tu *-ne*, tu *-ene* atd.

2. Skloňování a časování dohromady nazývá se **ohýbáním** (flexí). Slova, která jsou schopna skloňování nebo časování, jsou **ohebná.** Jsou to jména podstatná, přídavná, zájmena, mnohé číslovky a slovesa.

3. Naproti těmto slovům ohebným jsou v jazyku mnohá slova, kterých nelze ani skloňovati, ani časovati. Slova ta nazýváme proto **neohebnými.** Jsou to příslovce, předložky, spojky a citoslovce.

Původ jejich je částečně temný: na př. původ slov *ne, ba, do, a* a j.

Ale namnoze poznáváme, že jsou to ustrnulé tvary ohnuté, t. j. tvary dílem skloněné, dílem časované, jichžto se však v řeči tak užívá, že při nich ani sklonění, ani časování neznamenáme. Na př. *zvláště* jest ustrnulý genitiv jedn. *vláště* s předložkou *z*, v. § 159, 6; ale užívajíce toho slova nejsme si vědomi, že je to genitiv atd. Podobně jest *více* ustrnulý akkusativ jedn., *kromě* ustrnulý lok. jedn. (k nominativu *kroma* = kraj) atd.

4. Podle toho dělí se tvarosloví

A. v nauku o *skloňování* a

B. v nauku o *časování.*

Výklady o *tvarech slovcí neohebných*, pokud jsou to ustrnulé tvary ohnuté, patří též do tvarosloví a podávají se některé na svých místech v naukách o skloňování a časování; ale pro přehled shrnují se také v přídavku na konci tvarosloví (v §§ 303—307).

97. *A. Nauka o skloňování.*

1. Ve skloňování přijímá kmen jmenný a zájmenný rozličné přípony pádové; tím vznikají tvary skloňované, rozdílné podle pádu a čísla.

2. **Pádův** (casus) máme sedm:

1. *nominativ*, na otázku *kdo? co?*
2. *genitiv*, na otázku *čí? koho? čeho?*
3. *dativ*, na otázku *komu? čemu?*
4. *akkusativ*, na otázku *koho? co?*
5. *vokativ*, při volání, na př.: o pane!
6. *lokál*, na otázku *v kom? v čem? o kom? o čem?* atp.
7. *instrumentál*, na otázku *kým? čím?*

3. **Číslo** (numerus) je troje:

a) jednotné (singulár), jímž se znamená předmět jen jeden, na př. orel (jeden), ruka (jedna), sto (jedno);

b) dvojné (duál), jímž se znamenají dva předměty téhož druhu, na př. (dvě) ruce, (dvě) stě;

c) množné (plurál), jímž se znamená předmětův téhož druhu počet větší než dva, na př. tři orlové, pět ruk, sedm set.

4. Čísla ***dvojného*** šetřilo se kdysi přísně, ale časem zanedbává se a nahrazuje se číslem množným. Na př. stč. říkalo se v čísle dvojném: *tě* dvě *veliciej rybě*, a naproti tomu v čísle množném *ty* tři *veliké ryby*; novočesky však říká se: *ty* dvě veliké ryb*y*, jako t*y* tři velik*é* ryb*y*, t. j. místo bývalých tvarů dvojných kladou se tvary čísla množného.

5. Jenom v několika zbytcích zachovaly se skloněné tvary čísla dvojného dosud, totiž:

dva, oba: nom. akk. mužsk. *dva*, *oba*, žensk. a střed. *dvě*, *obě*, gen. lok. všech rodů *dvou*, *obou*, dat. instr. *dvěma*, *oběma*, v. § 175;

prs: dvoj. č. gen. a lok. *u prsou*, *na prsou*, v. § 106 č. 12;

sto: dvoj. č. nom. akk. *(dvě) stě*, v. § 117 č. 5;

koleno: dvoj. č. gen. a lok. *u kolenou*, *na kolenou*, v. § 117 č. 5;

rámě, *rameno*: dvoj. č. gen. lok. *u ramenou*, *na ramenou*, v. § 149 č. 5;

ruka: dvoj. č. nom. akk. *ruce*, gen. lok. *z rukou*, *na rukou*, instr. *rukama*, v. § 127 č. 5;

noha: dvoj. č. gen. lok. *u nohou*, *na nohou*, instr. *nohama*, v. § 127 č. 5;

oko, *ucho*: dvoj. č. nom. akk. *oči*, *uši*, gen. *očí*, *uší*, instr. *očima*, *ušima*, v. § 118 č. 5;

někdy instr. -*ma* za obyčejné -*mi*, na př. mezi ná*ma*, mezi dvěma hráze*ma*, svý*ma* vlastní*ma* ruka*ma*.

Jiné skloňované tvary čísla dvojného, jež se po různu vyskytují, jsou strojené, na př. instr. *rtoma*, *křídloma*; lépe *rty*, *křídly*.

6. Některá podstatná jména mají jen číslo množné, na př. *vrata*, *kamna*, *nůžky*, *kleště*, *Hradčany*, *Lobkovice* a j.; v mluvnici nazývají se ***pomnožná*** (pluralia).

98. Rozvrh sklonění.

1. Všecka sklonění srovnávají se v tom, že mají stejné pády (nominativ, genitiv atd.) a stejná čísla (jednotné, množné, dílem i dvojné). V některých jiných věcech však se nesrovnávají, a podle těch rozeznáváme rozdílná sklonění.

2. Na př. v jedn. gen. *našeho břemene* jsou koncovky -*ho* a -*e* přípony pádové, a *naše*-, *břemen*- jsou kmeny.

Přípony pádové -*ho* a -*e* jsou pro týž pád, totiž pro genitiv jednotný; ale nejsou stejné, nýbrž rozdílné.

Přípona jednotného genitivu *-ho* může se připojiti ke kmenu *naše-*, nikoli však ke kmenu *břemen-*; a přípona jednotného genitivu *-e* může se připojiti ke kmenu *břemen-*, nikoli však ke kmenu *naše-*.

A podobně při pádech a kmenech jiných.

Úhrnem z toho vyplývá, že sklonění jest rozdílné podle kmenův a podle pádových přípon.

3. Hledíce k těmto stránkám dělíme skloňování všecko

A) ve jmenné nebo skloňování kmenů jmenných,

B) zájmenné nebo skloňování kmenů zájmenných, a

C) složené.

Ve skloňováních těchto činí se další rozdíly podle rozdílného kmenového zakončení. Kmenův jest podle toho několik druhův (jsou kmeny samohláskové a souhláskové, tvrdé a měkké atd.), a při každém druhu vyvinulo se sklonění zvláštní, — úhrnem tedy sklonění mnohá a rozmanitá. Mluvnice ukazuje a vykládá každé z nich na zvláštním skloňovacím vzoru, někdy na vzorech několika.

99. **A) Skloňování jmenné.**

1. Ke skloňování tomuto patří všecka

jména podstatná, obecná i vlastní, na př. *chlap*, *oráč*, *Jiří*, *město*, *moře*, *znamení*, *ryba*, *duše*, *Maří*, *sudí*, *kost*, *host*, *tykev*, *rámě* atd.;

jména přídavná tak zvaná neurčitá, na př. *zdráv*, *zdráva*, *zdrávo*, *dobr*, *-a*, *-o* atd. (jsou to jména téhož způsobu, jako *chlap*, *ryba*, *město*); ovšem též

participia (přechodníky a příčestí), jež jsou vlastně jména přídavná z kmenů slovesných utvořená, na př. *vedl*, *vedla*, *vedlo*, *veden*, *-a*, *-o* atd. (jsou jména téhož způsobu jako *dobr*, *-a*. *-o* a jako *chlap*, *ryba*, *město*); a dále též

jména podstatná i přídavná významu číslového; na př. *sto* (jest — nehledíme-li k významu číslovému — podstatné jméno téhož způsobu jako na př. *město*), — *tisíc* (je podst. jméno jako na př. *meč*), — *pět*, *sedm*. *deset* atd. (jsou podstatná jména téhož způsobu jako na př. *kost*), — *tři*, *čtyři* (jsou vlastně jména přídavná, skloňovaná jako na př. *host* a *kost*), — *desater*, *-a*, *-o* atp. (jsou jména přídavná, téhož způsobu jako na př. *dobr*, *-a*, *-o*), — *desát*, *-a*, *-o* atp., na př. v jedn. gen. půl desáta roku, půl desáta lokte atp. (jsou jména přídavná jako *dobr*, *-a*, *-o*).

2. Skloňování toto dělí se podle kmenův, a zejména podle jejich zakončení.

Zakončeny pak jsou tyto kmeny dílem některou samohláskou (= kmeny samohláskové, kmeny otevřené), na př. ryb*a*-, — dílem

souhláskou (= kmeny souhláskové, kmeny zavřené), na př. břeme*n*-. Samohláska nebo souhláska, kterou se kmen končí, jmenuje se prostě „kmenovou“.

Pozn. Když u kmenů samohláskových se mluví také o kmenové souhlásce, rozumí se tím souhláska jdoucí před kmenovou samohláskou; na př. v kmeni ry*ba* jest -*a* kmenová samohláska, -*b*- kmenová souhláska.

3. Podle toho dělí se kmeny skloňování jmenného a mají skloňovací vzory, jak následuje (sr. § 94):

kmeny samohláskové (otevřené)

na -**o**, a to:

mužské

tvrdé na -*o* (t. j. s předcházející souhláskou tvrdou), na př. chlap*o*-; vzor *chlap*, *dub*;

měkké na -*o* (t. j. s předcházející souhláskou měkkou), na př. oráč*o*- přehlas. oráč*e*-; vzor *oráč*, *meč*;

na -*ьjo*, na př. jur*ьjo*- přehlas. jur*ьje*-; vzor *Jiří*;

střední

tvrdé na -*o*, na př. měst*o*-; vzor *město*;

měkké na -*o*, na př. moř*o*- přehlas. moř*e*-; vzor *moře*;

na -*ьjo*, na př. zьnamen*ьjo*- přehlas. -*ьje*; vzor *znamení*;

na -**a**, a to:

tvrdé na -*a*, na př. ryb*a*-; vzory *ryba* (ženský) a *vládyka* (mužský);

měkké na -*a*, na př. duš*a*-; vzory *duše* (žensk.) a *panoše* (mužsk.);

na -*ьja*, na př. pan*ьja*; vzory *paní* (žensk.) a *sudí* (mužsk.);

na -**ŭ**, na př. synъ- ze staršího sūn*ŭ*-; vzor *syn*;

na -**ĭ**, na př. kost*ь*- ze staršího kost*ĭ*-; vzory *kost* (ženský) a *host* (mužský);

kmeny souhláskové (zavřené), a to:

na -**v**, na př. tykъ*v*- (ze staršího kmene samohláskového -*ū*); vzor *tykev*;

na -**n**, na př. kame*n*-, rame*n*-; vzory *kámen* (mužský), *rámě* (střední);

na -**s**, na př. nebe*s*-; vzor *nebe*;

na -**t**, na př. lokъ*t*-, kurę*t*-; vzory *loket* (mužsk.), *kuře* (střed.);

na -**r**, na př. mate*r*-; vzor *máti*.

100. B) Skloňování zájmenné.

1. Ke skloňování tomuto patří

zájmena rodová (t. j. ta, která mají rozdílné tvary také

pro grammatický rod): *ten*, *ta*, *to*: *on*, *onen*; *kdo*. *co*; *jenž*, *jež*. *jež*; *náš*, *váš*; *můj*, *tvůj*, *svůj*; stč. též *sám* (gen. sam*oho* jako t*oho*) a *sen* (= tento, gen. *seho* jako *jeho*);

číslovky *jeden*, *-dna*, *-dno*; *dva*, *oba*; *dvůj*. *trůj*, *obůj* (= dvojí atd.); *veš*, *vše*, *vše*.

Zájmena bezrodá (t. j. ta, která nemají tvarů rozdílných podle rodu grammatického) *já*, *ty*, *se* mají své sklonění zvláštní.

2. Skloňování toto dělí se opět podle kmenův. Tyto jsou dílem tvrdé, na př. *to-* (gen. *to*-ho, dat. *to*-mu atd.), dílem měkké, na př. našo- přehlas. v naše- (gen. *naše*-ho, dat. *naše*-mu atd.), a podle toho dělí se i skloňování toto hlavně ve dvoje:

tvrdé se vzorem *ten*, *ta*, *to* a

měkké se vzorem *náš*, *naše*, *naše*.

101. **C) Skloňování složené.**

1. Ke skloňování tomuto patří všecka jména přídavná tak zvaná určitá; na př. *dobrý*, *-á*, *-é*, *pěší*, *-í*, *-í*.

Proti tvarům určitým jsou tak zvané neurčité, na př. proti určitému *dobrý*, *-á*, *-é* jest neurčité *dobr*, *-a*, *-o*.

Přídavná jména neurčitá *dobr*, *-a*, *-o* atp. mají skloňování jmenné; v. § 99 č. 1.

V jistých případech připojovalo se k těmto neurčitým nebo jinak řečeno jmenným tvarům staré zájmeno ukazovací *jь*, *ja*, *je* (= ten, ta, to), a říkalo se na př. *dobrъ-jь* synъ, *dobra-ja* voda, *dobro-je* slovo atd. Připojeným zájmenem *jь*, *ja*, *je* vytýkal se a určoval se význam jména přídavného asi tak, jako kdybychom nyní říkali: *ten-dobrý* syn, *ta-dobrá* voda, *to-dobré* slovo.

Ve složeném *dobrъ-jь*. *dobra-ja*, *dobro-je* atp. skloňovali se původně oba členové; na př. k nom. dobr*ъ-jь* a dobr*o-je* byl gen. dobr*a*-je*go*, dat. dobr*u*-je*mu* atd. Odtud a proto nazývá se skloňování toto složené: v jedn. nom. *dobrъ-jь*, *dobra-ja*. *dobro-je* jsou složeny nominativy jmenné *dobrъ*, *dobra*, *dobro* s jedn. nominativy zájm. *jь*, *ja*, *je*, v jedn. gen. *dobra-jego* jsou složeny genitiv jmenný *dobra* a genitiv zájmenný *jego* (= jeho), atd. (sr. § 451 č. 9).

Tvary tyto časem se stahují, na př. dobr*a-ja* staženo v dobr*á*, dobr*o-je* v dobr*é*, nom. množ. dobr*i-ji* v dob*ří* atd., dílem pak také jinak se mění; výsledek všeho toho jsou nynější tvary tak zvaných přídavných jmen určitých, nebo jinak řečeno tvary skloňování složeného.

2. Skloňování toto dělí se podle kmenův jmen přídavných ve sklonění

t v r d é se vzorem *dobrý*, *-á*, *-é*, a
m ě k k é se vzorem *pěší*, *-í*, *-í*.

102. **Skloňovací vzory.**

Jak se skloňování dělí a které jsou jeho vzory, vyloženo jest v předcházejících §§ 98—101.

Máme nyní vyložiti skloňování těchto vzorů jednotlivých.

Vzory jednotlivé mohli bychom probírati v tom pořádku, jak jsou seřazeny v §§ 99—101. Z příčiny praktické doporoučí se však, hleděti při tom také k d r u h u s l o v skloňovaných.

Slova skloňovaná jsou podle svého druhu jména podstatná, jména přídavná (při nich spolu též přechodníky a příčestí), zájmena (náměstky) a číslovky; a podle toho máme:

I. skloňování jmen podstatných,
II. skloňování jmen přídavných,
III. skloňování zájmen (n. náměstek),
IV. skloňování číslovek.

103. **I. Skloňování jmen podstatných.**

1. Skloňování jmen podstatných je jmenné.

Některá jména podstatná mají ovšem sklonění složené, na př. *vrátný*, *školné*, *Jiří*, jedn. gen. vrátn*ého*, školn*ého* (podle dobr*ého*), Jiř*ího* (podle pěš*ího*); ale *vrátný*, *školné* atp. jsou vlastně jména přídavná a jenom se berou v platnosti podstatných, gen. Jiř*ího* pak jest novotvar místo Jiř*í*.

2. Vzory pro skloňování jmen podstatných jsou uvedeny v § 99 č. 3. Podle koncovek a rodu dělí se v patero skupin; podle toho rozeznáváme zde p a t e r é skloňování hlavní, a v každém pro rozdíly drobnější několik vzorů. Totiž

skloňování **první** (*o*-kmenů mužských), se vzory:
a) *chlap*, *dub*, b) *oráč*, *meč*, c) *Jiří*;
skloňování **druhé** (*o*-kmenů středních), se vzory:
a) *město*, b) *moře*, c) *znamení*;
skloňování **třetí** (*a*-kmenů, žensk. a mužsk.), se vzory:
a) *ryba*, *vládyka*, b) *duše*, *panoše*, c) *paní*, *sudí*;
skloňování **čtvrté** (*i*-kmenů, žensk. a mužsk.), se vzory:
a) *kost*, b) *host*;
skloňování **páté** (kmenů *souhláskových*), se vzory:
a) *tykev*, b) *kámen*, c) *rámě*, d) *nebe*, e) *loket*, f) *kuře*, g) *máti*.

3. Podle přehledu kmenů, podaného v §§ 99 č. 3, mělo by mezi skloňováním třetím a čtvrtým položeno býti skloňování *ŭ*-kmenů se vzorem *syn*. Vynecháváme je, poněvadž splynulo úplně se vzorem *chlap* a přestalo tedy býti skloněním zvláštním. Původně mělo některé koncovky zvláštní; na př.:

byl jedn. gen. syn*u*, dom*u* . . . proti gen. chlap*a*, dub*a*;
byl jedn. lok. syn*u*, dom*u* „ lok. chlap*ě*, dub*ě*;
byl množ. nom. syn*ové*, dom*ové* „ nom. chlap*i*, dub*i*;
byl množ. lok. syn*ech*, dom*ech* „ lok. chlap*iech*, dub*iech* (nč. *-ích*);
atd. Ale všecky tyto rozdíly se vyrovnaly tím, že koncovky, jež byly zvláštní ve vzoru tom neb onom, přejaly se do vzoru druhého. Na př.:

jedn. gen. syn*u* a chlap*a*, dom*u* a dub*a* vyrovnal se tím, že životné *syn* přijalo koncovku *-a* ze vzoru *chlap*: syn*a* = chlap*a*, — a že jména neživotná vzoru *dub* přijala koncovku *-u* ze vzoru *syn*: dub*u* = dom*u*;

jedn. lok. dom*u* a dub*ě* vyrovnal se tím, že vedle náležitého tvaru dom*u* utvořil se také lokál dom*ě*, a naproti tomu vedle náležitého tvaru dub*ě* utvořil se také lokál dub*u*; atd.

Skloňování první.

104. a) **Vzor *chlap*, *dub*.**

Jedn. nom.	*chlap*	*dub*
gen.	*chlapa*	*dubu*, *lesa*
dat.	*chlapu*, *-ovi*	*dubu*
akk.	*chlapa*	*dub*
vok.	*chlape!* *synu!*	*dube!*
lok.	*chlapě*, *-u*, *-ovi*	*dubě*, *-u*
instr.	*chlapem*	*dubem*.
Množ. nom. vok.	*chlapi*, *-ové* *andělé*	*duby*, *-ové*
gen.	*chlapův*, *-ů*	*dubův*, *-ů*
dat.	*chlapům*	*dubům*
akk.	*chlapy*	*duby*
lok.	*chlapích*, *-ech*	*dubích*, *-ech*
instr.	*chlapy*	*duby*.

105. 1. Jména podstatná k tomuto vzoru patřící jsou rodu mužského a mají souhlásku kmenovou tvrdou (i tak zvané souhlásky obojetné jsou zde vlastně tvrdé); na př. bů*h*, leno*ch*, člově*k*. ha*d*, plo*t*. pá*n*, anděl (stč. anděl), brat*r*, holu*b*, chla*p*, lo*v*, le*s*, vů*z*.

O jménech s kmenovým *-l*, *-z*, *-s*, *-c*, která patří sem a která k následujícímu vzoru měkkému, v. v § 107 č. 1 a § 112 č. 1—4.

2. Skloňování jmen sem patřících bylo původně stejné. Zejména byl jednotný gen. dub*a*, jako chlap*a*; akk. *chlap*, jako *dub*; množ. nom. dub*i*, jako chlap*i*. Ale časem vyvinul se rozdíl: jména, která znamenají věci neživotné, přijala v gen. jedn. většinou koncovku *-u* (dub*u*, místo stč. dub*a*), a v nom. množ. koncovku *-y* (dub*y*, m. stč. dub*i*), — a naproti tomu jména, která znamenají bytosti životné, přijala v jedn. akk. koncovku *-a* (chlap*a*, místo stč. chlap). Odtud jest ve sklonění tomto rozdíl mezi jmény životnými (vzoru *chlap*) a neživotnými (vzoru *dub*).

Akkusativ životný způsobu starého zachoval se v archaistických rčeních *pro Bůh* a *na svatý Jan* (o svátku), *na svatý Havel* atp.

106. *Ku pádům jednotlivým.*

1. Ve jménech jako o*re*l gen. o*rl*a, pát*e*k gen. pát*k*u atp. jest *-e-* pohybné (v. § 18 č. 1).

2. Jednotný genitiv chlap*a* a dub*u*.

Neživotná mají koncovku *-u*, ale často zachovala se tu i starší koncovka *-a*.

Zejména mají *-a*:

a) Jména místní, která nejsou též významu obecného (appellativního); na př. z Beroun*a*, Jičín*a*, do Krakov*a*, Řím*a* atd. Naproti tomu: z Brod*u*, Most*u*, Písk*u*, Vyšehrad*u*, Nového Sad*u* atd., poněvadž jména *brod*, *most*, *písek*, *hrad*, *sad* jsou spolu významu obecného a mají gen. *-u*. V gen. Náchod*a*, Újezd*a* zachovalo se *-a*, poněvadž obecná jména *náchod*, *újezd* v jazyku se neudržela.

b) Jména měsíců v, pokud k tomuto sklonění patří: ledn*a*, únor*a*, březn*a* atd.; ale listopad*u*.

c) Jména dnův, pokud sem patří: pondělk*a*, úterk*a* atd., od včerejšk*a* do dnešk*a* a do zejtřk*a*; ale od pátk*u*.

d) Některá jednotlivá, na př. *bochník*, *rybník*, *dobytek*, *duch*, *hřbitov*, *chléb*, *chlév*, *jazyk*, *kalich*, *klášter*, *komín*, *kostel*, *les*, *mlýn*, *ocet*, *ostrov*, *oves*, *popel*, *potok*, *sklep*, *svět*, *sýr*, *týl*, *večer*, *zákon*, *život*. Některá mívají dílem *-u* a dílem *-a*. Na př. půl rok*u*, a do

rok*a*; od kus*u*. a nemá kus*a* rozumu; úmysl*u*, a z-úmysl*a*; sn*u*, a ze-sn*a*; dvor*u*, a do-dvor*a*; kout*u*, a z-kout*a* do-kout*a*; od-oběd*a*, a hodina oběd*u*; atp. Jak se vidí na těchto příkladech, udrželo se -*a* zvláště v jistých rčeních a ve spojení s předložkou.

Koncovka -*u* je také u životného jm. *zeměplaz* gen. zeměplaz*u*, a u hromadných *národ* gen. národ*u* (i národ*a*), *lid* — lid*u*, *skot* — skot*u*, *brav* — brav*u*, *hmyz* — hmyz*u*.

3. Jedn. dativ chlap*u*, -*ovi* a dub*u*.

Jména životná mají koncovku -*u* i -*ovi*: chlap*u* i chlap*ovi*; ale člověk*u*, boh*u*, nikoli též -*ovi*.

Jen koncovku -*ovi* a nikoli též -*u* mají příjmení, na př. Novák*ovi*, a jména křestní o sobě stojící, na př. Václav*ovi*. Ve výrazích, jako jest Václav*ovi* Novák*ovi* nebo Václav*u* Novák*ovi*, má jméno křestní koncovku -*u* neb -*ovi*, příjmení pak koncovku -*ovi*. Podobně ve výrazích pan*u* Václav*u* Novák*ovi* nebo pan*u* Václav*ovi* Novák*ovi*. *Kristus* má zřídka Krist*ovi* a častěji Krist*u*, a podobně jména světcův: píseň k sv. Václav*u*.

4. Jedn. vokativ chlap*e*, syn*u*, dub*e*!

Před koncovkou -*e* mění se kmenové *h*, *ch*, *k* v *ž*, *š*, *č*, a *r* v *ř*: bů*h* — bo*ž*e, du*ch* — svatý du*š*e, člově*k* — člově*č*e, brat*r* — brat*ře*, a podobně kmot*ře*, Pet*ře*, vět*ře*. Když před kmenovým -*r* je samohláska, zanedbává se změna v -*ř*- časem víc a více; na př.: bídný tv*ore*! slavný sb*ore*, výb*ore*! škaredý vý*re*! pane dokt*ore*, prof*essore*; pane Melich*are*! Tat*are*!

Koncovka -*u* patří jménům vzoru *syn* (v. § 103 č. 3), vok. syn*u*, a rozšířila se odtud také u jmen vzoru tohoto; zvláště často bývá při kmenové souhlásce hrdelné: vra*hu*! leno*chu*! strýč*ku*!

5. Jedn. lokál má koncovky -*ě* (-*e*), -*u*, -*ovi*. Koncovky tyto někdy všecky u téhož jména býti mohou, častěji však jen té neb oné se užívá.

Jména místní mají zpravidla -*ě* (-*e*), na př. v Beroun*ě*, Jičín*ě*, Krakov*ě*, Řím*ě*, Náchod*ě*, Újezd*ě*, Tábo*ře*, Brod*ě*, Most*ě*, na Vyšehrad*ě*, v Novém Sad*ě* atd.; zřídka tu bývá -*u*, a to zejména po hrdelnicích, na př. v Písk*u*, v Žebrák*u*.

Jména osobní, příjmení i křestní (i jiná jim podobná), mají -*ovi* neb -*u*: o Václav*ovi* neb o Václav*u*, o Novák*ovi*, o Korybut*ovi* neb o Korybut*u*. Při jménech světcův bývá -*u* nebo též -*ovi*, na př. píseň o sv. Jan*u*, legenda o sv. Václav*u* neb o sv. Václav*ovi*. Když se jménem takovým rozumí svátek, bývá -*ě*, na př. o sv. Jan*ě* (t. j. na den sv. Jana), po sv. Jakub*ě*, při Havl*e*, o sv. Duš*e*; ale též po sv. Duch*u*, po sv. Prokop*u* atd.

Jména měsícův mají *-u*: v led*nu*, únor*u*, březn*u* atd.

Jména jiná mívají:

dílem *-ě* (*-e*), na př. na hrad*ě*, na hřbitov*ě*, v chlév*ě*, v dom*ě*, v klášteř*e*, v komín*ě*, v kostel*e*, na led*ě*, ve mlýn*ě*, po oběd*ě*, v ovs*e*, v pivovář*e*, v potoc*e*, po roc*e*, na svět*ě*, na voz*e*;

dílem *-u*, na př. na křt*u*, v jed*u*, v hněv*u*, na pohřb*u*, na břeh*u*, na vrch*u*, v prach*u*, na buk*u*, v bok*u* atd.; zvláště a dílem zpravidla bývá koncovka *-u* při jménech na *-ek* a *-ík*: dom*ek* — v domk*u*, v domečk*u*, na sloupk*u*, na doubk*u*, po pondělk*u*, po pátk*u*, po dnešk*u*, po včerejšk*u*, po letošk*u*, na koník*u*, v lesík*u*, po chodník*u* atd.

Zřídka užívá se při témže jméně koncovky *-ě* i *-u*, na př. v chrám*ě* a v chrám*u*, v zákon*ě* a v zákon*u*, ve stoz*e* a ve stoh*u*, v kožiš*e* a v kožich*u*, v rybníc*e* a v rybník*u*, v jazyc*e* a v jazyk*u* atd.

Před koncovkou *-ě* (*-e*) mění se kmenové souhlásky způsobem náležitým: kláště*r* — v klášteř*e*, poto*k* — v potoc*e* atd.

6. Množný nominativ: chlap*i*, dub*y*; chlap*ové*, dub*ové* anděl*é*.

Koncovka *-i* bývá jen u jmen životných; kmenová souhláska mění se před ní způsobem náležitým: ha*d* — ha*di* (t. j. haďi), vra*h* — vra*zi*, lot*r* — lot*ři*.

Koncovku *-y* mají jen jména neživotná.

O nom. Uhř*i* (národ) a Uhr*y* (země) v. § 108.

Koncovku *-ové* mají jména životná, na př. chlap*ové*, had*ové* atd. Ve slohu ušlechtilejším dává se táž koncovka také jménům neživotným, na př. skutk*ové*, čeští stav*ové*, naši hřích*ové*, všelicí pokrm*ové* atd.

Koncovka *-é* bývá u jmen: anděl*é*, manžel*é* (Eheleute), žid*é*, soused*é*, host*é*; zvláště u hojných jmen na *-an* (býv. *-ěnín*, v. doleji č. 10): zeman*é*, dvořan*é*, měšťan*é*, Pražan*é*, Moravan*é*, Američan*é* atp., a podle toho též křesťan*é* a pohan*é*. Jména na *-án* a jména živočišná a cizí na *-an* nebo *-án* mají však koncovku *-i*: velikán*i*, beran*i*, havran*i*, kaplan*i*, děkan*i*, forman*i*, dominikán*i*, Markoman*i*, Indián*i*, Amerikán*i* atd.

Krom toho jest ještě několik tvarů s koncovkou *-a*: mrak*a* (vedle mrak*y* a mrak*ové*), oblak*a*, vrch*a*, zád*a*, prs*a*; jest tu koncovka přejatá ze vzoru *město* (§ 115). — Touž koncovku mívají pomnožná jména místní, která sem patří, v jazyku spisovném často, v obecném většinou; na př. Chval*y* a také Chval*a*, Pečk*y* a Pečk*a*, Mostk*y* a Mostk*a*, Hradčan*y* a Hradčan*a* atd.

7. Množ. genitiv chlap*ův*, dub*ův*, *-ů*. O odsouvání koncové souhlásky *-v* v. § 43 č. 5.

V pádu tomto byl tvar starší bez koncovky *-ův* (stč. *-óv*). Zbytek jeho zachoval se ve výrazích: do *oblak*, s *vrch*, do *zad*, a v dial.: *od těch čás*. Jiné zbytky toho jsou v gen. místních: do *Uher*, do *Brozan* atd., o čemž v. doleji § 108; srov. také archaismy podobné ve výrazích: deset *kamen* masa, dveře jsou otevřeny do *kořen* v. § 147 č. 5.

8. Množný lokál chlap*ích*, dub*ích*, *-ech*.

Před koncovkou *-ích* mění se souhlásky kmenové způsobem náležitým, na př. vra*h* — o vra*z*ích, lenoších, racích, na sloup*c*ích, v oblacích, v obláčcích, na mezcích atd.

Koncovka *-ech* (přejatá ze vzoru *host*, § 142) bývá po *-d*, *-t*, *-n*, *-r*, na př. o had*ech* (i o had*ích*), na rt*ech*, o pán*ech* (stč. též pán*iech*), v dar*ech* (i dař*ích*) atd.

Jiná ještě koncovka jest *-ách* (přejatá ze vzoru *ryba*, § 125), rozšířená zvláště v nářečích. V jazyku spisovném jest ve výraze ve-sn*ách*. Někdy také jména na *-ček* ji mívají, na př. obláč*ek*: v obláč*cích* a v obláč*kách*.

9. Množ. instrumentál chlap*y*, dub*y*. O tvaru Uhr*ami* atp. v. § 108.

10. V některých jménech tohoto sklonění **přehlasuje se** kmenové *-a-* v *ě* (*e*), podle § 11 č. 2. V nč. jsou to zejména:

a) jméno J*a*n, s přehláskou ve vok. J*e*ne (stč. J*ě*ne);

b) jména s koncovkou *-ěn-ín*: **zeměnín**, dvořenín atp., proti nepřehlasovanému *-an-*, které jest na př. ve množ. akk. zem*any*, dvoř*any* atd.

Staročeské sklonění těchto jmen bylo:

jedn. nom. zem*ě*nín, gen. zem*ě*nína, dat. zem*ě*nínu, akk. zem*ě*nína, vok. zem*ě*níne, lok. zem*ě*níně n. *-ě*nínu, instr. zem*ě*nínem:

množ. nom. vok. zem*ě*né, gen. zem*a*n neb *-a*nóv, dat. zem*a*nóm, akk. zem*a*ny, lok. zem*ě*nech, instr. zem*a*ny.

To jest: druhá přípona *-ín-* zůstávala v čísle jednotném (a též ve dvojném) a způsobovala zde svým měkkým *-í-* přehlásku v příponě prvé, tak že bylo vždy *-ěn-ín*; ale číslo množné bylo bez přípony *-ín-*, mělo jen příponu *-an-*, a toto *-an-* přehlasovalo se jen tehdy, když koncovka pádová tomu zavdávala příčinu (totiž v nom. vok. zem*ě*né a lok. zem*ě*nech), ostatně zůstávalo nepřehlášeno (gen. zem*a*n neb zem*a*nóv, dat. zem*a*nóm, akk. a instr. zem*a*ny).

Během času rušilo se pravidlo bývalé a výsledek toho jest, že v nč. tvar zem*ě*nín gen. zem*ě*nína atd. jen jako archaismus u některého spisovatele se vyskytuje, kdežto tvar zem*a*n gen. zem*a*na atd. stal se pravidlem.

O jménech místních *Brozany* atp. v. doleji (§ 108).

11. Mnohá jména podstatná, která jsou v jednotném nom. jednoslabičná a dlouhá, k r á t í slabiku v pádech, kde jsou tvaru víceslabičného; na př. hrách — hr*a*chu, mráz — mr*a*zu, pás — p*a*su, práh — pr*a*hu, chléb — chl*e*ba, sníh (stč. sn*ie*h) — sn*ě*hu, dv*ů*r (stč. dvór) — dv*o*ra, b*ů*h — b*o*ha, p*ů*st — p*o*stu, v*ů*z — v*o*zu a j. Sem patří též dvojslabičné v*í*tr (stč. v*ie*tr, jednoslabičně) — v*ě*tru. V k*á*men — k*a*mena je zkrácení podle sklonění souhláskového (v. § 147 č. 2).

Naproti tomu u jiných zůstává slabika nezkrácena, na př. páv — páva, d*í*l — d*í*lu, k*ou*t — k*ou*tu, t*ý*l — t*ý*la a j.

12. Z b y t e k d v o j n é h o č í s l a tohoto vzoru jest gen. lok. *prsou* ve výrazích: s prs*ou*, na prs*ou* atp.

Obecně říká se chybně na-prsou-*ch*; -*ch* je zde přidáno podle lokálu množného. Chybné jest také k-prs*oum*, místo k-prs*ům*.

O dvojném *rtoma* v. § 97 č. 5.

107. *Některá jednotlivá jména tohoto sklonění.*

1. Při jménech s kmenovým -l bývá v nářečích obecných kolísání; na př. říká se z-popel*a* (správně) a v popel*i* (nesprávně). Kolísání toto zasahuje namnoze i do jazyka spisovného. Proto je potřebí, vytknouti ta jména podstatná, která v jazyku spisovném ke sklonění tomuto náleží. Jsou to:

a) Mnohá přejatá z jazyků cizích. Na př. *anděl* (gen. anděl*a*, vok. anděl*e*), *apoštol*, *ďábel*, *kanál*, *konšel*, *kostel*, *krokodil*, *špitál* a j.; jm. vlastní *Karel*, *Pavel*, *Šavel* a j.

Ve jménech těch jazyk starší kolísal se více než nářečí nynější, a i jazyk spisovný jest neustálen: píše se *coul* gen. coul*u* a půl coul*e*, *kotel* gen. kotl*a* i kotl*e*, *korál* množ. č. korál*y* i korál*e*, *titul* — titul*y* i titul*e*, *artikul* — artikul*y* i artikul*e*, atd.

b) Všecka jména, která jsou původem svým příčestí minulého času s koncovkou -*l*, na př. *hýřil* (gen. hýřil*a* atd.), *břidil*, *prášil*, *žvástal* atp.; častá zvláště jako příjmení: *Sušil*, *Kvapil*, *Loudal*, *Doležal*, *Vychodil* atd.

c) Jiná: *datel* (pták) gen. -*tla*, -*děl* (*úděl*, *záděl* = zadělání), *díl* (*podíl*, *rozdíl*), *důl* (*údol*), *hlahol*, *hrbol*, *hýl*, *chochol*, *chřástal* (vedle *chřístel* gen. -le), *jíl*, *kal* (*výkal*), *kostival*, *košťál*, *kozel*, *kůl* (*rozkol*), *manžel*, *mozol*, *omyl*, *orel*, *osel*, *pádel* (padané ovoce), *pal* (*zápal*, *podpal* a j.), *popel*, *posel*, *smysl* (*důmysl*, *průmysl*, *úmysl*, *Přemysl* a j.), *sokol*, -*střel* (*výstřel*, *zástřel*), *stůl*, *sval*,

sysel, *šibal*, *toul*, *týl*, *účel* (gen. účel*u*, dat. účel*u* atd.), *úhel* (= Winkel, proti *uhel* gen. uhl*e* = Kohle), *úkol*, *uzel*, *val* (*příval*, *nával*, *obal*, *poval*), *vrchol*, *vyžel* gen. *-žla*, *živel*.

2. Ve starších spisích a místy v nářečích vyskytuje se též sklonění *nic* gen. z-nic*u*, dat. k-nic*u* atd., t. j. zájmeno *nic* vzalo se za jméno podstatné a skloňuje se podle vzoru *dub*; v jazyku spisovném užívá se za to tvarů náležitých z-*ničeho*, k-*ničemu* atd.

3. Podstatné jméno **bratr** má sklonění v čísle jedn. náležité; v čísle množ. skloňuje se takto: nom. (vok.) bratř*í* nebo bratř*i*, gen. bratř*í* nebo bratr*ův*, dat. bratř*ím* n. bratr*ům*, akk. bratř*í* n. bratr*y*, lok. bratř*ích* n. bratr*ech*, instr. bratř*ími* n. bratr*y*.

Tvar bratř*í*, stč. bratř*ie*, je vlastně čísla jednotného a významu hromadného, asi = bratrstvo; významem svým mohl zastupovati číslo množné *bratrové*, a časem dostal i koncovky čísla množného. Viz § 138 č. 3.

4. Podstatné jméno **člověk** má množ. č. *lidé*.

5. Podstatné jméno **lid** má číslo jednotné podle vzoru *dub*, číslo množné podle *host*: nom. vok. lid*é*, gen. lid*í* atd., v. § 143 č. 5.

108. Pomnožná jména místní *Uhry*, *Brozany* atp.

Pomnožná jména místní jsou namnoze jména obyvatelův, kteří tu bydlí nebo bydlili.

Na př. jednotlivý obyvatel země uherské jest *Uher*; úhrn všech obyvatelův jsou tedy *Uhři* (= nom. množ.); týmže tvarem „*Uhři*" nazývána kdysi i země týchž obyvatelův. Totéž slovo *Uhři* znamenalo tedy 1. to, co *Uhrové* (Ungari, die Ungarn), a 2. to, co *Uhersko*, *uherská země* (Ungaria, das Ungarn); potom, když se provedl v jazyku rozdíl mezi skloněním jmen životných a neživotných, zůstal tvar *Uhři* pro význam = *Uhrové*, ale pro význam = *Uhersko*, *uherská země* vzal se akkusativ místo nominativu, tedy tvar *Uhry*.

Jiný příklad. Kdo bydlí u nějakého brodu, je *brozenín* (utvořeno z brod-jan-in-), stč. *brozěnín*; úhrn obyvatelův nějaké takové osady u brodu jsou stč. *brozěné*; týmže jménem *brozěné*, a později jeho akkusativem *brozany*, nazývána pak i osada sama, tvar *Brozany* stal se jménem místním.

Jmen obojího tohoto způsobu je mnoho: *Uhry*, *Čechy*, *Rakousy*, *Bavory*, *Šváby* atd., *Brozany*, *Rokycany*, *Hradčany*, *Ohnišťany*, *Metličany*, *Moravany* atd.

Sklonění jejich bylo náležité podle příslušných vzorů *dub* množ.

duby (§ 104) a *zeměnín* množ. (akk.) *zemany* (§ 106 č. 10, b). Ale časem vyvinuly se některé odchylky a sklonění novočeské jest:

nom. akk. Uhr*y*, Brozan*y*; často též *-a*, zvláště v jazyku obecném: Uhr*a*, Hradčan*a* atd.;

gen. *Uher*, *Brozan*; tu zachován tvar genitivu staršího, kdežto jména významu jiného přijala později koncovku *-ův*, stč. *-óv*;

dat. Uhr*ům* a Uhr*ám*, Brozan*ům*;

lok. v Uh*řích* a Uhr*ách*, v Brozan*ech*;

instr. Uhr*y* a Uhr*ami*, Brozan*y*.

109. b) **Vzor *oráč, meč.***

Jedn. nom.	*oráč*	*meč*
gen.	*oráče*	*meče*
dat.	*oráči, -ovi*	*meči*
akk.	*oráče*	*meč*
vok.	*oráči! kupče!*	*meči!*
lok.	*oráči, -ovi*	*meči*
instr.	*oráčem*	*mečem*
Množ. nom. vok.	*oráči, -ové*	*meče, -ové*
gen.	*oráčův, -ů*	*mečův, -ů*
dat.	*oráčům*	*mečům*
akk.	*oráče*	*meče*
lok.	*oráčích*	*mečích*
instr.	*oráči.*	*meči.*

110. 1. Jména podstatná k tomuto vzoru patřící jsou rodu mužského a mají souhlásku kmenovou měkkou (i tak zvané souhlásky obojetné jsou zde vlastně měkké); na př. kra*j*, ků*ň*, mu*ž*, ko*š*, orá*č*, plá*šť*, kupe*c*, ková*ř*, kazate*l*, kně*z*.

O jménech s kmenovým *-l*, *-z*, *-s*, *-c*, která patří sem a která ku předcházejícímu vzoru tvrdému, viz § 107 č. 1 a § 112 č. 1—4.

2. Skloňování jmen sem patřících bylo původně veskrze stejné. Zejména byl jednotný akk. *oráč*, jako *meč*, a množný nom. meč*i*, jako orá*či*. Ale časem vyvinul se rozdíl, jako ve sklonění *chlap* — *dub*: jména životná přijala v jedn. akkusativě koncovku *-e* (*ě*), a jména neživotná přijala v nominativě množ. koncovku *-e* (*ě*), a jest tedy jedn. akk. orá*če* — *meč*, množ. nom. orá*či* — me*če*. Srov. § 105 č. 2.

Akkusativ životný způsobu starého zachoval se v archaistických rčeních: *na kůň* a *za muž* (slc. ísť za muž = jíti za muže, vdáti se).

3. Vzor tento liší se od předešlého měkkostí souhlásky kmenové: proti tvrdému chla*p*, du*b* jest měkké orá*č*, me*č*. Z této měkkosti vzešla i většina rozdílův, jež vidíme v koncovkách. Na př. jedn. genitiv byl původně stejný: chlap*a*, oráč*a*; u kmenů tvrdých -*a* zůstalo, u měkkých však přehlásilo se v -*e* (stč. -*ě*), a jest tedy gen. chlap*a*, ale oráč*e*. Podobně jedn. dativ byl původně stejný: chlap*u*, dub*u*, oráč*u*, meč*u*; u kmenů tvrdých -*u* zůstalo, u měkkých přehlásilo se v -*i*, a jest tedy nč. chlap*u*, dub*u* a oráč*i*, meč*i* atd.

111. *Ku pádům jednotlivým.*

1. Ve jménech jako kupec gen. ku*pc*e, uhel gen. u*hl*e, oheň gen. o*hn*ě atp. jest -*e*- pohybné (v. § 18 č. 1).

2. Jednotný dat. a lok. oráč*i*, -*ovi* a meč*i*. Jména životná mají koncovku -*i* i -*ovi*, neživotná jen -*i*.

Jen koncovku -*ovi* a nikoli též -*i* mají příjmení, na př. Beneš*ovi*. Jména křestní a jiná jim podobná mají -*ovi* i -*i*: podoben Jidáš*ovi* i Jidáš*i*, o Jonáš*ovi* i o Jonáš*i*. Ve výrazích, jako jest Tomáš*ovi* Beneš*ovi* nebo Tomáš*i* Beneš*ovi*, má jméno křestní koncovku -*i* neb -*ovi*, příjmení pak koncovku -*ovi*. Podobně ve výrazích: panu Tomáš*i* Beneš*ovi* nebo panu Tomáš*ovi* Beneš*ovi*. K výrazům *pán Ježíš*, *svatý Tomáš* atp. je dat. a lok.: k pánu Ježíš*i*, o pánu Ježíš*i*, k sv. Tomáš*i*, o sv. Tomáš*i*.

3. Jedn. vokativ oráč*i*, meč*i*! kup*če*, kně*že*!

Koncovka -*e* jest ve vok. kně*že* (stč. též *vítěz* — vítě*že*, spolu se změnou kmenové souhlásky v -*ž*-) a v hojných jménech na -*ec*, na př. *kupec* — kup*če*, *otec* — ot*če* atd. (spolu se změnou kmenové souhlásky v -*č*-).

Koncovku -*i* mají jména ostatní, na př. rytíř*i*! král*i*! oráč*i*!

Jménům na -*ic* patří vlastně koncovka -*i*, ale ode dávna přijímají také koncovku -(*č*)*e* (podle kupec — kup*če*); na př. dědic vok. děd*ici* a děd*iče*, králov*ic* — králov*ici* a králov*iče*.

4. Množ. nominativ oráč*i*; meč*e*; -*ové*.

Koncovka -*i* jest jen u jmen životných; na př. oráč*i*, hráč*i*, rytíř*i* atd.

Koncovku -*e*(*ě*) mají neživotná, na př. meč*e*, ohn*ě*, plášt*ě* atd.

Koncovku -*ové* mají životná, na př. oráč*ové*, rytíř*ové*, a v slohu ušlechtilejším dává se táž koncovka i neživotným, na př. meč*ové*, ohň*ové*.

5. Množ. genitiv oráč*ův*, meč*ův*, -*ů*. O odsutí koncového -*v* (-*ův* — -*ů*) v. § 43 č. 5.

V pádu tomto byl tvar starší b e z k o n c o v k y *-ův* (stč. *-óv*). Zbytek toho zachoval se v několika výrazích. Zejména též ve výrazích: *peněz, tisíc* (pět tisíc, deset tisíc atd.; vedle toho je však také genitiv tvaru nového tisíc*ův*); — dále ve výrazích *-ovic*, na př. *mlynářovic* pole, *sousedovic* zahrada atp., t. j. pole mlynářovicův (= členův rodiny mlynářovy), zahrada sousedovicův atd.; — o výrazu z-*Lobkovic* atp. v. § 113, o gen. *přátel, obyvatelův* v. § 112 č. 5.

Jména *mlynářovic* atp. jsou jména podstatná a měla své sklonění úplné. Ale časem vyšla z užívání a zachoval se jen množný genitiv. Tento býval většinou v přívlastku, t. j. v takovém poměru syntaktickém, v jakém obyčejně bývá jméno přídavné. Proto z d á l s e, jako by byl jménem přídavným, pokládal se za jméno p ř í d a v n é, a to za jméno přídavné n e s k l o n n é, poněvadž zůstává beze změny, když se skloňuje: nom. mlynář*ovic* pole, gen. od mlynář*ovic* pole, dat. k mlynář*ovic* poli atd.

6. V d*é*šť gen. d*e*ště atd. je kmen zkrácen jako v hr*á*ch — hr*a*chu (v. § 106 č. 11). Ale tu bývá samohláska krátká také v nom. (akk.): d*e*šť.

112. *Některá jednotlivá jména tohoto sklonění.*

1. Při jménech s kmenovým **-l** bývá v nářečích obecných kolísání; na př. říká se motý*l* gen. motý*la* (nesprávně) a motý*le* (správně). Kolísání toto zasahá namnoze i do jazyka spisovného. Proto je potřebí, vytknouti ta jména podstatná, která v jazyku spisovném ke sklonění tomuto náleží. Jsou to:

a) Mnohá přejatá z jazyků cizích. Na př. *cíl, kachel, korbel, mandel, ortel, pantofel, pytel, šindel, věrtel*; *Daniel, Samuel, Gabriel, Israel* a j. O kolísání: titu*l*, množ. č. nom. titul*y* a titul*e* atp. v. § 107 č. 1, a).

b) Domácí: všecka na *-tel*, na př. *učitel, kazatel, přítel* atd.; — jiná tato: *černobýl, čmel, daněl* (daněk), *datel* gen. *-tle*, (ovoce datlovníka, obyčejně *datle*, žensk.), *chmel, chramostýl, chřístel* (vedle *chřástal* gen. *-la*), *chuchel, chumel, chundel, jetel* (dial. *dětel*), *jitrocel, hřídel, kašel, koukol, kužel, král, mol, motýl, ocel* (v. § 141), *rýl, svízel, topol, trupel, uhel* (= Kohle, proti *úhel* gen. úhl*u* Winkel), *úl, -vrhel* (*povrhel, vyvrhel*), *zřetel, žel*.

2. Jména s kmenovým měkkým **-z** (stč. *-ẓ*) patří ke sklonění tomuto; na př. kně*z*, pení*z*, gen. *-e* atd. Ale některá přenesla se odtud do vzorů jiných; zejména:

mosaz přeneseno dílem do skloněni *dub*, gen. čistého mosaz*u* atd. (rodu mužsk.). dílem do skloněni *kost*: gen. čisté mosaz*i* (žensk.);

řetěz, *výhoz*, *východ*, *Zderaz* přeneseno do skloněni *dub*: gen. řetěz*u*, výhoz*u*, výchoz*u*, Zderaz*u*.

3. Jména domácí s kmenovým **-c** patří též ke vzoru tomuto; na př. dědic gen. dědic*e*, kupec — kupc*e*; o jejich vokativu jedn. v. § 111 č. 3.

Jmény na *-ec* jsou také stč. tvoř*ec*, čaroděj*ec*, svatokrád*ec*; tvary nom. tvůr*ce*, čaroděj*ce*, svatokrád*ce* jsou novotvary.

Naopak říká se zase v jazyce obecném *správec* místo správ*ce*, kteréhož jména skloněni náležité jest podle vzoru *panoše* (§ 134).

4. Jména cizí nebo z jazyků cizích přejatá s kmenovým *-c*, *-z*, *-s* jsou dílem při skloněni tomto, dílem při předcházejícím; viz o tom § 188, *a*.

5. Jména na **-tel** mají v množ. nom. koncovku *-telé*, na př. kazatel*é* atp. Pády ostatní shodují se se vzorem *oráč*: jedn. gen. kazatel*e*, dat. kazatel*i* atd., množ. gen. kazatel*ův* (v knižných výrazích: tisíc *obyvatel* atp. místo obyvatel*ův* jest odchylka z doby nové), dat. kazatel*ům*, akk. kazatel*e*, lok. kazatel*ích*, instr. kazatel*i*.

Sem patří také jména **přítel** a *nepřítel*: jedn. gen. přítel*e*, dat. přítel*i* atd.; číslo množné má v kmeni *-á-* místo *-í-*: nom. přát*elé*, gen. přátel (bez *-ův*, někdy též přátel*ův*), dat. přátel*ům*, akk. přátel*e*, lok. přátel*ích*, instr. přátel*i*.

Jména *přítel*, *nepřítel* měla původně kmen dvojí: v čísle jednotném bylo měkké *-teľ*, v množném pak tvrdé *-teł*. V čísle jednotném bylo tedy skloněni podle vzoru *oráč*, v množ. pak podle vzoru *chlap* (*anděl*). V jejich kmenech je samohláska *-á-* (vzniklá stažením z *-ьja-*). Ta zůstává beze změny, když koncovka je tvrdá, tedy v stč. množ. gen. přá*teł*, dat. přá*tełóm*, akk. a instr. přá*tełу*; když koncovka je měkká, přehlasuje se *-á-* v *-ie-* (= nč. *-í-*, zúžením), tedy v jedn. nom. př*ie*te*l*, gen. př*ie*tel*e* atd. a v množ. nom. př*ie*tel*é* (srov. andělé) a lok. př*ie*tel*é*ch. V nč. jest v jedn. čísle náležité *-í-* (zúžením z *-ie-*); v čísle množném mělo by býti v nom. přítelé a v lok. přítelích, ale vlivem ostatních pádů ujalo se *-á-* také zde a jest tedy *-á-* v celém čísle množném.

V novější době vyskýtá se v některých spisích množ. akk. a instr. přátel*y*, kazatel*y* atp.; ono je zastaralé, toto novota neoprávněná.

6. Podstatné jméno **kněz** má skloněni v čísle jednotném náležité: gen. kněz*e*, vok. kněž*e* atd.; v čísle množném skloňuje se takto: nom. (vok.) kněž*í*, gen. kněž*í*, dat. kněž*ím*, akk. kněž*í* (novotv. kněz*e*), lok. kněž*ích*, instr. kněž*ími*.

Tvar *kněží*, stč. *kněžie*, je vlastně čísla jednotného a významu hromadného, asi = kněžstvo; významem svým mohl zastupovati číslo množné k jednotnému *kněz*, a časem dostal i koncovky čísla množného. Viz § 138 č. 3.

Pravíme na př.: „jáhen bude vysvěcen *na kněze*“ (akk. jedn.), a „jáhnové budou vysvěceni *na kněží*“ nebo „*na kněze*“ (oboje akk. množ., *na kněží* způsobu starého, *na kněze* novotv.).

7. Podst. jm. **kůň**. Jedn. akk. kon*ě*; ve rčení na-*kůň* zachován akkusativ starší, § 110 č. 2. V čísle množném nominativ kon*ě*, podle neživotných; gen. koň*ův*, dat. koň*ům*, instr. kon*i*, a vedle toho také gen. kon*í*, instr. koň*mi* podle vzoru *host* (§ 142), a novotv. dat. *koním*.

8. **městys** bývalo neskloněno, na př. v městys Mnichovicích. Nyní skloňuje se: gen. městys*e*, dat. městys*i* atd., a častěji nahrazuje se jménem *městečko*.

9. Podst. jm. **peníz** stč. *penicz* krátí druhou slabiku v množ. gen. pen*ě*z (bez -*ův* v. § 111 č. 5), dat. pen*ě*zům, lok. pen*ě*zích. instr. pen*ě*zi. V době novější činí se v jazyku spisovném v těchto pádech rozdíl a užívá se krátkých tvarů pen*ě*z- ve významu něm. Geld, a dlouhých pen*í*z- ve významu něm. Münze; na př. mnoho pen*ě*z a pět pen*í*zův atd.

10. Podst. jm. **rodič** má množ. nom. rodiče = parentes, die Eltern.

113. Pomnožná jména místní na *-ice*: ***Lobkovice*** atp.

Pomnožná jména místní na *-ice* vyvinula se ze jmen obyvatelův (rovněž tak jako jména místní tvaru *Uhry* a *Brozany*, v. § 108). Na př. jednotlivý obyvatel osady byl *Lobkovic* (t. j. potomek Lobkův); úhrn všech obyvatelův byli *Lobkovici*; týmže tvarem, t. j. nominativem množným „*Lobkovici*“, nazývala se pak i osada týchž obyvatelův, a když se provedl v jazyce rozdíl mezi skloněním jmen životných a neživotných, dostal se i zde akkusativ na místo nominativu a za bývalé Lobk*ovici* jest Lobk*ovice*.

Jmen tohoto způsobu je velice mnoho. Ale ne všecka jména místní na *-ice* patří sem, nýbrž jen pomnožná; vedle nich jsou také hojná jména místní na *-ice* rodu žensk. a čísla jednotného, na př. Železn*ice*, Dřevěn*ice*, Kamen*ice*, Borovn*ice* atd., gen. do Železnic*e*, lok. v Železnic*i* atd. (jako *duše* § 130).

Skloněni pomnožných místních na *-ice* jest náležité podle vzoru *meč* množ. č. *meče*:

nom. akk. Lobkovic*e*;
gen. *Lobkovic*, tu zachován tvar genitivu staršího:
dat. Lobkovic*ům*;
lok. v Lobkovic*ích*;
instr. Lobkovic*i*, odchylkou též Lobkovic*emi*.

114. c) **Vzor** ***Jiří*.**

1. Jména sklonění tohoto měla v kmenové koncovce *-ьj-*: Jur*ьj-*. Koncovky pádové byly původně jako u vzorův *oráč* a *chlap*, na př. genitiv jedn. byl Jurьj*a* jako oráč*a* a chlap*a*, dat. Jurьj*u* jako oráč*u* a chlap*u* atd. Ale nastaly tu mnohé změny, jednak souhláskou měkkou, jednak stahováním *-ьj-* s koncovkou následující; na př. gen. Jur*ьja* přešel stažením v Juř*á* a dále přehláskou v Jiř*ie* (stč.) a zúžením v Jiř*í* (nč.), dat. Jur*ьju* v Juř*ú* a Jiř*í*, atd.

2. Nom. jedn. Jiř*í* shoduje se v koncovce *-í* s nom. mužsk. rodu pěš*í*. To bylo příčinou, že později také v pádech jiných koncovky ze vzoru *pěší* do vzoru *Jiří* se přejímaly, na př. že v gen. jedn. vedle tvaru náležitého Jiř*í* vyvinul se také novotvar Jiř*ího* (podle pěš*ího*), v dat. vedle Jiř*í* také Jiř*ímu* (podle pěš*ímu*), atd.

3. Sklonění jest tedy takové:

jedn.	nom.	*Jiří*	
	gen.	*Jiří*	novotvar: Jiř*ího*
	dat.	*Jiří*	„ Jiř*ímu*
	akk.	*Jiří*	„ Jiř*ího*
	vok.	*Jiří!*	
	lok.	*Jiří*	„ Jiř*ím*
	instr.	*Jiřím*	
množ.	nom. vok.	*Jiří*	
	gen.	*Jiří*	novotvar: Jiř*ích*
	dat.	*Jiřím*	
	akk.	*Jiří*	
	lok.	*Jiřích*	
	instr.	. . . .	„ Jiř*ími*.

4. Sem patří jména vlastní *Jiří*, *Jiljí*, *Brikcí*; pak obecná *klí* (nč. též *klej*, gen. *kleje*), *pondělí*, *září*; gen. *-í* atd.

Jmen vlastních tohoto vzoru bylo v stč. mnoho; na př. též *Ambrosí*, *Vincencí*, *Alexí*, *Eustachí*, *Antoní* (s tvrdým *-n-*í, nikoli *-ňí*) atd.

Také jmen obecných bylo ve stč. více než v nč.; na př. bylo *hřěbí* (nč. hřebík), *řěpí* (nč. řepík) a j.

Jméno *září*, stč. *zářuj*, patřilo dříve ke vzoru *meč*, později však přeneslo se sem.

5. V stč. byl tu také rozdíl mezi jmény životnými a neživotnými: na př. jedn. akk. Juř*ie* a pondél*í*; v novočeském Jiř*í* a pondél*í* je rozdíl ten setřen změnou Juř*ie* v Jiř*í*.

6. Příklady k některým pádům jednotlivým:

jedn. nom. svatý Jiří, král Jiří; drahý klí;
gen. svatého Jiří, od krále Jiří, drahého klí, prvního září, do pondělí;
novotvar: krále Jiřího, Jiřího Palkoviče;
dat. svatému Jiří, králi Jiří; drahému klí;
novotvar: králi Jiřímu, Jiřímu Palkovičovi;
akk. svatého Jiří, krále Jiří; drahý klí, v pondělí, na září;
novotvar: krále Jiřího, Jiřího Palkoviče;
lok. o sv. Jiří, o králi Jiří; v drahém klí, v měsíci září;
novotvar: o králi Jiřím, o Jiřím Palkovičovi.

7. V nom. svatý Jiř*í*, gen. svatého Jiř*í*, dat. svatému Jiř*í* atd. je všude stejně znící koncovka *-í*. Z toho vzniklo domnění, že se jména tohoto způsobu vůbec neskloňují, když mají při sobě přívlastek *svatý*, a psalo se také na př. v instr.: před svatým Jiří, místo Jiř*ím*; ovšem chybně.

Skloňování druhé.

115. a) **Vzor *město*.**

Číslo jednotné:		Číslo množné:
nom. vok. akk.	*město*	*města*
gen.	*města*	*měst*
dat.	*městu*	*městům*
lok.	*městě, -u*	*městech, -ích*
instr.	*městem.*	*městy.*

116. Podle tohoto vzoru skloňují se všecka podstatná jména rodu středního (a některá příjmení rodu mužského), která mají v nom. jedn. koncovku *-o*, v nom. množ. *-a*, a jejichžto souhláska kmenová je tvrdá (souhlásky tak zvané obojetné jsou zde tvrdé); na př. bla*ho*, rou*cho*, o*ko*, stá*do*, měs*to*, ok*no*, ko*lo* (stč. ko*ło*), pe*ro*, slo*vo*, pro*so*, žele*zo*, vra*ta*.

117. *Ku pádům jednotlivým.*

1. Jedn. lokál má koncovky *-ě* (*e*) a *-u*. Koncovky tyto někdy u téhož jména obě býti mohou, na př. ve vojště i ve vojsku, často pak jen té neb oné se užívá, na př. v městě a v uchu.

V jazyku starším a v nářečích je v této příčině kolísání. Jazyk spisovný dává přednost koncovce *-ě* (*e*), pokud jest v užívání.

Před *-ě* (*e*) mění se souhláska kmenová způsobem náležitým: pe*r*o — v pe*ř*e, bři*ch*o — v bři*š*e, mlé*k*o — v mlé*c*e, voj*sk*o — ve voj*št*ě, Lip*sk*o — v Lip*št*ě, Pol*sk*o — v Pol*št*ě, Hrade*ck*o — na Hrade*čt*ě.

2. Množ. genitiv mívá pohybné *-e-* (v. § 18 č. 2), na př. sklo — sk*e*l, vědro — věd*e*r, okno — ok*e*n, společenstvo — společenst*e*v.

3. Množ. lokál má koncovky *-ích* a *-ech*, na př. slov*ích*, měst*ech*. Koncovka *-ech* bývá pravidlem po *d*, *t*, *n*: v stádech, městech, oknech, a často také po *l*, *r*: na křídlech, jezerech.

Některá jména mívají koncovku *-ách* (ze vzoru *ryba*, v. § 125), zvláště jména na *-ko*, *-čko*: lok. jablk*ách*, městečk*ách*.

Do nedávna psalo se také na př. dat. kol*ám*, víčk*ám*, lok. kol*ách*, křídl*ách*, jezer*ách*, prkn*ách*, střev*ách*, instr. kol*ami*, křídl*ami*, jezer*ami*, jablk*ami*, městečk*ami* atd.; ale nový jazyk spisovný dává co možná přednost koncovkám vzoru *město*: v dat. *-ům*, lok. *-ích* a *-ech* a instr. *-y*.

4. Ve jméno, léto, dílo (stč. d*ie*lo), jádro, krátí se samohláska v gen. množ.: jm*e*n, l*e*t, d*ě*l, j*a*der; — v léto také v pádech jiných: množ. dat. l*e*tům, lok. l*e*tech, instr. l*e*ty.

5. Zbytky dvojného čísla tohoto vzoru jsou ve výrazích: dvě *stě* (nom. a akk. proti množ. tři *sta*), a gen. lok. *kolenou* ve výrazích: u kolen*ou*, na kolen*ou* atp.

Obecně se říká chybně na-kolen*ouch*; *-ch* je zde přidáno podle lokálu množného. Chybné jest také ke-kolen*oum* místo *-ům*.

O dvojném *křídloma* v. § 97 č. 5.

O dvojných tvarech *oči*, *uši* atd. v. § 118 č. 5.

118. *Některá jednotlivá jména tohoto sklonění.*

1. **Mužská jména osobní** (křestná i příjmení) tohoto vzoru, na př. *Stýblo*, *Vočadlo*, *Otto*, *Hugo*, mají některé pády podle vzoru *vládyka*: gen. Stýbl*a* a *-y*, dat. lok. *-ovi*, akk. *-o* a *-u*, instr. *-em* a někdy *-ou* (s Ott*em*, *-ou*).

2. Podstatné jméno **dítko** skloňuje se v čísle množném podle *ryba* a je rodu ženského: *dítky*, *dítek*, *dítkám*, *dítkách*, *dítkami* (nikoli dítk*a*, dat. dítk*ům* atd.; srov. jedn. č. *dítě* = rodu středn., a množ. č. *děti* = rodu žensk., § 154 č. 2).

3. Za nč. **lýtko** bylo stč. *lýtka* (rodu žensk.); z toho zachoval se množ. dat. lýtk*ám*, lok. lýtk*ách* a instr. lýtk*ami*.

4. Jména pomnožná *kamna*, *bedra*, *ňadra* mají v množ. dat., lok. a instr. také koncovky podle vzoru *ryba*: *-ám*, *-ách*, *-ami*.

5. Podst. jm. **ucho** a **oko** mají:

v čísle jedn. sklonění náležité: gen. uch*a*, ok*a*, dat. *-u* atd.;

v čísle množném též sklonění náležité, když se jimi nerozumějí údy tělesné, nýbrž nějaká *ucha* a *oka* jiná, na př. *ucha* u nádob, *oka* naléknutá na zvěř (osidla, smyčky); gen. *uch*, *ok*, dat. uch*ům*, ok*ům*, nebo *-ám*, lok. ok*ách* (nebo uš*ích*, oč*ích*, stč. též ociech), instr. uch*y*, ok*y*.

Když se však rozumějí údy tělesné, je sklonění toto:

nom. akk.	*uši*, *oči*
gen.	*uší*, *očí*
dat.	*uším*, *očím*
lok.	*uších*, *očích*
instr.	*ušima*, *očima*.

Tvary *uši*, *oči*, gen. *uší*, *očí*, instr. *ušima*, *očima* jsou čísla dvojného: dvě uši, obě oči (sr. § 143 č. 4); ale berou se také za číslo množné, když se rozumějí údy tělesné: tři uši, čtyři oči atd.

Dativ uš*ím*, oč*ím* a lok. uš*ích*, oč*ích* jsou novotvary; jejich koncovky *-m* a *-ch* vzaty jsou z čísla množného.

6. Podst. jméno **teneto** má v množ. č. ten*a*ta, ten*a*t atd.

7. Podst. jméno **koleno** má tvary náležité: gen. kolen*a*, dat. kolen*u* atd.; odchylkou také gen. kolen*e*, dat. a lok. kolen*i*, podle ramen*e* a ramen*i*.

119. b) **Vzor *moře*.**

Číslo jednotné:		Číslo množné:
nom. vok. akk.	*moře*	*moře*
gen.	*moře*	*moří*
dat.	*moři*	*mořím*
lok.	*moři*	*mořích*
instr.	*mořem*.	*moři*.

120. 1. Jména podstatná k tomuto vzoru patřící jsou jména obecná (appellativní) rodu středního (a některá příjmení rodu mužského) a jejich souhláska kmenová je měkká (souhlásky tak zvané obojetné jsou zde měkké); na př. *moře*, *pole* (stč. *pol'e*), *nebe*, *Labe*, *líce*, *lože*, *ohniště* (psáno *-ště*) atd.

2. Vzor tento liší se od předešlého měkkostí souhlásky kmenové: proti tvrdému měs*to* jest měkké mo*ře*. Z této měkkosti vzešla i většina rozdílův, jež vidíme v koncovkách. Na př. jedn. genitiv byl původně stejný: měst*a*, moř*a*; u kmenů tvrdých *-a* zůstalo, u měkkých však přehlásilo se v *-e* (stč. *-ě*), a jest tedy gen. nč. měst*a*, ale moř*e*. Podobně jedn. dativ byl původně stejný: měst*u*, moř*u*; u kmenů tvrdých *-u* zůstalo, u měkkých přehlásilo se v *-i*, a jest tedy nč. měst*u* a moř*i*. Atd.

121. *Ku pádům jednotlivým.*

Množ. genitivy *plic*, *vajec* nemají koncovky *-í*; jména na *-iště* dílem mají *-í*, dílem jsou též bez něho, na př. *pastvišť* a pastviš*tí*.

Koncovka *-í* zde původně nebyla; vnikla sem teprve časem ze vzorů jiných.

122. *Některá jednotlivá jména tohoto sklonění.*

1. **Mužská příjmení** tohoto vzoru, na př. *Srdce*, mají v jedn. dat. a lok. též koncovku *-ovi*; panu Srdc*i* nebo panu Srdc*ovi*.

2. *vejce* má množ. gen. *vajec* (bez přehlásky, podle § 13 č. 3).

3. Podst. jm. **vejce**, a s koncovkou **-iště** mívají v jazyku obecném koncovky podle vzoru *kuře*, gen. vejc*ete*, ohniš*těte*, dat. *-eti* atd., chybně místo gen. vejc*e*, ohniš*tě*, dat. vejc*i*, ohništ*i* atd. — O podst. jm. *vole* gen. *-e* n. *-ete* atd. v. 154, 5.

4. O podst. jm. *poledne* v. § 147 č. 8. — Pomnožné jm. podst. *plíce* patří vlastně sem, ale přechází odtud do vzoru *duše*.

123. c) **Vzor** *znamení*.

	Číslo jednotné:	Číslo množné:
nom. vok. akk.	*znamení*	*znamení*
gen.	*znamení*	*znamení*
dat.	*znamení*	*znamením*
lok.	*znamení*	*znameních*
instr.	*znamením.*	*znameními.*

124. 1. Podstatná jména tohoto vzoru jsou

a) většinou rodu středního, na př. *znamení*, *zboží* atd.;

b) některá rodu mužského, složená s *pod-*, na př. *podkoní*, *podkomoří*, *podčeší* (stč.), *podbiskupí*, *podpísaří* atp.

2. Jména sklonění tohoto měla v kmenové koncovce *-ъj-*: zъnamenъje. Koncovky pádové byly původně jako u vzorů *moře* a *město*, na př. jedn. nom. byl zъnamenъj*e* jako moř*e*, gen. zъnamenъj*a* jako měst*a*, dat. zъnamenъj*u* jako měst*u* a moř*u*. atd. Ale nastaly mnohé změny, jednak stahováním *-ъj-* s koncovkou následující, jednak přehlasováním a úžením. Na př. nom. zъnamen*ъje* přešel stažením ve znamen*ie* a toto zúžením ve znamen*í*; gen. zъnamen*ъja* změnil se stažením ve znameň*á*, přehláskou ve znamen*ie*, zúžením ve znamen*í*; dativ zъnamen*ъju* ve znameň*ú* a dále ve znamen*í*; atd.

3. Nom. jedn. znamen*í* (stč. znamen*ie*) shoduje se v koncovce *-í* s nom. středn. rodu pěš*í* (stč. pěš*ie*). To bylo příčinou, že později také v pádech jiných koncovky ze vzoru *pěší* do vzoru *znamení* se přejímaly. Zejména podst. jm. složené s *pod-*, **podkoní** atp., přešla tím způsobem do vzoru *pěší* a skloňují se: jedn. nom. podkon*í*, gen. podkon*ího*, dat. podkon*ímu* atd.

U ostatních jmen tohoto vzoru je téhož původu množ. instrumentál: znamen*ími* podle pěš*ími* a odchylně od instr. moř*i*. V nářečích obecných vyskýtá se také gen. uhl*ího*, dat. uhl*ímu* atp.; v jazyku spisovném tvary tyto se nedopouštějí.

4. Sem patří také jména místní jako *Pořečí*, *Meziřečí*, *Mezihoří*, *Vrchlabí* a obecná *náručí*, *snídaní*, *záští*, *záduší*.

Jména tato přejímají se časem do rodu žensk. a vzoru *duše*: nom. *Poříč*, *Vrchláb*, *náruč*, gen. Poříč*e*, Vrchláb*ě*, náruč*e* atd.

Skloňování třetí.

a) Vzory *ryba, vládyka.*

125. Vzor ***ryba*** (pro jména ženská).

	Číslo jednotné:	Číslo množné:
nom.	*ryba*	*ryby*
gen.	*ryby*	*ryb*
dat.	*rybě*	*rybám*
akk.	*rybu*	*ryby*
vok.	*rybo!*	*ryby!*
lok.	*rybě*	*rybách*
instr.	*rybou.*	*rybami.*

126. Podle tohoto vzoru skloňují se všecka podstatná jména rodu ženského, která mají kmenovou souhlásku tvrdou (souhlásky tak zvané obojetné jsou zde tvrdé) a v nominativě jedn. koncovku *-a*, v množ. *-y*; na př. vlá*ha*, mou*cha*, ru*ka*, že*na*, ses*tra*, si*la*, ry*ba*, lí*pa*, ro*sa*, Hor*ky* atd.

127. *Ku pádům jednotlivým.*

1. V jednotném dat. a lok. jest koncovka *-ě*, na př. ryb*ě*, skleslá v *-e*, na př. skál*e*. Před ní mění se souhlásky kmenové způsobem náležitým; na př. vrá*na* — vrá*ně* (vyslov vrá*ňe*), ví*ra* — ví*ře*, ru*ka* — ru*ce*, des*ka* — des*ce* (stč. *dščě* a *dště*), synago*ga* — synago*ze*, Ol*ga* — Ol*ze*, no*ha* — no*ze*, mou*cha* — mou*še* atd.

2. V nom. akk. množ. jest několik tvarů s koncovkou *-a*, přejatou ze vzoru *město* (§ 115); na př. *louka* — louk*y* a luk*a*, *hora* — hor*y* a hor*a*, *muka* — muk*y* a muk*a*, stč. játr*y* a nč. *játra*, a j.

Touž koncovku, *-a* místo *-y*, mívají pomnožná jména místní v jazyku spisovném často, v obecném zpravidla; na př. Hork*a* m. Hork*y*, Slatin*a* m. Slatin*y* atp.

3. Množný genitiv mívá pohybné *-e-*. Na př. sestra — ses*te*r, bitva — bit*e*v, modla — mod*e*l, vojna — voj*e*n, panna — pan*e*n, vráska — vrás*e*k, tma — t*e*m, mzda — m*e*zd; palma — pal*e*m i palm; lucerna — luce*re*n; srov. § 18 č. 2.

4. Mnohá jména dvouslabičná, jež mají slabiku první dlouhou, zkracují ji v instrumentále jedn. a v genitivě, dativě, lokále a instrumentále množném; na př.:

	jedn.	množ.			
rána	instr. r*a*nou,	gen. r*a*n,	dat. r*a*nám,	lok. r*a*nách,	instr. r*a*nami;
br*á*na	„ br*a*nou	„ br*a*n,	„ br*a*nám,	„ br*a*nách,	„ br*a*nami;
ž*í*la	„ ž*i*lou,	„ ž*i*l,	„ ž*i*lám,	„ ž*i*lách,	„ ž*i*lami;
hr*ou*da	„ hr*u*dou	„ hr*u*d,	„ hr*u*dám,	„ hr*u*dách,	„ hr*u*dami.

Při jiných jménech táž změna dílem jen částečně se děje, dílem nikdy. Jen částečně, na př. h*ou*ba - gen. množ. h*u*b, ale jedn. instr. h*ou*bou, množ. dat. h*ou*bám atd., m*í*ra (stč. m*ie*ra) - jedn. instr. m*ě*rou a množ. gen. m*ě*r, j*á*tra - gen. j*a*ter atd. Nikdy, na př. sl*á*va - jedn. instr. sl*á*vou, množ. gen. sl*á*v, dat. sl*á*vám atd. Výklad, že by se jména významu hmotného krátila a jména významu nehmotného nekrátila, je mylný.

Při některých jménech vyskytují se ve všech pádech tvary se samohláskou dlouhou a spolu též s krátkou. Na př. nom. str*ou*ha a

také str*u*ha, gen. str*ou*hy a také str*u*hy . . ., instr. str*ou*hou i str*u*hou atd.; podobně s*ů*va a s*o*va, k*ů*ra a k*o*ra a j.

O stejném krácení ve vzoru *duše* v. § 132 č. 6.

5. Zbytky čísla dvojného tohoto vzoru jsou:

ruka, nom. akk. vok. *ruce*, gen. lok. *rukou* (na př. z ruk*ou*, na ruk*ou*). instr. *rukama*; a

noha, gen. lok. *nohou* (na př. u noh*ou*, na noh*ou*), instr. *nohama*.

Obecně říká se mylně na-ruk*ouch*, na-noh*ouch*; *-ch* je zde přidáno podle lokálu množného. Také se říká k-ruk*oum*, k-noh*oum*, chybně místo k-ruk*ám*, k-noh*ám* (*-ám* čísla množného, poněvadž dvojný dativ *-ama* již není znám).

128. *Některá jednotlivá jména tohoto sklonění.*

1. Při jménech s koncovkou **-la** bývá kolísání mezi vzorem tímto a vzorem *duše*, a to u domácích i při přejatých.

Jména domácí stč. *jedla*, *kyčla* a *vidla*, množ. č. *jedly* atd., měla původně koncovku tvrdou, *-la*, ale v nč. skloňují se podle vzoru měkkého *duše*, nom. *jedle*, *kyčle*, *vidle*.

Jména přejatá kolísají se mezi skloněním tvrdým (vz. *ryba*) a měkkým (vzoru *duše*) a v jazyku spisovném víc a více se chýlí ke skloněni měkkému. Na př. nom. *berla* gen. berl*y* . . . a nom. berl*e* gen. berl*e*; nom. *perla* a perl*e*; *kapla* a kapl*e*; *kukla* a kukl*e*; *řehola* a řehol*e*; atd.

2. O podstatném jménu *dítko* (rodu středního) — množ. nom. *dítky* (rodu ženského) atd. v. nahoře § 118 č. 2.

3. O podst. jménu *lýtko* (rodu střed.) a *lýtka* (rodu žensk.) v. nahoře § 118 č. 3.

4. Podst. jméno **slza** gen. slz*y* atd. mívá v čísle množném vedle tvarů náležitých také tvary podle sklonění měkkého (vzoru *duše*): nom. akk. slz*y* a slz*e*, *slz* a slz*í*, atd.

129. Vzor ***vládyka*** (pro jména mužská).

1. Jména pod vzorem *ryba* jsou rodu ženského. Stejného zakončení a kmene jsou také mnohá jména rodu mužského. Na př. *vládyka* (n. vladyka), *vévoda*, *hospoda* (= pán), *starosta*, *sluha*, *pastucha*, *družba*; *patriarcha*, *evangelista*, *levita* atp.

Jména tato skloňovala se původně úplně jako *ryba*; byl na př.:

jedn. nom. chudý vládyk*a* . . . . jako nom. ryb*a*,
gen. chudého vládyk*y* . . . „ gen. ryb*y*,
dat. chudému vládyc*e* . . . „ dat. ryb*ě*,
akk. chudého vládyk*u* . . . „ akk. ryb*u*,
množ. nom. chudé vládyk*y* . . . . „ nom. ryb*y* atd.

2. Časem však ujímají se tu některé změny, způsobené tím, že jména tato jsou rodu mužského. Touto vlastností odchylují se od ženských jmen vzoru *ryba*, hlásí a druží se ke jménům vzoru *chlap*, jež jsou rovně s nimi rodu mužského, a přejímají z tohoto vzoru také mnohé koncovky pádové. Následkem těchto změn jsou ve sklonění vzoru *vládyka* vedle zachovaných tvarů starých a náležitých (podle vzoru *ryba*) také novotvary (podle vzoru *chlap*).

3. Sklonění jest tedy takové:

	podle vz. *ryba* (tvar náležitý)	podle vz. *chlap* (novotvar)
jedn. nom.	vládyk*a*	
gen.	vládyk*y*	
dat.		vládyk*ovi*
akk.	vládyk*u*	
vok.	vládyk*o*!	
lok.		vládyk*ovi*
instr.	vládyk*ou*	
množ. nom.		vládyk*ové*, evangelist*é*
gen.	vládyk	vládyk*ův*, *-ů*
dat.	vládyk*ám*	vládyk*ům*
akk.	vládyk*y*	
lok.	vládyk*ách*	vládyc*ích*, evangelist*ech*
instr.	vládyk*ami*	evangelist*y*.

b) **Vzory** ***duše, panoše.***

130. Vzor ***duše*** (pro jména ženská).

	Číslo jednotné:	Číslo množné:
nom.	*duše*	*duše*
gen.	*duše*	*duší*; *mil*
dat.	*duši*	*duším*
akk.	*duši*	*duše*
vok.	*duše!*	*duše!*
lok.	*duši*	*duších*
instr.	*duší.*	*dušemi.*

131. 1. Podle tohoto vzoru skloňují se všecka podstatná jména rodu ženského, která mají kmenovou souhlásku měkkou (souhlásky tak zvané obojetné jsou zde měkké) a v nominativě jedn. i množ. koncovku *-ě* (*e*); na př. rů*že*, du*še*, pé*če*, nou*ze*, uli*ce*, př*e*, mí*le*, *země*, kvasni*ce* atd.

2. Vzor tento liší se od předešlého měkkostí souhlásky kmenové: proti tvrdému ry*b a* je zde měkké du*še*. Z této měkkosti vzešla i většina rozdílův, jež vidíme v koncovkách. Na př. jedn. nominativ byl původně stejný: ry*ba*, du*ša*; u kmenů tvrdých *-a* zůstalo, u měkkých však přehlásilo se v *-ě* (*-e*), a jest tedy nom. ry*ba*, ale du*še*. Rovněž tak byl původně stejný dat. množný: ryb*ám*, duš*ám*; ryb*ám* zůstalo, duš*ám* však přehlásilo se v duš*iem* a toto přešlo zúžením v duš*ím*. Podobně stejný byl kdysi akkusativ jedn.: ry*bu*, du*šu*; u kmenů tvrdých *-u* zůstalo, u měkkých přehlásilo se v *-i*, a jest tedy nč. ry*bu* a du*ši*. Atd.

132. *Ku pádům jednotlivým.*

1. V jedn. nominativě bývá koncovka *-ě* (*e*) často odsuta. Na př. říká se a často i píše se *báň* místo bán*ě*, *dál* m. dál*e* (= dálka), *dél* m. dél*e* (délka), a podobně *díž*, *hloub* (m. hloub*ě* = hloubka), *houšť*, *hráz*, *kadeř*, *kratochvíl*, *koudel* (m. koudel*e*), *kuchyň*, *mez*, *mříž*, *nesnáz* (m. nesnáz*e*), *obec*, *oj* (m. oj*e*), *páž* (m. páž*e*), *peleš* (m. peleš*e*), *postel* (m. postel*e*), *poušť* (m. poušt*ě*), *rohož* (m. rohož*e*), *rez* (m. rz*e*), *skráň*, *skrýš*, *souš* (m. souš*e*), *stráž*, *šíj* (m. šíj*e*), *šíř* (m. šíř*e* = šířka), *tíž*, *tloušť* (m. tloušt*ě* = tloušťka), *tvrz* (m. tvrz*e*), *úlehl* (m. úlehl*e*), *vášeň*, *věž*, *výš* (m. výš*e* = výška), *zář* (zář*e*), *zbroj* (m. zbroj*e*), *zem*.

Některá z těchto jmen nemívají nyní koncovku *-ě* (*e*) nikdy, na př. nom. *obec*, *postel* a j. Při jiných drží se oboje tvary vedle sebe, na př. zem*ě* i *zem*, tíž*e* i *tíž* a j. V jazyku spisovném žádá se, aby koncovka *-ě* (*e*) co možná se zachovala; psáti jest tedy zem*ě*, tíž*e* . . ., třeba že se obecně říká *zem*, *tíž* atd.

Jiná jména naproti tomu zachovávají *-e* vždycky: na př. duš*e*, říš*e*, prác*e*, nouz*e* atd.

2. U týchže jmen, kde v jedn. nom. bývá odsuto *-ě* (*e*), bývá také v jedn. akkusativě koncovka *-i* odsuta. Na př. akk. *báň* místo bán*i*, *poušť* m. poušt*i*, *zem* m. zem*i*, *polovic* m. polovic*i* atd.

Některá z těchto jmen nemívají nyní koncovku *-i* nikdy, na př. akk. *obec*, *postel* a j. Při jiných drží se tvar obojí, na př.

zemi i *zem*, tíži i *tíž* atd. V jazyku spisovném má se koncovka *-i* co možná zachovávati.

3. Odsutí v nom. *báň* místo báně atd. a v akk. *báň* m. báni atd. vzniklo napodobením vzoru *kost*. Stejným napodobením vzniká pak i jedn. vokativ *-i*, na př. rodná zemi!

4. Genitiv množný má koncovku *-í*: *duše* — duší, a někdy jest bez *-í*: *míle* — *mil*.

Tvar bez *-í* je starší a zachoval se:

při podst. jm. *ovce*, množ. gen. ovcí i *ovec*, na př. sto *ovec*;

při podst. jm. *-ice*; ulice — množ. gen. *ulic*, studnice — *studnic*, neštovice — *neštovic*, a podobně *slepic*, *kvasnic*, *lavic*, *lžic* atd.;

při podst. jm. *-yně*: bohyně — množ. gen. *bohyň*, a podobně *otrokyň*, *pěvkyň*, *zpěvákyň*, *jeskyň*; vedle *-yň* bývá tu však také *-yní*:

při podst. jm. *míle*, *chvíle*, *košile*, *neděle*, množ. gen. *mil*, *chvil*, *košil*, *neděl*;

při jménech místních, na př. *Chyše* — *z Chyš*, *Teplice* — *do Teplic*;

při podst. jménech přejatých *-ce*: *obligace* — *obligac*, *instituce* — *instituc* atp., ale tu častěji a lépe bývá *-cí*: obligací, institucí atd.

5. V množ. dat. a lok. místo *-ím* a *-ích* bývá také *-em*, *-ech*: prácem, prácech atp.; lépe jest šetřiti koncovek náležitých.

6. Některá jména dvouslabičná, jež mají slabiku první dlouhou, zkracují ji v jedn. instrumentále a v množ. genitivě, dativě, lokále i instrumentále; na př.:

práce —	jedn. instr. pracící,	mn. gen. prací,	dat. pracím,	lok. pracích,	
lžíce —	„ „ lžicí,	„ „ lžic,	„ lžicím,	„ lžicích,	
kůže —	„ „ koží,	„ „ koží,	„ kožím,	„ kožích.	

mn. instr. pracemi,
„ „ lžicemi,
„ „ kožemi.

U jiných jmen táž změna dílem jen částečně se děje, dílem nikdy. Jen částečně, na př. chvíle - gen. množ. chvil, ale jedn. instr. chvílí, množ. instr. chvílemi atd. Nikdy, na př. poušť - jedn. instr. pouští, množ. gen. pouští, dat. pouštím atd.

Říkáme s-těží a pod-tíží; ve výraze prvém, užívaném příslovečně, zachovalo se staré krácení (stč. nom. tiežě — instr. těžú), v druhém se nezachovalo.

O stejném krácení ve vzoru *ryba* v. § 127 č. 4.

133. *Některá jednotlivá jména tohoto sklonění.*

1. Ve výrazích **z-výši**, *z-déli*, *z-dáli*, *z-víci*, *z-tloušti*, *z-hloubi*, *z-tíži* (místo *vz*-výši atd.), *v-stáři*, *v-šíři*, *na-šíři*, *na-déli* atp. jsou

předložky *z-* (místo *vz-*), *v-* a *na-* s akkusativy podstatných jmen *výše* (= vysokost), *déle* (= délka), *dále* (= dalekost), *více* (= velikost), *tloušť*, *hloub*, *tíže*, *stáře* (= stáří), *šíře* (= širokost). Koncovka výrazů těchto jest právem *-i*: (v)z-výš*i*, v-stář*i*, na-dél*i*, jako v akk. duš*i*. Často bývá odsuta (podle § 132 č. 2): (*v*)*z-výš*, *v-stář*, *na-dél* atd.

Často píše se tu *-í*: z-výš*í*, z-dél*í* atd., odchylkou m. *-i*.

2. Jména pomnožná **hromnice**, **letnice**, **vánoce**, **velikonoce** skloňují se náležitě podle vzoru *duše*, ale v dat. a instr. přecházejí ke vzoru *meč*; jest tedy:

nom. akk. vánoc*e*
gen. vánoc
dat. . . . . vánoc*ům* (jako meč*ům*)
lok. vánoc*ích*
instr. vánoc*emi* . . a vánoc*i* (jako meč*i*).

3. Ke vzoru *duše* patří také ženská jména domácká, jako **Mářa**, *Máňa* atp. V době starší skloňovala se úplně podle *duše*; tedy na př. byl jedn. nom. *Máře*, *Máně*, gen. *Máře*, *Máně* atd. (jako dial. dosud). Ze sklonění toho zachoval se jedn. dat. a lok.: Máři, Mán*i* atd., jako duš*i*. V pádech jiných vyvinuly se novotvary: podle nominativů domáckých Hát*a*, Bár*a* atp. utvořily se také nom. Máře*a*, Máň*a*, a podobně vznikly akk. Mář*u*, Máň*u* (podle akk. Hát*u*, Bár*u*), instr. Mář*ou*, Máň*ou* (podle instr. Hát*ou*, Bár*ou*), vok. Mář*o* . . ., a také gen. Mář*i*, Mán*i* (podle gen. Hát*y*, Bár*y*).

Pozn a m. Mnohé z těchto tvarů neshodují se s pravidly hláskoslovnými, na př. místo nom. Máře*a* a akk. Mář*u* žádali bychom tvarů přehlasovaných Mář*e* a Mář*i* atd. Neshoda jest odtud, že jsou to novotvary. Pravidla o přehlásce *a-e* (duš*a*-duše, § 11 č. 1) a *u-i* (duš*u*-duš*i*, § 28 č. 1) byla již minula a nevládla, když tvary Mář*a*, Mář*u* atp. vznikaly. Korrigovati tyto neshody a přetvořovati na př. nom. Mář*a* v Mář*e* a skloňovati dále: gen. Mář*e*, akk. Mář*i* atd., jest nepotřebné a nemístné.

4. O podst. jm. *dveře* v. § 141 č. 5.

5. Podst. jméno **líce** jest rodu středního a patří ke vzoru *moře* (v. § 120 č. 1); v novějším jazyku spisovném brává se za jméno ženské vzoru tohoto, chybně.

6. Podst. jm. **neděle** má množ. gen. *neděl*. Druhdy činí se rozdíl mezi *neděl* a *nedělí*, na př. pět *neděl* je prý pět týdnův, a pět *nedělí* prý pět dní nedělních; ale rozdíl ten je strojený, v jazyce skutečném ho není.

7. Jméno místní **Teplice** je častěji čísla množného, tedy gen. z Teplic, do Teplic, dat. Teplic*ím* a také Teplic*ům* (podle Lobko-

vicům, § 113), lok. Teplicích, instr. Teplicemi; čísla jednotného (podle duše) je totéž jméno jenom porůznu u některých spisovatelův.

134. Vzor ***panoše*** (pro jména mužská).

1. Jména pod vzorem *duše* jsou rodu ženského. Stejného zakončení a kmene jsou také mnohá jména rodu mužského. Na př. *panoše*, *rukojmě* a mnohá na *-ce*: *soudce*, *zhoubce*. *škůdce*, *vůdce*, *obránce*, *strážce*, *rádce*, *správce*, *dárce*, *vládce* a j.

Jména tato skloňovala se původně úplně jako *duše*; byl na př.:

jedn. nom.	věrný panoš*e*	. . . . . jako	jedn. nom.	duš*e*,
gen.	věrného panoš*e*	. . . . „	„ gen.	duš*e*,
dat.	věrnému panoš*i*	. . . „	„ dat.	duš*i*,
akk.	věrného panoš*i*	. . . . „	„ akk.	duš*i* . . .,
instr.	věrným panoš*í*	. . . . „	„ instr.	duš*í*, —
množ. nom.	věrní panoš*e*	. . . . jako	množ. nom.	duš*e*,
gen.	věrných panoš*í*	. . . . „	„ gen.	duš*í* . . .,
instr.	věrnými panoš*emi*	. . „	„ instr.	duš*emi*, atd.

2. Časem však ujímají se tu některé změny, způsobené tím, že jména tato jsou rodu mužského. Touto vlastností odchylují se jména tato od žensk. jmen vzoru *duše*, hlásí a druží se ke jménům vzoru *oráč*, jež jsou rovně s nimi rodu mužského, a přejímají z tohoto vzoru také mnohé koncovky pádové. Následkem těchto změn jsou ve sklonění vzoru *panoše* vedle zachovaných tvarů starých a náležitých (podle vzoru *duše*) také mnohé novotvary (podle vzoru *oráč*).

3. Sklonění jest nyní takové:

	podle vz. *duše* (tvar náležitý)	podle vz. *oráč* (novotvar)
jedn. nom.	panoš*e* . . .	panoš
gen.	panoš*e*	
dat.	panoš*i* . . .	panoš*ovi*
akk.	. . . . . .	panoš*e*
vok.	panoš*e*! . . .	panoš*i*!
lok.	panoš*i*	panoš*ovi*
instr.	. . . .	panoš*em* —
množ. nom.	. . . .	panoš*i*, *-ové*
gen.	. . . .	panoš*ův*
dat.	. . . .	panoš*ům*
akk.	panoš*e*	
lok.	panoš*ích*	
instr.	panoš*emi* . . .	panoš*i*.

135. *K některým pádům a jménům sklonění tohoto.*

1. V jedn. nominativě vynechává se někdy *-e*, př. *panoš* m. panoše. *správec* m. správce; lépe jest neodsouvati. — Podle nom. správec bývá pak i vok. správče, jako je kupec vok kupče; tvar náležitý je správce.

2. Ke vzoru *panoše* patří také jméno **Krkonoše**: gen. *do Krkonoš*, lok. *v Krkonoších*, instr. *Krkonošemi*. V gen. *Krkonoš* je zachován tvar starší (jako *míle* — *mil* atd., v. § 132 č. 4).

3. Dále patří sem také jména mužská jako **Máša**, *Váňa*, *paša*, *báťa*. Ale tu vyvinuly se některé novotvary zvláštní:

jedn. nom. měl by podle panoše zníti Máše, Váně atd., a tak kdysi i zněl; ale vlivem blízkých nominativů Bárta, Říha atp. vzniklo také Máša, Váňa atd.;

jedn. gen. měl by podle panoše zase zníti Máše, Váně atd. (tak také zní dial. dosud); ale podle sklonění vládyka — vládyky, Bárta — Bárty atp. utvořilo se také Máša — gen. Máši, Váňa — Váni, paša — paši, báťa — báti;

jedn. dat. a lok. má *-ovi*, jako panošovi;

jedn. akk. jest Mášu, Váňu, pašu, báťu, podle sklonění vládyka — vládyku, Bárta — Bártu atd.; a podle téhož vzoru je také

jedn. instr. Mášou, Váňou, pašou, báťou a

jedn. vok. Mášo, Váňo, pašo, báťo.

Poznam. O neshodě tvarů těchto s pravidly hláskoslovnými a o nemístném jich korrigování platí totéž, co je pověděno nahoře o novotvarech ženských Máňa atd. (v. § 133 č. 3 poznam.).

4. Podle vzoru *duše* a *panoše* skloňovalo se také podst. jméno **rovně**, které jest rodu mužsk. i žensk.; na př. bratróv rovně = ten, kdo jest roven bratru, sestřina rovně = ta, která jest rovna sestře. Jméno to vyšlo z užívání a zůstal z něho jenom nom. jedn. *roveň* (místo *rovně*, s odsutým *-ě*). Tvar tento dlužno ovšem lišiti od přídavného jm. *roven*, *-vna*, *-o*.

c) Vzory *paní, sudí.*

136. Vzor *paní* (pro jména ženská).

Číslo jednotné:		Číslo množné:
nom.	*paní*	*paní*
gen.	*paní*	*paní*
dat.	*paní*	*paním*
akk.	*paní*	*paní*
vok.	*paní!*	*paní!*
lok.	*paní*	*paních*
instr.	*paní.*	*paními.*

137. 1. Jména tohoto vzoru jsou rodu ženského: *paní*, *pradlí*, *Maří* atd.

2. Původně měla v koncovce kmenové *-ьj-*, a koncovky pádové skoro veskrze tytéž, jako jsou ve vzoru *duše* a *ryba*; tedy na př. jedn. dativ zněl panьj*i* (jako duš*i*), množ. dativ panьj*amъ* (jako duš*amъ* a ryb*amъ*) atd. Ale nastaly tu mnohé změny, jednak stahováním *-ьj-* s koncovkou následující, jednak souhláskou měkkou. Na př. jedn. dativ pan*ьji* přešel stažením v pan*í*; množ. dativ pan*ьjamъ* stažen v paň*ám* a změněn dále přehláskou v pan*iem* a zúžením v pan*ím*; atd.

138. *Některá jednotlivá jména tohoto sklonění.*

1. Ke sklonění tomuto patří především jména *paní* a *ledví*.

Dříve patřila sem také jména *rolí*, *laní*, *lodí*; ale ta přetvořila se časem v *role*, *laň* a *loď* a skloňují se *role* a *laň* podle *duše*, *loď* podle *kost*.

2. Dále patří sem jména ženská na **-dlí**: **pradlí** (= pradlena), *švadlí* (= švadlena), *předlí* nebo *přadlí* (= přadlena). Ale také ta přetvořila se časem v *-dle* (na př. *pradle* atd., skloňováno podle *duše*) anebo v *-dlena* (*pradlena* atd.). V jazyku nynějším jsou tvary *-dlena* (*pradlena* atd.) pravidlem; tvary *-dlí* (*pradlí* atd.) vyskytují se jako archaismy porůznu v některých spisích; tvary *-dle* (*pradle* atd., též *pledle*, *tředle* = která pleje, tře len) drží se v nářečích.

3. Ke vzoru *paní* patří dále podstatná jména významu množného **bratří**, **kněží**; na př. v čísle jedn.:

nom. dobrý *bratr* a velebný *kněz*,
gen. dobrého *bratra* a velebného *kněze* atd.,

a v čísle množném podle vzoru *paní*:

nom. vok. dobří *bratří* a velební *kněží*,
gen. dobrých *bratří* a velebných *kněží*,
dat. dobrým *bratřím* a velebným *kněžím*,
akk. dobré *bratří* a velebné *kněží*,
lok. o dobrých *bratřích* a velebných *kněžích*,
instr. dobrými *bratřími* a velebnými *kněžími*.

Původně byla tato jména čísla jednotného a významu hromadného; říkalo se na př. dobrá *bratřie* (= dobré bratrstvo), velebná *kněžie* (= velebné kněžstvo). Sklonění bylo též podle čísla jednotného; na př. dat. dobréj *bratří* a velebnéj *kněží*, akk. dobrú *bratřú* a velebnú *kněžú*, atd. Ale nátlakem významu, který byl hromadný a tedy množný, počalo se bráti *bratřie*, *kněžie* za číslo množné, a podle tohoto pojetí dávaly se týmže jménům pak také koncovky čísla množného a také přívlastky množné: na př. místo staršího dativu jednot-

ného dobr*éj* bratř*í* a velebn*éj* kněž*í* jest potom dativ množný dobr*ým* bratř*ím* a velebn*ým* kněž*ím*, místo staršího akkusativu jednotného dobr*ú* bratř*ú* a velebn*ú* kněž*ú* jest akk. množný dobr*é* bratř*í* a velebn*é* kněž*í*, atd. Sr. § 107 č. 3 a § 112 č. 6.

4. Konečně patří ke vzoru *paní* jména přetvořená ze jmen cizích na *-ia*, *-io*; jsou to:

a) jména vlastní: **Maří** (z Mar*ia*), *Samaří*;

b) jména obecná: **biblí** (z bibl*ia*); *kommissí* (z commiss*io*), *orací*, *obligací* a j.; místo těchto užívá se nyní většinou tvarův *-e* (skloňovaných podle *duše*): *bible*, *komise*, *obligace* atd.

139. Vzor *sudí* (pro jména mužská).

1. Jména pod vzorem *paní* jsou rodu ženského. Stejného kmene jsou také jména rodu mužského. Na př. *sudí*, *kočí*, a mnohá s příponou *-čí*: *krejčí*, *mluvčí*, *lovčí* a j.

Jména tato skloňovala se původně úplně jako *paní*; byl tedy na př.:

jedn. nom. spravedlivý sud*í* . . . . jako nom. pan*í*,
gen. spravedlivého sud*í* . . . „ gen. pan*í*,
dat. spravedlivému sud*í* . . . . „ dat. pan*í*,
instr. spravedlivým sud*í* . . . . . „ instr. pan*í*, atd.

2. Časem však ujímají se tu některé změny, způsobené tím, že jména tato jsou rodu mužského. Touto vlastností odchylují se od vzoru ženského *paní*, hlásí a druží se ke vzoru *Jiří* (§ 114 č. 3), jenž jest rovně s nimi rodu mužského, a přijímají stejně s ním mnohé koncovky ze sklonění jmen přídavných vzoru *pěší*.

3. Sklonění jest tedy takové:

jedn. nom. pan sud*í*, mluvč*í*
gen. pana sud*í* . . . . novotvar: pana sud*ího*, mluvč*ího*,
dat. . . . . „ panu sud*ímu*, mluvč*ímu*,
akk. (jako gen.)
lok. . . . . „ o panu sud*ím*, mluvč*ím*,
instr. . . . . „ panem sud*ím*, mluvč*ím*;
množ. nom. páni sud*í*, mluvč*í*
gen. pánův sud*í*, mluvč*í* „ pánův sud*ích*, mluvč*ích*,
dat. pánům sud*ím*, mluvč*ím*
akk. pány sud*í*, mluvč*í*
lok. o pánech sud*ích*, mluvč*ích*
instr. pány sud*ími*, mluvč*ími*.

V jazyku obecném je také množ. nom. koč*ové*, krejč*ové*, gen. *-ův*, dat. *-ům*.

4. Podle vzoru *paní* skloňovalo se také stč. **hrabie** a složeniny jeho *purkrabie*, *markrabie*, *lankrabie*, *falckrabie*, nč. zúžené purkrab*í* atd.

Místo *hrabie* klade se později *hrabě*, skloňované podle vzoru *kuře* (§ 153): gen. hrab*ěte*, dat. hrab*ěti* atd.

Složeniny *purkrabí* atd. mají častěji koncovky náležité podle vzoru *paní*, dílem však mají také koncovky podle vzoru *pěší* a nč. též podle vzoru *kuře*; na př. koncovky:

	(náležité)	(podle vz. *pěší*)	(podle vz. *kuře*)
jedn. nom.	mocný purkrab*í*, markrab*í*		markrab*ě*,
gen.	mocného purkrab*í*, markrab*í*	purkrab*ího*, markrab*ího*	markrab*ěte*,
dat.	mocnému purkrab*í*, markrab*í*	purkrab*ímu*, markrab*ímu* atd.	markrab*ěti*

Kromě toho vyskytují se u týchže složenin *purkrabí* atd. také novotvary s koncovkami vzoru *chlap*: v jedn. dat. a lok. purkrab*ovi*, množ. nom. purkrab*ové*, gen. purkrab*ův*, dat. purkrab*ům*.

Skloňování čtvrté.

140. a) **Vzor *kost*.**

Jednotné číslo:		Množné číslo:
nom.	*kost*	*kosti*
gen.	*kosti*	*kostí*
dat.	*kosti*	*kostem*
akk.	*kost*	*kosti*
vok.	*kosti!*	*kosti!*
lok.	*kosti*	*kostech*
instr.	*kostí.*	*kostmi.*

141. 1. Jména vzoru tohoto jsou rodu ženského. Uvedeme ta z nich, která se hojněji vyskytují, srovnajíce je podle souhlásek kmenových. Jsou

s kmenovou souhláskou retnou: *ozim*, *otep*, *step* (z rusk.), *obuv*;

s km. souhl. jazyčnou: *běl* (žensk. r.), *hůl*, *sůl*, *mysl*, *ocel*, *sběř*, *modř*, *tvář*, *zvěř*; o některých viz doleji č. 3;

s km. souhl. zubnou: *daň* a jiná na *-ň*, o nichž v. doleji č. 5; *čeleď*, *havěď*, *hruď*, *chamraď*, *káď*, *měď*, *píď*, *stred* gen. *strdi* (biblické), *-věď* (*zpověď*, *odpověď* atp.), *zeď*, *žerď*; *čest*, *část*, *čelist*, *čtvrt*, *hrst*, *huť*, *choť*, *chut*, *kořist*, *kost*, *labuť*, *lat*, *lest*, *loukoť*, *mast*, *-mět* (*paměť*), *nať*,

nit, *oprať*, *past* (*propast*), *pečeť*, *pelest*, *peruť*, *pěst*, *pleť*, *plst*, *prsť*, *pout* (žensk. r.), *ratolest*, *rtuť*, *síť*, *slast*, *smrt*, *srst*, *strast*, *trať*, *trest* (zastaralé, = třtina), *tresť* (nové, = vytlačená šťáva, essence), *-věst* (*pověst* a j.), *-vět* (*obět*, *závět*), *rukověť*, *-vist* (*závist*, *nenávist*), *vlast*, *-žest* (*úžest*), dále hojná s příponou *-st*, končící se na *-ost* a *-est*: *radost*, *starost*, *bolest* atd.;

s km. souhl. sykavou: *moc* (*pomoc*, *nemoc*), *noc*, *pec*, *věc*; *hus* (stč.), *směs*, *ves*; *louč*, *řeč*, *seč*, *žluč*; *lež*; *myš*, *rozkoš*, *veš*.

2. Mnohá z nich přecházejí ke vzorům jiným. Na př. místo stč. *hus* gen. hus*i* atd. vyvinuly se tvary podle vzoru *ryba*: nom. hus*a* gen. hus*y* atd.; místo *pec* gen. pec*i* říká se *pec* — pec*e* (podle vzoru *duše* gen. duš*e*); atd.

3. Nejvíce přechází se ke vzoru *duše*. Tu mívají některá podstatná jména vedle tvarů náležitých ze vzoru *kost* také ještě tvary obdobné ze vzoru *duše* ve všech těch pádech, kde vzor tento od onoho se liší. To bývá (kromě jedn. nom. a akk., kde vedle tvarů plných duš*e* a duš*i* jsou také tvary se samohláskou odsutou, jako nom. *hráz'* m. hráz*e* a akk. *hráz'* m. hráz*i*) v jedn. genitivě a ve všech pádech množného čísla kromě genitivu; na př. zeď má koncovky:

	podle vz. *kost* (náležité)	podle vz. *duše* (obdobné)
jedn. nom. akk. nč.	*zeď*	—
gen.	zd*i*	zd*ě*
dat.	zd*i*	—
vok.	zd*i*!	—
lok.	zd*i*	—
instr.	zd*í*	—
množ. nom. akk.	zd*i*	zd*ě*
gen.	zd*í*	—
dat.	zd*em*	zd*ím*
lok.	zd*ech*	zd*ích*
instr.	zed*mi*	zd*ěmi*.

Podobně jako *zeď*, gen. zd*i* a zd*ě* atd., kolísají se podst. jm.: *otep*, *obuv*, *běl*, *hůl*, *ocel*, *modř*, *tvář*, *zvěř*, *čeleď*, *káď*, *loď*, *měď*, *píď*, *čtvrt*, *chuť*, *labuť*, *lať*, *nať*, *nit*, *past*, *peruť*, *pěst*, *rtuť*, *síť*, *pec*, *žluč* a j.

4. Kde oboje tvary jsou v užívání, náležité (podle vzoru *kost*) i obdobné (podle *duše*), jazyk spisovný dává přednost tvarům náležitým. Lépe jest tedy skloňovati *otep* gen. jedn. a nom. akk. množ. otep*i*, *obuv* — obuv*i*, *hůl* — hol*i*, *modř* — modř*i*, *zeď* — zd*i*, *měď* — měd*i*, *čtvrt* — čtvrt*i*, *pec* — pec*i*, *žluč* — žluč*i* atd., než uží-

vati tvarův otep*ě*, obuv*ě*, hol*e*, modř*e*, zd*ě*, měd*ě*, čtvrt*ě*, pec*e*, žluč*e* atd.; lépe v instr. množ. otep*mi*, hol*mi* atd. než otep*ěmi*, hol*emi* atd. Kde tvar náležitý v užívání již není, tu ovšem nesluší se ho schválně tvořiti; na př. psáti v množ. dat. otep*em* a lok. otep*ech* místo obyčejného otep*ím*, otep*ích* atp. bylo by strojené.

5. U mnohých jmen v pádech nahoře vytčených tvary náležité (podle vzoru *kost*) zanikly a tvary obdobné (podle *duše*) staly se pravidlem i v jazyku spisovném. Na př. podstatné jméno **daň** skloňovalo se kdysi úplně jako *kost*, nyní pak máme v jeho skloňování

		(podle vz. *kost*)	(podle vz. *duše*)
jedn.	nom. akk.	daň	—
	gen.	—	dan*ě*
	dat.	dan*i*	—
	vok.	dan*i*!	—
	lok.	dan*i*	—
	instr.	dan*í*	—
množ.	nom. akk.	—	dan*ě*
	gen.	dan*í*	—
	dat.	—	dan*ím*
	lok.	—	dan*ích*
	instr.	—	dan*ěmi*.

Tímto způsobem skloňují se:

a) všecka tohoto druhu jména na *-ň*, na př. *braň*, *zbraň*, *daň*, *dlaň*, *jeseň*, *pláň* (planý strom), *saň*, *sáně* (množ., Schlitten), *síň*, *zeleň*; *báseň*, *dáseň*, *píseň*, *plíseň*, *tíseň*; *bázeň*, *kázeň*, *lázeň*, *přízeň*, *trýzeň*, *žízeň* atp.;

b) dále některá
na *-l*: *housle*, *jesle* (obě pomnožná), *koupel*;
na *-r*: *dveře* (n. dvéře, pomnožné), gen. dveří atd., instr. *dveřmi*.

142. b) **Vzor *host*.**

1. Jména pod vzorem *kost* jsou rodu ženského. Stejného s nimi kmene jest také několik podstatných jmen m u ž s k ý c h, na př. *host*. Jejich skloňení jen málo se liší od vzoru *kost*, a jest toto:

v čísle jednotném	v čísle množném
nom. host (jako nom. kost)	nom. host*é* —
gen. host*i* (jako gen. kost*i*)	gen. host*í* (jako gen. kost*í*)
dat. host*i* (jako dat. kost*i*)	dat. host*em* (jako dat. kost*em*)
akk. host*i* (= gen. vzatý do akk.)	akk. host*i* (jako akk. kost*i*)

vok. host*i*! (jako vok. kost*i*!) — vok. jako nom.
lok. host*i* (jako lok. kost*i*) — lok. host*ech* (jako lok. kost*ech*)
instr. host*em* —; — instr. host*mi* (jako instr. kost*mi*).

Jest tedy rozdíl mezi vzory *kost* a *host* jenom v instr. jednotném (kost*í* a host*em*) a v nom. množ. (kost*i* a host*é*); koncovky v pádech ostatních byly a dílem dosud jsou stejné.

2. Podstatná jména, která sem patřila, přešla většinou do sklonění jiných, jmenovitě do vzorů mužských *oráč* a *chlap*; na př. stč. skloňovalo se *zět* gen. *zěti*, *kmet* gen. *kmeti* atd., a za to jest nč. *zeť* — *zetě* (pole vzoru *oráč*), *kmet* — *kmeta* (podle *chlap*). Tím stalo se, že sklonění tohoto v jazyce nynějším téměř není. Jenom při podst. jm. *host* zachovaly se zbytky jeho v jazyku spisovném, na př. gen. akk. mého host*i*, množ. gen. mých host*í*, dat. všem mým host*em*, instr. mými host*mi*. A i tu vyskytují se častěji novotvary podle vzoru *chlap*: gen. mého host*a*, dat. mému host*u*, *-ovi* atd.

143. *K některým pádům a jménům* sklonění *kost* a *host*.

1. Jména vzorův těchto končí se v jedn. nominativě, ve vzoru ženském také v jedn. akkusativě, souhláskou, na př. kos*t*, hos*t*, da*ň*, zvě*ř* atd. Souhláska ta jest často měkká, na př. zvě*ř*, da*ň*, báse*ň*, příze*ň*, ze*ď*, labu*ť*, peče*ť*, peru*ť*, rtu*ť*, pec, řeč atd. Často je tu však souhláska tvrdá, a to zejména tvrdé *-t*, na př. kos*t*, hos*t*, čes*t*, čás*t*, čtvr*t*, hrs*t*, chu*t*, kořis*t*, les*t*, mas*t*, ni*t*, pas*t*. pou*t*, smr*t*, stras*t*, -vis*t* (závis*t*, nenávis*t*). vlas*t*, a v hojných jménech utvořených příponou *-st* a končících se na *-o-st* a *-e-st*, na př. star*ost*, rad*ost*, mil*ost*, zl*ost*, bol*est*, svěž*est* atd. Toto tvrdé *-t* zůstává také v množ. dat., lok. a instrum., tedy kos*t*em, kos*t*ech, kos*t*mi (nikoli kos*ť*mi) atd.

Původně následovalo v jedn. nom. (a též v některých pádech jiných) za souhláskou ještě měkké jer, a bylo tedy na př. zvě*rь*, da*nь*, čeľa*dь*, kos*tь*, kъme*tь*. Působením tohoto jeru změkčilo se *r* a vyvinulo se z něho *ř*, za bývalé zvě*rь* jest potom zvě*ř* (v. § 35 č. 2, c). Souhlásky *n*, *d*, *t* se však od měkkého jeru neměkčí (v. § 36 č. 3, § 37 č. 5 a § 38 č. 5), za bývalé da*nь*, čeľa*dь*, kos*tь*, kъme*tь* atd. bylo tu tedy po zaniknutí jeru tvrdé da*n*, čele*d*, kos*t*, kme*t* atd. Kde se tu vyskytuje měkké *-ň*, *-ď*, *-ť*, tam dostalo se analogií z pádů jiných, jež mají *ň*, *ď*, *ť* právem, na př. z gen. a dat. da*ni* (vysl. da*ň*i), čele*di* (vysl. čele*ď*i), rtu*ti* (vysl. rtu*ť*i). Stalo se to zejména u těch jmen

ženských, která přecházejí do vzoru *duše*, na př. da*ň*, báse*ň*, příze*ň* atp., gen. dan*ě* atd.; čele*ď* gen. čeled*i* a čeledě, ze*ď* gen. zd*i*

a zdě; huť, choť (r. žensk.), labuť, lať, loukoť, nať, prsť, rtuť, síť, trať, gen. hutě, chotě, labutě atd.; a dále u těch jmen mužských, která přecházejí do vzoru *oráč*, jako: choť (rodu mužsk.), zeť, gen. chotě, zetě.

Mnohá jména na -*t*, mezi nimi všecka na -*st* mimo prsť, nedopustila tohoto přechodu v jazyku spisovném; na př. smr*t* má jedn. gen. smrt*i* a nikdy smrt*ě*, rados*t* má radost*i* a nikdy radost*ě*, množ. dat. radost*em*, lok. radost*ech*, a rovněž tak vlas*t*, boles*t*, čelis*t* atd. Táž jména pak zachovala také v jednotném nom. a akk. staré -*t* vždy a dosud.

O psaní kosť, smrť, radosť atd., instr. množ. kosťmi atp. viz § 38 č. 5 pozn. Psaní prsť stalo se pravidlem teprve v době nové; a rukověť až v nejnovější, v Jungmannovu Slovníku je ještě rukově*t*.

2. Podst. jm. *choť* bývá někdy rodu mužského, někdy ženského, podle různého významu: bratrova choť, gen. bratrovy chot*i*, a sestřin choť, gen. sestřina chotě. *Běl*, *ocel* gen. -*i* jsou rodu žensk.; novotvary s gen. -*e* berou se za mužské.

3. Podst. jm. *hůl*, *sůl* krátí slabiku kmenovou ve všech pádech kromě jedn. nom. akk.; tedy h*ů*l, s*ů*l, jedn. gen. h*o*li, s*o*li atd.

4. Ke vzoru *kost* patřilo také dvojné číslo podstatných jmen *oko*, *ucho*: *oči*, *uši* (rodu ženského); v. o nich v § 118 č. 5.

5. Podle vzoru *host* utvořeno jest množ. číslo podstatného jména **lid** (v. § 107 č. 5); nom. vok. lid*é*, gen. lid*í*, dat. lid*em*, akk. lid*i*, lok. lid*ech*, instr. lid*mi*.

6. Podle *kost* skloňovaly se také číslovky *tři*, *čtyři*, *pět*, *šest*, *sedm*, *osm*, *devět*, *deset*; o těch viz §§ 176 a 177.

Skloňování páté (souhláskové).

144. a) **Vzor** ***tykev***.

	Číslo jednotné:	Číslo množné:
nom.	*tykev*	*tykve*
gen.	*tykve*	*tykví*
dat.	*tykvi*	*tykvím*
akk.	*tykev*	*tykve*
vok.	*tykvi!*	= nom.
lok.	*tykvi*	*tykvích*
instr.	*tykví.*	*tykvemi.*

145. 1. Tak skloňují se podstatná jména *broskev*, *brukev*, *církev*, *dratev*, *houžev*, *konev*, *koroptev*, *kotev*, *krev*, *krokev*, *láhev*, *mrkev*, *pánev*,

ploutev, *rakev*, *ředkev*, *štoudev*, *tykev*, *větev*, *vikev*, *vrstev* a j.; jsou vesměs rodu ženského.

2. Některá ze jmen vzoru tohoto mají vedle tvaru *-ev* také tvar *-va*, na př. vedle kot*ev* je také kot*va*, a podobně vrst*va* vedle vrst*ev*, drat*va* v. drat*ev*, plout*va* v. plout*ev* a j.; tvary *-va* skloňují se podle *ryba*.

3. V jedn. gen. a množ. nom. akk. bývá v nářečích obecných vedle *-e* též koncovka *-ě* (podle vzoru *duše*, *země*): tykv*ě*, větv*ě*, konv*ě* atd.; jazyk spisovný má pravidlem *-e*: tykv*e*, větv*e*, konv*e* atd.

4. *-e-* v koncovce *-ev* jest pohybné (v. § 18 č. 1): tyk*e*v gen. ty*kv*e atd.

5. V podst. jm. *církev* a *ředkev* bývalo kromě jednotného nom. a akk. jiné pohybné *e* v slabice předposlední pádův ostatních: gen. cer*e*kve, řed*e*kve, dat. cer*e*kvi, řed*e*kvi atd.; totéž *-e-* udrželo se v tvarech odtud odvozených: Cer*e*kva, Cer*e*kvice, řed*e*kva.

6. Podst. jméno *láhev* krátí prvou slabiku v jedn. instr. a v množ. gen., dat., lok., instr.: l*a*hví, l*a*hví, l*a*hvím atd.

146. b) **Vzor *kámen*.**

Číslo jednotné:		Číslo množné:
nom.	*kámen*	podle vz. *dub*.
gen.	*kamene*	
dat.	*kameni*	
akk.	*kámen*	
vok.	*kameni!*	
lok.	*kameni*	
instr	*kamenem*.	

147. 1. Tak skloňují se podst. jména *den* (v. doleji č. 6), *hřeben*, *ječmen*, *kámen*, *kmen*, *kořen*, *křemen*, *plamen*, *pramen*, *střemen*; jsou vesměs rodu mužského.

2. Podst. jm. *kámen* krátí slabiku první v pádech, kde je tvar trojslabičný, a v gen. množ.: kámen — k*a*mene atd., gen. mn. k*a*men.

3. V čísle množném skloňují se tato jména podle vzoru *dub*: nom. kamen*y*, gen. kamen*ův* atd.

4. V nářečích obecných bývají koncovky podle vzoru *dub* (*chlap*) také v čísle jednotném, na př. jedn. gen. kus kamen*a*, kamen*u*, z ječmen*a*, kus kořen*u*, dat. k pramen*u*, lok. v kamen*ě*, v plamen*u* atd.; v jazyku spisovném objevují se tytéž tvary také dosti často, ale přece náleží přednost tvarům vlastním.

5. V genitivě množném jest vedle tvaru kamen*ův* také tvar

archaistický *kamen* (srov. § 106 č. 7) ve výrazích, kde *kámen* znamená váhu (= 20 liber), na př. deset kamen masa. Stejný archaismus jest také ve výraze *do-kořen*, změnou hláskovou *do-kořán*, na př. dveře jsou otevřeny do kořen, do kořán.

6. Podst. jméno **den** má některé zvláštnosti a skloňuje se takto:

		(podle *host*)	(p. *chlap*, *dub*)
jedn. nom.	den	množ. nom.	dn*i*, dn*ové*
gen.	dn*e*	gen. dn*í* . .	dn*ův*
dat.	dn*i*	dat. . .	dn*ům*
akk.	den	akk. dn*i* . .	(dn*y*)
vok.	dn*i*!	vok. = nom.	
lok.	dn*i*, dn*e* (ve-dn*e*)	lok. dn*ech*	
instr.	dn*em*	instr.	dn*y*.

V jedn. lok. dn*e*, jenž se zachoval jen ve výraze *ve-dne*, jest pádová koncovka *-e* zvláštní; zachovala se nám kromě toho jenom ve výrazích číselných jako *jedenácte* atd. (= jeden na-desěte, kdež na-desět*e* jest lokál jedn., v. § 177 č. 2).

7. Jako *den*, tak skloňuje se namnoze také **týden**. V slově tom je sraženo zájmeno *tý* (= týž) a podst. jméno *den*, a měly by se vlastně náležitě skloňovati obě části: nom. *tý-den*, gen. *tého*-dn*e*, dat. *tému*-dn*i* atd. Tak se někdy a částečně také dálo a zachoval se z toho lok. v *tém*-dn*i*. Ale během času ustálil se způsob, že jenom *-den* se skloňuje v pádech všech (dílem podle vz. *dub*), kdežto člen první *tý*- buď zůstává neskloněn a ve všech pádech, buď jest jen v jedn. nom. a akk. a pády ostatní mají opět neskloňované *tého-*. Jest pak sklonění toto:

jedn. nom. a akk.	*tý*d*en*		
gen.	*tý*dn*e*	nebo	*tého*dn*e*
dat.	*tý*dn*u*, *-i*	„	*tého*dn*u*, *-i*
lok.	*tý*dn*u*, *-i*	„	*tého*dn*u*, *-i*, — v *tém*-dn*i*
instr.	*tý*dn*em*	„	*tého*dn*em* —
množ. nom. a akk.	*tý*dn*y*	„	*tého*dn*y*
gen.	*tý*dn*ův*	„	*tého*dn*ův*
atd.			

8. Podst. jm. **poledne** vzniklo z *polъ-dьne* = půl-dne, polovice dne; *-dne* je v něm jedn. genitiv. Skloňovati by se měl vlastně člen první této spřežky, a *-dne* mělo by zůstávati neskloněno. Avšak vyvinul se způsob ten, že celek se béře za neutrum a skloňuje se podle *moře*: jedn. nom. a akk. poledn*e*, gen. poledn*e*, dat a lok. poledn*i*,

instr. poledn*em*. V příslovečném výraze: o poledn*ách* je lok. množ. podle vzoru *ryba*.

148. c) **Vzor *rámě*.**

Číslo jednotné:		Číslo množné:
množ. nom. akk.	*rámě*	*ramena*
gen.	*ramene*	*ramen*
dat.	*rameni*	*ramenům*
lok.	*rameni*	*ramenech*
instr.	*ramenem.*	*rameny.*

149. 1. Tak skloňují se podstatná jména *břímě* (stč. *břiemě*), *jmě*, *plémě*, *rámě*, *símě*, *slémě* (= nejvyšší trám ve střeše, vrch střechy), *témě*, *výmě*; jsou vesměs rodu středního.

2. Jména r*á*mě, b*ří*mě, pl*é*mě atd. mají v jedn. nom. vok. akk. slabiku první dlouhou; v pádech ostatních je krátká: tedy jedn. gen. r*a*mene, b*ře*mene, pl*e*mene, dat. r*a*meni, množ. nom. r*a*mena, gen. r*a*men atd.

Táž změna jest ve v*ý*mě gen. v*y*mene atd. Tvary v*é*mě, v*e*mene atd. jsou nesprávné; vznikly mylným domněním, že ve v*ý*mě jest -*ý*- zúžením z -*é*- jako v b*ří*mě a j., a poněvadž k nom. b*ří*mě je gen. b*ře*mene, utvořilo se také v*ý*mě — v*e*mene a k tomu i nom. v*é*mě.

3. Koncovky v čísle množném jsou namnoze podle vzoru *město*. Podle téhož vzoru utvořily se také novotvary pro číslo jednotné, s koncovkou *-meno* místo *-mě*, totiž: *břemeno*, *jméno*, *plemeno*, *rameno*, *semeno*, *slemeno*, *temeno*, *vymeno*; sklonění jejich jest ovšem cele podle *město*.

4. O podst. jm. *koleno*, gen. kolen*a* a kolen*e* atd., v. § 118 č. 7.

5. Zbytek čísla dvojného sklonění tohoto jest gen. lok. *ramenou* ve výrazích: s-rameno*u*, na-rameno*u* atp.

Obecně říká se chybně na-rameno*uch* m. na-rameno*u*, a také k-rameno*um* místo k-ramen*ům*.

150. d) **Vzor *nebe*.**

Číslo jednotné:		Číslo množné:
nom. vok. akk.	*nebe*	*nebesa*
gen.	*nebe*	*nebes*
dat.	*nebi*	*nebesům*
lok.	*nebi*	*nebesích*
instr.	*nebem.*	*nebesy.*

V češtině skloňuje se tak jenom podst. jméno *nebe*.

V čísle jednotném jsou koncovky podle vzoru *moře*, ve množném podle *město*.

151. e) **Vzor *loket*.**

Číslo jednotné:		Číslo množné:
nom.	*loket*	*lokty*. -*ové*; *lokte*
gen.	*lokte*	*loktův*; *loket*
dat.	*lokti*	*loktům*
akk.	*loket*	*lokty*; *lokte*
vok.	*lokti!*	= nom.
lok.	*lokti*	*loktech*
instr.	*loktem*.	*lokty*.

152. 1. Tak skloňují se podst. jména *drobet*, *trochet* stč. *drochet*, *krapet*, *nehet*, *pazneht*; jsou vesměs rodu mužského.

2. V čísle množném jsou koncovky namnoze podle vzoru *dub*. Podle téhož vzoru tvoří se také novotvary pro číslo jednotné, totiž: gen. lokt*u*, dat. lokt*u*, lok. lokt*ě* a lokt*u*.

3. V množ. nom. a akk. je koncovka -*e* jenom ve tvaru *lokte*, nikoli též u jiných jmen tohoto vzoru.

4. V množ. gen. jest vedle lokt*ův* také tvar archaistický *loket* (srov. § 106 č. 7) ve výrazích, kde *loket* znamená míru, na př. pět loket sukna.

5. Tak skloňuje se také jméno místní *Loket*: gen. z Lokte, dat. k Lokt*i* nebo -*u*, lok. v Lokt*i* nebo -*ě*.

153. f) **Vzor *kuře*.**

Číslo jednotné:		Číslo množné:
nom. vok. akk.	*kuře*	*kuřata*
gen.	*kuřete*	*kuřat*
dat.	*kuřeti*	*kuřatům*
lok.	*kuřeti*	*kuřatech*
instr.	*kuřetem*.	*kuřaty*.

154 1. Tak skloňují se jména, jež znamenají živočišná mláďata, jako na př. *ptáče*, *holoubě*, *sele*, *srně*, *lvíče*, *vyžle*, *hříbě*, *hádě*, *zvíře* (vlastně = mládě zvířecí) atd.; pak také jiná podle nich utvořená nebo do jejich druhu pojatá, na př. *mládě*, *dvojče*, *vnouče*, *kníže*, *hrabě*, *práče*, *poupě*, *doupě* a j.

2. Podst. jm. **dítě** gen. dít*ěte* atd. skloňuje se podle tohoto vzoru jen v čísle jednotném; v čísle množném jest rodu ženského a skloňuje se podle *kost*: nom. akk. dět*i*, gen. dět*í*, dat. dět*em*, lok. dět*ech*, instr. dět*mi*. Podobně je k číslu jedn. *dítko* (r. středního) číslo množné *dítky* (r. žensk.), v. § 118 č. 2.

3. Podst. jméno **kníže** znamená vlastně kněžice neboli syna kněžova (stč. kněz = Fürst) a bylo dříve rodu středního (na př. stč. slavn*é* *kniežě*); ale časem mění se jeho význam, znamená pak to, co něm. Fürst, a přejímá se i do rodu mužského (na př. nč. slavn*ý* *kníže*).

4. O podst. jm. *hrabě*, *markrabě* atp., gen. *-ěte* atd., v. § 139 č. 4.

5. O nesprávném skloňování *vejce* gen. vejc*ete*, ohn*iště* gen. ohništ*ěte* atp. v. § 122 č. 3. Avšak *koště*, vzniklé ze staršího *chvoštište*, neskloňuje se již jinak, než podle vzoru *kuře*, — a vedle *vole* gen. *-e* atd. ujal se i novotv. gen. *-ete* atd.

155. g) **Vzor** ***máti.***

Číslo jednotné:		Číslo množné:
nom. vok.	*máti*	*mateře*
gen.	*mateře*	*mateří*
dat.	*mateři*	*mateřem*, *-eřím*
akk.	*máteř*	*mateře*
lok.	*mateři*	*mateřech*, *-eřích*
instr.	*mateří.*	*mateřmi.*

156. 1. Tak skloňují se podstatná jména *máti*, *dci* (stč.) a nově utvořené i přijaté jméno *neť* (= Nichte).

2. *máti* má slabiku první dlouhou jenom ve tvarech dvouslabičných, v trojslabičných ji k r á t í; tedy jedn. nom. vok. máti, akk. máteř, ale gen. mateře, dat. mateři atd.

3. Vedle nom. mát*i* je též mát*ě* a *máť.* Někdy skloňuje se *máti* jako *kost* nebo *duše*, chybně.

4. Sklonění toto víc a více zaniká; místo *máti*, *mateře* atd. volí se raději tvary *matka*, *matky* atd., a podobně *dcera*, *dcery* atd. místo zastaralých *dci*, *dceře* atd. Přece však zachovaly se některé tvary dosud v jazyku spisovném, a dat. lok. *dceři* je pravidlem i v jazyku obecném.

5. V čísle množném jsou tvary gen. mateří, dat. *-řem*, *-řím*, lok. *-řech*, *-řích* a instr. *-řmi* z doby pozdější; jazyk starý má zpravidla gen. *mater*, *dcer*, dat. *-rám*, lok. *-rách* a instr. *-rami*, a spolu také nom. akk. mater*y*, dcer*y* (vedle *-ře*).

157. II. Skloňování jmen přídavných.

1. Skloňování jmen přídavných je dílem **jmenné** (v. § 99 č. 1), dílem **složené** (v. § 101 č. 1).

Skloňování jmenné mají přídavná jména tak zvaná neurčitá, na př. *dobr*, *dobra*, *dobro*.

Skloňování složené mají přídavná jména tak zvaná určitá, na př. *dobrý*, *dobrá*, *dobré*.

2. Kmenová souhláska jmen přídavných je dílem tvrdá, na př. dob*r*, dob*r*ý, dílem měkká, na př. pě*š*, pě*š*í. Podle toho je potřebí dvojích skloňovacích vzorův, totiž

tvrdých:
dobr, *dobra*, *dobro* (pro sklonění jmenné) a
dobrý, *dobrá*, *dobré* (pro sklonění složené); a dále

měkkých:
pěš (pro sklonění jmenné) a
pěší (pro sklonění složené).

3. Ke jménům přídavným obyčejně tak nazývaným — na př. *dobrý*, *dobr*, *zdravý*, *zdráv*, *pěší* atp. — patří, co se týče skloňování, také všeliká participia (přechodníky a příčestí). Na př. v nom. *chválil*, chválil*a*, chválil*o* a množ. chválil*i*, chválil*y*, chválil*a* je sklonění totéž jako v *dobr*, *-a*, *-o*, množ. dob*ři*, -r*y*, -r*a*; v jedn. nom. *chválen* a chválen*ý*, gen. chválen*a* a chválen*ého* atd. sklonění totéž jako v nom. *dobr* a dobr*ý*, gen. dobr*a* a dobr*ého* atd.; ve chválíc*í* gen. chválíc*ího* dat. chválíc*ímu* atd. totéž jako v pěš*í*, pěš*ího*, pěš*ímu* atd.

158. 1. Vzor *dobr, dobra, dobro*.

1. Vzor tento je pro skloňování jmenné (pro skloňování přídavných jmen neurčitých) kmene tvrdého.

2. Tvary jeho shodují se s tvary vzorů jmenných *chlap* (*dub*), *ryba*, *město*; jsou tedy:

	podle vz. *chlap* (*dub*)	podle vz. *ryba*	podle vz. *město*
jedn. nom.	*dobr*	*dobra*	*dobro*
gen.	*dobra*	*dobry*	*dobra*
dat.	*dobru*	*dobře*	*dobru*
akk.	*dobra* (živ.) *dobr* (neživ.)	*dobru*	*dobro* atd., —
množ. nom.	*dobři*	*dobry*	*dobra* atd.

3. Podle udaných vzorů jmenných je snadno utvořiti si tvary pro všecky pády; na př. množný dativ muž. a střed. měl by býti

dobr*ům* (podle chlap*ům* a měst*ům*), žensk. dobr*ám* (podle ryb*ám*), instr. měl by býti dobr*y* (podle chlap*y* a měst*y*) a dobr*ami* (podle ryb*ami*), atd. Avšak v jazyku skutečném nevyskytují se tvary pro pády všecky, nýbrž jenom pro některé; na místě jiných bývají tvary sklonění složeného (přídavného jména určitého), na př. jmenný množ. dativ dobr*ům* a dobr*ám* a instr. dobr*y* a dobr*ami* nevyskytují se nikdy, nýbrž nahrazují se tvary složenými dobr*ým* a dobr*ými**).

4. Poměrně nejúplnější jest toto sklonění u jmen přídavných přivlastňovacích na *-ův*, *-ova*, *-ovo* a *-in*, *-ina*, *-ino*, na př. *bratrův*, *-ova*, *-ovo*, *sestřin*, *-ina*, *-ino*. U těch jen jedn. instrumentál a množ. genitiv, dativ, lokál a instrumentál jsou nahrazeny tvary složenými, všecky pády ostatní mají tvary jmenné.

Sklonění jest toto [tvary složené jsou zde uvedeny v hranatých závorkách]:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom. vok.	bratr*ův*	bratrov*a* . . .	bratrov*o*
gen.	bratrov*a*	bratrov*y*	bratrov*a*
dat.	bratrov*u*	bratrov*ě*	bratrov*u*
akk.	bratrov*a* (živ.) . .	bratrov*u*	bratrov*o*
	bratr*ův* (neživ.)		
lok.	bratrov*ě*, -ov*u*	bratrov*ě*	bratrov*ě*, -ov*u*
instr.	[bratrovým]	bratrov*ou*	[bratrovým]
množ. nom. vok.	bratrov*i* (živ.) . .	bratrov*y* . . .	bratrov*a*
	bratrov*y* (neživ.)		
akk.	bratrov*y*	bratrov*y* . .	bratrov*a*
gen.	[bratrových]	pro všecky rody.	
dat.	[bratrovým]		
lok.	[bratrových]		
instr.	[bratrovými]		

Jmény tohoto druhu jsou také jména místní na *-ov* a *-ín*, na př. ***Benešov*** (= hrad, jejž založil neb osadil Beneš), ***Miletín***, (= hrad, jejž založil neb osadil Milata). Avšak původní význam těchto jmen vyšel nám z povědomí, zapomněli jsme, že to jsou vlastně jména přídavná, pojali jsme je za jména podstatná a skloňujeme je veskrze podle vzoru *chlap*:

jedn. gen. Benešov*a*, Miletín*a* atd.,

a také

jedn. instr. Benešov*em*, Miletín*em* (nikoliv *-ým*).

---

*) O psaní „hora jest vysok*a*“, „hory jsou vysok*y*“ atp. v. pozn. pod čarou při § 437.

Jmény téhož druhu jsou dále jména **o s o b n í** na *-ov* (u kmenů měkkých na *-ev*) a *-in*, *-ín*, mezi nimi zvláště hojná jinoslovanská; na př. *Kostomarov*, *Grujev*, *Puškin*, *Kubín*. Také je pojímáme za jména podstatná a skloňujeme veskrze podle vzoru *chlap*. Někteří píší: s Kostomarov*ým*, Puškin*ým* atp. (podle ruštiny); nesprávně.

Sem patří také česká **p ř í j m e n í** na *-ů* (místo *-ův*), na př. *Tomšů*, *Tomášů*, *Janů*, *Janků*, *Petrů* atp. Jména tato, dokud se v nich pamatoval význam přivlastňovací, zajisté se skloňovala jako *bratrův*. Ale význam ten se s nich setřel, když se stala příjmeními, a tím vymkla se tato jména také náležitému sklonění: jméno přivlastňovací skloňuje se náležitě, na př. *Tomášův* dvůr gen. Tomáš*ova* dvoru atd., ale příjmení vymklo se pravidlu a neskloňuje se vůbec, t. j. nominativ ustrnul jako tvar pro všecky pády a říká se na př. pan Tomáš*ů*, gen. pana Tomáš*ů*, dat. panu Tomáš*ů* atd.

5. Také jména **p ř í d a v n á j i n á** mívají sklonění jmenné úplné, když jsou pojata ve **v ý z n a m u j m e n p o d s t a t n ý c h**.

Na př.:

Hora Kutna (čísla jednotn.), gen. Hory Kutny atd.; a *Hory Kutny* (čísla množn.), gen. Hor Kuten, lok. na Horách Kutnách (vedle: *Kutná Hora*, Kutné Hory atd.);

Rakou*sko*, Něme*cko*, Boleslav*sko* atp.: gen. *-a*, dat. *-u* atd.;

obecné *dobro*, veřejné *blaho*, veliké *parno* atp.:

jedn.	gen.	obecného dobr*a*,	veřejného blah*a*,	velikého parn*a* —
	dat.	obecnému dobr*u*,	veřejnému blah*u*,	velikému parn*u* —
	instr.	obecným dobr*em*,	veřejným blah*em*,	velikým parn*em* —
množ.	nom.	. . . .	. . . .	veliká parn*a* —
	gen.	. . . .	. . . .	velikých paren

atd.;

málo, *mnoho* (nom.): gen. z mál*a*, ze mnoh*a*; dat. k mál*u*, ke mnoh*u*; akk. mál*o*, mnoh*o*; lok. v mál*e*, na-mnoz*e*; instr. mál*em*, mnoh*em* (sr. § 184).

6. **O s t a t e k** vyskytují se tvary sklonění tohoto jenom **p o r ů z n u** v pádech jednotlivých, totiž:

a) **V n o m i n a t i v ě j e d n o t n é m i m n o ž n é m.** Tvar jmenný pádů těchto bývá velmi často v doplňku v tak zvaných vazbách dvou nominativů. Na př. chodím *bos*, *-a*, *-o*; chodíme *bosi*, *-y*, *-a*; pracuji *rád*, *-a*, *-o*; pracujeme *rádi*, *-y*, *-a*; jsem *zdráv*, *nemocen*, *silen*, *sláb*, *vesel*, *mrzut*, *slep*, *chrom*, *věren*, *důstojen* atd.; k tomu rod ženský: matka je *zdráva* atd., střední: dítě je *zdrávo* atd., množ. mužsk.: jsme *zdrávi*, žensk.: sestry jsou *zdrávy*,

střed.: pacholata jsou *zdráva* atd.; zdám se *zdráv*, cítíme se *povinni*; nalezen jsem *nevinen*, učiněn jsem *bohat* atd. —

b) V akkusativě jedn. i množném. Tvar jmenný tohoto pádu vyskytuje se

ve rčeních jako: vidím tě *zdráva* (= zdravého), *smutna* (= smutného), vidím vás *zdrávy*, *smutny* atd. (ve vazbě dvou akkusativů); dále

v příslovcích: *brzo*, *dávno*, *blízko*, *daleko*, *vysoko*, *často*, *málo*, *mnoho* atd., jež jsou jedn. akkusativy rodu středního vzoru tohoto, ustrnulé ve významu příslovečném;

v příslovečných výrazích složených: *na levo*, *na pravo*, *na prázdno*, *najisto*, *na jevo* atp. —

c) V genitivě jednotném. Tvar jmenný tohoto pádu vyskytuje se:

v řídkých rčeních, jako je na př.: úřad člověka *svata* (svatého) nečiní;

často ve výrazích příslovečných složených, jako jsou: *do -cela*, *do jista*; *z daleka*, *z vysoka*, *z blízka*, *z-cela*, *z-nova* (též *z-novu*), *z-úplna*, *z-nenáhla*, *z čista jasna*, *z ticha*; *od dávna*, *od starodávna*, *od malička* atd.

d) V dativě jednotném. Tvar jmenný tohoto pádu bývá:

v archaistické vazbě dativu při infinitivě, na př. nelze mi *spokojenu* býti (tu ustrnul tvar *-u* pro všecky rody a čísla);

ve výrazích příslovečných složených: *k stáru*, *po-malu* a *po málu* (významu rozdílného), *po česku* atp. —

e) V lokále jednotném. Tvar jmenný tohoto pádu jest

v příslovcích: *dobře*, *zle*, *špatně*, *smutně*, *vesele*, *velice*, *vysoce*, *trpce*, *sladce* atd.; příslovce tato jsou jednotné lokály ke střednímu nominativu na *-o*: dobř*e* k dobr*o* atd.; příslušná jejich jména přídavná tvaru určitého (složeného) v jazyce většinou dosud se drží, na př. k *dobře* je *dobrý* atd.; ale některá příslovce takového jména přídavného vedle sebe nemají, na př. *lze* (= lok. k zaniklému nominativu *lho*, k němuž bylo by jméno přídavné určité *lhý*, *-á*, *-é* = lehký), *nelze*;

ve výrazích příslovečných složených: *na-mnoze*, *na mále*, *na krátce*, *v nově*, *v plně*, *po-hotově* atp. —

f) Instrumentály jednotné tvaru jmenného jsou příslovce *málem*, *mnohem*, *skorem*.

Tvar tento mívá někdy slabiku dlouhou, proti slabice krátké tvaru složeného; na př. zdráv, zdráva, zdrávo proti zdravý, a podobně stár, sláb, stč. mál, míl a j. —

159. 2. Vzor *pěš, pěše, pěše.*

1. Vzor tento je pro skloňování jmenné (pro skloňování přídavných jmen neurčitých) kmene měkkého.

2. Tvary jeho mají se shodovati s tvary vzorů jmenných *oráč* (*meč*), *duše, moře*; měly by tedy býti:

	podle vz. *oráč* (*meč*) . . .	podle vz. *duše* . . .	podle vz. *moře*
jedn. nom.	*pěš*	*pěše*	*pěše*
gen.	*pěše*	*pěše*	*pěše*
dat.	*pěši*	*pěši*	*pěši* atd.

3. Podle udaných vzorů bylo by snadno utvořiti si všecky pády. Na př. jako se říká:

chodím *bos*, *-a*, *-o*, — chodíme *bosi*, *-y*, *-a* (*bos* = příd. jméno kmene tvrdého),

tak mělo by se říkati:

chodím *pěš* (v r. mužsk., podle vzoru *oráč*), — *pěše* (žensk., podle *duše*), — *pěše* (střed., podle *moře*), — chodíme *pěši* (podle *oráči*), — *pěše* (podle *duše*), — *pěše* (podle *moře*),

a tak se také kdysi říkalo. Ale během času tvary jmenné tohoto vzoru víc a více hynuly a zachovaly se jenom porůznu v některých slovích a pádech.

4. Nejvíce se jich zachovalo ve jménech místních, jako jsou ***Boleslav,*** *Chrudim*, *Jaroměř*, *Choteč*, *Olomouc*, *Drahoraz* atp. Jsou to vlastně jména přídavná významu přivlastňovacího; na př. *Boleslav́* (s měkkým *-v́*) = hrad Boleslavův, hrad, jejž založil nebo osadil Boleslav (tedy od mužsk. jména *Boleslav*), a podobně *Chrudim* (od mužsk. jména *Chrudim*), *Jaroměř* (od mužsk. jm. *Jaromír*), *Olomouc* (od mužsk. jm. *Olomút*) atd. Jména tato bývala někdy rodu mužského, když se k nim rozumělo podstatné jméno mužské, na př. (ten) *Boleslav́*, (ten) *Olomúc* = *Boleslavův*, *Olomútův* na př. *hrad*; v tom pojetí náleželo jim sklonění podle vzoru mužsk. *pěš* (*oráč*), tedy na př. jedn. gen. do Boleslav*ě*, do Olomúc*e*, instr. za Boleslav*em*, za Olomúc*em* atd. Ale časem pojímají se do rodu ženského a rozuměti k nim jest nějaké podstatné jméno ženské, na př. (ta) *Boleslav́*, (ta) *Olomúc* = *Boleslavova*, *Olomútova* na př. *osada*; v tomto pojetí náleží jim sklonění podle vzoru ženského *pěše* (*duše*), a jest tedy:

jedn. nom. Boleslav, Chrudim, Jaroměř, Olomouc . . .
jako nom. *duše* (*hráz*);

jedn. gen. Boleslav*ě*, Chrudim*ě*, Jaroměř*e*, Olomouc*e* . . .
jako gen. duš*e*;

jedn. dat. Boleslav*i*, Chrudim*i*, Jaroměř*i*, Olomouc*i* . . .
jako dat. duš*i* atd.

Mylným výkladem ovládly u mnohých z těchto jmen v novějším jazyku spisovném genitivy jedn. -*i*: z Boleslav*i*, z Chrudim*i* atd.; spisy starší a novotou nezkažený jazyk obecný mají zpravidla -*ě* (*e*), tvary z-Boleslav*i*, z-Chrudim*i* atp. jsou tak chybné, jako by bylo chybné z-Jaroměř*i*, anebo z-duš*i*.

5. Několik tvarů vzoru *pěš* má přídavné jméno *páň* (= pánův), totiž ve výrazích: dívka *páně*, slovo *páně*, do chrámu *páně*. Výraz „*páně*" záhy však ustrnul a klade se neskloněn do všech pádův, i kde by po právu býti neměl; na př. anděl *páně* (místo žádaného *páň*). bratrovi *páně* Jindřichovu (m. žádaného *páni*) atd.

Podobně příd. jm. *kněž* (= knězův) ve jm. místních mužsk. *Kněž-most*, žensk. *Kněže-ves*, stř. *Kněže-pole*.

6. Kromě toho máme tvary vzoru *pěš* dochovány jenom porůznu v některých výrazích a zachovaly se nám tu jenom některé pády sklonění tohoto; zejména zachoval se:

a) jedn. akkusativ rodu středního v příslovcích *sice* (stč. *sicí* = takový), *ruče* n. *rouče* (stč. *ručí* = rychlý), a zvláště v hojných příslovcích komparativních: *více*, *méně* (vysl. *měňe*), *dále*, *blíže*, *výše*, *níže*, *hůře*, *snáze* atp., mnohdy bez koncového -*e*: *víc*, *dál*, atd.; to vše jsou tvary jako jedn. akk. střední pěš*e*;

b) jedn. genitiv rodu středního v příslovci *zvláště*: bylo stč. jméno přídavné *vláščí* (= nč. zvláštní); k němu byl tvar jmenný mužsk. *vlášč* (jako *pěš*), střed. vlášč*e* (jako pěš*e*); jedn. genitiv rodu středního byl vláščě; ten složen s předložkou *z* dal *z-vláščě*, a to přešlo v nč. *zvláště*.

160. 3. **Vzor** ***dobrý, -á, -é.***

1. Vzor tento je pro skloňování složené (pro skloňování přídavných jmen určitých) kmene tvrdého.

2. Sklonění jest toto:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom. vok.	*dobrý*	*dobrá*	*dobré*
gen.	*dobrého*	*dobré*	*dobrého*
dat.	*dobrému*	*dobré*	*dobrému*
akk.	*dobrého* (živ.) *dobrý* (neživ.)	*dobrou*	*dobré*
lok.	*dobrém*	*dobré*	*dobrém*
instr.	*dobrým*	*dobrou*	*dobrým* —

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
množ. nom. vok.	*dobří* (živ.) *dobré* (neživ.)	*dobré*	*dobrá*
gen.	*dobrých*	*dobrých*	*dobrých*
dat.	*dobrým*	*dobrým*	*dobrým*
akk.	*dobré*	*dobré*	*dobrá*
lok.	*dobrých*	*dobrých*	*dobrých*
instr.	*dobrými*	*dobrými*	*dobrými.*

3. Tak skloňují se také jména, jež jsou původem svým jména přídavná, ale vzata jsou za podstatná, dílem obecná, dílem vlastní. Na př. *hajný*, *ponocný* atp.; *komorná*, *králová* atp.; *mýtné*, *služné*, *zpropitné* atp.; *Dobrovský*, *Palacký*, *Vysoký*, *Slaný* (jméno místní), pol. *Kochanowski* (= č. *-ský*), rus. *Dostojevskij* (= č. *-ský*) atp.; *Němcová*, *Stránská* atp. (= manželka nebo dcera Němcova, Stránského); *Hluboká*, *Lysá* atp.; *Hostinné* (n. *Hostiné*) atp.

4. V nom. vok. množném rodu mužského mění se kmenová souhláska způsobem náležitým: dob*rý* — dob*ří*, sil*ný* — sil*ní* (vysl. -*ňí*), na*hý* — na*zí*, veli*ký* — veli*cí*, nebe*ský* — nebe*ští*, praž*ský* — praž*ští*, něme*cký* — něme*čtí* atd.

161. 4. Vzor *pěší, -í, -í.*

1. Vzor tento je pro sklonění složené (pro skloňování přídavných jmen určitých) kmene měkkého.

2. Skloňování jest toto:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom. vok.	*pěší*	*pěší*	*pěší*
gen.	*pěšího*	*pěší*	*pěšího*
dat.	*pěšímu*	*pěší*	
akk.	*pěšího* (živ.) *pěší* (neživ.)	*pěší*	*pěší*
lok.	*pěším*	*pěší*	*pěším*
instr.	*pěším*	*pěší*	*pěším* —
množ. nom. vok.	*pěší*	*pěší*	*pěší*
gen.	*pěších*	*pěších*	*pěších*
dat.	*pěším*	*pěším*	*pěším*
akk.	*pěší*	*pěší*	*pěší*
lok.	*pěších*	*pěších*	*pěších*
instr.	*pěšími*	*pěšími*	*pěšími.*

3. Sem patří dílem také jména podstatná *hříběcí*, *podací*, *Strašecí*. Jsou původem svým přídavná tohoto vzoru: *hříběcí* (totiž nemoc), *podací* (t. právo), *Strašecí* (t. město); ale berou se za jména podstatná rodu středního a skloňují se také podle vz. *znamení*.

4. Tak skloňují se též zájmena *čí* a *její*; na př.:
čí slovo gen. *čího* slova, dat. *čímu* slovu atd.; —
její bratr gen. jej*ího* bratra, dat. jej*ímu* bratru atd., —
její bratři gen. jej*ích* bratrů, dat. jej*ím* bratrům, instr. jej*ími* bratry, —
její sestry gen. jej*ích* sester, dat. jej*ím* sestrám atd.
O *její* v. též § 166, o *čí* § 169.

5. O jménech jako *Jiří* gen. Jiř*í* a Jiř*ího*, *podkoní* gen. podkon*ího*, *sudí* gen. sud*í* a sud*ího* atd., která ze vzorů *Jiří*, *znamení* a *sudí* přecházejí sem, v. § 114 č. 2, § 124 č. 3 a § 139 č. 3.

162. III. Skloňování zájmen (n. náměstek).

O druzích zájmen a jejich významu podávají se výklady ve skladbě (§ 442—457); zde jde o jejich skloňování.

Toto pak jest několikeré, zejména:

A) skloňování zájmen osoby 1. *já* a 2. *ty*, a zájmena zvratného *se*;

B) skloňování zájmen podle vzoru tvrdého *ten*, *ta*, *to* a měkkého *náš*, *naše*, *naše* (= sklonění zájmenné);

C) skloňování zájmen podle vzorů *dobr* a *dobrý*, *pěší* (= sklonění jmenné a složené).

163. *A*) Sklonění zájmen *já, ty, se*

jest toto:

		os. 1.	os. 2.	zvrat.
jedn.	nom. vok.	*já*	*ty*	—
	gen.	*mne* (*mě*)	*tebe* (*tě*)	*sebe*
	dat.	*mně*, *mi*	*tobě*, *ti*	*sobě*, *si*
	akk.	*mě*, *mne*	*tě*, *tebe*	*se*, *sebe*
	lok.	*mně*	*tobě*	*sobě*
	instr.	*mnou*	*tebou*	*sebou* —
množ.	nom. vok.	*my*	*vy*	—
	gen.	*nás*	*vás*	—
	dat.	*nám*	*vám*	—
	akk.	*nás*	*vás*	—
	lok.	*nás*	*vás*	—
	instr.	*námi*	*vámi*	—.

Zájmeno zvratné *sebe* atd. nemá tvarů zvláštních v čísle množném; tvary čísla jednotného jsou zároveň pro číslo množné.

V akk. jedn. jsou tvary vlastní *mě*, *tě*, *se*; tvary *mne*, *tebe*, *sebe* jsou genitivy vzaté do platnosti akkusativní. — Naopak berou se tvary *mě*, *tě* mnohdy zase za genitivy, zejména v jistých rčeních na př.: táži se *tě*, nebojím se *tě* atp.

V jedn. dativě jsou vedle tvarů silnějších *mně*, *tobě*, *sobě* tvary slabší *mi*, *ti*, *si*. Podobně jsou v akkusativě tvary *mne*, *tebe*, *sebe* silnější než *mě*, *tě*, *se*. Tvarů silnějších užívá se pod důrazem, tvarů slabších kromě důrazu; na př. tèbe volám, tòbě děkuji, — proti: volám tě, děkuji ti.

164. *B*) Skloňování zájmen podle vzoru tvrdého ***ten, ta, to*** a měkkého ***náš, naše, naše***.

1. Skloňování toto jest zájmenné (v. § 100).

2. Vzor tvrdý **ten, ta, to** skloňuje se takto:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom. vok.	*ten*	*ta*	*to*
gen.	*toho*	*té*	*toho*
dat.	*tomu*	*té*	*tomu*
akk.	*toho* (živ.) *ten* (neživ.)	*tu*	*to*
lok.	*tom*	*té*	*tom*
instr.	*tím*	*tou*	*tím* —
množ. nom. vok.	*ti* (živ.) *ty* (neživ.)	*ty*	*ta*
gen.	*těch*	*těch*	*těch*
dat.	*těm*	*těm*	*těm*
akk.	*ty*	*ty*	*ta*
lok.	*těch*	*těch*	*těch*
instr.	*těmi*	*těmi*	*těmi*.

3. Vzor měkký **náš, naše, naše** skloňuje se takto:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom. vok.	*náš*	*naše*	*naše*
gen.	*našeho*	*naší*	*našeho*
dat.	*našemu*	*naší*	*našemu*
akk.	*našeho* (živ.) *náš* (neživ.)	*naši*	*naše*
lok.	*našem*	*naší*	*našem*
instr.	*naším*		*naším* —

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
množ. nom. vok.	*naši* (živ.) *naše* (neživ.)	*naše*	*naše*
gen.	*našich*	*našich*	*našich*
dat.	*našim*	*našim*	*našim*
akk.	*naše*	*naše*	*naše*
lok.	*našich*	*našich*	*našich*
instr.	*našimi*	*našimi*	*našimi.*

4. Vzor *náš* liší se od vzoru *ten* měkkostí souhlásky kmenové: proti kmenu tvrdému *to-* je kmen měkký našo-. Z této měkkosti vzešla i většina rozdílův, jež vidíme v koncovkách. Na př. jedn. nom. ženský byl původně stejný: *ta*, naš*a*; u kmene tvrdého *-a* zůstalo, u měkkého přehlásilo se v *-e* (stč. *-ě*) a jest tedy naš*e* proti *ta*. Podobně stejný byl kdysi jedn. akk.: *tu*, naš*u*: *tu* zůstalo. naš*u* přehlásilo se v naš*i*. Rovněž tak byl původně stejný jedn. nom. stř. *to* a naš*o*, dat. *to*mu a naš*o*mu atd., ale naš*o*- přehlásilo se v naš*e*- a jest tedy *to* — a naš*e*, *to*ho — naš*e*ho, *to*mu — naš*e*mu atd.

165. Podle *ten*, *ta*, *to* skloňuje se také zájmeno ukazovací **onen**, **ona**, **ono**: gen. *onoho*, *oné*, *onoho*, dat. *onomu*, *oné*, *onomu* atd.

V jedn. nom. (akk.) mužsk. jest *ten* = тъ-нъ, *onen* = онъ-нъ, t. j. zájmeno *tъ* a *onъ* s připojeným *-nъ*. V pádech jiných tohoto přívěsku není, nom. ženský jest tedy o*na* (nikoli o*nna*), stř. o*no* atd.

166. Zájmeno třetí osoby **on**, **ona**, **ono**, v čísle množ. *oni*, *ony*, *ona*, jest totéž, co *onen*, *ona*, *ono*, jen že v jedn. nom. mužsk. je bez přívěsku -(*e*)*n*. Má jenom nom. jedn. a množ.; pády ostatní má z bývalého zájmena *jь*, *ja*, *je* (téhož, jež se nám zachovalo v zájm. vztažném *jenž*, *jež*, *jež*, v. § 167), a sklonění jeho je tedy:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom.	*on*	*ona*	*ono*
gen.	*jeho*, *ho*	*jí*	*jeho*, *ho*
dat.	*jemu*, *mu*	*jí*	*jemu*, *mu*
akk.	*jej*, *jeho*, *ho*, *-ň*	*ji*	*je*
lok.	(*v*) *něm*	*ní*	*něm*
instr.	*jím*	*jí*	*jím* —
množ. nom.	*oni* (živ.) *ony* (neživ.)	*ony*	*ona*
gen.	*jich*, *jejich*	*jich*, *jejich*	*jich*, *jejich*
dat.	*jim*	*jim*	*jim*
akk.	*je*	*je*	*je*
lok.	(*v*) *nich*	*nich*	*nich*
instr.	*jimi*	*jimi.*	*jimi.*

Za *j-* bývá *ň-*, na př. *j*eho a do-*ně*ho, *j*ich a z-*ni*ch atd.; v. § 36, 7.

Tvary *ho* a *mu* v jedn. gen., akk. a dat. mužsk. a stř. vznikly z tvarů plných *jeho* a *jemu* tím, že se slabika *je-* odsula (v. § 16); užívá se jich mimo důraz, na př. bojím se ho, volal jsem ho, pověděl jsem mu to atp., proti důraznému: jèho se bojím, volal jsem jèho, jèmu jsem to pověděl atd.

V jedn. akk. mužsk. jest *jej* tvar vždy oprávněný; na př. viděl jsem jej (člověka, ptáka, strom). Tvar *-ň* bývá jen při předložkách, na př. na-*ň*, za-*ň*, ve-*ň* (ale nikoli do-*ň* m. do-*něho*, = gen.!). Vedle obou tvarů těchto je tvar z genitivu přejatý *jeho*, *ho*, kterého se užívá jen při významu životném, na př. viděl jsem ho (člověka, ptáka), jeho jsem potkal (člověka).

V jedn. akk. střed. má jazyk obecný skoro všude tvar *ho*, jazyk spisovný však zachovává tvar správný *je*; na př. viděl jsem je (město, dítě atd.).

V množ. gen. béře se *jejich* jen ve významu přivlastňovacím, na př. zpěv jejich (ptákův) jest líbezný; naproti tomu tvar *jich* může se vzíti ve významu každém, i také v přivlastňovacím, na př. část jich (ptákův) uletěla, zpěv jich (ptákův, = význ. přivlast.) jest líbezný.

V stč. bylo jenom *jich*; tvar *jejich* vyvinul se až později.

V jedn. gen. žensk. byly v stč. též dva tvary, *jie* (= nč. zúž. *jí*) a *jejie* (= nč. zúž. *její*). Tvar *jejie* byl významu přivlastňovacího, a byl v češtině západní a spisovné záhy pojat za jméno přídavné a skloňován podle vzoru *pěší*. Říkalo se na příklad

dříve: ot *jejie* bratra, potom: ot jejie*ho* bratra;

dříve: řekl jsem *jejie* bratru, potom: řekl jsem jejie*mu* bratru;

dříve: *jejie* sestru, potom: jej*ú* sestru; atd.

Z toho jest nč. její: *její* bratr, jej*ího* bratra, jej*ímu* bratru atd.

Tvary skloňované *její*, jej*ího* atd. jsou zřetelnější než neskloňované, jsou v češtině spisovné již ve stol. XIV. a jsou pravidlem od stol. XVého; rušiti je a uváděti na místo jejich tvary neskloňované (psáti tedy: od *její* bratra, řekl jsem *její* bratru atp.) jest novota zbytečná a nemístná.

Jest rozdíl mezi jej*í*ch a jej*i*ch; na př. cena jej*í*ch domů (t. j. domů, které patří osobě jedné ženské a jsou tedy domy *její*) — a cena jej*i*ch domů (t. j. domů, které patří osobám několika a jsou tedy domy *jejich*).

167. Zájmeno vztažné ***jenž***, ***jež***, ***jež*** (= který, -á, -é) jest = *jen-ž*, *jen-že* atd., t. j. je složeno s příklonným *-ž*, *-že* (jako

na př. který-*ž* atp.). Když toto -*ž* odepneme, zbývá nám jedn. nom. mužsk. *jen*, žensk. *je*, stř. *je*.

V mužském nom. *jen* jest koncovka -*en* podobného původu, jako v *ten* a *onen* (v. § 165); totiž *jen* = *jь-nъ*. Když pak i tento přívěsek -*nъ* odepneme, zbývá nom. mužsk. *jь*.

V ženském nom. *je*, stč. *jě*, je přehláska; původně bylo *ja*.

Ve středním nom. *je* je tvar starý zachován.

Podle toho máme tedy ve vztažném zájmenu *jenž*, *jež*, *jež* zachováno staré zájmeno *jь*, *ja*, *je*, jež bylo významu ukazovacího.

Toto skloňovalo se úplně podle vzoru *náš*, *naše*, *naše* a při tom vzoru zůstalo také vztažné *jenž*, *jež*, *jež*, lišíc se jen v jedn. nom. mužsk. koncovkou -*en* nahoře vyloženou. Tvary jsou jako v zájmeně (*on*), *jeho*, *jemu* atd., ale zachovány jsou zde také v nominativech.

Sklonění pak je toto:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom.	*jenž*	*jež*	*jež*
gen.	*jehož*	*jíž*	*jehož*
dat.	*jemuž*	*jíž*	*jemuž*
akk.	*jejž*, *jehož*	*jíž*	*jež*
lok.	(*v*) *němž*	*níž*	*němž*
instr.	*jímž*	*jíž*	*jímž* —
množ. nom.	*již* (živ.) *jež* (neživ.)	*jež*	*jež*
gen.	*jichž*, *jejichž*	*jichž*, *jejichž*	*jichž*, *jejichž*
dat.	*jimž*	*jimž*	*jimž*
akk.	*jež*	*jež*	*jež*
lok.	(*v*) *nichž*	*nichž*	*nichž*
instr.	*jimiž*	*jimiž*	*jimiž*.

168. Zájmena přivlastňovací ***můj***, ***moje***, ***moje***, — *tvůj*, *tvoje*, *tvoje*, — *svůj*, *svoje*, *svoje* — skloňují se podle vzoru ***náš***, *naše*, *naše*, ale tvary jejich často se stahují.

Na př.

podle nom. stř. naš*e* jest i nom. stř. mo*je*,
a jest také stažením z mo*je* vzniklé m*é*;
podle gen. naš*eho* byl i gen. moj*ego*
ale mo*jego* stáhlo se v m*égo* = nč. m*ého*;
podle dat. naš*emu* byl i dat. moj*emu*,
ale mo*jemu* stáhlo se v m*ému*;

podle jedn. nom. žensk. a množ. nom. akk. stř. naše stč. naš*a* bylo také m*oja*
ale m*oja* stáhlo se v m*á*;
podle akk. žensk. naš*i* stč. naš*u* bylo i moj*u*,
ale m*oju* stáhlo se v m*ú* = nč. m*ou*;
atd.

Tvary nestažené zachovaly se jenom v pádech některých a sklonění jest toto:

		rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn. nom.	vok.	*můj*	*moje*, *má*	*moje*. *mé*
	gen.	*mého*	*mé*	*mého*
	dat.	*mému*	*mé*	*mému*
	akk.	*mého* (živ.) *můj* (neživ.)	*moji*, *mou*	*moje*, *mé*
	lok.	*mém*	*mé*	*mém*
	instr.	*mým*	*mou*	*mým* —
množ. nom.	vok.	*moji* (živ.) *moje*, *mé* (neživ.)	*moje*, *mé*	*moje*, *má*
	gen.	*mých*	*mých*	*mých*
	dat.	*mým*	*mým*	*mým*
	akk.	*moje*, *mé*	*moje*, *mé*	*moje*, *má*
	lok.	*mých*	*mých*	*mých*
	instr.	*mými*	*mými*	*mými*.

V nářečích východních vyskytuje se tvarů s -*oj*- mnohem více než v jazyku spisovném; jsou to namnoze novotvary.

169. Také zájmeno ***čí*** má tvary stažené. Znělo původně *čьjь*, *čьja*, *čьje* (= stč. *čí*, *čie*, *čie*, = nč. *čí*, *čí*, *čí*) a skloňovalo se jako zájmeno *jь*, *ja*, *je* (v. § 167), t. j. podle vzoru *náš*. Ale slabika -*ьj*-, která tu vždycky byla, stahovala se s následující samohláskou, a z toho vyšly tvary úplně takové, jako jsou ve vzoru *pěší*. Proto může se také říci, že se *čí* skloňuje jako *pěší* (sr. § 161 č. 4).

170. Sklonění jako *jenž*, *náš* atd. má také číslovka ***veš*** gen. *všeho*; v. § 185.

171. V zájmeně ***kdo*** stč. *kto* = kъ-to jest *to* přívěsek (jako v ten-*to* atp.). Kmen jest *ko*- a sklonění je podle vzoru *ten*, až na instr. *kým*, jenž jest podle *dobrý*.

Zájmeno ***co*** znělo stč. *čso* (z býv. čьso), a to byl genitiv = čeho. Genitiv tento vzal se za nominativ (a akkusativ), tak jako na př. se béře gen. *chleba* za nom. (akk.), když se říká: *dobrý chleba*

m. dobrý chléb. Akkusativ starší byl *čь*; je zachován v českém proč, nač, več atp. (= pro-čь, na-čь, vъ-čь), v pročež atp., kdež je české *-če-ž* za starší *-čь-žь*, a ve výraze *v-ni-ve-č*: obrátiti něco v niveč (chybně: vnivec!). Koncovky pádův ostatních jsou podle vzoru *naše* (stř. r.).

Sklonění obou těchto zájmen jest tedy:

nom.	*kdo*	*co*
gen.	*koho*	*čeho*
dat.	*komu*	*čemu*
akk.	*koho*	*co*, *-č*
lok.	(*v*) *kom*	*čem*
instr.	(*kým*)	*čím.*

Tak skloňuje se i ni*kdo*, ně*kdo*, leda*kdo*, nic (z ni-*co*), ně*co*, leda*co*.

172. *C*) Sklonění zájmen podle vzorů ***dobr*** a ***dobrý***, ***pěší***.

1. Podle vzorů *dobr* a *dobrý* skloňuje se ***sám*** a ***samý***.

V stč. skloňovalo se *sám* krom toho také jako *ten*: gen. sam*oho*. dat. sam*omu* atd.

2. Podle vzoru *dobrý*, *-á*, *-é* skloňují se dále všeliká zájmena na *-ý*, *-á*, *-é*:

který, ***-á***, ***-é***, a ovšem také *který-ž*, *některý*, *všelikterý* atd.;

ký (***ká***, ***ké***), užívané již jenom v rodě mužském čísla jedn.;

týž, ***táž***, ***též*** = *tý-ž* atd., gen. *téhož*, *též*, *téhož* atd.;

tentýž, ***tatáž***, ***totéž***, v nom. množ. *titíž*, *tytéž*, *tatáž*; je složeno z *ten* a *tý* s příklonným *-ž*, a *ten* i *tý* se skloňuje, každé způsobem svým: *ten-tý*-ž gen. *toho-tého*-ž, dat. *tomu-tému*-ž atd.; avšak z toho užívá se skoro jen nominativu jedn. a množ., tvar pádu jiného zřídka se vyskytuje;

pak ovšem též mnohá jména přídavná na *-ý*, *-á*. *-é*, z kmenů zájmenných utvořená a proto k zájmenům kladená. na př. ***jaký***, *taký*, *takový*, atp.

3. O zájm. ***čí*** a ***její***, jež mají koncovky jako *pěší* (na př. jedn. gen. č*ího*, jej*ího* jako pěš*ího* atd.), ale přece nejsou sklonění složeného, v. § 161 č. 4, § 166 a § 169.

173. **IV. Skloňování číslovek.**

O druzích číslovek a jejich významu podávají se výklady ve skladbě (§ 458—467); zde jde o jejich skloňování.

174. Číslovka základní ***jeden, jedna, jedno*** skloňuje se jako *ten, ta, to* (§ 164 č. 2), jen s tím rozdílem, že její koncovka -(*e*)*n* patří ke kmeni, kdežto při *ten* (= тъ-нъ) je přívěskem, kterého v jiných pádech není.

Sklonění tedy jest toto:

rodu mužsk.		žensk.	střed.
jedn. nom.	*jeden*	*jedna*	*jedno*
gen.	*jednoho*	*jedné*	*jednoho*
atd. —			
množ. nom.	*jedni* (živ.)	*jedny*	*jedna*
	jedny (neživ.)		
gen.	*jedněch*	*jedněch*	*jedněch*
dat.	*jedněm*	*jedněm*	*jedněm*
atd.			

Příklady pro číslo množné: jedni lidé, jedny hodiny, jedna vrata, kamna atd.

175. Číslovky základní ***dva, dvě, dvě***, a taktéž ***oba, -ě, -ě***, skloňují se podle téhož vzoru *ten, ta, to,* ale ovšem jen v čísle dvojném, poněvadž význam jejich čísla jiného nedopouští. Jejich sklonění jest jediným zbytkem čísla dvojného sklonění zájmenného a jest toto:

	rodu mužsk.	žensk. a střed.
nom. akk.	*dva, oba*	*dvě, obě*
gen. lok.	*dvou, obou*	*dvou, obou*
dat. instr.	*dvěma, oběma*	*dvěma, oběma.*

Místo gen. a lok. ze-dv*ou*, z-ob*ou*, ve-dv*ou*, v-ob*ou* atp. říká se někdy chybně dv*ouch*, ob*ouch*; *-ch* je tu přejato z čísla množného (podle dobrý*ch* atp.).

Jiné chybné tvary v nářečích obecných jsou dat. dv*oum*, ob*oum* a instr. dv*ouma* a ob*ouma* (místo *-ěma*), vzniklé tím, že se vzal za základ gen. lok. dv*ou*-, ob*ou*- a k tomu přivěsila se pro dativ koncovka *-m*, pro instrumentál koncovka *-ma*.

176. Číslovky základní ***tři, čtyři*** skloňují se podle vzoru *kost*, takto:

nom. akk.	*tři, čtyři,*
gen.	*tří, čtyř,*
dat.	*třem, čtyřem,*
lok.	*třech, čtyřech,*
instr.	*třemi* (stč. *třmi*), *čtyřmi.*

Gen. čtyř je za starší a ob. čty*r*.

Vedle čtyři atd. vyvinuly se také tvary s *-r-* místo *-ř-*: čty*ry*, čty*rem* atd. Na pohled zdá se, jako by čtyři bylo pro nom. mužský a čty*ry* pro akk. mužský a nom. akk. ženský (jako bra*tři* a bra*try*, ses*try*); zdání mylné.

V době starší byl v nom. rozdíl mezi rody: bylo mužsk. tř*ie*, čtyř*ie* (později zúžením tř*í*, čtyř*í*) a žensk. i stř. tř*i*, čtyř*i*. Rozdílu toho nyní není.

177. 1. Číslovky základní **pět**, **šest**, **sedm**, **osm**, **devět**, **deset** skloňovaly se podle vzoru *kost*.

Jsou to vlastně jména podstatná rodu ženského a téhož tvaru jako *kost* (*pět* m. pętь, jako *kost* m. kostь, oboje kmene *-ĭ*), a „*pět*“ znamenalo původně tolik co „pětka“ atd. Sklonění bylo tedy na př.:

jedn. nom. (*všěcka*) *pět* hřiven,
gen. (*všie*) *pěti* hřiven,
dat. (*vší*) *pěti* hřiven atd.

Předmět počítaný byl vždy v genitivě množném (*hřiven*). Ale to zůstává jenom v nom. a akk.; v pádech ostatních nastupuje změna: skloňovací koncovku dostává výraz, jenž vyjadřuje předmět počítaný, číslovka pak ustrnuje v tvaru s koncovkou *-i*, platném pro všecky pády, na př.:

gen. (*všech*) pět*i* *hřiven*,
dat. (*všem*) pět*i* *hřivnám*,
lok. (*ve všech*) pět*i* *hřivnách*,
instr. (*všemi*) pět*i* *hřivnami*.

O změně přívlastku ve výrazích těchto, *všěcka* pět atd., v. v § 463.

Číslovky *devět* a *deset*, stč. des*ě*t, mívají v tvaru s *-i* slabiku druhou častěji zdlouženou: dev*ě*t — dev*í*ti, deset — des*í*ti.

2. Číslovka *deset* měla také jednotný lokál s koncovkou *-e* (srov. jedn. lok. ve-dn*e*, § 147 č. 6), stč. desět*e*, který jest obsažen v jede*nácte*, dva*nácte*, atd. (= jeden-*na-desěte*, dva-*na-desěte* atd., kdež *na-desěte* jest = na-desítce); — dále měla dvojný nom. akk. desět*i*, obsažený v stč. dva*cěti* (= dva-*desěti*, = dvě-desítky), nč. dva*cet*; — měla dvojný instr. desiet*ma*, obsažený v stč. -mezi-*dcietma*, jeden-mezi-*dcietma*, dva-mezi-*dcietma* atp. (10 + 1 + 10 atd.), z *-desietma*; — měla množný nom. akk. desět*i*, obsažený v stč. tři*cěti*, čtyři*cěti* (= tři-*desěti*, čtyři-*desěti*, = tři-desítky, čtyři-desítky), nč. tři*cet*, čty-ři*cet*; — a měla množný genitiv *desát*, obsažený v sedm*desát* (= sedm-*desát*, = sedm-desítek) atd.

178. Číslovky základní **jedenáct** neb jedenáct*e*, *dvanáct* neb

dvanácte atd. (jednotky od 11 do 19) a *dvacet*, *třicet*, *čtyřicet*, *padesát* atd. (desítky od 20 do 90) mají náležitý jenom

nom. akk.: *jedenácte*, *jedenáct*, *dvacet*, *padesát* hřiven;

pro všecky pády ostatní mají tvar ustrnulý s *-i*, a skloňování vlastní označuje se na předmětě počítaném:

gen. od jedenácti, dvaceti (n. dvacíti), padesáti *hřiven*,
dat. k jedenácti, dvaceti (n. dvacíti), padesáti *hřivnám*,
lok. o jedenácti, dvaceti (n. dvacíti), padesáti *hřivnách*,
instr. s jedenácti, dvaceti (n. dvacíti), padesáti *hřivnami*.

Skloňování původní a náležité bylo takové, k jakému ukazuje složení těchto číslovek; na př. říkalo se:

nom. jedn*a*-nácte hřiven,
akk. jedn*u*-nácte hřiven,
gen. jedn*é*-nácte hřiven atd.

Ale toto skloňování se časem zrušilo a vznikl způsob nahoře vyložený.

179. ***Sto*** skloňuje se podle vzoru *město*; při něm uchoval se i zbytek čísla dvojného: nom. akk. dvě *stě* (v. § 97 č. 5). Předmět počítaný je zpravidla v genitivě: st*o* lidí, ze st*a* lidí, ke st*u* lidí atd. Někdy však skloňuje se v pádech mimo nom. a akk. výraz, jenž vyjadřuje předmět počítaný, a *sto* nechává se neskloněno; na př. ze sto *lidí* není ani deset spokojených, ke sto *lidem*, ve sto *lidech*, se sto *lidmi* (= attrakce, v. § 399).

180. 1. ***Tisíc*** skloňuje se jako *meč*; na př. po tisíc*i* let, s tisíc*em* lidí (při attrakci opět neskloňováno, v. § 399). V gen. množ.: pět tisíc*ův*, a častěji tvar starší: pět *tisíc* (§ 111 č. 5).

2. Cizí ***million***, *billion* atd. skloňují se podle vzoru *dub*.

181. Číslovky řadové skloňují se:

podle vzoru *dobrý*, *-á*, *-é*, na př. ***prvý***, *druhý*, *pátý*, *desátý*, *stý* atd.;
podle vzoru *pěší*, *-í*, *-í*, na př. ***první***, ***třetí***, *tisící*.

Ve výrazích: *půl čtvrta* dne, *půl páta* zlatého, po *půl šestu* zlatém, *půl desáta*, *půl jedenácta*, *půl dvacáta* atp. jsou číslovky řadové *čtvrtý*, *pátý* atd. skloněny podle vzoru *dobr*.

182. 1. Číslovky druhové ***dvojí***, ***trojí***, ***obojí*** skloňují se podle vzoru *pěší*.

2. Vedle *dvojí*, *trojí*, *obojí* vyskytují se někdy také tvary *dvůj*, *dvoje*, *dvoje*, — *trůj*, *troje*. *troje*, — *obůj*, *oboje*, *oboje* —, skloňované

jako *náš* a *můj* (§ 168); ale vyskytují se jenom v některých pádech, totiž v nom. a akk. jedn. i množ.:

	rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn.	nom. *dvůj*	*dvoje*	*dvoje*
	akk. *dvůj* (neživ.)	*dvoji*	*dvoje* —
množ.	nom. *dvoji* (živ.)	*dvoje*	*dvoje*
	dvoje (neživ.)		
	akk. *dvoje*	*dvoje*	*dvoje.*

Praví se tedy na př.:

mužsk. jedn. nom. a akk. *dvůj* čin (vedle toho ovšem také *dvojí* čin); množ. nom. *dvoji* činové (vedle *dvojí* činové), akk. *dvoje* činy (v. *dvojí* činy);

žensk. jedn. nom. *dvoje* věc (v. *dvojí* věc), akk. *dvoji* věc (v. *dvojí* věc), množ. nom. akk. *dvoje* věci (v. *dvojí* věci);

střed. jedn. nom. akk. *dvoje* sukno (v. *dvojí* sukno), množ. *dvoje* sukna (v. *dvojí* sukna).

Pády ostatní jsou jako ve vzoru *pěší*, na př.:

jedn. gen. dvoj*ího* činu, dvoj*í* věci, dvoj*ího* sukna,
dat. dvoj*ímu* činu, dvoj*í* věci, dvoj*ímu* suknu atd.;
množ. gen. dvoj*ích* činův, dvoj*ích* věcí, dvoj*ích* suken,
dat. dvoj*ím* činům, dvoj*ím* věcem, dvoj*ím* suknům atd.

3. Slova ***dvé***, ***tré***, ***obé*** jsou původem svým též číslovky druhové, stažené z jedn. nom. akk. střed. dv*oje*, tr*oje*, ob*oje* (jako *mé* z m*oje* atd.). Ale pojímají se ve smyslu jmen podstatných (*dvé* asi = dvojice atd.), mají při sobě předmět počítaný v genitivě a jest tedy na př.:

nom. akk. *obé*, *dvé* holoubátek, *tré* dítek,
gen. *obého*, *dvého*, *trého*,
vol ze *dvého*, —
dat. k tomu *trému*,
lok. o tom *obém*, *dvém*, *trém*.

Instr. byl by *-ým*, ale není již v obyčeji.

4. Druhové číslovky s koncovkou *-er*, *-era*, *-ero* — na př. ***pater***, ***-era***, ***-ero*** — měly původně sklonění podle vz. *dobr*, *-a*, *-o* (§ 158); ale vedle toho vznikají a šíří se tvary ***paterý***, ***-erá***, ***-eré*** podle vzoru *dobrý*, *-á*, *-é*, a sklonění novočeské jest toto:

	rodu mužsk.	ensk.	střed.
jedn. nom.	(*pater*), *-erý*	pat*era*, *-erá*	pat*ero*, *-eré*
gen.	*-erého*	*-eré*	*-erého*
dat.	*-erému*	*-eré*	*-erému*
akk.	*-erého* (živ.) *-erý* (neživ.)	pat*eru*, *-erou*	pat*ero*, *-eré*
lok.	*-erém*	*-eré*	*-erém*
instr.	*-erým*	*-erou*	*-erým*
množ. nom.	(pat*eři*), *-eří* (živ.) pat*ery*, *-eré* (neživ.)	pat*ery*, *-eré*	pat*era*, *-erá*
gen.	*-erých*	*-erých*	*-erých*
dat.	*-erým*	*-erým*	*-erým*
akk.	pat*ery*, *-eré*	pat*ery*, *-eré*	pat*era*, *-erá*
lok.	*-erých*	*-erých*	*-erých*
instr.	*-erými*	*-erými*	*-erými*.

To jest: tvary podle vz. *dobrý* jsou v pádech všech, a vedle nich jsou tvary podle vz. *dobr* jenom v nom. a akk.; na př. *pater* (zastaralé) stav a pat*erý* stav, pat*era* věc a pat*erá* věc, pat*eru* věc a pat*erou* věc, pat*ero* sukno a pat*eré* sukno, pat*eři* (zastaralé) stavové a pat*eří* stavové, pat*ery* stavy a pat*eré* stavy, pat*ery* věci a pat*eré* věci, pat*era* sukna a pat*erá* sukna.

Jména pomnožná mívají při sobě v těchto pádech číslovky tyto obyčejně v tvaru jmenném: pat*ery* hodiny, pat*era* vrata, kamna.

Tak skloňuje se také: *koliker-* (*několiker-*, *všeliker-*) a nč. *vešker-* (jedn. nom. *veškeren*, *-era*, *-ero*, akk. *veškeren*, *-eru*, *-ero*, množ. nom. *veškeři*, *-ery*, *-era*, akk. *veškery*, *-ery*, *-era*).

5. Druhová číslovka rodu středního *-ero* béře se někdy ve významu jména podstatného a skloňuje se pak veskrze podle vzoru *dobro* (*město*). Na př. ***desatero*** božích přikázání, *čtvero* evangelistův, *patero* rad, *sedmero* svátostí atd.; gen. *desatera* přikázání, *patera* rad atd.; dat. k *desateru* přikázání atd.; lok. v *desateru* nebo *desateře* přikázání; instr. s *desaterem* přikázání; množ. *desatera*, *desater*, *desaterům* atd.

183. ***Jednoduchý***, *dvojitý*, *dvojnásobný* atp. skloňují se ovšem podle *dobrý*, *-á*, *-é*.

184. Číslovky tak zvané n e u r č i t é ***málo***, ***mnoho***, ***kolik*** (m. kolik*o*), ***tolik*** (m. tolik*o*) atp. jsou vlastně přídavná jména rodu středního. Skloňovala se náležitě podle vzoru *dobro* (*město*, v. § 158 č. 5) a předmět počítaný byl při nich v genitivě; na př.:

nom. *mnoho*,	*málo*, *tolik*	atd. lidí,	
gen. ze mnoh*a*,	mál*a*, tolik*a*	„ „	
dat. ke mnoh*u*,	mál*u*, tolik*u*	„ „	atd.

Ale to zůstává jen v nom. a akk. V pádech ostatních nastupuje změna (attrakce, v. § 399): skloňovací koncovky dostává výraz, jenž vyjadřuje předmět počítaný, číslovka pak *málo* ustrnuje v tvaru s koncovkou *-o*, jiné v tvaru s koncovkou *-a* pro všecky pády, na př.:

gen.	*těchto* mnoh*a*, tolik*a* atd. *lidí*,	neb	*těchto* málo *lidí*,
dat.	*těmto* mnoh*a*, tolik*a* atd. *lidem*,	„	*těmto* málo *lidem*,
lok.	*v těchto* mnoh*a*, tolik*a* atd. *lidech*,	„	*v těchto* málo *lidech*,
instr.	*těmito* mnoh*a*, tolik*a* atd. *lidmi*,	„	*těmito* málo *lidmi*.

185. ***Veš*** (= všechen), ***vše***, ***vše*** skloňuje se jako *náš*, *-e*, *-e*, ale v jednotném instr. mužsk. a stř̌ed. a množném gen., dat., lok. a instr. všech rodů jako *ten*, *ta*, *to*. Jest tedy:

		rodu mužsk.	žensk.	střed.
jedn.	nom.	*veš*	*vše*	*vše*
	gen.	*všeho*	*vší*	*všeho*
	dat.	*všemu*	*vší*	*všemu*
	akk.	*všeho* (živ.) *veš* (neživ.)	*vši*	*vše*
	lok.	(*ve*) *všem*	*vší*	*všem*
	instr.	*vším*	*vší*	*vším* —
množ.	nom.	*vši*(chni) (živ.) *vše*(chny) (neživ.)	*vše*(chny)	*vše*(chna)
	gen.	*všech*	*všech*	*všech*
	dat.	*všem*	*všem*	*všem*
	akk.	*vše*(chny)	*vše*(chny)	*vše*(chna)
	lok.	*všech*	*všech*	*všech*
	instr.	*všemi*	*všemi*	*všemi*.

V nominativech a akkusativech přistupují k *veš* rozmanité přívěsky, hlavně *-cek*, *-cken* a *-chen*:

všecek m. veš-*cek*,	žensk. vše-*cka*,	střed. vše-*cko*;	
všecken m. veš-*cken*,	„ vše-*ckna*,	„ vše-*ckno*;	
všechen m. veš-*chen*,	„ vše-*chna*,	„ vše-*chno*.	

Sklonění bylo tu původně v obou členech, jak se vidí na tvarech

jedn. nom.	mužsk.	*veš-cek;*	žensk.	vš*e*-ck*a*,	stř.	vš*e*-ck*o*.	
akk.	„	*veš-cek*,	„	vš*i*-ck*u*.	„	vš*e*-ck*o*.	
množ. nom.	„	vš*i*-chn*i*,	„	vš*e*-chn*y*.	„	vš*e*-chn*a*,	
akk.	„	vš*e*-chn*y*,	„	vš*e*-chn*y*,	„	vš*e*-chn*a*	atp.

Ale v prvním členu se sklonění v některých pádech zrušilo, na př. když jest

jedn. nom. mužsk.	vš*e*chen,	vš*e*cek atp.	místo	*veš*-chen atd..	
„ akk. žensk.	vš*e*chnu,	vš*e*cku atp.	„	vš*i*-chnu atd.	

V čísle množném bývají v gen. dat. lok. a instr. všech rodů

vedle tvarů:	také tvary:
všech	*všechněch*
všem	*všechněm*
všech	*všechněch*
všemi —	*všechněmi*,

t. j. první člen jest ustrnulý ve tvaru *vše-*, neskloňuje se, skloňovací koncovky má člen druhý *-chen*.

K *veš* patří také podst. jméno *vesmír*, vzniklé neporozuměním místo stč. *veš-mír* t. j. *veš* (*všechen*)-*svět*. Sklonění jeho způsobem starým jest: gen. *všeho míra*, dat. *všemu míru* atd.; sklonění pak nové, přiměřené přijatému novotnému znění „vesmír“, jest: gen. *vesmíru* dat. *vesmíru* atd.

186. Skloňování jmen cizích.

1. Jména cizí do češtiny přejatá dílem se skloňují, dílem neskloňují.

2. Jména přejatá skloňovaná řídí se dílem některým ze vzorů jmenných kmene *-o* neb *-a* (t. j. vzory mužsk. *chlap*, *oráč*, střed. *město*, *moře* a žensk. i mužsk. *ryba*, *vládyka*, *duše*, *panoše* a co k tomu dále patří, vzory položenými nahoře ve skloňování jmen podstatných v § 104 a násl.), — dílem vzorem *dobrý* nebo *pěší*.

3. Ke kterému z těchto vzorů jméno cizí patří, o tom rozhoduje jeho rod a koncovka.

4. Rodu je jméno přejaté v češtině mnohdy téhož, jehož je v jazyku svém. Jménům přejatým z jazykův, která rodu grammatického nemají, anebo takovým, kde nám rodu poznati nelze, dává se zvykem rod takový, jaký se hodí ke koncovce; na př. *Peking*, *Sinai* berou se

za jména rodu mužského, *Mexiko*. *Jericho*, *Borneo* za jm. rodu středního, *Kuba* za jm. r. ženského atd.

5. Koncovka bývá namnoze počeštěna, t. j. tak přetvořena, že slovo přejaté tím samým je spolu přikázáno jistému českému vzoru. Na př. jméno cizí rodu mužského *Moyses* zní česky *Mojžíš*, má koncovku počeštěnou *-š*, patří tedy k českému vzoru mužskému, jenž má v jedn. nom. na konci souhlásku měkkou, a to jest mezi vzory vytčenými *oráč*; a podle podobných známek patří *Alexí* ke vzoru *Jiří*. *Maří* a *orací* ke vz. *paní*, nč. *Marie* (trojslabičné) a *orace* ke vz. *duše* atd.

6. Většinou však přejímá se jméno cizí také s koncovkou cizí a řadí se k tomu vzoru, ke kterému dílem zněním, dílem původem koncovky se hlásí, dílem kam je zvyk klade.

a) U jmen slovanských rozhoduje vedle znění hlavně původ koncovky; na př. polské *Mickiewicz* vysl. Mickěvič skloňuje se podle vz. *oráč*, — srbskochorvatské *Ljubiša* podle *Máša* (§ 135), — polské a jihoslovanské přídavné *-ki*, *-ski*, *-cki*, *-čki* a ruské *-kij* atd. jako *dobrý*, na př. polské *Krasicki*, rus. *Dostojevskij*, chorv. *Rački*, gen. *-ého* atd., — ruské *-oj* jako *dobrý*, na př. *Tolstoj* (= tlustý) gen. Tolst*ého*, — jihoslovanské a ruské *-ov*, *-in* jako *bratrův* a *sestřin* (ale i instr. jedn. jest *-ovem*, *-inem*: Kostomar*ovem*, Pušk*inem*, nikoliv *-ovým*, *-iným*, v. § 158 č. 4).

b) U jmen jiných než slovanských rozhoduje znění koncovky a vedle toho velikou měrou také zvyk, který se vyvinul vlivem mluvnic cizích.

187. To platí zvláště o jménech řeckých a latinských, která se skloňují většinou tak, jak žádá rod a kmen z mluvnice řecké a latinské známý. Skloňují se tedy:

a) jména řecké a latinské deklinace první, na př.

Antigona, *nymfa* atp. (řeck. *-ē*) podle vzoru *ryba*;

Troia, *Troja* atp. podle vz. *duše*: gen. Troj*e*, dat. Troj*i*, akk. Troj*i*, vok. Troj*e* n. Troj*o*, lok. Troj*i*, instr. Troj*í*;

geometrie atp. s nom. *-ie* (nikoliv *-ia*) úplně podle vz. *duše*;

Medea, *idea* atp. podle vz. *ryba*, v některých pádech podle vz. *duše*: jedn. nom. *-ea*, gen. *-ey*, dat. *-ei*, akk. *-eu*, vok. *-eo*, lok. *-ei*, instr. *-eou* neb *-eí*; množ. nom. akk. *-ey* (neb *-eje*: *ideje*), gen. *-eí*, dat. *-eám*, lok. *-eách*, instr. *-eami*;

Agricola, *poeta* atp. (rodu mužsk.) podle vz. *vládyka*;

pomnožná *Atheny* podle vz. *ryby* (množ.), *Plataie*, *Plataje* podle vz. *duše* (množ.);

Pythagoras atp. podle vz. *vládyka*: gen. Pythagor*y*, dat. Pythagor*ovi*, akk. Pythagor*u* atd.;

Aeneas atp. též tak; *Archias* gen. *-ie*, akk. *-iu*.

β) Jména řecké a latinské deklinace druhé, na př.:

Homeros (řeck. *-os*), *Augustus* (lat. *-us*) podle vz. *chlap* (koncovka řecká *-os*, lat. *-us* zůstává jen v nom. jedn.): gen. Homer*a*, August*a*, dat. *-u*, *-ovi*, akk. *-a*, vok. *-e*, lok. *-u*, *-ovi*, instr. *-em*;

Alexandros (řeck.), *Alexander* (lat.) též tak;

rovněž tak, když před *-os*, *-us* předchází samohláska, na př. v řeck. jménech na *-ios*, lat. *-ius*, Hel*ios*, Ovid*ius* atd.;

neživotná mužsk. na *-os*, *-us* podle *dub*, na př. *Olympos*, *Olympus*, gen. *-u* atd.;

pomnožná *Delfi*, *Veji* atp. podle vz. *Uhři* (*Uhry*), *Lobkovici* (*Lobkovice*): nom. Delf*i*, Vej*i*, gen. *Delf*, *Vej*, dat. Delf*ům*, Vej*ům*, akk. Delf*y*, Vej*e*, lok. v Delf*ech* (*-ách*), ve Vej*ích*, instr. Delf*y* (*-ami*), Vej*i* (*-emi*);

Drepanon (řeck. *-on*), *Drepanum* (lat. *-um*, rodu středního) podle vz. *město*: gen. Drepan*a*, dat. lok. Drepan*u*, akk. = nom., instr. Drepan*em* (konc. ř. *-on*, lat. *-um* zůstávají jen v nom. akk. jedn.);

rovněž tak, když před *-on*, *-um* předchází samohláska, na př. ř. *-ion*, lat. *-ium*, *Ilion*, *Ilium*: gen. *Ilia*, dat. *Iliu* atd.;

rovněž tak při jménech obecných jako *substantivum*, *gymnasium*, *lyceum* atp., jen s tím rozdílem, že jména na *-ium*, *-eum* mají v množ. gen., dat., lok. a instr. tvary podle vzoru *moře*: jedn. nom. akk. substantiv*um*, gymnas*ium*, lyc*eum*, gen. substantiv*a*, gymnas*ia*, lyc*ea*, dat. lok. substantiv*u*, gymnas*iu*, lyc*eu*, instr. substantiv*em*, gymnas*iem*, lyc*eem*, množ. nom. akk. substantiv*a*, gymnas*ia*, lyc*ea*, gen. substantiv, gymnasi*í*, lyce*í*, dat. substantiv*ům*, gymnasi*ím*, lyce*ím*, lok. substantiv*ech*, gymnasi*ích*, lyce*ích*, instr. substantiv*y*, gymnasi*i* (*-emi*), lyce*i* (*-emi*).

γ) Jména řecké a latinské deklinace třetí zachovávají svůj cizí tvar v jedn. nominativě, neživotná též v akkusativě; naproti tomu v pádech ostatních berou se dílem vlastní jejich kmeny řecké nebo latinské, dílem kmeny k tomu konci zvláště utvořené, a k nim připojují se koncovky ze vzoru *chlap*, *dub*, když jsou to jména rodu mužského, na př.:

Hannibal, *Hamilcar* atp., gen. *-a* atd.;

aether gen. *aetheru* atd.;

Cicero, *Nero* atp., gen. *-ona*, dat. *-onovi* atd. (o zdomácnělých *Hugo*, *Otto*, gen. *-a* n. *-y*, nikoli *-ona*, v. § 118, 1);

Marathon (jm. místní) atp., gen. Marath*onu*, někdy též *-ona*;

Xenofon gen. *-onta* atd.;

Trapezus (město), gen. Trapez*untu* n. *-unta* atd.;

heros gen. hero*a*, dat. hero*u* (trojslab.) neb *-oovi* atd.;

Aristoteles, *Diogenes* atp., gen. *-la*. *-na* atd.;

Sofokles atp., gen. *-kla* a někdy též *-klea* atd.;

Borysthenes (řeka), gen. Borysthen*u*, někdy též -en*a* atd.;

Atys (jm. os.), *Halys* (řeka), gen. *-ya*, někdy též *-ye* (podle vz. *oráč*, *meč*), dat. At*yovi*, k Hal*yu* atd.;

Paris, *Adonis* atp. gen. *-ida*, dat. *-idovi* atd. —

Nebo připojují se koncovky ze vzorů *ryba* a *duše*, když jsou to jména rodu ženského, na př.:

Dido, *Juno* atp., gen. Did*ony*, Jun*ony*, dat. *-oně*, akk. *-onu* nebo jako nom., atd.;

Sapfo, *Kalypso*, *Echo* (víla), gen. Sapf*y*, dat. *-ě*, akk. *-u* nebo jako nom., atd.;

Klio, *Io* gen. Kl*ie*, dat. Kl*ii* atd., podle vz. *duše*;

Ceres gen. Cerer*y* atd.;

Demeter gen. Demetr*y* atd.;

Pallas, *Hellas* atp., gen. Pall*ady*, Hell*ady*, dat. *-adě*, akk. jako nom. nebo *-adu*, atd.;

Artemis, *Thetis*, *Memfis*, *tyrannis* atp., gen. *-idy* atd.;

Nemesis, *basis* atp. podle vz. *duše*: gen. *-e*, dat. *-i* atd.; některá ze jmen tohoto způsobu mají koncovku počeštěnou, na př. Konstantinopol*e*, Neapol*e*, prax*e*, thes*e*, hypothes*e* (též hypothes*a*), analys*e* (též -s*a*), ellips*a* a j.;

Erinys atp., jedn. gen. Erin*ye*, dat. *-yi*, akk. jako nom. nebo *-yi*, lok. *-yi*, instr. *-yí*; množ. nom. akk. *-ye*, gen. *-yí* atd., podle vzoru *duše*.

Jména rodu středního:

chaos a *pathos* berou se většinou do rodu mužského a skloňují se: gen. cha*osu*, path*osu* atd., podle vz. *dub*;

epos zachovává v čísle jedn. obyčejně svůj rod střední, v množ. béře se v rodu mužsk. a skloňuje se: gen. ep*osu* nebo ep*u* atd., množ. nom. akk. ep*osy* n. ep*y* atd.;

jména řecká rodu stř. s koncovkou *-ma* (někdy *-m-ma*)

1. některá jsou přejata z prostředí něm. nebo franc. ve tvaru *-m* (místo *-ma*) a jsou pojata za jména r. mužsk., na př. *system*, *diplom*, *epigram* atd.; ta skloňují se jako *dub*;

2. jiná jsou přejata ve tvaru *-ma*:

a) která z těch do jazyka obecného vnikla, jsou pojata za jména

r. žensk. a ke vz. *ryba*, na př. *rýma* (z *rheuma*), *panorama*, *trema*, gen. -*my* atp.; tak bývá někdy také *drama* (žensk.) gen. -*my* atd ;

b) která jen v jaz. knižném zůstala, zachovala rod střední a dílem se neskloňují, dílem se skloňují s kmenem -*mat*, na př. *asthma* gen. těžkého *asthma*... *drama* gen. řeckého *dramata* n. -*matu* atd.; —

jména latinská r. střed. na -*āle* dílem přestoupila v rod mužský a změnila koncovku v české -*ál*, dílem zachovala rod i koncovku z latiny; prvá skloňují se podle vz. *dub*, na př. *pluviál* gen. -*álu* atd., druhá takto: jedn. nom. akk. *numerale*, gen. -*e*, dat. -*i*, lok. -*i*, instr. -*em*, množ. nom. akk. numeral*ia* neb -*ie*, gen. -*ií*, dat. -*iím*, lok. -*iích*, instr. -*iemi*; — jako *numerale* atp. skloňují se také některá jm. pomnožná, na př. *Saturnalie* atp.;

jména vlastní střed. rodu jsou v tomto sklonění řídká, na př. *Tibur* (jm. místní), gen. z Tibur*u* neb -*a*, dat. Tibur*u* atd., — *Praeneste* gen. z Praenest*a* nebo -*e* (t. j zůstává neskloněno, tak i v dat. a lok.).

d) Jména latinské deklinace čtvrté:

mužská skloňují se podle vz. *dub*, na př. *census*, *ritus*, jedn. gen. -*u* atd. (konc. -*us* jen v nom. akk. jedn.); mnohá mají i v nominativě koncovku zčeštěnou: sen*át*, trakt*át* atp. m. -*ātus*;

ženská podle vz. *ryba* a *duše*, na př. *tribus* jedn. gen. trib*uy*, dat. trib*ui*, akk. jako nom., lok. -*ui*, instr. -*uí*; množ. nom. akk. trib*uy*, gen. -*uí*, dat. -*uím*, lok. -*uích*, instr. -*uemi*.

188. U jmen z jazyků jiných (t. kromě slovanštiny, řečtiny a latiny) rozhoduje rod a znění koncovky.

a) Jména rodu mužského skloňují se

podle vz. *chlap* (živ.), *dub* (neživ.), když se končí souhláskou tvrdou, na př. *Lessing*, *Byron*, *Descartes* (vysl. Dekart), *La Fontaine* (vysl. La-Fontén) atp., gen. Lessing*a*, Byron*a*, Descart*a* nebo Descartes*a* (vysl. Decarta), La Fontain*a* nebo La Fontaine*a* (vysl. La-Fonténa) atd.; *Lyon*, *Orléans* (vysl. Orlean), *Oxford* atp., gen. -*u* (podle některých též -*a*) atd.; — *feuilleton* atp., gen. -*u* atd.; —

k témuž vzoru *chlap* patří také jména románská na -*o*: *Marco*, *Pedro* atp., gen. -*a* atd.; —

podle vz. *oráč*, *meč*, když se končí souhláskou měkkou, na př. *Le Sage* (vysl. Le Sáž), *Macaulay*, *Kubilaj* atp., gen. od Le Sage (vysl. Le Sáže), Macaulaye, Kubilaje atd.; —

podle vzoru *Jiří* (*pěší*) skloňují se jména významu osobního, když koncovka zní -*í*, -*i* anebo též -*y*, -*ý*, na př. *Hölty*, *Savigny* (vysl. Saviňi), *Fleury*, *Derby*, *Széchenyi* (vysl. séčeňí), *Manzoni*, *Petöfi*, *Firdusi*, *Ali*, *kadi* atp., gen. -*yho*, -*yiho*, -*iho*, dat. -*ymu* atd.; —

podle vz. *vládyka*, když koncovka je tvrdá s *-a*, na př. *Petrarka* gen. *-y*, dat. *-ovi* atd.; —

podle vz. *panoše*, když koncovka jest *-e*, na př. *Goethe* gen. Goeth*e*, dat. Goeth*ovi* atd., ale tu bývá někdy též skloňování podle vz. *dobrý*, na př. *Linde* gen. Linde*ho*, dat. Linde*mu*.

Jména mužská s koncovkou některou jinou skloňují se na př.:

Sard*ou*, Boil*eau*, Richel*ieu* atp., gen. Sard*oua* atd.;

Len*au*, Solt*au* atp., gen. Lena*ua* atd.;

Ott*o*, Hug*o* atp., gen. Ott*y*, Hug*y*, nebo *-a* (nikoliv *-ona*).

Při jménech s koncovou souhláskou bývá někdy nestejnost a kolísání mezi vzory *chlap*, *dub* a *oráč*, *meč*, zvláště při jménech, jež se končí sykavkou.

Neživotná na *-c*: *tanec*, *palác* mají skloňování podle *meč*, gen. *-e*; ale *plac*: gen. *-u*.

Životná přichylují se obyčejně ke vzoru *oráč*. Na př.

-c: *Vincenc* gen. Vincenc*e*, *Rautenkranc* gen. *-ce*, *Schulz* — Schulz*e* (vysl. Šulc — Šulc*e*), *Fritz* — Fritz*e* (= Fric — Fric*e*) atd.;

-z: *markýz* gen. markýz*e*, *Francouz* gen. *-ze* atd.;

-s: *Weiss* gen. Weiss*e*, *Hais* gen. Hais*e*, *Fuchs* gen. Fuchs*e*, *Max* gen. Max*e*, *Kraus* gen. Kraus*e* (vysl. Krauze), *Alois* gen. Alois*e* atd., někdy též *-a*; příjmení na *-us*, na př. Dominikus atp., mají gen. *-usa* atd.

Koncovky těchto jmen *-c*, *-z*, *-s* jsou ovšem původem tvrdé; ale čeština přejavši tato jména vřadila je většinou do skloňování měkkého, zejména do vzoru *oráč*, *meč*.

Ve jménech francouzských souhláska na konci se nevyslovuje, na př. Mara*t* vysl. Mará, Duma*s* vysl. Dymá. V tvaru skloněném může se vysloviti, na př. gen. Mara*ta*; kde se nevyslovuje, tu není také skloňování a nepíše se tedy koncovka skloňovací, na př. gen. Alexandra-Dumas (nikoli Duma*sa*, poněvadž není zvykem vyslovovati zde *-sa*).

β) Jména rodu ženského řídí se podle možnosti těmi vzory českých jmen ženských, ke kterým ukazují jejich koncovky; na př.

Laur*a*, Moden*a*, Alton*a* atp. skloňují se podle vz. *ryba*;

La Man*che* (vysl. La-Manš), Marsei*lle* (vysl. Marse*j*) podle vz. *duše* (*hráz*); atd.

Vůbec pak počešťují jména ženská často svou koncovku již v jedn. nominativě: jména osobní přijímajíce koncovku *-ová*, na př. Gottsched*ová*, Vulpi*ová*, Maintenon*ová* atp., nebo koncovku *-ka*, na př. Stuart*ka*, ostatní pak měníce podle možnosti koncovku

domácí v českou *-a*, na př. *Garonne* č. Garonn*a*, *enquête* č. anket*a*, *Mathilde* č. Mathild*a* atd.

γ) Jména rodu středního řídí se podle možnosti zase příslušnými vzory rodu středního; na př.:

Jerich*o*, Ohi*o* atp. skloňují se podle vz. *město*;

kanap*e* gen. *-e*, dat. *-i* atd. podle vz. *moře*.

Jména místní, jež jsou původem pomnožná, berou se někdy za tvary čísla množného, na př. Nordhaus*y*, Tubink*y*, gen. z Nordhaus. z Tubink atd.; ale většinou béře se cizí nominativ za základ pro sklonění číslem jednotným: z Nordhausen*u*, z Tours*u* atd.

Jména cizí složená, jako na př. *Villa Franca*, *Thurn-Taxis* atp. skloňují se obyčejně jen v druhé či vůbec poslední své části: gen. z Villa-Frank*y*, lok. ve Villa-Franc*e*, a podobně gen. Thurn-Taxis*e* atd.

189. Velmi často nechává čeština jména cizí nesklonována. Na př. *Bordeaux*, gen. z-Bordeaux, lok. v-Bordeaux atd.; *Waterloo*, gen. u-Waterloo atd.; *Peru*, lok. v-Peru atd.; *Anjou*, gen. z-Anjou, lok. v-Anjou atd.; *Canterbury*, gen. z-Canterbury, lok. v-Canterbury atd.; *Sanssouci*, lok. v-Sanssouci atd.; Alexander *Dumas*, gen. od Alexandra Dumas atd.; a některá appellativa *-ma*: těžkého *asthma*, po prvém *schisma* atp.

Poznam. Domnění, že by neskloňování jmen cizích bylo s chybou a proti duchu jazyka, jest mylné. V starších spisích, mezi nimi též ve vzorné bibli Kralické, jest dokladův se jmény cizími nesklonėnými množství věru nesčíslné, a gen. „akademického gymnas*ium*“ s lokálem „při národním mus*eum*“ čte se i na titulním listě Jungmannova Slovníku. V duchu jazyka českého jest nejen snaha, skloňovati jména cizí, jež se snadno skloňovati dají, jako na př. *Sparta* gen. Spart*y*, *Oxford* gen. Oxford*u* atd., ale i snaha, nevnucovati českého skloňování slovům, která ho schopna nejsou. Praktické pravidlo, jež z toho vyplývá, jest: *Skloňujeme, co se snadno skloňovati dá anebo co se podle ustáleného již zvyku skloňuje, — všecko jiné necháváme nesklonováno.*

B. Nauka o časování.

190. 1. Naukou o časování rozumíme výklady o všelikých výrazích slovesných se stránky jejich tvarové, vzhledem k jejich utvoření.

Poznam. Některé z výkladů těchto patří vlastně do jiných částí mluvnice (do nauky o skloňování, do kmenosloví, do skladby);

aby se však příliš od sebe netrhalo, co jinak k sobě patří, nechávají se tyto výklady pohromadě a rozumějí se naukou o časování veškeré výklady o výrazích slovesných vzhledem k jejich utvoření (srov. § 96).

2. Výrazy slovesné jsou:

indikativ nebo způsob oznamovací, na př. *neseš*, *poneseš*, *nesl jsi*, *jsi nesen*;

imperativ nebo způsob rozkazovací, na př. *nes*, *buď nesen*;

kondicionál nebo způsob podmiňovací (n. spojovací), na př. *nesl bys*, *byl bys nesl*, *byl bys nesen*;

infinitiv nebo způsob neurčitý, na př. *nésti*, *nesenu býti*;

supinum nebo způsob dostižný, na př. *spat* (k infinitivu *spáti*);

participia, a to:

přechodník přítomný (nebo přechodník času přítomného), na př. *nesa* (číslo jedn. rodu mužsk.), *nesouc* (jedn. žensk. a střed.), *nesouce* (číslo množné všech rodův);

příčestí přítomné, na př. jedn. *vědom*, *-a*, *-o*, množ. *vědomi*, *-y*, *-a*;

přechodník minulý (nebo přechodník času minulého), na př. *nes* (číslo jedn. rodu mužsk.), *nesši* (jedn. žensk. a střed.), *nesše* (číslo množné všech rodův);

příčestí minulé činné, na př. jedn. *nesl*, *-a*, *-o*, množ. *nesli*, *-y*, *-a*;

příčestí minulé trpné, na př. jedn. *nesen*, *-a*, *-o*, množ. *neseni*, *-y*, *-a*;

podstatné jméno slovesné (substantivum verbale), na př. *nesení*.

3. Výrazy tyto jsou

dílem o jednom jen slově, na př. *neseme*, *poneseme*, *nésti* atp.; ty nazývají se tvary **jednoduché** nebo prosté; —

dílem jsou složeny ze slov několika, na př. *nesli jsme*, *byli bychom nesli*, *nesenu býti* atp.; to jsou výrazy **složité** neb opsané (perifrastické).

4. S jiné stránky dělí se výrazy slovesné v určité a neurčité.

Určité (finitní) jsou ty, v nichž jest vyjádřena také grammatická osoba podmětu. Jsou to indikativ, imperativ a kondicionál, na př. *nesu* (já), *nes* (ty), *nesli bychom* (my), *budou neseni* (oni).

Neurčité (infinitní) jsou ty, v nichž grammatická osoba podmětu vyjádřena není, a jsou to infinitiv, supinum, participia a podstatné jméno slovesné.

5. Výrazy určité, totiž indikativ, imperativ a kondicionál, jsou grammatické **způsoby** (modi).

Tvary neurčité jsou tvary jmenné, utvořené z kmenů slovesných: infinitiv, supinum a jméno slovesné jsou jména podstatná, participia pak jsou jména přídavná.

Někdy pokládají se také infinitiv a supinum za způsoby a proto se jim i jména způsobův dostalo.

6. Grammatická **osoba** (persona), která ve výrazích určitých je spolu vyjádřena, je trojí:

osoba první jednotná: *nesu*, *nesl jsem*, *nesl bych* — já;
množná: *neseme*, *nesli jsme*, *nesli bychom* — my;
„ druhá jednotná: *neseš*, *nesl jsi*, *nes*, *nesl bys* — ty;
množná: *nesete*, *nesli jste*, *neste*, *nesli byste* — vy;
„ třetí jednotná: *nese*, *nesl*, *nesl by* — on (ona, ono);
množná: *nesou*, *nesli*, *nesli by* — oni (ony, ona).

7. Při výrazích slovesných jest také rozdílné **číslo** (numerus). Jest jednotné (singulár) a množné (plurál); číslo dvojné (duál), které bylo v češtině staré, zaniklo u slovesa docela.

Ve výrazích určitých je číslo vyjádřeno spolu s osobou, v neurčitých spolu s koncovkou pádovou. Na př. v nese*me* je v příponě 1. os. *-me* vyjádřeno spolu číslo množné, v *neslo* je v koncovce nominativu *-o* vyjádřeno spolu číslo jednotné, atd.

8. Kromě toho rozeznává se při výrazích slovesných také čas a rod.

Čas (tempus) jest
- přítomný (praesens), na př. *nesu*, *píši*;
- budoucí (futurum), na př. *budu psáti*;
- minulý (perfektum), na př. *nesl jsem*;
- předminulý (plusquamperfektum), na př. *byl jsem nesl*.

Tvary *padnu*, *ponesu*, *napíši* atp. mají význam budoucí, ale se stanoviště tvaroslovného jsou to tvary praesentní.

Rod (genus) rozeznává se:
- činný (activum), na př. *nesu*, *kvetu*, *spím*, *modlím se*, *chválím se*; a
- trpný (passivum), na př. *jsem nesen*, *bývám chválen*.

Poznam. Nejen *nesu* atp., nýbrž také *kvetu*, *spím* atp. jsou se strany tvaroslovné (a též se syntaktické) rodu činného, a taktéž slovesa zvaná zvratná *modlím se*, *chválím se* atp. (v. § 521).

9. Další výklady o časování **dělíme** ve výklady
I. o tvarech slovesných jednoduchých a
II. o výrazích slovesných složitých (perifrastických).

Poznam. Výklady o slovesích podle kolikosti a dokonavosti děje patří do skladby (v. §§ 517—519)

I. Slovesné tvary jednoduché.

191. Každý jednoduchý tvar slovesný skládá se z kmene a přípony ohýbací.

A. Přípony ohýbací slovesných tvarův jednoduchých.

192. 1. Přípony ohýbací při tvarech těchto jsou
dílem přípony osobní — při indikativu a imperativu;
dílem přípony pádové — při tvarech jmenných.

2. Přípony osobní zachovaly se jenom částečně. Zejména na př.:
v 1. os. jedn. jse*m* (m. jes-*m*), dá*m* (m. dad-*m*) a j. jest přípona osobní -*m* (za starší -*mь*);
v 2. os. jedn. j*si* (m. jes-*si*) je přípona osobní -*si*;
v neseš, vedeš atp. je přípona osobní -*š* (za starší -*šь*);
v 3. os. jedn. jes*t* je přípona osobní -*t* (za starší -*tь*);
v 1. os. mn. indik. vede*me*, vede*m*, imperat. veď*me*, tiskně*m* atp. je přípona osobní -*me*, -*m* (z -*mъ*);
v 2. os. mn. indik. vede*te*, imperat. veď*te* atp. je přípona osobní -*te*.

V jiných případech je přípona osobní buď odsuta, na př. v 3. os. jedn. *nese* (místo nese*tь*), — buď tak splynula s kmenem, že jí v tvaru českém nelze viděti, na př. v 1. os. jedn. *nesu* (ze staršího *nesą*, kdež -*ą* je z bývalého -*ā*-*m*).

V 1. os. mn. jsou přípony -*me* (stsl. též tak) a -*m* (z -*mъ*) původu rozdílného, ale platnosti stejné.

3. Přípony pádové slovesných tvarů jmenných jsou zastřeny ještě více. Na př. příčestí min. trp. *nesen* vzniklo z nes-eno-*m*, kdež -*m* bylo příponou pádovou (akkusativu jedn.).

B. Kmeny slovesných tvarův jednoduchých.

193. 1. Když od tvaru slovesného odepneme příponu ohýbací, dostaneme kmen.

Na př.:
v indikativě 1. os. množ. nese*me*, tiskne*me* atp. jest -*me* přípona osobní (v. § 192 č. 2); odepněme ji a dostáváme kmen: *nese*-, *tiskne*-;

v témž indikativě 2. os. množ. nese*te*, tiskne*te* atp. jest *-te* přípona osobní; odepněme ji a dostáváme týž kmen: *nese-*, *tiskne-*;
v imperativě 1. os. množ. teskně*me*, 2. os. množ. tiskně*te* atp. jsou přípony osobní *-me*, *-te*; odepněme je a dostáváme kmen *tiskně-*;
v příčestí min. trp. *nesen*, vzniklém z původního neseno*m*, je přípona pádová *-m*; odepněme ji a dostáváme kmen *neseno-*.

2. Kmeny tyto utvořeny jsou namnoze zvláštními příponami kmenotvornými; na př. kmen *nese-* jest utvořen příponou kmenotvornou *-e*, = *nes-e-*, kmen *neseno-* příponou *-eno*, = *nes-eno-*.

3. Pro výklady další je důležito poznati kmen infinitivní (základní) a kmen praesentní.

194. **1. Kmen infinitivní (základní).**

1. Infinitiv má koncovku *-ti*; na př. nés*ti*, prosi*ti*, děla*ti* atd. Když tuto koncovku odepneme, dostaneme kmen infinitivní základní; tedy *nes-*, *prosi-*, *děla-* atd. Kmen tento budeme nazývati kratčeji kmenem infinitivním.

2. Kmen infinitivní je v češtině (a vůbec ve slovanštině) šestera druhu, a podle toho dělí se sloveso české (a vůbec slovanské) v **šestero tříd.**

Třída první obsahuje slovesa, jejichžto kmen infinitivní nemá **nijaké zvláštní přípony** kmenotvorné; kmeny takové jsou na př. *nes-* v inf. *nésti*, *ved-* v inf. *vésti* vzniklém z *ved*ti, *pek-* v inf. *péci* vzniklém z *pek*ti, *kry-* v inf. *krý*ti.

Třída druhá obsahuje slovesa, jejichžto kmen infinitivní má příponu kmenotvornou **-nu** (za starší *-nǫ*); na př. *mi-nu-* v inf. *minou*ti stč. *minú*ti (part. *minul*. *minut*), *tisk-nu-* v inf. *tisknou*ti atp.

Třída třetí obsahuje slovesa, jejichžto kmen infinitivní má příponu kmenotvornou **-ě** neb **-e** (za původní *-ē*); na př. *um-ě-*, *trp-ě-*, *sluš-e-*, *slyš-e-*, v infinitivech *umě*ti, *trpě*ti, *sluše*ti, *slyše*ti atp.

Třída čtvrtá obsahuje slovesa, jejichžto kmen infinitivní má příponu kmenotvornou **-i**; na př. *pros-i-* v inf. *prosi*ti atp.

Třída pátá obsahuje slovesa, jejichžto kmen infinitivní má příponu kmenotvornou **-a**, **-(j)a**, anebo **-ě**, **-e** vzniklé ze staršího *-(j)a*; na př. *děl-a-* v inf. *děla*ti, *tes-a-* v inf. *tesa*ti, *la-ja-* v inf. *láti* vzniklém z *laja*ti, *pouště-* vzniklé z *pústja-* v inf. *pouště*ti (místo staršího *púšča*ti), *sáze-* vzniklé ze *sádja-* v inf. *sázeti* (místo staršího *sáza*ti) atd.

Třída šestá obsahuje slovesa, jejichžto kmen infinitivní má příponu kmenotvornou **-ova**; na př. *kup-ova-* v inf. *kupova*ti atd.

Z některých kořenův má čeština slovesa ve všech těchto třídách. Zejména:

z koř. *sed-* je v třídě I. stč. *siesti*, II. *sednouti*, III. *seděti*, IV. *saditi*, V. *sedati* a *sázeti*, VI. *(vy)sazovati*;

z koř. *leg-* je I. stč. *léci*, II. *lehnouti*, III. *ležeti*, IV. *(po)ložiti*, V. *lehati*, VI. *(po)lehovati*;

z koř. *vęz-* je I. stč. *viezti*, II. *váznouti*, III. *vězeti*, IV. *věziti*, V. *vázati*, VI. *(s)vazovati*.

195. **2. Kmen praesentní.**

1. Kmen praesentní dostaneme, když od indikativu (praes.) odepneme příponu osobní. Na př. v 1. os. množ. nese*me*, vede*me*, mine*me*, kupuje*me*, prosí*me*, js*me* (m. jes*me*) je *-me* přípona osobní, tedy jsou *nese-*, *vede-*, *mine-*, *kupuje-*, *prosí-*, *jes-* kmeny těchto tvarův praesentních, jsou kmeny praesentní.

2. Kmeny praesentní jsou rozdílné.

Rozdílnost vidíme již u příkladech uvedených, kdež jest koncovkou kmenovou dílem *-e* (nes*e*-, ved*e*-, min*e*-, kupuj*e*-), dílem *-í* (pros*í*-), dílem souhláska (je*s*-).

Rozdíl další bývá podle osob: nes*e*- je kmen pro 2. a 3. os. jedn. a pro 1. a 2. množnou (nes*e*-š, nes*e*, nes*e*-me, nes*e*-te), — kdežto pro 3. os. množnou je kmen nes*o*- (*nesou* vzniklo ze staršího *nesątь* a toto z nes*o*-нтъ); atd.

3. Nejdůležitější jest rozdíl mezi praesentními kmeny souhláskovými a samohláskovými.

Souhláskové jsou *dad-* (dáti), *věd-* (věděti), *(j)ěd-* (jísti) a *jes-* (jsem);

samohláskové jsou všecky ostatní.

4. Kmeny praesentní samohláskové utvořeny jsou zvláštními kmenotvornými příponami z kmenův jiných nebo z kořenův; na př.:

kmen praesentní *neso-* jest utvořen z kořene *nes-* příponou kmenotvornou *-o*;

kmen praesentní *nese-* utvořen z téhož kořene příponou *-e*;

kmen *kupuje-* utvořen z kmene *kupu-* příponou *-je*, atd.

U kmenů souhláskových přípon takových není.

Přípony tyto nazývány jsou někdy známkami nebo příznaky kmenův praesentních. Kmeny samohláskové slovou podle toho příznakové, kmeny souhláskové pak bezpříznaké.

C. *Tvary infinitivní a praesentní.*

196. Z tvarů slovesných jednoduchých některé tvoří se z kmene infinitivního a slovou proto tvary infinitivní, — naproti ostatním, jež jsou tvary praesentní.

197. **1. Tvary infinitivní.**

Tvary infinitivní jsou: infinitiv, supinum, přechodník minulý, příčestí minulé činné. příčestí minulé trpné a podstatné jméno slovesné.

V češtině staré patřil sem také aorist.

198. *a) Infinitiv.*

1. Tvoří se z kmene infinitivního koncovkou *-ti*; na př. *nés-ti*, *péci* = *pek-ti*, *minou-ti*, *umě-ti*, *prosi-ti*, *děla-ti*, *kupova-ti*.

2. Infinitiv jest původem svým ustrnulý pád jednotný (genitiv, dativ, lokál) jména podstatného, utvořeného příponou *-tь* a skloněného tedy podle vzoru *kost*. Jako gen., dat., lok. kos*ti* patří k nominativu kos*t* (= kos*tь*), tak předpokládáme také k infinitivu *-ti* nominativ *-tь*.

3. Ztrátou samohlásky *-i* a ztvrdnutím mění se koncovka infinitivní *-ti* záhy v *-t*: umě*ti* v umě*t*, prosi*ti* v prosi*t* atd. Tvar tento — umě*t*, prosi*t* atd. — jest rozšířen v jazyku obecném. Koncovkou podobá se starému supinu, ale supinem není.

V některých nářečích je místo *-ti* a *-t* koncovka *-ť*: umě*ť*, prosi*ť*.

V jazyku spisovném má odevždy a dosud velikou převahu tvar *-ti*; je to tvar spisovný náležitý. Vedle něho tvar *-t* ode dávna, ale jen jako výjimka se vyskytuje. Tvar *-ť* vyskytuje se v jazyku spisovném jako novota teprv od nedávna a jen u spisovatelův některých.

4. Infinitivy dvouslabičné mají slabiku první zpravidla zdlouženou; na př. *nesu*-n*é*sti, vn*é*sti, *vedu*-v*é*sti, zv*é*sti, *kladu*-kl*á*sti, *hraji*-hr*á*ti, *kryji*-kr*ý*ti, skr*ý*ti, *chtěl*-cht*í*ti (stč. cht*ie*ti), *mřel*-mř*í*ti (stč. mř*ie*ti), *ctil*-ct*í*ti atd.

Z pravidla tohoto vyjímají se jenom slovesa m*o*ci, v*r*ci, j*e*ti, p*ě*ti (pěji), sp*ě*ti (spěchati). Některá pak mívají někdy slabiku zdlouženou, někdy nezdlouženou; na př. čn*í*ti a čn*ě*ti, čp*í*ti a čp*ě*ti, pn*í*ti a pn*ě*ti, sm*í*ti a sm*ě*ti, chv*í*ti se a chv*ě*ti se.

5. Když infinitiv dvouslabičný je složen s předponou nebo s *ne-* a tím jest učiněn trojslabičný nebo i čtyrslabičný, tedy je

slabika kmenová někdy zdloužena, někdy nezdloužena. Pravidlo jest toto:

a) Za dlouhé -*á*ti infinitivu dvouslabičného má infinitiv víceslabičný krátké -*a*ti. Na př. d*á*ti-vyd*a*ti, pod*a*ti, ned*a*ti, rozd*a*ti atd.; zn*á*ti — pozn*a*ti, uzn*a*ti, nezn*a*ti . . .; hn*á*ti — zahn*a*ti, pohn*a*ti . . .; br*á*ti — sebr*a*ti, nabr*a*ti, odebr*a*ti, rozebr*a*ti, podebr*a*ti ...; zv*á*ti — pozv*a*ti, vyzv*a*ti . . .; stl*á*ti — ustl*a*ti . . .; db*á*ti — nedb*a*ti; sp*á*ti — zasp*a*ti . . . ; atd.

Jenom tam zůstává dlouhé -*á*ti také v infinitivě víceslabičném, kde vzniklo stažením; tedy v slovesích *báti se* (m. b*oja*ti), *státi* (m. st*oja*ti) a ve slovesích třídy V. vzoru 4.: *láti* (m. l*aja*ti), *smáti se* (m. *smieti*, ze sm*ъja*ti) atd. Na př. báti se, — nebáti se; st*á*ti — post*á*ti, vyst*á*ti, přest*á*ti . . .; l*á*ti — vyl*á*ti; k*á*ti — vyk*á*ti, pok*á*ti; t*á*ti, rozt*á*ti, net*á*ti; sm*á*ti se — vysm*á*ti se, a podle toho také hř*á*ti — ohř*á*ti; atd.

Shodně s pravidlem tímto je st*á*ti (*stojím*) — přest*á*ti . . ., a naproti tomu st*á*ti (*stanu*) — přest*a*ti atd.

b) Za dlouhé původní -*í*ti infinitivu dvouslabičného (t. j. v těch slovesích, kde i stará čeština měla -*íti* a kde je příčestí min. čin. -*il*) má infinitiv víceslabičný v jazyku starším krátké -*iti*; na př. ct*í*ti (příč. ct*i*l) — uct*i*ti, poct*i*ti, nect*i*ti; mst*í*ti — pomst*i*ti; křt*í*ti — pokřt*i*ti; p*í*ti — vyp*i*ti; b*í*ti — zab*i*ti; ž*í*ti — už*i*ti atd. Vyňato jest j*í*ti — vyj*í*ti, naj*í*ti, přij*í*ti atd. Ale výslovnost nynější se tu kolísá, pročež doporoučí se psaní novější -*í*ti, t. j. s koncovkou stejnou v inf. víceslabičném jako ve dvouslabičném: ct*í*ti — uct*í*ti . . .; mst*í*ti — pomst*í*ti, křt*í*ti — pokřt*í*ti, b*í*ti — zab*í*ti, ž*í*ti — už*í*ti atd.

c) Všude jinde jest v infinitivě víceslabičném táž slabika zdloužena jako ve dvouslabičném. Zejména jest to:

α) při infinitivech -*í*ti, kde -*í*- jest nepůvodní (t. j. kde vzniklo zúžením ze stč. -*ie*ti a kde příčestí min. činné má samohlásku *jinou* než -*i*-); na př. t*í*ti (stč. t*ie*ti, příč. t*a*l) — rozt*í*ti, vz*í*ti (stč. vz*ie*ti) — nevz*í*ti, ž*í*ti (stč. ž*ie*ti, žnu) — pož*í*ti, mř*í*ti (stč. mř*ie*ti, příč. mř*e*l) — umř*í*ti, tř*í*ti (stč. tř*ie*ti, příč. tř*el*) — natř*í*ti, př*í*ti (stč. př*ie*ti, příč. př*e*l) — podepř*í*ti, rd*í*ti se (stč. rd*ie*ti, příč. rd*ě*l) — zard*í*ti se, zn*í*ti (stč. zn*ie*ti) — zazn*í*ti, d*í*ti (stč. d*ie*ti) — od*í*ti, pod*í*ti se, nad*í*ti se atd.; — jenom u tvarův třídy III. a ve *mlíti* - *mleti* bývá někdy též slabika krátká: zazn*ě*ti vedle zazn*í*ti, zahřm*ě*ti v. zahřm*í*ti, pocht*ě*ti v. pocht*í*ti, seml*e*ti v. seml*í*ti atd.; místo pojm*í*ti pak je pojm*ě*ti n. pom*ě*ti pravidlem;

β) při infinitivech -*ý*ti; na př. b*ý*ti — dob*ý*ti, nab*ý*ti, vyb*ý*ti atd., kr*ý*ti — přikr*ý*ti, m*ý*ti — um*ý*ti, r*ý*ti — vyr*ý*ti, t*ý*ti — rozt*ý*ti, v*ý*ti — zav*ý*ti atd., srov. ob. dob*ej*t, přikr*ej*t, um*ej*t atd. (délka je tu dosvědčena pro jazyk novější, nikoli též pro češtinu starou);

γ) při infinitivech -*ou*ti; na př. hn*ou*ti — vyhn*ou*ti, schn*ou*ti — uschn*ou*ti, z*ou*ti — ob*ou*ti, pl*ou*ti — vypl*ou*ti atd.;

δ) při infinitivech kmenův *souhláskových* (souhláskou zakončených); na př. *nes-*, n*é*sti — přin*é*sti . . ., *lez-*, lézti — vyl*é*zti . . ., *klad-*, kl*á*sti — nakl*á*sti . . ., rost-, r*ů*sti — ner*ů*sti . . ., *tluk-*, tl*ou*ci — roztl*ou*ci atd.

199. *b) Supinum.*

1. Tvoří se z kmene infinitivního koncovkou *-t* (ze staršího *-tъ*); na př. *spa-t*, *soudi-t*.

2. Původem svým jest supinum ustrnulý akkusativ jednotný jména podstatného, utvořeného příponou *-tъ* (= pův. *-tŭ*).

3. K infinitivu sp*á*ti je supinum sp*a*t atd.; v dvouslabičném infinitivě je slabika první zdloužena, v supinu se nedlouží. Ale v s*ou*diti stč. s*ú*diti atp., kde je slabika dlouhá ve všech tvarech, jest ovšem i v supinu: s*ú*dit, s*ou*dit.

4. Supinum z jazyka českého vyhynulo; zachovaly se jen zbytky jeho ve rčeních: jdu *spat*, přijde *soudit* živých i mrtvých.

200. *c) Přechodník minulý.*

1. Tvoří se z kmene infinitivního

a) koncovkou *-v*, *-vši*, *-vše*, když kmen se končí samohláskou; na př. *minu-v*, *-vši*, *-vše*, *umě-v* . . ., *prosi-v* . . ., *děla-v* . . ., *kupova-v* . . .;

b) když kmen se končí souhláskou, je koncovka bez *-v*; tedy na př. *nes*, *nes-ši*, *nes-še*, — *ved*, *-ši*, *-še*, — *řek*, *-ši*, *-še*.

2. V jazyku spisovném tvoří se z tohoto přechodníku dále přídavné jméno určité s koncovkou *-ší* n. *-vší*, na př. *padší*, *byvší*.

201. *d) Příčestí minulé činné.*

1. Tvoří se z kmene infinitivního koncovkou *-l*; na př. *nes-l*, *-a*, *-o*, *minu-l* . . ., *umě-l* . . ., *prosi-l* . ., *děla-l* . ., *kupova-l* . . atd.

Koncovka *-l* po souhláskách u výslovnosti obecné se vynechává, na př. *nes* m. nes*l*, *pad* m. pad*l*; jazyk spisovný toho nedopouští.

2. Z příčestí toho jest dále utvořeno přídavné jméno určité s koncovkou *-lý*, na př. *minulý, -á, -é, umělý . . ., znalý . . ., zvrhlý . . ., padlý* atd.

202. *e) Příčestí minulé trpné.*

1. Tvoří se z kmene infinitivního koncovkou *-en* nebo *-n* nebo *-t*. Na př. *nes-en, -ena, -eno . . ., proš-en* (z *prosjen*), *-ena, -eno . . ., umě-n, -na, -no . . ., dělá-n, -na, -no . . ., kupová-n, -na, -no . . ., minu-t, -ta, -to . . ., kry-t, -ta, -to . . .* atd.

Slovesa *-ati, -áti* mají v tomto příčestí vždy dlouhé *-án, -ána, -áno*; na př. d*áti* — d*án*, děl*ati* — děl*án*, kupov*ati* — kupov*án* atd.

Ve spisích starších, zřídka v nových, vyskýtá se příčestí toto u některých sloves také s koncovkou zdlouženou *-ín* nebo *-án* za obyčejné krátké *-en* neb *-ěn*; na př. zavř*ín*, *-ína*, *-íno* . . ., jm*ín* . . ., vid*ín* . . ., od*ín* . . ., spatř*ín* . . ., poušt*ín* . . ., drž*án* . . ., slyš*án* atp.

2. Z příčestí tohoto jest dále utvořeno přídavné jméno určité s koncovkou *-ný, -tý*; na př. *nesený, dělaný, krytý.*

203. *f) Podstatné jméno slovesné.*

1. Tvoří se z příčestí minulého trpného koncovkou *-í* (stč. *-ie*): *nesen-í, uměn-í, prošen-í, dělán-í, kupován-í, minut-í, kryt-í.* Z kmene infinitivního pochází tím, že příčestí min. trp. utvořeno je z něho: *nesení = nes-en-í.*

Poznam. V oddělení D (§ 210 sl.) uvozujeme ve vzorech podstatné jméno slovesné jen tam, kde je při něm nějaká zvláštnost; všude jinde přestává se na příčestí minulém trpném, z něhož slovesné jméno podstatné snadno se utvoří.

2. Slabika předposlední bývá někdy krátká, někdy dlouhá, totiž:

a) když je tu samohláska *jiná* než *-a-*, je slabika vždy krátká; na př.: cht*ě*ní, um*ě*ní,ház*e*ní, lov*e*ní, p*i*tí, hn*u*tí, m*y*tí;

b) když je tu samohláska *-a-* a tvar je

dvouslabičný, jest dlouhé *-ání* jen tam, kde *-á-* vzniklo stažením (b*á*ní, st*á*ní — stojím, l*á*ní, t*á*ní, sm*á*ní . . ., sr. § 198 č. 5, a); jinde jest krátké *-aní*, na př. br*a*ní, zv*a*ní, dr*a*ní, pr*a*ní, cp*a*ní, stl*a*ní, lh*a*ní, ps*a*ní, sp*a*ní atd.; — odchylky jsou řídké, na př. d*á*ní, st*á*ní (stanu), lk*á*ní;

když je slabik více než dvě, bývá vždy dlouhé *-ání*; na př. pok*á*ní, vol*á*ní, koup*á*ní, rozmlouv*á*ní, vyd*á*ní, povst*á*ní, pobr*á*ní, pozv*á*ní, seps*á*ní atd.

Vedle kázání bývá mnohdy psáno též káz*an*í; je to zbytek způsobu starého.

204. *g) Aorist.*

Z kmene infinitivního základního tvořil se také staročeský aorist; na př. *vidě-ch* (= viděl jsem).

Tvar ten z jazyka vyhynul; jenom zbytek se ho zachoval v biblickém *vece* (= řekl) a v *bych*, *by*, *bychom* (= *by-ch* atd., v. § 301 č. 3).

205. **2. Tvary praesentní.**

Tvary praesentní jsou: indikativ (praes.), imperativ, přechodník přítomný a příčestí přítomné.

206. *a) Indikativ.*

1. Tvoří se z kmene praesentního náležitými příponami osobními; na př. *nese-me*, *kryje-me*, *tiskne-me*, *prosí-me*, *js-me* m. *jes-me*, *dáme* m. *dad-me*.

2. Tvary jeho v jednotlivých osobách jsou tyto:

V 1. os. jedn.: nes*u*, tiskn*u*, ber*u*; kryj*i*, laj*i*, kupuj*i*, teš*i*; dá*m*; dělá*m*; sází*m*, umí*m*, trpí*m*, prosí*m*.

Koncovka -*i* vznikla přehláskou ze staršího -*u*; na př. kryj*i*, laj*i*, kupuj*i*, teš*i* stč. kryj*u* atd. Za spisovné kryj*i*, teš*i* atd. je v nářečích obecných kryj*u*, teš*u* atd. Koncovka -*u* dílem z doby staré se tu drží, hlavně pak napodobením tvarů tvrdých ve*du*, pe*ku* atp. jest obnovena, a vniká odtud namnoze také do jazyka spisovného; u kmenův a sloves některých vzoru *tesati* je -*u* téměř pravidlem, na př. hýb*u*, syp*u*, dřím*u*, kašl*u* atd. (místo hýb*i*, syp*i*, kašl*i*, v. § 275 č. 3 a § 276).

Koncovku -*m* měla původně jenom slovesa kmene praesentního, souhláskového: dá*m* (m. dad*m*, kmen da*d*-), ví*m* (stč. vie*m*, km. vě*d*-), jí*m* (stč. jie*m*, km. jě*d*-) a jse*m* (m. jes*m*, km. je*s*-), pak také sloveso (j)má*m*.

Místo dělá*m*, sází*m*, umí*m*, trpí*m*, prosí*m* bylo stč. dělaj*u*, sázěj*u*, uměj*u*, trp*u*, proš*u*; koncovku -*m* dostala tato slovesa později analogií podle dá*m*, (j)má*m*, vie*m* (nč. ví*m*) a jie*m* (jí*m*).

V 2. os. jedn.: neseš, kryješ, tešeš atd.; děláš; sázíš, umíš, trpíš, prosíš; — js*i*.

Koncovky *-š* (za starší *-šь*) a *-si* jsou rozdílné přípony této osoby; v. § 192 č. 2.

V 3. os. jedn.: *nese*, *kryje*, *teše* atd.; *dělá*, *sází*, *umí*, *trpí*, *prosí*; — jes*t*.

V jes*t* je *-t* (za starší *-tь*) přípona této osoby; v. § 192 č. 2.

V *nese* atd. byla prvotně táž přípona osobní, ale již v nejstarších památkách jest odsuta.

V 1. os. množ.: nese*me* nebo nese*m*, kryje*me* nebo kryje*m* atp.; dělá*me*, sází*me*, umí*me*, trpí*me*, prosí*me*, dá*me*.

-me a *-m* (původu rozdílného) jsou přípony této osoby; v. § 192 č. 2.

Kde 1. os. jednotná má *-m*, tu bývá v 1. os. množné vždy *-me*: jedn. dělá*m* — množ. dělá*me* atd.; jindy bývá *-me* i *-m*, na př. nese*me* nebo nese*m* atd.

V 2. os. množ.: nese*te*, dělá*te*, trpí*te* atd.

-te je přípona této osoby; v. § 192 č. 2.

V 3. os. množ.: nes*ou*, tiskn*ou*, ber*ou*; kryj*í*, laj*í*, kupuj*í*, teš*í*; dělaj*í*, sázej*í*, uměj*í*; trp*í*, pros*í*; věd*í*, jed*í*.

Místo *-ou* bylo stč. *-ú*: nes*ú*, tiskn*ú* atd.

V kryj*í*, laj*í*, kupuj*í*, teš*í*, dělaj*í*, sázej*í*, uměj*í* atp. vzniklo *-í* přehláskou ze staršího *-ú*: stč. kryj*ú*, kupuj*ú*, teš*ú* atd.

V trp*í*, pros*í*, věd*í*, jed*í* atd. jest *-í* ze staršího *-ie*.

V jazyku obecném odsouvá se *-í* z tvarův, jako jsou děl*ají*, sáz*ejí*, um*ějí*, a říká se: (oni) děl*aj*, sáz*ej*, um*ěj*; jazyk spisovný toho nedovoluje.

V jazyku obecném říká se dále krej*ou*, laj*ou*, přej*ou*, kupuj*ou*, teš*ou* atp.; jazyk spisovný tvarů takových nedovoluje, kromě u kmenův a sloves některých vzoru *tesati*, kdež jsou nyní pravidlem: hýb*ou*, syp*ou*, dřím*ou*, kašl*ou*, lž*ou* (v. § 276).

Poznam. V jazyku obecném říká se chybně (oni) trp*ěj*, pros*ej* atp. místo trp*í*, pros*í*. To pak svádí k chybám: trp*ějí*, pros*ejí* atp., ano též k chybným přechodníkům: trp*ějíce*, pros*ejíce* atp. Chyb těch vystříháme se skoro vesměs, když podle starého pravidla hledíme k imperativu: 3. osoba množná má koncovku *-ějí* neb *-ejí*, kde imperativ (2. os. jedn.) má *-ěj* neb *-ej*, všude jinde má jen *-í*. Jest na př.:

impt. um*ěj*, sáz*ej*, tedy 3. os. mn. um*ějí*, sáz*ejí* — a též přechodník přít. um*ěje*, *-ějíce*, sáz*eje*, *-ejíce*;

impt. *trp*, *pros*, tedy 3. os. mn. trp*í*, pros*í* — a přech. přítomný trp*ě*, trp*íce*, pros*e*, pros*íce*.

207. *b) Imperativ.*

1. Tvoří se náležitými příponami osobními z kmene imperativního; na př. tiskně-*me* n. tiskně-*m*, tiskně-*te*.

Kmen imperativní řídí se kmenem praesentním a proto počítá se imperativ též mezi tvary praesentní.

2. Tvary jeho v jednotlivých osobách jsou tyto:

v 2. a 3. os. jedn.: *nes*, *nesi-ž*; *jdi*, *tiskni* atd.;

v 1. os. množ.: nes*me*; jdě*me*, tiskně*me*, -*m* atd.;

v 2. os. množ.: nes*te*; jdě*te*, tiskně*te* atd.

Pro os. 1. jedn. a 3. množ. imperativu není.

3. V jedn. č. 2. a 3. os. *jdi*, *tiskni* atp. jsou přípony osobní (-*s* a -*t*) odsuty.

V indik. tiskn*e*-me, tiskn*e*-te a impt. tiskn*ě*-me, tiskn*ě*-te atp. zachoval se rozdíl mezi kmenem praesentním tiskn*e*- a imperativním tiskn*ě*-.

4. V tiskn*i* — tiskn*ě*me — tiskn*ě*te, jd*i* — jd*ě*me — jd*ě*te, rc*i* — rc*e*me — rc*e*te, nes*i*-ž, ved*i*-ž atp. zachovala se samohláska, kdežto ve ve*ď* — ve*ď*me — ve*ď*te atp. je vynechána. Původně bylo také ved*i* — ved*ě*m — ved*ě*te atp. pravidlem. Teprve časem začala se samohláska zde zanedbávati, až se většinou vytratila; zachovala se jen tam, kde by bez ní bylo nesnadné a neoblíbené skupení souhlásek; tedy v jedn. 2. a 3. os. před enklitickým -*ž* (ved*i*-ž, nes*i*-ž), pak vůbec kde nesnadné skupení souhláskové předchází (ti*skn*i — ti*skn*ěte, pa*dn*i — pa*dn*ěte, *rc*i — *rc*ete atp.). Ztráta samohlásky nastala tu dříve v čísle jedn.: *veď* m. ved*i*, *pros* m. pros*i* atp.; a podle toho pak také v č. množ. (a dvoj.): ve*ď*me, pros*me*, ve*ď*te, pros*te* atd.

5. Některá slovesa v imperativě mění kvantitu:

dlouží se: st*o*jím — st*ů*j, st*ů*jte (st*o*j jest odchylka dialektická);

krátí se: vr*á*titi — vr*a*ť, vr*a*ťte; r*á*čiti — r*a*č; v*á*žiti — v*a*ž; t*á*zati, v*á*zati, k*á*zati — t*a*ž, v*a*ž, k*a*ž; s*ou*diti — s*u*ď, s*ou*žiti — s*u*ž, k*ou*řiti — k*u*ř; p*í*ši — p*i*š, sn*í*žiti — sn*i*ž; sv*í*titi — sv*ě*ť, posp*í*šiti — posp*ě*š; m*ý*liti — m*y*l, zv*ý*šiti — zv*y*š; atp.

208. *c) Přechodník přítomný.*

1. Má koncovky

-*a*, -*ouc*, -*ouce*, na př. *nesa*, -*ouc*, -*ouce*; a

-*ě* (*e*), -*íc*, -*íce*, na př. *kryje*, -*íc*, -*íce*,

trpě, -*íc*, -*íce*.

2. Utvořen je z kmene praesentního příponou *-nt*. Na př. *nesúc-* vzniklo z kmene praesentního *neso-* a přípony *-nt*, = *neso-nt-*, k čemuž přistoupila pak ještě přípona další (*-jo*).

3. Koncovky *-a*, *-ouc-* stč. *-úc-* jsou u kmenů tvrdých: nes*a*, nes*ouc-*, ved*a*, ved*ouc-*, pek*a*, pek*ouc-* atd. Tak bylo kdysi také u mnohých kmenů měkkých: kry*ja*, kry*júc-*, umě*ja*, umě*júc-*, teš*a*, te-š*úc-* atd.; to však změnilo se přehláskou (§ 11 č. 1 a § 28 č. 1) v kry*je*, kry*jíc-*, umě*je*, umě*jíc-*.

4. Slovesa vzorů *trpěti* (§ 256 a násl.) a *prositi* (§ 261 a násl.) mají v přechodníku tomto též koncovky *-ě* (*e*), *-íc*, *-íce*: *trpě*, *-íc*, *-íce*, *prose*, *-íc*, *-íce*. Koncovky ty jsou stejné, jako v kry*je*, *-íc*, *-íce*, ale původu nejsou stejného: kryj*íc-* je ze staršího kryj*úc-*, kdežto trp*íc-* vzniklo ze staršího trp*iec-*.

O chybném trp*ějíc-* místo trp*íc-* atp. viz poznámku při indik. 3. os. množ. v § 206.

5. V žensk. rodě byla původně koncovka *-i*: nesúc*i*, kryjúc*i*, trpiec*i*; ta se později vynechává, ale někdy vyskýtá se archaisticky i ve spisích nových.

6. Z přechodníku tohoto utvořeno dále přídavné jméno určité s koncovkou *-cí*: *nesoucí*, *kryjící*, *trpící* atd.

209. *d) Příčestí přítomné.*

1. Tvoří se z kmene praesentního koncovkou *-m*: na př. *věd-o-m*, *-ma*, *-mo*, *znaje-m* staženě *zná-m*, *-ma*, *-mo*, stč. *drži-m*, *-ma*, *-mo* (= držen, držitelný, pevný).

2. Z příčestí tohoto tvoří se dále přídavné jméno určité s koncovkou *-mý*: *vědomý*, *-á*, *-é*, *známý* . ., stč. *držimý*.

3. Tvarův tohoto způsobu má čeština jenom několik; zejména *vědom*, *svědom*, *-ý* (k slovesu *věděti*), *vidom*, *-ý* (k slovesu *viděti*), *lakom*, *-ý* (ke koř. *lak-*, *lákati* = lačnu býti, žádostivu býti), *pitom*, *-ý* (ke koř. *pit-* = krmiti), *znám*, *-ý* (k slovesu *znáti*) a stč. *držim*, *-ý* (k slov. *držeti*).

D. Vzory slovesných tvarův jednoduchých.

210. 1. Jednoduché tvary slovesné sestavujeme v přehlednou soustavu. Zpravidla každé sloveso má svou soustavu tvarů těchto.

2. Tvary jednotlivé sloves různých dílem se shodují, dílem se liší. Na př. indikativy nes*eš*, ved*eš*, peč*eš*, kryj*eš* . . . shodují se kon-

covkou stejnou *-eš*, ale indikativy trp*íš*, děl*áš* . . . liší se od předešlých i vespolek, majíce koncovky rozdílné *-íš* a *-áš*.

3. Slovesa, která mají tvary veskrze shodné, patří k sobě a mají společný vzor těchto tvarův. Slovesa neshodná patří ke vzorům různým.

4. Vzory tyto rozvrhujeme nejprvé podle kmene praesentního (v. § 195), a rozeznáváme vzory a slovesa:

a) s praesentními kmeny samohláskovými (příznakovými), a

b) s praesentními kmeny souhláskovými (bezpříznakými).

a) *Vzory a slovesa s praesentními kmeny samohláskovými (příznakovými).*

211. Vzory tyto rozvrhujeme dále podle kmene infinitivního v šestero tříd, vyložených v § 194 č. 2.

Poznam. Třídy a vzory udávají se obyčejně číslicí římskou a arabskou; na př. „III. 2." znamená třídy třetí vzor druhý, tedy vzor *trpěti*.

212. *Třída první.*

Kmen infinitivní sloves této třídy nemá **nijaké zvláštní přípony kmenotvorné**; na př. *nes-* v inf. *nés*ti, *ved-* v inf. *vésti* m. *ved*ti. *pek-* v inf. *péci* m. *pek*ti, *kry-* v inf. *krý*ti.

Kmen ten končí se:

1. souhláskou zubnou *d*, *t*, na př. *ved-* (vésti), *plet-* (plésti);

2. souhláskou sykavou *z*, *s*, na př. *vez-* (vézti), *nes-* (nésti);

3. souhláskou retnou *b*, *p* (pro jiné retnice není příkladu), na př. *zab-* (zábsti), *tep-* (tepu);

4. souhláskou hrdelnou *g*, *k* (pro *ch* není příkladu), na př. *mog-* (moci), *pek-* (péci);

5. souhláskou nosovou *m*, *n*, na př. *dom-* (douti, dmu), *pen-* (píti, pnu);

6. souhláskou jazyčnou *l*, *r*, na př. *mel-* (mlíti), *ter-* (tříti);

7. samohláskou, na př. *kry-* (krýti).

Podle tohoto sedmera rozdílného zakončení kmene infinitivního rozeznává se v této třídě sedm vzorův.

Kmen praesentní jest utvořen příponami *-o*, *-e*, na př. nes-*o*-, nes-*e*- atd., — nebo příponami *-jo*, *-je*, na př. kry-*jo*-, kry-*je*.

213. 1. Vzor **vésti, vedu.**

Praes. indikativ:		Imperativ:
čís. jedn.	1. *vedu*	—
	2. *vedeš*	*veď, vedi-ž*
	3. *vede*	*veď, vedi-ž*
množ.	1. *vedeme*	*veďme*
	2. *vedete*	*veďte*
	3. *vedou.*	—.

Infinitiv: *vésti.*
Participia:

přechodník přítomný: mužsk. *veda*, žensk. a střed. *vedouc*, množ. *vedouce*;
přechodník minulý: mužsk. *ved*, žensk. a stř. *vedši*, množ. *vedše*;
příčestí minulé činné: jedn. *vedl*, *-a*, *-o*, množ. *vedli*, *-y*, *-a*;
„ „ trpné: jedn. *veden*, *-a*, *-o*, množ. *vedeni*, *-y*, *-a*.

214. K tomu vzoru patří slovesa třídy první, jejichž souhláska kmenová je *d*, *t*; na př. ve*d*u, ple*t*u.

215. *K tvarům jednotlivým.*

1. Imperativ jest *veď*, *veďte* atd., a vedle toho též ved*i*-ž, jd*i*, jd*ě*te, čt*i*, čt*ě*te; o rozdílu tom viz § 207 č. 4.

2. V infinitivě je *dt*, *tt* změněno v *st*: vé*sti* z ve*d*-*ti*, plé*sti* z ple*t*-*ti* (v. § 37 č. 6 a 38 č. 6).

Nesprávné je tedy ve*dst*, je*dst*, je*ct*, ple*tst* atp., jak se místy říká.

216. *Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.*
(Pořádkem abecedním.)

bodu: inf. b*ů*sti.

bředu: part. *bředl*; *břed*, *břědši*; *bředen*; — inf. bř*í*sti.

budu: má jen tvary praesentní (s významem budoucím): indik. *budu*, impt. *buď*, part. *buda*; tvary ostatní jsou ze sloves *jsem* a *býti*.

Místo *bud-* bývá odchylkou b*y*d-, na př.: co zbyde m. co zbude.

čtu: praes. *čtu*, *čteš* atd.; impt. *čti*, *čtěme*, *čtěte*; part. *čta*, *čtouc*, *čtouce*; *čet*, *četši*, *četše*; *čctl*, *čtla*, *čtlo*, množ. *čtli* atd., analogicky též četla, četlo atd.; *čten*, *čtena*, *čteno*; inf. *čísti*.

hnětu: inf. hn*í*sti.

hudu: part. *huda*, *-ouc*, *-ouce*; *hud*, *hudši*, *hudše*; *hudl*, *-a*, *-o*; inf. h*o*usti.

jdu: impt. jd*i*, jd*ě*te; přech. přít. *jda*, *jdouc*, *jdouce*; inf. *jíti* (z koř. *ji-*); — přech. min. *šed*, *šedši*, *šedše* (z koř. *ched-*, jejž máme v stupň. *chod-*, choditi); příčestí min. činné *šel*, *šla*, *šlo*, množ. *šli* atd. (z téhož koř. *ched-*); příčestí min. trp. neužívá se; podstatné jméno slovesné je *-ští* v subst. *příští*; pak novotvary: *jití*, *vyjití* atp.

Složeniny pojdu (= zahynu) a p*ů*jdu (s významem budoucím ke *jdu*) liší se významem a v indikativě též kvantitou slabiky první; imperativ je k *pojdu*: pojd*i*, pojd*ě*te, k *půjdu*: *pojď*, *pojďte*.

Místo *jd*u, *jd*i atd. říká se obecně jen *d*u, *d*i, a podobně pu*d*u m. p*ů*jdu, impt. po*ď*, po*ď*te m. po*jď*, po*jď*te; jazyk spisovný zachovává tvary s *j-*.

jedu: impt. *jeď*, *jeďte*; přech. přít. *jeda*, *-ouc*, *-ouce*; inf. *jeti*; přechodník min. *jed*, *jedši*, *jedše* a *jev*, *jevši*, *jevše*; příčestí min. čin. *jel*, *jela*, *jelo*, trp. *jet*, *-a*, *-o*.

jed-, *jísti* viz § 293 a násl.

kvetu: impt. *kveť*; part. *kveta*, *-ouc*, *-ouce*; *kvet*, *-ši*, *-še*; *kvetl*, *-a*, *-o*; příčestí min. trp. neužívá se; podstatné jméno slovesné: *kvetení*; — inf. kv*í*sti.

kvet- je ze staršího kvьt-; staročesky byl indik. *ktvu*, impt. *ktvi*, přech. přít. *ktva*, a tu všude bylo *ktv-* přesmyknutím z *kvt-* a toto z kvьt- (v. § 55 č. 3).

Infinitiv zní náležitě kv*í*sti; tvar kv*é*sti jest utvořen analogií podle kv*e*tu atd.

Místo kv*e*tu, kvetl atd. bývá někdy kv*ě*tu, kv*ě*tl atd.; tvary tyto (s *-ě-* místo *-e-*) jsou odchylné a vznikly analogií podle jména podstatného kv*ě*t.

matu, *másti*: viz zde doleji, v poznamenání.

metu: inf. m*é*sti.

pletu: inf. pl*é*sti.

přadu, *přísti*: viz zde doleji, v poznamenání.

rostu: impt. *rosti* n. *rosť*, množ. *rosťte*; inf. *růsti*.

skytu, *skýsti*; zastaralo a nahrazuje se tvarem *skýtati*, *poskytovati*.

Poznamenání ku *přadu*, *přísti* atp.

V některých slovesích střídá se v slabice kořenné *-a-* a *-e-* a říká se na př. př*a*du a př*e*du, př*a*dl a předl atp. Tu bylo původně -ę-, v příkladě našem tedy prędu-. To změnilo se časem v přad- = nč. přad- (podle § 9 č. 6.); a toto přad- měnilo se v přěd- = nč. před-, když následující slabika měla souhlásku měkkou nebo samohlásku

úzkou (= přehlasování, v. § 11), ostatně zůstávalo nezměněno. Bylo tedy na př. př*a*du, ale naproti tomu př*ě*deš, př*ě*de atd.; bylo př*a*dl a př*ě*dli; př*a*d a př*ě*dši atd. Pravidelnost byla tu přísná. Kdyby se byla zachovala, měli bychom časování toto:

praes. ind. jedn. 1. př*a*du, 2. př*e*deš, 3. př*e*de;
množ. 1. př*e*deme, 2. př*e*dete, 3. př*a*dou;
imperativ: př*e*ď, př*e*ďme, př*e*ďte;
participia: př*a*da, př*a*douc, př*a*douce;
př*a*dl, př*a*dla, př*a*dlo; př*e*dli, př*a*dly, př*a*dla;
př*a*d, př*e*dši, př*e*dše;
př*e*den, př*e*dena, př*e*deno; př*e*deni, př*e*deny, př*e*dena;
podstatné jméno slovesné: př*e*dení;
inf.: př*í*sti (stč. př*ie*sti).

Ale pravidelnost bývalá se nezachovala, nýbrž zrušila se tím, že se mnohdy př*a*d- kladlo místo př*e*d-, a naopak př*e*d- mnohdy místo př*a*d-. Tím vzniklo vedle pravidelného př*a*du, př*e*deš atd. také odchylné př*e*du, př*a*deš atd., vedle pravidelného př*a*dl — př*e*dli také odchylné př*e*dl — př*a*dli atd., a výsledek všeho toho jest, že se nyní skoro veskrze i př*a*d- i př*e*d- klade, že se říká: př*a*du, př*a*deš, př*a*de . . . , a vedle toho také př*e*du, př*e*deš, př*e*de . . . ; př*a*dl, př*a*dli . . . , a vedle toho také př*e*dl, př*e*dli . . . ; atd.

Podobně střídalo se *a* a *e* (*ě*) také u jiných sloves této třídy, jež měla v kmeni původně *ę*. Mimo jiné patří sem ze vzoru tohoto

m*a*tu (km. m*ę*t-): podst. jméno slovesné zm*a*tení a zm*ě*tení;

ze vzorů jiných:

tř*a*su (km. tr*ę*s-): indik. tř*a*su, tř*e*seš; impt. tř*e*s; part. tř*a*sa, tř*á*sl množ. tř*á*sli (stč. tř*ie*sli), tř*e*sen atd.;
z*a*bu (km. z*ę*b-): indik. z*a*bu, z*e*beš atd.;
s*a*hu (km. s*ę*g-): indik. stč. s*a*hu, s*ě*žeš atd. —

217. 2. Vzor **nésti, nesu.**

	Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn.	1. *nesu*	—
	2. *neseš*	*nes*, *nesi-ž*
	3. *nese*	*nes*, *nesi-ž*
množ.	1. *neseme*	*nesme*
	2. *nesete*	*neste*
	3. *nesou.*	—.

Infinitiv: *nésti.*
Participia:
přech. přítomný: *nesa*, *-ouc*, *-ouce*;
„ minulý: *nes*, *-ši*, *-še*;
příč. min. čin.: *nesl*, *-a*, *-o*;
„ „ trp.: *nesen*, *-a*, *-o*.

218. K tomuto vzoru patří slovesa třídy první, jejichž souhláska kmenová je *z*, *s*; na př. le*z*u, ve*z*u, — ne*s*u, pa*s*u, tř*a*su a j.

219. *K tvarům jednotlivým.*

1. P ř í č e s t í m i n. t r p. jest ne*s*en, pa*s*en, ve*z*en atd., kmenové *s* a *z* je tu nezměněno.

Místo nesen, vezen bývá odchylkou také nešen, vežen, vlivem třídy IV.: nešen, vznešený podle nošen (nositi), vežen podle vožen (voziti).

2. P o d s t a t n é j m é n o s l o v e s n é jest ne*s*ení, pa*s*ení, ve*z*ení atd.

Odchylka nešení, vežení vysvětluje se jako v příčestí nešen, vežen.

220. *Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.*

hryzu, *hryzeš*, *hryze* . . .; impt. *hryz*, *hryzte*; part. *hryza*, *-ouc*, *-ouce*; *hryzl*; *hryzen*; inf. *hrýzti*; — zastaralo a nahrazuje se tvarem *hrýzati*, praes. *hrýzám* n. *hrýžu* atd.

spasu = spasím; zaniklo a nahrazuje se tvarem *spasiti* (třídy IV.); k bývalému *spasu*, *spásti* patří part. *spasen* a podst. jm. *spasení* (od *spasiti* bylo by spašen, spašení).

třasu, *třeseš* . . ., impt. *třes*, *třeste*; inf. *třásti*; part. *třasa*; *třas*; *třásl*; *třesen*; o třas- a třes- viz výklad při *předu* — *pŕísti* v poznámce k § 216.

221. 3. V z o r **tep-, tepu.**

Praes. indikativ:			Imperativ:
čís. jedn.	1.	*tepu*	—
	2.	*tepeš*	*tep*, *tepi-ž*
	3.	*tepe*	*tep*, *tepi-ž*
množ.	1.	*tepeme*	*tepme*
	2.	*tepete*	*tepte*
	3.	*tepou.*	—.

Infinitiv: (*zábsti*).
Participia:
přech. přítomný: *tepa, -ouc, -ouce*;
„ minulý: stč. (*po*)*hřeb, -ši, -še*;
příč. min. čin.: *zábl, -a, -o*;
„ „ trp.: stč. (*po*)*hřeben, -a, -o*.

222. K tomuto vzoru patří slovesa třídy první, jejichž souhláska kmenová je **b, p**; na př. ze*b*u, te*p*u.

223. *K* **tvarům** *jednotlivým.*

1. Žádné sloveso, které kmenem svým sem patří, nemá tvarů všech podle vzoru tohoto; proto jsou ve vzoru v § 221 položeny tvary sloves různých.

2. V infinitivě *zábsti* je mezi kmenovou retnicí a *-ti* vloženo *s*: záb-*s*-ti.

V staré češtině byly též inf. *hřésti, skústi* místo hřé*bsti* a skú*bsti*; tu bylo *-s-* vloženo, jako v záb*s*ti, a potom *b* odsuto (v. § 40).

224. *Některá* **jednotlivá slovesa** *tohoto vzoru.*

hřebu = nč. pohřbívám; zaniklo a nahrazeno nč. *pochovávati, pohřbívati.*

pléti, *plíti*, praes. stč. *plevu* nč. *pleji* atd., v. § 240.

skubu, *skubeš* . . .; v tvarech ostatních zastaralo a nahrazuje se tvary slovesa *skubati, šk*(*l*)*ubati*, v. § 276, a).

spu, *speš* . . . , inf. *súti*, part. *sul, sut* atd.; zastaralo a nahrazuje se slovesem *sypati*. Z part. *sul, roz-sul* je příjmení *Rosulek.*

tepu, *tepeš* . . .; mnohé tvary nahrazují se z třídy V.: impt. *tepej* (vedle *tep*), inf. *tepati*, part. *tepal, tepav, tepán.*

zabu, *zebeš* . . .; inf. *zábsti*; part. *zábl, -a, -o*. O střídání zab- a zeb- viz výklad při *přadu* — *přísti* v § 216, poznam.

O **žíti,** praes. stč. *živu*, nč. *žiji*, v. § 241.

225. 4. Vzor **péci, peku.**

	Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn.	1. *peku*	—
	2. *pečeš*	*pec, peci-ž*
	3. *peče*	*pec, peci-ž*
množ.	1. *pečeme*	*pecme*
	2. *pečete*	*pecte*
	3. *pekou.*	—

Infinitiv: *péci.*

Participia:

přech. přítomný: *peka, -ouc, -ouce;*

„ minulý: *pek, -ši, -še;*

příč. min. čin.: *pekl, -a, -o;*

„ „ trp.: *pečen, -a, -o.*

226. K tomuto vzoru patří slovesa třídy první, jejichž souhláska kmenová je *g* (*h*), *k*; na př. mo*h*u, pe*k*u.

227. *K tvarům jednotlivým.*

1. V indikativě praes. zůstává hrdelná souhláska kmenová nezměněna v 1. os. jedn. a 3. os. množ., poněvadž tu ke změně není příčiny: mo*h*u, pe*k*u, mo*h*ou, pe*k*ou. V ostatních tvarech mění se *g* (*h*) v *ž* a *k* v *č*, poněvadž následuje *-e*: mů*ž*eš, mů*ž*e..., pe*č*eš, pe*č*e... (v. § 45, 2 a § 46, 1).

V nářečích obecných vniklo *ž*, *č* též do 1. os. jedn. a 3. množ.: mů*žu*, mů*žou*, pe*ču*, pe*čou*. Jazyk spisovný tvarů takových nedopouští.

2. V imperativě tytéž souhlásky změněny jsou v *z* a *c* (v. § 45 č. 2 a § 46 č. 1): pomo*z*, pomo*z*te, pe*c*, pe*c*te atd.

V nářečích obecných bývá tu odchylkou *ž* a *č*: pomo*ž*, pomo*ž*te, pe*č*, pe*č*te, ute*č*te, tlu*č*, tlu*č*te atd.

3. O imperativě *pec*, *pecme*, *pecte* proti pec*i*-ž, rc*i*, rceme, rcete atp. v. § 207 č. 4.

4. V infinitivě moci, péci atd. je *c* z *gt* a *kt*: moci = mo*g*-*t*i, péci = pe*k*-*t*i (v. § 45 č. 4 a § 46 č. 3).

V nářečích obecných za *moci*, *péci* atd. bývá mo*ct*, pí*ct* atd. Jazyk spisovný tvarů takových nedopouští.

228. *Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.*

mohu, *moci*:

praes. *mohu*, *můžeš* ...; místo *může*, *můžeme*, *můžete* bývá někdy způsobem archaistickým *můž*, *můžme*, *můžte*;

impt. *moz*: *pomoz*, *pomozme*, *pomozte*. —

řku, *říci*:

praes. *řku*, *řčeš*, n. *rčeš* ... (chybně: řceš ...); zřídka užíváno, a skoro jen 1. os. jedn. *řku* a 3. množ. *řkou*;

impt. *rci*, *rceme*, *rcete*;

part. *řka*, *-ouc*, *-ouce*; — *řekl*, *řekla*, *řeklo*, mn. *řekli* atd., ve složeninách: *vyřkl*, *vyřkli*, *nařkl*, *přiřkl*; — *řek*, *-ši*, *-še*; — *řečen*, *-a*, *-o*, ve složeninách *-řčen* n. *-rčen*, *vyřčen*, *vyrčen*, *nařčen* atp. —

-síci, *dosíci*; praes., impt. a přech. přít. nahrazují se tvary třídy II. (*sáhnu* atd.).

seku, *sečeš* . . .; impt. *sec, secme, secte*; inf. *síci*; part. *seka, -ouc, -ouce*; *sek, -ši, -še*; *sekl, -a, -o*; *sečen, -a, -o.*

střehu, *střežeš* . . .; impt. *střez, střezme, střezte*; inf. *stříci*; part. *střeha, -ouc, -ouce*; *střeh, -ši, -še*; *střehl, střehli* (odchylkou a zastarale *stráhl, stráhli*); *střežen.* — Místo *stříci, střehu* atd. vyskytá se v novějších spisích nově ustrojené *střežiti, střežím.*

střihu, *stříci*: zastaralo a nahrazuje se slovesem *stříhati, stříhám.*

teku, *tečeš* . . .; impt. *tec, tecme, tecte*; inf. *téci*; part. *teka, -ouc, -ouce*; *tek, -ši, -še*; *tekl*; podst. jm. *tečení.*

tluku, *tlučeš* . . .; impt. *tluc, tlucme, tlucte*; inf. *tlouci*; part. *tluka, -ouc, -ouce*; *tlouk, -ši, -še*; *tloukl*; *tlučen.*

vleku, *vlečeš* . . .; impt. *vlec, vlecme, vlecte*; inf. *vléci, svléci, obléci*; part. *vleka*; *vlek*; *vlekl, vlékl*; *vlečen.*

vrhu, *vržeš* . . .; impt. *vrz, vrzme, vrzte*; inf. *vrci*; part. *vrha*; *vrh*; *vrhl*; *vržen.*

žhu, *žžeš* . . .; impt. *žzi* (*zažzi, užzi*), *žzeme, žzete*; inf. *žíci* (stč. *žéci*); přech. přít. *žha, -ouc, -ouce*; přech. min. *žeh* (*rozžeh*), *žehši, žehše*; *žehl, žhla, žhlo, žhli* atd.; *žžen* (*sežžen*). Sloveso toto zastaralo a mnohých jeho tvarů se již vůbec neužívá; nahrazují se tvary sloves jiných (*páliti, -žhnouti*).

Místo *rozžehl, rozžeh, rozežžen* vyskytá se mylnou analogií vzniklé *rozžal, rozžav, rozžat* atp., v. § 563.

229. 5. Vzor **píti, pnouti, pnu.**

	Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn.	1. *pnu*	—
	2. *pneš*	*pni*
	3. *pne*	*pni*
množ.	1. *pneme*	*pněme*
	2. *pnete*	*pněte*
	3. *pnou.*	—.

Infinitiv: *píti* (stč. *pieti*), *pnouti.*

Participia:

přech. přítomný: *pna, -ouc, -ouce*;

„ minulý: *pav, -ši, -še* nebo *piav, -ši, -še*;

příč. min. čin.: *pal, -a, -o* nebo *pial, -a, -o*;

„ „ trp.: *pat, -a, -o* nebo *piat, -a, -o*;

podstatné jméno slovesné: *pětí* (*rozpětí, napětí* atd.).

230. K tomuto vzoru patří slovesa třídy první, jejichž souhláska kmenová jest *m*, *n*; na př. d*m*u, p*n*u.

231. *K tvarům jednotlivým.*

1. Slovesa tato měla v tvarech praesentních (praes. indik., impt. a přech. přít.) původně *-ьn-*, *-ьm-*, *-ъm-*: *pьn-*, *jьm-*, *dъm-* atd.; z toho má čeština *pn-* (*pnu* . . .), *jm-* (*jmu* . . .), *dm-* (*dmu* . . .) atd.

2. V tvarech infinitivních (inf., supinu a participiích minulých) bylo na týchž místech původně *-ę-*, *-ę-*, *-ą-*: pęti, jęti, dąti atd.; z toho má čeština (podle § 9 č. 6) p*í*ti (stč. p*ie*ti), j*í*ti (stč. j*ie*ti), d*ou*ti (stč. d*ú*ti) atd.

3. Časem vznikají mnohé novotvary:

k tvarům praesentním *dmu*, *dmi*, *dma* . . . přidělávají se také tvary infinitivní se začátkem *dm-*: inf. *dm*outi, příč. čin. *dm*ul, příč. trp. *dm*ut . . .;

a naopak k tvarům infinitivním *dou*ti (stč. *dú*ti), *du*l, *du*t . . . přidělávají se tvary praesentní se začátkem *du-*: praes. *du*ji, impt. *du*j, přech. přít. *du*je.

Tím způsobem stalo se, že za bývalé sloveso jedno *dúti*, *dmu* má jazyk pozdější dvě: 1. *douti* s novotvary praesentními *duji* atd., a 2. *dmu* s novotvary infinitivními *dmouti* atd. Rovněž tak zdvojnásobilo se staré *kléti*, *klnu* v 1. *klíti*, *kleji* a 2. *klnu*, *klnouti*, a tak vzniklo též pnu — p*nou*ti, jmu — j*mou*ti atd.

4. Infinitivy sloves *čnu*, *jmu*, *mnu*, *pnu*, *žnu* zněly stč. č*ie*ti, j*ie*ti, m*ie*ti, p*ie*ti, ž*ie*ti. Jejich *-ie-* časem se zúžilo v *-í-* (§ 21) a nč. zní nebo zněly by tytéž tvary číti, jíti, míti, píti, žíti. Ale rovněž tak zní infinitivy sloves *čiji* (*číti*), *jdu* (*jíti*), *mám* (*míti*), *piji* (*píti*) a *žiji* (*žíti*). Z toho vznikala mnohdy nezřetelnost. Pro uvarování té nezřetelnosti, když a pokud se toho vidí potřeba, dává se přednost některým (nikoli všem) z novotvarův nahoře vyložených, a říká se na př. p*nou*ti místo píti (*pnu*), přij*mou*ti m. přij*í*ti atd.; kde nezřetelnosti není, tu jazyk spisovný novotvarů nepotřebuje a nepřipouští.

Novotvary tohoto způsobu vyskytují se v češtině spisovné již po několik století. V češtině nové užívali a užívají jich nejlepší spisovatelé a užívá se jich vůbec: nap*nou*ti, přij*mou*ti atp. V posledních letech stal se násilný pokus, vytisknouti tyto ode dávna užívané a úplně oprávněné tvary a uvésti na jejich místo novotvary z nářečí východních: přij*a*ti místo přij*mou*ti atp.; pokus neoprávněný.

5. Ke *-čnu*, *pnu*, *tnu* jsou náležitá part. *-čal*, *pal*, *ťal*, žensk. *-ala*, množ. *-ali* atd. Za to jsou v nářečích také novotvary za-*čla*, za-*pl*

a za-*pla*, u-*tl* a u-*tla* atd., podle *tisknu* — *tiskl*, *tiskla* atd.; jazyk spisovný jich nedopouští.

232. *Slovesa jednotlivá tohoto vzoru.*

-čnu, *počnu*, *začnu* atd.; inf. *-číti*, *počíti*, *začíti* atd.; part. *-čna*, *počna*, *začna* atd.; *-čav*, *počav*, *začav* atd.; *-čal*, *počal*, *začal* atd.; *-čat*, *počat*, *začat* atd.; podstatné jméno slovesné: *-četí*, *početí*, *začetí* atd. Novotvary *-čnouti*, *-čnuv*, *-čnul*, *-čnut*, *-čnutí* v jazyku spisovném se nedopouštějí.

dmu, *dmeš* . . .; impt. *dmi*, *dměme*, *dměte*; přech. přít. *dma*, *dmouc*, *dmouce*; inf. *douti*; přech. min. *duv*, *-ši*, *-še*; příč. min. *dul* a *dut*; podstatné jméno slovesné: *dutí*. — Vznikáním novotvarů sloveso toto se zdvojnásobilo, v. § 231 č. 3. Z novotvarův ujaly se také v jazyku spisovném praes. *duji*, *duješ* . . .; impt. *duj* . . .; zřídka vyskytují se jiné.

jmu, *jmeš* . . .; impt. *jmi*, *jměme*, *jměte*; přech. přít. *jma*, *jmouc*, *jmouce*; — inf. *jíti* (stč. *jieti*) a *jmouti* (*přijmouti*, *zajmouti*, *najmouti* atd.); přech. min. *jav*; příč. min. *jal* a *jat*; podstatné jméno slovesné *jetí* (*přijetí*, *zajetí* atd.). Novotvary *jmuv*, *jmul*, *jmut*, *jmutí* v jazyku spisovném se nedopouštějí. — Sem patří též *vzíti* praes. *vezmu* atd. (= sloveso [*j*]*ьm-*, *jmu* složené s předponou *vъz-*), impt. *vezmi*, part. *vzal* atd., — chybně: *vemu*, *vem*, *uzmul* atp.

klnu, *klneš* . . .; impt. *klň* n. *klni*, *klňme*, *klňte*; přech. přít. *klna*, *-ouc*, *-ouce*; — inf. *klíti* (stč. *kléti*); přech. min. *klev*; příč. min. čin. *klel*; příč. min. trp. *klat* a *klet*: proklatý, prokletý; podstatné jméno slovesné *kletí*. Vznikem novotvarův sloveso toto se zdvojnásobilo, v. § 231 č. 3. Novotvary dosti často také v jazyku spisovném se vyskytují.

mnu, *mneš* . . .; impt. *mni*; přech. přít. *mna*, *-ouc*, *-ouce*; — tvary infinitivní zanikly a nahrazeny jsou novotvary: inf. *mnouti*, přech. min. *mnuv*, příč. min. *mnul*, *mnut*.

pnu, *pneš* . . .; impt. *pni*; přech. přít. *pna*, *-ouc*, *-ouce*; — inf. *píti* (stč. *pieti*) a *pnouti*; — přech. min. *pav* a *piav*, příč. min. *pal* a *pial*, *pat* a *piat* (*pia-* je novější a bývá ve rčeních obsahu ušlechtilejšího: upatý kabát . . ., oči k nebi up*ia*té); — podstatné jméno slovesné *pětí* (nap*ě*tí, rozp*ě*tí atd., nikoliv -p*j*etí). Novotvary *pnuv*, *pnul*, *pnut*, *pnutí* v jazyku spisovném se nedopouštějí.

tnu, *tneš* . . .; impt. *tni*; přech. přít. *tna*, *-ouc*, *-ouce*; — inf. *títi*; přech. min. *ťav*; příč. min. *ťal* a *ťat*; podst. jm. sl. *tětí*. Novo-

tvary *tnouti, tnuv, tnul, tnut, tnutí* v jazyku spisovném se nedopouštějí.

žmu, *žmeš* . . ., nebo *ždmu, ždmeš* . . .; impt. *žmi* n. *ždmi* atd.; zastaralo a větším dílem vyhynulo.

žnu, *žneš* . . .; impt. *žni*; přech. přít. *žna*; — inf. *žíti* (stč. *žicti*); přech. min. *žav*; příč. min. *žal* a *žat*; podst. jm. sl. *žetí*. Novotvary *žnouti, žnuv, žnul, žnut, žnutí* v jazyce obecném velmi zřídka se vyskytují, ve spisovném se nedopouštějí.

233. 6. Vzor **tříti, tru.**

	Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn. 1.	*tru*	—
2.	*třeš*	*tři*
3.	*tře*	*tři*
množ. 1.	*třeme*	*třeme*
2.	*třete*	*třete*
3.	*trou.*	—.

Infinitiv: *tříti*.
Participia:
přech. přítomný: *tra, -ouc, -ouce*;
„ minulý: *třev, -ši, -še*;
příč. min. čin.: *třel, -a, -o*;
„ „ trp.: *třen, -a, -o.*

234 K tomuto vzoru patří slovesa třídy první, jejichž souhláska kmenová jest *r*, *l*; na př. t*r*u, me*l*u.

235. *K tvarům jednotlivým.*

1. V indikativě praes. jest v 1. os. jedn. a 3. množ. *-r-*: t*r*u, t*r*ou, m*r*u, m*r*ou. V ostatních jest *r* změněno v *ř*, poněvadž následuje *-e* (v. § 35 č. 2, d): tře-, mře-.

V nářečích obecných vniklo *ř* také do 1. os. jedn. a 3. množ.: třu, třou, mřu, mřou. Jazyk spisovný toho nepřipouští.

2. V imperativě zní 1. a 2. os. množ. novočesky jako v indikativě. V češtině staré byl rozdíl: byl indik. tř*e*me, tř*e*te a impt. tř*ě*me, tř*ě*te.

3. Příčestí min. čin.: *třel, mřel.* Jiného způsobu jsou tvary: *o-trlý, u-mrlý*, v. § 31 č. 2.

236. *Některá slovesa jednotlivá tohoto vzoru.*

dru, *dřeš* . . .; impt. *dři*; inf. *dříti*; part. *dra*, *drouc*, *drouce*; *dřev*; *dřel*; *dřen*. Sloveso toto jest rozdílné od slovesa *dráti*, *deru* v V. 3, v. § 278 č. 3.

mliti, stč. *mléti*.

Tvary praesentní tohoto slovesa byly stč. podle vzoru *tesati* (§§ 273 a 276):

praes. jedn. 1. *meli*, 2. *meleš*, 3. *mele*;
množ. 1. *meleme*, 2. *melete*, 3. *melí*;
impt. *mel*, *melte*;
přech. přít. *mele*, *melíc*, *melíce*.

Časem vznikají novotvary podle vzoru *tříti-tru*, a zejména utvořil se v indikativě
v 1. os. jedn. vedle starého tvaru mel*i* novotvar mel*u*, a
v 3. os. množ. „ „ „ mel*í* „ mel*ou*.

Tvary infinitivní jsou pravidelné: inf. *mlíti* (stč. *mléti*), přech. min. *mlev*, příč. min. čin. *mlel*, trp. stč. *mlen*, nč. *mlet*.

mru, *mřeš* . . .; impt. *mři*; inf. *mříti*; part. *mra*, *mrouc*, *mrouce*; *mřev*; *mřel*, *umrlý*; *mřen*, podst. jm. sl. *mření*.

-pru (*podepru* . . .), *-přeš* . . .; impt. *-při*; inf. *-příti*; part. *-pra*, *-prouc*, *-prouce*; *-přev*; *-přel*; *-přen*; srov. § 259.

-stru (*prostru*, *zastru* . . .), *střeš* . . .; impt. *stři*; inf. *stříti*; part. *stra*, *strouc*, *strouce*; *střev*; *střel*; *střen*.

vru, *vřeš* . . .; impt. *vři*; inf. *vříti*; part. *vra*, *vrouc*, *vrouce*; *vřev*; *vřel*; *vřen*. Slovesa těchto tvarův jsou dvě: *vříti* = vařiti se, vroucí býti, a *-vříti* ve složeninách *zavříti*, *otevříti* atp.

-žru (*požru*), *-žřeš* . . .; impt. *-žři*; inf. *-žříti*; part. *-žra*, *-žrouc*, *-žrouce*; *-žřev*; *-žřel*; *-žřen*. Sloveso toto jest rozdílné od slovesa *žráti*, *žeru* v V. 3 (v. § 278) a zastaralo. Místo požříti, požřel atp. bývá odchylné pozříti, pozřel atd.

237. 7. Vzor **krýti, kryji.**

	Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn.	1. *kryji*	—
	2. *kryješ*	*kryj*
	3. *kryje*	*kryj*
množ.	1. *kryjeme*	*kryjme*
	2. *kryjete*	*kryjte*
	3. *kryjí*.	—.

Infinitiv: *krýti.*
Participia:
přech. přítomný: *kryje, -íc, -íce;*
„ minulý: *kryv, -ši, -še;*
příč. min. čin.: *kryl, -a, -o;*
„ „ trp.: *kryt, -a, -o.*

238. K tomuto vzoru patří slovesa třídy první, jejichžto kmen infinitivní se končí ***samohláskou;*** na př. kr*y*- (kr*ý*ti, kr*y*ji), p*i*- (p*í*ti, p*i*ji) a j.

Samohláskou tou jest *a, ě* (*e*), *i, u, y*, a podle toho rozeznáváme v tomto vzoru patero oddělení.

239. *a) Kmen infinitivní se končí samohláskou* **-a.**

Sem patří slovesa *dáti* a *státi* (praes. *stanu*), ale jenom částečně, t. j. jen některými tvary. Viz táž slovesa v § 289 a násl. (*dáti*) a § 247 č. 2 (*stanu*)

240. *b) Kmen infinitivní se končí samohláskou* **-ě (e).**

Sem patří slovesa:

díti (stč. **dieti**). Praes. *dím* (stč. *děju* a *diem*), *díš* (stč. *dieš*) . . , 3. množ. *dějí*; impt. *děj*; part. *děje, dějíc, dějíce*; *děv*; *děl*; *děn*. Rozdílné od *ději, děješ* v V. 4, v. § 284.

chvíti n. **chvěti** v. v třídě V. 4, § 284.

klíti (stč. **kléti**). Praes. *kleju, kleješ . . .*; impt. *klej*; part. *kleje, -íc, -íce*; *klev*; *klel*; *klen*; podstatné jméno slovesné *klení.*

Sloveso toto patří vlastně ke vzoru *píti — pnu = klíti — klnu*; tvary jeho utvořené podle *krýti — kryji* jsou novotvary (v. § 232).

pěti (infinitiv nezdloužen, sr. § 198 č. 4). Praes. *pěji, pěješ*; impt. *pěj*; part. *pěje*; *pěv*; *pěl*; *pěn*; podstatné jm. slovesné: *pění.*

plíti (stč. **pléti**). Praes. *pleji, pleješ, . . .*; impt. *plej*; part. *pleje, -íc, -íce*; *plev, -ši, -še*; *plel*; *plet, -a, -o*; podstatné jm. *pletí.*

V češtině staré bylo sloveso toto pod vzorem *hřebu* (I. 3.) a bylo: praes. ple*v*u, ple*v*eš . . . , impt. ple*v*, ple*v*te, part. ple*v*a, ple*v*úc-. Tvary novočeské s ple*j*- místo ple*v*- jsou novotvary. Srov. § 224.

spěti (infinitiv nezdloužen, sr. § 198 č. 4). Praes. *spěji, spěješ*; impt. *spěj*; part. *spěje*; *spěv*; *spěl*; *spěn*; vyskýtá se hlavně ve složeninách: *dospěti, prospěti* atp.

241. *c) Kmen infinitivní se končí samohláskou* -i.

Rozumí se zde -*i* původní, nikoli vzniklé přehláskou z -*u* (na př. č*í*ti stč. č*ú*ti) nebo zúžením (na př. d*í*ti stč. d*ie*ti, kl*í*ti stč. kl*é*ti).

Sem patří slovesa:

bíti. Praes. *biji, biješ* . . .; impt. *bij, bijte* (stč. a archaisticky *bí, bíte*); part. *bije, bijíc*; *biv*; *bil*; *bit.*

hníti. Praes. *hniji* . . .; impt. *hnij* (stč. a archaisticky *hní*) atd., jako *bíti.*

líti. Má v tvarech praesentních zřídka *lij*-, obyčejně *lej*- (podle V. 4): praes. *leji, leješ* . . .; impt. *lej, lejte*; přech. přít. *leje, -íc, -íce.* V tvarech infinitivních jest *li*-: přech. min. *liv*, příč. min. *lil, lit*, podst. jm. *lití.*

píti. Praes. *piji* . .; impt. *pij, pijte* (stč. a archaisticky *pí, píte*) atd., jako *bíti.*

šíti. Praes. *šiji* . . . atd., jako *bíti.*

víti. Praes. *viji* . . . atd., jako *bíti.*

žíti. Praes. *žiji* . . ., impt. *žij, žijte*; part. *žije*; *živ*; *žil*; *žit*; podstatné jm. *žití.*

V češtině staré bylo praesens živ*u*, živ*eš* . . . , impt. živ (= nč. *žij*), přech. přít. *živa, živúc*-; bylo to tedy sloveso vzoru *tepu* (I. 3, v. § 224). Novočeské tvary praesentní se žij- místo živ- jsou novotvary. Starý přechodník přítomný zachoval se dosud v přídavném jméně *živoucí.*

242. *d) Kmen infinitivní se končí samohláskou* -u.

Zde se setkávají slovesa původu několikerého.

1. V jedněch bylo a jest -*u* (nebo přehlas. -*i*) vždycky ve všech tvarech praesentních i infinitivních. Sem patří slovesa:

chrouti. Praes. *chruji, chruješ* . . . ; impt. *chruj* . . .; part. *chruje, -íc, -íce*; *chrul*; *chrut.*

-outi (*obouti, zouti*), stč. -úti. Praes. *obuji, obuješ* . .; impt. *obuj* . .; part. *obuje, -íc, -íce*; *obuv, -ši, -še*; *obul*; *obut.*

číti, přehlas. ze stč. čúti. Praes. *čiji, čiješ* . .; impt. *čij*; part. *čije, -íc, -íce*; *čiv, -ši, -še*; *čil, -a, -o*; *čit, -a, -o*; podst. jméno slovesné: *čití.*

V jazyku obecném zachovalo se namnoze nepřehlasované *ču*-; na př. praes. *čuju, čuješ* . . . , part. *čul.*

2. K těmto slovesům druží se a přistupuje nejblíže

douti, stč. **dúti**: praes. *duji*, *duješ* . . . , impt. *duj* . . , part. *duje*, *dul*, *duv*, *dut* atd.

Sloveso toto patří vlastně ke vzoru *píti-pnu* Tvary praesentní s *duj-* jsou novotvary; v. § 231 č. a § 232.

3. Několik dalších sloves mělo v tvarech praesentních *-ov-*, a naproti tomu v tvarech infinitivních *-u-*; ale časem vznikly a ujaly se na obou stranách novotvary a tu bývá *-u-* také v tvarech praesentních. Slovesa taková jsou:

plouti, stč. **plúti**. Praes. *pluji* . . . ; impt. *pluj* . . . ; part. *pluje*, *-íc*, *-íce*; *pluv*; *plul*; *plut*; podst. jméno *plutí*.

V češtině staré bylo *plu-* jenom v tvarech infinitivních; tvary praesentní měly *plov-*: praes. *plovu*, *ploveš* . . . ; impt. *plov*, *plovte*; přech. přít. *plova*, *-ouc*, *-ouce*. Časem však přidělaly se tvary ostatní i k *plu-* i k *plov-*, sloveso se zdvojnásobilo: za bývalé jedno *plúti* — *plovu* máme v češtině nové dvě, 1. *plouti* — *pluji* — a 2. *plovati* — *plovu* n. *plovám*.

slouti, stč. **slúti**. Praes. *sluji*, *sluješ* . . . ; impt. *sluj* . . . ; part. *sluje*, *-íc*, *-íce*; *sluv*; *slul* n. *sloul*.

V češtině staré bylo *slu-* jenom v tvarech infinitivních; tvary praesentní měly *slov-*: praes. *slovu*. *sloveš* . . . , impt. *slov*, *slovte*, part. *slova*, *-ouc*, *-ouce*. Časem přidělaly se však tvary praesentní také k *slu-*: praes. *sluji* atd.

Sem patří dále také

říti, stč. **řúti**: praes. *řiji* . . . , impt. *řij* . . . , part. *řije*, *řil* atd.

Kořenná souhláska *ř* ze staršího *ŕ* (*rj*) je měkká a způsobuje přehlásku. Původně bylo *řu-* jenom v tvarech infinitivních; tvary praesentní měly *řev-*, vzniklé přehláskou z *ŕov-*. Bylo tedy: praes. *řevu*, *řéveš* . . , impt. *řevi* . . , part. *řeva* . . , a inf. *řúti*, part. *řul* atd. Ale časem přidělaly se také tvary ostatní i k *řu-* i k *řev-*, sloveso se zdvojnásobilo, za bývalé jedno *řúti* — *řevu* byla pak dvě: *řúti* — *řuju* a *řevu* — *řváti*. Tvary infinitivní *řva-* (podle třídy V.) vyvinuly se analogií: jest praes. *beru* a k tomu inf. *bráti*, utvořen tedy také k praes. *řevu* infinitiv *řváti*. A dalším působením analogie vniklo *řv-* také do tvarů praesentních na místo náležitého *řev-* a jest nč. praes. *řvu*, impt. *řvi*, part. *řva* za stč. *řevu*, *řevi*, *řeva*.

4. Jiná slovesa měla naopak v tvarech praesentních *-u-*, a naproti tomu v tvarech infinitivních (podle třídy V. tvořených) *-ov-*; ale časem vznikly a ujaly se na obou stranách novotvary a jest *-u-* také v tvarech infinitivních. Slovesa taková jsou

kouti. Praes. *kuji*, *kuješ* . . .; impt. *kuj* . . . ; part. *kuje*, *-íc*, *-íce*; *kuv*; *kul*; *kut*.

V češtině staré bylo *ku-* jenom v tvarech praesentních; tvary infinitivní měly *kova-*: inf. *kovati*, part. *koval*, *kován* atd., v. § 279 a 280 č. 1. Časem však přidělaly se tvary ostatní i ke *ku-*, i ke *kova-*, sloveso se zdvojnásobilo: za bývalé sloveso jedno *kovati* — *kuju* máme v češtině nové dvě, 1. *kouti* — *kuji* a 2. *kovati* — *kovu* n. *kovám*.

snouti. Praes. *snuji*, *snuješ* . . . ; impt. *snuj*; — part. *snuje*, *-íc*, *-íce*.

V češtině staré bylo *snu-* v tvarech praesentních; tvary infinitivní měly *snova-*: inf. *snovati*, part. *snoval*, *snován* atd. Ale novotvořením přibyly tvary praes. *snovám*, impt. *snovej*, a přibyl inf. *snouti*.

5. Jiná konečně slovesa měla v tvarech praesentních *-u-*, a naproti tomu v tvarech infinitivních (podle třídy V. tvořených) *-ъv-*; ale časem vznikly a ujaly se novotvary a jest *-u-* také v tvarech infinitivních (podle tř. I. utvořených). Když kořenná souhláska je měkká, bylo ovšem *-ьv-* místo *-ъv-* a jest *-i-* místo *-u-*. Slovesa taková jsou:

s kořennou souhláskou tvrdou

routi: praes. *ruji*, *ruješ* . . , impt. *ruj* . . ., part. *ruje*, *-íc*, *-íce*, *rul*, *rut*.

Dříve bylo *ru-* v tvarech praesentních, tvary pak infinitivní měly *rva-* (pův. *rъva-*): inf. *rváti* atd. Časem přidělaly se také tvary ostatní k *ru-* i ke *rv(a)-*, sloveso se zdvojnásobilo a máme: *routi*, *ruji* atd., a také *rváti*, *rvu* atd. Srov. § 280 č. 2.

Dále s kořennou souhláskou měkkou

klíti (= klubati). Praes. *kliji*, *kliješ* atd.

V jazyku obecném zachovalo se nepřehlasované *-u*; na př. vejce se kluje. — V češtině staré bylo *kľu-* jenom v tvarech praesentních; tvary infinitivní měly *klva-*: inf. *klvati*, part. *klval*, *klván* atd. Časem však přidělaly se tvary ostatní i ke *kľu-*, i ke *klva-*, sloveso se zdvojnásobilo: za bývalé sloveso jedno *klvati* — *kľuju* máme v češtině nové dvě, *klíti* — *kliji* (neb *klouti* — *kluju*) a *klvati* — *klvám*. Srov. § 280 č. 2.

plíti. Praes. *pliji*, *pliješ*. . .; impt. *plij*. . .; part. *plije*, *pliv*, *plil*, *plit*.

V češtině staré bylo *pľu-*, *pli-* jenom v tvarech praesentních; tvary infinitivní měly *plva-*: inf. *plvati*, part. *plval*, *plván* atd. Časem však sloveso novotvořením se zdvojnásobilo a máme: *plíti* — *pliji* a *plvati* — *plvám*. Totéž platí o slovese novočeském

blíti praes. *bliji* atd., stč. *blvati* praes. *bľuju* atd.

243. *e) Kmen infinitivní se končí samohláskou* **-y**.

Sem patří slovesa *býti*, *krýti*, *mýti*, *nýti*, *rýti*, *týti*, *výti*. Tvary jejich ukázány jsou nahoře ve vzoru.

býti má jen tvary infinitivní, part. *byl*, *byv*, *byt*, podst. jm. *bytí* a inf. *býti*; tvary ostatní jsou ze *jsem* a *budu*. Srov. § 296.

K slovesu *býti* patří také *bych* ve výrazích: *nesl bych* atp. Je to vlastně aorist (jednoduchý čas minulý) slovesa *býti*. Viz § 204 a § 301.

Imperativ stč. byl *krý*, *krýte*; *-ý* změnilo se tu v *-ej*, a tak vznikly tvary obecné a dialektické *krej*, *mej*, *rej*, *vej*, *krejte* atd. Z imperativu přeneslo se *-ej* pak také do indikativu a jest v nářečích obecných kr*eju*, m*eju*, r*eju*, v*eju*, kr*eje*š atd.; jazyk spisovný však tvarů těchto nepřipouští.

244. *Třída druhá.*

Kmen infinitivní sloves této třídy má příponu kmenotvornou -nu; na př. *mi-nu-* v inf. *minou*ti (stč. *minú*ti), *tisk-nu-* v inf. *tisk-nou*ti (stč. *tisknú*ti).

Když tuto příponu odepneme, dostaneme kmen prvotný; v příkladech našich *mi-* (*mi*-nou-ti) a *tisk-* (*tisk*-nou-ti). Kmen tento končí se buď samohláskou, jako v m*i*-, buď souhláskou (nebo souhláskami několika), jako v ti*sk*-. Podle tohoto rozdílného zakončení rozeznávají se v této třídě dva vzory: 1. *minouti*, *minu* a 2. *tisknouti*, *tisknu*.

Kmen praesentní jest *mino-*, *tiskno-* a *mine-*, *tiskne-*.

245. 1. Vzor **minouti, minu.**

	Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn.	1. *minu*	—
	2. *mineš*	*miň*, *mini-ž*
	3. *mine*	*miň*, *mini-ž*
množ.	1. *mineme*	*miňme*
	2. *minete*	*miňte*
	3. *minou*.	—.

Infinitiv: *minouti*.

Participia:

přech. přítomný: *mina*, *-ouc*, *-ouce*;
„ minulý: *minuv*, *-ši*, *-še*;
příč. min. čin.: *minul*, *-a*, *-o*;
„ „ trp.: *minut*, *-a*, *-o*.

246. K tomuto vzoru patří slovesa třídy druhé, v nichž před příponou *-nu* jest **samohláska** (nebo samohláskové *l*, *r*); na př. st*a*- (stanu), vz-po-m*e*-nou-ti, m*i*-nou-ti, t*o*-nou-ti, d*u*-nou-ti, k*y*-nou-ti, o-s*l*-nouti, h*r*-nou-ti atp.

Kmen prvotný buď končí se touž samohláskou, na př. st*a*-, m*i*-; anebo se končil souhláskou, která však zanikla, na př. to*p*- v *to*-nouti, slъ*p*- v o-*sl*-nouti atp.

247. *K některým* **tvarům a slovesům** *jednotlivým.*

1. Přípona *-nu* zachovává se ve všech tvarech infinitivních, jest tedy nejen v infinitivě mi-*nou*-ti, to-*nou*-ti, hr-*nou*-ti atd., nýbrž také v přechodníku minulém mi-*nu*-v, to-*nu*-v, hr-*nu*-v a v příčestích mi-*nu*-l a mi-*nu*-t, hr-*nu*-l a hr-*nu*-t atd.; tím pak liší se tyto tvary od stejných tvarův vzoru následujícího.

2. Jenom sloveso *stanu* má tvary infinitivní vesměs bez *-nu* a tedy podle třídy I. (§ 239): inf. *státi*, přech. min. *stav*, *-ši*, *-še*, příč. min. čin. *stal*, *-a*, *-o*, trp. (*za*)*stán*, *-a*, *-o*.

Tvary sta*nouti*, sta*nuv*, sta*nul* jsou z doby nedávné; místo nich je správné *státi*, *stav*, *stal*, anebo se nahrazují slovesy jinými.

Rozdíl mezi *přestati*, *přestanu*, *přestal* . . . a *přestáti*, *přestojím*, *přestál* . . . je v jazyce zřetelný, srov. § 198 č. 5. a; naproti tomu klade se k *přistanu* chybně *přistáti*, *přistál*.

248. 2. Vzor **tisknouti, tisknu.**

Praes. indikativ:			Imperativ:
čís. jedn.	1.	*tisknu*	—
	2.	*tiskneš*	*tiskni*
	3.	*tiskne*	*tiskni*
množ.	1.	*tiskneme*	*tiskněme*
	2.	*tisknete*	*tiskněte*
	3.	*tisknou.*	—.

Infinitiv: *tisknouti.*

Participia:

přech. přítomný:	*tiskna*, *-ouc*, *-ouce*;		
„ minulý:	*tisk*, *-ši*, *-še*;	novotvar:	*tisknuv*, *-ši*, *-še*;
příč. min. čin.:	*tiskl*, *-a*, *-o*;	„	*tisknul*, *-a*, *-o*;
„ „ trp.:	*tištěn*, *-a*, *-o*;	„	*tisknut*, *-a*, *-o*;
podstatné jméno slovesné:	*tištění*;	„	*tisknutí.*

249. K tomuto vzoru patří slovesa třídy druhé, v nichž před příponou *-nu* jest **souhláska;** na př. tis*k*- v *tisk*-nou-ti, pa*d*- v *pad*-nou-ti, *h*-nou-ti, u-*s*-nou-ti atd.

Kmen prvotný buď končí se touž souhláskou, na př. *tisk*-, *pad*-; anebo se končil souhláskou jinou, která zde zanikla, na př. *h*nouti z gъ*b*-nąti, usnouti z u-sъ*p*-nąti.

250. *K některým* **tvarům a slovesům** *jednotlivým.*

1. Přípona *-nu*, *-nou* jest v infinitivě vždycky.

2. V tvarech infinitivních ostatních *-nu* zpravidla nebývá. Na př. k *tisknouti* je přech. min. *tisk*, *-ši*, *-še*, příč. *tiskl* a *tištěn*; a podobně jest *blesknouti*, *blesk*, *bleskl*, — *kleknouti*, *klek*, *klekl*, — (*do*)-*tknouti*, *dotek*, *dotkl*, *dotčen*, — (*za*)*mknouti*, *zamkl*, *zamčen*, — (*na*)-*dchnouti*, *nadchl* (m. *nadechl*) žensk. *nadchla*, *nadšen*, — *schnouti*, *usech*, *uschl*. — (*z*)*dvihnouti*, *zdvih*, *zdvihl*, *zdvižen*, — *stihnouti*, *stih*, *stihl*, *stižen*, — *táhnouti*, *táh*, *táhl*, *tažen*, —*trhnouti*, *trh*, *trhl*, *tržen*, — *chřadnouti*, *chřad*, *chřadl*. — *padnouti*, *pad*, *padl*, (*na*)*paden*, — *váznouti*, *váz*, *vázl*, — *hasnouti*, *has*, *hasl*, — *žasnouti*, *žas*, *žasl* n. *žásl* atd.*)

*) Často běží o kvantitu slabiky kořenné sloves těchto *-nouti* a jejich příbuzných v třídě V. *-ati*. Ta je někdy zřetelně stejná, na př. p*a*dnouti a p*a*dati, kl*e*knouti a kl*e*kati, šv*i*hnouti a šv*i*hati, zv*y*knouti a zv*y*kati . . ., v*á*znouti a v*á*zati, k*ý*vnouti a k*ý*vati . . ., a někdy zřetelně rozdílná, na př. okr*a*dnouti a okr*á*dati, k*á*pnouti a k*a*pati atd.

Někdy však je kvantita nedosti zřetelná, a z toho bývá v písmě kolísání, zejména při slabikách, jejichž délku znamenáme čárkováním. Potřebné poučení nalézáme tu v příbuzných tvarech jiných, které mají kvantitu zřetelnou. Na př. *a*) v podp*i*chovati (VI. tř.) slyšíme zřetelné krátké *-i-*, *b*) v příč. p*í*chl ob. p*í*ch' zřetelné dlouhé *-í-*; jsme-li tedy v nejistotě, má-li vedle V. tř. p*í*chati tvar *-nouti* míti *-i-* či *-í-*, vezměme na pomoc srovnání se zněním *a*) podp*i*chovati a *b*) p*í*ch(l), a poznáme zřetelně, že tvar *-nouti* v kvantitě slabiky kořenné se liší od *a*) a shoduje se s *b*), že tedy psáti jest p*í*chnouti, p*í*chnu atd.

V následujícím seznamu podáváme příklady, které sem patří a z nichž v některých bývá kolísání; klademe vedle sebe tvary *-ati* (V. tř., na místě prvém) a *-nouti* (II. tř., na místě druhém). Podle zřetelné výslovnosti, dílem také podle ujatého usu jest:

-a-á- ve hm*a*tati a hm*á*tnouti, hr*a*bati a hr*á*bnouti, k*a*pati a k*á*pnouti, kr*a*pati a kr*á*pnouti, m*a*čkati a (s)m*á*čknouti, m*a*zati a m*á*znouti, (za)př*a*hati a (za)př*á*hnouti, s*a*hati a s*á*hnouti, škr*a*bati (významu jiného než škrábati) a škr*á*bnouti, šl*a*pati a šl*á*pnouti, t*a*hati a t*á*hnouti, tl*a*pati a tl*á*pnouti atp.;

-e-e- v kl*e*kati a kl*e*knouti a j.;

-é-e- v nal*é*zati a nal*e*znouti;

-é-é- v l*é*tati (= l*í*tati) a l*é*tnouti (= l*í*tnouti) a j., v. doleji pod *-í-í-*;

-i-i- ve km*i*tati a km*i*tnouti, mž*i*kati a mž*i*knouti, (vz)n*i*kati a (vz)n*i*knouti, pl*i*vati a pl*i*vnouti, šv*i*hati a šv*i*hnouti atp.;

Tvary od tohoto pravidla odchylné jsou skoro vesměs novotvary; na př. *tisknuv* m. *tisk*, *tisknul* m. *tiskl*, *tisknut* m. *tištěn*, *zamknut* m. *zamčen*, *nadchnut* m. *nadšen*, *táhnul* a *táhnut* m. *táhl* a *tažen*, atd.

3. Slovesa *hnouti*, *usnouti* mají *-nu-* vždycky.

251. ***Třída třetí.***

Kmen infinitivní sloves této třídy má příponu kmenotvornou -ě neb *-e* (za původní *ē*); na př. *um-ě-* v inf. *umě*ti, *trp-ě-* v inf. *trpě*ti, nebo *sluše*ti, *slyše*ti.

Kmen praesentní je v této třídě dvojí: *umě-je-* (neb *umě-jo-*) a *trpí-*. Podle toho rozeznávají se v této třídě dva vzory: 1. *uměti*, *umím* a 2. *trpěti*, *trpím*. Rozdíl mezi nimi jest jenom v tvarech praesentních; tvary infinitivní jsou stejné.

-i-i ve (z)dvíhati a (z)dvihnouti (vyzdvihovati VI. tř.), míhati a mihnouti, stíhati a stihnouti (vystihovati . . .), stříhati a střihnouti (postřihovati . . .), svítati a svitnouti (prosvitovati), všímati si a všimnouti;

-i-í- ve (z)cípati a (z)cípnouti, (pro)cítati a (pro)cítnouti, dřímati a dřímnouti (příč. dříml, vedle podřimovàti, VI. tř.), hvízdati a hvízdnouti (příč. hvízdl, v. pohvizdovati), (za)jíkati a (za)jíknouti, lípati a lípnouti, lízati a líznouti (v. vylizovati), píchati a píchnouti (příč píchl, ob. pích', propích' atd., v. podpichovati), pískati a písknouti, (roz)plískati a (roz)plísknouti (v. rozpliskovati), říhati a říhnouti, skřípati a skřípnouti (příč. skřípl, ob. skříp'), stříkati a stříknouti (příč. stříkl, ob. střík', v. vystřikovati), (u)šklíbati se a ušklíbnouti se (příč. ušklíbl, ob. ušklíb'), šplíchati a šplíchnouti (příč. šplíchl, ob. šplích'), štípati a štípnouti (příč. štípl, ob. štíp', v. uštipovati), třískati a třísknouti, vřískati a vřísknouti, zívati a zívnouti;

krom toho jest *-í-* = *-é-* v slovesích II. tř.: (na)hlídnouti = (na)hlédnouti, líhnouti (kuřata se líhnou) = léhnouti, (u)lítnouti = (u)létnouti, vlíknouti = vléknouti, — a říznouti (v. řezati);

-y-y- v kysati a kysnouti;

-ý-y- ve hrýzati a (u)hryznouti, prýskati a prysknouti, skýtati a (po)skytnouti; také -plývati a plynouti sem patří;

-ý-ý- ve dmýchati a dmýchnouti, kýchati a kýchnouti, kývati a kývnouti.

Zvláště tu dlužno vytknouti slovesa s kořennými slabikami *dych-*, *lyk-*, *myk-*, *sych-*, *smyk-*, *syp-* a *tyk-*. V slabikách těchto jest *-y-* starým zdloužením z tvrdého jeru *-ъ-*, a bylo tedy dychati (srov. vzdychati) vedle d(ъ)chnúti, polykati v. pol(ъ)knúti, zamykati v. zam(ъ)knúti atd. Během času utvořilo se k dychati také dychnouti; a vyvinulo se také dýchati a k tomu opět dýchnouti; a z toho ze všeho nestejnost ve psaní. Píšeme:

dýchati a dýchnouti n. dechnouti; nadýchati; udýchati; vydýchati a vydýchnouti n. vydechnouti; — vzdychati a vzdychnouti;

po-*lykati*; vzlykati a vzlyknouti;

za-*mykati*, odmykati, přimykati, vymykati, rozmykati;

252. 1. Vzor **uměti, umím.**

Praes. indikativ:		Imperativ:
čís. jedn.	1. *umím*	—
	2. *umíš*	*uměj*
	3. *umí*	*uměj*
množ.	1. *umíme*	*umějme*
	2. *umíte*	*umějte*
	3. *umějí.*	—.

Infinitiv: *uměti.*

Participia:

přech. přítomný: *uměje, -ějíc, -ějíce*;
„ minulý: *uměv, -ši, -še*;
příč. min. čin.: *uměl, -a, -o.*
„ „ trp.: *umčn, -a, -o.*

253. K tomuto vzoru patří slovesa třídy třetí, jejichžto kmen praesentní jest utvořen z infinitivního příponou ***-je*** (*-jo*): *umě-je-*. V tvarech novočeských *umíš. umíte* atd. kmen takový se nevidí; ale tvary ty zněly stč. *umieš*, *umiete* a před tím *uměješь*, *umějete* atd., a tu je kmen *umě-je-* patrný.

254. *K **tvarům** jednotlivým.*

1. V indikativě *umím*, *umíš* atd. jest um*í*- zúženo ze stč. um*ie*-, kdežto ve vzoru *trpěti*: trp*íš*, trp*í* . . . jest *-í-* původní.

2. V 3. os. množ. jest um*ějí* (nikoliv um*í*). Tedy též přechodník přít. um*ěje*, um*ějíc*- (nikoliv um*ě*, um*íc*-). Srov. § 206 č. 2, poznam.

255. *Některá **jednotlivá slovesa** tohoto vzoru.*

boleti. Praes. 3. os. množ. *bolejí*; přech. přít. *boleje*, *-ejíc*.

V češtině staré bylo též *boleti* podle vzoru *trpěti*; odtud zůstaly tvary 3. množ. *bolí*, impt. *bol.*

---

o-*sychati*, přesychati, přisychati, prosychati, rozsychati, sesychati, usychati, vysychati, zasychati — (odchylkou také -sýchati);

smýkati a smýknouti (někdy také smyknouti) n. smeknouti;

sypati, nasypati, posypati, přisypati, rozsypati, vysypati, zasypati . . ., a vedle toho také nasýpati, posýpati atd. (ob. sejpati); tu pak je spolu rozdíl u významu: prosté sypati je děje trvacího, -sýpati děje opětovacího, a složeniny *nasypu*, *posypu*, *přisypu* atd. jsou děje dokonavého, a *nasýpám*, *posýpám*, *přisýpám* atd. (ob. *-sejpám*) děje nedokonavého;

týkati, dotýkati se, potýkati, zatýkati atd. (vždycky -týkati).

bujeti. Praes. 3. množ. *bujejí*, impt. *bujej*, přech. *bujeje*.

bydleti, viz *bydliti* v tř. IV. § 263.

haněti. Praes. 3. množ. *hanějí*, impt. *haněj*, part. *haněje*, *haněl*, atd. — Vedle toho je též *haniti* v tř. IV., v. § 263.

hověti. Praes. 3. mn. *hovějí*, impt. *hověj*, part. *hověje* atd.; vedle toho jsou též tvary *hoví*, *hov*, *hově*.

hrděti, hrzeti (= pohrdati; *hrděti* je z positivu hrdý, *hrzeti* z komparativu stč. hrzí). Praes. 3. mn. *hrdějí*, *hrzejí*, impt. *hrděj*, *hrzej*, part. *hrděje*, *hrzeje* atd.; zastaralé.

míti, stč. **jmieti**. Má praes. *mám*, *máš* . . ., 3. mn. *mají*, přech. *maje*, *majíc-*; ostatek podle vzoru tohoto: impt. *měj*, přech. min. *měv*, příč. min. čin. *měl*. V příč. min. trp. *jmín* (stč. *jmien*) a v podst. jménu *jmění* zachovalo se *j-*. — Složené *poměti* (stč. *pojměti*) má tvary podle vzoru *krýti*: praes. *poměji*, *poměješ* . . ., impt. *poměj* . ., part. *poměje* atd.

museti. Praes. 3. mn. *musejí*, příč. min. čin. *musel*. Více tvarů jest od *musiti* v tř. IV., v. § 263.

rdíti se, stč. **rdieti sě**. Praes. 3. mn. *rdějí se*; impt. *rděj se*, nov. *rdi se*; přech. *rděje se*.

slušeti. Praes. 3. mn. *slušejí*; impt. *slušej*, přech. *slušeje*, *slušející*.

smíti nebo **směti** (o kvantitě v. § 198 č. 4). Praes. *smím* (stč. *směju* a *smiem*), *smíš* (stč. *smieš*) . . ., 3. množ. *smějí*; impt. *směj*; part. *směje*; *směv*; *směl*.

tlíti, stč. **tléti** (= hynouti). Praes. 3. mn. *tlejí*, impt. *tlej*, přechod. *tleje*.

váleti (= válčiti). Praes. 3. mn. *válejí*, impt. *válej*, přech. *váleje*.

Mezi slovesy sem patřícími mnohá jsou utvořena z kmenů jmenných a znamenají: tím se stávati, tím býti n. v tom býti, co příslušné jméno vyslovuje. Na př.:

bohatěti = bohatým se stávati, bohatnouti; praes. *bohatím* . ., 3. množ. *bohatějí*, impt. *bohatěj*, part. *bohatěje*, *-ějíc*, *bohatěl* atd.; — a podobně: (*o*)*něměti*, *pitoměti*, *šedivěti*, *rezavěti*, *divočeti*, *černěti*, *zeleněti*, *běleti* atd.

Vedle nich bývají ze stejných kmenů slovesa tř. IV. *-iti*, jež znamenají: tím učiniti, co příslušné jméno vyslovuje. Na př. proti *bohatěti* je *bohatiti* = bohatým činiti: praes. *bohatím* . ., 3. množ. *bohatí*, impt. *bohať*, part. *bohatě*, *bohatíc*, *bohatil* atd.; — a rovněž tak je dále *oněmiti* = němým učiniti, proti *oněměti*, — *zdivočiti* = divokým učiniti, proti *zdivočeti*, — *černiti* = černým činiti, proti *černěti* atd.

Mnohdy matou se tato slovesa a klade se zejména tvar třídy IV. místo náležitého tvaru tř. III. 1. Na př.:

mdliti, stč. **mdléti** (= mdlým se stávati) má tvary náležité praes. *mdlím* . . , 3. množ. *mdlejí*, impt. *mdlej*, part. *mdleje*, *mdlel* atd.; proti tomu je *mdlíti* (stč. též *mdlíti*, = mdlým činiti) v tř. IV.; a matením s tímto vznikl a ujal se nč. odchylný impt. *omdli*, *neomdli* místo *-mdlej*; — dobře rozeznáváme: nemocný omdl*e*l, a práce mě umdl*i*la; —

truchleti (= truchlý býti) má tvary náležité praes. *truchlím* . . ., 3. množ. *truchlejí*, impt. *truchlej*, part. *truchleje*, *truchlel*; proti tomu je *truchliti* (= truchlým činiti) v tř. IV.; ale bývalý a náležitý rozdíl se zapomněl, nč. béře se *truchliti* ve významu *truchleti* a bývá: impt. *netruchli* = nebuď truchliv, m. *netruchlej*, part. *truchlil* m. *truchlel*, příd. jm. *truchlící* rodina m. *truchlející* atd.;

želeti (= v želu býti) má tvary náležité praes. *želím* . . , 3. množ. *želejí*, impt. *želej* atd.; proti němu bylo *želiti* v tř. IV.; a matením s tímto vznikl impt. *žel* m. *želej*.

256. 2. Vzor **trpěti, trpím.**

	Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn.	1. *trpím*	—
	2. *trpíš*	*trp*, *trpi-ž*
	3. *trpí*	*trp*, *trpi-ž*
množ.	1. *trpíme*	*trpme*
	2. *trpíte*	*trpte*
	3. *trpí*.	—.

Infinitiv: *trpěti*.
Participia:
přech. přítomný: *trpě*, *-íc*, *-íce*;
„ minulý: *trpěv*, *-ši*, *-še*;
příč. min. čin.: *trpěl*, *-a*, *-o*;
„ „ trp.: *trpěn*, *-a*, *-o*.

257. K tomuto vzoru patří slovesa třídy třetí, jejichžto kmen praesentní se končí v *-í*: na př. *trpí-* v indik. *trpí*š, *trpí*me, *trpí*te atp. Jest to kmen téhož zakončení, jako v tř. IV.: *prosí-* (v. § 260), a tvary praesentní obou těchto vzorův (*trpěti* a *prositi*) jsou stejné.

258. *K tvarům jednotlivým.*

1. V indikativním trp*í*- jest -*í*- původní, kdežto ve vzoru *uměti* um*í*- jest zúženo z -*ie*-, stč. um*ie*-. Jen v 3. os. mn. je trp*í* ze stč. trp*ie*.

Poznam. V 3. os. množ. jest trp*í* (nikoli trp*ějí*), v přechodníku přít. trp*ě*, trp*íc*- (nikoli trp*ěje*, -*ějíc*-). Srov. § 206 č. 2.

2. Imperativ jest *trp*, *trpte* atd., a vedle toho též trp*i*-ž, bd*i*, bd*ě*te atp.; o rozdílu tom v. § 207 č. 4.

Imperativ množný byl trp*i*te, bd*i*te; ve bd*ě*te atp. jest -*ě*- místo -*i*- podle jd*ě*te, tiskn*ě*te atp.

3. Příčestí min. činné jest trp*ě*l, trpné trp*ě*n. Po souhláskách *j*, *ž*, *š*, *č*, někdy též po jiných, bývalo tu v staré češtině -*a*-, -*á*- místo *ě* a tvary ty zněly na př. běž*a*l, drž*a*l, slyš*a*l, mlč*a*l, drž*á*n, slyš*á*n, mlč*á*n (zamlč*á*no). Tvary toho způsobu zachovaly se v nářečích a některé zbytky též u spisovatelův novověkých jako archaismy se vyskytují, na př. slyš*á*no, drž*á*no atp.

259. *Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.*

báti se. Praes. *bojím se* atd. Tvary infinitivní mají *bá*-: inf. *báti se*, part. *bál*. *báv*, *bán* (*báno*), podst. jméno *bání*.

Toto *bá*- je staženo z *boja*-, a toto vzniklo z původního *bojē*- Infinitiv zněl tedy kdysi boj*a*ti, a rovněž tak byl inf. slyš*a*ti. Slyš*a*t. přehlásilo se v slyš*ě*ti, slyš*e*ti, a tak by se také boj*a*ti bylo změnilo v boj*e*ti, kdyby se nebylo dříve stáhlo v b*á*ti; stažením odstraněna hláska měkká -*j*- (bo*j*ati), a tím odpadla zároveň příčina ku přehlásce. — Stažením vzniklé *bá*- se nekrátí, v. § 198 č. 5, a. — Totéž jest při slovese *státi*, *stojím*, v. zde doleji.

bditi (stč. **bdieti**). Praes. 3. mn. *bdí*, impt. *bdi*, part. *bdě*, *bděl* atd.

boleti. Praes. 3. množ. *bolí*, rozdílné od *boleti* 3. mn. *bolejí*, v. § 255.

čpíti n. **čpěti** (stč. **ščpieti**). Praes. 3. mn. *čpí*; přech. *čpě* atd.

dštíti (stč. **dščieti**). Praes. 3. mn. *dští*, impt. *dšti* atd., zastaralé.

hořeti. Praes. *hořím*, 3. mn. *hoří*; přech. *hoře* atd. (přídavné jméno *horoucí* není utvořeno z přech. *hoře*).

hřbiti (stč. **hřbieti**, = v hrobě ležeti). Praes. *hřbím*, 3. mn. *hřbí*, part. *hřběl* atd.; zastaralé.

chtíti (stč. **chtieti**). Má tvary namnoze odchylné: praes. jedn. 1. *chci* 2. *chceš* 3. *chce*, množ. 1. *chceme* 2. *chcete* 3. *chtí* n. *chtějí*;

impt. *chtěj*, *chtějte*; přech. přít. *chtě*, *chtíc*, *chtíce* a *chtěje*, *chtějíc*, *chtějíce*; přech. min. *chtěv*, příč. *chtěl* a *chtěn*.

V praes. 1. jedn. *chci* (stč. *chcu*) je tvar náležitý: k hle*d*ěti bylo stč. hle*z*u, k le*t*ěti — lecu atd., tedy ch*t*ieti — chcu a z toho nč. chci; lecu atp. zaniklo a nahradilo se novotvarem let*ím*, kdežto ve chci zachoval se tvar starý.

Tvary *chceš*, *chce*, *chceme*, *chcete* jsou tvary odchylné, ale prastaré.

V 3. množ. je tvar náležitý *chtí*; tvar *chtějí* jest novotvar podle vzoru *uměti*, velmi rozšířený. Totéž platí o přechodníku *chtě*, *chtíc*- a *chtěje*, *chtějíc*-.

ležeti. Praes. *ležím* atd.

Složeniny *náležeti*, *záležeti*, *příležeti* patří též ke vzoru *trpěti*, ale v nč. přenášejí se velmi často do vzoru *uměti*. Tak je v 3. os. množ. vedle náleží, záleží, přílež*í* častěji nálež*ejí*, zálež*ejí*, přílež*ejí*; v přech. přít. vedle náleže, nálež*ící* atd. též nálež*eje*, nálež*ející* atd.

mníti (stč. **mnieti**). Praes. 3. množ. *mní*, přech. *mně*, *mníc*-, odchylkou *mnějí* a *mněje*, *mnějíc*; impt. (*po*)*mni*, (*po*)*mněte*.

mrzeti. Praes. 3. mn. *mrzí*, přech. *mrze*, *mrzíc*-.

pníti n. **pněti** (stč. **pnieti**). Praes. 3. množ. *pní*; přech. *pně*, *pníc*-.

příti (stč. **přieti**). Praes. *přím*, *příš* atd.; zastaralé.

Vedle slovesa *pru* (= podpírám), *přeš* . . . (slož. *podepru* . . .), kteréž je v tř. I. vzoru *tříti* (v. § 236), bylo v staré češtině sloveso jiné ve vzoru *trpěti*, totiž *přieti* (= zapírati). Tvary praesentní obou těchto sloves byly rozdílné: byl indik. *pru*, *přeš* atd. podle vzoru *tříti*. *tru*, — a *přu*, *přím*, *příš* atd. podle vzoru *trpěti*, *trpím*; a byl přech. *pra*, *prúc*- a *pře*, *přiec*-. Tvary infinitivní zněly stejně: *přieti*, *přěl* atd. Později zanikají tvary praesentní slovesa *příti* ze vzoru *trpěti* (*přu*, *přím*, *příš* . . .) a kladou se za ně tvary praesentní slovesa *příti* ze vzoru *tříti* (*pru*, *přeš* . . .), až obě ta slovesa v jedno splývají: *příti*, praes. *pru*, *přeš* atd. Význam ovšem zůstal dvojí: 1. = podpírati, fulcire, a 2. = zapírati, popírati, negare.

skřípěti. Praes. 3. mn. *skřípí*, impt. *skřip*, přech. *skřípě*, *-íc*, *-íce*, podst. jméno *skřípění*.

spáti. Má tvary infinitivní podle tř. V.: *spáti*, *spal* atd.; mezi nimi zachováno též supinum ve rčení: jdu *spat* atp., v. § 199. Tvary praesentní jsou podle vzoru *trpěti*: praes. *spím*, 3. množ. *spí*; impt. *spi*, *spěte*; přech. *spě*, *spíc*-.

státi. Praes. *stojím* atd.; impt. *stůj*, *stůjte* (krátké *stoj* jest odchylka dialektická); přech. *stoje*, *-íc*-. Tvary infinitivní mají *stá*-: inf. *státi*, part. *stál* atd.

Toto *stá-* je staženo ze *stoja-*; výklad další je týž jako nahoře při *báti*, v. t.

Jest rozdíl mezi *státi, stojím* a *státi, stanu* (v. § 247 č. 2).

stviti se (stč. **stvieti sě**), *stkvíti se, skvíti se.* Praes. *skvím*, 3. mn. *skví*; impt. *skvi*; přech. *skvě, skvíc-*; vedle toho ujaly se novotvary: *skvějí, skvěj, skvěje, skvějíc-*, a také *skvěji se, skvěješ se* (vz. V. 4). Přídavné jméno *skvoucí* není utvořeno z přechodníku *skvě.* Obyčejné *skv-* je ze staršího *stkv-* a toto ze *stv-*, v. § 55 č. 3 a § 46 č. 7.

těžeti. Praes. *těžím*, part. *těžel* atd. Zastaralo, nahrazuje se slovesem *těžiti.*

trpěti. Příč. trp. *trpěn*, podst. jméno *trpění.* Za to bývá obyčejně trpen. trpení.

věděti, viz v § 291 a násl.

veleti. Praes. *velím*, 3. mn. *velí*, impt. *vel*, přech. *vele, -íc-*; odchylkou *velejí, velej. veleje.*

vězeti. Praes. *vězím*, 3. mn. *vězí*, impt. *věz*, přech. *věze, -íc-*.

viděti. Praes. *vidím*, 3. mn. *vidí.* — Impt. *viz, vizme, vizte* (utvořen podle *věz, vězte*, v. § 291; slovce *viď*! není imperativ slovesa *viděti*, nýbrž pochází ze slovesa *věděti*). — Přech. přít. *vida, -ouc, -ouce* a příč. přít. *vidom, -a, -o* utvořeny jsou podle třídy I. (vzoru *vedu*). — Slovesa složená *záviděti* a *náviděti* mají impt. *záviď, náviď, -te* a přech. přít. *závidě, návidě. -íc, -íce.*

viseti. Praes. 3. mn. *visí*, impt. *vis*, přech. *vise, -íc-*.

zníti (stč. **vznieti**). Praes. 3. mn. *zní*, přech. *zně, zníc-*. Vedle toho jsou ode dávna novotvary *znějí* a *zněje, znějíc-*. Impt. *zni, zněte.*

zříti (stč. **zřieti**). Praes. 3. mn. *zří*; impt. *zři, zřete*; přech. *zře, zříc-*.

260. *Třída čtvrtá.*

Kmen infinitivní sloves této třídy má příponu kmenotvornou **-i**; na př. *pros-i-* v inf. *prosi*ti.

Kmen praesentní se končí v *-í*; na př. *prosí-* v indik. *prosíš*, *prosí*me, *prosí*te atp. Je to kmen téhož zakončení, jako v tř. III. vzoru *trpěti*: *trpí-* (v. § 257), a tvary praesentní obou těchto vzorů (*trpěti* a *prositi*) jsou stejné.

V třídě této jest j e n j e d e n v z o r: *prositi.*

261. Vzor **prositi, prosím.**

Praes. indikativ:		Imperativ:
čís. jedn.	1. *prosím*	—
	2. *prosíš*	*pros, prosi-ž*
	3. *prosí*	*pros, prosi-ž*
množ.	1. *prosíme*	*prosme*
	2. *prosíte*	*proste*
	3. *prosí.*	—.

Infinitiv: *prositi.*
Participia:
přech. přítomný: *prose, -íc, -íce;*
„ minulý: *prosiv, -ši, -še;*
příč. min. čin.: *prosil, -a, -o;*
„ „ trp.: *prošen, -a, -o.*

262. *K tvarům jednotlivým.*

1. V indikativním pros*í*- jest -*í*- původní; jenom v 3. os. množ. jest pros*í* zúženo ze stč. pros*ie*.

Poznam. V 3. os. množ. jest pros*í* (nikoliv pros*ejí*), v přechodníku přít. pros*e*, pros*íc*- (nikoliv -*eje*, -*ejíc*-). Srov. § 206 č. 2 pozn.

2. Imperativ jest *pros*, *proste* atd., a vedle toho též pros*i*-ž, ct*i*, ct*ě*te atp.; o rozdílu tom v. § 207 č. 4.

Imperativ množný byl pros*i*te, čst*i*te n. ct*i*te atď.; ve ct*ě*te atp. jest -*ě*- místo -*i*- podle jd*ě*te. tiskn*ě*te atp.

3. Příčestí min. trpné prošen vzniklo z pros*j*en-, změnilo se tu tedy *s* (které je v prositi a j.) v *š*. Rovněž tak mění se:

sl v *šl*, na př. my*sl*iti — my*šl*en;

z v *ž*, na př. vo*z*iti — vo*ž*en (m. vo*zj*en-), ka*z*iti — ka*ž*en atd.; ale *z*, které vzniklo z *dj* (§ 37 č. 2), zůstává nezměněno, na př. me*z*e (z me*dj*a), obme*z*iti — obme*z*en;

d v *z*, na př. ho*d*iti — ho*z*en, sa*d*iti — sa*z*en, sou*d*iti — sou*z*en atd.; — nesprávné jest *ž* místo *z* v hra*d*iti — hra*ž*en, nahra*ž*en, ohra*ž*ení atp.;

zd v *žď*, na př. hy*zd*iti — hy*žd*ěn (§ 37 č. 2), zpo*zd*iti — zpo*žd*ěn; je*zd*iti — je*žd*ění;

zdn v *žďň*, na př. zaneprá*zdn*iti — zaneprá*žďn*ěn;

t v *c*, na př. vrá*t*iti — vrá*c*en, pla*t*iti — pla*c*en atd.;

st v *šť*, na př. pu*st*iti — pu*šť*ěn, ma*st*iti — ma*šť*ěn, zpro*st*iti

— zproštěn, pomstiti — pomštěn, pohostiti — pohoštěn, přelstiti — přelštěn, čistiti — čištěn, jistiti — jištěn atd.

Často však náležitá změna souhlásky se zanedbává, na př. ve voditi — voděn (stč. vozen), děditi — děděn, cíditi — cíděn, cítiti — cítěn, šlechtiti — šlechtěn, pokositi — pokosen, kresliti — kreslen, okouzliti — okouzlen, vyprázdniti — vyprázdněn a j.

263. *Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.*

bydliti. Praes. 3. množ. *bydlí*; impt. *bydli*, *bydlete*; přech. *bydle*, *-íc-*; příč. *bydlil*. Často vyskytují se též tvary podle vzoru *uměti*: 3. množ. *bydlejí*, inf. *bydleti*, příč. *bydlel*.

haniti. Praes. 3. množ. *haní*; impt. *haň*, *haňte*; přech. *haně*, *-íc-*, příč. *hanil*. Vedle toho je též *haněti* v III. 1, v. § 255.

hromazditi (= hromaditi), *shromazditi*, zastaralo; za to utvořilo se shromážditi (podle *shromážděti*, které je v V. 1^{b}, v. § 272).

koliti je sloveso nově utvořené m. *kláti* V. 2, v. § 276, b.

kvíliti, příč. *kvílil*; za to bývá nov. *kvíleti*, *kvílel*.

mdliti (= mdlým činiti). Praes. 3. mn. *mdlí*, impt. *mdli*, part. *mdle*, *mdlíc-*, *mdlil*. Jiné je *mdlíti* v III. 1 (stč. *mdléti*, = *mdlým* se stávati), v. § 255.

musiti. Praes. 3. mn. *musí*; part. *muse*, *-íc-*; *musil*; podst. jm. *mušení*. Některé tvary jsou podle vzoru *uměti*, v. § 255.

mysliti. Odchylkou tvoří se některé tvary podle tř. III.: inf. *mysleti*, příč. *myslel*.

praviti. Praes. 3. mn. *praví*. Sloveso *praví* (3. os. mn.), nebo snad stč. *pravi* (1. os. jedn.), vkládalo se do vět bez souvislosti syntaktické, skleslo v příslovce a změnilo se v *praj* nč. *prej* a *prý*; srov. § 43 č. 5.

truchliti béře se místo *truchleti*, v. § 255.

variti (utvořeno podle něm. wahren) užívá se skoro jen v impt. *vari*.

želiti, vlastně = žel učiniti, béře se v některých tvarech místo *želeti*, v. § 255.

264. ***Třída pátá.***

1. Kmen infinitivní sloves této třídy má příponu kmenotvornou -a, -(j)a, na př. *děl-a-* v inf. *dělati*, *tes-a-* v inf. *tesati*, *bьr-a-* v inf. *bráti*, *la-ja-* v inf. *láti* vzniklém z *laja*-ti.

2. Přípona -*(j)a* jest u mnohých sloves přehláskou změněna

v *-ě* (*e*); na př. v kmenu *pouště-* v inf. *pouštěti*, vzniklém z *pústja-*, v kmenu *sáze-* v inf. *sázeti*, vzniklém ze *sáza-*, *sádja-*.

3. Kmen praesentní tvoří se dílem z kmene infinitivního, dílem z kmene prvotného t. j. z téhož, z něhož i kmen infinitivní pochází.

4. Podle rozdílných těchto kmenův rozeznávají se v této třídě čtyři vzory:

1. vzor

a) tvrdý *dělati*; kmen infinitivní je tvrdý: *děla-*; kmen praesentní je z něho utvořen příponou *-je* (*-jo*): *děla-je-*;

b) měkký *sázeti*; kmen infinitivní je měkký: *sáze-* ze staršího *sáza-*; kmen praesentní je z něho utvořen příponou *-je* (*-jo*): *sáza-je-*; —

2. vzor *tesati*; kmen prvotný se končí souhláskou: te*s*-; z něho jest utvořen kmen infinitivní příponou *-a*: *tes-a-*; a kmen praesentní příponou *-je* (*-jo*): *tes-je-* = *teše-*; —

3. vzor: kmen prvotný je slabika kořenná; sloves sem patřících jsou dvě řady: *bráti* atp. a *kovati* atp.

a) *bráti*: kmen prvotný se končí souhláskou: *ber-*; z něho jest utvořen kmen infinitivní příponou *-a*: *bьr-a-* č. *bra-*; a kmen praesentní příponou *-e* (*-o*): *ber-e*;

b) *kovati*: kmen prvotný se končí samohláskou, pův. *kou-*; z něho jest utvořen kmen infinitivní příponou *-a*: *kov-a-* (*kov-* z pův. *kou-*); a kmen praesentní příponou *-je* (*-jo*): *ku-je-* (*ku-* z pův. *kou-*); —

4. vzor *láti* (staž. z l*aj*ati): kmen infinitivní se končí slabikou *-ja*: la*ja-* staž. v česk. *lá-*, kmen pak praesentní slabikou *-je* (*-jo*): la*je-*.

265. 1ª. Vzor **dělati, dělám.**

		Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn.	1.	*dělám*	—
	2.	*děláš*	*dělej*
	3.	*dělá*	*dělej*
množ.	1.	*děláme*	*dělejme*
	2.	*děláte*	*dělejte*
	3.	*dělají.*	—.

Infinitiv: *dělati.*

Participia:
přech. přítomný: *dělaje*, *-íc*, *-íce*;
„ minulý: *dělav*, *-ši*, *-še*;
příč. min. čin.: *dělal*, *-a*, *-o*;
„ „ trp.: *dělán*, *-a*, *-o*.

266. K tomuto vzoru patří slovesa třídy páté, jejichžto kmen infinitivní je ***tvrdý***, *děla-*, a kmen praesentní je utvořen z infinitivního příponou *-je* (*-jo*): *děla-je-*. V *děláš*, *děláte* atd. je kmen *dělaje-* stažen v *dělá-*.

267. *K **tvarům** jednotlivým.*

V imperativě jest *-ej* přehláskou ze staršího *-aj*, v. § 13 č. 2.

268. *Některá **jednotlivá slovesa** tohoto vzoru.*

cpáti. Praes. *cpám*, *cpáš* atd., impt. *cpej*, přech. *cpaje*; častěji vyskytují se novotvary *cpu*, *cpi*, *cpa*, *-ouc-*.

Pozn. Přecházení z tohoto vzoru do vzorů *tesati* a *bráti* vyskýtá se častěji při slovesích, která mají kmenovou souhlásku retnou.

hráti, *hrám* přešlo do vzoru V. 4, § 284.

klamati. Praes. *klamám*, *-áš* atd., 3. mn. *klamají*, novotvary *klamu*, *klameš*.., *klamou*; impt. *klamej*, novotv. *klam*; přech. *klamaje* (sr. § 275 č. 2).

lámati. Praes. *lámám*, *-áš* atd., 3. mn. *lámají*, novotv. *lámu*, *lámeš* . . ., *lámou*; impt. *lámej*, nov. *lam*; přech. *lámaje*.

nechati. Praes. *nechám*. V impt. je tvar náležitý *nechej*, *nechejte*, nov. *nech*, *nechte*. Impt. *nechaj* (stč.), *nech* jest obsažen v příslovečných výrazích: *nechajž*, *nechajť*, *nechajžť*, *nechať*, *nechž*, *nechť*, *nechžť*, (ob. *nešť*) atp.

obědvati. Praes. *obědvám* atd. Vedle toho je též *obědovati*, *oběduji* v tř. VI. (§ 287).

plavati. Praes. *plavám*, impt. *plavej*, novotvary *plavu*, *plav*; přech. *plavaje*.

znáti. Praes. *znám*, impt. *znej*, přech. *znaje*; — příč. přít. *znám*, (= *znaje-m*), *-a*, *-o*.

O slovese *plovati* v. § 242 č. 3; o *snovati* tamt. č. 4; o *blvati*, *klvati* a *plvati* tamt. č. 5; o *kovati* tamt. č. 4 a § 280 č. 1.

269. 1[b]. Vzor *sázeti, sázím.*

Praes. indikativ:		Imperativ:
čís. jedn.	1. *sázím*	—
	2. *sázíš*	*sázej*
	3. *sází*	*sázej*
množ.	1. *sázíme*	*sázejme*
	2. *sázíte*	*sázejte*
	3. *sázejí.*	—.

Infinitiv: *sázeti.*
Participia:
přech. přítomný: *sázeje, -ejíc, -ejíce;*
„ minulý: *sázev, -ši, -še;*
příč. min. čin.: *sázel, -a, -o;*
„ „ trp.: *sázen, -a, -o.*

270. K tomuto vzoru patří slovesa třídy páté, jejichžto kmen infinitivní je *měkký*, *sáze-* (ze *sáza-*), a kmen praesentní je utvořen z infinitivního příponou *-je* (*-jo*): *sáza-je-*. V *sázíš, sázíte* atd. je kmen *sázaje-* stažen v *sázá-*, pak přehlasován v *sázie-* a zúžen v *sází-*.

271. *K tvarům jednotlivým.*

1. Rozdíly, jež se vidí mezi stejnými tvary vzoru tohoto a předešlého, mají příčinu v souhlásce měkké, která způsobuje přehlásku: dě*l*ati (s tvrdým *l*) zůstalo nezměněno, kdežto sá*z*ati se změnilo v sá*zě*ti a toto dále v sáz*e*ti, a podobně v tvarech ostatních.

2. V 3. os. množ. je sáz*ejí* (nikoliv sáz*í*), přech. přít. sáz*eje*, sáz*ejíc-* (nikoliv sáz*e*, sáz*íc-*); v. § 206 č. 2 poznam.

272. *Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru*

jsou **-bíjeti**: praes. *vybíjím*, 3. mn. *vybíjejí*, impt. *vybíjej*, přech. *vybíjeje.* — **-bízeti**: *vybízím, -ejí* atd. — **-bouzeti**: *probouzím, -ejí* atd. — **-číněti**: *přičiním, -čínějí, -čínějj, -čínějе.* — **-díleti**: *udílím, -ejí* atd. — **-háněti**: *háním* (dial.), *sháním, -ějí* atd. — **-hášeti**: *zhášim, -ejí* atd. — **házeti**: *házím, -ejí* atd. — **-hlížeti** (m. -hlízeti, § 48 č. 1): *pohlížím, -ejí* atd. — **-hromážděti**, *shromážděti* (= shromažďovati): *shromáždím, shromáždějí, shromážděj, shromážděje.* — **-cházeti**: *vycházím, -ejí* atd. — **-jížděti**: *vyjíždím, -ejí* atd. — **káceti**: *kácím, -ejí* atd. — **-kájeti**: *ukájím, -ejí* atd. — **-káleti**: *pokálím, -ejí* atd. — **-kážeti**: *překážím, -ejí* atd. — **klaněti** n.

-kláněti: *-ím*, *-ějí*, impt. *klaněj* novotvar *klaň*, *skláněj*. — **klíceti** stč. *kléceti* (= kulhati): *-ím*, *-ejí* atd. — **-klízeti**: *poklízím*, *-ejí* atd. — **-koušeti**: *pokouším*, *-ejí* atd. — **kráčeti**: *kráčím*, *-ejí* atd. — **krájeti**: *krájím*, *-ejí* atd. — **krváceti**: *krvácím*, *-ejí* atd. — **léceti**, *líceti* (na ptáky, — za to neporozuměním: líčiti na ptáky): *lécím*, *-ejí* atd. — **míjeti**: *míjím*, *-ejí* atd. — **mizeti**: *mizím*, *zmizím*, *-ejí*, impt. *zmizej*, novotv. *zmiz*. — **-mlaceti**: *vymlacím*, *-ejí* atd. — **-mouceti**: *smoucím*, *-ejí* atd. — **mýceti**: *mýcím*, *-ejí* atd. — **-mýšleti**. *přemýšlím*, *-ejí* atd. — **-nášeti**: *přináším*, *-ejí* atd. — **-pájeti**: *napájím*, *-ejí* atd. — **-píjeti**: *dopíjím*, *-ejí* atd. — **-pláceti**: *vyplácím*, *-ejí* atd. — **-právěti**: *vyprávím*, *-ějí* atd. — **pouštěti**: *pouštím*, *-ějí* atd. — **-pouzeti**: *popouzím*, *-ejí* atd. — **-rážeti**: *narážím*, *-ejí* atd. — **-roučeti**: *poroučím*, *-ejí* atd. — **sázeti**: *sázím*, *-ejí* atd. — **-spářeti**: *přispářím*, *-ejí* atd. — **stavěti**: *stavím*, *-ějí* atd. — **střileti**: *střílím*, *-ejí* atd. — **-stouzeti**: *ostouzím*, *-ejí* atd. — **-táceti**: *potácím*, *-ejí* atd. — **-táčeti**: *otáčím*, *-ejí* atd. — **-tápěti**: *zatápím*, *potápím*, *-ějí* atd. — **-tráceti**: *ztrácím*, *-ejí* atd. — **-váděti**: *vyvádím*, *-ějí* atd. — **váleti**: *válím*, *-ejí* atd. — **-váněti**: *zavánním*, *-ějí* atd. — **-vářeti**: *svářím*, *-ejí* atd. — **-vázeti**: *provázím*, *-ejí* atd. — **-vážeti**: *rozvážím*, *-ejí* atd. — **večeřeti**: *večeřím*, *-ejí* atd. — **věšeti**: *věším*, *-ejí* atd. — **-víjeti**: *navíjím*, *-ejí* atd. — **vraceti**: *vracím*, *-ejí* atd. — **-zváněti**: *vyzváním*, *-ějí* atd.

V stč. bylo také sloveso *vecěti*. Z něho zachovalo se v jazyce biblickém slovo *vece* (= řekl); je to 3. os. jedn. bývalého aoristu (§ 204).

273. 2. Vzor **tesati, teši.**

	Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn.	1. *teši*	—
	2. *tešeš*	*teš*, *teši-ž*
	3. *teše*	*teš*, *teši-ž*
množ.	1. *tešeme*	*tešme*
	2. *tešete*	*tešte*
	3. *teší*.	—.

Infinitiv: *tesati*.
Participia:
přech. přítomný: *teše*, *-íc*, *-íce*;
„ minulý: *tesav*, *-ši*, *-še*;
příč. min. čin.: *tesal*, *-a*, *-o*;
„ „ trp.: *tesán*, *-ána*, *-áno*.

274. K tomuto vzoru patří slovesa třídy páté, jejichžto kmen prvotný se končí *souhláskou* a kmen infinitivní se tvoří z prvotného příponou *-a*, kmen pak praesentní příponou *-je* (*-jo*). Na př. kmen prvotný tes-, infinitivní tes-*a*-, praesentní tes-*je*- = teše-.

275. *K tvarům jednotlivým.*

1. Vedle tvarů praesentních náležitých vyvíjejí a rozšiřují se novotvary podle vzoru *dělati*, na př. vedle praes. *teši*, impt. *teš* a přech. *teše* jsou též novotvary *tesám*, *tesej*, *tesaje*.

Jazyk spisovný šetří co možná tvarů vlastních, ale i novotvary mnohé se v něm ujaly. Někde tvar vlastní a novotvary vedle sebe se drží, jako v ukázaném právě příkladě *teši*, *teš*, *teše* a *tesám*, *tesej*, *tesaje*. Jindy tvar vlastní zanikl a užívá se jen novotvaru, na př. *metám*, *metej*, *metaje* (bývalé *mecu*, *mec*, *meč* zastaralo a téměř zaniklo).

2. Naopak zase některá slovesa, patřící ke vzorům jiným, utvořila si novotvary podle vzoru tohoto. Na př. *klamati* bylo v stč. při vzoru *dělati*, kdežto nč. praes. *klamu*, *klameš* . . ., impt. *klam*, *klamte* jsou podle vzoru *tesati*.

3. V indikativě 1. os. jedn. teš*i* a 3. množ. teš*í* jest přehláska. Jazyk obecný má zde tvary nepřehlasované teš*u*, teš*ou*, sr. § 206 č. 2. Některá slovesa tohoto vzoru mají nepřehlasované *-u*, *-ou* i v jazyku spisovném; zejména slovesa se souhláskou retnou (hý*bu*, sy*pu*, dří*mu* . . .), s *-l* (poš*lu* . . .) a j.

276. *Slovesa jednotlivá tohoto vzoru*

rozeznávají se dále podle souhlásky, kterou se končí kmen prvotný.

a) Kmen prvotný končí se souhláskou retnou **b, p, v, f, m.** a **př. hýbati:**

praes. *hýbu*, *-eš* . . . 3. mn. *hýbou*; — novotvary *hýbám*, *-áš* atd.;
impt. *hyb*, *hybte*; — novotv. *hýbej*, *hýbejte*;
přech. *hýbě*, *hýbíc-*; — novotv. *hýbaje*, *hýbajíc-*.

Jiná slovesa, která sem patří nebo jejichž tvary některé vzoru tohoto se drží, jsou na př.:

dlabati n. *dlubati*, praes. *dlabu*, *-eš* . . .; impt. *dlab*; — *hrabati*, praes. *hrabu*; impt. *hrab*; — *klobati* n. *klubati*, praes. *klubu*; impt. *klub*; — *kolébati*, praes. *kolébu*; impt. *koléb*, *koleb*; — *škubati* n. *sklubati* (též *skubati* a *sklubati*), přeneseno sem z třídy I. (v. § 224): praes. *škubu*; impt. *škub*; — *střebati*, praes. *střebu*; — *škrabati*, praes. *škrabu*; impt. *škrab*; — *zobati*, praes. *zobu*; impt. *zob*;

čerpati (přeneseno sem z tř. I.), praes. *čerpu*; — *drápati*, praes. *drápu*; — *dupati*, praes. *dupu*; impt. *dup*; — *chrápati*, *chrůpati*, praes. *-pu*; — *kapati*, praes. *kapu*; — *klepati*, praes. *klepu*; impt. *klep*; — *kopati*, praes. *kopu*; — *koupati*, praes. *koupu*; — *loupati*, praes. *loupu*; — *rýpati*, praes. *rýpu*; — *sypati*, praes. *sypu*; impt. *syp*; — *štípati*, praes. *štípu*; — *šlapati*, praes. *šlapu*; — (*tepati*, *tepu* viz I. 3. § 224);

kývati, praes. *kývu*;

klofati, praes. *klofu*;

dřímati, praes. *dřímu*; — *klamati*, praes. *klamu*; impt. *klam*, *klamte* (v. § 268 a 275 č. 2); — *lámati*, praes. *lámu*; impt. *lam*, *lamte* (v. tamt.).

b) Kmen prvotný končí se souhláskou plynnou **l**, **r**, **n**. Na př. **orati**:

praes. *oři*, *ořeš* ... 3. mn. *oří*; — novotvary *orám*, *-áš* atd.;
impt. *oř*, *ořte*; — novotv. *orej*, *orejte*;
přech. *oře*, *oříc-*; — novotv. *oraje*, *orajíc-*.

Jiné příklady:

kárati, praes. *káři*, *kářeš*; — *párati*, praes. *páři*, *pářeš*; — *skuhrati*, praes. *skuhři*; — *žebrati*, praes. *žebři*, *žebřeš*; impt. *žebři*; přech. *žebře*, *žebříc-*; — *žehrati*, praes. *žehři*, *žehřeš*; impt. *žehři*; přech. *žehře*, *žehříc-*;

kašlati, praes. *kašli*, 3. množ. *kašlí*, obyčejně bez přehlásky kašl*u* a kašl*ou*; impt. *kašli*, *kašlete*; přech. *kašle*, *kašlíc-*; — *kláti*, praes. *koli*, *kůleš*, *kůle* ...; impt. *kol*, *kolte*; přech. *kole*, *kolíc-* (sloveso toto zastaralo a nahrazeno novotvarem *-koliti* podle tř. IV.); — *mlíti*, praes. *meli*, *melu*, viz v tř. I. 6, § 236; — *sláti*, *poslati*, praes. *pošli*, 3. mn. *pošlí*, obyčejně bez přehlásky pošl*u* a pošl*ou*; impt. *pošli*, *pošlete*; přech. *pošle*, *pošlíc-*; — *stláti*, praes. *steli*, 3. mn. *stelí*, obyčejně bez přehlásky stel*u* a stel*ou*; impt. *stel*, *stelte*; přech. *stele*, *stelíc-*; — *viklati*, praes. *viklu*; impt. *vikli*;

stonati, praes. *stůni* ob. *stůňu*, *stůněš*.

c) Kmen prvotný končí se souhláskou sykavou **z**, **s**. Na př. **řezati**:

praes. *řeži*, *řežeš* ... 3. mn. *řeží*; — novotvary *řezám*, *-áš* atd.;
impt. *řež*, *řežte*; — novotv. *řezej*, *řezejte*;
přech. *řeže*, *řežíc-*; — novotv. *řezaje*, *řezajíc-*.

Jiné příklady:

hrýzati, praes. *hrýži* atd.; v stč. bylo za to *hrýzti*, *hryzu*, *hryzeš*, v. § 220; — *kázati*, praes. *káži*, *kážeš* ... 3. mn. *káží*; impt. *kaž*, *kažte*; přech. *káže*, *kážíc-*; — *klouzati*, praes. *klouži*; — *lízati*, praes.

líži; impt. *liž*; přech. *líže*; — *mazati*, praes. *maži*: impt. *maž*; přech. *maže*, *mažíc-*; — *rzáti*, praes. *rži*, kůň *rže* (řehtá); impt. *rži*; tvary infinitivní jsou *rzáti*, *rzal* atd., nikoli *rža-*; — *tázati*, praes. *táži*; impt. *taž*; přech. *táže*, *tážíc-*; archaisticky: praes. tíži, impt. těž, otěž atd.; — *vázati*, praes. *váži*; impt. *važ*; přech. *váže*, *vážíc-*; archaisticky: *víži*, impt. *věž*, *rozvěž*, přech. *víže*, *vížíc-*;

česati, praes. *češi*; impt. *češ*; přech. *češe*, *češíc-*; — *klusati*, praes. *kluši*; — *křesati*, praes. *křeši*; impt. *křeš*; přech. *křeše*, *křešíc-*; — *kousati*, praes. *kouši*; přech. *kouše*, *koušíc-*; — *kysati*, praes. *kyši*; impt. *kyš*; přech. *kyše*, *kyšíc-*; — *pásati*, *opásati*, praes. *páši*; impt. *paš*; přech. *páše*, *pášíc-*; — *plesati*, *plésati*, praes. *pleši*; impt. *pleš*; přech. *pleše*, *plešíc-*; — *psáti*, praes. *píši*; impt. *piš*; přech. *píše*, *píšíc-*; — *tesati*, praes. *teši*; impt. *teš*; přech. *teše*, *tešíc-*.

d) Kmen prvotný končí se souhláskou hrdelnou **h**, **ch**, **k**. Na př. **pykati**:

praes. *pyči*, *pyčeš* . . . 3. mn. *pyčí*; — novotvary *pykám*, *-áš* atd.;
impt. *pyč*, *pyčte*; — novotv. *pykej*, *pykejte*;
přech. *pyče*, *pyčíc-*; — novotv. *pykaje*, *pykajíc-*.

Jiné příklady:

lháti, praes. *lžu*, *lžeš* . . . 3. mn. *lžou*; impt. *lži*, *lžete*; přech. *lže*, *lžíce* (tvary odchylné *lhu*, *lhou*, *lha*, *lhouce* vznikly analogií a drží se mylným domněním, že obecné *lžu*, *lžou* je nesprávné místo *lhu*, *lhou*, jako *můžu* a *můžou* místo mo*hu* a mo*hou*); — *strouhati*, praes. *strouži*; impt. *struž*;

dýchati, praes. *dýši*, *dýšeš* . . . 3. mn. *dýší*; přech. *dýše*, *dýšíc-*; — *páchati*, praes. *páši*; přech. *páše*, *pášíc-*;

plakati, praes. *pláči*, *pláčeš* . . . 3. mn. *pláčí*; impt. *plač*; přech. *pláče*, *plačíc-*; — *skákati*, praes. *skáči*, *skáčeš*; přech. *skáče*, *skáčíc-*; — *týkati*, praes. *týči*, *týčeš*;

stýskati, praes. *stýšti*, *stýštěš* . . .; impt. *styšť*; přech. *stýště*, *stýštíc-*; zastaralé.

e) Kmen prvotný končí se souhláskou zubnou **d**, **t**. Na př. **trestati** (stč. *tresktati*):

praes. *tresci*, *tresceš* . . . 3. mn. *tresci*; — novotv. *trestám*, *-áš* atd.;
impt. *tresci*, *trescete*; — novotv. *trestej*, *trestejte*;
přech. *tresce*, *trescíc-*; — novotv. *trestaje*, *trestajíc-*.

Jiné příklady:

hlodati, praes. *hlozi*, *hlozeš* . . . 3. mn. *hlozí*; impt. *hloz*, *hlozte*; přech. *hloze*, *hlozíc-*; — *hvízdati*, praes. *hvíždi*, *hvížděš* . . .; impt. *hvižď*; přech. *hvíždě*, *hvíždíc-*; zastaralé;

chechtati, praes. *chechci*, *chechceš* . . .; přech. *chechce*, *chechcíc-*; —

klevetati, praes. *kleveci*; — *kloktati*, praes. *klokci*, *klokceš*; — *leptati*, praes. *lepci*, *lepceš* . . .; impt. *lepci*; přech. *lepce*, *lepcíc-*; — *létati*, praes. *léci*, *léceš* . . . zastaralé; — *metati*, praes. *meci*, *meceš*; impt. *mec*, *mecte*; přech. *mece*, *mecíc-*; zastaralé; — *řehtati*, praes. *řehci*, *řehceš* . . . 3. mn. *řehcí*; impt. *řehci*, *řehcete*; přech. *řehce*, *řehcíc-*; — *reptati*, praes. *repci*, *repceš* . . .; impt. *repci*; přech. *repce*, *repcíc-*; — *šeptati*, praes. *šepci*, *šepceš* . . .; přech. *šepce*, *šepcíc-*.

277. 3ª. Vzor **bráti, beru.**

	Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn.	1. *beru*	—
	2. *béřeš* n. *bereš*	*beř* n. *ber*, *beři-ž*
	3. *béře* n. *bere*	*beř* n. *ber*, *beři-ž*
množ.	1. *béřeme* n. *bereme*	*beřme* n. *berme*
	2. *béřete* n. *berete*	*beřte* n. *berte*
	3. *berou*.	—.

Infinitiv: *bráti*.

Participia:

přech. přítomný: *bera*, *-ouc*, *-ouce*;

„ minulý: *brav*, *-ši*, *-še*;

příč. min. čin.: *bral*, *-a*, *-o*;

„ „ trp.: *brán*, *-a*, *-o*.

Podstatné jméno slovesné: *braní*, *sebrání*.

K tomuto vzoru patří slovesa třídy páté, jejichžto kmen prvotný se končí ***souhláskou*** a kmen infinitivní se tvoří z prvotného příponou ***-a***, kmen pak praesentní příponou ***-e*** (***-o***). V kmenu inf. bývá mnohdy změněna také kořenná samohláska. Na př. kmen prvotný *ber-*, infinitivní bъr-*a-*, = česk. *bra-*, praesentní ber-*e-*.

278. *K některým **tvarům** a **slovesům** jednotlivým.*

1. V indikativě v 2. a 3. os. jedn. a 1. a 2. množ. je slabika kořenná zdloužena v béřeš, béře, béřeme, béřete, a rovněž tak v déře-, žéře-, a zóve- nč. zůve-. V týchže tvarech jest *r* v slovesích *beru*, *deru*, *peru*, *žeru* změkčeno v *ř*: béře-, déře- atd. Ale vedle toho užívá se také tvarův nezdloužených a s tvrdým *-r-*: bereš, bere . . ., dereš . . ., zoveš atd.

2. V imperativě je po právu *-ř*: beř, deř, peř, žeř, množ. beřte atd.; ale jazyk obecný má za to vždy a jazyk spisovný skoro vždy *-r*: ber, berte atd.

3. Mezi slovesy, která sem dále — kromě vzorového *bráti* — patří, jsou:

dráti. Praes. *deru*, *déřeš* a *dereš* atd.; impt. *deř* a *der*; přech. *dera*, *derouc-*; příč. *dral*, *drán* atd. Sloveso toto jest rozdílné od slovesa *dříti*, *dru*, *dřel* v I. 6, v. § 236.

práti. Praes. *peru* atd.

žráti. Praes. *žeru*, *žčřeš* a *žereš* atd. Jiné je *žříti*, *žru*, v. § 236.

hnáti. Praes. *ženu*, *ženeš* atd.

zváti. Praes. *zovu*, *zoveš* (n. *zůveš*, zastaralé); impt. *zov*, *zovte*; přech. *zova*, *zovouc-*. Tvary praesentní měly *zov-*, tvary infinitivní měly *zv-*; časem vniklo *zv-* z tvarův infinitivních též do praesentních a jest praes. *zvu*, *zveš*.., impt. *zvi*, *zvěte*, přech. *zva*, *zvouc-*.

ssáti. Praes. *ssu*, *sseš*...; impt. *ssi*, *ssete*; přech. *ssa*. *ssouc-*. Přešlo odtud ke vzoru V. 4: praes. *ssaji*, *ssaješ*, impt. *ssaj*, přech. *ssaje*, příč. *ssál* atd.

tkáti (= weben, texere), praes. stč. *tku*, *těeš* atd., přeneseno jest do tř. V. 1: *tkám* atd.

279. 3ᵇ. Vzor **kovati, kuji.**

	Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn.	1. *kuji*	—
	2. *kuješ*	*kuj*
	3. *kuje*	*kuj*
množ.	1. *kujeme*	*kujme*
	2. *kujete*	*kujte*
	3. *kují.*	—.

Infinitiv: *kovati.*
Participia:
přech. přítomný: *kuje*, *-íc*, *-íce*;
„ minulý: *kovav*, *-ši*, *-še*;
příč. min. čin.: *koval*, *-a*, *-o*;
„ „ trp.: *kován*, *-a*, *-o*.
Podstatné jméno slovesné: *kování.*

K tomuto vzoru patří slovesa třídy páté, jejichžto kmen prvotný se končil ***samohláskou*** býv. *-u* nebo dvojhláskou *-ou* a kmen infinitivní se tvoří z prvotného příponou *-a*, kmen pak praesentní příponou *-je* (*-jo*). Před infinitivním *-a* jest koncovka kmene prvotného 1. *-ov*, nebo 2. *-ъv*, *-ьv*: 1. ko*v*-a-, a 2. rъ*v*-a-, plь*v*-a, a naproti

tomu před praesentním *-je* (*-jo*) jest *-u*: k*u*-je-, r*u*-je; pl*u*-je-; jsou to rozdíly hláskové, vzniklé tím, že v tvarech infinitivních následovala samohláska (*-a*), v praesentních pak souhláska (*-j*).

280. *K některým tvarům a slovesům jednotlivým.*

Analogií vznikají a časem se ujímají nové tvary jednak praesentní, jednak infinitivní.

1. Slovesa s inf. *-ov-a-*, praes. *-u-je-*.

Toho způsobu jsou slovesa

kovati: tvary vlastní jsou praes. *kuji* atd., inf. *kovati* atd., jak jest udáno ve vzoru v § 279; ale analogií vznikly také novotvary praes. *kovu* a *kovám*, impt. *kovej*, part. *kovaje*, a také inf. *kouti*, part. *kul* atd.; v. § 242 č. 4;

snovati: praes. *snuji* atd., novotv. *snovu* a *snovám* atd.; v. tamt.

O novotvarém *plovati*, *pluji* atd., místo *plouti*, *plovu* atd., v. § 242 č. 3.

2. Slovesa s inf. *-ъv-a-*, v slabice měkké *-ьv-a-*, — praes. *-u-je-*, v slabice měkké přehláskou *-i-je-*.

Toho způsobu jsou slovesa

rváti, z *rъvati*: tvary vlastní jsou praes. *ruji*, impt. *ruj*, part. *ruje*, *rujíc-*, a inf. *rváti*, part. *rval* atd.; ale analogií vznikly také novotvary praes. *rvu*, impt. *rvi*, *rvěte*, part. *rva*, *rvouc-*, a inf. *routi*, part. *rul* atd.; srov. § 242 č. 5;

blvati, z *bľьv-a-ti*: novotvary jako při *plvati*, v. zde níže;

klvati, z *kľьv-a-ti*: praes. *kliji* atd., inf. *klvati* atd.; ale časem vznikají novotvary: praes. *klvám*, inf. *klouti* atd.; srov. § 242 č. 5;

plvati, z *pľьv-a-ti*: tvary vlastní jsou praes. *pliji*, impt. *plij*, part. *plije*, *plijíc-*, pl*i*- přehláskou ze stč. pl*u*-; a dále inf. *plvati*, part. *plval* atd.; ale analogií vznikají místo tvarů infinitivních *plva-* novotvary *pli-* a jest inf. *plíti*, part. *plil* atd.;

štváti, ze *ščьv-a-ti*: tvary vlastní byly stč. praes. *ščuju*, impt. *ščuj*, part. *ščujě*. a inf. *ščváti*, part. *ščval* atd.; *ščuj-* se změnilo časem ve *ščij-* (přehláskou) a *šč-* ve *šť-*, *št-* (v. § 53 č. 2); mimo to však vyvinuly se a jsou nyní pravidlem novotvary praes. *štvu*, impt. *štvi*, part. *štva*, *štvouc-*; a taktéž bylo při

žváti, ze *žьv-a-ti*: stč. praes. *žuju*, impt. *žuj*, part. *žujě*, přehlas. *žij-*, a jsou za to novotvary praes. *žvu*, impt. *žvi* atd.

O novotvarém slovese *řváti* praes. *řvu* atd., které se vyvinulo a ujalo na místě náležitého *řúti* přehlas. *říti* praes. *řevu*, v. v § 242 č. 3.

281. 4. Vzor **láti, laji.**

Praes. indikativ:		Imperativ:
čís. jedn.	1. *laji*	—
	2. *laješ*	*laj*
	3. *laje*	*laj*
množ.	1. *lajeme*	*lajme*
	2. *lajete*	*lajte*
	3. *lají.*	—

Infinitiv: *láti.*
Participia:
přech. přítomný: *laje, lajíc, lajíce;*
„ minulý: *láv, -ši, -še;*
příč. min. čin.: *lál, -a, -o;*
„ „ trp.: *lán, -a, -o.*
Podstatné jméno slovesné: *lání.*

282. K tomuto vzoru patří slovesa, jejichžto kmen infinitivní se končí slabikou **-ja**, kmen pak praesentní slabikou **-je (-jo)**. Souhláska *-j-* těchto koncovek patří někdy ku příponě, na př. v *láti* z la-*ja*-ti praes. 2. pl. la-*je*-te, někdy k slabice kořenné, na př. v *přáti* stč. *přieti* z prъ*j-a*-ti, praes. 2. množ. *přejete* stč. *přějete* z prê*j-e*-te. Jsou to tedy slovesa původem dvojí, ale tvary jejich shodují se tak, že je lze bráti ke vzoru společnému.

283. *K tvarům jednotlivým.*

1. V imperativě *laj*, *lajte* atd. zůstává *aj-* nepřehlasováno (naproti přehlasovanému *-ej* ve vz. V. 1ª: děl*ej*, db*ej* atd.). Sr. § 562.

2. V tvarech infinitivních jest *-á-* vždy dlouhé, poněvadž vzniklo stažením; tedy též ve dvouslabičném podstatném jménu slovesném: l*á*ní, př*á*ní atd.

284. *Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.*

báti (= bájeti, staž. z *bajati*). Praes. *baju*, *baješ* atd. Zastaralé.

díti (= činiti, staž. z *dějati*), rozdílné od *díti* (= praviti, říkati, *děti*) v I. 7, v. § 240.

Praes. *ději*, *děješ* . . . 3. mn. *dějí*; ve složení: *naději se*, *oději se*, *poději se* atd.

Impt. *děj*, *dějte*; ve složení: *naděj se*, *oděj se* atd.

Přech. přít. *děje*, *dějíc-*; ve složení: *naděje se*, *oděje se* atd.

Přech. min. měl by býti *ďáv*; za to jest však *děv* (podle I. 7) a *dáv* (z kmene *dá-*), ve slož.: *oděv se*, *nadáv se*.

Příč. min. čin. *ďál*, *uďál* (v jaz. obecném); za to *děl* a *dál* ve slož.: *oděl*, *poděl*, *vzděl* a *nadál se*, *událo se*.

Příč. min. trp. mělo by býti *ďán*; za to je však *děn*, *dín* (podle I. 7) a *dán* ve slož. *oděn*, *odín* a *nadání*, *z nenadání*.

Ve slož. *zdáti se* (stč. *zdieti sě* = videri, scheinen) jest *dá-* ve všech tvarech.

hráti (stč. *jhráti*). Praes. *hraji*, *hraješ*...; impt. *hraj*; příč. min. čin. *hrál*. Vedle toho jest podle vzoru V. 1ª praes. *hrám*, *hráš*, impt. *hrej*, příč. *hral*, podst. jm. *hraní*.

hřáti. Praes. *hřeji*, *hřeješ*...; impt. *hřej*; přech. přít. *hřeje*, *hřejíc-*; přech. min. *hřáv*, příč. *hřál*, *hřán* novotv. *hřát*. Tvary *hřá-* jsou novotvary. stč. byl inf. *hřieti*, part. *hřěl*, *hřiel* atd.

chviti n. *chvěti*. Praes. *chvěji*, *chvěješ*; impt. *chvěj*; přech. *chvěje*, *chvějíc-*. Part. *chvěv*, *chvěl*, *chvěn* a podstatné jméno *chvění* jsou podle I. 7.

káti se (z *ka-ja*-ti). Praes. *kaji*, *kaješ*...; impt. *kaj*, *kajte*; přech. *kaje*, *kajíc-*: příč. *kál*, *kán*; podst. jm. *kání*.

-křáti, *okřáti*. Praes. *okřeji*, *okřeješ*; přech. min. *okřáv*; příč. *okřál*.

líti. Má tvary infinitivní v nč. podle I. 7, tvary praesentní obyčejně podle V. 4: praes. *leji*, impt. *lej*, přech. *leje*; v. § 241.

pláti. Praes. *plaji*, *plaješ*, part. *plál* atd. Vedle toho též praes. *plám*, *pláš*.

přáti (z *prъj-a*-ti). Praes. *přeji*, *přeješ*; příč. min. *přál*, trp. *přán*; přech. min. *přáv*; podst. jm. *přání*.

síti (ze *sê-ja*-ti). Praes. *seji*, *seješ*; impt. *sej*; přech. *seje*, *sejíc-*; příč. min. čin. *sel* (podle I. 7) a *sál* (podle V. 4, zastaralé); trp. *set* (podle I. 7; n. *sen* a *sát*, oboje zastaralé); podst. jméno *setí*, *osení*.

smáti se (ze *smъj-a*-ti). Praes. *směji se*, *směješ se*; part. min. *smáv*, *smál*, *smán*; podst. jméno *smání*.

ssáti. Praes. *ssaji*, *ssaješ* atd., přešlo sem ze vzoru V. 3; v. § 278.

táti (z *ta-ja*-ti). Praes. *taji*, *taješ*, impt. *taj*, příč. min. *tál*, podstatné jméno *tání*.

váti (z *vê-ja*-ti). Praes. *věji* atd.; přech. min. *váv*; příč. *vál*, trp. *ván* a *vát*, podstatné jméno *vání*.

záti (ze *zъj-a*-ti). Praes. *zeji*, *zeješ*; příč. min. *zál*, novotv. *zel* (podle I. 7).

zráti. Praes. *zraji*, *zraješ*; impt. *zraj*; příč. min. *zrál*; podst. jm. *zrání*; přechází do V. 1: impt. *zrej*.

285. *Třída šestá.*

Kmen infinitivní sloves této třídy má příponu kmenotvornou **-ova**; na př. *kup-ova-* v inf. *kupovati*.

Kmen praesentní se končí v *-uje* (*-ujo*); na př. *kupuje-* v indik. *kupuješ*, *kupujeme*, *kupujete* atd. *)

V třídě této jest jeden vzor: *kupovati*.

286. Vzor **kupovati, kupuji.**

	Praes. indikativ:	Imperativ:
čís. jedn.	1. *kupuji*	—
	2. *kupuješ*	*kupuj*
	3. *kupuje*	*kupuj*
množ.	1. *kupujeme*	*kupujme*
	2. *kupujete*	*kupujte*
	3. *kupují*.	—.

Infinitiv: *kupovati*.

Participia:

přech. přítomný: *kupuje*, *-ujíc*, *-ujíce*;
„ minulý: *kupovav*, *-ši*, *-še*;
příč. min. čin.: *kupoval*, *-a*, *-o*;
„ „ trp.: *kupován*, *-a*, *-o*.

287. *Některá jednotlivá slovesa tohoto vzoru.*

hotovati. Praes. *hotuji*, *hotuješ* atd. Zastaralé.

obědovati. Praes. *oběduji*, *oběduješ* atd. Vedle toho je též *obědvati*, *obědvám* atd. v tř. V., v. § 268.

psovati. Praes. *psuji*, *psuješ* atd. Tvary infinitivní *psovati*, *psoval*, *psován* atd., novotvary: *psouti*, *psul* atd. Zastaralé.

---

*) Slovesa tato mají kořennou slabiku zpravidla krátkou, jak ukazují příklady: p*a*novati vedle p*á*n, sh*a*zovati v. h*á*zeti, k*u*povati v. k*ou*piti, pos*i*lovati v. s*í*liti, vyd*y*chovati v. d*ý*chati atp.; tedy také nař*i*zovati v. ř*í*diti, nast*i*ňovati v. st*í*niti atd. Ale: č*á*rkovati, čl*á*nkovati, dr*á*tovati, ř*á*dkovati, zn*á*mkovati, žl*á*bkovati, mř*í*žkovati atp.

b) Slovesa s praesentními kmeny souhláskovými (bezpříznakými).

288. Slovesa taková jsou *dám, vím, jím, jsem* (v. § 195 č. 3).

289. **1. Dáti, dám.**

Praes. indik.: jedn. *1. dám, 2. dáš, 3. dá*, množ. *1. dáme, 2. dáte, 3. dají.*
Imperativ: „ — *dej, dej*, „ *dejme, dejte*, —.
Infinitiv *dáti.*
Participia: přech. přítomný *dada, dadouc, dadouce*;
„ „ minulý *dav, -ši, -še*;
příč. min. čin. *dal, -a, -o*;
„ „ trp. *dán, -a, -o*;
podst. jm. slov. *dání.*

290. 1. Kmen praesentní je *dad-*. Z něho utvořeny jsou tvary *dám, dáme* (oboje m. *dadm-*) a zastaralý tvar 3. os. mn. *dadí* (stč. *dadie*).

2. Ostatní tvary indikativu, totiž 2. os. jedn. *dáš*, 3. *dá*, 2. množ. *dáte*, 3. *dají*, a impt. *dej, dejme, dejte* utvořeny jsou podle vzoru *dělati* (V. 1[a]).

3. Přechodník přít. *dada, -ouc, -ouce* jest podle *veda, -ouc, -ouce* atp. (tř. I. 1).

4. Tvary infinitivní jsou z kmene infinitivního *da-* (podle vzoru I. 7, v. § 239).

291. **2. Věděti, vím.**

Praes. indik.: jedn. *1. vím, 2. víš, 3. ví*, množ. *1. víme, 2. víte, 3. vědí.*
Imperativ: „ — *věz, věz* „ *vězme, vězte*, —.
Infinitiv: *věděti.*
Participia: přech. přítomný *věda, -ouc, -ouce*;
„ minulý *věděv, -ši, -še*;
příč. min. čin. *věděl, -a, -o*;
„ „ trp. *věděn, -a, -o.*

292. 1. Kmen praesentní je *věd-*. Z něho utvořeny jsou tvary indikativní *vím, víme* (stč. *viem, vieme*, m. *vêdm-*), 3. os. *vědí*, a tvary imperativní *věz, vězme, vězte* (věz- z *vêdj-*).

2. Ostatní tvary indikativní, totiž 2. os. jedn. *víš*, 3. *ví* a 2. mn. *víte* jsou utvořeny podle *umíš*, *sázíš* atd.

3. Přech. přít. *věda*, *-ouc*, *-ouce* jest podle *veda*, *-ouc*, *-ouce* atp. (tř. I. 1).

4. Tvary infinitivní jsou z kmene *vědě-* (podle III. 2, v. § 256); part. zapovězen, vypovězen jsou novotvary m. -*věděn*.

5. Pro 1. os. jedn. indik. byl v stč. také tvar *vědě*; z něho vyvinulo se stč. příslovce *vědě*, *veď* a z toho dále nč. citoslovce *viď*!

293. **3. Jísti, jím.**

Praes. indik.: jedn. *1. jím*, *2. jíš*, *3. jí*, množ. *1. jíme*, *2. jíte*, *3. jedí*.
Imperativ: „ — *jez*, *jez*, „ *jezme*, *jezte*, —.
Infinitiv: *jísti*.
Participia: přech. přítomný *jeda*, *jedouc*, *jedouce*;
„ minulý *jed*, *-ši*, *-še*;
příč. min. čin. *jedl*, *-a*, *-o*;
„ „ trp. *jeden*, *-a*, *-o*.

294. 1. Kmen praesentní je *jed-* (stč. *jěd-*). Z něho utvořeny jsou tvary indik. *jím*, *jíme* (stč. *jiem*, *jieme*, m. *jědm-*), *jedí* a tvary imperativní *jez* atd.

2. Ostatní tvary indikativní, totiž 2. os. jedn. *jíš*, 3. *jí* a 2. mn. *jíte*, jsou novotvary utvořené podle *umíš*, *sázíš* atd.

3. Přechodník přítomný a tvary infinitivní utvořeny jsou podle vzoru *vésti*, *vedu* (I. 1).

295. **4. Býti, jsem.**

Praes. indik.: jedn. *1. jsem*, *2. jsi*, *3. jest*, množ. *1. jsme*, *2. jste*, *3. jsou*.

Přech. přítomný: *jsa*, *-ouc*, *-ouce*.

296. 1. Kmen praesentní je *jes-*. Z něho jsou utvořeny tvary indikativní *jsem* (m. *jes-mь*), *jsi* (m. *jes-si*), *jest* (= *jes-tь*), *jsme* (m. *jes-me*), *jste* (m. *jes-te*). Srov. § 192 č. 2 a 206 č. 2.

2. Tvary 3. os. množ. *jsou* a přech. přít. *jsa*, *-ouc*, *-ouce* jsou utvořeny podle *nesou* a *nesa*, *-ouc*, *-ouce* atp. (tř. I. 2).

3. Místo *js-* vyslovuje se obecně jen *s-*, a tak bývá ve spisích starších i psáno: *sem*, *si*, *sme*, *ste*, *sú*, přech. *sa*; ale jazyk spisovný zachovává *js-*.

4. V 2. os. jedn. *ty jsi nesl*, *ty jsi nemocen*, *ty jsi král* atp. bývá ze *jsi* samohláska odsuta, a tu je pak také *j-* odsuto: *tys nesl*, *tys nemocen*, *tys král* atd. (*tys* m. *ty s'*).

5. V 3. os. jedn. místo *jest* bývá *je* (koncovka *-st* odsuta) jindy pak bývá *jesti* (v řeči velebné).

6. Složené *ne-jsem* má tyto tvary:

indik. jedn.: 1. *nejsem*, 2. *nejsi*, 3. *není*, množ. 1. *nejsme*, 2. *nejste*, 3. *nejsou*;

přech. přít.: *nejsa*, *-ouc*, *-ouce*.

7. Tvarův jiných krom indikativu a přechodníku přít. z kmene *jes-* není a nahrazují se tvary sloves *budu* a *býti*.

Z *budu*, kteréž jest sloveso dokonavé, berou se tvary praesentní s významem budoucím; totiž indik. *budu*, *budeš* . . ., imperativ *buď*, *buďme*, *buďte* a přechodník *buda*, *-ouc*, *-ouce*.

Z *býti* berou se tvary infinitivní: inf. *býti*, přech. min. *byv*, příč. min. čin. *byl*, trp. *byt* (*na-byt*), podst. jméno *bytí*.

II. Slovesné výrazy složité (opsané, perifrastické).

297. 1. Tvary *neseme*, *poneseme*, *nésti* atp. jsou o jednom jen slově a nazývají se tvary jednoduché nebo prosté. Naproti tomu jsou slovesné výrazy *nesli jsme*, *byli bychom nesli*, *nesenu býti* atp. složeny ze slov několika, jsou to slovesné výrazy složité nebo perifrastické (opsané). V. § 190 č. 3.

2. Výrazy složité má čeština.

a) pro čas minulý, na př. *nesl jsem*;

b) pro čas předminulý, na př. *byl jsem nesl*;

c) pro čas budoucí sloves nedokonavých, na př. *budu psáti*;

d) pro kondicionál, na př. *nesl bych*, *byl bych nesl*;

e) pro passivum, na př. *jsem nesen*, *jsem chválen*, *bývám chválen*, *byl jsem chválen*, *budu chválen*, *buď chválen*, *byl bych chválen*, *chválenu býti* atd.

298. a) Čas minulý.

1. Čas minulý vyjadřuje se složením slovesa *jsem* s příčestím minulým činným. Sloveso *jsem* v tomto složení bývá nazýváno pomocným. Na př.:

č. jedn. 1. (já) *jsem nesl*, *-a*, *-o*,
2. (ty) *jsi nesl*, *-a*, *-o*,
3. (on, ona, ono) (*jest*) *nesl*, *-a*, *-o* ;
množ. 1. (my) *jsme nesli*, *-y*, *-a*,
2. (vy) *jste nesli*, *-y*, *-a*,
3. (oni, ony, ona) (*jsou*) *nesli*, *-y*, *-a*.

2. V 3. os. jedn. i množ. pomocné *jest*, *jsou* zpravidla se vynechává a praví i píše se na př. *nesl* m. *nesl jest*, *nesli* m. *nesli jsou*. Jenom v řeči velebné se zachovává; na př. *vstalť jest*, *řekli jsou*.

3. Krom toho bývá pomocné *jsem* vynecháno jen v 1. os. jedn. a množ.; děje se to jen zřídka a jenom když při výraze jest osobní zájmeno *já*, *my*. Na př. *já volal*, *my volali*.

4. Pomocné *jsem*, *jsi*, *jsme*, *jste*, *jsou* psalo se někdy bez *j-*. na rozdíl od samostatného *j*sem, *j*si atd.; na př. nesl *s*em, nesl *s*i . . . a naproti tomu *j*sem zdráv, *j*si zdráv, *j*sem chválen atd. Nynější jazyk spisovný rozdílu toho nezachovává a má vždycky *js-*.

5. V 2. os. jedn. místo „ty *jsi* nesl“ atp. bývá: ty-*s*' nesl, ty*s* nesl atd. (v. § 296 č. 4).

299. **b) Čas předminulý.**

1. Čas předminulý vyjadřuje se složením času minulého (já) *jsem byl* nebo *byl jsem* atd. s příčestím min. činným; na př. (já) *jsem byl nesl*, *byl jsem nesl*.

2. O pomocném *jsem*, *jsi* atd. platí totéž, co bylo pověděno při výrazu času minulého (v § předešlém).

300. **c) Čas budoucí sloves nedokonavých.**

Čas budoucí sloves nedokonavých vyjadřuje se složením slovesa *budu* s jich infinitivem; na př.: *budu psáti*, *budu přinášeti* atd.

Pozn. Slovesa dokonavá znamenají budoucnost v tvarech svých praesentních; výrazů složitých pro budoucnost nemají. Na př.: *hodím*, *padnu*, *vynesu* atd.

Také slovesa nedokonavá mívají pro čas budoucí místo výrazu složeného často tvar praesentní náležitého slovesa dokonavého. Na př. místo *budu nésti* říkáme *ponesu*, místo *budu říci* — *řeknu* atd.

301. **d) Kondicionál.**

1. Kondicionál času přítomného vyjadřujeme složením slova *bych*, *bychom* atd. s příčestím min. činným. Na př.:

č. jedn. 1. (já) *bych nesl, -a, -o,*
2. (ty) *bys nesl, -a, -o.*
3. (on, ona, ono) *by nesl, -a, -o;*
č. množ. 1. (my) *bychom nesli, -y, -a,*
2. (vy) *byste nesli, -y, -a.*
3. (oni, ony, ona) *by nesli, -y, -a.*

2. Kondicionál času minulého vyjadřujeme složením kondicionálu přítomného s příčestím minulým *byl.* Na př.:

č. jedn. 1. (já) *bych byl, -a, -o nesl, -a, -o,*
2. (ty) *bys byl, -a, -o nesl, -a, -o,*
3. (on, ona, ono) *by byl, -a, -o nesl, -a, -o;*
č. množ. 1. (my) *bychom byli, -y, -a nesli, -y, -a,*
2. (vy) *byste byli, -y, -a nesli, -y, -a,*
3. (oni, ony, ona) *by byli, -y, -a nesli, -y, -a.*

3. Slovo *bych, bychom* atd. je původem svým aorist slovesa *býti* (v. § 204).

Aorist ten zněl staročesky:

jedn. 1. *bych,* 2. *by,* 3. *by*; množ. 1. *bychom,* 2. *byste,* 3. *bychu.*

Kondicionál byl tedy původně složením aoristu *bych* atd. s příčestím min. činným a zněl na př. pro čas přítomný:

v č. jedn. os. 1. *bych nesl*	množ. 1. *bychom nesli*
2. *by nesl*	2. *byste nesli*
3. *by nesl,*	3. *bychu nesli.*

Ale časem ztrácí se povědomí o vlastním jeho původu, a z toho vznikají pak některé změny v jeho výrazích.

a) Především vyvinula se kondicionální spojka *by,* tímto postupem: v 3. os. jedn. byl kondicionál *nesl by* pro přítomnost (jako dosud) i pro minulost; vedle toho byla 3. os. jedn. indikativu perf. *nesl* (pomocné *jest* se vynechávalo); rozdíl mezi vytčeným indikativem a kondicionálem byl tedy jen ve slově *by,* které v kondicionále bylo, v indikativě nebylo; proto zdálo se, že *by* je výrazem toho, čím kondicionál od indikativu se liší, t. j. že je výrazem kondicionálnosti, a podle toho zdání a pojetí dostalo význam kondicionální spojky. Změna ve znění se tu nestala nijaká, ale v pojetí: slovo *by,* původem svým aorist 3. os. jedn., pojato za kondicionální spojku. — Krok odtud další bylo domnění, že také v osobách ostatních jest nebo má býti spojka stejná *by-,* a že vůbec kondicionál se tvoří spojkou *by-* přidanou k indikativu perf. Podle tohoto domnění vykonávají se pak změny další, jejichž výsledek máme v nynějším jazyku spisovném a v míře hojnější v obecných nářečích. Zejména

b) v 3. os. množ. je podle indikativu *nesli* (*jsou*) kondicionál *nesli by*, — místo bývalého *nesli bychu*;

c) v 2. os. jedn. je podle indik. *nesl-jsi*, *nesl-si*, *nesl-s'* kondicionál *nesl-by-jsi*, *nesl-by-si* a obyčejně *nesl-by-s*, psán *nesl bys*, — místo bývalého *nesl by*;

d) v 2. os. množ. je podle indik. *nesli-jste*, *nesli-ste* kondicionál *nesli-by-jste* a obyčejně *nesli-by-ste*, psán *nesli byste*, — místo staršího *nesli byšte* (výraz *nesli byste* byl tu ovšem původní, ale v něm vyvinulo se časem *byšte* místo *byste*, a to panovalo, až bylo zatlačeno novým *byste*);

e) v řeči pak obecné bývá také v 1. os. množ. podle indik. *nesli-sme* kondicionál *nesli-by-sme*, a v 1. os. jedn. podle indik. *nesl-sem* kondicionál *nesl-by-sem*. — místo náležitého *-bychom* a *-bych*.

4. V 2. os. jedn. vyvinulo se *bys* t. j. *by-s'* ze staršího *by-(j)si*, jako *tys* t. j. *ty-s'* z *ty-(j)si*, v. § 296 č. 4. Říkáme: „*tys* prosil“, ale: „*ty* se-*s* modlil“, „*ty* si-*s* pomohl“; a rovněž tak: „*bys* prosil“ a „*by* se-*s* modlil“, „*by* si-*s* pomohl“. Nikde se neříká: „*tys se* modlil“ „*tys si* pomohl“, ani „*bys se* modlil“, „*bys si* pomohl“, a proto tak i psáti nemáme; usus některých spisovatelů nynějších, psáti *bys se . .*, *bys si . .*, je nemístný. — A rovněž nemístné jest psáti v 2. os. množ. *by jste* nebo i *by Jste* místo obyčejného *byste*.

302. **e) Passivum.**

1. Passivum (rod trpný) vyjadřuje se složením slovesa *býti* a *bývati* s příčestím minulým trpným.

2. Výrazy takové, jichž jazyk novočeský užívá, jsou:

Pro indikativ

přítomný: *jsem chválen*, *-a*, *-o*,
jsi „
jest „
jsme chváleni, *-y*, *-a*,
atd.

minulý: *byl*, *-a*, *-o jsem chválen*, *-a*, *-o*,
byl, *-a*, *-o jsi* „
atd.

budoucí: *budu chválen*, *-a*, *-o*,
budeš „
atd.

Pro imperativ: *buď chválen, -a, -o,*
buďme chváleni, -y, -a,
atd.

Pro kondicionál
přítomný: *byl bych chválen,*
byl bys „
atd.
minulý: *byl bych býval chválen,*
byl bys „ „
atd.

Pro infinitiv: *chválenu býti, chválen, -a, -o býti.*

Pro participia, a to pro
přech. přítomný: jedn. *jsa chválen, jsouc chválena, jsouc chváleno,* množ. *jsouce chváleni, -y, -a;*
přech. budoucí: jedn. *buda chválen, budouc chválena, budouc chváleno,* množ. *budouce chváleni, -y, -a;*
přech. minulý: jedn. *byv chválen, byvši chválena, byvši chváleno,* množ. *byvše chváleni, -y, -a.*

O tvarech slovcí neohebných.

303. Tvarosloví podává výklady o slovních tvarech ohýbaných, t. j. skloňovaných a časovaných. Slova, která se skloňují nebo časují, jsou slova ohebná.

Naproti nim jsou slova *neohebná*, t. j. slova, kterých nelze ani skloňovati ani časovati. Jsou to příslovce (adverbia), předložky (praepositiones), spojky (coniunctiones) a citoslovce (n. mezislovce, interiectiones).

Slova tato jsou původu částečně temného. Ale namnoze poznáváme, že jsou ustrnulé tvary ohnuté, t. j. tvary dílem skloněné (= pády, prosté i předložkové), dílem časované (= tvary slovesné). Viz § 96 č. 3. Výklady o nich podány jsou některé na svých místech v naukách o skloňování a časování; zde podává se o té věci ještě krátký výklad přehledný.

304. *a) Příslovce.*

1. Některá příslovce jsou původu temného; na př. *ne, ni, ba.*

2. Při valné většině poznáváme však, že jsou to ustrnulé tvary ohnuté, totiž pády nebo tvary slovesné.

a) Příslovce jest svým původem některý pád. A to:

nominativ; na př. *třeba, pravda, tma, zima, možná*, ve větách: přijdu třeba sám; já jsem to pravda slíbil; bylo tma, zima (k tomu i komparativ: bylo tměji, zimějí); vrátím se možná dnes; — dále *ano* (= a-ono); —

genitiv; na př. *včera, zítra* (= z-jitra), *zejtra* (= zajtra, za-jitra), *spolu* (= s-polu), *do polou, zřídka, zcela, docela, dokonce, zvláště* (v. § 159, 6, b), *dosti* a j.; —

dativ; na př. *k-večerou* (z býv. k-večerú, = k večeru); *po-česku* a j.; —

akkusativ; na př. *mnoho, málo, vysoko, nízko, daleko, blízko; více, méně, výše, níže, dále, blíže* atp. (= akk. komparativu, v. § 159, 6); *moudřeji, jasněji* atp. (= akk. kompt., v. § 67); *trochu, vieru* n. *věru*; *dnes* (= dьnь-sь, = den-tento), *letos* (= léto-se, = léto-toto); *v-levo, v-pravo*; *vzhůru* (= vz-hóru); *nazad, nazpátek*; *vůbec* (= v-obec), *vůči* (= v-oči), *vůkol* (= v-okol, o zdloužení *o* v *ů* v. § 26, 7); *přece* (= před-se), *zase* (= za-se); *proto* (= pro-to); —

lokál; na př. *zle, dobře, těžce, lehce* a j. (v. § 158 č. 6, e); *lze* (= lokál k bývalému nom. lьgo = leh-ko; pokládalo se chybně za sloveso a tvořil se k tomu i čas minulý „lzelo"); *dole*; *na-hoře*; *na-mále, na-mnoze*; *v-nově, ú-plně* (= u-plně); *ovšem* (= o-všem), *potom* a j.; —

instrumentál; na př. *honem, málem, celkem*; *jednou*; *místy* (instrum. množ.).

b) Příslovce je svým původem některý tvar slovesný. Na př. *trvám* ve větě: bude trvám pršeti atp.; *tuším, neřku-li*; *arci* (= a-rci); *prý* (ze slovesa *praviti*, viz § 263 a 43 č. 5); *nechajžť, nechžť* atd. (z imperativu slovesa *nechati*, v. § 268); *bohdej, bohdejž*; *hledě, nehledě, vyjma* (vlastně přechodníky přítomné, ale kladené do věty beze shody syntaktické a skleslé v příslovce); *takořka* (též); *chtě, nechtě* (též); *chtěj, nechtěj* (vlastně imperativy, skleslé v příslovce).

305. ***b) Předložky.***

1. Předložky jsou tvaru většinou temného (tak zvané předložky prvotné); na př. *do, po* a j.

2. Jenom o některých (tak zvaných podružných) víme, že vznikly z příslovcí, a při těch poznáváme někdy také jejich původ tvaroslovný. Na př. *mezi* jest lokál jedn. (k nom. *meze*); *kromě* též (k nom. *kroma* = kraj, tedy *kromě* = na kraji); *vedle* jest *ve* a *dlé* (= v délku); atd.

306. *c) Spojky.*

1. Spojky některé jsou tvaru a původu temného; na př. *a*, *i*, *či*, *-li*, *zda*, enklitické *-že* a j.

2. Některé jsou utvořeny z kmenů zájmen vztažných týmiž příponami, jimiž se tvoří příslovce z kmenů zájmen ukazovacích. Na př. spojka *kam* (vedle příslovcí *tam*, *sem*); *kudy* (vedle *tudy*, *onudy*); *kde* (vedle *zde*); *kdy*, *když* (vedle *tehdy*, *jindy*) atd. Jsou to vztažná příslovce.

3. Jiné konečně spojky jsou ustrnulé tvary ohnuté, obyčejně s jinými slovci složené a někdy rozličně porušené. Na př. spojka *že* (= daß) vznikla z *je-že* (a to je zájm. *je-* s enklit. *-že*, v. § 167); — spojka *ježto* stč. *ješto* jest = *je-že-to*; — *an*, *ana*, *ano* jest = *a-on*, *a-ona*, *a-ono*; — spojka *však* byla v stč. ještě příslovcem, vznikla ze *všako* a jest = akk. jedn. střed. rodu; — *jako* je týž pád; — *ač* jest = *a-č* (*č* m. *čь* = co); *ačkoliv* = *a-č-koliv*; *proč* = *pro-č* (= pro co); *buď — buď* jest imperativ; *jest-li*, *jest-li-že* jsou indikativ *jest* složený se spojkou *-li* a dále se *-že*, tedy vlastně věty vzaté za spojky; atd.

Také slova *by*, *bych*, *bychom*, *byste* berou se druhdy za spojky. Jsou to vlastně tvary určité (aor.) slovesa *býti*, ale dochovaly se jen v kondicionále *bych nesl* atd. (v. § 301) a tu sklesly nám ve význam spojkový.

307. *d) Citoslovce.*

1. Citoslovce jsou většinou slabiky, které s nijakým slovem nesouvisí a tudíž do tvarosloví nepatří; na př. *ach*! *ó*! *hej*! atd.

2. Některá však jsou ustrnulé tvary ohnuté. Na př. *běda*! jest nom. jedn. (= bída); — *nastojte*! (jest imperativ, = přikvapte, buďte zde, adsitis, vlastně volání o pomoc); — *hle*! (z imperativu *hleď*); — *viď*! (ze stč. příslovce *veď* a toto z 1. os. *vědě* = vím, v. § 292 č. 5.

Díl druhý.

Skladba.

308. Skladba (syntaxis) ve smyslu širším dělí se ve dvě části: větosloví a skladbu ve smyslu užším; v. § 557.

Část první.

Větosloví.

Přehledný výklad větosloví.

309. 1. Větosloví jest nauka o větě, jejím složení a jejích druzích.

2. Věta je slovy vyjádřený soud.

Pozoruji a usuzuji, že slunce vychází, a vyslovuji to slovy: „*slunce vychází*“.

Pozoruji a usuzuji, že mi přítel poskytl pomoci, a vyslovuji to slovy: „*přítel poskytl mi pomoci*“.

Pozoruji a usuzuji, že starý hřích činí novou hanbu, a vyslovuji to slovy: „*starý hřích činí novou hanbu*“.

Atd. Jako v případech těchto, tak také v nesčíslných jiných dospívám pozorováním a přemýšlením k jistému soudu a soud ten vyjadřuji pak slovy, větou.

Soud je v mé mysli. Výraz, kterým jej vyslovuji, je věta.

Poznam. To platí o větě oznamovací; ve větě tázací je místo soudu otázka, v rozkazovací pak rozkaz atp., v. §§ 365—368.

310. 1. Skoro každá věta skládá se ze dvou členův, totiž podmětu a přísudku.

Podmět (subjekt) je slovné vyjádření toho, *kdo* (nebo *co*) koná ten skutek, nebo jeví ten děj, nebo je v tom stavu nebo té vlastnosti, jak se (v soudu) vyslovuje.

Přísudek (n. výrok, praedikát) je slovné vyjádření toho, co se o podmětu vyslovuje.

Na př. ve větě „*slunce vychází*“ je podmět *slunce* a přísudek *vychází*. A podobně jest

	podmět	přísudek
ve větách:	*slunce*	*svítí*,
	život	*jest krátký*,
	přítel	*poskytl mi pomoci*,
	starý hřích	*činí novou hanbu*,
	Doubravka, dcera Boleslavova, ...	*provdala se za Mečislava, kníže polské*,
	Tomáš ze Štítného . .	*byl český mudrc a složil pro své dítky knihy šestery o obecných věcech křesťanských*, — atd.

2. Některé však věty mají jen přísudek a nikoli též podmět. Na př.: *prší*; — *blýská se*; — *uhodilo*; — *napadlo sněhu* a j. Věty takové jmenují se bezpodmětė.

3. Naproti tomu klade a vyslovuje se přísudek ve větě každé; bez přísudku není věta žádná, kladení a vyslovení přísudku je při větě vlastností podstatnou.

311. 1. „*Slunce vychází*“ je výraz slovy učiněný, a „*starý hřích*“ též. Ale jsou to výrazy rozdílné: „*slunce vychází*“ je věta, je výraz větný, — a „*starý hřích*“ není věta, nýbrž výraz slovný (to jest pouze slovný, nikoli též větný).

2. Výraz slovný rozeznáváme dvojí:

jednoduchý nebo **holý**, který jen jedno slovo obsahuje, na př.: *slunce*; *hřích*; *činí*; — a

složitý nebo **rozvitý**, který ze dvou nebo více slov je složen, na př.: *jasné slunce*; — *náš starý hřích*; — *činiti novou hanbu*.

Předložka se svým pádem a sloveso se zvratným zájmenem *se* pokládají se za výrazy jednoduché. Na př.: *na-poli*, *směji-se*.

312. Ve výraze rozvitém rozeznáváme opět člen základní a člen nebo členy **rozvíjecí**. Obojí mohou býti výrazy holé nebo rozvité.

Na příklad: v rozvitém výraze „*starý hřích*“ je *hřích* člen základní a *starý* člen rozvíjecí, a oba jsou výrazy holé; — v rozvitém výraze „*hlavní město království českého*“ je *hlavní město* člen základní a *království českého* člen rozvíjecí, a oba jsou výrazy rozvité.

313. Úkolem výrazů rozvíjecích jest, omeziti a určiti význam slov a výrazů základních tak, jak toho je potřebí.

Myslím na př. Prahu a chci o ní říci, že je hlavním městem království českého. Tu by nebylo dosti, abych řekl: „Praha je *město*“, poněvadž slovo „*město*“ má význam mnohem širší, než který chci vysloviti. Abych tento žádaný a náležitý význam dostal, přidávám ke slovu „*město*“ výrazy rozvíjecí „*hlavní*“ a „*království českého*“; jimi omezuji široký význam slova „*město*“ a dostávám význam, jehož potřebuji: „*hlavní město království českého*“.

Jiný příklad. Chci říci, že lakomec stále žádá peněz. Tu by opět nebylo dosti, abych řekl: „lakomec *žádá*“, poněvadž slovo „*žádá*“ má význam mnohem širší, než který chci vysloviti; proto přidávám k němu výrazy rozvíjecí „*peněz*“ a „*stále*“; jimi omezuji široký význam slova „*žádati*“ a dostávám význam, jehož potřebuji: *žádati stále peněz.*

A tak se děje vždycky: výrazy rozvíjecími omezuje se a určuje se význam slov a výrazů základních tak, jak toho je kdy potřebí, — omezovati a určovati takto význam slov a výrazů základních jest úkolem výrazů rozvíjecích.

314. Věty, jejichžto podmět i přísudek jsou výrazy jednoduché, slovou **holé**. Na př. *slunce vychází* (podmět *slunce*, přísudek *vychází*, oboje výraz jednoduchý).

Za holé pokládají se také věty, které mají v přísudku sloveso *jsem* (n. *nejsem*), *jsi* atd. s nějakým slovem doplňovacím. Na př.: *Bůh jest‿věčný*; — *ty jsi‿řekl*; — (*já*) *jsem‿po-nemoci* atp. — Sloveso *jsem*, *jsi* atd. v těchto větách nazývá se *sponou* (copula). Srov. § 332.

Naproti větám holým jsou věty **rozvité** (n. rozšířené), t. j. takové, kde buď podmět nebo přísudek neb oba tito členové věty vyjádřeni jsou výrazy složitými. Na př.: *Slova boží* nepominou (podmět „*slova boží*“, výraz složitý). — Lež *má krátké nohy* (přísudek „*má krátké nohy*“, výraz složitý). — *Starý hřích činí novou hanbu* (podmět „*starý hřích*“, přísudek „*činí novou hanbu*“, oboje výraz složitý).

315. V složitém výrazu podmětovém i přísudkovém rozeznáváme podmět a přísudek holý a části jejich rozvíjecí. Na př. ve větě „*starý hřích činí novou hanbu*“ jsou výrazy *hřích* a *činí* holý podmět a holý přísudek, výrazy pak *starý* a *novou hanbu* jsou části rozvíjecí.

Části rozvíjecí ve větě jsou:

a) **předmět** (objekt), na př.: jezdec bodá *koně*, — pohané slouží *modlám*, — lakomec žádá *peněz*; —

b) **přívlastek** (attribut), na př.: *starý* hřích činí *novou* hanbu; —

c) **příslovečné určení** (adverbiale), na př.: chudému je *všude* zle, — nemoc *na koni* přijíždí a *pěšky* odchází; —

d) **doplněk**, na př.: chlapec chodí *bos*, — Jidáš stal se *zrádcem*. —

Holý podmět a holý přísudek jsou větné členy hlavní, — části rozvíjecí předmět, doplněk, příslovečné určení a přívlastek jsou členy vedlejší.

Rozvíjecí tyto výrazy vyskytují se při slovesích, při jménech podstatných, při jménech přídavných a při příslovcích. O tom v. v §§ následujících.

316. Rozvíjecí výrazy **při slovesích.**

1. Slovesa jsou vesměs významu dějového; na př. ve slovese *žádati* jest význam dějový „žádání".

Děj — na př. *žádání* — může býti rozmanitý a to

a) jednak podle své stránky věcné (podstatné), neboť věcně (podstatně) jiné jest na př. *žádati rady*, — jiné *žádati pokoje*, — jiné *žádati peněz* atd.; a

b) jednak podle své stránky mimověcné (mimopodstatné), neboť mohu žádati něčeho (na př. pokoje) na rozličných místech, v rozličných dobách, rozličným způsobem, z rozličných příčin atd.

Pro rozmanitá tato „žádání" nestačí jediné sloveso „*žádati*". Abych opatřil si výrazy, jichž potřebuji pro „žádání" rozmanité a několikeré, přidávám k slovesu „*žádati*" výrazy rozvíjecí (v. nahoře § 312) a dostávám významy, kterých potřebuji, dostávám na př. význam „*žádati snažně pokoje*", význam „*žádati stále peněz*" atd.

Podobně děj „*státi se*" jest rozmanitý podle stránky věcné (neboť věcně jiné jest na př. *státi se boháčem*, jiné *státi se žebrákem* atd.) a podle stránky mimověcné (neboť státi se něčím, na př. boháčem, může někdo doma anebo v cizině, rychle nebo znenáhla, lehce anebo těžce atd.); maje rozmanité tyto děje náležitě vyjádřiti, skládám sloveso *státi se* s náležitými výrazy rozvíjecími.

2. Výraz rozvíjecí, jímž se omezuje a určuje dějový význam slovesa na stránce své věcné, jest jednak předmět, jednak doplněk.

Předmět patří a táhne se jen ke slovesu a je slovným vyjádřením toho, na koho nebo nač děj slovesný přechází, koho neb co děj slovesný zasahuje, anebo ke komu nebo čemu děj slovesný vztahu-

jeme. Na př.: Jezdec bodá *koně* (bodati koně). — Lakomec žádá *peněz* (žádati peněz). — Pohané slouží *modlám* (sloužiti modlám). —

Doplněk patří též ke slovesu, ale při tom spolu se táhne ku podmětu nebo ke jménu podstatnému (nebo jeho zástupci), které jest v některém členu rozvíjecím. Na př.: Chlapec chodí *bos* (chlapec bos, doplněk *bos* táhne se ku podmětu). Jím *rád* ovoce (já rád). — Jidáš stal se *zrádcem* (Jidáš zrádce). — Ctnost činí člověka *vzácna*, nebo *vzácného*, nebo *vzácným* (člověka vzácna, doplněk *vzácna* n. *vzácného* n. *vzácným* táhne se ku předmětu). — Čechové zvolili sv. Vojtěcha *biskupem* (Vojtěcha biskupem). — Šaty mám nové, chci je míti dlouho *nové* a *celé*. — V těch šatech nechodil jsem dlouho *v celých* (v šatech v celých, doplněk *v celých* táhne se ke jménu podstatnému, jež je v příslovečném určení *v šatech*).

3. Výraz rozvíjecí, jímž se omezuje a určuje význam slovesa na stránce mimověcné, slove příslovečné určení. Na př.: Chudému je *všude* zle. — Sv. Vojtěch zvolen jest biskupem *po smrti Dětmarově*. — Žádám *snažně* pokoje. — *Pro pravdu* se lidé nejvíce hněvají. — Určením tímto omezuje a určuje se význam slovesa zejména co do místa, času, způsobu (vztahu a míry) a příčinnosti. —

317. Rozvíjecí výrazy **při jménech podstatných.**

1. Jméno podstatné určuje se přívlastkem; na př. *zelený* strom, *starý* hřích atp.

2. Jména podstatná mohou mívati při sobě také doplněk, na př. zvolení *biskupem* (= za biskupa); — nebo předmět, na př. žádost *peněz*, stvořitel *světa*; — nebo příslovečné určení, na př. procházka *lesem*, cesta *do Říma*, obilí *od loňska*; — avšak tyto rozvíjecí výrazy, jsouce při jméně podstatném, berou na sebe zároveň povahu přívlastku, stávají se přívlastky. —

318. Rozvíjecí výrazy **při jménech přídavných.**

Jméno přídavné určuje se:

1. předmětem, na př.: žádostivý *peněz*, — příznivý *někomu*;
2. doplňkem, na př.: chlapec chodící *bos*, — mor zvaný *hlíza*;
3. příslovečným určením, na př.: *velmi* žádostivý, — *na polo* mrtvý atp.

319. Rozvíjecí výrazy **při příslovcích.**

Příslovce a výraz příslovečný vůbec určují se opět určením příslovečným; na př.: *skoro* dobře, — *blízko* u Prahy, — *tři míle* za Prahou, — včera *odpoledne po třetí hodině*. —

320. Hledajíce ve větách daných, co je jakým členem věty, činíme to **otázkami.**

Podmět nalézáme, když se tážeme, *kdo* (nebo *co*) koná to, nebo *kdo* je v tom stavu nebo je té vlastnosti, jak věta vyslovuje. Na př. při větě *„Tomáš ze Štítného byl český mudrc a složil pro své dítky knihy šestery o obecných věcech křesťanských“* tážeme se na podmět: *kdo* byl český mudrc a složil knihy šestery . . . ? Odpověď (a v ní podmět): *Tomáš ze Štítného!*

Přísudek nalézáme, když se tážeme, co podmět věty *koná*, nebo co *se* mu *děje*, nebo co *se* o něm ve větě *vyslovuje*. V příkladě našem: co jest, co *se vyslovuje* o Tomáši ze Štítného? Odpověď (přísudek): *byl český mudrc a složil knihy šestery . . . !*

Předmět nalézáme, když se tážeme otázkou sestrojenou z podmětu a slovesa věty dané a z příslušného zájmena tázacího *koho, co? koho, čeho? komu, čemu? kým, čím? . . .* V příkladě našem: *co* složil Tomáš ze Štítného? Odpověď (předmět): *knihy šestery . . . !*

Příslovečné určení nalézáme, když se tážeme otázkou sestrojenou z podmětu a slovesa věty dané a z příslušného tázacího výrazu příslovečného. V příkladě hořejším prvním: *pro koho (proč)* složil Štítný knihy šestery . . . ? Odpověď (příslovečné určení): *pro své dítky!*

Přívlastek nalézáme otázkou složenou z tázacího slova *jaký? který? čí? . . .* a příslušného jména podstatného. V příkladě našem: *který* Tomáš? Odpověď (přívlastek): *ze Štítného! — Jaké* knihy: Odpovědi dvě (přívlastky dva): 1. *šestery* a 2. *o obecných věcech křesťanských.*

Doplněk nalézáme, když se tážeme otázkou sestrojenou ze slova tázacího *jaký? jak (= jaký)? kým* n. *čím? kdo* n. *co (= kým, čím, jaký)?* atp., a dále z příslušného výrazu slovesného a příslušného jména podstatného (nebo jeho zástupce). V příkladě našem: *kdo, co (= čím, jaký)* byl Tomáš ze Štítného? Odpověď (doplněk): *český mudrc.* — V příkladech dále nahoře uvedených, zejména ve větě *„chlapec je bos“* otázkou: *jaký* je chlapec? *bos!* — ve větě *„chlapec chodí bos“* otázkou: *jak (= jaký)* chodí chlapec? *bos!* — ve větě *„vidím chlapce bosa* n. *bosého“* otázkou: *jak (= jakého)* vidím chlapce? *bosa, bosého!* — ve větě *„Jidáš stal se zrádcem“* otázkou: *kým, čím (= jakým)* stal se Jidáš? *zrádcem!*

Otázky, jimiž hledáme doplněk a přívlastek, jsou podobné, poněvadž také doplněk a přívlastek jsou si podobny; rozdíl mezi oběma jest, že přívlastek se spojuje se svým podstatným jménem bezprostředně, kdežto doplněk ku podmětu, po případě ku předmětu nebo ke jménu neb zájmenu v určení příslovečném se připojuje prostřednictvím slovesa.

Na př.: *bosý chlapec* a *chlapec chodí bos*; — *vzácného člověka* a *ctnost člověka činí vzácného.*

Poznam. 1. Otázkami těmito nalézáme většinou bezpečně a určitě, jakého druhu který člen věty jest. Ale někdy může bývati a bývá přece výklad rozdílný, — a příčina toho je v rozdílném pojímání, t. j. v tom, že témuž výrazu rozdílně rozumíme a rozdílný význam přikládáme. O případech takových je řeč doleji na několika místech (na př. v §§ 359 pozn. a j.).

Poznam. 2. Týž výraz může míti v rozličných větách význam rozličný a býti členem druhů rozličných. Na př. ve větách

a) „dávají *na školu* novou střechu",
b) „sbírají se příspěvky *na školu*",
c) „pamatujeme *na školu*",
d) „peníze *na školu* sešly se z dobrovolných příspěvků",
e) „tyto peníze jsou *na školu*"

je všude týž výraz „*na školu*"; — ve větě *a*) je příslovečným určením místa (dávají novou střechu *kam?*), — v *b*) je příslovečným určením příčinnosti (účelu, sbírají se příspěvky *nač?* = *k jakému účelu?*), — v *c*) předmětem (pamatujeme *na co?* = *co?*), — v *d*) přívlastkem (*jaké* peníze sešly se?), — v *e*) doplňkem (*nač* jsou = *jaké* jsou tyto peníze?).

321. Rozeznáváme:

a) věty **jednoduché**, na př.: *chudoba cti netratí*; — *křivý svědek nebude živ do roka*; a
b) **souvětí** neb složeniny větné (n. věty složené), na př.: *lékař léčí, Bůh uzdravuje*; — *kdo křivě svědčí, nebude živ do roka*; — *co nás mrzí, to se nás drží, a co jest milo nám, to nechce k nám*; — *přijde čas, že se zeptá zima, cos dělal v létě.*

322. Dále rozeznáváme věty hlavní a věty vedlejší.

a) Věta **hlavní** nebo samostatná jest, která sama o sobě smysl plný vyjadřuje (nebo vyjadřovati může).
b) Věta **vedlejší** jest, která nedává o sobě smyslu plného a vyjadřuje některý člen věty jiné; na př. „*kdo křivě svědčí*, (ten) nebude živ do roka" (věta „kdo křivě svědčí" nedává smyslu plného a vyjadřuje podmět věty „nebude živ do roka").

Věta vedlejší slove proto též věta podřízená; naproti ní jest věta řídící ta, k níž ona jako člen přináleží. V příkladě právě uvedeném jest tedy věta řídící „(ten) nebude živ do roka".

Věta řídící může sama býti opět podřízena větě jiné. Na př.

v souvětí *„přijde čas, že se zeptá zima, cos dělal v létě“* jest věta druhá větou řídící vzhledem k větě třetí, ale spolu podřízena větě první.

323. Krom toho rozeznáváme ještě podle způsobu, v jakém obsah věty je vysloven:

1. věty způsobu oznamovacího nebo věty oznamovací (indikativní), na př.: *přítel poskytl mi pomoci;*

2. věty tázací (interrogativní), na př.: *poskytl mi přítel pomoci?*

3. věty podmiňovací (kondicionální), na př.: *přítel by mi poskytl pomoci!* — mezi nimi též přácí (optativní), na př.: *kéž by mi přítel poskytl pomoci!*

4. věty rozkazovací (imperativní), na př.: *příteli, poskytni mi pomoci!*

Poznam. Ve výkladech následujících, kde není jinak udáno, máme na zřeteli především větu hlavní (samostatnou) oznamovací.

324. Věty „přítel *poskytl* mi pomoci“, „*poskytl* mi přítel pomoci?“ atp. jsou kladné (positivní); naproti nim jsou věty „přítel *ne*poskytl mi pomoci“, „*ne*poskytl mi přítel pomoci?“ atd. záporné (negativní).

A. Věta jednoduchá.

325. 1. Věta jednoduchá je věta, jejíž všichni členové jsou prosté výrazy slovné a tedy žádný člen sám není výrazem větným. Na př.: *chudoba cti netratí;* — *křivý svědek nebude živ do roka.*

Větou jednoduchou jest tedy také věta *„náš soused prodal dům i pole“*; je v ní ovšem předmět dvoučlenný (*dům i pole*), ale žádný člen její není výraz větný. Naproti tomu věta *„náš soused prodal dům, ale pole neprodal“* pokládá se za staženou. Viz o tom v § 377.

2. Členové, kteří ve větě jednoduché se vyskytují, jsou: podmět, přísudek, předmět, příslovečné určení, přívlastek a doplněk.

O podmětě.

326. 1. Podmět je slovné vyjádření toho, *kdo* (nebo *co*) koná ten skutek, nebo jeví ten děj, nebo je v tom stavu, nebo je té vlastnosti, jak se (ve větě) vyslovuje (v. § 310 č. 1). Na př.: *Jezdec* bodá koně. — *Zlato* se leskne. — *Lež* má krátké nohy. — *Pravda* jest dítě boží. — *Jidáš* stal se zrádcem.

2. Hledajíce podmět tážeme se otázkou sestrojenou z tázacího *kdo?* nebo *co?* a přísudku věty dané (v. § 320). Na př. (při

poslední z vět uvedených): *kdo* stal se zrádcem? Odpověď (podmět): *Jidáš!*

327. 1. Podmět může býti výraz holý, na př.: *orel* letí; — nebo rozvitý, na př.: *zlatý orel* všude doletí.

2. Podmětem holým bývá zpravidla slovo sklonné, tedy jméno podstatné, nebo přídavné, nebo číslovka, nebo zájmeno. Na př.: *Život* je krátký. — *Tonoucí* i břitvy se chápe. — *Nikdo* nás nenajal.

Někdy jest podmětem holým slovo nesklonné; to však, jsouc v platnosti podmětu, béře na sebe povahu jména podstatného, stává se slovem zpodstatnělým. Bývá to:

infinitiv, na př.: *bohatnouti* není hřích; — i pěkně *lháti* je hřích: — *slíbiti* a *dáti* jest dvojí; — jest nelze *mně býti veselu* (výraz tento skládá se ze dvou členů: člen první je věta bezpodmětá „*jest nelze*“, a druhý je dativ s infinitivem „*mně býti veselu*“, srov. § 485 č. 15; to dvé spojuje se v celek věty jedné, a v tomto spojení béře se „*mně býti veselu*“ za podmět, tedy „*býti*“ za podmět holý); —

nebo slovo nesklonné jiné, na př.: *ale* je spojka; — *y* je samohláska tvrdá; — lepší jedno *dnes* než dvoje *zejtra*.

Ve větě „lepší je *chvála-Bohu* než *dá-li-pán-Bůh*“ jest podmětem výraz „chvála-Bohu“ a vedle něho „dá-li-pán-Bůh“. Ve výrazích těch a takových jsou ovšem sklonná slova jednotlivá (*chvála*, *Bůh*, *pán*); ale jejich celky („chvála-Bohu“ . . .) jsou nesklonné.

328. Podmět je vždy **v nominativě.** Na př.: *Život* je krátký. — *Tonoucí* i břitvy se chápe.

Za nominativ béře se také podmět, který sám sebou je slovo nesklonné, na př. ve větě: „*ale* je spojka“. Slovo „ale“ je nesklonné a nemá tedy také nominativu ve smyslu tvaroslovném, — v příkladě našem však je pojato za podmět a tím pojetím jest učiněno slovem zpodstatnělým (§ 327) a zároveň nominativem ve smyslu syntaktickém.

329. 1. Podmět bývá **nevyjádřen,** ale rozumí se.

Podmětem nevyjádřeným bývá zájmeno osobní, které se rozumí ze slovesa určitého. Na př.: Řekl jsem (— já!). Řekl jsi (— ty!). Řekli (— oni!).

Podmětem nevyjádřeným bývá dále slovo jiné, které se rozumí z celku a ze souvislosti. Na př.: Blaženi jsou čistého srdce (t. *lidé*). — Velflovici a od Kamene s Míšňany se slili (t. j. *členové*

rodu, který se nazýval „od Kamene"). — Novotných prodali zahradu. Srov. § 369.

2. Podmětův jest někdy ke společnému přísudku **několik.** Na př.: *Ctnost* a *pokora* nemá místa u dvora. — *Štěstí* a *neštěstí* sousedy sobě jsou. — *Krakov*, *Lvov* a *Varšava* jsou přední města polská. Srov. § 377.

330. *Věty bezpodmětě.*

1. Některé věty nemají podmětu, jsou bezpodmětě. Na př.: *prší*; — *blýská se*; — *uhodilo*; — *je zde trochu vody*; — *proti věku není léku*; — *bylo nás tisíc*; — *přibývá dne*; — *ubývá vody*; — *nedostává se chleba*; — *pamatováno bude na tebe*; — *bylo zima*; — *bylo tma*; — *bylo večer*; — *bylo škoda peněz* atp.

Ve větách *prší*, *blýská se*, *uhodilo* atp. není ani slova, které bychom za podmět pokládati mohli.

Také ve větě *je zde trochu vody* není podmětu; *trochu* jest akkusativ, podmět pak měl by býti v nominativě.

Rovněž tak ve větě *bylo nás tisíc* jest *tisíc* akkusativ a nikoli podmětem; kdyby to byla věta s podmětem, zněla by: *byl* (nikoliv *bylo*) *nás tisíc*.

Podobně ve větách *bylo škoda*, *bylo tma*, *bylo zima* nejsou slova *škoda*, *tma*, *zima* podměty, nýbrž nominativy skleslé ve význam příslovečný; kdyby to byly podměty, zněly by tytéž věty: byl*a* (nikoliv byl*o*) škoda, byl*a* tma, byl*a* zima.

2. Některé věty bezpodmětě mohou se přeměniti ve stejnoplatné s podmětem; na př.: je zde *trochu* vody = je zde *trocha* vody, byl*o* zima = byl*a* zima atd.

Tu pak vidí se, co ve větě s podmětem je vyjádřeno nominativem (podmětem), to že ve větě bezpodmětě je vyjádřeno některým pádem jiným nebo výrazem příslovečným.

331. **O přísudku.**

1. Přísudek je slovné vyjádření toho, co se ve větě o podmětu vyslovuje (v. § 310 č. 1). Na př.: Slunce *svítí*. Každý *sobě štěstí kuje*.

2. Hledajíce přísudek tážeme se otázkou, *co koná* podmět věty, nebo *co se* mu *děje*, nebo *co se* ve větě o něm *vyslovuje* (v. § 320). Tedy při větách právě uvedených: *Co činí* slunce? Odpověď (přísudek): *svítí! Co činí* každý n. *co vyslovuje se* o každém, *že činí?* Odpověď (přísudek): *kuje sobě štěstí*, (každý) *sobě štěstí kuje.*

332. 1. Přísudek může býti holý, na př.: slunce *svítí*, Bůh *jest*; — nebo rozvitý, na př.: slunce *svítí na spravedlivé i na nespravedlivé*, Bůh *je stvořitel a zachovavatel všeho*.

2. Přísudkem holým je vždycky sloveso určité. Na př.: Slunce *svítí*. — Bůh *jest*. —

Ve větách, které mají v přísudku sloveso *jsem* (nebo záporné *nejsem*) s nějakým slovem doplňovacím, béře se složený tento výraz za přísudek holý a sloveso *jsem* za sponu (v. § 314). Na př.: Ty *jsi řekl*. — Bůh *jest věčný*. — Otec *jest po-nemoci*. — Štěstí *není stálé*.

333. Místo přísudkového slovesa náležitého bývá v jistých rčeních slovo jiné; zejména:

infinitiv, na př. já to *věděti* (= kdybych to věděl, kdybych to byl věděl); —

imperativ (místo žádaného indikativu), na př. čert chytil hospodského a *poď* s ním do pekla (m. letěl); —

citoslovce, na př. Vojtíšek *hop* z pod lůžka (m. vyskočil); — tak *hop!* (= skoč); — lavice *prásk* (m. praskla, zlámala se); — *na!* = (tu máš a vezmi), *nate* knihu! (= tu máte a vezměte).

334. 1. Přísudek bývá částečně **nevyjádřen**, v. o tom § 369.

Zvláště často bývá vynecháno sponové sloveso *jsem* atd. Na př.: Mladost radost. — Sliby chyby. — Třeba, lze (m. třeba *jest*, lze *jest*). — Nesl, nesli (m. nesl *jest*, nesli *jsou*). — Já to řekl, my toho nevěděli.

2. Přísudkův jest někdy ke společnému podmětu **několik**. Na př.: Otec *šel do města* a *nakoupil zboží*. — Nemoc *na koni přijíždí* a *pěšky odchází*. — Viz o tom v § 377.

335. **O předmětě.**

1. Předmět **při slovese** je slovné vyjádření toho, na koho nebo nač děj slovesný přechází, koho nebo co děj slovesný zasahuje, anebo ke komu nebo čemu děj slovesný vztahujeme (v. § 316 č. 2). Na př.: Jezdec bodá *koně* (bodati koně, = bodání přechází na koně, kůň je jeho předmětem). — Učitel chválí *žáka* (chváliti žáka). — Pán poroučí *služebníkovi* (poroučeti služebníkovi). — Lakomec žádá *peněz*. — Vítr hýbe *stromem*. — Mluví se *o vojně*. — Okolo močidla (= louže) chodě neujdeš *nádchy* (ujíti nádchy, = ujití vztahujeme k nádše).

2. Hledajíce předmět tážeme se otázkou sestrojenou z pod-

mětu a slovesa věty dané a tázacího zájmena *koho* neb *co? koho* neb *čeho? — komu...? — kým...? — na koho...? o kom...?* atd. (v. § 320). Na př.: *Koho* bodá jezdec? *koně! — O čem* se mluví? *o vojně!*

3. Slovesa, která při sobě předmět mají, slovou předmětná (verba obiectiva); na př.: *bodati* (někoho), *žádati* (něčeho). *poroučeti* (někomu), *hýbati* (něčím) atd.

Naproti nim jsou slovesa podmětná (verba subiectiva), která předmětu nemají; na př.: *ležeti*, *státi*, *jíti*, *spáti*, *mlčeti* atd.

4. Kromě sloves bývá předmět také při jménech přídavných a podstatných.

a) Při jménech **přídavných**. Na př.: Žádostivý *peněz*. — Jsem přízniv, věren, vděčen *někomu*. — Jsem dlužen *knihu*, *peníze*.

b) Při jménech **podstatných**. Na př.: Žádost *peněz*. — Lakomství jest služba *modlám*.

Předmět při jméně podstatném má zároveň význam přívlastku (v. § 317 č. 2 a § 351).

Při jménech přídavných a podstatných bývá předmět jen tehdy, když toho významem jsou schopna.

Na př. jméno podstatné *žádost* a přídavné *žádostivý* mohou při sobě míti předmět *peněz*, poněvadž jsou významu podobného jako sloveso *žádati*; tedy „žádostivý‿peněz“ a „žádost‿peněz“ jako „žádati‿peněz“. Ve větě „jsem dlužen knihu“ je rčení *„jsem dlužen“* významu dějového a děj jeho vztahujeme na předmět *„knihu“*, tedy „jsem-dlužen‿knihu“.

Naproti tomu jména podstatná a přídavná *zelenost*, *zelený* atp. předmětu při sobě nikdy nemají, poněvadž toho významem svým nejsou schopna.

336. 1. Předmět může býti holý, na př. navštívil jsem *přítele*, — pohané slouží *modlám*, — nebo rozvitý, na př. navštívil jsem *nemocného přítele*, — pohané slouží *modlám němým a hluchým*.

2. Předmětem holým bývá slovo sklonné. Na př.: Krejčí *šaty* šije. — Miluj svého *bližního*. — Sytý nevěří *hladovému*. — Čas *vše* mění. — Neznám *vás*. —

Jindy bývá předmětem holým výraz nesklonný. Zejména:

infinitiv, na př. chci *píti*, — slibuji *přijeti*, — jsem povinen pravdu *mluviti*; — nebo

výraz nesklonný jiný, na př.: závistivý vždy nějaké *ale* přičiní nebo *než* k chvále každého. Slovo takové béře se za jméno

zpodstatnělé a někdy přijímá i koncovky skloňovací, na př.: pozdě *bycha* honíváme (*bycha* = akkusativ zpodstatnělého slova *bych*).

3. Někdy bývá předmětem výraz příslovečný. Na př.: Koupil jsem *půl lokte sukna.* — Vypil jsem *sklenici vody.* — Prodal jsem *korec žita*, *mandel slámy.* -- Štěstí má vždycky *nenávisti dosti.* — Máme *málo chleba.* — Nemám *kdy*, nemám *kde*, nemám *proč.*

Ve větě „koupil jsem *půl lokte sukna*" je předmět „*půl lokte sukna*". V něm nelze bráti „*půl*" za předmět holý a ostatek za části rozvíjecí, nýbrž předmětem jest tento výraz ve své celosti. Je to vlastně výraz příslovečný, příslovečné určení míry „*půl lokte*", s genitivem celku (partitivním) „*sukna*". Ve větě „*koupil jsem* . . . ." má předmět vyjadřovati, *co* to jest, co jsem koupil; místo toho kladu tam vyjádření, *kolik* toho jest, co jsem koupil, a pravím: „koupil jsem *půl lokte sukna*". Položil jsem tedy výraz příslovečný (s genitivem celku na něm závislým) na místo předmětu, a výraz tento zastupuje předmět, má platnost a povahu předmětu, stává se předmětem a jest to tedy předmět ve výraze příslovečném. Podobně ve větách: vypil jsem *sklenici vody*, — máme *málo chleba* atp.

Místo „nemám *času*, *kdy* (*ve kterém*) bych (na př.) něco učinil", pravím krátce „nemám *kdy*", t. j. místo předmětu „*času*, *kdy* (*ve kterém*) . . . ." kladu jen slovo „*kdy*". Slovo toto je vztažné příslovce (= spojka). Položeno na místo předmětu béře na sebe platnost a povahu předmětu, stává se předmětem a jest to tedy předmět ve výraze příslovečném. Podobně ve větách „nemám *proč*" atp.

Poznam. Někdy bývá nesnadno rozeznati, je-li výraz předmětem či příslovečným určením; viz o tom v § 344 č. 2.

337. Předmět sklonný bývá v akkusativě, genitivě, dativě, instrumentále, nebo v některém pádě předložkovém.

1. Předmět bývá v akkusativě

a) při mnohých slovesích. Na př.: Jezdec bodá *koně.* — Staré zboží činí *novou šlechtu.* — Zlato *zlatníka* najde. — Činíš mi *křivdu.* — Mluvíš *pravdu.* — Každý *svou* hude. — Slovesa taková slovou přechodná.

Ve větě „bojuj *ten dobrý boj víry*" je předmětem *ten dobrý boj víry.* Není zde ovšem takové přecházení děje slovesného (bojovati‿boj), jako na př. ve větě „jezdec bodá *koně*" (bodati‿koně); ale způsob vyjádření jest v obou těchto větách týž, a proto béřeme ve větě prvé výraz „*ten dobrý boj víry*" za totéž, čím jest výraz „*koně*" ve větě druhé, t. j. za předmět. Podobně ve větě „*spra-*

vedlivý soud suďte" a j., a podobně ve rčeních „bráti *rozum*", — „bráti *pokazu*", — „vzíti *konec*" atp.

b) Předmět jest v akkusativě při jméně přídavném *dlužen*: jsem dlužen *knihu*, *odpověď*, *peníze*.

2. Předmět bývá **v genitivě**

a) při mnohých slovesích. To bývá:

V záporu při slovesích přechodných. Na př.: Žádnému *křivdy* nečiň. — Nemám *času*. — Orel *much* nelapá. — Atd., zpravidla.

Při slovesích jiných. Na př.: Lakomec žádá *peněz*. — Mokrá půda *vody* nepotřebuje. — Střez se *jména zlého*. — Ještě jsme *cíle* nedoběhli. — Varuj se *zlého*. — Dokládám se *svědkův*. — Matka plakala *smrti* svého syna. — Želejme *své viny*. — Kajte se *hříchův*. — Všichni se užasli sv. Prokopa *hlasu*. — Zpomínati *něčeho*. — Tázati se *někoho*. — Škoda *toho druha dobrého* (věta bezpodmětá). —

b) Předmět bývá v genitivě při jméně podstatném; na př.: žádost *peněz*, — pečlivost *zemských věcí* (= starost o zemské věci), — stvořitel *světa* atd. Tu pak je předmět zároveň významu přívlastkového (v. § 351).

c) Předmět bývá v genitivě při jméně přídavném. Na př.: Lakomec je žádostiv *peněz*. — Hoden jest dělník *mzdy své*. — Nejsi vděčen *daru vzatého*. — Budiž *té rady* vždy pilen. — Žádný čas nejsi jist *sebe*. — Nejsem povědom *cesty*. — Buď *toho* pamětliv. —

3. Předmět je **v dativě**

a) při mnohých slovesích. Na př.: Dostati se *někomu*. — Náležeti *někomu*. — Každý má *práci* poddán býti. — Nero díval se *ohni*. — Král podivil se *tomu*. — Pán poroučí *služebníkovi*. — Zvykej *dobrému*. — Bída učí *rozumu*. — Sytý *lačnému* nerozumí. — Pohané slouží *modlám*. — Prospívej *všechněm*, neškoď *žádnému*. — Odolej vždy *zlobě*. — Žel *mi* toho. — *Všem* jest umříti. — Těšiti se *čemu*. — Smáti se *komu*.

b) Předmět bývá v dativě při jméně podstatném. Na př.: lakomství je služba *modlám*, — vzkaz *přátelům* atd. Tu pak je předmět zároveň významu přívlastkového (v. § 351).

c) Předmět bývá v dativě při jméně přídavném; na př.: buď dobrotiv *svému lidu*, – budiž *nám* Bůh milostiv, — podoben *někomu*, — roven *někomu* atd.

4. Předmět jest **v instrumentále**

a) při některých slovesích. Na př.: Bůh *štěstím* vládne. —

Hýbati *stolem.* — Třásti *stromem.* — Klamati *lidmi* (stč., = nč. klamati lidi).

b) Předmět jest v instrumentále při jméně podstatném; na př.: vláda *rozumem* atd. Tu pak je předmět zároveň významu přívlastkového (v. § 351).

c) Předmět je v instrumentále při jméně přídavném. Na př.: Nejsem vinen *smrtí spravedlivého tohoto.* — Nikdo *životem* jist nebyl.

5. Předmět je **v pádě předložkovém**

a) při mnohých slovesích. Na př.: mysliti *na něco, o něčem*; — věděti *o něčem*; mluviti *o někom,* povídati *o něčem*; — pamatovati, vzpomínati *na někoho*; — starati se *o něco*; — dbáti *na něco, o něco, o něčem*; — státi *o něco, po něčem*; — dychtiti, toužiti *po něčem*; — rovnati se *k někomu*: — podobati se *k někomu*; — mluviti, promluviti *k někomu*; — volati *na někoho*; — tázati se *na něco*; — věřiti *v někoho,* doufati *v někoho*; — panovati *nad někým*; — bojovati *proti někomu*; — bojovati *s někým* (= proti komu) atd.

b) Předmět bývá v pádě předložkovém při jméně podstatném; na př.: pověst *o Libuši,* — zpomínka *na domov* atd. Tu pak je předmět zároveň významu přívlastkového (v. § 351).

c) Předmět bývá v pádě předložkovém při jméně přídavném; na př.: podobný *k někomu,* — vlídný *ke všem.*

338. Předmětů jest někdy při témže slovese **několik.** Jsou

buď stejnorodé a vyjadřují se pádem stejným, na př.: hrnčíř z hlíny *hrnce, džbány, pokličky* lípá (vesměs akkusativem); — *hněv* a *jazyk* na uzdě měj; — vlk také *čtené* a *znamenané* béře; — na tvrdý suk *tvrdého* třeba *klínu* a *palice* (oboje gen.); — rozkoš *duši* i *tělu* uškozuje (dat.) atd., srov. § 377; —

anebo jsou různorodé a vyjadřují se pády rozdílnými, na př.: zlé *zlému ruku* podává (dat. a akk.); — *darované krávě na rohy* nehleď (dat. a akk. s předložkou); — zbaviti *někoho něčeho* (akk. a gen.); atd.

339. O příslovečném určení.

1. Příslovečné určení (adverbiale) **při slovese** jest výraz, jímž se omezuje a určuje dějový význam slovesa na stránce mimověcné, t. j. vzhledem k místu, k času, ke způsobu, vztahu a míře a ku příčinnosti (v. § 316 č. 3). Na př.: půjdu *do města,* — půjdu *hned.* — půjdu *rychle,* — půjdu *pro léky.*

2. Kromě sloves bývá příslovečné určení také

a) při jménech **přídavných**, na př.: *velmi* žádostivý, — *tmavě* zelený, — červený *jako růže*, — *napolo* mrtvý;

b) při výrazích **příslovečných**, na př.: *zcela* dobře, — *skoro* dobře, — *blízko* u Prahy; — také

c) jméno **podstatné** mívá při sobě určení příslovečné, ale toto má pak zároveň význam přívlastkový (v. §§ 317 a 351); na př.: hrad *na skále*, — obilí *od loňska*, — procházka *lesem*, — cesta *do Říma*, — bitva *u Lipska*.

3. Příslovečné určení jest podle významu rozmanité, a rozeznává se zejména určení: *a*) místa, *b*) času, *c*) způsobu, vztahu a míry, a *d*) příčinnosti. Více o nich v. v §§ násl. 340—343.

340. Příslovečné určení ***místa*** jest na otázky *kde? odkud? kam? kudy? pokud?*

Na př.: Byl jsem *v městě*, — přišel jsem *z města*, — šel jsem *do města*, — šel jsem *městem*, — pole jdou až *k městu*. — Chudému je *všude* zle. — Mladý má se i *na ledě* zahřáti. — Jungmann narodil se *v Hudlicích*. — Závist se *po živých* ráda vozí. — Jesle *k skotu* nechodí. — Pravda *v oči* kůle. — Prudký pes přichází *vlku pod zub*. — Těžko *z hodů na hody* jíti. — Muž zlý vede přítele svého *cestou nedobrou*. — Boleslav vší země až *do Krakova* dobyl. —

341. Příslovečné určení ***času*** jest na otázky *kdy? ve kterém čase? jak dávno* (= *od které doby*)? *dokud* (= *do které doby*)? *jak dlouho* (= *po jaký čas*)?

Na př.: Jel jsem *včera* do města, vrátil jsem se *dnes*. — Neštěstí *nikdy* nezahálí. — *V štěstí* nedoufej, *v neštěstí* nezoufej. — Nebe zemi dešť dalo *časem svým*. — Josef Jungmann narodil se *dne 16. července 1773*. — Malý hrnek *brzo* překypí. — Afrika je *dosud* málo známa. —

342. Příslovečné určení ***způsobu, vztahu*** (n. ***zřetele***) a ***míry***.

Určení způsobu jest na otázku *jak* (= *jakým způsobem, v jakém smyslu . . .*)? — a vyjádřeno bývá jednak přímo (bez přirovnání), jednak přirovnáním.

Vyjádřeno jest 1. přímo. Na př.: Mám se *dobře*. — Trojnásobný provaz *nesnadno* se přetrhne. — Chodím *rychle, zvolna*. — Jeti *krokem*. — Nehody *řadem* chodívají. — Nemocný leží *pádem*, oči mu stojí *sloupem*. — Pole leží *ladem*. — Odříkávati něco *slovo od slova*. — Voda *kolečkem* se točí, *do kolečka*. — Srovnávám se se sousedem *v dobrotě*. — Jedná se o nás *bez nás* (= jak se jedná o nás?). — Nepouštěj se *bez vesla* na moře. — Dávej *s rozumem*, beř *s pamětí*. — *S poctivostí* nejdál dojdeš. — Chodil jsem *se sousedem* po polích

(= chodil jsem jak? odpověď: se sousedem, ve společnosti sousedově, nikoliv sám). — Kupovati *za peníze*, prodávati *na dluh.* — Stříleti *na slepo*, mluviti *na prázdno.* — Nemoc *na koni* přijíždí a *pěšky* odchází. — Plavati *proti proudu.* —

Určení způsobu vyjádřeno jest 2. přirovnáním, jímž se vyslovuje, že způsob jest takový, jako . . . , nebo že jest jiný, než . . . . Na př.: Červený *jako růže*, — modrý *jako chrpa*, — zdravý *jako rys.* — Přeje mu *co pes kočce* (lépe: *jako . . .*) — *Proti jiným letům* je letos úroda malá.

Určení vztahu (n. zřetele) jest na otázku *vzhledem k čemu? se zřetelem k čemu?* anebo *jak = vzhledem k čemu?*

Na př.: Kdo odpočívá *tělem*, odpočívej i *duchem.* — Jsem *rodem* z Prahy, *bytem* v Plzni. — Čech *smýšlením.* — Sedláci nemají se rovnati *rouchem, stravou a čeledí* vládykám. — Císař jej *hrdlem i zdravím* ubezpečil. — Vinník *hrdlo, čest i statek* propadl. — Chudý *duchem.* — Chudý *na duchu.* — Mladý *na léta*, starý *na rozum.* — Slepý *na oko, na obě oči.* — Země bohatá *na ovoce.* — Rozsedlina má tři lokte *na délku.* — *Ve stravě, strany stravy, co do stravy, v příčině stravy, vzhledem ke stravě . . .* máme se dobře. —

Určení míry jest na otázku *kolik* (nebo *jak co do stupně, míry, váhy . . .)?* Bývá vyjádřeno jednak přímo (bez přirovnání), jednak přirovnáním.

1. Přímo. Na př.: Hněv bez vlády *málo* vadí. — Chtivého koně nemáš *příliš* hnáti. — Zlé kolo *nejvíce* skřípá. — *Mnohem* více, *o mnoho* více. — Dítě vyspalo se *do červena.* — Poraněn *do smrti.* — Řeka hluboká *do pasu, po pás.* — Přítel až *do peněz.* — Jedli *do sytosti*, pili *do vůle.* — Máme stravy *na týden.* — Nemocný *na smrt.* — Nemudruj švec *přes kopyto* (= jak, kolik co do stupně . . . ?) — Kniha stojí *tři zlaté.* —

2. Přirovnáním. Na př. Jsem starší *tebe*, — jsem starší *než ty*, — jsem nejstarší *z vás, mezi vámi.* — Jsem starší *o rok než ty* (dvoje určení míry: *než ty* a *o rok*). — Čest jest dražší *nade všecko zboží.* — Máme stravy více *než na týden.*

Míra udává se druhdy jen

přibližně, na př. bylo jich *ke dvěma stům, okolo dvou set, na dvě stě, do dvou set, asi dvě stě, bez mála dvě stě, přes dvě stě* — nebo

omezením, na př. *každý* den *kromě neděle*, — *všichni* se zachránili *kromě jednoho, mimo jednoho, vyjmouc jednoho.*

343. Příslovečné určení ***příčinnosti,*** t. j. původce a původu, prostředku a nástroje (kým, čím se co děje nebo jest), látky (z níž

se co děje nebo jest), důvodu (proč = ze které příčiny předcházející se co děje nebo jest), účelu a cíle (proč = pro který účel následující se co děje nebo jest), překážky (= důvodu při záporu, proč se co neděje nebo není), podmínky (= příčiny, které žádáme, má-li se něco díti nebo má-li něco býti).

Na př. příslovečné určení původce: Jmění *otcem* nastřádané. — Zákon *Newtonem* nalezený. — *Z jiskry* bývá oheň. — Země *od Kolumba* objevená. — *Od Boha* všecko dobré pochodí. — *Od nich* jest vám pobitu býti. —

Přísl. urč. prostředku (prostředníka) a nástroje: Bůh řekl *skrze proroka*. — Víra naše vznikla *skrze sprostné lidi*, *skrze apoštoly*. — *Bezděčnými chrty* řídko zajíce uštveš. — Poslal jsem psaní *poslem*, *po poslu*. — *Jednou ranou* dub nepadne. — Rána *mečem* daná. — Každý ptáček *svým* se *nosem* živí. — Slyš *uchem*, viz *rozumem*. — *Mlčením* člověk mnoho řečí odbude. — *Chybami* se člověk učí. — Kdo neprohlédá *očima*, prohlédá *měšcem*. — Vyrážeti klín *klínem*. — Koupil jsem knihu *za dva zlaté* (cena = prostředek, kterým se kupuje, platí atd.). —

Přísl. urč. látky: *Z cizích ostřižků* krejčí si kabát šije. — Nádoba *z hlíny* učiněná. — Cesta zavátá *sněhem*. — Desky *zlatem* okované. —

Přísl. urč. důvodu: *Pro pravdu* se lidé nejvíce hněvají. — Odpustiti *pro Boha*. — Odpláceti dobrým *za zlé*. — Třásti se *zimou*, *strachem*. — Padati *mdlobou*. — Čalouny *od zlata* se třpytily, třpytiti se *zlatem*. — Učiniti něco *z lásky*, *z přátelství*, *z nepřátelství*. — Polané *z násilí* na Čechy žalovali. — *Z palce* obra poznáváme. — Ptáka poznáš *po peří*, vlka *po srsti*, a člověka *po řeči*, *kroji a chodu*. —

Přísl. urč. účelu a cíle: Učiním něco *pro dobrou vůli* (= s účelem, aby byla dobrá vůle). — Musí se dým *pro teplo* trpěti. — Soused koupil pole *pro syna*, *synovi*. — Jíti někomu *na pomoc*, *ku pomoci*.

Přísl. urč. překážky: *Mdlobou* nemohu státi. — *Pro hluk* není slyšeti. —

Přísl. urč. podmínky: *Při zlém návyku* ctnost nemá vzniku. — *Při dobré vůli* vše jde do hůry. —

344. 1. Jakého druhu které příslovečné určení jest, o tom rozhoduje jeho význam. Strany významu může však bývati výklad rozdílný, a proto může týž výraz příslovečný bráti se tu za určení druhu toho, a jindy za určení druhu jiného.

Na př. ve větě „otec to učinil *pro syna*“ je „*pro syna*“ příslovečné určení příčinnosti, a to buď důvodu (jestliže na př. *pro*

syna = poněvadž syn o to prosil . . .), bud účelu (jestliže *pro syna* = aby to synovi prospělo . . .).

Ve větě „nepršelo *od velikonoc do letnic*“ jest výraz „*od velikonoc do letnic*“ příslovečné určení času, rozumí-li se jím určení, *ve které době, kdy* nepršelo; a je příslovečným určením míry, rozumí-li se jím určení, *kolik času* bylo bez deště. Podobně jest ve rčeních „psota *nejdél* trvá“, „válka trvala *třicet let*“, „dub *sto let* starý“ atp. určení míry, učiněné měřením času.

Ve větách *a*) „sedím *na koni*“ a *b*) „jedu *na koni*“ je týž výraz příslovečný „*na koni*“; ale druhu jest patrně rozdílného: v *a*) jest to příslovečné určení místa (*kde* sedím?), v *b*) pak způsobu (*jak* jedu?).

V přísloví „*na měkkých polštářích* se jména nedobývá“ je výraz „*na měkkých polštářích*“ vlastně přísl. určení místa (*kde* nedobývá se jména?); ale když povážíme, že význam tohoto výrazu jest obrazný. vezmeme jej za příslovečné určení způsobu (*jak* nedobývá se jména?).

Pravíme: *a*) „bratr jest *na vojně*, jest *u dráhy* . . .“ a *b*) „*v neštěstí* nezoufej“ atp. Vytčená zde určení jsou *a*) určení *místa* (*kde* je bratr?), a *b*) určení *času* (*kdy* nemá kdo zoufati?); ale rozumíme jimi: *a*) při jakém stavu nebo jakého stavu je bratr? a *b*) v jakém stavu nebo v jakých okolnostech postaven jsa nemá kdo zoufati? — jsou to tedy příslovečná určení stavu.

2. Jindy může bývati výklad rozdílný, je-li výraz některý příslovečným určením či předmětem, t. j. je-li to omezení a určení se stránky mimověcné, či se stránky věcné (v. § 316).

Na př. ve větách *a*) „sedám *na koně*“, *b*) „hledím *na koně*“ a *c*) „myslím *na koně*“ máme týž výraz „*na koně*“.

Výraz tento jest ve větě *a*) zajisté příslovečným určením (= určením děje slovesného se stránky mimověcné), a to příslovečným určením místa: sedám *na koně* = sedám *kam?*

Týmž vlastně určením jest týž výraz také ve větě *b*) hledím *na koně* = hledím *kam?* — Ale tu je zároveň také možno, bráti jej za předmět (= za určení děje slovesného se stránky věcné). Zvláště je to možno, když se položí táž věta *b*) „hledím *na koně*“ vedle vět smyslu podobného *d*) „vidím *koně*“, *e*) „prohlížím *koně*“ atd. Ve větě *b*) má výraz „*na koně*“ platnost podobnou a téměř stejnou, jako výraz „*koně*“ ve větách *d*) a *e*); v *d*) a *e*) je výraz „*koně*“ předmětem; proto béře se výraz „*na koně*“ v *b*) též za předmět.

Ve větě *c*) je věc táž, jako v *b*). Výraz „*na koně*“ je tu vlastně určením příslovečným: myslím *na koně* = mám mysl obrácenu *na koně* = *kam?* — Ale týž výraz béře se pak za určení děje slovesného na stránce věcné, béře se za předmět.

Někdy může týž výraz v téže větě býti buď předmětem, buď příslovečným určením; při tom pak jest ovšem i význam výrazu rozdílný. Na př. ve větě „rytíř bojoval *s loupežníky*“ je výraz „*s loupežníky*“ předmětem, rozumí-li se, že rytíř bojoval „*s loupežníky*“ = proti loupežníkům; rozumí-li se však, že rytíř bojoval „*s loupežníky*“ = spolu s loupežníky, jako pomocník jejich, je týž výraz přísl. určením.

Ve větě *a*) „chodil jsem *se sousedem* po polích“ je výraz „*se sousedem*“ patrně příslovečné určení způsobu (= chodil jsem jak? se sousedem, ve společnosti sousedově!). Ve větě *b*) „mluvil jsem *se sousedem* o polích“ je týž výraz týmž určením (t. j. příslovečným určením způsobu), rozumím-li jím, že jsme spolu se sousedem svá mínění o polích si vyslovovali. Ale věta *b*) může míti také smysl jiný: měl jsem říci, že jsem „*sousedovi*“ o polích něco oznámil, pověděl . . . , a místo toho řekl jsem, že jsem „*se sousedem*“ o polích mluvil. V tom případě je věta *b*) náhradou za větu *c*) „oznámil jsem *sousedovi* . . .“, výraz „*se sousedem*“ věty *b*) je náhradou za předmět „*sousedovi*“ věty *c*), — a podle toho brává se též za předmět.

3. Příslovečný výraz bývá na místě doplňku a v platnosti doplňku, na př. bratr je *na vojně*, — tento dar je *rodičům* atp.; o tom v. § 359.

345. Příslovečné určení jest ve větě jednoduché **vyjádřeno** výrazem holým nebo rozvitým.

Výrazem holým, a to

buď některým tvarem ohnutým a zřetelným, na př. *lesem* (jdu *lesem*, příslovečné určení *lesem* je zřetelný instrumentál jedn. k nom. *les*), *z lesa*, *do lesa* atd.; —

buď výrazem ustrnulým, na př. *zde*, *sem*, *tam*, *vždy*, *nikdy*, *tak*, *nijak*, *dobře*, *zle*, *málo*, *více*, *nejvíce*, *letos*, *loni*, *dnes*, *zítra*, *zvláště*, *z-cela*, *do-cela*, *z-řídka*, *na-mnoze*, *na-z-pamět*, *arci*, *prý* atp.; příslovečný výraz holý a ustrnulý nazývá se příslovce. —

Výrazem rozvitým, na př.: Kristus pán narodil se *za panování římského císaře Augusta*; — navštívím tě *zítra ráno mezi devátou a desátou hodinou*.

346. Příslovečných určení jest někdy pospolu **několik**. Na př.: *s dobrými skutky dobře* se žije; — smrt *vždycky za pasem* vězí; — *pod nízkým stropem vysoko* neskákej; — ptáka poznáš *po peří*, vlka *po srsti*, a člověka *po řeči*, *kroji a chodu*. Srov. § 377.

347. O přívlastku.

1. Přívlastek (attribut) je slovné vyjádření toho, čím se omezuje a určuje pojem vyjádřený jménem podstatným (v. § 317). Na př.:

starý hřích; — služba *modlám*; — žádost *peněz*; — procházka *lesem*; — cesta *do Říma*; — děje *národa českého*; atp.

2. Hledajíce přívlastek tážeme se otázkou sestrojenou ze jména podstatného věty dané a tázacího *jaký? který* (= *jaký*)? *čí* (= *jaký*)? (v. § 320).

3. Přívlastek bývá nejen při jménech podstatných vlastně tak řečených, nýbrž také při slovích zpodstatnělých. Na př.: *neznámý* pocestný; — *blahoslavení* chudí; — *tvrdé* y; — *spojka* ale.

348. 1. Přívlastek může býti holý, na př.: *kvetoucí* lípa, cesta *do Říma*; — nebo rozvitý, na př.: svědectví *o starobylosti Slovanů v Evropě*, — snaha *povznésti průmysl a obchod v krajinách neúrodných*.

2. Přívlastkem holým bývá slovo sklonné, tedy jméno podstatné, nebo přídavné, nebo číslovka, nebo zájmeno. Na př.: *řeka* Vltava, — práce *kvapná*, — zásluha *nehynoucí*, — Karel *Čtvrtý*, — *náš* věk.

Někdy je přívlastkem slovo nesklonné, a to:

infinitiv, na př. mám právo *mluviti*, — mám povinnost *se brániti*; — nebo slovo nesklonné

jiné, na př. cesta *nazpátek* (= zpáteční); — čtení *pro dítky*; — lék *pro občerstvení*; — o synovi *v cizině* otec nevěděl (= o synovi, který byl v cizině); — lepší ctnost *s chudobou*, nežli hřích *s ozdobou*; — uměti v čas mlčeti není *leda* umění (= ledajaké, nepatrné umění).

Nejčastěji bývá přívlastkem jméno přídavné.

349. Přívlastek je dílem souřadný, dílem podřadný.

a) Přívlastek **souřadný** je téhož pádu jako příslušné jméno podstatné: na př.: *řeka* Vltava, — *kamenný* most, — Karla *Čtvrtého* atd.

b) Přívlastek **podřadný** jest vyjádřen

pádem prostým, závislým na příslušném jméně podstatném; na př.: stvořitel *světa*, — stvoření *světa*, — žádost *peněz*, — služba *modlám*, — pohrdání *světem*, — rána *mečem*;

pádem předložkovým; na př.: cesta *do Říma*, — bitva *u Lipska*, — hrad *na skále*, — dům *na spadnutí*, — Kolín *nad Labem*, — dům *od kamene*, — obilí *od loňska*, — člověk *po nemoci*, — bytost *bez proměny*, — pověst *o Libuši*, — starost *o živobytí*; —

infinitivem; na př.: umění *mlčeti*, — snaha *povznésti průmysl a obchod domácí*; —

výrazem příslovečným; na př.: deska *deset loket zdéli*, — luka *čtvrt míle zšíři*, — oltář *desíti loktů zvýši*, — chvíle *vhod každému*; —

výrazem spojkovým; na př.: tvář *jako růže*. — člověk *jako hora*. —

Přívlastek souřadný skloňuje se zároveň se svým jménem podstatným: nom. *kamenný most*, gen. *kamenného mostu* atd.; přívlastek podřadný zůstává nezměněn, když se jeho jméno podstatné skloňuje: nom. *služba modlám*, gen. *služby modlám*, dat. *službě modlám* atd.

350. Druh přívlastku souřadného je **přístavek** (apposice). Jest to přívlastkové jméno podstatné, opatřené nejčastěji opět svým přívlastkem a položené za jménem podstatným nebo zájmenem, k němuž patří. Na př.: Doubravka, *dcera Boleslavova*, provdala se za Mečislava, *kníže polské*. — Svatopluk, *král moravský*, od sv. Cyrilla víře křesťanské byl naučen. — Hannibal, *vítěz nad Římany*. — Ty, *pane náš!* — Já, *žebrák*, abych podporoval tebe, *boháče!*

351. Přívlastek jest **významu** 1. někdy podmětného, 2. někdy předmětného, 3. někdy příslovečného a 4. někdy doplňkového.

1. Pravím *a*) *Kristus přijde*, a
b) *příští Kristovo.*

Přívlastek „*Kristovo*“ ve větě *b*) je ve střídě za podmět *Kristus* věty *a*), je to tedy přívlastek významu podmětného.

2. Pravím *a*) *sloužiti modlám*, a
b) *služba modlám.*

Výraz „*modlám*“ jest v *a*) předmětem; v *b*) je též předmětem (služba *komu?*) a spolu přívlastkem (*jaká* služba?), je to tedy přívlastek významu předmětného (v. § 337).

Podobně ve výrazích: pohrdání *světem*, starost *o živobytí*, vzpomínka *na domov* atp.

3. Pravím *a*) *cestovati do Říma*, a
b) *cesta do Říma.*

Výraz „*do Říma*“ jest v *a*) příslovečným určením (na otázku: cestovati *kam?*). A týmž je zajisté také v *b*) (cesta *kam?*); ale v *b)* je tento výraz spolu přívlastkem (na otázku *jaká* cesta?), je to tedy přívlastek významu příslovečného (v. § 339 č. 2).

Podobně ve výrazích: procházka *lesem*, rána *mečem*, tváře *jako růže*, člověk *jako hora* atp.

4. Pravím *a*) *zvoliti králem* (= za krále), a
b) *zvolení králem.*

Výraz „*králem*“ jest v *a*) doplňkem; v *b*) je též doplňkem (zvolení *čím? za co?*) a spolu přívlastkem (*jaké* zvolení?), je to tedy přívlastek významu doplňkového (v. § 355).

Podobně ve výrazích: volba *za krále*, ustanovení *za soudce* atp.

Výrazy příslovečné (cesta *do Říma* atp.), předmětné (služba *modlám* atp.) a doplňkové (zvolení *králem* atp.) stávají se přívlastky tím, že se vztahují ke jménům podstatným a berou se tu za určení na otázku *jaký?* — Srov. § 317.

352. Přívlastkův jest někdy k témuž podstatnému jménu **několik**. Na př.: chléb *náš vezdejší* (přívlastky dva, oba souřadné); — pokoj *všem* lidem *dobré vůle* (přívl. prvý souřadný, druhý podřadný); — *všeliké po horách* ptactvo atd. Srov. § 377.

353. **O doplňku.**

1. Doplněk **při slovese** jest výraz, jenž omezuje a určuje děj slovesný ve smyslu věcném a spolu skrze sloveso táhne se ke jménu podstatnému (nebo jeho zástupci). Na př.: chlapec je bos, chlapec chodí bos, Jidáš stal-se zrádcem.

Také přívlastek táhne se ke jménu podstatnému, na př. bosý chlapec. Přívlastek a doplněk jsou si tím podobny; ale je mezi nimi přece rozdíl, a to ten, že přívlastek táhne se ke jménu podstatnému bezprostředně, doplněk pak skrze sloveso: bosý chlapec — a chlapec je bos, chlapec chodí bos, vidím chlapce bosa.

2. Podstatné jméno (nebo jeho zástupce), k němuž doplněk se táhne, bývá nejčastěji v podmětě příslušné věty, někdy v některém jejím členu jiném, zejména v předmětě nebo v příslovečném určení.

a) Podstatné jméno, k němuž doplněk se táhne, je **v podmětě**. Na př.: Chlapec chodí *bos*. — Dívka chodí *bosa*. — Přítel leží *nemocen*. — Dům stojí *prázden*. — Ženy *prostovlasy* vyběhly. — Dávám se *vinen* (= já dávám-se vinen; *já* = zájmeno, místo jména podstatného). — Narodil jsem se *slep*, nebo *slepý*. — Dělám se *nemocen*. — Zdám se *zdráv*. — Jidáš stal-se *zrádcem*. — Učiněn jsem *bohat*. — Učiněn jsem *velikým boháčem*. — Sv. Vojtěch zvolen-jest *biskupem*, n. *za biskupa*. — Jíme *rádi* ovoce (my jíme rádi; *my* = zájm. místo jména podstatného). — Vlk *leže* netyje. — Čítám *chodě* (= já čítám chodě). — *Vstana* vezmi lože své (= ty vstana vezmi; *ty* = zájm., místo jm. podst.). — Posel *jda za mnou* dohonil mne (=

posel jda . . dohonil). — Posel *vyšed ráno* vrátil se v poledne (= posel vyšed . . vrátil-se). Bůh jest *bez*-proměny.

b) Podstatné jméno, k němuž doplněk se táhne, je **v předmětě**. Na př. Vidím chlapce *bosa*, n. *bosého* (= předmět v akkusativě) — Šaty mám *nové* a chci je míti dlouho *dobré a celé*. — Sv. Štěpán viděl nebesa *otevřena*. — Ovoce jíme dílem *syrové*, dílem *zavařené*, dílem *sušené*. — Soudce nalezl mě *bez-viny*. — Ctnost činí člověka *vzácna*, n. *vzácného*, n. *vzácným*. — Úřady nečiní lidí *svatých*, n. *svatými* (= předmět v genitivě). — Nechci tebe míti *svého-soudce*, n. *svým soudcem*, n. *za svého soudce*. — Pomoz mně *ubohému* (= předmět v dativě). — Smiluj-se nade mnou *hříšným* (= předmět v pádě předložkovém).

c) Podstatné jméno, k němuž doplněk se táhne, je **v příslovečném určení**. Na př.: V těch šatech nechodil jsem dlouho *v celých* (= v šatech nechodil-jsem v-celých); měl jsem šaty nové, ale nechodil jsem v nich dlouho *v dobrých a celých*.

3. Hledajíce doplněk tážeme se otázkou sestrojenou ze slova tázacího *jaký* (v nejširším smyslu slova tohoto, t. j. jaký co do vlastnosti kterékoliv, na př. jaký co do velikosti, co do tíže, co do barvy atd.), *jak* (ve smyslu = *jaký*), *kdo* n. *co* (= *jaký*), *čí* (= *jaký*) atp., a dále z příslušného výrazu slovesného a příslušného jména podstatného (nebo jeho zástupce). Na př.:

„Bůh jest *věčný*“; otázka: *jaký* jest Bůh? odpověď (doplněk): *věčný!* —

„Přemysl II. byl *těla hrdinského*“; otázka: *jaký* byl Přemysl . . . ? odp. (dopl.): *těla hrdinského!* —

„Chlapec chodí *bos*“; otázka: *jak* (*jaký*) chodí chlapec? odp. (dopl.): *bos!* —

„Ctnost činí člověka *vzácna* (n. *vzácným*)“; otázka: *jakého* (*jakým*) činí ctnost člověka? odpověď (doplněk): *vzácna* (n. *vzácným*)! —

„Bůh jest *bez proměny*“; otázka: *jaký* jest Bůh? odpověď (doplněk): *bez proměny*! —

„Socha je *zvýši jednoho sáhu*“; otázka: *jaká* (= *jak vysoká*) je socha? odpověď (doplněk): *zvýši jednoho sáhu*! —

„Tato zahrada jest *našeho souseda*“; otázka: *jaká* (= *čí*) je to zahrada? odpověď (doplněk): *našeho souseda.* — Atd.

354. Doplněk může býti při slovese každém, činném (předmětném nebo podmětném), zvratném i trpném. Na př. doplňky *rád*, *nerad*, *sám*, *vesel* a j. mohou se vyskytovati skoro v každé větě: *chodím* — chodím *rád*, chodím *nerad*, chodím *sám*, chodím *vesel*...; *čítám* — čítám *rád* cestopisy, čítám *nerad* cizí písmo, čítám *sám* své zápisky...; — ctnost se *sama* chválí; pocestný byl viděn *sám*; — atd.

I ve větě bezpodmětné jest někdy doplněk. Na př.: k večeru *rádo* prší; — na dobrém poli *samo* roste. — Doplněk je zde tvaru takového, jako kdyby věta měla podmět rodu středního čísla jednotného.

Doplněk je též při sponovém slovese *jsem*, *jsi* atd. Na př.: Bůh jest *láska.* — Dům jest *vystavěn.* — Můj bratr jest *učitelem.* — Tato zahrada jest *našeho souseda.* — Dům jest *na spadnutí.* — Nemocný stařec jest *na umření.* — Jsem *po nemoci.* — Tvé tváře jsou *jako růže.* —

Také při pomocném slovese *jsem, jsi* . . ., tedy ve větách „ty *jsi řekl*“, „on (*jest*) *odpověděl*“, „my *jsme chváleni*“ atd. jsou participia *řekl*, *odpověděl*, *chváleni* atd. vlastně doplňky. Ale obyčejně neodtrhujeme jich od slovesa určitého (*jsem*, *jsi*...), a mnohdy béřeme je za sloveso samo; vtom smyslu praví se na př., že ve větě „ty jsi řekl“ je sloveso *jsi-řekl*, ve větě „on odpověděl“ že je sloveso *odpověděl*, atd. Srov. § 314 a 332, č. 2.

355. Kromě sloves bývá doplněk také při jménech přídavných i podstatných, která významem svým ho jsou schopna. Na př.:

a) při jm. **přídavných** (z participií utvořených): chlapec chodící *bos*, — člověk narozený *slepý*, — mor zvaný *hlíza*; —

b) při jm. **podstatných**: zvolení *králem*, — volba *za krále.*

Většinou však jména přídavná a podstatná významem svým nejsou schopna, aby měla doplněk.

Doplněk při jméně podstatném má zároveň význam přívlastkový (v. § 351).

356. 1. Doplněk může býti výraz holý, na př.: Bůh jest *věčný*, mor zvaný *hlíza*; — nebo rozvitý, na př.: sen je *soused smrti*, učiněn jsem *velikým boháčem*, Bůh je *svědkem všech snažností našich.*

2. Doplňkem holým je zpravidla některé slovo sklonné. Na př.: Bůh jest *láska.* Bláznovství zůstává *bláznovstvím.* Hvězdy

jsou *jasné*. Krása jest *pomíjející*. Ty jsi *řekl* (viz § 354). Jsme *dva*. Jel jsem *sám*. Chci zůstati *váš*. Kéž bych byl *tebou*.

Někdy jest doplňkem holým výraz nesklonný. Bývá to: infinitiv, na př.: loupiti není *koupiti*;

nebo nesklonný výraz jiný, na př.: *nelze* mi přijíti (= jest *nelze*, věta bezpodmětá, tedy *nelze* doplněk), — ten člověk je *hr* (v řeči obecné, = splašen, nakvašen).

Ve větách „tato zahrada jest *našeho souseda*“, — „dům jest *na spadnutí*“, — „tvé tváře jsou *jako růže*“ jsou doplňkem výrazy „našeho-souseda“, „na-spadnutí“, „jako-růže“. Ve výrazích těch a takových jsou ovšem sklonná slova jednotlivá (*náš soused*, *spadnutí*, *růže* atp.), ale jejich celky („našeho-souseda“ . . .) jsou nesklonné.

357. Doplněk jest dílem souřadný, dílem podřadný.

Doplněk souřadný je téhož pádu, jakého je jméno podstatné (nebo jeho zástupce), k němuž se táhne, — anebo v instrumentále, jenž však se může (bez porušení smyslu) proměniti v týž pád, v jakém jest ono jméno. Na př.: Chlapec chodí *bos* (= chlapec bos, oboje v nom.). — Ctnost činí člověka *vzácna* n. *vzácného* (= člověka vzácna . . . ., oboje v akk.). — Ctnost činí člověka *vzácným* (= vzácného). — Úřady nečiní lidí *svatých* (= lidí svatých, oboje v gen.). — Úřady nečiní lidí *svatými* (= svatých). — Měl jsem Boha *pomocníkem* (= pomocníka). — Jidáš stal se *zrádcem*. — Sv. Vojtěch byl zvolen *biskupem*.

Doplněk podřadný jest pádu jiného než příslušné jméno podstatné. Na př.: můj přítel jest *dobrého srdce* (přítel dobrého-srdce, = nominativ a genitiv); — dům jest *na spadnutí* (dům na-spadnutí, = nominativ a pád předložkový).

Známkou doplňku souřadného jest také, že jej lze s příslušným jménem podstatným (nebo jeho zástupcem) stejně a zároveň skloňovati. Na př. ve větě „ctnost činí člověka *vzácného*“ je „*vzácného*“ doplněk souřadný, poněvadž můžeme skloňovati: nom. člověk vzácný, gen. člověka vzácného atd. Podobně ve větě „sv. Vojtěch byl zvolen *biskupem*“: nom. Vojtěch biskup, gen. Vojtěcha biskupa, dat. Vojtěchovi biskupu atd.

Doplněk podřadný této vlastnosti nemá, nýbrž zůstává nezměněn, když příslušný jeho podmět nebo předmět skloňujeme. Na př. ve větě „dům jest *na spadnutí*“: nom. dům na-spadnutí, gen. domu na-spadnutí, lok. v domě na-spadnutí atd.

358. Doplněk **souřadný** bývá:

V nominativě. Na př.: Chlapec chodí *bos.* — Přítel leží *nemocen.* — Otec se cítí *zdráv.* — Dávám se *vinen.* — Bůh jest *láska.* — Strom jest *zelený.* — Vyjel jsem *sám desátý.* — Čítám *chodě.* — *Kleknouce* modliti se budeme. — *Odpočinuvše* sobě chceme zase pracovati. —

Ve větách těchto a podobných je podmět v nominativě a příslušný doplněk též, jsou to tedy vazby dvojího nominativu (v. § 470 č. 2). Chybné jest: otec cítí se *zdráva* (akk.) místo *zdráv* (nom.) atp.

V akkusativě. Na př.: Ctnost činí člověka *vzácna,* n. *vzácného.* — Vždycky jsem Boha *pomocníka* měl. — Měj duši Bohu *poručenu.* — Rodiče chtí své dítky viděti *šťastny.* —

Ve větách těchto a podobných je předmět v akkusativě a příslušný doplněk též, jsou tedy vazby dvojího akkusativu (v. § 473).

V genitivě. Na př.: Úřady nečiní lidí *svatých.* — Neviděli jsme vás ku práci *ochotných.* —

Ve větách těchto a podobných je předmět v genitivě a příslušný doplněk též, jsou to tedy vazby dvojího genitivu (v. § 479 č. 1).

V dativě. Na př.: Nelze mi býti *veselu.* — Lépe jest tobě do života vejíti *kulhavému* nebo *bezrukému.*

Ve větách těchto je vazba dativu s infinitivem a je tu v dativě též doplněk, je to tedy vazba dvojího dativu (v. § 486 č. 1).

V instrumentále. Na př.: Jidáš stal se *zrádcem* (Jidáš zrádcem, doplněk v instr. táhne se ku podmětu). — Nikdo se nenarodil *mudrcem.* — Chlapec se učí *truhlářem.* — Ctnost činí člověka *vzácným* (člověka vzácným, doplněk v instr. táhne se ku předmětu v akk.). — Měl jsem Boha *pomocníkem.* — Úřady nečiní lidí *svatými* (lidí svatými, doplněk v instr. táhne se ku předmětu v gen.). — Sluší každému *dobrým* býti (doplněk v instr. táhne se ku předmětu v dat.).

V pádě předložkovém. Na př.: V těch šatech nechodil jsem dlouho *v celých.*

Poznam. V případech, vysvětlených v § tomto, jest doplňkem některé slovo sklonné, t. j. jméno podstatné, nebo přídavné (nebo participium), nebo číslovka, nebo zájmeno. Slovo to bývá také nazýváno přísudkovým jménem nebo přísudkovým zájmenem.

359. Doplněk **podřadný** bývá:

V genitivě. Na př.: Tato zahrada jest *našeho souseda.* — Můj přítel je *dobrého srdce.* —

V dativě. Na př.: Toto psaní je *bratrovi.* — Tento dar jest *rodičům.* —

V instrumentále. Na př.: Tato rána je *bičem.* — Tyto škody jsou *zvěří, hmyzem.* —

V pádě předložkovém. Na př.: Mám tě *za přítele.* — Bůh jest *bez proměny.* — Bratr jest *na vojně.* — Dům jest *na spadnutí.* — Toto psaní jest *od bratra.* — Můj soused je *při penězích.* — Obchod bývá někdy *se škodou.* — Dům náš jest *o třech patrech.* —

Ve výrazu příslovečném. Na př.: To je mi *vhod.* — Socha je *zvýši jednoho sáhu.* — Nic mu není *dobře,* všecko mu je *špatně.* —

Ve výrazu spojkovém. Na př.: Tvé tváře jsou *jako růže.* — Jsem *jako po těžké nemoci.* —

Poznam. Ve výrazích v § tomto vytčených máme doplňky, když je pojímáme ve smyslu otázky *jaký?* (= otázky na doplněk, vyložené v § 353 č. 2). Na příklad

otázka: *jaké* toto jest psaní? odpověď (doplněk): toto psaní je *bratrovi!* —

otázka: *čím* je bratr? odpověď (doplněk): bratr jest *na vojně!*

Mnohdy však může bývati pojetí také jiné a podle toho může výraz, jejž zde béřeme za doplněk, býti něčím jiným, zejména příslovečným určením.

Na př. ve větě „bratr jest *na vojně*“ béřeme výraz „*na vojně*“ *a*) za doplněk ve smyslu otázky „*čím* je bratr?“ Tedy „bratr jest *na vojně*“ = „jest *vojákem*“. Ale týž výraz „*na vojně*“ můžeme vzíti také *b*) ve smyslu otázky „*kde* jest bratr?“ a při tom pojetí jest „*na* vojně“ příslovečné určení místa (stavu).

Podobně ve větě „cesta od nás do města je *polem*“ jest výraz „*polem*“ *a*) doplňkem při pojetí a otázce: „cesta jest *jaká?*“ odpověď: „*polem*“ (= *polní*)! A týž výraz je *b*) příslovečným určením místa při pojetí a otázce: „*kudy* . . . ?“

Ve větě „tento dar jest *rodičům*“ je výraz „*rodičům*“ *a*) doplňkem při otázce „*jaký*“ . . . ? a *b*) příslovečným určením při otázce „*komu, pro koho* jest tento dar?“ — Atd.

V tom, že týž výraz v téže větě může se vzíti *a*) za doplněk a *b*) za příslovečné určení, není odporu. Výraz takový je vlastně určení příslovečné (na př. *na vojně,* mnoho jsem zkusil *na vojně,* — *kde?*); ale klade se na místo doplňku (byl jsem *na vojně,* m. byl jsem *vojákem*), dává se mu úkol doplňku, a tím činí se z něho doplněk (byl jsem *na vojně* = byl jsem *vojákem*).

360. Doplňků jest někdy **několik,** táhnoucích se k témuž

podmětu nebo předmětu. Na př.: Ctnost je *základ* a *kořen* všeho dobrého. — Viděli jsme tě *lačného*, *žíznivého a nemocného*. — Srov. § 377.

361. *Spojení v jednotu větnou.*

1. Věta skládá se ze členův, a členové její mohou býti opět výrazy složité. Když větu docela rozložíme, dostáváme řadu jednotlivých slov. Na př.:

země | *otáčí* | *se* | *každých* | *čtyřiadvacet* | *hodin* | *okolo* | *své* | *osy*.

2. Slova jednotlivá pojí se ve větě v jednotky členské, a tyto dále v jednotu větnou. V příkladě našem lze toto spojování takto znázorniti:

země | *otáčí se* | *každých čtyřiadvacet hodin* | *okolo své osy*.

To jest:

slova „*otáčí se*“ pojí se v jednotku členskou (= holý přísudek); —

slova „*každých čtyřiadvacet hodin*“ pojí se v jednotku členskou jinou (= příslovečné určení času); —

slova „*okolo své osy*“ pojí se v jednotku členskou opět jinou (= příslovečné určení způsobu); —

členové „*otáčí se*“, — „*každých čtyřiadvacet hodin*“ — a „*okolo své osy*“ pojí se v členskou jednotku vyšší, totiž v jednotku přísudkovou, v přísudek rozvinutý a plný; —

konečně přísudek „*otáčí se každých čtyřiadvacet hodin okolo své osy*“ pojí se s podmětem „*země*“ v jednotu větnou.

362. Všecko toto spojování děje se smyslem, přízvukem (větným), grammatickou shodou, syntaktickou vazbou, t. zv. slovosledem (t. pořádkem slov) a dílem také zvláštními spojkami.

1. Slova spojují se v jednotky členské a tyto dále v jednotu větnou **smyslem.**

Kde smysl brání, není možno spojení; proto nelze říci na př. *kamenný vzduch*, nebo *dřevo teče* atd.

2. Slova spojují se v jednotky členské a tyto dále v jednotu větnou **přízvukem větným.**

Přízvuk jest mocnější hlas, jímž slabika některá vyniká nad ostatní, a je slovný a větný. Přízvuk slovný jest ten, kterým jistá slabika ve slově nad ostatní vyniká, na př. první slabiky ve slovích *lè*kař, *lè*čiti; a přízvuk větný jest ten, kterým přízvučná slabika jis-

tého slova ve větě nad přízvučné slabiky slov ostatních vyniká (naznačeno zde písmem silnějším), na př. lékař **léčí** (v. § 60).

Bez přízvuku větného rozsýpá se věta ve směsici slov nesouvislých; přízvuk větný tedy napomáhá tomu, aby slova se pojila v jednotu větnou (srov. § 60 č. 4).

Pravidlem hlavním o přízvuku větném jest, že výraz určovací má přízvuk větný mocnější, než výraz určovaný. Vyniká tedy přízvukem větným:

přísudek nad podmět, na př. lékař **léčí**;

doplněk a předmět nad přísudek holý, na př. otec leží **nemocen**, nouze láme **železo**, — bída učí **rozumu**; —

příslovečné určení nad výraz jím určený, na př. **po**-účinku zlá rada, — cesta zavátá **sněhem**; —

přívlastek nad příslušné jméno podstatné, na př. **zelené** pole, **nemocný** člověk, — člověk **po**-nemoci.

Odchylkou od pravidla tohoto je přízvuk na výraze jiném, když podle smyslu jest na něm důraz. Na př. **lékař** léčí (— nikoliv někdo jiný); — po účinku **zlá** rada (— nikoliv dobrá); — zelené **pole** (— nikoli louka nebo co jiného); — hříšná **radost** plodí **žalost** (— **radost** má důraz, aby bylo vytčeno proti **žalost**) atd.

Důraz může býváti v téže větě podle rozdílného smyslu na místech rozdílných.

Na př. ve větě *„rodiče mají se starati o vychování svých dítek“* může býti, když toho smysl žádá, důraz na slově **rodiče**, — jindy na slově **mají**, — nebo na slově **starati** atd.

Jiný příklad (na větě záporné). Někdo se rozpomíná a tvrdí, že prý kdysi loni *„dva měsíce pršelo“*. Vyvracím toto tvrzení a pravím:

a) *„dva měsíce* **ne***pršelo“*; tu je smysl: že dva měsíce byly nikoli deštivé, nýbrž bez deště, — anebo že ovšem nějakou dobu pršelo, ale nikoli po dva měsíce. — Jindy pak pravím b) 1. *„dva* **měsíce** *nepršelo“* nebo 2. „**dva** *měsíce nepršelo“*, a míním tím, že byly bez deště 1. ne dva **měsíce**, nýbrž snad jen dvě neděle, a 2. ne **dva** měsíce, nýbrž jen jeden atp.

Ve větě mnohonásobně rozvité jsou přízvuku větného stupně a odstíny mnohonásobné a velmi rozmanité.

3. Slova spojují se v jednotky členské a tyto dále v jednotu větnou **grammatickou shodou** (kongruencí).

Grammatickou shodou rozumí se stejnost v čísle, pádě, osobě a rodě. Slova, která ve větě k sobě patří a nějakou jednotku činí, shodují se podle možnosti v těchto věcech.

Zejména shoduje se

a) sloveso přísudkové s podmětem v čísle a osobě; na př. dary *oslepují* oči (sloveso *oslepují* jest 3. os. množná jako podmět *dary*).

b) Sklonný souřadný přívlastek a přístavek shodují se se svým jménem podstatným v čísle, pádě a podle možnosti též v rodě; na př. *zelený les . . . zeleným lesem . .*, *zelených polí . .*, *řeka Vltava*; — *král Václav*, *královna Eliška*; — *Václav, král Český*.

c) Sklonný doplněk shoduje se se jménem podstatným, k němuž se táhne, v čísle a podle možnosti také v rodě. Na př.: Chlapec chodí *bos* (doplněk *bos* jest čísla jednotného a rodu mužského jako podmět *chlapec*). — Děti chodí *bosy*. — Dívka chodí *bosa*. — Jidáš stal se *zrádcem*. — Ctnost činí člověka *vzácným* (doplněk *vzácným* jest čísla jedn. a rodu mužsk. jako předmět *člověka*). — Kníže Oldřich pojal selskou dívku *za manželku*. — Jizera jest *přítok* Labe (shoda jen v čísle; v rodě není možna). —

O shodě v čísle, rodě a osobě viz také v §§ 412 sl., 423 sl. a 428.

4. Slova spojují se v jednotky členské a tyto dále v jednotu větnou **syntaktickou vazbou.**

Jazyk má své pravidelné vazby; na př. pravíme: *sloužiti někomu* (= sloveso *sloužiti* váže se s dativem), *žádostiv něčeho* (= přídavné jméno *žádostivý* váže se s genitivem), *do něčeho* (= předložka *do* váže se s gen.) atd. Tyto vazby jsou nám známy a jsou nám nápomocny, když seřazujeme a spojujeme slova ve větě v náležité jednotky.

5. Slova spojují se v jednotky členské a tyto dále v jednotu větnou **slovosledem** (pořádkem slov).

Slovosled je v češtině dosti volný; ale přece zachovává se častěji pravidlo, aby zůstávala při sobě slova, která k sobě patří, a tím podporuje se spojování slov v jednotky členské.

6. Konečně děje se spojení někdy také zvláštními **spojkami.** To bývá tenkráte, když některý člen ve větě je dvojnásobný nebo několikonásobný. Na př. když podmět je dvojnásobný (jako ve větě: *otec* a *syn* šli do města), nebo trojnásobný (jako ve větě: *Lvov*, *Krakov* a *Varšava* jsou města polská), nebo předmět několikonásobný atd.

Členové, kteří jsou ve větě několikonásobně, jsou vespolek souřadní a spojují se nejprvé v jednotku svého druhu, t. j. v jednotku podmětovou, nebo předmětovou, atd.

Toto spojení děje se někdy bez spojek (= asyndeticky). Na př.: *Zboží*, *čest* není bez práce. — Viděli jsme tě *lačného*, *žíznivého*, *nemocného*.

Obyčejně děje se toto spojení za pomocí spojek, a to spojek souřadicích (v. § 371 č. 5). Na př.: Ctnost *a* štěstí zřídka v jedné hospodě tráví. — Cti otce svého *i* matku svou. — Nemám otce *ani* matky. — Neštěstí nechodí po horách, *ale* po lidech.

Když členů takových jest více než dva a patří k sobě ve smyslu spojky *a* (v § 372), bývá spojka tato obyčejně jen mezi členem posledním a předposledním, na př.: Lvov, Krakov *a* Varšava jsou města polská. Někdy však nebývá spojka nikde žádná (= spojení asyndetické, viz příklady nahoře položené), a někdy naopak spojka se opakuje (= spojení polysyndetické, na př.: rány vidím *a* krev *a* hněv *a* vražedlnou nenávist).

363. *O větách oznamovacích, tázacích, podmiňovacích (přácích) a rozkazovacích.*

Věty samostatné (hlavní) liší se podle toho, jaký obsah myšlenkový se v nich podává, zdali totiž tvrdící oznámení, či otázka anebo podmínka (nebo přání), anebo rozkaz, — a s této stránky rozeznávají se věty oznamovací, tázací, podmiňovací a rozkazovací; srov. § 323.

364. Věta oznamovací.

Věta oznamovací vyslovuje soud (kladný nebo záporný) způsobem tvrdicím. Na př.: Přítel mi *poskytl* pomoci. Přítel mi *neposkytl* pomoci.

Sloveso věty oznamovací jest v indikativě: *poskytl* (= *poskytl jest*).

365. Věta tázací; odpověď.

1. Věta tázací vyslovuje **otázku**. Sloveso její je podle rozdílného významu buď v indikativě, na př.: *poskytne* mi přítel pomoci? — buď v kondicionále, na př.: *poskytl by* mi přítel pomoci?

2. Tážeme se na to, co nevíme a neznáme. Stalo se na př., že náš soused prodal dům, nebo pole, nebo zahradu, a nám je to nebo něco z toho neznámo nebo nejisto. Proto tážeme se, a otázka naše jest rozdílná podle toho, co nevíme a nač se tedy tážeme.

a) Buď je nám neznáma věc, cele nebo částečně.

Na př. nevíme nic o tom, že náš soused prodal dům; tážeme se: *co se stalo?* a dostáváme za odpověď: *náš soused prodal dům.*

Nebo nevíme, že je to náš soused, jenž prodal dům; tážeme se: *kdo* prodal dům? a dostáváme za odpověď: *náš soused.*

Nebo nevíme a tážeme se: *co* prodal náš soused? a dostáváme za odpověď: *dům.*

b) Anebo je nám věc cele nebo částečně n e j i s t a.

Na př. máme vědomost, ale jen nejistou a pochybnou, že prý náš soused prodal dům, a chceme věděti jistotu; tážeme se: *náš soused prodal dům?* a dostáváme za odpověď: *ano!* (v záporu *ne!*).

Nebo nevíme na jisto, zdali náš soused nebo kdo jiný prodal dům; tážeme se: *náš soused* prodal dům? a dostáváme za odpověď: *ano!* (*ne!*).

Nebo nevíme na jisto, prodal-li soused dům či něco jiného; tážeme se: náš soused prodal *dům?* a dostáváme za odpověď: *ano!* (*ne!*).

Otázky v *a*) jsou o t á z k y n a v ě c neb otázky **věcné**, v *b*) jsou o t á z k y n a j i s t o t u neb otázky **zjišťovací**.

P o z n a m. Otázka na věc bývá také nazývána otázkou s l o v n o u, otázka pak na jistotu v ě t n o u.

3. Otázka může býti **jednoduchá** anebo **složená**.

Otázka složená obsahuje dvě anebo více otázek jednoduchých. Na př.: *kdo* prodal? a *co?* a *kdy? kdo* prodal *co?* .. odpověď: *náš soused* prodal *dnes dům* . . .

Zvláštní druh otázky složené jest tak zvaná otázka **rozlučovací** (disjunktivní). Členové její se navzájem vylučují; přisvědčí-li se k jednomu, je tím zároveň dána odpověď záporná k ostatním. Na př.: Ty-li jsi ten, který přijíti má, čili jiného čekati máme? Která osoba svaté trojice měla člověčenství na se přijmouti, otec-li, syn-li, čili duch svatý?

4. V otázkách bývají zvláštní **slova tázací**.

a) V otázkách věcných bývá vždy buď z á j m e n o t á z a c í, buď příslovce utvořené z kmene zájmena tázacího (= p ř í s l o v c e t á z a c í). Na př.: *kdo* prodal dům? *co* prodal náš soused? *který* soused prodal dům? *zač? proč? kdy? kde? — co* (= *proč*) nemlčíte? atp.

b) Otázky zjišťovací

dílem jsou bez slova tázacího, na př.: *náš soused prodal dům?*

dílem označují se některým slovcem tázacím, na př.: *zda* jsi ty moudřejší než my? — *zdali* pleva zrno potlačí? — znáte-*li* pak nás? — *což* nás neznáte?

V otázce rozlučovací mívá člen poslední tázací slovce *či*, *čili*;

na př.: jíti *či* zůstati? — ty-li jsi ten, který přijíti má, *čili* jiného mám čekati máme?

5. V otázkách bývá zvláštní **přízvuk a zvýšení hlasu.**

a) Přízvuk jest v otázkách věcných na slově tázacím; na př. (při větě „náš soused prodal dům"): *kdo* prodal dům? *který* soused prodal dům? ... V otázkách zjišťovacích má přízvuk ten člen, o jehož jistotu jde a na kterém je tedy důraz; na př. (jde-li o jistotu, zdali náš soused dům *prodal* či *neprodal*): náš soused *prodal* dům? *prodal*-li náš soused dům?

b) Výška hlasu (t. j. výška jednotlivých slabik) jest v otázce jiná, než na př. ve větě oznamovací, a zvyšuje se tu hlas velmi rozmanitě. Na př. ve větě „náš soused prodal *pole*" má v posledním slově slabika prvá přízvuk a druhá hlas snížený, kleslý (naznačeno v písmě: *pòle*); naproti tomu v otázce „náš soused prodal *pole?*" (= otázka na jistotu členu „pole") má slovo *pòle* přízvuk týž, ale poslední jeho slabika vyslovuje se hlasem značně vyšším (naznačeno v písmě: *pòle*).

6. O otázkách závislých v. § 397.

366. Odpovědi dávají se:

a) K otázce věcné odpovídá se tím výrazem, který znamená věc tazateli neznámou. Na př. (při větě „náš soused prodal dům")

otázka: *kdo* prodal dům? — odp.: *náš soused*;
„ *co* učinil náš soused? — „ *prodal dům*;
„ *co* prodal náš soused? — „ *dům*;
„ *co se stalo?* — „ *náš soused prodal dům.*

b) K otázce zjišťovací odpovídá se:

přisvědčivě (affirmativně) kladným slovesem věty tázací (otázka: „náš soused prodal dům?" — odpověď: „prodal!"), — anebo příslovcem *ano!* nebo jiným výrazem přisvědčovacím (*zajisté! ovšem! arci! tak jest! pravda! toť se ví! toť se rozumí!* atp);

záporně (negativně) záporným slovesem věty tázací („prodal ...?" — *neprodal!*), — anebo příslovcem *ne!* nebo jiným výrazem záporným (*nikoliv! nikterak! ani řeči! Bůh uchovej! to, to!* atp.).

367. Věta podmiňovací (a přácí).

Věta podmiňovací vyslovuje soud způsobem podmíněným. Na př.: *přítel by mi poskytl pomoci.*

K větám podmiňovacím patří také věta přácí; na př.: *kéž by mi přítel poskytl pomoci! — kéž mi přítel poskytne pomoci!*

Sloveso věty přací je v kondicionále neb indikativě (se spojkou *kéž*), ve větách podmiňovacích jiných v kondicionále. Ve větě přací je hlas při spojce *kéž* vyšší a ke konci klesá.

368. **Věta rozkazovací.**

Věta rozkazovací vyslovuje rozkaz nebo prosbu. Na př.: Čtěte! — Příteli, poskytni mi pomoci! — Pane, vyslyš nás! — Sloveso věty rozkazovací je zpravidla v imperativě.

V řeči laskající (hypokoristické) a některých rčeních jiných bývá místo věty rozkazovací věta s příčestím minulým činným; na př.: šel sem m. pojď sem! (tu spolu 3. os. jedn. místo 2.); — vzal to ďas! — Rozkaz vyjadřuje se tímto způsobem mírněji, než imperativem.

Přízvuk větný jest na slovese anebo na slově, které má důraz Na př.: pane, *vy*slyš nás! — anebo (když je důraz na *nás*): pane, vyslyš *nás!*

369. **Věta kusá.**

Ve větě má býti vyjádřeno všecko, co jest obsaženo v mysli (co vysloviti mám a chci). Nevyjádřeno může zůstati něco jen tehdy, když se to snadno domyslí, buď ze souvislosti řeči, buď také z okolností jiných. Věta, v níž tímto způsobem jest něco nevyjádřeno, slove věta kusá (elliptická).

Na př.: Letos předpovídají suchý rok (t. *lidé*, nevyjádřen podmět). — Blaženi jsou čistého srdce. — Na bílý chléb máslo, na černý hlad (t. *patří*, nevyjádřeno sloveso). — Voda mladým, víno starým. — Volům kroky, jelenům skoky (t. *slušejí*). — Mladost radost (t. *jest*). — Staroba choroba. — Dobré jitro! — Vzhůru (t. *vstaňte* . . .)! — Tak vy tak (t. *jednáte, se chováte* . . .)? — Ten mu dal! (t. *ran,* nebo *domluvy* . . , nevyjádřen předmět). — Starý musí, mladý může (t. *umříti*). — Ten je ustrojen! (t. *pěkně*, n. *nepěkně*, *podivně* . ., nevyjádřeno určení příslovečné). — To jsme pochodili!

Poznam. Činí se rozdíl mezi větou ***kusou*** (na př.: *Vzhůru!* místo *Vstaňte vzhůru!*) — ***staženou*** (na př.: *Bohatství plodí závist, chudoba nenávist*, v. § 377) — a ***zkrácenou*** (na př.: *Vstana půjdu k otci* = vstanu a půjdu, v. § 544).

370. ***B. Souvětí.***

1. Souvětí neb větná složenina (n. věta složená) jest, kde dvé nebo i více vět je spojeno v jednotu vyšší, v jednotu souvětnou.

Na př.: *Lékař léčí. Bůh uzdravuje. — Kdo křivě svědčí, nebude živ do roka. — Co nás mrzí, to se nás drží, a co jest milo nám, to nechce k nám. — Přijde čas, že se zeptá zima, cos dělal v létě.*

Poznam. Nazýváme souvětím všelikou složeninu větnou; jindy bývá slova toho užíváno ve smyslu poněkud jiném.

2. Souvětí je souřadné nebo podřadné.

Souvětí **souřadné** (koordinované, parataktické) jest, kde v jednotu souvětnou jsou spojeny věty hlavní. Na př.: *Lékař léčí, Bůh uzdravuje. — Nemnoho jídej, nevšecko zvídej, budeš dlouho živ.*

Souvětí **podřadné** (subordinované, hypotaktické) jest, kde v jednotu souvětnou jsou spojeny věty s jedné strany vedlejší, s druhé strany hlavní. Na př.: *Kdo křivě svědčí, nebude živ do roka* (věta první vedlejší, druhá hlavní). — *Přijde čas, že se zeptá zima, cos dělal v létě* (věta první hlavní, druhá a třetí vedlejší). —

Souvětí „*co nás mrzí, to se nás drží, a co jest milo nám, to nechce k nám*“ je souřadné a složeno ze dvou podřadných.

3. V souvětí, které lze rozděliti ve dvě souměrné (třeba nestejné) části, bývá první nazývána předvětí, druhá závětí. (Výrazy tyto, *předvětí* a *závětí*, nejsou dosti správné, ale již se jich obecně užívá.)

Poznam. Souvětí také znázorňujeme ***v obrazcích.*** K tomu konci volíme litery veliké *A*, *B*, *C* . . . pro označení vět hlavních, a litery malé *a*, *b*, *c* . . . pro označení vět vedlejších. Spojovací slova a interpunkci necháváme v obrazci, jako je v souvětí samém.

Při větě podřízené naznačujeme také, na které větě řídící závisí, a to tím, že znamení věty řídící před ní píšeme. Na př.:

Aa znamená větu vedlejší, která jest podřízena větě hlavní *A*, a to větu takovou první;

Ab znamená větu takovou druhou;

Ac větu takovou třetí, atd.;

Ba, *Bb*, *Bc* . . . znamená věty vedlejší, které jsou podřízeny větě hlavní *B* (druhé), a to větu takovou první (*Ba*), druhou (*Bb*), třetí (*Bc*) atd.;

Aaa znamená větu vedlejší, která jest podřízena větě též vedlejší *Aa*, a to větu takovou první;

Aab znamená větu takovou druhou, atd.;

ABa znamená větu vedlejší, která je podřízena větám hlavním dvěma (*A* a *B*) zároveň, — *ABCa* větu vedlejší, která je podřízena větám hlavním třem (*A*, *B*, *C*) zároveň, — atd.

Souvětí nahoře příkladem uvedené „*přijde čas, že se zeptá zima, cos dělal v létě*“ má tedy obrazec: *A*, *že Aa*, *co Aaa*.

Obrazec jest ještě zřetelnější, když věty podřízené se kladou pod své věty řídící; v příkladě našem takto:

A, ...
. . . že Aa, . . .
. . . . co Aaa.

371. I. Souvětí souřadné.

1. Souvětí souřadné jest, kde v jednotu souvětnou jsou spojeny věty hlavní; v. § 370 č. 2.

2. Věty v souvětí souřadném nejsou jen maně skupeny a vedle sebe položeny, nýbrž pojí se smyslem a jinými pojidly k sobě vespolek a tím spojují se v jednotu vyšší, v jednotu souvětnou. Na př. v souvětí *„lékař léčí, Bůh uzdravuje“* praví věta první, že lékař léčí (*A*), a věta druhá, že Bůh uzdravuje (*B*); oba pak soudy tyto spojují se jako dvě protivy v soud vyšší, asi tento: *„léčení a uzdravování děje se tak, že . . .“*; tento soud zahrnuje a obsáhá oba předešlé, a tím spojují se jejich věty jednotlivé v jednotu souvětnou (srov. § 393).

3. Členy souvětí souřadného mohou býti též složeniny podřadné. Na př.: *Co nás mrzí, to se nás drží, a co jest milo nám, to nechce k nám.*

4. Mezi členy jednotlivými, zejména mezi členem předcházejícím *A* a následujícím *B*, bývá rozdílný poměr významový, a podle toho rozeznávají se souvětí souřadná: slučovací, odporovací, příčinná a výsledná (o nich v. § 372—375).

5. Člen *B* připojuje se k *A* někdy zvláštním slovcem spojovacím (souřadicí spojkou), někdy bez něho. Spojovacím slovcem jeví se poměr věty *B* k *A* zřetelněji, než bez něho. Na př. v souvětí *„lékař léčí, Bůh uzdravuje“* může býti nejistota, je-li v něm poměr slučovací (= lékař léčí, *a* Bůh uzdravuje), anebo poměr odporovací (= lékař léčí, *ale* Bůh uzdravuje); dá-li se však do téhož souvětí spojka a praví-li se na př. „lékař léčí, *ale* Bůh uzdravuje“, přestává nejistota a poměr věty *B* k *A* vidí se zřejmě odporovací.

Spojovacím slovcem (nebo spojkou ve smyslu širším) bývá dílem spojka vlastně tak řečená, na př. „litera zabíjí, *ale* duch oživuje“, — dílem slovo původu příslovečného, na př. „napřed se mlátí, *potom* se platí“.

372. a) Souvětí slučovací.

1. Souvětí slučovací (kopulativní) jest, kde obsah věty *B* je stejnorodý s obsahem věty *A*. Věta *B* tedy připojuje se k *A* ve

smyslu spojky *a*, t. buď samou spojkou *a*, nebo nějakou jinou smyslu podobného, nebo bez spojky, ale tak, že by tam spojka *a* býti mohla.

Souvětí toto lze tedy naznačiti **vzorcem**: *A a B*.

2. Spojovací slovce v souvětí slučovacím bývají: *a, i. též, také, tolikéž*..; *i — i*; *tu — tu*; *jednak — jednak*; *brzo — brzo*; *dílem — dílem* (spojky dvojité)...; *nejprvé, pak, potom, posléze, konečně*...; *předně, za druhé, za třetí*,... (spojky řadicí); *anobrž*; *ani* (v záporu), *ani — ani*; atp..

Příklady: Země byla pustá a tma byla nad propastí. — Viděl jsem i uvěřil jsem. — Napřed se mlátí, potom se platí. — Růže při trní se rodí, radost po žalosti chodí. — On mne nezná, také já jeho neznám. — Tu prší, tu je zase jasno. — Brzo mě chválí, brzo mě haní. — Příčiny toho (dělení slovenštiny od češtiny) byly tři: předně zmáhající se vždy rozdíl mezi obecnou mluvou lidu českého a slovenského; za druhé povaha jazyka spisovného novějšího byla od povahy staršího jazyka rozdílná; za třetí přispěl nedostatek národních škol. — Ani oko nevidělo, ani ucho neslyšelo.

373. **b) Souvětí odporovací.**

1. Souvětí odporovací (adversativní) jest, kde věta *B* odporuje větě *A*, obmezujíc nebo dokonce rušíc její platnost. Věta *B* připojuje se k větě *A* ve smyslu spojek *ale, nebo* atp., t. j. buď některou ze spojek těchto samou, nebo nějakou jinou smyslu podobného, nebo bez spojky, ale tak, že by tam spojka *ale, nebo* atp. býti mohla.

Souvětí to lze tedy naznačiti **vzorcem**: *A, ale B*; aneb: *A, nebo B*.

2. Spojovací slovce v souvětí odporovacím bývají: *ale, avšak, však, než, pak, přece, leč, jen že. nebo, sice*...; *nebo — nebo*; *buď — nebo*; *buď — buď*; *ne — nýbrž* (spojky dvojité); atp.

Příklady: Litera zabíjí, ale duch oživuje. — Přijdou lepší časové, ale kdo se jich dočká. — Mnohý shazuje hnízda, a (= ale) jiní mladé sbírají. — Mračí se, avšak pršeti nebude. — Lékař léčí, Bůh uzdravuje (když se rozumí = ale Bůh uzdravuje). — Není nám život krátký dán, než my jej krátký děláme. — Pošlu posla, anebo přijdu sám. — Neprosím, nýbrž práva svého žádám.

3. Souvětí odporovací se spojovacími slovci *nejen, netoliko-nýbrž i, ale i také* je smyslem slučovací (a stupňovací). Na př.: Netoliko svoluji, ale také žádám.

374. **c) Souvětí příčinné.**

1. Souvětí příčinné (kausální) jest, kde věta *B* vyslovuje příčinu toho, co jest vysloveno v *A*. Věta *B* připojuje se k *A* ve smyslu spojky *neboť*, t. j. buď spojkou *neboť* samou, nebo nějakou jinou smyslu podobného, nebo bez spojky, ale tak, že by tam spojka *neboť* býti mohla.

Souvětí toto lze tedy naznačiti **vzorcem:** *A, neboť B.*

2. Spojovací slovce v souvětí příčinném bývají: *neboť*, *nebo* (= *neboť*), *neb*, *nebt*; *-ť*, *vždyť*.

Příklady: S bláznem nebeř rady, nebo nebude moci zatajiti slova. — Neptej se na klevety, máš doma novin dosti (rozumí se: *neboť* máš . . .). — Neboj se, jsemť s tebou. — Neboj se, vždyť jsem s tebou. — Nebudu dnes již nic pracovati, jsem unaven.

3. Někdy bývá souvětí smyslem příčinné, ale formou slučovací. Na př.: Byla noc jasná, svítil totiž měsíc.

4. Věty tyto lišiti jest od příčinných podřadných (příslovečných), o nichž v. § 387.

375. **d) Souvětí výsledné.**

1. Souvětí výsledné (konsekutivní) jest, kde věta *B* vyslovuje výsledek toho, co je pověděno v *A*. Věta *B* připojuje se k *A* ve smyslu spojky *proto*, t. j. buď spojkou *proto* samou, nebo nějakou jinou smyslu podobného, nebo bez spojky, ale tak, že by tam spojka *proto* býti mohla.

Souvětí toto lze tedy naznačiti **vzorcem:** *A, proto B.*

2. Spojovací slovce v souvětí výsledném bývají: *proto*, *pročež*; *tedy*, *tudy*; *tak* (= *tedy*, v jaz. obecném).

Příklady: Lichá v lidech povaha, proto nevěřiž každému. — Ne vše doma máš, také lidí potřebuješ (když se rozumí: *proto*, *pročež* potřebuješ . . .). — Nejsmeť synové noci ani tmy, nespěmež tedy jako jiní. — Učinil jsem nedobře, musím to napraviti.

3. Věty tyto lišiti jest od podřadných příslovečných účinkových, které někdy bývají nazývány výsledné nebo výsledkové; o těch v. § 386.

376. **Souvětí souřadné víceèlenné.**

V §§ předešlých (372–375) měli jsme na zřeteli hlavně souvětí souřadné dvoučlenné, t. j. složené z vět *A*, *B*

Když je členův více, na př. *A*, *B*, *C* . . . , *M*, *N*, . . , tedy jest

poměr členův následujících ku předcházejícím (t. j. *B* k *A*, — *C* k *B*, — atd.):

a) buď veskrze stejný (t. veskrze slučovací, nebo veskrze odporovací atd.), na př.: *pokora činí pokoj, pokoj činí bohatství, bohatství činí pýchu, pýcha činí válku, válka činí chudobu, chudoba zase pokoru* (= spojení veskrze slučovací podle vzorce: *A*, *B*, *C* . . . = *A a B* a *C* . . .); nebo

b) poměr jest rozdílný, na př.: *Starej se o sebe* (*A*), *starej se o přítele* (*B*), *ale nejvíce se starej o nepřítele* (*C*) (mezi *A* a *B* je poměr slučovací, *C* pak jest k oběma v poměru odporovacím; vzorec: *A*, *B*, *ale C*).

377. **Věta stažená.**

1. Věty, které mají některý člen stejný nebo i několik členů stejných a které by se mohly spojiti v souvětí souřadné, mohou se také spojiti tak, že to, co je stejného, položí se jako část společná jen jednou. Tím stává se z vět dvou nebo několika věta jen jedna, a ta slove stažená.

Na př. věty „bohatství *plodí* závist“ a „chudoba *plodí* nenávist“ mají stejný holý přísudek „*plodí*“; mohou se spojiti v souvětí souřadné: „bohatství *plodí* závist a chudoba *plodí* nenávist“; a mohou se proměniti ve větu staženou: „bohatství *plodí* závist, chudoba nenávist“.

Věty „ranní *setí* často *zmýlí*“ a „pozdní *setí* vždycky *zmýlí*“ mají stejný holý podmět „*setí*“ a holý přísudek „*zmýlí*“, mohou se spojiti v souvětí souřadné a dále ve větu staženou: „ranní *setí* často *zmýlí*, pozdní vždycky“. Atd.

Tímto výkladem — dochovaným z doby starší — není však řečeno, že by každá věta stažená vznikala z příslušných nestažených; věty ty zajisté většinou a zpravidla vznikají jako věty jednoduché a mají jen tu zvláštnost, že některé jejich členy jsou dvojnásobné nebo několikanásobné.

2. Věta stažená má tedy některý člen jen jeden — nebo některé členy jen po jednom —, členů pak jiných po dvou nebo po několika.

Na př. věta stažená „*nemoc* na koni přijíždí a pěšky odchází“ má podmět jen jeden (nemoc) a přísudky dva (1. *na koni přijíždí*, 2. *pěšky odchází*).

Věta stažená „bohatství *plodí* závist, chudoba nenávist“ má holý přísudek jen jeden (*plodí*) a podměty dva (1. *bohatství*, 2. *chudoba*) i předměty dva (1. *závist*, 2. *nenávist*).

Věta stažená „domácí chléb, domácí plátno a domácí rozum *bývají nejlepší*“ má holý přísudek jen jeden (*bývají*) a doplněk též jen jeden (*nejlepší*), podměty pak tři (*domácí chléb*, *d. plátno*, *d. rozum*).

Ale ne každá věta, ve které jest některá část dvojnásobná nebo několikonásobná, jest věta stažená; za staženou pokládejme jen tu, kterou lze bez násilí smyslu přeměniti v souvětí souřadné. Na př. věta „Romulus a Remus založili Řím“ má dva podměty a k nim jeden přísudek; ale nelze jí proměniti v souvětí souřadné, není to tedy věta stažená, nýbrž věta jednoduchá s podměty dvěma.

3. Členové, kteří ve větě stažené jsou rozdílní, spojují se vespolek tak, jako věty v příslušném souvětí. Na př.: „Neštěstí nechodí po horách, *ale* po lidech“ (rozdílní členové *po horách* a *po lidech* spojeni jsou spojkou *ale*, poněvadž by táž spojka byla i v příslušném souvětí: „neštěstí nechodí po horách, *ale* neštěstí chodí po lidech“). — Ráda kočka ryby loví, *než* do vody nechce. — Nemoc na koni přijíždí *a* pěšky odchází. — *I* v mluvení *i* v mlčení rozšafnosti užívej. — Vody *ani* nepřibývá *ani* neubývá. — Bolesti mé se *nejen* neumírnily, *alebrž* rozhojnily. — *Netoliko* smrti, *ale i* jména jejího bojím se. — *Jednak* křesťané, *jednak* Turci zdáli se vítěziti. — Minulý rok byl suchý *a proto* neúrodný.

378. II. Souvětí podřadné.

1. Souvětí podřadné jest, kde v jednotu souvětnou jsou spojeny věty s jedné strany vedlejší, s druhé strany hlavní; v. § 370 č. 2.

2. Věty jednotlivé v souvětí podřadném jsou dílem řídící dílem podřízené (v. § 322).

Věta hlavní je tu vždy řídící. Na př. v souvětí „*přijde čas* (*A*), *že se zeptá zima*, *cos dělal v létě*“ jest věta první (*A*) hlavní a řídící.

Věta vedlejší je tutéž vždycky podřízená, někdy pak podřízená a spolu řídící. Na př. v souvětí právě uvedeném je věta třetí věta vedlejší a podřízena větě druhé; věta druhá pak sama je též věta vedlejší, je podřízena větě první (*A*) a je spolu řídící věty třetí.

379. Věty v souvětí podřadném pojí se smyslem a jinými pojidly k sobě vespolek a tím spojují se v jednotu vyšší, v jednotu souvětnou.

Na př. v souvětí právě uvedeném „přijde čas (*A*), že se zeptá zima (*že Aa*), cos dělal v létě (*co Aaa*)“ pojí se nejprvé *Aaa* v jednotku s *Aa*, a tato jednotka pojí se dále s *A* v jednotu souvětnou; obrazec toho spojení:

A, *že Aa*, *co Aaa*.

V souvětí souřadně i podřadně složeném (v. § 371 č. 3) „co nás mrzí (*co Aa*), to se nás drží (*A*), a co jest milo nám (*a co Ba*), to nechce k nám (*B*)“ spojují se členové podle obrazce:

co Aa, *A*, *a co Ba*, *B*.

Srov. §§ 392 a 393.

380. Věty vedlejší jsou několikeré a třídí se podle několika dělidel, zejména podle toho: *a*) čím a jak jsou připojeny k svým větám řídícím, *b*) jakého druhu slova zastupují a *c*) jaké členy svých vět řídících zastupují.

a) Podle toho, čím a jak jsou k svým větám řídícím **připojeny,** rozeznávají se věty vedlejší:

1. spojkové (konjunkcionální) t. j. takové, které se k svým větám řídícím připojují nějakou spojkou; na př. *když* ptáčka lapají, pěkně mu pískají; — přeji si, *aby* pršelo; a

2. vztažné (relativní) t. j. takové, které se k svým větám řídícím připojují některým zájmenem vztažným; na př. kůň, *který* ovsa dobývá, nejméně ho jí; — *kdo* se povyšuje, bude ponížen.

b) Podle toho, **jakého druhu slova** zastupují, rozeznávají se věty vedlejší:

1. podstatné (substantivní) t. j. takové, které zastupují jméno podstatné; kdybychom větu takovou nahradili nebo mohli nahraditi slovem jedním, bylo by to jméno podstatné; na př. *kdo žaluje*, má i dokázati = *žalobník* má dokázati;

2. přídavné (adjektivní) t. j. takové, které zastupují jméno přídavné a nahraditi by se mohly jménem přídavným; na př. čas, *který minul*, se nevrátí = čas *minulý* se nevrátí;

3. příslovečné (adverbiální) t. j. takové, které zastupují příslovce a nahraditi by se mohly příslovcem (věty tyto jsou tytéž, jako zde dále v *c*) č. 4).

c) Podle toho, **jaké členy** svých vět řídících zastupují, zdali totiž zastupují podmět, nebo předmět, nebo příslovečné určení, nebo přívlastek, nebo doplněk, rozeznávají se vedlejší věty 1. podmětné, 2. předmětné, 3. příslovečné, 4. přívlastkové a 5. doplňkové.

Více o větách těchto v. § 381—390.

Vět přísudkových (n. výrokových), t. j. takových, které by zastupovaly přísudek svých vět řídících, není.

Poznam. Táž věta bývá podle různých zde vyložených dělidel druhu různého. Na př. v souvětí „*kdo žaluje* (*Aa*), *má dokázati* (*A*)“

jest věta *Aa* věta vedlejší a jest to věta jednak vztažná (podle toho, že je připojena k *A* zájmenem vztažným), jednak podstatná (podle toho, že zastupuje jméno podstatné, *kdo žaluje* = *žalobník*), jednak podmětná (podle toho, že zastupuje podmět věty *A*).

381. Věta podmětná.

1. Věta podmětná jest věta vedlejší, která vyslovuje podmět své věty řídící. Na př: *Kdo křivě svědčí*, nebude živ do roka.

2. Na větu podmětnou tážeme se otázkou takovou, jako na podmět (v. § 326 č. 2). V příkladě našem: *kdo* nebude živ do roka? (= otázka na podmět); — odpověď: *kdo křivě svědčí* (= věta podmětná).

Jiné příklady: Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá. — Kdo chce chleba, pracuj, co třeba. — I kdo počne (hádku), i kdo raní, oba trestáni (věty podmětné dvě). — Ne to hřích, co jde do úst, ale co z úst vychází (též). — Koho oči bolí, nechoď do mlýna. — Koho chrání Bůh svým štítem, nezahyne v boji lítém. — Není možno, aby pravda nezvítězila. — Odstup to od nás, abychom více sloužili zisku než ctnosti. — Mnohým se zdá, že podzim je příjemnější než jaro.

Větou podmětnou bývá také závislá věta tázací, o níž v. § 397.

382. Věta předmětná.

1. Věta předmětná jest věta vedlejší, která vyslovuje předmět své věty řídící. Na př.: Nevíme, *co se stane*.

2. Na větu předmětnou tážeme se otázkou takovou, jako na předmět (v. § 335 č. 2). V příkladě našem: *co* nevíme? (= otázka na předmět); — odpověď: *co se stane* (= věta předmětná).

Jiné příklady: Co sis nadrobil, vyjez. — Co smíš raditi, směj sám činiti. — Co nachoval Stýskal, to promrhal Výskal. — Ke komu štěstí jede, dobře se mu vede. — Kdož pelyněk sype, syp ty mu hořec. — Čeho dost, nesnadno tím hospodařiti. — Co v srdci nosíme, o to se bojíme. — Čeho nelze předělati, darmo na to žehrati. — Poruč mu, aby to konal. — Prosili jsme, aby nás do Vídně dovézti dal. — Nikdy jsem neslyšel, aby kdo zlost vymlouval.

3. Sem patří také tak zvaná nepřímá řeč (oratio obliqua). Jest to věta předmětná závislá na větě uvozovací, zejména na jejím slovese, znamenajícím rčení (nebo jiné sdílení, nebo myšlení), a připojená k své větě řídící spojkou *že*, *aby*. Na př.: Přítel mi řekl, *že*

mne navštíví, — nebo *abych jej navštívil*. Otázka: *co* řekl přítel? odpověď (věta předmětná): *že mne navštíví*, nebo *abych jej navštívil*.

Více o řeči nepřímé viz v § 395—396.

4. Větou předmětnou bývá také závislá věta tázací, o níž v. § 397.

383. **Věta příslovečná.**

1. Věta příslovečná jest věta vedlejší, která vyslovuje příslovečné určení své věty řídící.

2. Věty příslovečné dělí se ve věty *a*) místní, *b*) časové, *c*) věty způsobu a míry a *d*) příčinné, — a tážeme se na ně otázkami takovými, jako na stejná příslovečná určení.

Poznam. Je to rozdělení celkem totéž, jako bylo rozdělení příslovečných výrazů nevětných (v § 340—343); rozdíl je tu některý tím, že jistá určení příslovečná vyskytují se jen ve výrazích nevětných, jiná zase jen ve větných.

384. Příslovečná věta ***místní*** jest věta vedlejší, která vyslovuje určení místa své věty řídící. Na př.: *Kde nic není*, ani smrt nebéře. Otázka: *kde* nebéře smrt? (= otázka na místo); odpověď: *kde nic není!* (= příslovečná věta místní).

Jiné příklady: Kde cesta rovná, nezajížděj. — Kde tě nezvou, nehrň se (kam?). — Kde přijde pýcha, tudíž za ní přikluše hanba. — Tělo táhne se tam, odkudž pošlo jest. — Vyšli tam, kudyž se vstupuje nahoru. — Kam strom nahýbáš, tam roste. — Až potud budeš orati, pokud jsem ti ukázal.

385. Příslovečná věta ***časová*** jest věta vedlejší, která vyslovuje určení času své věty řídící. Na př.: *Když ptáčka lapají*, pěkně mu pískají. Otázka: *kdy* ptáčkovi pěkně pískají? (= otázka na čas); odpověď: *když jej lapají!* (= přísl. věta časová).

Jiné příklady: Snadno býti štědrým, když je z čeho. — Netrať naděje, když se zle děje. — Přišli k hrobu, ano již slunce vzešlo. — Jak z té koupele vystoupil, tak ihned zdráv byl. — Přenocovali tu, prvé nežli šli přes Jordán.

386. Příslovečná věta ***způsobu a míry*** jest věta vedlejší, která vyslovuje určení způsobu a míry své věty řídící.

Způsob a míra vyslovují se ve větě příslovečné:

dílem přirovnáním, t. j. praví se, že způsob nebo míra jsou *takové*, *jako* ..., nebo *tak*, *jak* ..., nebo *jiné*, *než* ..., nebo větší, rozdílné atd. *tím*, *čím* ..., atp.; věty tohoto způsobu jsou věty přirovnávací (komparativní); na př.: každý pták tak zpívá, *jak*

mu nos narostl; otázka: *jak* zpívá každý pták? (= otázka na způsob); odpověď: *jak mu nos narostl!* (= příslovečná věta způsobová);

dílem pak udává se způsob a míra ve větě příslovečné tím, že se vyslovuje jejich *účinek*, t. j. praví se, že způsob nebo míra jsou *takové, že* . . ., nebo *takové, že až* . . ., nebo *takové, aby* . . ., nebo *tak, že* . . ., nebo *tak, aby* . . ., atp.; věty tohoto způsobu jsou věty účinkové (n. výsledkové, konsekutivní; věty tyto lišiti jest od souřadných souvětí výsledných, o nichž v. § 375); na př.: tak jsem seslábl nemocí, *že jsem choditi nemohl*; otázka: *jak* (*jak velice*) jsem seslábl? (= otázka na míru); odpověď: *že jsem choditi nemohl!* (= příslovečná věta míry).

Příklady vět příslovečných přirovnávacích: Jak kdo sobě ustele, tak si lehne. — Jak řídká je moudrost, tak řídké je pravé přátelství. — Z bohatství nejde tak veliké potěšení, jako žalost pochází z jeho potracení. — To já pamatuji, jako by dnes bylo. — Odběhl od nás, co by kamenem dohodil. — Pokud na mně jest, hotov jsem to učiniti. — Čím větší šelma, tím větší štěstí. — Čím více statku máme, tím více ho žádáme.

Příklady vět příslovečných účinkových: Zateskl sobě tak velice, že nemohl právě mluviti. — Ulekl se, až oněměl. — Žádný tak mladý není, aby zítra nemohl umříti. — Chval tak, abys nepřechválil.

387. Příslovečná věta ***příčinná*** jest věta vedlejší, která vyslovuje určení příčinnosti své věty řídící. Na př.: Bůh proto tresce, *aby se zlí káli.* Otázka: *proč* tresce Bůh? (= otázka na příčinu); odpověď: *by se zlí káli!* (= příslovečná věta příčinná).

Příčinnost jest několikerá (srov. § 343) a podle toho jsou i věty příčinné několikeré. Zejména rozeznávají se:

a) Důvod, t. j. příčina (předcházející), pro kterou něco (následujícího) se děje nebo jest. Když je to důvod, pro který se něco neděje nebo není, slove překážkou.

Věta příčinná, která vyslovuje důvod (nebo překážku) své věty řídící, slove důvodová (kausální). Lze ji naznačiti vzorcem: *poněvadž Aa, proto A*; nebo: *A, poněvadž Aa.* Věta *Aa* připojuje se k větě *A* ve smyslu spojky *poněvadž*, t. j. spojkou *poněvadž* samou anebo některou jinou smyslu podobného.

Na př.: Poněvadž to jinak býti nemůže, musím to učiniti. — Poněvadž jsi ty pohrdl uměním, pohrdnu já tebou. — Poněvadž se jest Horymír bál hladu, nechť jej trpí. — Tím řeka není horší, že z ní psi pijí. — Ustanovil jsem se nocovati u něho, jelikož mne byl o to prosil. — Bál jsem se tebe, ježto jsi člověk přísný. —

Věty tyto a vůbec věty příčinné příslovečné lišiti jest od vět

příčinných v souvětí souřadném (§ 374); tyto jsou věty hlavní, ony vedlejší.

b) Účel, t. j. příčina (následující), pro kterou něco (předcházejícího) se děje nebo jest.

Věta příčinná, která vyslovuje účel své věty řídící, slove účelová (finální). Lze ji naznačiti vzorcem: *A, aby Aa*; nebo: *aby Aa, proto A*. Věta *Aa* připojuje se k větě *A* ve smyslu spojky *aby*, t. j. spojkou *aby* samou, anebo některou jinou smyslu podobného.

Na př.: Proto Bůh tresce, aby se zlí káli. — Proto vlčka bijí, aby se starý vtípil. — Nádoby od sebe metali, aby snáze utíkati mohli. — Cti otce svého i matku svou, ať se prodlí dnové tvoji na zemi. —

c) Podmínka, t. j. příčina, na jejímž splnění něco závisí.

Věta příčinná, která vyslovuje podmínku své věty řídící, slove podmínková (kondicionální). Lze ji naznačiti vzorcem: *jestli (kdyby...) Aa, tedy A*; nebo: *A, jestli (kdyby...) Aa*. Věta *Aa* připojuje se k větě *A* ve smyslu spojky *jestli*, t. j. spojkou *jestli* samou, anebo některou jinou smyslu podobného (*-li, když, kdyby, by = kdyby* atp.).

Na př.: Jestliže vody průtoku nemají, dmou se. — Nemáš-li peněz, do hospody nelez. — Když se nechceš mrzeti, uč se jazyk držeti. — Pane, kdyby (ty) jen chtěl, můžeš mě očistiti (stč.). — Nebylo by zlodějův, by nebylo příjemníkův. — By ty svému psu nohu uťal, on za tebou poběhne (stč.). — Nešťastný by se břehu chytal, i ten se s ním utrhne. —

d) Připustka, t. j. příčina, o které připouštíme, že by mohla bývati důvodem nebo překážkou něčemu jinému, — která však v příkladě daném účinku toho nejeví.

Věta příčinná, která vyslovuje připustku své věty řídící, slove věta připustková (koncessivní). Lze ji naznačiti vzorcem: *ačkoli (třeba že...) Aa, přece A*; nebo: *A, ačkoliv (třeba že...) Aa*. Věta *Aa* připojuje se k větě *A* ve smyslu spojky *ačkoliv* t. j. spojkou *ačkoliv* samou, anebo některou jinou smyslu podobného (*ač, jakkoli, třeba že, třebas, byť*, ob. *byť by, když = ačkoli...*).

Na př.: Ačkoli jsi bohatý, přece nejsi moudrý (= jsi bohat a připouštím, že bohatství může pomáhati člověku i k moudrosti; ale ty přece nejsi moudrý). — Moudrý, jakkoli mírný jest, není titěrný. — Zjednejte pacholíka k hlídání, třebas přes noc jemu po třech groších placeno bylo. — Nechť jsem zbloudil, při mně zůstane blud můj. — Byť se i hory pohnuly, milosrdenství mé od tebe neustoupí. — Když

neteče, aspoň kape. — Nemůže-li kovati, aspoň pomáhá dýmati. — Sedne-li jednomu štěstí, sto jiných za to zmýlí.

388. Jakého druhu která příslovečná věta jest, o tom rozhoduje její význam s větou řídící. Strany významu může však bývati výklad rozdílný, a proto může se táž věta příslovečná bráti tu za takovou, jindy za jinou.

Na př. v souvětí „když nebudeš poslouchati, budeš kárán" jest věta příslovečná „*když nebudeš poslouchati*". Ta je časová, jestliže jí rozumíme ve smyslu otázky: *kdy* budeš kárán? Ale můžeme jí rozuměti také ve smyslu podmínečném, „*když* nebudeš poslouchati = *jestliže* nebudeš poslouchati", a při tom pojetí je to věta podmínková.

V souvětí „*když to jinak nemůže býti*, již to musím učiniti" zdá se býti první věta též časovou, na otázku: *kdy* . . . ? Ale zajisté spíše jí jest rozuměti ve smyslu otázky: *proč* . . . ? a při tom pojetí je to věta důvodová.

V souvětí „báti se budou tebe, *dokavad slunce a měsíc trvati bude*" jest věta druhá významu ovšem časového, neboť se tážeme: *dokud* . . . = do kterého *času* budou se báti? Avšak udáním času udává se zde zároveň míra: *dokud* = *jak dlouho* = *kolik času* budou se báti? — Srov. § 344.

389. **Věta přívlastková.**

1. Věta přívlastková jest věta vedlejší, která vyslovuje přívlastek ke jménu podstatnému své věty řídící. Na př.: Čas, *který minul*, nikdy se nevrátí.

2. Na větu přívlastkovou tážeme se otázkou takovou, jako na přívlastek (v. § 347 č. 2). V příkladě našem: *jaký* (*který*) čas se nevrátí? (= otázka na přívlastek); odpověď: *který minul!* (= věta přívlastková).

3. Jiné příklady: Kůň, který ovsa dobývá, nejméně ho jí. — Špatný vozka, který neumí obrátiti. — Běda té slepici, na které se jestřáb učí. — Ještě nebyl v světě ten rod, jenž by trefil všem vhod. — Město, v němž bydlíme, je těsné. — Bude soužení veliké, jakéž nebylo od počátku. — Jest boží přikázání, aby děti své rodiče ctily. — Nejlepší je novinka, když zvoní hladovému hodinka. — Neztrácejme naděje, že pravda zvítězí. — Dej mi radu, co bych měl počíti. —

4. Věta přívlastková jeví se někdy jako spolu předmětná, někdy

jako podmětná, někdy jako doplňková, někdy jako příslovečná. Příčina toho je v rozdílném pojímání.

a) V souvětí „dej mi radu, *co bych měl počíti*“ je věta druhá přívlastková, neboť se táži: *jakou* radu . . . ? Ale táž věta vyslovuje zároveň předmět ku podstatnému jménu *rada*, které jest významu dějového a tedy schopno předmětu (srov. § 335 č. 4, b; *dej mi radu* = *poraď mi*, — otázka; *co* mám poraditi? = otázka na předmět), a vzhledem k tomu jest větou předmětnou.

Totéž platí o druhé větě v souvětí „jest boží přikázání, *aby děti své rodiče ctily*“.

V případech těch a takových věta předmětná táhne se ke jménu podstatnému a tím béře na sebe povahu věty přívlastkové.

b) V souvětí „jest boží přikázání, *aby děti své rodiče ctily*“ jest věta druhá přívlastková, a jest předmětná podle výkladu právě podaného. — Zdá se býti podmětnou, když ji béřeme za podmět a vykládáme: „*aby děti své rodiče ctily*, jest boží přikázání“, — a zdá se býti doplňkovou, když ji béřeme za doplněk a vykládáme: „boží přikázání jest, *aby děti své rodiče ctily*“; ale obojí tento výklad mění podstatně smysl souvětí původního, jest tedy nesprávný.

c) V souvětí „jablko, *když dozrá*, samo se stromu spadne“ je věta vedlejší „*když dozrá*“. Věta ta je vlastně příslovečná (časová), na otázku: *kdy* spadne jablko . . . ? Při tomto pojetí je vztažena ke slovesu své věty řídící. Ale mohu ji také vztahovati ku podstatnému jménu *jablko*, mohu bráti „jablko, *když dozrá*“ za = „jablko, *které dozrá*“; tím pojetím přetvořuji větu příslovečnou v přívlastkovou, ale bývalá její povaha příslovečná zůstává v ní také, — táž věta může se pak bráti za přívlastkovou i za příslovečnou.

Srov. § 351.

5. Větou přívlastkovou bývá také závislá věta tázací; v. § 397.

390. **Věta doplňková.**

1. Věta doplňková jest věta vedlejší, která vyslovuje doplněk své věty řídící. Na př.: Bůh jest, *jenž všecko stvořil a zachovává* = Bůh je *stvořitel a zachovavatel všeho*.

2. Na větu doplňkovou tážeme se otázkou takovou, jako na doplněk (v. § 353 č. 3). V příkladě našem: *kdo* (= *jaký*) jest Bůh? (= otázka na doplněk); odpověď: *jenž všecko stvořil a zachovává* (= věta doplňková).

Jiné příklady: Nikdy se nestanu, čím ty jsi. — Nejsi mi, čím by mi bratr býti měl. — Stál, jako by byl přimražen. — Není vše takové, jak bychom si přáli. — Jaký pán, takový krám. — Jaká otázka, taková odpověď. — Povaha pokrytcův jest, že i po napomínání a trestání ze zlého v horší ubíhají.

3. Větou doplňkovou bývá také závislá věta tázací, o čemž v. § 397.

391. Věty podřízené složené a stažené.

1. K téže větě řídící mohou patřiti dvě věty podřízené druhu stejného, anebo i více vět takových. Na př. k větě *„oba mají býti trestáni“* patří věty 1. *kdo hádku začne* a 2. *kdo v hádce raní.*

2. Věty tyto, jsouce stejného druhu a řádu, mohou se skládati. V našem příkladě vzniká složenina: *„i kdo hádku začne, i kdo v hádce raní, oba mají býti trestáni“.*

Obrazec této složeniny: *i kdo Aa, i kdo Ab, A.*

3. Jiné příklady: Ne to hřích, co jde do úst, ale co z úst vychází. — Byť pak i fík nekvetl, byť i ovoce olivy pochybilo a byť rolí nepřinesla užitku, já přece v Hospodinu veseliti se budu.

4. V souvětí *„kdo co věděl,* každý radil“ je smysl: každý, *kdo něco věděl,* radil to, *co věděl*; podřízené věty dvě, totiž *„kdo něco věděl“* (věta podmětná), a *„co věděl“* (věta předmětná), jsou tu staženy v jednu, — *„kdo co věděl“* jest tedy vedlejší věta stažená.

Jiné příklady vět stažených: Kdo koho vidí, ten toho šidí. — Kdo chce kam, pomozme mu tam. — Kdo čeho dosti má, rád tím plýtvá.

392. Spojení v jednotu souvětnou.

1. Souvětí skládá se ze členů, jež opět mohou býti souvětí. Když souvětí celé rozložíme, dostáváme řadu jednotlivých vět. Na př.:

a) *lékař léčí,* | *Bůh uzdravuje*;

b) *kdo jinému jámu kopá,* | *sám do ní padá*;

c) *co nás mrzí,* | *to se nás drží,* | *a co jest milo nám,* | *to nechce k nám.*

2. Věty jednotlivé pojí se:

dílem hned v jednotu souvětnou; to vidíme na př. při složeninách dvoučlenných:

a) lékař léčí, Bůh uzdravuje;

b) kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá;

dílem pojí se věty nejprvé v jednotky vyšší a tyto teprve v jednotu souvětnou, na př. ve složenině čtyrčlenné:

c) co nás mrzí, to se nás drží, a co jest milo nám, to nechce k nám.

V obrazcích:

a) *A*, *B*; — *b*) *kdo Aa*, *A*; — *c*) *co Aa*, *A*, *a co Ba*, *B*.

393. Všecko toto spojování děje se smyslem, hlasem, grammatickou shodou, syntaktickou vazbou, t. zv. větosledem (t. pořádkem vět, jak se k sobě připojují) a namnoze také zvláštními slovci spojovacími.

a) Věty v souvětí spojují se **smyslem.**

Kde smysl brání, není možno spojení; proto nelze utvořiti souvětí na př. z vět „*Aristoteles byl řecký filosof*" a „*orel hnízdí na strmých skalách*". Věty takové mohou se spojiti leda za prostřednictví věty jiné, buď výslovně podané, buď snadno domyslitelné. Na př. „*četl jsem*, že Aristoteles byl řecký filosof a že orel hnízdí na strmých skalách"; — nebo: „princezna byla zdráva a v studni bylo zase vody dosti" (domysliti: „*konec pohádky vypravované byl*, že . . .").

b) Věty v souvětí spojují se (v řeči mluvené) **hlasem**, jednak totiž větným přízvukem, jednak rozdílnou výškou hlasu.

Že větný přízvuk je pojidlem členů ve větě jednoduché, o tom v. § 362 č. 2. V souvětí vystupuje přízvuk jako pojidlo jednotlivých vět patrně zvláště tu, kde se vyslovují protivy; protivy tyto vytýkají se důrazem (= přízvukem) a tím zároveň spojují se věty, které k sobě patří. Na př.: starý *musí*, mladý *může* (t. umříti); — kdo *nepracují*, těm maso, kdo *pracují*, těm hnáty; — ne to je hřích, co *jde do úst*, ale co *z úst vychází*.

Jak se spojují věty výškou hlasu, je patrno zejména na konci vět: hlas vystupuje, když má následovati věta, která se má připojiti, a klesá, když věta taková nenásleduje. Na př. když vyslovujeme větu „lékař léčí" samotnu, klesá hlas při slabice poslední (jako před tečkou: „lékař léčí."); když však vyslovujeme touž větu v souvětí „lékař lé*čí*, Bůh uzdravuje", neklesá hlas při vytčené slabice *-čí*, nýbrž naopak vystupuje. Pro poslouchajícího je tedy stoupání hlasu znamením, že věta následující má se připojiti ku předcházející, — je pojidlem vět v souvětí.

Obojího, přízvuku i výšky hlasové, jsou v souvětích, zvláště ve složitějších, stupně a odstíny mnohonásobné a velmi rozmanité.

c) Věty v souvětí spojují se grammatickou **shodou.**

Grammatickou shodou spojují se členové věty jednoduché, viz

§ 362 č. 3, — a spojují se často také věty v souvětí. Na př. v souvětí „kůň, *který ovsa dobývá*, nejméně ho jí“ shoduje se podmět věty podřízené *který* s podstatným jménem *kůň* věty řídící v grammatickém rodě (kůň který . . ., oboje rodu mužského), a shoduje se sloveso téže věty podřízené *dobývá* s týmže jménem *kůň* v grammatické osobě (kůň . . . dobývá, gramm. osoba třetí)

d) Věty v souvětí spojují se syntaktickou **vazbou.**

Syntaktickou vazbou spojují se členové věty jednoduché, v. § 362 č. 4, — a připojují se také v souvětích věty podřízené k větám řídícím. Na př. v souvětí „nevím, *co se stane*“ žádá syntaktická vazba, aby při slovese *věděti* byl předmět (věděti něco), tou vazbou připojuje se věta podřízená „*co se stane*“ k větě své řídící („*nevím*“) jako předmět (= věta předmětná), — syntaktická vazba jest pojidlem mezi větou řídící a podřízenou.

e) Věty v souvětí spojují se **větosledem.**

Jako je pojidlem členův ve větě jednoduché také slovosled (v. § 362 č. 5), tak je pojidlem v souvětí také větosled, t. j. pořádek, jak věty za sebou jdou. Na př. v souvětí „*co nás mrzí, to se nás drží, a co je milo nám, to nechce k nám*“ potrhalo by se náležité spojení a porušil by se smysl celku, kdyby se změnil větosled a přesmykly se na př. věty první a třetí, nebo druhá a čtvrtá.

f) Věty v souvětí spojují se též namnoze zvláštními **slovci spojovacími.**

Spojovací slovce, jimiž se spojují věty souřadně složené, slovou souřadicí. Na př.: Přines mi *a* budu jísti. — Není starý, *ale* mnoho pamatuje. — S bláznem nebeř rady, *nebo* nebude moci zatajiti slova. — Nejsme synové noci a tmy, nespěme *tedy* jako jiní. —

Obrazec všeobecný složení souřadného jest: *A*, *c B* (kdež *c* = coordinans, spojovací slovce souřadicí).

Souvětí souřadné bývá často také bez spojek (asyndetické). Na př.: Lékař léčí, Bůh uzdravuje. — Nemnoho jídej, nevšecko zvídej, budeš dlouho živ. —

Spojovací slovce může býti opakováno při každé větě souřazené: *i — i*, *ani — ani — ani* atp.

Spojovací slovce, jimiž se spojují věty podřadně složené, slovou podřadicí. Na př.: *Kdo* jinému jámu kopá, sám do ní padá. — Nevíš, *co* večer s sebou přinese. — Nevím, *kam* bych se uchýlil. — Dej pozor, *abys* nechybil.

Obrazec všeobecný složení podřadného jest: *A*, *s Aa* (kdež *s* = subordinans, spojovací slovce podřazovací).

Složení podřadné bývá často korrelativní (souvztažné), t. j. spojovací slovo věty podřízené jest významu vztažného, a naproti němu jest anebo se snadno přimyslí slovo významu ukazovacího. Na př.: *Čeho* nelze předělati, na *to* darmo žehrati. — *Co* na srdci, *to* na jazyku. — *Kdo* se Boha nebojí, *ten* se lidí nestydí. — *Kdo* utekl, (*ten*) vyhrál. — Ukaž mi (*to*), *co* neseš. — *Kam* vítr, *tam* plášť. — *Kde* tě nezvou, (*tam*) nehrň se. — Tělo táhne se *tam*, *odkudž* jest pošlo. — *Čím* více statku máme, *tím* více ho žádáme. —

Obrazec všeobecný spojení korrelativního jest: *dA*, *rAa*, nebo: *rAa*, *dA* (kdež *d* = demonstrativum, *r* = relativum, *A* = věta řídící).

394. **Vznik souvětí podřadného.**

1. Souvětí podřadné jest vyšší stupeň umění slohového. Svědectvím toho je řeč dětská, řeč lidu obecného a řeč vzdělanců; v řeči dětské, v pohádkách a v řeči lidu obecného nevyskytuje se souvětí podřadné dílem nikdy, dílem jen zřídka, a naproti tomu v řeči vzdělanců velmi často.

2. Dříve skládaly se věty souřadně, a odtud teprve během času přikročilo se ke skládání podřadnému. Pravilo se tedy na př.:

dříve souřadně *a*) „byl prorok, jemu lidé věřili“;

potom podřadně *b*) „byl prorok, jemuž lidé věřili“.

3. Souvětí **podřadné vyvinulo se ze souřadného.**

Na příkladě právě uvedeném lze vývoj ten takto ukázati:

v *a*) *„byl prorok, jemu lidé věřili“* (obrazec: *A*, *B*) jsou obě věty hlavní; z nich pojala se druhá za podřízenou pod prvou (stlačena se souřadnosti v podřízenost) a vyjádřena jako podřízená;

v *b*) *„byl prorok, jemuž lidé věřili“* (obr.: *A*, *jemuž Aa*) jest podřízenost vyjádřena i slovně tím, že zájmeno ukazovací *jemu* proměnilo se ve vztažné *jemuž*.

Jiný příklad: *„Nalezl jsem ženu a ona v malém domku bydlí“* je souvětí souřadné (obr.: *A a B*); z něho uděláno podřadné: *„nalezl jsem ženu, ana v malém domku bydlí“* (obr.: *A*, *ana Aa*); věta druhá, dříve hlavní, pojata jest za podřízenou, stlačena v podřízenost pod prvou, a zároveň spojka prvé souřadicí *a* a splynulá se zájmenem *ona* (*ana* = *a'na* = *a ona*, v. § 26 č. 9 a 306 č. 3) stištěna ve spojku podřadicí *ana*.

Atd. Příklady těmi není řečeno, že by věty vedlejší, které nyní v jazyku máme, byly vznikly z vět hlavních. Umění slohové postoupilo, souvětí podřadná a s nimi věty vedlejší tvoří se přímo. Ale některé

druhy vět těchto projevují svými slovci spojovacími dosud, že vznikly z bývalých vět hlavních; nejzřetelnější toho příklady jsou věty s *an* (*ana*, *ano* . . .), z nichž jeden byl právě vyložen.

4. Sem patří také nepřímá řeč a nepřímá otázka (závislá věta tázací); v. §§ násl.

395. Řeč přímá a nepřímá.

1. Co někdo řekl (sdělil . . ., nebo jen myslil), uvozujeme větou uvozovací, t. j. větou, jejímž podmětem jest, kdo to řekl, a přísudkem náležité sloveso rčení (sdělení, myšlení). Na př. *Smil Flaška praví*: „Svět jest v sobě samá vojna"; — *Štítný píše*, že mnozí by rádi české knihy zatratili.

Sloveso věty uvozovací může scházeti, když se ho snadno ze souvislosti domyslíme. Na př.: „I ptal jsem se, nač by to bylo. Odpovědíno mi . . . A já zase (domyslí se ‚*otázal jsem se*'): K líčení-li pak pravdy či lži těch ličidel se užívá?"

2. Slova vyslovená (sdělená . . ., nebo jen myšlená) uvozují se způsobem dvojím:

a) buď beze změny větné, tak, jak byla vyslovena (obyčejně ve znaménkách uvozovacích); na př. Smil Flaška praví: „*Svět jest v sobě samá vojna*"; —

b) buď s tou změnou větnou, že z věty hlavní utvořena jest věta vedlejší a to věta předmětná, podřízená větě uvozovací; na př.: Smil Flaška praví, *že svět jest v sobě samá vojna.*

Ve způsobu *a*) je řeč přímá (oratio recta, directa), v *b*) řeč nepřímá (oratio obliqua, indirecta).

Obrazec řeči přímé jest *A*: „*B* . . ."

Obrazec řeči nepřímé jest *A*, *že Aa* . . .

Řečí přímou i nepřímou může býti buď věta jen jedna, buď řada vět a souvětí.

396. 1. Řeč nepřímá **liší se** od přímé spojením. Řeč přímá připojuje se totiž k větě uvozovací beze slov spojovacích, řeč pak nepřímá připojuje se k ní spojkou *že* nebo *aby*.

Spojka *že* jest, když řeč přímá byla v indikativě nebo kondicionále. Na př.:

přítel pravil, *že* mne navštíví (přímo: „já tě navštívím");

přítel pravil, *že* by mne rád navštívil (přímo: „já bych tě rád navštívil").

Spojka *aby* jest, když řeč přímá byla v imperativě. Na př.: pravil jsem příteli, *aby* mne navštívil (přímo: „navštiv mne").

2. Řeč nepřímá liší se od přímé někdy také způsobem slovesným. Když totiž v řeči přímé jest imperativ, má řeč nepřímá kondicionál (se spojkou *aby*).

Je-li však v řeči přímé indikativ nebo kondicionál, má týž způsob také řeč nepřímá.

Příklady k tomu obému v. v čísle předcházejícím.

3. Řeč nepřímá liší se od přímé dále někdy vloženým příslovcem *prý* (o jehož původu § 43 č. 5). Vkládáme je, když chceme zvláště vytknouti, že obsah výroku uvedeného není náš, nýbrž že je vzat odjinud; že ho nevydáváme za výrok tak jistý a bezpečný, jako bychom vydávali výrok svůj; a že ho snad ani sami za jistý nemáme. Na př.:

přítel pravil, že mne *prý* navštíví, —
přítel pravil, že by mne *prý* rád navštívil, —
přítel pravil, abych ho *prý* navštívil. —

4. Řeč nepřímá liší se od přímé mnohdy také osobou grammatickou. Na př. v řeči nepřímé:

řekl jsem ti, že (*já*) *tě* nikdy *neopustím*,

jsou grammatické osoby tytéž, jako v příslušné řeči přímé:

řekl jsem ti: „*Já tě* nikdy *neopustím*“,

t. j. v obou je stejné „*já neopustím*“ (= gramm. osoba první) a „*tě*“ (= gramm. osoba druhá). Naproti tomu v řeči nepřímé:

hospodář řekl dělníkům, že (*on*) *je* do práce *najímá*,

jsou grammatické osoby jiné, než v příslušné řeči přímé:

hospodář řekl dělníkům: „*Já vás* do práce *najímám*“,

t. j. místo „*já najímám*“ (= gramm. osoba první) jest „*on najímá*“ (= os. třetí), a místo „*vás*“ (= os. druhá) jest „*je*“ (= os. třetí), grammatické osoby jsou pošinuty. —

Poznam. Kdy grammatická osoba v řeči nepřímé jest **pošinuta** a jiná než v řeči přímé, vysvitne z následující úvahy.

Řeč přímou praví osoba M (= osoba mluvící, sdělující . . .) osobě O (= osobě oslovené, poslouchající . . .). Osoby tyto jsou nebo rozumějí se ve větě uvozovací. Na př.: Dělníci (= M) řekli hospodářovi (= O) . . .; Libuše (= M) pravila Čechům (= O) . . .; Smil Flaška (= M) napsal (t. svým čtenářům, = O) . . .

Grammatická osoba se nepošinuje ve dvou případech:

a) když v řeči přímé není nic, co by se táhlo k M nebo k O věty uvozovací; na př.:

[přímo] Libuše (M) pravila Čechům (O): „*Lehčeji tepe dívčí ruka*“,
[nepřímo] Libuše pravila Čechům, *že lehčeji tepe dívčí ruka*, —

tu v řeči uvedené přímé i nepřímé jest osoba grammatická *táž* (*ruka tepe*, = gramm. osoba třetí); —

b) když M je grammatická osoba první (*já*, *my*); na př.:

[přímo] já (M) jsem ti (O) pravil: „*Já tě neopustím*“,

[nepřímo] já jsem ti pravil, že (*já*) *tě neopustím*, —

také zde v řeči uvedené přímé i nepřímé jsou tytéž osoby grammatické (*já neopustím* = os. první, *tě* = os. druhá).

Ve všech jiných případech osoba grammatická se pošinuje. Případy toho jsou rozmanité a některé vidí se v následujících příkladech:

aa) [přímo] ty (M) jsi mi (O) řekl: „*Já tě* nikdy *neopustím*“ (*já neopustím* = gramm. osoba první, *tě* = druhá),

[nepřímo] ty jsi mi řekl, že (*ty*) *mne* nikdy *neopustíš* (*ty neopustíš* = os. druhá, *mne* = os. první),

to jest: v řeči uvedené je podmětem osoba M a předmětem osoba O věty uvozovací; podmět je v řeči přímé vyjádřen zájmenem osoby první a podle toho jest i sloveso v osobě první (*já neopustím*), předmět je v osobě druhé (*tě*); v řeči nepřímé pak jsou podmět i sloveso pošinuty z osoby první do druhé (*ty neopustíš*) a předmět z druhé do první (*mne*); —

bb) [přímo] dělníci (M) řekli hospodářovi (O): „Nikdo *nás* nenajal“ (*nás* = grammatická osoba první),

[nepřímo] dělníci řekli hospodářovi, že nikdo *jich* nenajal (*jich* = gramm. os. třetí),

to jest: v řeči uvedené je předmětem (nikdo nenajal *koho*?) osoba M věty uvozovací; týž předmět je v řeči přímé vyjádřen zájmenem osoby první (*nás*), v řeči nepřímé však zájmenem osoby třetí (*jich*); je tu tedy grammatická osoba první pošinuta ve třetí; —

cc) [přímo] Pán Ježíš (M) řekl apoštolům (O): „*Vy jste* sůl země“,

[nepřímo] Pán Ježíš řekl apoštolům, že (*oni*) *jsou* sůl země,

to jest: v řeči uvedené je podmětem (*kdo* jest sůl země?) osoba O věty uvozovací; týž podmět je v řeči přímé vyjádřen zájmenem osoby druhé a proto jest také sloveso v osobě druhé (*vy jste . . .*); v řeči nepřímé jsou však podmět i sloveso pošinuty do osoby třetí (*oni jsou . . .*); —

dd) [přímo] Putifar (M) řekl dceři své (O): „(*já*) *chci tě* Josefovi za ženu dáti“,

[nepřímo] Putifar řekl dceři své, že (*on*) *chce ji* Josefovi za ženu dáti,

to jest: v řeči uvedené jest podmětem osoba M a předmětem osoba O věty uvozovací: v řeči přímé je tedy podmět a sloveso

v grammatické osobě první (*já chci . . .*), předmět v osobě druhé (*tě*); v řeči nepřímé pak jsou podmět i sloveso pošinuty z osoby první do třetí (*on chce . . .*) a předmět z osoby druhé do třetí (*ji*).

Řeč nepřímou bez náležitého pošinutí osoby grammatické pokládáme nyní za nesprávnou. Ale v době starší, pokud umění slohové nebylo dosti pokročilo, nalézají se doklady bez náležitého pošinutí velmi hojné a na př.:

místo „dělníci řkou jemu, že nikdo *jich* nenajal"
mohlo se říci „dělníci řkou jemu, že nikdo *nás* nenajal"; —
místo „Pán Ježíš řekl apoštolům, že (*oni*) *jsou* sůl země"
mohlo se říci „Pán Ježíš řekl apoštolům, že *vy jste* sůl země"; —
místo „Putifar řekl dceři své, že (*on*) *chce ji* Josefovi za ženu dáti"
mohlo se říci „Putifar řekl dceři své, že (*já*) *chci tě* Josefovi za ženu dáti"; — atd.

397. Závislá věta tázací.

1. Otázka samostatná jest věta hlavní; o ní v. § 365. Otázka může však býti také podřízena větě jiné, a to jest tázací věta závislá. Na př. tázací věta samostatná: „*Kolik je hodin?*", závislá: „Pověz mi, *kolik je hodin*"; — samostatná: „Kolik je soustav slunečných?", závislá: „Nevíme, *kolik je soustav slunečných*".

2. Tázací věta závislá může býti podmětem, nebo předmětem, nebo doplňkem, nebo přívlastkem své věty řídící, a tedy větou podmětnou, předmětnou, doplňkovou nebo přívlastkovou. Na př. závislá věta tázací jest větou podmětnou v souvětí: „*kolik je soustav slunečných*, není nám známo"; — jest větou předmětnou v souvětí: „*kolik je soustav slunečných*, nevíme"; — jest větou přívlastkovou v souvětí: „otázka, *kolik je soustav slunečných*, zajímá naši mysl"; — jest větou doplňkovou v souvětí: „otázka jest, *kolik je soustav slunečných*".

3. Tázací věta závislá uvozuje se vždycky nějakým slovem tázacím.

a) Když obsahuje otázku věcnou (v. § 365 č. 2 a 4), má tázací věta závislá totéž slovo tázací (t. tázací zájmeno nebo tázací příslovce), jako otázka samostatná. Na př. (příklady stejné jako na místě právě udaném, táhnoucí se k větě oznamovací „*náš soused prodal dům . . .*")

v otázce samostatné:	v tázací větě závislé:
Kdo prodal dům?	Nevím, *kdo* prodal dům;

Který soused prodal dům? . . Nevím, *který* soused prodal dům;
Kdy prodal soused dům? . . Nevím, *kdy* soused prodal dům; atd.

b) Když závislá věta tázací obsahuje otázku zjišťovací (v. § 365 č. 2, b a 4, b), uvozuje se tázacím slovcem *-li*, *zdali*, *zda* (m. *zdali*). Člen, o jehož jistotu jde, má důraz a tázací *-li* připíná se k němu. Na příklad

v otázce samostatné:	v tázací větě závislé:
Náš soused prodal dům?	Nevím, *zdali* náš soused prodal dům;
	Nevím, prodal-*li* náš soused dům;
	Nevím, náš-*li* soused prodal dům . . . atd.

398. Perioda.

1. Perioda (obvětí) je souvětí dvoučlenné, jehož členové oba jsou více méně složeni a souměrni.

Nejčastěji bývá perioda souvětí podřadné, kde člen první je podřízen druhému; ale také bývají oba členové složeni souřadně.

Jako v každém souvětí, tak i v periodě pojí se členové v jednotu vyšší, v jednotnou myšlenku.

„*Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá*" je souvětí dvoučlenné, podřadné; ale není to perioda, poněvadž předvětí i závětí jsou věty nesložené, jednoduché, v periodě pak mají v předvětí i v závětí býti věty složené (souřadně, nebo podřadně, nebo obojako složené).

Dále má býti předvětí a závětí složeno poněkud souměrně. Někdy bývá složení stejné, t. j. závětí má členův tolik, jako předvětí; ale mnohdy bývá závětí stručnější a méně složité, než předvětí.

2. Členové periody oddělují se interpunkcí (v. § 400 a násl.).

Předvětí od závětí dělí se dvojtečkou.

Souřadní členové v předvětí i závětí dělí se čárkou; jsou-li to však členové opět složití, dělí se středníkem.

3. Je-li některé souvětí periodou či není, o tom může bývati rozdílné mínění. Na př. souvětí:

„dokud štěstí tobě kvete, tu máš dosti přátel v světě || jak se psota na tě dere, hned se druh od tebe bere"

má v předvětí i v závětí po jedné větě řídící a jedné podřízené. Můžeme je vzíti za periodu, a tu oddělíme předvětí a závětí (na místě || naznačeném) dvojtečkou. Ale můžeme je vzíti také za souvětí obyčejné a odděliti tytéž členy středníkem.

4. Příklad:

„Jakož větší lásku máme k pravým rodičům, kteří nás zplodili, nežli k jiným, kteří nás sobě za syny zvolili a vzali: tak i ta země,

v níž jsme zrozeni a vychováni, milejší jest nám nežli jiná, do níž nás štěstí obrátilo.“ (Veleslavín.)

Rozčlánkování této periody:

předvětí		závětí	
. . . .		tak i ta země . . .	milejší jest nám nežli jiná
Jako větší lásku máme k pravým rodičům . . .	nežli k jiným	v níž jsme zrozeni a vychováni . . .	do níž nás štěstí obrátilo.
kteří nás zplodili	kteří nás sobě za syny zvolili a vzali		

Touž periodu změníme snadno v jinou, kde předvětí a závětí jsou složena souřadně:

„Větší lásku máme k pravým rodičům, kteří . . ., nežli k jiným, kteří . . . vzali: tak i ta země, v níž . . ., milejší nám jest“ atd.

Jiné příklady:

„Jako supové létávají na pastvu k mrchám smrdutým, pomíjejíce mnoho luk, mnoho veselých a vonných polí, a jako mouchy zvykly pomíjeti míst na těle zdravých a toliko na vředích sedati: tak závistiví šlechetných života skutkův a věcí vzácných nechajíce toliko na vadách lidských se zastavují.“ (Sv. Basilius, přel. Hrubý z Jel.) —

(Svět tento jest jako obecné všem knihy jakés, ježto jsou psány boží rukou, totiž mocí boží a moudrostí, a každé stvoření obzvláště jest jako slovce těch knih . . .) [Pokračování periodou:] „A jakož bývá, že neučený, uzře knihy, vidí slovce psaná, ale nerozumí, co které míní: taktéž člověk nemoudrý, jenžto jen jde podle obyčeje hloupé zvěři a mysli k Bohu nepřiloží, vidí vnější postavu v zřejmém stvoření, ale co je proč, tomu nerozumí.“ (Štítný.)

399. **Vyšinutí ze syntaktické vazby.**

1. Členové věty jednoduché spojují se v jednotu větnou též syntaktickou vazbou, a týmž pojidlem spojují se také věty jednotlivé v souvětí (v. o tom v § 362 č. 4 a § 393, d). Na př. ve větě „pohané *slouží modlám*“ pojí se „modlám“ jako předmět ke slovesu „slouží“, poněvadž sloveso *sloužiti* se váže s dativem, — v souvětí

„*nevím, co se stane*“ pojí se podobně věta „co se stane“ k větě „nevím“, atd.

Mnohdy vyšinujeme se z vazby náležité a volíme vazbu nenáležitou. Vyšinutím takovým jsou také tak zvaná attrakce a anakoluth.

a) **Attrakce** (= přitažení) záleží v tom, že výraz *N*, jenž jest podřízen výrazu *M*, se skloňuje spolu s *M* anebo místo *M*.

Na př. výraz „*polovice cesty*“ nebo „*polovic cesty*“ skloňuje se náležitě takto: gen. *polovice cesty*, dat. *polovici cesty* . . ., instr. *polovicí cesty*; to jest: skloňuje se jen podstatné jméno *polovice* (*M*) a podřadný jeho přívlastek, genitiv *cesty* (*N*), zůstává beze změny. Říká se tedy správně: byl jsem *v polovici cesty*; to jest: výraz „*polovice cesty*“ váže se zde se rčením *býti v* —, ve vazbě té má býti lokál, jest tedy v lokále podstatné jméno *polovice*, podřadný pak jeho přívlastek je nezměněn; tedy: *v polovici cesty*, = *v M-N*.

Ale vedle toho říká se také:

„byl jsem *v polovici cestě*“, t. j. také podřadné *N* je přitaženo k předložce *v* a položeno do lokálu: *v polovici cestě*, = *v M-N*; — a také se říká

„byl jsem *v polovic cestě*“, t. j. *M* je přeskočeno a jenom *N* je v lokále: *v polovic cestě*, = *v M-N*.

Attrakce taková bývá dále při výrazích, jako jsou:

půl léta, *půl zlatého*, na př. byl jsem zde před půl letem, přijdu po půl létě, prodávám kus po půl zlatém;

prostřed města, na př. bydlím v prostřed městě, jsme v prostřed lese;

kraj světa, na př. králová z kraj světa přišla (= *z M-N*);

svatého Pavla na víru obrácení, na př. ten pondělí po svatém Pavle na víru obrácení;

málo, *mnoho*, *několik lidí*, na př. pomohli jsme málo, mnoha, několika lidem, — záleží na málo, mnoha, několika lidech, — seznámili jsme se s málo, mnoha, několika lidmi (v. § 184 a § 467);

sto zlatých, *tisíc dukátův*, na př. na cestě vystačil jsem se sto zlatými, s tisíc dukáty.

b) **Anakoluth** (n. anakoluthie, = nesouvislost, spojení nesprávné) záleží v tom, že se od vazby začaté upouští a do jiné přechází. To bývá ve slohu neumělém a ve spisích starších.

Na př. v souvětí „kterou stranu peníz (= penízem uplacený soudce) soudí, druhá se nadarmo trudí“. Souvětí toto začíná se slovy „*kterou stranu* . . .“; podle vazby takto začaté očekáváme, že ve větě

následující o téže straně bude řeč; ale skladatel tohoto souvětí upustil od vazby začaté, pokračuje ve větě druhé jinak, než vazba začatá žádá.

Jiné příklady: Ti lesové budou své jeleny míti, v nichž by se pásli (místo: kteří by se v nich pásli). — Ten kat, když vyšel z domu, utkav jej lev i roztrhal.

2. Attrakce i anakoluth jsou odchylky od náležité správnosti syntaktické. V jazyku spisovném dopouštějí se jen attrakce, pokud jsou v obyčeji; na př. *před půl letem*, — *se sto zlatými*, atd. Attrakce neobyčejné (na př. *ve sklenici vodě* místo *ve sklenici vody* atp.) a anakoluthy pokládají se za chyby.

400. *Znaménka rozdělovací.*

1. V řeči mluvené připojují se věta k větě a uvnitř věty jednotlivé člen ke členu dílem bez přestávek, dílem s přestávkami, při kterých i hlas stoupá nebo klesá. V písmě naznačují se přestávky znaménky rozdělovacími (interpunkcí).

2. Znaménka tato jsou: tečka [.], čárka nebo komma [,], závorky ( ), středník nebo semikolon [;], dvojtečka neb kolon [:], znaménka uvozovací [„“], vykřičník [!], otazník [?], pomlčka [—].

401. a) **Tečka.**

Tečka klade se na konci oznamovacího větného celku, t. j. na konci uzavřené věty jednoduché nebo uzavřeného souvětí, a znamená tedy klesnutí hlasem. Na př.: Prší. — Každý je v svém domě pánem. — Kdo neuměl střádati, musí strádati.

Poznam. Jiný úkol má tečka, která se píše při zkráceninách a při číslicích.

Při zkráceninách znamená tečka, že to, co je psáno, jest necelé; čtenář zná význam zkrácenin obvyklých a čte podle toho na př. *t. j.* = to jest, — *t.* = totiž, — *t. r.* = tohoto roku, — *t. m.* = tohoto měsíce, — *p.* = pan, — *v.* = viz, — *n.* = nebo, *Fr.* (nikoli *Frt.*!) = František atd. — Při zkráceninách, které nejsou obecně známy, má býti toho dbáno, aby čtoucí z napsaného zkratku snadně vyrozuměl, co se jím míní; na př. *jaz. srb.* = jazyk srbský, válka *franc.-něm.* = francouzskoněmecká atp.

Při číslicích znamená tečka, že se jimi rozumějí číslovky řadové; na př. „1. leden“ čti „první leden“, „IV. třída“ čti „čtvrtá třída“. Ale ne každá číslice významu řadového mívá tečku, a zejména

letopočty píší se zpravidla bez tečky; na př. Jos. Jungmann narodil se dne 16. července 1773 v Hudlicích.

402. **b) Čárka; závorky.**

1. Čárkou oddělujeme stejnorodé členy věty jednoduché (a stažené), nejsou-li spojeny spojkou *a, i, nebo*. Na př.: Krakov, Lvov a Varšava jsou města polská (podmět „Krakov — Lvov — Varšava“ je složen ze tří členů stejnorodých, první od druhého jest oddělen čárkou, druhý se třetím je spojen spojkou *a*). — Hrnčíř hrnce, džbány, pokličky lípá. — Bohatství plodí závist, chudoba nenávist. —

2. Čárkami oddělujeme přístavek. Na př.: Doubravka, *dcera Boleslavova*, provdala se za Mečislava, *kníže polské.*

Rovněž tak oddělují se čárkami také všeliké jiné vstavky. Na př.: V městech, *zejména ve velikých*, málo se lidé znají. —

Místo čárkami bývají vstavky také zavřeny pomlčkami (v. § 407), — anebo se kladou do závorek. Na př.: Národové na Odře a Visle bydlivší — *tudíž, jak se zdá, Slované* — počali se pohybovati. — Ústí řeky Travy (*pod Lubekem*) . . .

3. Čárkami oddělujeme vokativ a citoslovce. Na př.: Vyslyš, *Bože*, modlitbu mou! — *Ach*, kdo to učiní! — *Aj*, co vidím! —

4. Čárkou oddělujeme členy souvětí souřadného, nejsou-li spojeny spojkou *a, i*. Na př.: Člověk míní, pán Bůh mění. — Litera zabíjí, ale duch oživuje. — S bláznem nedrž rady, nebo nebude moci zatajiti slova. —

5. Čárkami odděluje se věta vložená. Na př.: Jednou, *bylo to v zimě minulého roku*, přišel k nám cizinec. —

Také příslovkovitě vkládaná slova *pravda, trvám, tuším, prý* atp. oddělují se čárkami, když toho žádá zřetelnost.

6. Čárkou oddělujeme větu vedlejší od hlavní, na př.: *Kdo vítr seje*, bude žíti bouři. — *Jaký pán*, takový krám. — Páni, *když ze sněmu jdou*, bývají moudřejší. —

7. Čárkou oddělujeme věty vedlejší souřadné (t. j. na stejném stupni podřízenosti), nejsou-li spojeny spojkou *a, i, nebo*. Na př.: Není hřích, *co do úst vchází, ale co z úst vychází.*

8. V souvětích složitějších oddělují se jednotlivé věty čárkami podle pravidel tuto podaných a tak, jak toho žádá vespolný poměr vět jednotlivých. Na př.:

Přijde čas, že se zeptá zima, cos dělal v létě. Věta druhá závisí na prvé, jest tedy od ní oddělena čárkou; věta třetí závisí

zase na druhé, je tedy od ní též čárkou oddělena. Obrazec, který poměr vět těchto i interpunkci ukazuje:

A, ...
. . *že Aa*, ...
. . . . *co Aaa*.

Prosím, kdož budou čísti knihy tyto, aby nevelmi vážili slov, nýbrž více k smyslu hleděli. Obrazec:

A, ...
. . . . *aby Aa*, *nýbrž Ab*.
. . . *kdož Aaa*, . .

Co nás mrzí, to se nás drží, a co jest milo nám, to nechce k nám. Obrazec:

. . . . *to A*, ... *to B*.
Co Aa, ... *a co Ba*, . . .

Spojka *a* patří vlastně k větě *B*, ale pošinuje a připojuje se v tomto a tomu podobných případech k větě *Ba*. Mělo by vlastně býti: „Co nás mrzí, to se nás drží, *a*, *co* jest milo nám, to . . .“, ale místo toho je starý obyčej, čárku po *a* vynechávati a psáti: „. . . ., *a co* jest milo nám, to . . .“ *).

9. Čárkami odděluje se někdy také rozvitý výraz participiální, t. j. participium, jež má při sobě několik výrazů rozvíjecích. Na př.: Král Vladislav, chystaje se ven ze země vyjeti, obnovil rady v městech Pražských. — Plavci, od velikého nebezpečenství vysvobozeni, bohům díky vzdávali. —

Jindy však bývá vložen nebo připojen výraz participiální, jednoduchý i dosti rozvitý, bez čárek. Na př.: Člověk spě nemá svobodné vůle. — Potom přijda obětuj dar svůj. — Kdož vztáhna ruku svou k pluhu ohlédal by se nazpět, není způsobný k království božímu. — Vstaň a vezma lože své jdi do domu svého. —

10. Týmže pravidlem řídíme se také při rozvitých výrazích infinitivních. Píšeme na př.: „Není potřebí mluviti o tom,...“ a „Není potřebí, při každé příležitosti a zvláště vykládati, kterak“ atd.

Poznam. Před spojkami *a*, *i* nebývá čárka, když spojení má význam pouze slučovací. Na př.: Otec a syn šli do města. — Vojsko vůdcem stojí a vůz musí za vojí. — Cti otce svého i matku svou. —

Má-li však spojení význam jiný, zejména význam protivy (kontrastu) nebo význam vytýkavý nebo stupňovací, a má-li toto býti

---

*) Podobně je dobrý starý způsob psáti: „král přijel do Čech, a když byl v Praze, sadil konšely“ (nikoli: „a, když . .“); „byl zde, a aby ho nikdo neviděl, nevycházel za dne z domu“ (nikoli: „a, aby . .“).

vytčeno, klade se před *a*, *i* čárka. Na př.: On drží pečeni, a my rožeň. — Ctnost milujeme v každém, i v nepříteli. —

Před spojkou *nebo* bývá čárka vždycky, když jest významu příčinného (= *neboť*); na př.: S bláznem nedrž rady, nebo nebude moci zatajiti slova. Když jest významu odporovacího (ve smyslu: *A nebo B*...), čárka někdy bývá, někdy nebývá (bez čárky je protiva mezi *A* a *B* mírnější). Na př.: Pošlu posla nebo přijdu sám. — Pošlu posla, anebo přijdu sám.

11. V případech pochybných píšeme čárku tam, kde se tím zvyšuje žádoucí zřetelnost.

403. **c) Středník.**

1. Středník jest významem svým mezi tečkou a čárkou; proto klade se tam, kde jednak by tečka jednak čárka býti mohla. To bývá zvláště mezi souřadně složenými větami hlavními. Na př. věty „nemohu již pracovati“ a „jsem unaven“ mohu napsati buď jako věty dvě nespojené „Nemohu pracovati. Jsem unaven“ (s tečkou), buď jako souvětí „Nemohu pracovati, jsem unaven“ (s čárkou). V případech takových klademe středník; tedy v našem příkladě: „Nemohu pracovati; jsem unaven.“

Zvláště tak činíme, když souvětí je složitější a čárky na jiných místech v něm se vyskytují. Na př.:

„I ve zlý čas nech každý den tě k nové činnosti pobádá; už ztracen jest a ve psí ten, kdo dílo k lepším dnům odkládá.“

„Výminky, pod kterými se to (smíření) stalo, nejsou známy; z pozdějších o tom pramenův souditi se dá, že Boleslav zavázal se Ottovi napotom poplaten a věren býti.“

2. O středníku v periodě v. § 398 č. 2.

404. **d) Dvojtečka; znaménka uvozovací.**

1. Dvojtečka bývá po výrazích u v o z o v a c í c h.

a) Po uvozovací větě, když se uvozuje ř e č p ř í m á; na př. Pán Ježíš řekl Petrovi: „Prvé než kohout zazpívá, třikrát mne zapříš“.

Výraz uvozovací někdy výslovně jest položen, jako v příkladě zde předcházejícím (Pán Ježíš *řekl*...); někdy však rozumí se jen ze souvislosti.

Nemístné jest psáti na př. *Mám dva bratry*: *Jana a Václava*,

tu stačí čárka; — *Zítra máme: počty, latinu a přírodopis* atp.; tu je dvojtečka zbytečná.

Uvedená řeč přímá označuje se také ještě znaménky uvozovacími („“; srov. § 395 č. 2).

Týchže znamének uvozovacích užíváme, když chceme naznačiti, že rčení jisté je přejato odjinud, anebo že je to rčení, o jehož pravdivosti pochybujeme. Na př.: „Poznej sebe sama“, jak krásné je to pravidlo!*) — To jsou „slasti“ tohoto života! —

b) Dvojtečka bývá po uvozovacích výrazích jiných, když to, co se uvádí, skládá se z členův několika. Na př. Přítoky Labe jsou: Cidlina, Jizera .... — Jest pět dílů světa: Evropa, Asie .... — První knížata česká následovala po sobě takto: první byl Přemysl, po něm Nezamysl, po tomto Mňata atd.

2. Dvojtečkou dělí se v periodě předvětí od závětí; v. § 398 č. 2.

405. **e) Vykřičník.**

Vykřičník klade se při zvolání, kteréž se děje buď celou větou, buď jednotlivým slovem (vokativem nebo citoslovcem). Na př.: Pomozte! — Mlč! — Pane, odpusť jim, neboť nevědí, co činí! — Pane! — Ó Bože! — Ach! — Ach běda! — Hop do vody! —

Když je výrazů zvolacích několik pohromadě, klade se vykřičník jen při posledním. Na př.: Příteli, pomoz! Ó běda, běda! —

Při citoslovcích píše se vykřičník i mimo zvolání, když se jen uvozují. Na př.: Neříkej hop! dokud jsi nepřeskočil.

406. **f) Otazník.**

Otazník píše se na konci otázky nezávislé. Na př.: Kdo jsi? — Kolik je hodin?

Někdy psává se otazník také na konci otázky závislé, zejména když závisí na slovese *tázati se* atp. Na př.: Táži se, čemu více sloužiti jsme povinni, pravdě-li či prospěchu?

407. **g) Pomlčka.**

1. Pomlčka znamená, že řeč je neukončena. Na př.: Mnoho mám ještě příčin, ale —.

---

*) Píšeme: „*Poznej sebe sama*“, *jak* ..., nikoli: „... *sama*,“ *jak* ..., t. j. druhé znaménko uvozovací klademe před čárku, poněvadž podle smyslu tam patří. A podobně rozhoduje vůbec smysl, jak mají býti znaménka rozdělovací a jiná seřazena, když se jich na místě jednom setká několik.

2. Pomlčka znamená, že sloveso jest vynecháno ve rčeních, jako jsou: Mladost — radost. Šetrnost — jistý výdělek.

3. Pomlčkou naznačuje se, že následuje něco neočekávaného. Na př.: Zkalil beránek vlku vodu — pod ním stoje. Devatero řemesel — desátá nouze.

Krom toho píší se někdy pomlčky místo čárek, jimiž se oddělují vstavky (v. § 402 č. 2), a také za tečkami k sesílení přestávky.

Část druhá.

408. Skladba (ve smyslu užším).

1. Skladba (ve smyslu užším) jest nauka o platnosti (funkci) slovních druhův a tvarův, o shodě (kongruenci) a o vazbách (constructio, regimen) jednotlivých slov a tvarů ve větě.

2. Slova jsou rozdílná podle druhu a podle tvaru.

a) Podle **druhu** rozeznáváme:

1. jméno podstatné (nomen substantivum), na př. *strom*, *síla*;
2. jméno přídavné (nomen adiectivum), na př. *dobrý*, *matčin*;
3. zájmeno (n. náměstku, pronomen), na př. *já*, *ten*, *který*, *kdo*;
4. číslovku (numerale), na př. *jeden*, *první*, *paterý*;
5. sloveso (verbum), na př. *nésti*, *kupovati*;
6. příslovce (adverbium), na př. *dnes*, *dobře*;
7. předložku (praepositio), na př. *do*, *kromě*;
8. spojku (coniunctio), na př. *a*, *že*, *když*;
9. citoslovce (n. mezislovce, interiectio), na př. *ach! hej!*

b) Podle **tvaru** rozeznáváme:

1. tvary skloněné nebo p á d y, totiž nominativ, akkusativ, genitiv, dativ, lokál, instrumentál a vokativ; a

2. tvary s l o v e s n é, totiž indikativ (způsob oznamovací), imperativ (zp. rozkazovací), kondicionál (zp. podmiňovací neb spojovací), infinitiv (zp. neurčitý), supinum (zp. dostižný), participia (přechodníky a příčestí) a podstatné jméno slovesné (substantivum verbale).

Viz § 97 č. 2 a § 190 č. 2.

409. 1. Z toho dává se pro následující zde část skladby náležité r o z v r ž e n í látky.

Část tato má (podle § předcházejícího) učiti:

o platnosti slovních druhův a tvarův, t. j. o tom, jakou má platnost (co platí, co znamená) ve větě na př. jméno podstatné, jakou jméno přídavné, jakou zájmeno..., jakou sloveso . . . , jakou příslovce..., jakou má platnost nominativ, jakou akkusativ..., jakou indikativ, jakou imperativ..., jakou má platnost číslo jednotné, jakou číslo množné . . ., atd.;

o shodě tvarů ve větě k sobě patřících (shoda v čísle, rodě a osobě);

o vazbách tvarův a některých slov jednotlivých.

Krom toho je třeba, aby ve skladbě byly shrnuty a vyloženy také rozmanité způsoby, jak se vyjadřuje význam stupňovaný; dále výrazy, kde se zastupují význam klidový a pohybový; a výrazy pro vespolnost a střídavost.

2. Věci o kterých zde dále jednati jest, jsou tedy: I. grammatické číslo (numerus); II. grammatický rod (genus); III. grammatická osoba (persona); IV. jméno podstatné; V. jméno přídavné; VI. zájmeno (n. náměstka); VII. číslovka; VIII. pády prosté (casus); IX. předložka a pády předložkové; X. sloveso; XI. příslovce; XII. spojka; XIII. citoslovce (n. mezislovce); XIV. stupňování významu; XV. pojetí klidové a pohybové; XVI. výrazy pro vespolnost a střídavost.

410. I. Grammatické číslo.

1. Grammatické číslo je troje: jednotné (singulár), dvojné (duál) a množné (plurál).

Vyjadřuje se skloňováním a časováním; slova tak zvaná neohebná, t. j. která nejsou schopna ani skloňování ani časování (v. § 96 č. 3), nevyjadřují také grammatického čísla.

Číslo jednotné slov skloňovaných znamená předmět jen jeden, číslo dvojné znamená předměty téhož druhu dva, číslo množné znamená předmětův téhož druhu počet větší než dva; na př.: sto (jedno), ruka (jedna); — (dvě) stě, (dvě) ruce; — (čtyři) sta, (sedm) ruk. — V časování znamená číslo jednotné děj podmětu jednoho, číslo dvojné děj podmětů dvou, číslo množné děj podmětů několika.

Číslo dvojné časem zaniká a nahrazuje se množným; jenom několik zbytků se ho zachovalo: *dva*, *oba*, *dvě*, *obě*; *dvě stě*; *ruce*; *oči*, *uši*; (*na*) *prsou*, *ramenou*, *kolenou*, *nohou*.

Srov. § 97 č. 3—5.

2. Některá podstatná jména znamenají předmět jen jeden a přece jsou čísla množného. Jména ta slovou **pomnožná**. Na př.: *kamna*, *nůžky*, *kleště*, *Horky*, *Benátky*.

3. Pomnožná jsou zejména všecka jména místní, která patří ke skloňovacím vzorům *Uhry*, *Brozany* a *Lobkovice*. Vznikla tím, že jména obyvatelův (číslo množné) *Uhry*, *Brozany* a *Lobkovice* se vzala za pojmenování zemí neb osad. Viz o tom § 108 a 113.

4. Pomnožná jsou dále některá jména svátkův a slavností. Zejména: *vánoce*, *velikonoce*, *hromnice*, *letnice*, *ostatky* (*masopustní*), *křtiny*, *narozeniny*, *jmeniny*, *svatby* (stč. a dial.), *oddavky*.

Stč. bylo *velika noc*, gen. *veliky noci* atd. čísla jednotného; ale během času přenesla analogie týž výraz do čísla množného, nč. *velikonoce* — podle *vánoce* atp.

5. Množné číslo bývá často ve výrazích příslovečných, kde druhdy ve stejné platnosti i číslo jednotné bývá nebo by býti mohlo. Na př.: sv. Prokop *v ty časy* dub osekával (mohlo by též býti *v ten čas*); — *těch časův* (= toho času), *jedněch časův* (= jednoho času); — *za těch dob* (= za té doby); — *o polednách*; — *ve snách*; — věc je *v začátcích*, *v koncích*; — (u hrobu Kristova byli dva andělé), jeden *v hlavách* a druhý *v nohách*; — biskup *hněvy* (= hněvem) rozedřel na sobě roucho; — králová *strachy* (= strachem) zbledla.

6. Místo tvaru množného klade se někdy příslušné jméno **hromadné** (collectivum) čísla jednotného; na př.: suché *listí* (místo množ. suché *listy*), — ostré *trní*, — drahé *kamení*.

Tak kladlo se také hromadné stč. *bratřie* (= bratrstvo), *kněžie* (= kněžstvo), místo *bratrové*, *kněžové*; ale časem zapomnělo se, že tvary *bratřie*, *kněžie* jsou čísla jednotného, braly se podle významu svého za číslo množné, přijímaly také pádové koncovky čísla množného, — a tak vznikly nč. tvary *bratří*, *kněží* (čísla množ.). Viz o tom § 138 č. 3.

7. Praví se: „*my s bratrem* se nebojíme" t. j. *já a bratr*, — „*vy* jste se *se sousedem* dohodli" t. j. *ty a soused*. Ve rčeních těchto a takových číslo množné se předjímá (anticipuje), t. j. klade se do čísla množného již první člen podmětu, který je vlastně čísla jednotného a teprve s členem druhým, který je též čísla jednotného, dohromady dává číslo množné.

411. Shoda v čísle.

V grammatickém čísle mají se shodovati:

a) sloveso přísudkové se svým podmětem;
b) sklonný doplněk se jménem, k němuž se táhne;

c) souřadný sklonný přívlastek (i přístavek) se svým jménem podstatným (nebo jeho zástupcem);

d) vztažné zájmeno věty přívlastkové s tím jménem podstatným (nebo jeho zástupcem), k němuž patří; a

e) příslušní členové věty se skutečným číslem toho, co znamenají nebo k čemu se vztahují.

O tom viz v §§ násl. 412—416.

412. V grammatickém čísle shoduje se **sloveso** přísudkové se svým **podmětem**. Na př.: *pták zpívá* (podmět i sloveso v čísle jednotném), — *ptáci zpívají* (oboje v čísle množ.).

Pravíme: „*otec a syn jdou* do města“, — „*já a ty jsme* přátelé“ atp.; t. j. sloveso je v čísle množném, když se táhne ku podmětům několika, které jsou čísla jednotného, ale úhrnem svým činí číslo množné. — Zřídka tu bývá sloveso v čísle jednotném; na př. „ctnost a pokora *nemá* místo u dvora“.

Pravíme: *a*) „otec se synem *jde* do města“, a *b*) „otec se synem *jdou* do města“. V obou těchto větách je podmětem *otec*, čísla jednotného. Proto jest ve větě *a*) také sloveso *jde* v čísle jednotném. Ve větě *b*) je sloveso *jdou* v čísle množném podle smyslu, poněvadž *otec se synem* jest tolik, co *otec a syn*.

Pravíme: „čas *jsou* peníze“, — „chytrost *nejsou* žádné čáry“ atp. To jest: když podmět je čísla jednotného a k němu patří doplněk čísla množného se slovesem *býti*, je sloveso v čísle množném.

Odchylkou od shody tuto žádané jest, když sloveso čísla množného se táhne ku podmětu čísla jednotného. To bývá častěji, zvláště v jazyku starším, ale jen tenkráte, když podmětem je jméno *hromadné* (kollektivní) nebo slovo *každý*, tedy když podmětem je výraz, který ovšem podle tvaru je čísla jednotného, ale smyslem znamená číslo množné. Na př.: lid selský k útratám přicházejí; — rytířstvo proti nim (t. pánům) mluvili; — ať na tě chudina viny nekladou; — každý k svým koňům se řítili; — Pražané každý šli k své korouhvi. —

Mezi jmény hromadnými zde dotčenými nejčastěji se vyskytovala jména stč. *bratřie* (= bratrstvo) a *kněžie* (= kněžstvo), = nč. *bratří* a *kněží*, o nichž viz § 410 č. 6; sloveso přísudkové bylo při nich vždycky v čísle množném. Na př.: bratří u míru byli, — kněží se sešli.

Když se mluví o věcech počítaných, jejichžto číslo připojenou číslovkou základní spolu se udává, vyskytují se vzhledem ke shodě tuto žádané některé zvláštnosti; o těch viz § 463 č. 2.

413. V grammatickém čísle shoduje se sklonný **doplněk** se **jménem**, k němuž patří. Na př.: *chlapec* chodí *bos* (chlapec‿bos,

podmět i doplněk v čísle jedn.), — *chlapci* chodí *bosi* (chlapci‿bosi, oboje v čísle množ.), — ctnost činí *člověka vzácným* (člověka‿vzácným, předmět i doplněk v čísle jedn.), — učiň *nás spaseny* (nás‿spaseny, oboje v čísle množ.), atp. —

Pravíme: „*Uhry* jsou *země úrodná*". Tu jest podmět *Uhry* ovšem tvaru množného, ale významu jednotného, a proto jest i doplněk *země úrodná* čísla jednotného.

Pravíme: „*Čechové* jsou *národ slovanský*". Tu táhne se ku podmětu množnému *Čechové* doplněk čísla jednotného *národ slovanský*; ale *národ* je významu hromadného a tím shoduje se s číslem podmětu.

Pravíme: „*čas* jsou *peníze*", — „*Štokholm* jsou *severní Benátky*" atp. Tu táhnou se ku podmětům jednotným *čas* a *Štokholm* doplňky tvaru množného *peníze* a *Benátky*; ale jména tato jsou pomnožná, znamenají předmět jen jeden a tím shodují se v čísle se svými podměty.

Pravíme: „*otec a syn šli* do města", — „*já a ty* jsme *přátelé*" atp.; a pravíme: *a*) „otec se synem *šel* do města", i *b*) „otec se synem *šli* do města" atp. Bývá tu doplněk čísla dílem jednotného, dílem množného, rovněž tak jako tu (podle výkladů předcházejících) bývá i určité sloveso dílem jednotné a dílem množné.

414. V gramm. čísle shodují se souřadný sklonný **přívlastek** a **přístavek** se svým jménem **podstatným** (nebo jeho zástupcem). Na př. *zelené stromy*, — *tento rok*, — *některá města*, — *všichni svatí*, — *řeka Vltava*, — *Ovidius, básník římský*.

Pravíme: „*svatí apoštolové* Petr a Pavel". Jména *Petr* a *Pavel* jsou čísla jedn.; ale spolu dávají smysl čísla množ. a podle smyslu tohoto jest také společný přívlastek *svatí apoštolové* čísla množného.

Pravíme: „*arcibiskupové* pražský a olomoucký sešli se"; t. j. *arcibiskupové* dva (proto je jméno podstatné v čísle množném), z nich jeden *pražský*, jeden *olomoucký* (proto jsou přívlastky v čísle jednotném).

415. V grammatickém čísle shoduje se **vztažné zájmeno** věty přívlastkové s tím **jménem podstatným** (nebo jeho zástupcem), k němuž se táhne. Na př.: *strom, který* nenese ovoce . . .; — *ti, kteří* nepamatují . . . .

Odchylka bývá, když věta přívlastková ke jménu podstatnému (nebo jeho zástupci) se připojuje některým tvarem ustrnulým zájmena vztažného; tvar takový nesklořuje se, není tedy schopen, aby vyjadřoval shodu v čísle. Na př.: divy, *ješto* činil (stč.); — blázni, *jenž* se světa bojí (stč.); — ti, *co* nepamatují . . ., atd.

416. V grammatickém čísle shodují se **příslušní členové** věty s číslem **skutečným** toho, co znamenají nebo k čemu se vztahují.

Na př.: *Kain zabil Abele* (t. j. podmět — a podle něho i sloveso — jest čísla jednotného a předmět také, poněvadž i ve skutečnosti tak bylo). — *Římané podmanili si Řeky.*

Odchylkou odtud jest tak zvané mykání a vykání, t. j. číslo množné místo jednotného při zájmenech osoby první a druhé; tedy na př.: *My* známo činíme (místo: *já* známo činím), — *My* jsme pamětlivi toho (m. *já* jsem . .), — *Vy* pravíte (m. *Ty* pravíš). —

Mykání jest obyčejem v listinách veřejných, jež od panovníků a jiných osob vznešených se vydávají a psány jsou slohem tak zvaným dvorským (kuriálním). Číslo množné tohoto způsobu nazývá se majestátním (pluralis maiestaticus). Na př.: „My František Josef . . .“

Také spisovatel mluvívá o sobě v čísle množném, na př. „pravili jsme“ místo „pravil jsem“.

Vykání jest obyčejem při oslovení uctivém; na př.: „Vy pravíte“ místo „Ty pravíš“, — „Vaše slova“ m. „Tvá slova“ atd.

Když takové *Vy* je podmětem, jest i v přísudku příslušné sloveso určité v čísle množném, ale doplněk zůstává v čísle jednotném. Na př.: *Vy pravíte, — Vy jste pravil, Vy jste pamětliv* atd. —

Odchylka jiná bývá, když ve větě je řeč o věcech několika po jednotlivu rozložených, a mluví se o nich číslem jednotným. Na př.: „Dravci mají *ohnutý zobák*“ (místo: „Dravci mají *ohnuté zobáky*“. Každý dravec má zobák ohnutý, zobáky ohnuté jsou po dravcích rozloženy po jednotlivu, jsou úhrnem mnohé, proto má se říkati „dravci mají *ohnuté zobáky*“, ale říká se odchylkou též „dravci mají *ohnutý zobák*“).

V případech sem patřících žádaná shoda často bývá, ale často také nebývá. Vidí se to na následujícím příkladě. Dejme tomu, že mám čtyři bratry a chci pověděti, že každý z nich má 1. nový plášť a 2. čisté svědomí; pravím:

1. moji bratří mají *nové pláště* a
2. moji bratří mají *čisté svědomí*;

to jest: ve větě 1. užívám čísla množ. „*nové pláště*“ a číslo grammatické s číslem předmětův po jednotlivu rozložených se shoduje, — ve větě 2. však přestávám na čísle jedn. „*čisté svědomí*“ a shoda tedy není.

Shoda tu vůbec

bývá, když předměty jsou hmotné; na př.: moji bratří mají *nové pláště*, — myslivci mají *zelené klobouky*, — jezdci starají se *o své koně*, — zasloužilým mužům stavějí se *pomníky*; — a

nebývá, když jsou to věci nehmotné, odtažité (abstraktní) anebo když jsou to výrazy, kterým ve smyslu přeneseném a více méně odtažitém rozumíme, na př.: moji bratří mají *čisté svědomí*,

— učenci mají *vybroušený rozum*, — myslivci mají *bystrý zrak*, — *srdce* lakomcův je zatvrzelé.

V jazyku starém bývala shoda vždycky, ať předměty byly hmotné nebo nehmotné. Říkalo se tedy na př.: kázal mu *hlavu* stíti, a kázal jim *hlavy* stínati; — všem *hlavy* dolů (= nč.: všem *hlava* dolů)! — já (jeden) ztratím *život*, a my (mnozí) *životy* ztratíme; — po mé *smrti*, a po našich *smrtech*; — zahynul ukrutnou *smrtí*, a zahynuli ukrutnými *smrtmi*; — volal velikým *hlasem*, a volali velikými *hlasy*; — byl své *hlavy*, a byli svých *hlav*; — apoštol nemohl smutku se *srdce* složiti, a apoštolové nemohli smutku se *srdcí* složiti; — stalo se jemu po *vůli*, a stalo se jim po *vůlích*; atd.

Způsob novočeský, který dopouští odchylku od žádané shody v čísle, vyvinul se během času a šíří se víc a více. Zbytek způsobu starého jest, když na př. pravíme: „naši *rozumové* nechápou“, místo obyčejného: „náš *rozum* nechápe“. Odchylka šíří se přes míru, když se praví na př.: „*dravci* mají *ohnutý zobák*“, — „(pastýři) mají *na hlavě* (místo *na hlavách*) chlupaté čepice“.

417. II. Grammatický rod.

1. Grammatický rod je **trojí**: mužský (masculinum), ženský (femininum), střední (neutrum).

2. Grammatický rod rozeznává se při jménech podstatných, přídavných (a participiích), při zájmenech rodových a při číslovkách.

Jinde, mimo slova druhů těchto, rodu grammatického není. Rod, který se rozeznává u sloves (na př. *chválím* = rod činný, *jsem chválen* = rod trpný), jest jen názvu stejného, věc se tu rozumí zcela jiná.

418. 1. Jména **podstatná** jsou zpravidla rodu jen jednoho, buď mužského, na př. *chlap*, — buď ženského, na př. *ryba*, — buď středního, na př. *město*.

Jakého rodu které podstatné jméno jest, učí živý jazyk a slovník. U mnohých poznává se rod z koncovky; na př. podst. jména s koncovkou *-ice* (čísla jedn., *kytice*, *poslice* atp.) jsou rodu ženského, podst. jména s koncovkou *-o* (*město*, *oko* atp.) jsou rodu středního, atd.

Podstatné jméno *choť* jest rodu mužského, když znamená manžela, a ženského, když znamená manželku. Na př.: nebeský choť pojal svou choť (Štítný).

Podst. jm. *kníže* jest rodu původně středního a přejímá se odtud do mužského: stč. *slavné kniežě*, nč. archaisticky *slavné kníže*, obyčejně *slavný kníže*. Srov. § 154 č. 3.

Jména místní *Poříčí*, *Meziříčí*, *Mezihoří*, *Vrchlabí* atp. jsou rodu

původně středního a přejímají se odtud do ženského *Poříč*, *Meziříč*, *Mezihoř*, *Vrchláb* atd.; srov. § 124 č. 4.

Rovněž tak změnila se jména obecná rodu středního *náručí*, *snídaní*, *záští*, *záduší* ve jména ženská *náruč*, *snídaně*, *zášť*, *záduš*; sr. § 124 č. 4.

Vedle *prostor* (rodu mužsk.) říká se také *prostora* (rodu žensk.), a podobně vyskytují se vedle sebe jména podstatná *způsob* a *způsoba*, *příkop* a *příkopa* (mor.), *záloh* a *záloha*, *vzdor* a *vzdora*, *odiv* a *odiva*, *věhlas* a *věhlasa* a j., — a dále *břicho* (rodu střed.) a *břich* (rodu mužsk.), *brk* a *brko* (slc.). Ve jménech těchto a podobných jsou dvojí tvary (duplikáty); jsou významem stejné nebo skoro stejné, ale rodem a většinou též dialektem rozdílné.

Dialekticky rozdílné je též *pout* (rodu mužsk.) a *pout* (r. žensk.).

Podst. jméno *ocel* jest rodu ženského (vzoru *kost*), odchylkou přejímá se též do rodu mužsk. (vz. *meč*); srov. § 141 a 112.

Podst. jm. *běl* bylo rodu žensk. (vz. *kost*) a přešlo do mužsk. (vz. *meč*).

2. Jména podstatná odvozená, která od svých jmen základních se liší jen kvantitou (kolikostí) a nikoli kvalitou (jakostí) významu, jsou zpravidla téhož rodu, jako příslušná jména základní.

Na př. jména zdrobnělá (v. § 65) *chlapec*, *chlapeček*, *chlapík*, *chlapíček* jsou rodu mužského, jako *chlap*; — *kvítek*, *kvíteček* též. jako *květ*; — *nožice*, *nožička*, *nožka*, *nožinka* jsou rodu ženského, jako *noha*; — *slovce*, *slovíčko* rodu středního, jako *slovo*.

Totéž bývá při jménech zhrubělých, na př. *chlap* — *chlapák*.

Ve *kvítek* — *kvítko*, *chlap* — *chlapisko*, *baba* — *babisko* atp. je jméno odvozené rodu jiného než jméno základní, — a jest tu vedle zdrobnění a zhrubění také kvalita významu pozměněna (*kvítko*, *chlapisko*, — s významem příhany).

419. Jména **přídavná** (ve smyslu nejširším, v. §. 433 č. 2) jsou rodu trojího. Na př.:

mužsk.: *dobrý*, *pěší*, *králův*, *pátý*, *nesa*, *nesl*, *nesen*, *nes* . . .,
žensk.: *dobrá*, *pěší*, *králova*, *pátá*, *nesouc*, *nesla*, *nesena*, *nesši* . . .,
střed.: *dobré*, *pěší*, *královo*, *páté*, *nesouc*, *neslo*, *neseno*, *nesši* . . .

420. Zájmena jsou většinou rodu trojího. Na př.: *ten*, *ta*, *to*; — *on*, *ona*, *ono*; — *sám*, *sama*, *samo*; — *jenž*, *jež*, *jež*; — *můj*, *moje* n. *má*, *moje* n. *mé*; — *náš*, *naše*, *naše*; — *který*, *-á*, *-é*.

Zájmena tato slovou rodová, poněvadž jsou schopna, vyjadřovati také grammatický rod. Naproti nim jsou zájmena bezrodá *já*, *ty* a zvratné *se*, která rodu grammatického nemají.

Zájmena *kdo* a *co* vztahují se ku předmětům *všech rodů*, *kdo* k bytostem osobním, na př. *kdo* to psal? (chlapec, dívka, dítě), — *co* k neosobním, na př. *co* zastřelil myslivec? (zajíce, lišku, holoubě). Když klademe *kdo* místo *co*, je to zosobňování (personifikace).

421. **Číslovky**, které jsou jména podstatná, jsou rodu jednoho; na př.: *tisíc* (rodu mužsk.); — *pět*, *šest*, *sedm* . . , *deset* (rodu žensk., = pětka atd.); — *sto* (r. střed.) atd. — Ostatní jsou rodu trojího: *jeden*, *-dna*, *-o*; *dva*, *-ě*, *-ě*; *tři*, *čtyři* (stč. mužsk. *třie*, *čtyřie*, žensk. a stř. *tři*, *čtyři*); *první*, *-í*, *-í*, *druhý*, *-á*, *-é* atd.; *dvůj*, *dvoje*, *dvoje*, *dvojí*, *-í*, *-í* atd.; *pater*, *-a*, *-o*, *paterý*, *-á*, *-é* atd.

422. **Shoda v rodě.**

1. Shoda v grammatickém rodě je možna potud, pokud slova, jež se říditi mají rodem slov jiných, jsou schopna podle rozdílného rodu se měniti a rozdílný rod vyjadřovati. Možná i provedena je tedy shoda v příkladech, jako jsou:

dobrý otec, — *dobrá matka*, — *dobré dítě*;
otec je zdráv, — *matka je zdráva*, — *dítě je zdrávo*;
Anakreon byl básník, — *Sapfo byla básnířka*; atd.

Slova, která se podle rodu grammatického nemění, nemohou se také shodovati v rodě s příslušnými slovy jinými. Na př.: *hora Říp* (*hora* rodu žensk., *Říp* mužsk.); — *řeka Labe*; — *Cidlina* je *přítok* Labe; — *bázeň* boží jest *počátek* moudrosti.

Mluvíce zde dále o shodě v grammatickém rodu máme na mysli jen ty případy, kde slova, jež se v rodě shodovati mají, rod rozdílný také vyjadřovati mohou a tedy shody žádané jsou schopna.

2. V grammatickém rodě mají se shodovati:

a) souřadný přívlastek (i přístavek) se svým jménem podstatným (nebo jeho zástupcem);
b) souřadný doplněk se jménem, k němuž se táhne;
c) vztažné zájmeno věty přívlastkové s tím jménem podstatným (nebo jeho zástupcem), k němuž se vztahuje.

O tom v. v §§ násl. 423—425.

423. V grammatickém rodě shoduje se souřadný **přívlastek a přístavek** se svým jménem podstatným (nebo jeho zástupcem). Na př.: *zelený* strom (zelený‿strom, oboje rodu mužsk.), — Ceres, *bohyně* úrody zemské (Ceres‿bohyně . . ., oboje rodu žensk.). —

Pravíme: „*všecka* okna . . .“ a odchylkou také: „*všecky* okna“ atp. To jest: když jméno podstatné je rodu středního a čísla množného,

bývá souřadný přívlastek téhož rodu, anebo odchylkou rodu ženského. V jazyku spisovném sluší přednost shodě náležité.

Píše se: *a)* „král Matyáš *všechny města i hrady* zdobýval“ (Let. 532) a *b)* „*Příkladové, řeči a naučení, vybraná* z knih hlubokých mudrcův“ (titul knihy vydané 1579), atp. To jest: když přívlastek patří ke jménům podstatným několika rodu nestejného, jest buď rodu přednějšího (v *a*) (rod mužský béře se za přednější než ženský, tento pak za přednější než střední; je-li tedy v podmětu nebo předmětu některý člen mužský a ostatní ženské a střední, je přívlastek rodu mužského), buď rodu toho jména podstatného, které je bližší (v *b*).

Říká se: *trapič trapičská, chlap darebná* atp.; t. j. ve rčeních těchto, jež jsou vesměs významu potupného, klade se k podst. jménu mužskému obyčejně jméno přídavné rodu ženského.

Říkáme: *moji drazí* rodiče stárnou, *vraní* koně (nebo též *vrané* koně) klusají atp. Slova *rodiče, koně* jsou akkusativy množné (nikoli duály) vzaté do nominativu, jako je na př. neživotný nom. množ. *meče*. Ale že znamenají bytosti životné, jsou tu příslušné k nim přívlastky tvaru, jaký bývá při životných: *moji, drazí* rodiče, *vraní* koně; je to tedy shoda podle smyslu.

424. V grammatickém rodě shoduje se **souřadný doplněk** s podstatným jménem (nebo jeho zástupcem), k němuž se táhne. Na př.: Chlapec chodí *bos* (chlapec‿bos, oboje rodu mužsk.). — Dívka chodí *bosa* (dívka‿bosa, oboje rodu žensk.). — Ty (míním osobu mužskou) chodíš *bos*, ty (žensk.) chodíš *bosa*. — Chlapec *volal*, dívka *volala*, dítě *volalo*. — Mars byl *bůh* války, Ceres byla *bohyně* úrody zemské (Mars‿bůh...). — Ctnost činí člověka *vzácným* (člověka‿vzácným, oboje rodu mužsk.). —

Pravíme: „*okna se třásla*“ — a odchylkou také: „*okna se třásly*“ atp. To jest: když podmět je rodu středního čísla množného, bývá souřadný doplněk téhož rodu a čísla, anebo odchylkou rodu ženského. V jazyku spisovném sluší dávati přednost shodě náležité.

Píše se: „*města* moravská i česká přitáhše k Jihlavě tu jí *dobývali*“. Se shodou náležitou bylo by: dobývala. Poněvadž však podmětem *města* rozumějí se vlastně *měšťané* nebo *ti, kdo za města bojovali*, může podle smyslu toho býti doplněk v r. mužsk., tedy: dobýval*i*.

Pravíme: „*otec i syn* vrátili se *zdrávi*“, — „*otec se synem* vrátil se *zdráv*“, — „*otec se synem* vrátili se *zdrávi*“ atp. Doplněk *zdráv, zdrávi* je zde čísla jednotného nebo množného podle toho, co bylo vyloženo nahoře (v § 412); rodu pak jest mužského, poněvadž i podměty *otec* a *syn* jsou rodu mužského.

Pravíme: „*otec i matka* jsou *zdrávi*“ atp. To jest: když doplněk se táhne ke jménům několika, jež jsou rodu rozdílného, bývá zpravidla v čísle množném a rodu přednějšího (rod mužský béře se za přednější než ženský, tento pak za přednější než střední; je-li tedy v podmětu nebo předmětu některý člen mužský a ostatní ženské a střední, jest doplněk rodu mužského).

Píše se: „*ptáci i ryby* vyhynul*i*“, a též: „*ptáci i ryby* vyhynul*y*“; v prvém způsobu je shoda v rodě podle přednosti, v druhém pak shoduje se doplněk se členem bližším.

Píšeme: „rodiče zemřel*i*, koně klusal*i*“ atp. Slova *rodiče*, *koně* jsou akkusativy množné (nikoli duály), vzaté do nominativu, jako na př. neživotný nom. množ. *meče*; ale že znamenají bytosti životné, mají příslušné k nim doplňky zemřel*i*, klusal*i* atd. koncovku *-i*. Je to tedy shoda podle smyslu.

Píšeme: „Dn*ové* radosti rychle uplynul*i*, hřích*ové* naš*i* budou nám odpuštěn*i*“. Slova dn*ové*, hřích*ové* jsou významu neživotného, ale mají koncovku *-ové*, tou jsou pojata do životných, a proto jest i naš*i* a odpuštěn*i*, tedy shoda podle pojetí, na pohled podle koncovky.

425. V grammatickém rodě shoduje se **vztažné zájmeno** věty přívlastkové s tím jménem podstatným (nebo jeho zástupcem), k němuž se vztahuje. Na př.: člověk, *který* pracuje (člověk‿který, jméno podstatné i vztažné zájmeno jsou rodu mužského); — ten, *kdo* nevěří (ten‿kdo, oboje rodu mužsk.), — slovo, *jež* jsem vyslovil (slovo‿jež, oboje rodu střed.).

Odchylka odtud bývá, když věta přívlastková ke jménu podstatnému (nebo jeho zástupci) se připojuje některým tvarem ustrnulým zájmena vztažného; tvar takový nevyjadřuje rozdílů rodových, není tedy schopen, aby vyjadřoval shodu v grammatickém rodě. Na př.: tělo, *jenž* pro nás trpělo (stč.); — tys ten, *ježtos* svou krví zemi skropil; — žena, *co* tudy šla (ob.).

426. III. Grammatická osoba.

Grammatická osoba je trojí: první, druhá a třetí.

Osoba první jest, která větu vyslovuje; na př. v čísle jedn. *já nesu*, v čísle množ. *my neseme*.

Osoba druhá jest, ke které se věta vyslovuje, nebo která je větou oslovena; na př. jedn. č. *ty neseš*, množ. č. *vy nesete*.

Osoba třetí jest, o které se větou něco vyslovuje; na př. jedn. *on nese*, *strom nese ovoce*, množ. *oni nesou*, *stromy nesou ovoce*.

427. Grammatická osoba rozeznává se při slovese určitém, při jeho podmětě a při zájmeně přivlastňovacím.

1. Při **slovese** určitém vyjadřuje se rozdílnost osoby tvary zvláštními téhož slovesa a tím rozdílnými, že utvořeny jsou rozdílnými příponami osobními (v. § 192 č. 2). Na př.:

osoba 1.	jedn. *nesu*, nesl *jsem*,	množ.	*neseme*, nesli *jsme* . . .,
„ 2.	„ *neseš*, nesl *jsi*,	„	*nesete*, nesli *jste* . . .,
„ 3.	„ *nese*, nesl *(jest)*,	„	*nesou*, nesli *(jsou)* . . .

2. **Jinde** ve větě vyjadřuje se rozdílnost osoby rozdílným druhem slov, totiž:

osoba 1. vyjadřuje se zájmenem *já* (č. jedn.), *my* (č. množ.);
osoba 2. vyjadřuje se zájmenem *ty* (č. jedn.), *vy* (č. množ.);
osoba 3. vyjadřuje se zájmeny jinými a jmény, na př. *on*, *ten*, *strom* atd.

Zájmena *já*, *ty*, množ. *my*, *vy*, slovou proto zájmeny osobními, a to *já*, množ. *my*, zájmenem osoby první, — a *ty*, množ. *vy*, zájmenem osoby druhé. Všecko ostatní, co je mimo osobu první a druhou, béře se za osobu třetí. Na př. ve větách: *strom* nese *ovoce*, *sytý* nevěří *hladovému* atp. jsou podměty *strom* a *sytý* a předměty *ovoce* a *hladovému* grammatické osoby třetí. Když tato jména nahrazujeme zájmeny, užíváme k tomu zájmena *on*, *ona*, *ono* (gen. *jeho* . . ., dat. *jemu* . . . atd.). Zájmeno toto je vlastně ukazovací (sr. § 451 č. 9); ale že ho užíváme pro grammatickou osobu třetí, pokládá se za zájmeno osobní, a to osoby třetí.

3. Na zájmenech osobních zakládají se **zájmena přivlastňovací** *můj*, *tvůj*, *náš*, *váš*, *její* a přivlastňovací genitivy *jeho*, *jejich* (v. § 446); a také v nich vyjadřuje se grammatická osoba rozdílná:

	v č. jedn.	v č. množ.
pro osobu 1. je výraz přivl.	*můj*, ...	*náš*,
„ „ 2. „ „ „	*tvůj*, ...	*váš*,
„ „ 3. „ „ „	*jeho* (mužsk. a stř.)	*jejich*.
	její (žensk.)	

428. **Shoda v osobě.**

V grammatické osobě mají se shodovati a shodují se:

1. **Určité sloveso** se svým podmětem. Na př.: *já nesu* (já‿nesu, podmět i určité sloveso v gramm. osobě první čísla jedn.), — *my neseme*, — *ty neseš*, — *oni nesou*, — *stromy nesou ovoce* (stromy‿nesou, podmět i sloveso v 3. os. množ.), — *já jsem nesl* (já‿jsem), — *vy jste nesli* (vy‿jste) atd.

Pravíme: „*já a ty jsme* přátelé...“, „*já a soused jsme* přátelé...“, „*my a soused jsme* přátelé...“, „*vy a soused jste* přátelé“ atp. To jest: když podměty jsou grammatické osoby různé, společné jejich sloveso je v osobě přednější.

2. V grammatické osobě shodují se **příslušní členové** věty s tím, k čemu se vztahují. Pravím tedy: „*ty* máš *mou* knihu“, poněvadž v myšlence, kterou vyjádřiti mám, jest podmět osoby druhé (*ty*) a předmět přivlastňuje se osobě první (*mou* knihu); atd.

Zvláštností slovanskou v této příčině je zájmeno zvratné *se* a *svůj*, na př. (*já*) *se* vracím, (*ty*) máš *svou* knihu atd.; v. § 448 a 450.

429. IV. Jméno podstatné.

Jména podstatná jsou názvy předmětův. Na př.: *strom*, *člověk*, *síla*, *duše*, *zelenost*.

Jmény podstatnými jsou se stanoviště syntaktického také výrazy zpodstatnělé, t. j. takové, které původem svým jsou výrazy druhu jiného, ale v jistých případech se berou v platnosti jmen podstatných. Na př.: *Pocestný* je unaven. — Pozdě *bycha* honiti. — Lidé tím *snadem* jsou k hřešení hotovější (t. j. říkajíce, že snad to ono není hřích, že snad to bude odpuštěno). — *Darmodej* umřel, *Kupsobě* nastal. — Srov. § 327.

430. Názvy předmětův některých jsou původem i tvarem svým jména přídavná, na př.: *hajný*, *komorná*, *zpropitné*, *Vysoký*, *Hluboká*, *Jablonné*; srov. § 160 č. 3 a § 435. Ale názvů takových jest nemnoho. Jestiť v jazyce českém (a vůbec ve slovanštině) snaha, aby názvy předmětův byly jména podstatná. Proto mívám velmi často jméno podstatné, kde v jazycích jiných bývá jméno přídavné. Případy toho způsobu jsou dvoje:

1. Čeština mívá ze jména přídavného utvořené podstatné, kde v jiných jazycích bývá jméno tvarem přídavné (ovšem s platností jména podstatného). Na př. čeština má jméno podst. *mudřec*, *mudrc*, utvořené ze jména příd. *moudrý*, kdežto v němčině je názvem téhož předmětu jméno přídavné *der Weise* (a rovněž tak v řečtině, latině, v jazycích románských a j.). Tvar *mudřec* vyvinul se ze snahy, aby názvem předmětu bylo jméno podstatné. Jiné toho způsobu tvary jsou na př. s koncovkou *-ec*: *slepec*, *bohatec* a j. (utvořené z přídavných jmen obecných); *opilec*, *umrlec*, *zajatec*, *zabitec*, *utopenec* a j. (utvořené z participií); s koncovkami jinými: *bídník*, *bídnice*, *zlostník*, *hanebník*..., *černoch*, *běloch*...,

dobrák, dobračka . . ., chytrák, bídák . . ., boháč . . ., zelenost, zeleň atd.

2. Čeština **přidává vhodné jméno podstatné** k přídavnému, kde jiné jazyky přestávají na jméně přídavném, vzatém v platnosti jména podstatného. Nejčastěji to bývá podst. jméno *věc*. Na př.: *Chudý člověk* (= něm. der Arme). — Alexander *nebývalou věc* zamyslil (= něco nebývalého). — Není to *veliká věc* milovati přátele, ale *veliká věc* je milovati nepřátele. — Zdá se to *malá věc*.

Rčení nesprávná: *jeden učený*, m. *učenec* atp.; — *poslednější* nepodobá se mi, m. *věc poslední, věc posledně zpomenutá*.

431. 1. Předměty jsou dílem **konkretní** (srostité), dílem **abstraktní** (odtažité). Podle toho rozeznáváme i jména podstatná

a) **konkretní** t. j. ta, která jsou názvy předmětův konkretních, na př.: *strom, člověk, Praha* atd., a

b) **abstraktní** t. j. ta, která jsou názvy předmětův abstraktních, na př.: *moc, ctnost, chudoba, útěcha, zdraví, zahynutí* atd.

Některá jména původně abstraktní berou se ve významu konkretním. Na př.: *stvoření* světa (abstr.), a člověk je křehké *stvoření* (konkr.); — *jmění, vězení, úroda*.

2. Podstatná jména **konkretní** rozeznávají se obecná a vlastní.

a) Jména **obecná** (nomina appellativa) jsou, jimiž každý jednotlivý předmět, každý jednotlivec svého druhu se nazývá; na př.: *nůž, střela, kniha, keř, dub, ryba, štika, dravec, krejčí, voják, křesťan* atd.

Ke jménům obecným patří také hromadná a látková.

Jména **hromadná** (collectiva) jsou tvaru jednotného a významu množného; na př.: *doubí, trní, dříví, listí, bratrstvo, rodina, čeleď* a j.

Jména **látková** (materialia) jsou vždy čísla jednotného a znamenají látku, jejíž každý díl i každý násobek týmže jménem se nazývá. Na př.: *železo, zlato, hlína, voda, vosk* atd. Když jména taková přece se vyskytují v čísle množném, mají význam jiný než látkový; na př. *železa* (= pouta), uherská *vína* (= rozličné druhy uherského vína).

b) Jména **vlastní** (nomina propria) jsou, jimiž jen jistý jednotlivý předmět, jistý jednotlivec se nazývá a rozumí. Na př.: *Koperník, Praha.*

Jména vlastní jsou většinou původu obecného (appellativního); vlastními stala se tím, že se význam jejich zúžil. Na př. stč. jméno podstatné *novák* znamenalo každého nováčka (= nováčka u víře, v živnosti, v povolání atp.), bylo tedy významu obecného; význam

obecný se však časem vytratil a slovo zachovalo se jen v užším významu jména vlastního, jako příjmení *Novák*.

Některá jména vlastní jsou ovšem hned od počátku svého k tomu ustanovena, aby byla jmény vlastními. Na př.: *Žižkov*, *Vítězslav*.

432. Jména vlastní znamenají dílem místo (= jména místní), dílem člověka.

a) Jména **místní** jsou jména osad, vesnic, měst a zemí, na př.: *Lhota*, *Lobkovice*, *Brozany*, *Rokycany*, *Olomouc*, *Polsko*, *Uhry*. To jsou jména místní ve smyslu užším. K nim druží se vlastní jm. hor, ostrovův a vod, na př.: *Říp*, *Kreta*, *Bajkal*, *Vltava*.

Jména místní (česká) ve smyslu užším jsou původu několikerého.

Některá jsou pomnožná a patří ke skloňovacím vzorům *Uhry*, *Brozany*, *Lobkovice*; vznikla tím, že jména obyvatelů v čísle množném vzala se za pojmenování zemí neb osad. V. § 108, 113 a 410 č. 3.

Jiná mají příčinu svou v některé ze svých nebo svého okolí vlastností. Na př.: *Březina*, *Bukovina*, *Borovnice*, *Olešnice*, *Vrbice*, *Skalice*, *Kamenice*, *Železnice*, *Dřevěnice*, *Kalná*, *Čistá*, *Horky*, *Chlumec*, *Paseka* (osada vzniklá na pasece t. j. na místě někdy porostlém lesem a pak posekaném), *Mýto* (též, srov. *mýtiti*), *Třeboň* (též, srov. *tříbiti* = čistiti), *Žďár* (osada na místě v lese vypáleném, místo *z-žár*, srov. § 48 č. 4), *Lhota* (= polehčení, výsada, srov. § 79 č. 1); *Vrchlabí*, *Mezihoří*, *Konecchlumí*, *Přeloučí*, *Podhradí* atp. (srov. § 124 č. 4 a § 418).

Jiná opět jsou vlastně přídavná jména přivlastňovací, utvořená ze jmen zakladatelův neb držitelův. Na př. *Benešov* (ze jména osoby mužské *Beneš*, hrad nazvaný po zakladateli nebo držiteli *Benešovi*, = hrad *Benešův*), *Pelhřimov* atd., srov. § 82 č. 5 a § 158 č. 4; *Libušín* (= hrad nazvaný po *Libuši*), *Hroznětín* (hrad nazvaný po zakladateli *Hrozňatovi*), *Miletín* (jm. mužské *Milata*) atp., v. § 78 č. 7 a § 158 č. 4; *Boleslav*, *Čáslav*, *Chrudim*, *Radim*, *Jaroměř*, *Olomouc* atp. (ze jmen mužských *Boleslav*, *Čáslav*, *Chrudim*, *Radim*, *Jaromír*, *Olomút* atd.), v. § 159 č. 4.

b) Jména vlastní, jež znamenají člověka, jsou národní, plemenná a osobní.

Jména **národní** jsou na př.: *Čech*, *Slovan*, *Němec*, *Bavor*, *Řek* atd. Jsou jmény vlastními, pokud znamenají národ jako celek naproti národům jiným.

Jména **plemenná** jsou na př. *Lučan*, *Doudleb* atp. Jsou jmény vlastními, pokud znamenají menší příbuzné celky naproti národním částem jiným. K nim druží se jména pokrajinná jako *Hanák*, *Šumavan* atp.

Jména tato, národní, plemenná i pokrajinná, berou se za vlastní také tenkráte, když znamenají jednotlivé příslušníky svého celku; na př.: *Moravan* Komenský, — *Slovan* Koperník, — *Italián* Dante atp.

Jména naše **osobní** jsou jména křestní a příjmení.

Jména **křestní** jsou dílem cizí, na př. *Jan*, *Josef*, *František*, *Jindřich*, *Hynek* (*Heinrich*), *Marie*, *Anna* atd., — dílem domácí, na př. *Václav*, *Vratislav*, *Jaroslav*, *Jaromír*, *Božena*, *Lidmila* a j.

Příjmení (česká) jsou původu několikerého.

Mnohá jsou utvořena ze jmen křestních, domácích i cizích. Na př. z křestního jména *Václav* je příjmení *Václavek*, *Václavík*, *Václavíček*, *Váňa*, *Vaněk*, *Vaněček*, *Vaníček*, *Vach*, *Vašek* . . .. z kř. jména *Petr* je příjmení *Petr*, *Petřík*, *Petrák*, *Petrů* (= Petrův), a *Pech*, *Pícha*, *Pešek*, *Peška*, *Píša*, *Pešík*, *Píšek*, *Pecháň*, *Pechánek* atp. (v. § 86 č. 1); z kř. jména *Jakub* je příjmení *Jakubec*, *Jakoubek*, *Kuba*, *Kouba*, *Koubek*, *Kubín*, *Kubík*, *Kubíček* . . .; atd.

Jiná jsou jména obecná, zúžením významu proměněná ve jména vlastní. Na př. *Krejčí*, *Pražák* atd.

Příjmení vznikala, když jméno křestní samo jako název osoby nepostačovalo. Tu přidávalo se ke jménu křestnímu jméno druhé, příjmení. To bylo voleno podle rozdílných okolností: podle otce (jméno otecké, nomen patronymicum, na př. Jetříšek *Buzovic*), podle zaměstnání (*Kovář*, *Písař* . . .), podle některé vlastnosti tělesné nebo duševní, skutečné nebo domnělé (*Bílý*, *Černý*, *Zubatý*, *Kudrnáč* . . ., *Láska*, *Svoboda*, *Pravda* . . .), podle rodiště a bydliště (*Pražák*, *Čelakovský* t. j. z Čelakovic pocházející, *Příbram*, *Podlipský* t. j. z domu pod lipou, *Zápotocký* t. j. z domu za potokem . . .; domy v městech měly štíty, na př. „u lva“, „u pštrosa“, a podle toho říkalo se i majetníkovi neb obyvateli) atd.; velmi často byly příjmením přezdívky, mnohdy dosti potupné. Příjmení s počátku nebyla stálá a dědičná. Na př. *Štítný* byl ten, kdo byl právě majetníkem statku řečeného *Štítné*, a když statek prodal, jmenoval se *Štítný* jeho nástupce; syn *Jana* příjmím *Kováře* mohl býti *Havel* příjmím *Písař*. Stálá a rodová t. j. v rodině dědičná stala se příjmení teprve v době pozdější.

433. V. Jméno přídavné.

1. Jméno přídavné vyslovuje vlastnost předmětu, vyjádřeného jménem podstatným (nebo jeho zástupcem), a to vlastnost ve smyslu nejširším. Na př.: *zelená* louka, — *pracovitý* člověk, — *sedmiletá* válka, — *nárožní* dům, — přítel *selský* (= přítel sedlákův), — výprava *římská* (= do Říma, proti Římu). —

2. Jméno přídavné je schopno vyjadřovati trojí rod grammatický. Na př. mužsk. *zelený* strom, — žensk. *zelená* louka, — střed. *zelené* pole.

Touž schopnost mají také participia, na př. *nesa*, *nesouc*; *nesoucí*, *-í*, *-í*; *znám*, *-a*, *-o*; *známý -á*, *-é*; *nes*, *nesši*; *nesl*, *-a*, *-o*; *padlý*, *-á*, *-é*; *nesen*, *-a*, *-o*; *nesený*, *-á*, *-é*; — zájmena rodová, na př. *ten*, *ta*, *to*; *jenž*, *jež*, *jež* a j.; — a některé číslovky, na př. *jeden*, *-dna*, *-o*; *třetí*, *desaterý* atd. Slova druhů těchto podobají se touto schopností jménům přídavným vlastním a bývají počítána ke jménům přídavným, když se mluví o těchto ve smyslu nejširším.

3. Ve skladbě promluviti jest při jméně přídavném A) o některých jménech přídavných zvláštních, B) o jméně přídavném v platnosti podstatného, C) o platnosti tvarů jeho jmenných a složených a D) o stupňování jeho srovnávacím.

434. *A. Některá přídavná jména zvláštní.*

1. V jazyku českém jsou některá přídavná jména zvláštní. Na př.: „zahrada *sousedova*“ místo něm. der Garten *des Nachbars*, — „výprava *římská*“ místo „výprava *do Říma*“ nebo „*proti Římu*“.

Přídavná jména tato vznikla ze snahy, aby přívlastek býval podle možnosti souřadný. Touto snahou přetvořují se přívlastky podřadné v souřadné, t. j. ve jména přídavná.

2. Přídavná jména tato jsou významu dílem přivlastňovacího, dílem jiného.

a) Přídavná jména významu přivlastňovacího (n. přídavná jm. přivlastňovací, adiectiva possessiva).

Jsou většinou s koncovkou *-ův*, *-ova*, *-ovo* (v. § 82 č. 5) a *-in*, *-ina*, *-ino* (§ 78 č. 7); na př.: *bratrův*, *-ova*, *-ovo*, *sestřin*, *-ina*, *-ino*.

Pravidlo o nich v jazyku nynějším jest: je-li majetníkem osoba a možno-li utvořiti z jejího jména jméno přídavné s koncovkou *-ův*, *-ova*, *-ovo* (když je to osoba mužská) nebo *-in*, *-ina*, *-ino* (když je to osoba ženská), přivlastňuje se jí majetek tímto jménem přivlastňovacím, a nikoli způsobem jiným, zejména ne přivlastňovacím genitivem. Říkáme tedy: *bratrův* dům, *bratrova* zahrada, *bratrovo* pole, *bratrovy* děti atp., a nikoli „dům *bratra*“ atd.

Říká se: zahrada *Novotného*, *Krejčího* atp., poněvadž ze jmen *Novotný*, *Krejčí* atp. v jazyku spisovném jmen přivlastňovacích není; avšak v nářečích obecných proniklo pravidlo i zde, potřebná jména přivlastňovací se utvořila a říká se: zahrada *Novotnova*, *Krejčova* atd.

Říkáme *a*) zahrada *králova*, zahrada *Václavova*, a naproti tomu *b*) zahrada *krále Václava*. To jest: když majetník je vyjádřen slovem jedním (*král*, nebo *Václav* atd.), přivlastňujeme jménem přídavným přivlastňovacím (*a*); je-li však majetník vyjádřen slovy dvěma (*král Václav*), přivlastňujeme genitivem (*b*).

V době starší obmezení tohoto nebylo, nýbrž mohlo se říci také: zahrada *krále Václavova*, nebo zahrada *králova Václava*, nebo zahrada *králova Václavova*. Do doby nové udržel se z toho jen archaismus: dům *kmotra Novákův*, práce *professora Vocelova* atp.

Jiný archaismus jest ve rčeních: bratr *páně Jindřichův*, sestra *páně Jindřichova* atp. Staročeské *páň*, *páně*, *páňe* bylo též jméno přídavné přivlastňovací (v. § 159 č. 5). Rčení „sestra *páně Jindřichova*“ bylo jako „sestra *pánova Jindřichova*“ a byl tu tedy týž způsob přivlastňování, jako ve rčení „zahrada *králova Václavova*“. Ale časem přestalo se *páň* náležitě skloňovati, výraz *páně* ustrnul pro všecky pády, čísla a rody, a tvarem přivlastňovacím jest nyní vlastně jen jméno druhé: nom. bratr *páně Jindřichův*, gen. bratra *páně Jindřichova*, instr. bratrem *páně Jindřichovým* atd.

b) Jiná zvláštní jména přídavná zastupují předmět, nebo příslovečné určení, nebo podřadný přívlastek jiný, nebo doplněk, které by k významu jména podstatného náležely. Na př.:

Ve rčení *bázeň boží* zastupuje přídavné jméno *boží* předmět k významu bázně (báti se Boha); — podobně ve rčeních: *strach židovský*, — *zlaté váhy* (vážiti zlato), — *chudé vysvědčení* (svědčiti o chudobě) atp.

Ve stč. bylo takových rčení mnoho; říkalo se na př. také: *rubání drevné* (rubati drva), — *tesání kamenné*, — *tesák kamenný* (= který tesal kámen), — *vinný sběrač*, — *zprávce koňský* atd.

Ve rčení *rána bičová* zastupuje přídavné jméno *bičová* příslovečné určení k významu rány (raniti koho *bičem*, = příslovečné určení nástroje); — podobně ve rčeních: *výprava římská* (= *do Říma*, přísl. urč. místa), *krajina podřipská*, *živá váha* (= při vážení za živa, přísl. urč. času, způsobu), *do nejdelší smrti* atp.

Ve rčení *stará léta*, = léta *starosti*, *staroby*, zastupuje přídavné jméno *starý* přívlastkový genitiv *starosti*, *staroby*; — podobně ve rčení *člověk svéhlavý*, = člověk *své hlavy*, atd.

Ve rčení *volba královská* zastupuje přídavné jméno *královská* doplněk k významu volby (zvoliti koho králem).

435. *B. Jméno přídavné v platnosti podstatného.*

1. V jazyku českém je snaha, aby názvy předmětův byly jména podstatná (v. § 430); ale vedle toho vyskytují se přece často také jména přídavná v platnosti podstatných.

2. Význačné toho příklady jsou:

Slabsko, *Hradecko*, *Rakousko* atp. (jm. krajin a zemí);

ráno, *jaro*, *parno*, *horko*, *sucho* atp.; *dobro* a *dobré* (= das Gute), *zlo* a *zlé* atp.;

hajný, *vrátný*, *mýtný*, *hlásný*, *ponocný* atp.;

vrchní, *důchodní* atp.;

komorná, *králová* atp.;

zpropitné, *mýtné*, *školné* atp. (poplatky a dávky; v době starší též *hrnečné*, *chomútné*, *pokrčemné* a mn. j.);

ve rčeních: to je *dobrá*, *možná*; přišel *s veselou*, *se smutnou*, *s nepořízenou*; vede pořád *stejnou*; má *dovolenou*; stavěti na *cizím*.

Vlastně patří sem také jména *Benešov*, *Hroznětín*, *Jaroměř* atp., t. j. jména místní utvořená z osobních; také to jsou jména přídavná (přivlastňovací, v. § 432), vzatá v platnosti jmen podstatných.

436. *C. Platnost tvarů jmenných a složených jména přídavného.*

Jména přídavná mají sklonění dvoje, jmenné a složené (v. § 157); na př.: *dobr* gen. *dobra* . . ., a *dobrý* gen. *dobrého* . . . . Mezi obojími pak tvary jest rozdíl také syntaktický; užívá se tu těch, tu oněch, a pro skladbu jest otázka, kdy kterých se užívá a má užívati, jaká je jejich platnost syntaktická.

437. Tvaru jmenného bývají dílem přídavná jména přivlastňovací, dílem také jiná.

1. Přídavných jmen přivlastňovacích (*-ův*, *-in*) užívá se v tvaru jmenném vždycky, kde sklonění jejich (podané v § 158 č. 4) tvary takové vůbec má, t. j. všude v čísle jedn., kromě instr. mužsk. a střed., a v nom., vok., akk. čísla množného. Tedy na př. *bratrův* dům, gen. *bratrova* domu . . . a nikoli bratr*ový* dům, bratr*ového* domu atd.; *sestřina* zahrada, gen. *sestřiny* zahrady . . ., a nikoli sestř*iná* zahrada, sestř*iné* zahrady atd.

2. Přídavných jmen jiných (kromě přivlastňovacích *-ův*, *-in*) užívá se v tvaru jmenném jenom měrou obmezenou a ustanovenou zvykem dílem dávným, dílem novočeským.

Zejména bývá tu tvaru jmenného:

a) přídavné jméno rodu středního, když je v platnosti jména podstatného nebo ve výraze příslovečném; na př. nom. a akk.: bylo veliké *sucho*, *mokro*, *horko*, *teplo*, *chladno*, *studeno*; je krásné *ráno*; veřejné *blaho*, *dobro*, *zlo*; na *pravo*, *levo*; blud vyšel na *jevo*; mluviti na *prázdno*, na *licho*, stříleti na *slepo*, ztratiti se na *dobro*; obarviti něco na *zeleno*, na *modro*; koupiti *draho*, *lacino*; trvati *dlouho*; — *více*, *méně*, *výše* atd.; — genit.: padnouti s *vysoka*; zbavili tu zemi každého *dobra*; za *tepla*, za *sucha*; velikého *horka*, krásného *rána*; z-*nova*, z-*čerstva*, z-*darma*, z-*volna*, z-*lehka*, z-*prudka*; z *čista jasna*; z-*cela*; do-*cela*; do-*jista*, do-za-*jista*; bez-*mála*, ode-*dávna*, od *malička*; — z-*vláště*; — dat.: k *stáru*, po *levu*, po-*nenáhlu*, po *česku*; — lok.: v tom *mokru*, *suchu*, *studenu*; blud jest na *jevě*; v-*nově*; na *krátce*, na-*mnoze*, na-*mále*; *lze*, *nelze*; *dobře*, *zle*, *velice*; — instrum.: osení utrpělo *suchem*, *mokrem*, *parnem*, *studenem*; *mnohem*, *málem*: — množ. veliká *horka*, *studena*; atd. — V. § 158 č. 5 a 6 a § 159 č. 6.

b) Dále mívá přídavné jméno tvar jmenný, když jest doplňkem. Na př.:

otec je *zdráv*, — matka je *zdráva*, — dítě je *zdrávo*, — bratří jsou *zdrávi* atd.; — jsem *chud*, jsem *bohat*, jsem *živ*, *vesel*, *rád* atd.;

býti *živu*, býti *spasenu* atp.;

číníš se *chud*, činíš mne *chuda* (akk.), nečiň mne *chuda* (gen.) atp.;

dej se *vinen*, dám se za *vinna* atp.;

narodil jsem se *slep* atp.;

zdám se *chud*, *bohat*, zdáme se *chudi*, *bohati* atp.;

ukáži se *spravedliv*, ukážeme se toho *hodni* atp.;

dům stojí *prázden*, ležím *polomrtev*, vstanu *zdráv* atp.;

jdu *bos*, děti chodí *bosy* atp.:

nalezen jsem *zdráv*, dítě nalezeno je *zdrávo*, — naleznu vás *zdrávy* atp.;

vidíš mne *nemocna* (akk. mužsk.), uzříš matku *nemocnu* atp.;

cítím se *nemocen*, *sláb*, *zdráv*, *silen*, *povinen*, *nevinen*, — žena cítí se *nemocna*, *slába*, *zdráva*, *silna*, *povinna*, *nevinna*; — cítíme se *nemocni*, *slábi*, *zdrávi*, *silni*, *povinni*, *nevinni* atp.;

pracuji *rád*, chodím *vesel* atp.

Způsob tento byl v jazyku starém velice rozšířen (ve vazbách dvojího nominativu, dvojího akkusativu, dvojího genitivu, viz § 470 č. 2, § 473 a § 479), ale během času víc a více zaniká. V stč. pravilo se na př.: an jest *divok*, příklad jest *mál*, jsa *dlúh*, *čerstv*, *mrtv*, člověk jest *brzek*, jazyk je *hladek*, *horek*, svět je *hořek*, život je

krátek, mák jest *měkek*, chléb je *sladek*, člověk jest *truchel*, *mdel* n. *medl*, *rychel*, měsiec je *světel*, kdo je *zel*, jsa *kypr*, *dobr*, budu *příkr*, býval *štědr*, jsi-li *múdr*, an jest *pěken*, člověk je *dvoren*, svět jest *kratochvílen*, jsem *opatren* n. *opateren*, chtě býti *škoden*, kdo bude *túžeben*, jsem *léň*, bývaj *rúč*, Kristus jest *příchoz* atd., — kdežto v češtině nové za to pravíme: an jest *divoký*, příklad jest *malý*, jsa *dlouhý*, *čerstvý*, *mrtvý*, *brzký*, *hladký* atd., t. j. bývalé tvary jmenné vyšly namnoze z užívání.

Co se jich zachovalo a co v jazyku spisovném zachovávati dlužno, učí usus (obyčej, způsob) dobrých spisovatelův. Toho se sluší držeti. Co jest přes tu míru, nejsou archaismy, nýbrž rčení strojená, kterých do jazyka spisovného uváděti nesluší. Nikdo nepíše, že strom jest *velik* nebo pole *veliko*, pročež nemá se také psáti, že zahrada je *velika* nebo stromy jsou *veliky* atp. *).

c) Přídavné jméno bývalo tvaru jmenného někdy také, když bylo přívlastkem. Toho zachovaly se zbytky ve rčeních: na *bíle* dni, Hora *Kutna*, č. množ. Hory *Kutny* gen. Hor *Kuten* atd. (v. § 158 č. 5).

3. V případech ostatních je pravidlem jméno přídavné tvaru složeného.

Poznam. O platnosti tvaru jmenného a složeného při participiích a číslovkách v. § 537, § 464 č. 3 a 4 a § 465 č. 2.

438. *D. Srovnávací stupňování jmen přídavných.*

1. Význam jmen přídavných stupňuje se:

a) stupňováním naprostým, na př. *bohatý* — *značně bohatý* — *velmi bohatý* — *náramně bohatý* . . .; a

b) stupňováním poměrným neb srovnávacím (komparací) na př. *bohatý* — *bohatší* — *nejbohatší.*

O stupňování naprostém v. § 552.

Stupňování srovnávacího jsou schopna jenom jména přídavná [a příslovce, pokud pocházejí ze jmen přídavných]. Na př.:

bohatý — *bohatší* (stč. *bohatější*) — *nejbohatší* (stč. *najbohatější*)
[*bohatě* — *bohatěji* (stč. *bohatějie*) — *nejbohatěji* (stč. *najbohatějie*)].

2. Mnohá přídavná jména, která vyslovují význam již prostě stupňovaný, nemohou míti také stupňování srovnávacího. Na př.: *přenáramný*, *stařičký*, *malinký* atp., nemohu říci: *přenáramnější*, *stařičtější* atd.

3. Přídavná jména záporná mají stupňování srovnávací obyčejné,

---

*) Některé jiné příklady tohoto chybného psaní jsou: tráva je zelen*a*; kavka je čern*a*, kavky jsou čern*y*, havrani jsou čern*i*; obec je uvědoměl*a* a pokročil*a*; děti jsou rozpustil*y*; atd.

když jsou významu opakokladného (v. § 549). Na př.: *nevěrný* (= zrádný, význam opakokladný) — *nevěrnější*, *nejnevěrnější*.

Když však nejsou významu opakokladného, mají stupňování srovnávací opsané (perifrastické, v. § 552). Na př.: *neveliký* — *méně veliký* — *nejméně veliký*.

4. Při stupňování srovnávacím rozeznávají se tři stupně:
positiv (stupeň základní), na př. *bohatý*;
komparativ (stupeň vyšší), na př. *bohatší*; a
superlativ (stupeň nejvyšší), na př. *nejbohatší*.

439. *Komparativ.*

Komparativem se vyslovuje, že vlastnost, kterou jméno přídavné znamená, jest u větší míře při *A*, než při *B*. Na př.: *A* je *bohatší než B*, — *stařec je moudřejší než jinoch*, — dům sousedův je *mnohem* větší než náš, jest *o polovici* větší než náš.

Ve skladbě jde o výklad: *jak* se vyjadřuje předmět *B*, nad nějž *A* vyniká, — a jak se vyjadřuje míra, o kolik vyniká *A* nad *B*.

440. 1. **Předmět** *B*, nad nějž ve rčení komparativním předmět *A* vyniká, vyjadřuje se:

a) Genitivem (gen. odluky, v. § 478 č. 15); na př.: stařec jest moudřejší *jinocha*, — dům sousedův jest větší *našeho* atp.

b) Pádem předložkovým; na př.: los je větší *od koně* (slc.); soused je bohatší *nad nás*, člověk je dražší *nad zlato*, slova sladší *nad med*; — více *přes ten počet* jich tam nebylo; — a j.

c) Spojkou *než*, *nežli* (vzniklou ze záporného příslovce *ne*); na př.: soused je bohatší *než my*, — lhář je horší *nežli zloděj*.

d) Spojkou *jako* (zřídka a odchylkou); na př.: soused je bohatší *jak my* (ob.), — jsem lepší *jak ty*.

2. **Míra**, o kolik *A* nad *B* vyniká, vyjadřuje se:

a) Instrumentálem; na př.: dům sousedův je *mnohem* (= o mnoho) větší než náš, *málem* (= o málo); — *čím* jsme hrdosti prázdnější, *tím* jsme lásky plnější.

b) Akkusativem s předložkou *o* (podle němčiny); na př.: dům sousedův jest *o polovici* větší než náš, věž je *o deset metrů* vyšší než kostel.

c) Výrazem příslovečným; na př.: jsem *málo* větší, — jiný je *mnoho* lepší, — věž je *dvakrát* vyšší než kostel (zřídka a odchylkou m. dvakrát tak vysoká).

441. *Superlativ.*

1. Superlativem se vyslovuje, že ve vlastnosti, kterou jméno přídavné znamená, předmět *A* vyniká nade všecky s ním srovnávané předměty *B*, *C*, *D* .... Na př.: náš soused je ze všech zdejších měšťanů *nejbohatší*.

2. Předměty *B*, *C*, *D* . . ., nad něž nade všecky *A* vyniká, vyjadřují se:

a) Genitivem (v. § 478 č. 15). Na př.: *A* je nejbohatší *všech* (stč.).

b) Pádem předložkovým. Na př.: nejbohatší *ze všech*; největší *ze všech mých bolestí* bolest; — nejbohatší *mezi všemi*; vévoda nejlepší *mezi pohany*; — nejbohatší *nade všecky*; muž *nade všecky jiné* nejmoudřejší; — a j.

3. Míra, o kolik *A* nad *B*, *C*, *D* ... vyniká, udává se při superlativu zřídka. Na př.: Kristus je *bez počtu* nade všecky svaté nejsvětější (stč., míra vyjádřena výrazem příslovečným). — *Daleko* největší (z lat.).

442. VI. Zájmeno (náměstka).

1. Zájmena jsou slova sklonná, která svým významem se táhnou ku předmětům, nazvaným a vyjádřeným jmény podstatnými (nebo jejich zástupci). Na př. podstatné jméno *strom* jest název předmětu, kdežto zájmena *ten*, *který* atd. názvy nejsou, ale ku předmětům názvy majícím ukazují a se vztahují.

2. Zájmena *já*, *ty*, množ. *my*, *vy*, zvratné *se* a tázací (vztažné) *kdo*, *co* jsou bezrodá, t. j. nevyjadřují rodu grammatického. Naproti tomu zájmena ostatní jsou rodová a liší rod mužský, ženský a střední; na př. *ten*, *ta*, *to*, — *můj*, *má*, *mé* atd. Srov. § 420.

3. Zájmena *ten*, *kdo*, *který* a j. dávají svým významem a svým vztahem poznávati předmět jistý, určitý, — jsou to tedy zájmena určitá. Naproti nim jsou zájmena neurčitá, t. j. taková, která významem a vztahem svým nedávají poznati předmětu určitého, na př. *někdo*, *kdokoliv*, *ledakterý*.

443. *A. Zájmena určitá.*

Jsou:

1. zájmeno osobní (pronomen personale): *já*, *ty* a zvratné *se*; *on*;

2. zájm. přivlastňovací (pr. possessivum): *můj, tvůj; náš, váš*; zvratné *svůj; její; čí*;
3. zájm. ukazovací (pr. demonstrativum): *ten, onen* a j.;
4. zájm. tázací (pr. interrogativum): *kdo? co? čí?* a j.;
5. zájm. vztažné (pr. relativum): *který, jenž* a j.

444. **1. Zájmena osobní.**

1. Zájmena osobní jsou: *a*) pro osobu první jedn. *já*, množ. *my*; — *b*) pro osobu druhou jedn. *ty*, množ. *vy*; — *c*) pro osobu třetí nom. jedn. *on, ona, ono*, množ. *oni, ony, ona*; — a *d*) zájmeno osobní zvratné *se*. — Srov. § 427 č. 2.

2. Místo jednotného *já, ty* bývá množné *My, my, Vy*; o tom viz § 416.

Místo zájmen osoby druhé a třetí bývá v řeči uctivé některé čestné nebo titulové jméno podstatné, obyčejně s příslušným slovem přivlastňovacím. Na př.: místo *ty* je *Tvá Láska, Tvá Milost, Vašnost, Vaše Láska, Vaše Milost, Vaše Jasnost* . . . ; — místo *vy* je *Vaše Lásky, Vaše Milosti* . . .; — místo *on, ona* je *Jeho Láska, Její Láska, Jeho Milost* . . ., *Jeho Jasnost* . . .; místo *oni, ony* je *Jejich Lásky, Jejich Milosti* atd.

3. Zájmeno osoby třetí *on* . . ., gen. *jeho* . . ., je vlastně zájmeno ukazovací (v. § 166 a § 451 č. 9).

4. Zájmeno osobní, když se rozumí ze slovesa určitého, obyčejně se neklade; na př.: „Chci zítra odjeti, povězte bratrovi, aby jel se mnou" (nikoli: *já* chci . . ., povězte *vy* . . ., aby *on* jel . . .). Když však osoba důrazně má býti vytčena, tedy zájmeno její se klade; na př.: „*Já* chci odjeti, ale *vy* mne zdržujete".

5. O osobním zájmeně zvratném *se* atd. viz také § 448 sl.

445. Některé tvary zájmen osobních jsou dvojité. Zejména jest: jedn. dat. silnější *mně, tobě, sobě* a slabší *mi, ti, si*; jedn. akk. silnější *mne, tebe, sebe* a slabší *mě, tě, se*; silnější *jeho, jemu, jej, jejich* a slabší *ho, mu, -ň, jich*. Srov. § 163 a 166.

Rozdílné tvary tyto mají také rozdílnou platnost syntaktickou. Zejména

a) Tvarů silnějších užívá se též pod důrazem, tvarů slabších jen kromě důrazu. Na př.: lidé děkují *mně* (*tobě, jemu*), a bez důrazu: lidé *mi* (*ti, mu*) děkují; — volám *tebe*, a volám *tě*; — chválím *sebe*, hovím *sobě*, a chválím *se*, hovím *si*; — spoléhám na *něho*, a spoléhám na-*ň*.

Proto také po předložkách tvary silnější dílem ode dávna jsou, dílem víc a více se rozmáhají. Na př.: do-*něho*, nikoli do-*ho*; — k-*tobě* nikoli k-*ti*; pamatuj na-*sebe* (stč. na-*sě*).

b) Při tvarech genitivních silnějších *jeho*, *jejich* a slabších *ho*, *jich* proniká také ta snaha, aby se genitiv přivlastňovací vyjadřoval tvarem silnějším. Na př.: dům *jeho* (nikoli: dům *ho*); — zahrada *jejich* (jen v jazyku spisovném udržel se také způsob archaistický a možno říci též: zahrada *jich*).

Takovým tvarem silnějším byl také stč. genitiv *jejie* (= nč. *její*), proti slabšímu *jie* (= nč. *jí*). Že pak býval významu zpravidla přivlastňovacího, bral se i za přivlastňovací jméno a skloňoval se, a tím obojím přetvořil se v přivlastňovací zájmeno. Říkalo se tedy dříve: *jejie* bratr, gen. ot *jejie* bratra, dat. řekl jsem *jejie* bratrovi . . . a potom jest: *její* bratr, její*ho* bratra, její*mu* bratrovi atd. Srov. § 166.

Stejná změna děje se také v dial.: *jejich* dům, gen. jejich*ho* domu, dat. jejich*mu* domu; ale jazyk spisovný zachovává neskloněné *jejich*.

446. 2. Zájmena přivlastňovací.

1. Zájmena přivlastňovací jsou: *a*) Pro grammatickou osobu první ***můj*** a ***náš***; zájmenem *můj* přivlastňuje se osobě první jednotné, zájmenem ***náš*** osobě první množné. — *b*) Pro osobu druhou ***tvůj*** (jedn.) a ***váš*** (množ.). — *c*) Pro osobu třetí jest jen zájmeno ***její***, jímž se přivlastňuje osobě třetí jednotné rodu ženského, a ***čí***, jež jest významu spolu tázacího. —

Kromě toho jest *d*) zájmeno přivlastňovací zvratné ***svůj***.

2. Zájmeno přivlastňovací má se k osobnímu tak, jako jméno přídavné přivlastňovací ku příslušnému podstatnému. Na př.:

Je-li majetník ***bratr***, je dům ***bratrův***, zahrada ***bratrova*** . . ., nebo je-li majetnice *sestra*, je dům *sestřin*, zahrada *sestřina* . . .;

a rovněž tak:

jsem-li majetník *já*, je dům *můj*, zahrada *má* . . .;
jsme-li majetníci *my*, „ „ *náš*, „ *naše* . . .;
jsi-li majetník *ty*, „ „ *tvůj*, „ *tvá* . . .;
jste-li majetníci *vy*, „ „ *váš*, „ *vaše* . . .;
je-li majetnice *ona*, „ „ *její* „ *její* . . . .

3. Kde se přivlastňovacího zájmena nedostává, tu přivlastňuje se příslušným genitivem (t. zv. genitivem přivlastňovacím).

Ten případ máme v osobě 3. jednotné rodu mužsk. a střed. a 3. množné rodů všech; tedy:

když jest majetník *on* n. *ono*, je dům *jeho*, zahrada *jeho* . . . ; když jsou majetníci *oni*, *ony*, *ona*, je dům *jejich*, zahrada *jejich* . . ., atd.

Původně nedostávalo se zájmena přivlastňovacího také třetí osobě jednotné rodu ženského, — tedy třetí osobě v ů b e c a v e s k r z e. Přivlastňovací *její*, které přivlastňuje osobě třetí jednotné rodu ženského, jest jiného druhu a jiného původu, než *můj*, *tvůj* a *náš*, *váš*: tato jsou přivlastňovací zájmena od pradávna, *její* pak bylo původně přivlastňovacím genitivem a stalo se přivlastňovacím zájmenem teprve později, když přijalo skloněnі. V. § 445.

4. Pravíme: přání *nás všech* a p. Způsobem starším říkalo se také: přání *naše všech*.

5. Zájmeno přivlastňovací někdy zastupuje předmět, nebo příslovečné určení, které by k významu jména podstatného náležely. Na př.: *naše* spasení (spasiti nás), — přispěj ku pomoci *naší* (pomoci nám), — *tvoji* přátelé (kteří přejí tobě), — ach, světe, jak je *tvůj* příbytek trudný! (přebývati *v-tobě*, t. *ve-světě*) — *své* poznání (stč., poznati se) *svá* libost (stč., líbiti se = milovati sebe, něm. Selbstliebe, Eigenliebe), odtud *svélibost*, a podle toho nově utvořeno: *svépomoc*, *svéprávnost*.

6. Zájmeno přivlastňovací bývá v platnosti jména podstatného. Na př.: Když to uzří *tvoji* (= něm. die Deinigen). Co cizí (nepřátelé) nepobrali, to vše po nich *svoji* vzali. — Co dělají *vaši*? —

7. Zájmeno *můj* bývá při vokativě v řeči vroucí, bez významu přivlastňovacího. Na př.: *můj* milý pane! — ty *můj* Kriste! — ty *mé* umučení! —

447. Zájmena zvratná.

Zájmena osobní a přivlastňovací mají zvláštní své tvary z v r a t n é (reflexivní), osobní *se*, *sebe* atd., a přivlastňovací *svůj*.

O těch vyloženo něco v §§ předešlých, něco v následujících.

448. Z v r a t n é o s o b n í *se*.

1. Tvary jeho viz v § 163. Jsou jen čísla jednotného, ale platí také pro množné.

2. Zájmenem tímto vyjadřuje se předmět, který je spolu podmětem děje. Na př.: chválím se, (já chválím se, t. j. slovem *se* vyjadřuje se táž osoba, která je podmětem věty „*já* chválím“), —

člověk pracuje pro *sebe* (= člověk pracuje pro sebe), — klamání *sebe* (= člověk klamá sebe, když někdo klamá sebe . . .).

3. Ve větě „vidím vás *vedle sebe* státi“ může býti smysl dvojí: *a*) vidím vás a vy stojíte *vedle sebe*, anebo *b*) vidím vás a vy stojíte *vedle mne*. Dvojsmyslnost podobná a nezřetelnost bývá při zvratném *se* vždy, když ve větě jsou staženy děje dva s podměty různými (anebo i dějův více, — v příkladě našem dva: 1. *já* vidím a 2. *vy* stojíte) a zvratné *se* tedy vztahovati se může ku podmětu tomu neb onomu. Chceme-li se nezřetelnosti vyhnouti, volíme buď zájmeno zřetelné, třeba že od pravidla odchylné, a pravíme na př.: vidím vás vedle *mne* státi, — anebo volíme obrat jiný a pravíme na př.: vidím, kterak stojíte vedle *sebe* (*a*), nebo vedle *mne* (*b*).

4. Zvratné *se* bývá vynecháno:

a) když sloveso jeho se opakuje; na př.: koulelo *se*, koulelo; — směj *se*, směj! — mluvte *si*, mluvte!

b) z podstatného jména slovesného, jež je utvořeno ze slovesa zvratného; na př.: *modlení* (od modliti *se*), — *smání* (smáti *se*), — *rouhání*, — *narození* páně (narodil *se*), — *zjevení* páně (zjevil *se*) atp.; jen když pro zřetelnost toho třeba, zůstává *se*, na př. když chceme rozlišiti *trápení* (jakožto trápení někoho) a *trápení se*;

c) také některá jména přídavná, utvořená z participií sloves zvratných, bývají bez *se*; na př.: věc *událá* (udáti *se*), — radovati se s *radujícími*;

d) ve rčeních jako „*učím se modliti*“, „*bojím se přibližiti*“, „král *jal se toulati* po lesích“ atp., t. j. když k určitému slovesu zvratnému patří infinitiv opět zvratný a když by tedy mělo býti *se* dvakráte (učím *se* modliti *se* . . .), klade se jen jednou.

5. Zvratné *se* bývá ve výrazích vespolnosti. Na př.: šeptati *sobě* něco t. j. jeden druhému, jedni druhým; — jsme *sobě* bratří t. j. vespolek; — hádali se *mezi sebou*; — žáci jdou *za sebou* t. j. jeden za druhým; — píšeme řádky *pod sebe* t. j. řádek pod řádkem.

6. Ze zvratného *si* (dat.) vyvinulo se příklonné *si*, *s'*: kdo-*si*, co-*si*, jaký-*si*, kdy-*si* . . . , kdo-*s* atd.

449. ***Některá rčení*** zvláštní se zvratným *se*:

Dativ *si*, *sobě*, bývá ve rčeních: naříká *si*, stýská *sobě* atp.; v. § 485 č. 14.

s sebou. Užito je správně ve rčeních: vezmi mě *s sebou*, vezměte nás *s sebou* atp.; nesprávně: půjdu *s sebou* (m. s tebou, s vámi) atp.

za se jest = za sebe, *před se* = před sebe. Na př.: dětátko ohlédlo se *za se* (stč., = nazpátek), — šli jsme *před se* (stč., = ku předu). — Z toho pak vyvinula se příslovce *zase* (= opět) a *přece* (m. před*se*, psáno též pře*d*ce, = něm. doch). —

o sobě, pro sebe. Znamená osamocenost, samostatnost. Na př.: dům stojí *o sobě*, — jsem *pro sebe.* —

při sobě, bez sebe, k sobě. Na př.: nemocný je *při sobě* (= při paměti, při smyslech), — je *bez sebe* (= bez paměti, beze smyslův), — přišel *k sobě* (= k paměti, ke smyslům); srov. jsem *při* penězích, jsem *bez* peněz a přišel jsem *k* penězům atp. —

sám sebou, sám od sebe viz § 451 č. 8, *d.*

450. Zvratné přivlastňovací *svůj.*

1. Zájmenem tímto přivlastňuje se tomu, kdo je spolu podmětem děje. Na př. [já] mám *svůj* rozum (= já mám svůj rozum, t. j. slovem *svůj* přivlastňuje se rozum téže osobě, která je podmětem věty „*já* mám“), — král poslal *své* posly (král poslal své posly) atd.

Odchylkou bývá místo *svůj* zájmeno přivlastňovací jiné, často zvláště v jazyku starém vlivem latiny.

2. Ve větě „slyším tě zpívati *svou* oblíbenou píseň“ může býti smysl dvojí: *a*) slyším tě zpívati píseň, která je *má* oblíbená, a *b*) slyším tě zpívati píseň, která je *tvá* oblíbená. Podobná dvojsmyslnost a nezřetelnost bývá při zájmeně *svůj* vždy, když jsou ve větě staženy děje dva nebo i více s podměty různými (v našem příkladě děje 1. *já* slyším a 2. *ty* zpíváš). V případech takových ustupujeme podle potřeby od pravidelného *svůj* a klademe přivlastňovací zájmeno jiné, zřetelné, anebo volíme obrat vůbec jiný. V příkladě uvedeném řekneme tedy buď *a*) *mou* nebo *b*) *tvou* píseň, anebo řekneme: slyším tě zpívati píseň, která je *a*) *má* — nebo *b*) *tvá* — oblíbená.

3. Zájm. *svůj* znamená také tolik co *vlastní* = ne cizí (něm. eigen), pak též = *příslušný, náležitý.* Na př.: Mezi své přišel a *svoji* ho nepřijali. — *Svoji* se psi hryzte a cizí nepřistupujte. — Datlovi *svůj* nos nepřekáží. — Dával jim pokrm *svým časem.* — Židé komonstvo na *svých místech* způsobili. —

Sem patří také rčení: *svá* vůle, *svá* hlava; má *svou vůli, svou hlavu*, je *své vůle, své hlavy*; odtud: *svévolný, svéhlavý.* —

4. Zájm. *svůj* mívá význam vespolně přivlastňovací (srov. § 448 č. 5). Na př.: Pilát a Herodes byli *svoji* nepřátelé (srov. nepřáli *si*, t. j. navzájem). — Jsou *svoji* (ženich a nevěsta, po oddání). —

5. Záporné *nesvůj* má význam opakokladný (= cizí); srov. § 549 č. 4.

451. **3. Zájmena ukazovací.**

1. Zájmena ukazovací jsou: **ten**, **onen**; **sen** (stč.); **sám**.

2. Zájm. **ten** má význam ukazovací vůbec; sesílené *ten-to*, *ten-hle* ukazuje na předmět přítomný, *onen* na vzdálenější a proti jinému jsoucí. Na př.: *Ten* člověk. — *Tento* svět a *onen* svět. — Palacký i Šafařík, *tento* Slovák, *onen* Moravan, psali spisovným jazykem českým.

3. Staročeské zájm. **sen** (z býv. sь-nъ, jako *ten* z tъ-nъ, v. § 165) vyhynulo. Jenom zbytky se ho zachovaly v příslovcích *dnes* (z býv. akkusativu dьnь-*sь* = den-tento) a *letos* (z býv. léto-*se* = léto-toto v. § 304 č. 2, *a*) a v dial. po-*sou*-dobu.

Ukazovalo na předmět přítomný, na př. *sen* svět = tento svět.

Poměr prostorový mezi *sen* : *ten* : *onen* býval týž, jak se dosud zachoval v příslovcích odtud odvozených *sem* : *tam* : *onam*.

Když *sen* zaniklo, vstoupilo *ten-to* na jeho místo.

4. Zájm. **ten**, a zvláště střední *to*, vyskytuje se často s významem vytýkavým. Na př.:

a) i *toho* života zdáli se nehodni; — vypleněni jsou, ano i *ty* jejich peleše zkaženy; — tu všecko všechněm společné, i *ta* duše; —

b) radost, hezká *to* květina; — žalost, hořký *to* kořínek; — kdo *to* tu byl? — *to* bych se podíval! — poslechni, a *to* bez reptání.

5. Zájmeno sesílené **týž** a **tentýž** (v. § 172 č. 2) vyslovuje identitu (jednostejnost, totožnost). Na př.: *týž* jest Bůh, jako býval; — muka v očistci jsou *táž* jako v pekle; — na *tentýž* způsob; — na *tomtéž* místě; — Bůh nemstí dvakrát *tohotéhož*.

Ve stč. bylo podobného významu také *ten-že*.

Pravíme: „byl jeden král, *ten* měl dva syny“ atp.; — chybně; „*týž* měl dva syny“ atd.

6. Zájm. **onen**, **ona**, **ono**, (v. § 165 a 166).

V jedn. mužsk. *onen* je přívěsek sesilovací (onъ-*nъ*) jako v *ten* a j. V době staré bylo také jen **on** (bez přívěsku). Časem však ustálil se rozdíl, že *on* je v platnosti zájmena osoby třetí, a naproti tomu *onen* je významu ukazovacího.

Ukazovací *onen* sesilovalo se krom toho také slabikou *-no*; na př.: onen*no* člověk, onoho*no* člověka . . ., ona*no* země atp. (způsob stč.).

7. Zájmenem *on* předjímá se někdy podmět věty. Na př.: *oni* Poláci volili jsou sobě kníže (= Poláci volili); — *ona* nebožka matka říkávala. (Oblíbeno v řeči lidové.)

8. Zájmeno *sám* není touž měrou ukazovací, jako *ten* a *onen*, nýbrž kloní se svým významem namnoze ke jménům přídavným. Význam jest několikerý.

a) Spojeno s jinými zájmeny a jmény vytýká a vynáší jejich význam. Na př.: ty *sám* jsi to řekl (proti: *ty* jsi to řekl); — moudrost jest dar *samého* Boha.

V tom případě mívá i význam stupňovací; na př. *na kraji* — stupňováno: na *samém* kraji atp. (v. § 552 č. 4, o).

b) Znamená tolik, co *samoten*, *jeden*. Na př.: jsem *sám* doma; — jemu *samému* sloužiti. Odtud: *samo*vládce, *samo*bydlný (stč., = solitarius).

c) Znamená = *pouhý*. Na př.: chléb ze *samého* žita, — nádobí bylo *samé* stříbro, — stromy byly *samý* květ, — bylo všecko kolem *samá* voda (o povodni). Odtud: *samo*žitný chléb.

d) Jsouc doplňkem mívá význam spontannosti, t. j. znamenává, že děj se děje z vlastní síly (vlastní vůle atd.) podmětu. Tu bývá při něm často také zvratné *se*. Na př.: býlí *samo* roste, — rána se *sama* zahojila, — sv. Augustin *sám od sebe* knihám rozuměl, — nic nemůžeme *sami sebou*. — Odtud: *samo*uk, *samo*tok (= víno, jež z hroznu samo vytéká), *samo*stříl (= nástroj tak nalíčený, že sám vystřelí), *samo*vrah.

9. Bylo také ukazovací zájméno *jь*, *ja*, *je* = ten, ta, to. Připojovalo se ke jménům přídavným a vytýkalo jejich platnost. Na př. říkalo se „*dobra* voda“, „*dobro* slovo“ atd., a znamenalo to asi to, co nč. „*nějaká dobrá* voda“, „*nějaké dobré* slovo“; vedle toho pak říkalo se též „dobra-*ja* voda“, „dobro-*je* slovo“ s významem = „*ta* dobrá voda, *to* dobré slovo“. Časem stáhlo se *dobra-ja* v *dobrá*, *dobro-je* v *dobré* atd., a tím způsobem vznikla tak zvaná jména přídavná určitá (*dobrý*, *-á*, *-é*, *pěší*, *-í*, *-í*, proti neurč. *dobr*, *-a*, *-o*, *pěš*, *-e*, *-e*; srov. § 101).

452. 4 Zájmena tázací.

1. Zájmena tázací jsou *kdo? co? který? čí?*

2. Zájmenem *kdo?* tážeme se na osobu, zájmenem *co?* na předmět neosobní, — a to v otázce samostatné i závislé.

Na př.: *Kdo* to řekl? — *Co* se stalo? — Pověz mi, *kdo* to řekl ... — Pověz mi, *co* se stalo ... —

Tázací *co* béře se také místo *kolik*. Na př.: aby věděl, *co* mám lidí.

Pravíme na př.: *co* (= kolik) bylo dní, tolikrát pršelo. Z toho vyvinulo se rčení: pršelo *co den*, *den co den*, *rok co rok*.

3. Říkáme: *kdo jiný*, *kdo lepší*.., *koho jiného*, *koho lepšího* ... atd., t. j. zájmeno tázací *kdo* mívá při sobě přídavné jméno souřadné.

Rovněž tak říkáme: *čeho jiného* ..., *čemu jinému*, *čemu lepšímu* ... atd.; ale v nom. a akk.: *co jiného*, *co lepšího* ..., t. j. v nom. a akk. je přídavné jméno jako přívlastek podřízený (v gen.).

Ve stč. bývalo tu přídavné jméno souřadné i v nom. a akk., říkalo se tedy: *čso jiné*, *ničso jiné* atp.

4. Zájmeno tázací *kdo*, *co* jest povahy substantivní; naproti tomu je tázací *který* povahy adjektivní. Na př.: *Kdo* to praví? a *který* spisovatel to praví? *Čemu* nerozumíš? a *kterému* slovu nerozumíš?

5. Tázací *čí* má význam spolu přivlastňovací (v. § 446 č. 1).

453. 5. Zájmena vztažná.

1. Zájmena vztažná jsou: ***kdo***, ***co***; ***který***; ***jenž***; ***an***.

2. Úkolem jejich jest, připojovati věty vztažné ku příslušným větám řídícím, zejména ku příslušným jejich jménům podstatným (nebo jejich zástupcům). Na př. Kůň, *který* ovsa dobývá, nejméně ho jí (spojení: kůň‿který ...). — Povím, co se stalo (povím to‿co ...).

3. Zájmena *kdo*, *co*, *který* jsou tázací, vzatá v platnosti vztažných.

4. Zájmeno *jenž* jest ukazovací *jen* (= *jь-nъ*, v. § 166 a 167 a § 451 č. 9) s příklonným *-že*. Význam vztažný se v něm vyvinul teprve časem, s vývojem věty podřadné (v. § 394 č. 2 a 3).

5. Týž vývoj byl také při zájmeně *an*, *ana*, *ano*, množ. č. *ani*, *any*, *ana*; bylo původem svým (*an* = *a on*, v. § 26 č. 9) významu ukazovacího a přijalo význam vztažný (v. § 394 č. 3).

454. Zájmeno vztažné shoduje se (podle možnosti) v čísle a rodě se jménem, k němuž se vztahuje, v pádě pak jest podřízeno slovesu věty své. Viz § 415 a 427. Na př.: Květina, *kterou* jsem utrhl, zvadla (zájmeno vztažné *kterou* je čísla jednotného a rodu ženského pro shodu se jménem *květina*, — a jest v akkusativě, poněvadž sloveso *utrhnouti* se váže s akk.).

Odchylkou odtud bývá zájméno vztažné neshodné (nespojité, absolutivní). Tu pak rozeznávati jest dva případy:

a) Zájmeno neshodné je místo shodného, které by bylo v nominativě. Na př. místo „lidé, *kteří* to viděli . . ., *již* to viděli . . ., *ani* to viděli . . .“, dílem se říká, dílem se říkalo: „lidé, *co* to viděli . . ., lidé *jenž* to viděli . . ., lidé, *ješto* to viděli . . ., lidé, *an* to viděli . . .“ atp. To jest: místo zájmena vztažného náležitého, které vyjadřuje kromě vztažnosti také rod, číslo a pád (*kteří, již, ani* = nom. množ. mužsk.), je položeno slovo, kterým se vyjadřuje jenom vztažnost.

b) Zájmeno neshodné je místo shodného, které by bylo v pádě některém jiném (mimo nom.). Na př. místo:
květina, *kterou* (nebo *již*) jsem utrhl, zvadla, —
člověk, *kterému* (nebo *jemuž*) jsem pomohl, děkoval mi, —
dílem říká se, dílem se říkalo:
květina, *co* jsem *ji* utrhl . . . —, člověk, *co* jsem *mu* pomohl . . . —,
květina, *jenž* jsem *ji* utrhl . . . —, člověk, *jenž* jsem *mu* pomohl . . .,
květina, *ješto* jsem *ji* utrhl . . . —, člověk, *ješto* jsem *mu* pomohl . . . atd.;

to jest: místo zájmena vztažného náležitého, které kromě vztažnosti vyjadřuje také rod, číslo a pád, je položeno slovo neskloněné *co*, *jenž*, *ješto*, které vyjadřuje jenom vztažnost, spojené s příslušnými skloněnými tvary zájmena osoby třetí.

Podobně tomu dílem říká se, dílem se říkalo: město, *co* jsem *tam* byl . . . (m. *kde*), — město, *co* jsem *tam* šel . . . (m. *kam*), atp.

V jazyku spisovném užíváme zpravidla jen vazeb shodných.

455. *B. Zájmena neurčitá.*

1. Neurčitost může při zájmenech býti několikerá. Na př. proti určitému *kdo* jest neurčité *a*) *někdo*, *b*) *kdokoliv* a *c*) *všelikdo*. Význam je zde v *a*) *b*) *c*) všude neurčitý, ale přece vždy patrně jiný.

2. Zájmena neurčitá (pronomina indefinita) pocházejí z tázacích (nebo ze vztažných, jež opět vznikla z tázacích).

3. Zájmena neurčitá vznikají způsobem několikerým.

a) Nedostatkem přízvuku větného. Na př.: když *kdo komu co* slíbí (= někdo někomu něco). Tázací *kdo*? *komu*? *co*? mají přízvuk větný.

b) Rozmanitým skládáním. Zejména složením:
s příslušným (souvztažným) zájmenem ukazovacím; na př. *ten který* (stč. = někdo): *jaký taký* (= nějaký), jsme *jacíž tacíž*;

s příklonným *-si*, *-s'*; na př.: *kdosi* řekl *cosi*, *komusi* atd. (sr. § 448);
s *-koli(v)*, *-kolivěk*; na př.: *kdokoli*, *kdokolivěk*, *cokoli* . . ., *kterýkoli* atd.;
s *ně-*; na př.: *někdo*, *něco*, *některý*, *něčí* atd.;
s *leda-*, *lec-*; na př.: *ledakdo*, *leckdo* atd.;
se *kde*: na př.: radil *kde kdo* (= každý);
se *všeli-*; na př.: *všelikdo*, *všelico*;
s *málo-*; na př.: *málokdo*, *máloco*.

V *leda-kdo-s'*, *leda-s-kdo*, *všeli-co-s'* atp. je složení dvojnásobné.

Také *každý* vzniklo ze složení podobného (totiž z *kъ-ždo*, jež znamenalo = kdo-koliv).

V neurč. *nikdo*, *nic* a *ničí* jsou zájmena *kdo*, *co* a *čí* spojená s *ni-*.

456. Jména a příslovce původu zájmenného.

1. Z kmenů zájmenných, zejména tázacích a ukazovacích, pocházejí mnohá slova, která mají povahu jmen přídavných a příslovcí, a při tom přece nějaký význam zájmenný.

Na př. *tak* je příslovce, *takový* je jméno přídavné; v obou pak je spolu význam ukazovací a tedy zájmenný.

2. Slova taková jsou na př.: *tako*, *tak*, — *taký*, *takový*; — *jako*, *jak*, — *jaký*, *jakový* (stč.); — *onako*, *onak*, — *onaký*; — *kolik*, *tolik*, — *koliký*, *toliký*, *-erý*, *-átý*; — *jiný*, *jinak*, *jinaký* a j.

Z některých jmen přídavných takto vzniklých tvoří se dále i jména podstatná; na př. *jaký* — *jakost*.

3. Sem patří také *tý*, *ký* a *každý*, vzniklé z *tъ* (ten) a *kъ* (kdo) napodobením vzoru přídavného *dobrý*, *-á*, *-é*; srov. § 455.

4. *Tak*, *jak*, — *tolik*, *kolik*, — *tam*, *kam*, — *tu*, *kde* . . . jsou příslovce. Z nich jsou *tak*, *tolik*, *tam*, *tu* . . . původu a významu ukazovacího. Naproti tomu jsou *jak* (stč. též *kako*, *kak*), *kolik*, *kam*, *kde* . . . významu tázacího a vztažného. Podle významu vztažného jmenují se také příslovci vztažnými, — a nejčastěji jmenují se spojkami, poněvadž se jimi spojují členové vět a souvětí.

457. Zájmena souvztažná.

1. Při zájmenech tázacích, ukazovacích, vztažných a neurčitých — a rovněž tak při slovích, která z nich pocházejí — vidí se jistá souměrnost a sounáležitost podle významu a namnoze také podle tvaru. Tak na příklad

k tázacímu:	patří ukazovací:	vztažné:	neurčité:
kdo?	*ten, onen . . .*	*jenž, který . . .*	*někdo . . .*
jaký?	*taký, takový . . .*	*jaký . . .*	*nějaký . . .*
kolik?	*tolik . . .*	*kolik . . .*	*několik* atd.

Zájmena takto k sobě patřící slovou souvztažná (korrelativa).

2. Obyčejně rozumějí se slovy souvztažnými jenom slovo vztažné s příslušným ukazovacím; tedy na př.: *ten — který . . ., tolik — kolik* atd.

458. VII. Číslovka.

1. Číslovka je jméno významu číselného.

2. Číslovky rozeznávají se:

A. určité, na př.: *jeden, pět, pátý, paterý . . .*; a

B. neurčité, na př.: *mnoho, všichni, několikátý, několikerý* a j.

459. *A. Číslovky určité.*

Jsou:

1. základní (cardinalia), na př.: *dva, pět, sto . . .*;
2. řadové (ordinalia), na př.: *druhý, pátý, stý . . .*;
3. druhové, na př.: *dvojí, paterý, sterý . . .*;
4. jiné určité výrazy číslovkové, na př. *po dvou* (znamenající podílnost, distributivnost); *dvojitý, dvojný. dvojduchý, dvojnásobný, dvakrát* (znam. násobnost); *dvojice* (číslové jm. podstatné).

460. 1. Číslovky základní.

1. Číslovky základní vyslovují číslo určité na otázku *kolik?* Na př. *pět, deset, sto.*

2. Při číslovkách základních jde o to:

a) jak se vyjadřují čísla (číselné pojmy) *1, 2, 3, . . . 10, ... 100* atd.,

b) jak se váže předmět počítaný s číslovkou, a

c) jak se s číslovkou váže přívlastek a přísudek.

461. a) Jak se vyjadřují čísla 1, 2, 3 atd.

1. Čísla *1* až *10* vyjadřují se číslovkami *jeden, dva* atd. až *deset.*

Z číslovek těch jsou *jeden, dva, tři, čtyři* číselná jména přídavná, ostatní číselná jména podstatná.

2. Čísla *11, 12* až *19* vyjadřují se číslovkami *jeden . . .* složenými

s *-náct*, nebo *-nácte*. Toto *-náct* je z býv. *-na-deseťe* (v. § 147 č. 6). Znamená tedy na př. *třináct* = tři-na-deseťe = 3 + 10, *sedmnáct* = sedm-na-deseťe = 7 + 10, atd.

3. Čísla ***20***, ***30*** . . . až ***90*** (t. j. desítky od 20 až do 90) vyjadřují se spřežkami, které vyslovují příslušný násobek desítkový. Na př. *dvacet* = dva deseti = 2 × 10, *třicet* = tři-deseti = 3 × 10, *sedmdesát* = sedm desát (desát, gen. množ., = desítek v. 177 č. 2) atd.

4. Čísla ***21***, ***22*** . . . ***31***, ***32*** . . . atd. (t. j. čísla složená z jednotek a desítek od *21* do *99*) vyjadřují se, jak ukazují příklady:

dvacet jeden . ., *třicet dva* . . ., nebo dvacet *a* jeden . . ., třicet *a* dva . . .; t. j. desítky kladou se před jednotkami a tyto připojují se k nim prostě nebo spojkou *a*; nebo

jedenadvacet . . ., *dvaatřicet* . . ., t. j. jednotky kladou se před desítkami a oboje spojují se spojkou *a* (celek pak píše se dohromady).

Čísla ***21*** až ***29*** vyjadřovala se stč. obyčejně spřežkami *jedenmecítma* (= jeden-mezi-desítma = 10 + 1 + 10, v. § 16 a 177), *dvamecítma* atd., a týž způsob vyskytuje se jako archaismus i ve spisích některých nč.

5. Čísla ***100***, ***200*** . . . ***1000***, ***2000*** . . . vyjadřují se číselnými jmény podstatnými *sto*, *tisíc* a výrazy, které vyslovují jejich násobky: *dvě stě*, *tři sta*, *pět set* . . ., *dva tisíce*, *pět tisíc* . . .

Totéž platí o číslech *millionových* a vyšších.

6. Čísla ***101***, . . . ***132***, . . . ***1200***, . . . ***1246***, . . . ***57318*** atp. (t. j. kde při stech jsou jednotky nebo jednotky a desítky, — při tisících kde jsou sta, desítky a jednotky . . .) vyjadřují se, jak ukazuje jejich složení. Na př.:

101, *102* . . . vyslov *sto jeden* (nebo *sto a jeden*), *sto dva* atd.;

132 vyslov *sto třicet dva*, n. *sto dvaatřicet*;

1200 vyslov *tisíc dvě stě* (při *1100—1900* je též obyčejem počítati na sta a vyslovují se tedy tato čísla též i *jedenáct set*, *dvanáct set* . . .);

1246 vyslov *tisíc dvě stě čtyřicetšest*, n. . . . *šestačtyřicet*;

57318 vyslov *padesát sedm tisíc* (neb *sedmapadesát tisíc*) *tři sta osmnáct*, atd.

7. ***Zlomky*** vyslovují se zvláštními jmény podstatnými: *půl* n. *polovice*; *třetina*, *čtvrt* n. *čtvrtina*, *pětina* . . ., *desetina* (lépe než *desítina*) . . ., *dvacetina* . . ., *setina* . . ., *tisícina* atd. nebo *třetí díl* atd.

Jména *třetina* atp. s koncovkou *-ina* utvořena jsou z příslušných číslovek řadových. Podle nich ustrojeny jsou i novotvary *polovina* a *setina* (lépe by bylo *stina*). Místo *setina* je v jazyku ob. *stotina*.

8. Číslo ***přibližné*** vyjadřuje se způsobem několikerým, jako na př.: bylo nás *na* šest set; ostrov má *na* dva tisíce vesnic; — bylo

nás *ke* stu; — bylo nás *okolo* sta; — bylo nás *do* sta; na lodi jest komůrek *do* čtyřiceti; lidí zabito *blízko do* sta; — bylo nás *asi* sto; — za *dva tři* dni (= asi dva nebo tři dni); před *pěti šesti* nedělemi.

Význam udání přibližného a spolu neurčitého jest ve spřežce *několikonáct* (= několiko-na-deset, = deset a několik). Na př.: každé to zrcadlo několikonáct zlatých stálo; — Hory (Kutny) nešly dobře za několikonácte let.

462. b) Jak se váže předmět počítaný s číslovkou základní.

1. Číslovky ***jeden***, ***dva***, ***tři***, ***čtyři*** jsou číselná jména přídavná. S nimi spojuje se předmět počítaný jako s jiným jménem přídavným; t. j. číslovky tyto shodují se se jménem předmětu počítaného v pádě a dílem také v čísle a rodě. Na př.: *jedna ruka* (*jedna* je jako *ruka* nominativ, čísla jedn., r. žensk.), — *dvě ruce*, — *tři synové*, *čtyři dcery*.

V češtině staré bývala tato shoda úplná: bylo *dvě rybě* (shoda také v čísle dvoj.) a *třie*, *čtyřie synové*, *tři čtyři dcery* (shoda také v rodě). V češtině nové shoda touž měrou úplná není; číslo dvojné většinou zaniklo (v. § 97 č. 4 a 5) a při *tři* a *čtyři* přestal se lišiti rod (v. § 176), i jest tedy: *dvě ryby* (*dvě* čísla dvoj., *ryby* množ.), a tř*i* synové i tř*i* dcery (bez rozdílu rodu).

Jako s číslovkou *dva*, tak váže se předmět počítaný také s *oba*.

2. U číslovek ***pět***, ***šest***, . . . ***deset***, které jsou jména podstatná, je předmět počítaný v genitivě množném (gen. partitivní, celkový). Na př. *pět hřiven*, *deset lidí*.

Když výraz takový se skloňuje, má se skloňovati podstatné jméno číselné (*pět*, *šest* . . .), předmět pak počítaný má zůstávati v genitivě. Tak bývalo a skloňovalo se na př.:

nom. *pět* hřiven (= *pětka* hřiven),
akk. *pět* hřiven (= *pětku* hřiven),
gen. *pěti* hřiven (= *pětky* hřiven),
dat. *pěti* hřiven (= *pětce* hřiven)

atd. Ale to zůstalo jen v nom. a akk.; v pádech ostatních nastupuje attrakce (v. § 399 č. 1, *a*): skloňuje se totiž výraz počítaný, číslovka pak ustrnuje v tvaru s koncovkou *-i*, platnou pro všecky pády; tedy:

gen. pět*i* *hřiven*
dat. pět*i* *hřivnám*
lok. v pět*i* *hřivnách*
instr. pět*i* *hřivnami* atd. (Srov. § 177 č. 1.)

3. U číslovek *jedenáct* ... až ... *devatenáct*, a dále *dvacet*, ... *dvacet pět* a *pětadvacet*, ... *třicet* .. až .. *devadesát* je způsob podobný jako při *pět* atd. Tedy na př.:

nom. akk. *jedenáct*, .. *dvacet*, .. *dvacet pět* n. *pětadvacet* ... *hřiven*,
gen. jedenácti, .. dvaceti, .. dvaceti pěti n. pětadvaceti ... *hřiven*,
dat. „ .. „ .. „ „ n. „ ... *hřivnám*,
lok. v „ .. „ .. „ „ n. „ ... *hřivnách* atd.

4. U číslovek **sto**, **tisíc** bývá dílem způsob náležitý, dílem attrakce. Na př.:

nom. akk. *sto* lidí, *tisíc* zlatých; —
gen. *ze sta* lidí, *z tisíce* zlatých, attr.: *ze* sto *lidí*, *z* tisíc *zlatých* (ob.) ..;
dat. *ke stu* lidí, *k tisíci* zlatých, attr.: *ke* sto *lidem* n. *ke stu lidem* ....;
instr. *se stem* lidí, *s tisícem* zlatých, attr.: *se* sto *lidmi*, *s* tisíc *zlatými*.

Podobně *million*, na př. instr. *s millionem* zlatých, attrakcí: *s* million *zlatými* (ob.).

5. U číslovek **21—24**, **31—34** ... je vazba předmětu počítaného rozdílná podle rozdílného jich vyslovení (v. § 461 č. 4); praví se totiž: *dvacet jeden strom*, *třicet dva stromy*, ... *sto padesát čtyři stromy* — anebo *jedenadvacet stromův*, *dvaatřicet stromův*, ... *sto čtyřiapadesát stromův*, — to jest: předmět počítaný váže se k té části výrazu číselného, který jest na místě posledním (dvacet jeden‿strom, jeden-a-dvacet‿stromův).

463. c) Jak se s číslovkou základní váže přívlastek a přísudek.

1. Přívlastek může míti jen ta číslovka, která je jméno podstatné. Na př.: *pět*, ... *deset*, ... *sto*, ... *tisíc* ...

Při číslovkách *sto* a *tisíc* mívá přívlastek (mimo attrakci) vazbu náležitou. Pravíme na př. *dobré sto* mil, gen. *dobrého sta* mil ..., *plný tisíc* zlatých, gen. *plného tisíce* zlatých atd.

Tak bývalo také při číslovkách *pět* atp. a říkalo se na př.: *všěcka pět* hřiven, gen. *všie pěti* hřiven atd. Ale později, když tu pronikla attrakce (v. § 399 č. 1, *a*), přestává přívlastek shodovati se s číslovkou (*pět* ...) a váže se s předmětem počítaným (*hřivna* ...), i jest tedy (nom.) akk. *všech* pět *hřiven*, gen. *všech* pěti *hřiven*, dat. *všem* pěti *hřivnám* atd.

2. Pravíme na př., že

a) *jeden bojovník jest raněn*, —
dva, *tři*, *čtyři bojovníci jsou raněni*;
b) *pět* .., *deset* .., *sto* ... *bojovníkův jest raněno*;

c) *jedenadvacet*, *dvaadvacet . . . bojovníkův jest raněno*, nebo *dvacet jeden bojovník je raněn*, *dvacet dva bojovníci jsou raněni* atd. To jest:

a) když jsou předměty počítané *jeden* až *čtyři*, mluví se o nich větou s podmětem a přísudek se shoduje s podmětem;

b) když se mluví o předmětech počítaných *pěti* atd., mluví se o nich větou bezpodmětou a přísudek je v čísle jedn. rodu středního;

c) když se mluví o předmětech 21—24, 31—34 atp. (t. o předmětech, kterých jest *jeden* až *čtyři* přes dvacet, přes třicet atd.), mluví se buď větou s podmětem a přísudek se shoduje s podmětem (ve výraze číslovkovém jsou v tom případě jednotky na místě posledním: dvacet-*dva* . . .), buď větou bezpodmětou a přísudek je v čísle jednotném (ve výraze číslovkovém jsou v tom případě jednotky na místě prvním: *dva*-a-dvacet . . .).

464. 2. Číslovky řadové.

1. Jsou na otázku *kolikátý?* Na př.: *druhý*, *pátý*, *stý*.

2. Jak se vyjadřují, ukazují následující příklady:

1. = *první*, nebo *prvý*;

2. atd. = *druhý*, *třetí*, *čtvrtý*, *pátý*, . . . *desátý*;
jedenáctý, *dvanáctý*, . . . *dvacátý*, *třicátý*, . . . *padesátý* . . .;

21. atp. = *dvacátý první* nebo *jedenadvacátý* . . .,
třicátý druhý nebo *dvaatřicátý* . . .;

100. atp. = *stý*, *dvoustý*, *třístý*, *čtyrstý* n. *čtyřstý*, *pětistý* . . .;

101. atp. = *stý první* nebo *sto první*;

515. atp. = *pětistý patnáctý* nebo *pětset patnáctý*;
pětset padesátý šestý nebo *pětset šestapadesátý*;

1000. atp. = *tisící*, *dvoutisící*, . . . *pětitisící* n. *pěttisící* . . .;
milliontý atd.

Letopočet, na př. *r. 1889*, vyjadřuje se slovy takto:

rok tisící osmistý osmdesátý devátý, gen. *roku tisícího osmistého osmdesátého devátého*; nebo
rok tisíc osm set (n. *osmnáct set*) *osmdesátý devátý* . . .; nebo
rok tisíc osm set devětaosmdesátý . . . .

Stč. říkalo se také na př. *léto božie tisíc čtyři dcěti a pět* atp., t. j. letopočet byl vyjádřen cele číslovkou základní. Podobně v nč. ob.

3. Číslovka řadová jest ve výrazích ***půldruhého***, *půltřetího*, ***půl-čtvrta***, *půlpáta* . . ., znamenajících $1^1/_2$, $2^1/_2$, $3^1/_2$, $4^1/_2$, atd. (až do *půldevětadevadesáta* = $98^1/_2$).

Tu pak bývá zpravidla tvaru jmenného: půl-čtvrt*a* roku, půl-pát*a* zlatého atd.

Říkáme též: půl druh*a*, — půl třeť*a* —; to však jsou novotvary, nikoli zachované tvary staré, stč. říkalo se: pól *druhého* –, pól *třetieho* —.

Výraz takový se skloňuje s attrakcí: mužsk. dat. k půl-pát*u* zlatému, lok. (dat.) po půl čtvrt*u* rok*u*, po půl pát*u* zlatém; instr. před půlpát*ým* rokem, s půl pát*ým* zlatým (tvary skloněni složeného).

4. Číslovka řadová jest ve výrazích *sám druhý*, *sám třetí*, *sám čtvrtý*, . . . *sám desátý* atd.; na př. jsem *sám čtvrtý* (t. j. jsou tři a já k nim čtvrtý) atp.

Také tu bývaly v době starší číslovky *čtvrtý* a j. tvaru jmenného, na př. pan Albrecht jel na voze *sám čtvrt*, — král sám *šest* se toulal, — pohnaný má *sám sedm* přisahati, — aby tu *sám desát* za sto let mohl živ býti; — ale v nč. jsou za to tvary složené: pan Albrecht jel na voze *sám čtvrtý* atd.

5. Číslovka řadová bývá *u výčtech*. Na př. „(jedno, prvé) . . ., *druhé* pomněte na pokoru . . ., *třetí* ty napomínám . . ., *čtvrté* těm řku . . ., *páté* řku . . ." atd. (Štítný). — „Tomu místa dáti nemůžeme z těchto příčin: (předně) . . ., *za druhé* . . ., *za třetí* . . ." (Šafařík).

465. **3. Číslovky druhové.**

1. Číslovky druhové jsou na otázku *kolikerý?* Na př.: *dvojí*, *paterý*, *sterý*.

2. Číslovky ty jsou:

jeden (ve smyslu = jednoho druhu, na př. *jedno* víno = jeden druh vína, jsme *jedné* víry, *jednoho* smýšlení);

dvojí, *trojí*;

čtverý, *paterý*, . . . *desaterý*, . . . *tisícerý* atp.

Vedle *jeden*, *dvojí*, *trojí* vyskytují se u významu druhovém také tvary *-aký*: *jednaký*, *dvojaký*, *trojaký*.

Vedle *dvojí*, *trojí* bývá v nom. a akk. jedn. a množ. *dvůj*, *trůj*, — vedle *čtverý*, *-á*, *-é* atp. také *čtver*, *-a*, *-o*; v. § 182 č. 2 a 4.

Stejného druhu jako *dvojí*, *dvůj* . . . jest také *obojí*, *obůj* (v. § 182 č. 2 a 3).

Rozdíl mezi *dvůj* a *dvojí* atd. a mezi *čtver* (skloněni jmenného) a *čtverý* (skloněni složeného) jest jen časový: *dvůj* (stč. *dvój*) a *čtver* jsou tvary starší, *dvojí* a *čtverý* novější.

3, Číslovky druhové znamenají dílem druh, na př.: *jedno* víno, *dvoje* víno, *čtvero* víno, — dílem pak vyslovují prostě jen číslo (jako číslovky základní), na př.: *dvoje* vrata, *patery* hodiny.

4. Číslovky druhové **klademe** více méně pravidelně:

a) Když počítáme předměty podle druhu. Na př.: *dvoje* sukno; — v Jerusalemě jsou *osmeři* křesťané (= osmerého vyznání).

b) Když počítáme předměty abstraktní. Na př.: *trojí* pokora; — máme *sedmeru* příčinu; — pravda jest *jedna* a ne *dvoje*. Jména podstatná rodu středního na *-í* (vzoru *znamení*) mívají při sobě číslovku druhovou při významu abstraktním i konkretním. Na př.: *Dvoje* modlení, — *troje* mínění, — *patero* kázání.

c) Když počítáme předměty skupené a hromadné. Na př.: Marta spravovala *trojí* oddíl (t. j. statek byl rozdělen ve tři díly, Marta spravovala všecky, spravovala trojí oddíl = skupení tří oddílův); — sv. Dominik *jedny* kacíře přehádal; — kažme *obojímu* vojsku s mírem státi (vojsko = jméno hromadné, nepravím tedy „*dvě* vojska“, „*tři* vojska“ . . ., nýbrž *dvoje* vojsko, *troje* vojsko atd.); — Bůh poslal Jeremiáše ku *paterému* lidu.

d) Když počítáme předměty pomnožné. Na př.: *jedna* kamna, — *dvoje* vrata, — *čtvery* dveře, — *patery* hodiny.

e) Když vyjadřujeme číslo v povaze jména podstatného (slovem zpodstatnělým). Na př.: jedno ze *dvého* (= ze dvou věcí), — o tom *trém* chci řeč míti, — slyšte o každém z toho *čtvera* (stč.), z toho *čtverého* (nč.), — budem tím *čtverem* obdarováni (stč.), tím *čtverým* (nč.).

466. 4. Jiné určité výrazy číslovkové.

Kromě číslovek základních, řadových a druhových jsou ještě číslovkové výrazy jiné, a to výrazy, jimiž vyjadřuje se *a*) podílnost a *b*) násobnost, anebo *c*) v nichž význam číslový jest pojat jako předmět samostatný a pojmenován jménem podstatným.

a) Podílnost (distributivnost) vyjadřuje se výrazy:

po jednom, po dvou . . ., na př.: ovce mají *po dvou* jehňatech, *po dvém* jehňat, — usadily se posádky *po sto padesáti* mužích; — kus prodává se *po zlatém*, *po dvou zlatých*; —

dva a dva . . ., na př.: *sto a sto* mužů svázav poslal do Uher, — z hovad vezmeš *dvé a dvé*.

b) Násobnost (multiplicatio) vyjadřuje se:

Číslovkami druhovými; na př. *dvoje* sukno (ve smyslu = dvojnásobně složené sukno), — *čtvero* poschodí.

Číslovkami zvláštními, odvozenými z druhových koncovkou

-itý, *-atý*: *dvojitý*, *trojitý*; — *dvojatý*, *trojatý*;

-*ný*: *dvojný*, *trojný*; *čtverný*, *paterný*, *desaterný* (stč.); —
-*duchý*: *jednoduchý*, *dvojduchý*, . . . (stč. *sedmeroduchý*); —
-*násobný*: *dvojnásobný* . . ., *pateronásobný* . . . .

Poznam. Tvary *dvou*duchý m. *dvoj*duchý, *čtyr*násobný m. *čtvero*násobný n. *čtver*násobný jsou odchylné novotvary.

Výrazy příslovečnými:

jednou, kteréž jest instrumentál (k nom. *jedna*), skleslý v příslovce;

jedenkrát, *dvakrát*, *třikrát* . . ., *desetkrát* . . ., *stokrát* atd., ve kterýchžto výrazích je sraženo podstatné jméno *krát* s číslovkami základními, *jeden-krát*, *tři-krát* (m. tři kráty, kdež *kráty* by měl býti akk. množ.), . . . *pět-krát* (kdež *krát* je m. *krátův*); srov. dial. *jeden ráz*, *dva rázy* atd.

Sem patří také rčení *ještě jednou tolik* (t. j. dvakrát tolik), začež se také říká „*jednou* tolik“.

Stč. říkalo se také: *dvé to*, na př. zloděj má *dvé to* navrátiti (dvojnásobné); *šestero násob*, *šestkrát násob* atp.

c) **Jména podstatná** z číslovek utvořená jsou na př.: *jednice*, *jednuška*, *jednotka*, — *dvojice*, *dvojka*, — *trojice*, *trojka*, — *pětka* n. *pítka*, — *desítka*, — *stovka* atd.

467. *B. Číslovky neurčité.*

Ke všem téměř druhům číslovek určitých jsou také číslovky neurčité. Zejména jsou číslovky neurčité:

a) Základní. Na př.: *mnoho*, *málo*, *všechen*, *několik*, *několikonáct* (= několik na-deset).

Předmět počítaný je vedle *všechen* položen souřadně. Na př.: *všechen lid*, gen. *všeho lidu* atd.

U ostatních z číslovek uvedených je předmět počítaný v gen. množ.; na př.: mnoho *lidí*, málo *let*, několik *zlatých*.

Sklonění výrazu takového bylo původně náležité, ale časem dějí se odchylky attrakcí (jako při *pět hřiven* atd. v. § 462 č. 2—4 a § 184). Tedy na př.:

nom. *několik*, *málo* lidí, —
dat. *k několiku*, *málu* lidí nebo *k* několik*a*, mál*o* lid*em*, —
instr. *s několikem*, *málem* lidí „ *s* „ , „ lid*mi* atd.

b) Řadové: *několikátý*, *několikonáctý* (= desátý a několikátý) atp.

c) Druhové: *několikerý*, *všeliký*.

d) Jiné. Na př.: *několikonásobný*, *mnohonásobný*, *mnohokrát* atp.

468. VIII. Pády prosté.

1. Pády jsou tvary skloňovaných jmen a zájmen: nominativ, akkusativ, genitiv, dativ, lokál, instrumentál a vokativ.

Jsou dílem prosté, t. j. bez předložek, na př. gen. *zahrady*, instr. *zahradou*; — dílem složené s předložkami nebo předložkové, na př. gen. *do zahrady*, instr. *za zahradou*.

2. Pády prosté časem ustupují předložkovým.

Dříve říkalo se na př.: odstoupiti *někoho* (gen.), kloniti se *něčemu*, *zimě i létě* atd., — a nyní říká se za to: odstoupiti *od někoho*, kloniti se *k něčemu*, *v zimě i v létě* atd. Nejvíce pronikla tato změna v lokále; již ve stč. vyskytuje se lokál prostý zřídka, v nč. pak nikdy.

Pády předložkové jsou zřetelnější než pády prosté, a tato vlastnost podporovala jejich šíření.

3. Pád prostý týž (na př. nominativ, nebo akkusativ, nebo genitiv atd.) bývá druhův rozličných, — a druhy tyto rozeznávají se jednak podle větného členství, t. j. podle toho, jakým členem větným kdy pád jest (nebo jinak řečeno, jaký člen větný jím kdy jest vyjádřen), jednak podle jiného významu, jejž pád kdy mívá.

a) **Podle větného členství** rozeznávají se pády, kterými je vyjádřen podmět, nebo předmět, nebo doplněk nebo příslovečné určení, nebo přívlastek.

Na př. ve větě „*chlapec* chodí *bos*" jest nominativ *chlapec* podmětem; tedy nominativem podmětu; a nominativ *bos* doplňkem, tedy nominativem doplňku.

Ve větě „vidím *chlapce* choditi *bosa*" jest akkusativ *chlapce* předmětem, tedy akkusativem předmětu; a akkusativ *bosa* doplňkem, tedy akkusativem doplňku.

Ve větě „matka plakala *smrti* svého syna" jest genitiv *smrti* předmětem, tedy genitivem předmětu.

Ve rčení „choditi *lesem*" jest instrumentál *lesem* určením příslovečným, tedy instrumentálem příslovečným.

Pády přívlastkové patří vesměs ke jménům podstatným, a všeliký pád takový jest pádem přívlastkovým právě tím, že určuje pojem vyjádřený jménem podstatným, — nebo, jinak řečeno, tím, že jméno, k němuž patří, je jméno podstatné. Srov. § 317. Při tom bývá pád přívlastkový zároveň také větoslovného druhu jiného. Na př. ve rčeních „žádost *peněz*" a „stvořitel *světa*" jsou genitivy *peněz* a *světa* přívlastky, poněvadž se jimi určují pojmy vyjá-

dřené jmény podstatnými *žádost* a *stvořitel*, zároveň však jsou to předměty, vzhledem totiž k dějovým významům, obsaženým ve slovích *žádost* a *stvořitel* (jako jsou ve rčeních „žádati *peněz*“, „stvořiti *svět*“ předměty *peněz* a *svět*, tak jsou předměty také ve rčeních žádost *peněz*, stvořitel *světa* atp.). Podobně jest ve rčení „služba *modlám*“ dativ *modlám* přívlastkem, a zároveň předmětem (jako v sloužiti *modlám*); ve rčení „zvolení *biskupem*“ jest instrumentál *biskupem* přívlastkem, a zároveň doplňkem (jako ve zvoliti *biskupem*, za biskupa); ve rčení „chůze *lesem*“ jest instr. *lesem* přívlastkem a zároveň příslovečným určením (jako v choditi *lesem*); atd. Srov. § 351.

b) Kromě toho se rozeznávají a příslušnými názvy se nazývají prosté pády mnohdy (nikoli vždycky) také **podle zvláštního významu**, jejž ve spojení se svým slovem řídícím mají.

Na př. ve větě „matka želela *smrti* svého syna“ nazývá se genitiv *smrti* genitivem příčinným, poněvadž ve významu jeho jest obsažena příčina, proč matka želela.

V přísloví „sám *sobě* hude, sám *sobě* vesel bude“ nazývá se dativ *sobě* prospěchovým, poněvadž znamená a vyslovuje, v čí prospěch kdo hude a vesel bude.

Ve rčení „cesta zavátá *sněhem*“ nazývá se instrumentál *sněhem* látkovým, poněvadž znamená a vyslovuje, jakou látkou je cesta zaváta.

Podle známky *a*) přináleží každý pád ve kterékoli větě druhu jistému; podle známky *b*) pak lišíváme pády jen v případech některých. Výraz pádový, který se třídí podle *a*) i podle *b*), náleží tím také do dvou druhů rozdílných a bývá podle toho i dvojím názvem nazýván. Na př. ve větě „matka želela *smrti* svého syna“ je genitiv *smrti* genitivem předmětu (podle *a*) a zároveň genitivem příčiny (podle *b*).

Při obojím tomto třídění [podle *a*) i podle *b*)] může někdy bývati rozdílné pojetí a podle toho i rozdílný výklad; sr. § 344.

469. A. Nominativ.

1. Nominativ jest pád na otázku *kdo? co?*

2. Nominativ částečně zaniká a nahrazuje se akkusativem.

To se vidí zejména u jmen podstatných mužských vzoru *dub* a *meč* (jmen neživotných), kde jazyk starší měl v nom. množném tvar vlastní dub*i* a meč*i*, jazyk pak pozdější má tvary dub*y* a meč*e*, t. j. akkusativy vzaté za nominativy.

Táž změna stala se při jménech životných *rodič* a *kůň*: místo staršího *rodiči*, *koni* je v nč. nominativem tvar akkusativní rodič*e*, kon*ě*.

470. 1. Nominativem jest ve větě vyjádřen **podmět**.

Na př.: *Slunce* vychází. — *Starý hřích* činí novou hanbu.

2. Nominativem bývá vyjádřen jmenný **doplněk**, který se táhne ku podmětu. Na př.: strom je *zelený* (strom‿zelený), — Bůh jest *láska* (Bůh‿láska), — chlapec chodí *bos* (chlapec‿bos), — král zůstal *sám* (král‿sám), — jíme *rádi* ovoce (my‿rádi), — otec se cítí *zdráv* (otec‿zdráv), — *kleknouce* modliti se budeme (my‿kleknouce) atd. Srov. § 354.

V případech sem patřících je ve větě podmět v nominativě a doplněk v nominativě, — je to tedy **vazba dvojího nominativu**.

Vazba tato bývá zvláště často při slovesích

býti. Na př.: jsem *chud*, — člověk je *smrtedlný*, — pýcha jest *kořen i počátek všech hříchův*,

činiti se, *dělati se*, . . . *činěnu býti* atd. Na př.: učiněn jsem *smuten*, — ďábel chtěl se učiniti Bohu *roven*, — dělám se *starostliv*.

dáti se. Na př.: dávám se *vinen*, — duše tvá dej se *vinna*.

mníti se . . . Na př.: kdo se mní darů božích *nedůstojen*.

míti se, *jmínu býti*. Na př.: bojovníci *hotovi* se měli, — abyste *hodni* jmíni byli.

cítiti se. Na př.: cítím se *nevinen*, — otec cítí se *zdráv*, — matka cítí se *zdráva*, — cítíme se *povinni*.

viděti se, *zdáti se*. Na př.: vidím se *opuštěn*, — dům zdá se *nízký*.

ukázati se . . . Na př.: mnohý *zdráv i vesel* se pokáže.

jíti, *jeti*, *státi*, *ležeti*, *viseti*, *seděti* atp. (t. při slovesích pohybu a stavu). Na př.: Břetislav vyšel ze dvora *zdráv*, — chlapec chodí *bos*, — otec vrátil se z ciziny *churav*, — vrátil se sotva *živ*, — potok tři dny *krvavý* tekl, — dům stojí *prázden*, — tělo leží v hrobě *mrtvo*, — Ježíš visel *umučen* na kříži, — měšťané v domích *zavřeni* seděli.

najíti se, *nalézti se*, *nalezenu býti*. Na př.: nikdo se nenajde *spokojen*, — žalovaný nalezen jest *nevinen*.

naroditi se. Na př.: dětátko *slepo* se narodilo.

slouti, *nazývati se*, *psáti se*, *jmenovati se*. Na př.: člověk, když dobré miluje, slove *dobrý*, — řemeslníci psali se *slovutní*, — ti, kteří se jeho *učedlníci* nazývali, — chtěli *správcové* světa býti jmenováni.

Když doplňkem tu jméno přídavné, bývá podle možnosti tvaru jmenného. Na př.: otec je *zdráv*, — zdáme se *bohati* atd. Srov. § 437.

Při slovesích zvratných bývá doplňkové jméno přídavné odchylkou v akkusativě; na př.: otec cítí se *zdráva* (m. *zdráv*), cítí se *povinna* atp. Odchylka vznikla mylným domněním, že doplněk

se táhne k akkusativu *se* (se zdráva), kdežto v pravdě se táhne ku podmětu (otec zdráv).

Jindy bývá tento doplněk v instrumentále; v. § 494 č. 3.

3. Nominativem uvozuje se jméno, jakým kdo se nazývá. Nominativ ten nazýváme **jmenovací**.

Na př.: Třetí tohoto světa strana (díl) *Asie* jest jmenována. — Jméno jednomu bylo *Miloslav* a druhému *Koten*. — Jížto (dceři) vzděješ jmě *Maria*. — Vladař sobě jmě *Bořek* měl. — Té hoře *Říp* převzděli. — Jeho paní říkali *Aglaes*. — Syn Albrechta řečeného *Nedvěd*.

4. Napodobením latiny vyskýtá se v jazyku spisovném také vazba **nominativu s infinitivem**. Na př.: *Žalovaný* praví se *býti nevinen* (m. žalovaný praví se *nevinen*, t. j. stačí tu sám doplněk *nevinen*, infinitiv *býti* je přidán podle latiny). — *Žádost* uznána jest *býti spravedliva*. — *Jeroným* mnín jest *následovati* knih Origenových (rčení nečeské).

5. Nominativ bývá **místo vokativu**. Na př.: pane *doktor* (i pane *doktore*)! — paní *kmotra!* (vok. *kmotro!* má smysl urážlivý).

471. B. Akkusativ.

1. Akkusativ jest pád na otázku *koho? co?*

2. Akkusativ částečně zaniká a nahrazuje se genitivem. To se vidí zejména u jmen podstatných mužských vzorů *chlap*, *oráč*, *Jiří* (t. jmen životných), kde jazyk starší měl tvary náležité *chlap*, *oráč* atd. (stejné s nominativem), jazyk pak pozdější má za akkusativ tvary genitivní chlap*a*, oráč*e* atd.

Naopak vstupuje akkusativ zase na místo pádů jiných. Na př. místo *hledati něčeho* (gen.) jest v jazyce obecném a dílem i ve spisovném *hledati něco* (akk.), a podobně jest *rozuměti něco* m. *něčemu*, *klamati někoho* m. *někým* atd.

472. 1. Akkusativem bývá ve větě vyjádřen **předmět** při mnohých slovesích kladných. Na př.: Bůh stvořil *svět*. — Kain zabil *Abele*. — Jezdec bodá *koně*. — Slovesa tato a podobná nazývají se přechodná (transitiva).

Převedeme-li věty tyto z rodu činného do trpného, je v rodě trpném podmětem, co bylo v činném předmětem. Na př.: Kain zabil *Abele* — *Abel* zabit jest od Kaina (n. Kainem).

Napodobením akkusativu tohoto vznikl

2. tak zvaný akkusativ **vnitřní**, jako je v příkladech: spravedlivý *soud suďte*, — *bojuj* ten dobrý *boj* víry, — *mluviti řeč* (= mluviti) atp.

Akkusativem takovým bývá jméno podstatné, které je se slovesem téže věty soukmenné (na př. *souditi* . . *soud*) nebo souznačné (na př. *mluviti* . . *řeč*). Pojem, jejž ten akkusativ vyslovuje, je takořka z nitra slovesa vyňat, a pak k němu opět připojen jakoby jeho předmět. Jest to ozdoba slohová, oblíbená zvláště některým spisovatelům doby starší.

Podobný k tomu je vnitřní instrumentál, v. § 500.

Akkusativy předmětu jsou dále:

3. Při slovesích *boleti*, *svěděti*, *svrběti*, *zábsti*, *mrzeti*.

Na př.: Bolí *mě* oko. — Zebou *mě* nohy. — Zlý skutek mrzí *mě* v mém bližním, ale on *mě* proto mrzeti nemá.

4. Při slovese *státi* = cenu míti, na př.: co *tě* stojí to sukno?

5. Ve rčeních: *jest mě hanba*, *jest mě strach* (stč.) atp.

Na př.: Skutek, o němž *mě* hanba mluviti. — Strach *mě* jest za krále (= bojím se o krále).

Rčení tato z jazyka spisovného se vytrácejí, nebo se mění jejich akkusativ v dativ: jest *mi* hanba atp.

6. Při jméně přídavném *dlužen*; na př.: jsem dlužen *knihu*, — jsem dlužen *odpověď*.

473. Akkusativem jest vyjádřen **doplněk**. To bývá často tehdy, když doplněk se táhne ku předmětu, vyslovenému akkusativem. Na př.: Svatý Štěpán viděl nebesa *otevřena* (nebesa‿otevřena). — Ctnost činí člověka *vzácna* (člověka‿vzácna). — Toť smrtelné lidi nesmrtelnému Bohu *podobné* a téměř *rovné* činí (lidi‿podobné a rovné). — Vždycky jsem Boha *pomocníka* měl (Boha‿pomocníka) atd. — Srov. § 358.

V případech sem patřících jest ve větě předmět v akkusativě a doplněk v akkusativě, — je to tedy **vazba dvojího akkusativu**.

Vazba tato bývá zvláště často při slovesích přechodných:

činiti, *dělati*. Na př.: hřích činí člověka sobě *robotna* (jméno přídavné je tvaru jmenného, podle pravidla stč.), n. *robotného* (jméno přídavné je tvaru složeného, podle obyčeje nč.); — syn boží učinil nás *účastny* svého božství; — udělám tě *šťastného*.

zříti, *viděti*, *patřiti*, *hleděti* atp. Na př.: král a králová dceru *zdrávu* uzřeli; — uzřeli jeho již *mrtva*; — Israelští viděli Egyptské *mrtvy* na břehu; — pane, kdy jsme tě viděli *lačna* a *žízniva* a *nemocna* (stč.; nč. *-ého*); — abyste mistra viděli *živa*, jak jste jej dříve *zdráva* vídali; — když jsem kostel tak *pustý* spatřil; — v království našem všecko *spořádané* a *veselé* uhlédáš.

ukázati atp. Na př.: já tobě tvého boha řetězy *svázána* ukáži.

mníti, *míniti*. Na př.: mnich oči zavřel a jeho bratří jej *umrlého* mněli.

míti. Na př.: staří Čechové vše zboží *obecno* měli; mám ruce *plny* práce; — máme to *napsáno*; — *svobodné* chce míti pán Bůh dítky své.

nalézti, *najíti*. Na př.: otec své dcery *pokřtěny* nalezl.

věděti, *znáti* atp. Na př.: kteréhož víš *nerovného* k sobě; — již (ránu) poznal od sebe *dánu* (stč.), *danou* (nč.).

zváti, *nazývati*, *jmenovati*. Na př.: kteří píší věci ohavné, ty nazývají *dobré lidi*; — *nedbání zboží* jmenuji tu šlechetnost.

Při slovesích *jiných*. Na př.: ostavím vám domy vaše *pusty* (stč.), *pusté* (nč.); — Saul jal jest krále *živa*; — přivedli sv. Pavla *svázána*; — sv. Kristinu otec *svázánu* kázal v žalář vsaditi; — měšťané posly kázali *živy* zahrabati; — synové zastoupili otce *nemocna* (stč.), *nemocného* (nč.); — to jim na listě *napsáno* dal atd.

Jindy bývá tento doplněk v instrumentále; o tom v. § 494 č. 3.

474. Akkusativem bývá vyjádřeno **příslovečné určení**, a to:

1. Určení **místa** na otázku *kam? kde?*

Na př.: Šli jsme *konec* toho rybníka. — Jenž slovutný byl až *kraj* světa. — Nalezneš nás *prostřed* lesa.

Akkusativy v těchto příkladech *konec*, *kraj*, *prostřed* ustrnuly a zdají se nám býti příslovce. Stejného původu jsou také mnohá jiná příslovce místní. Na př.: *ven* (= ustrnulý akkusativ k nominativu téhož znění; k němu patří i příslovce *vně* = ustrnulý lokál, v. § 491 č. 1); — *blízko*, *daleko*, *vysoko* ... (= ustrnulé akkusativy podle vzoru *město*, srov. § 304 č. 2); — kompt. *blíže*, *dále*, *výše* ... (též ustrnulé akkusativy, v. tamže).

2. Určení **času** na otázku *kdy?*

Na př.: To bylo *tu sobotu* po sv. Jakubu. — *Den sv. Gotharda* země se třásla. — Host *první den* zlato, *druhý den* stříbro, *třetí den* měď, honem domů jeď. — Aby zlí *den soudný* omluvy neměli.

Ustrnutím akkusativů takových vznikla zase mnohá příslovce časová. Na př.: *dnes* (z dьnь-sь = den tento, akk.), *letos* (z léto-se = léto toto, akk.); *ráno*, *večer*; *brzo*; *dříve* atp.

3. Určení **způsobu** na otázku *jak?* — **vztahu** na otázku *vzhledem k čemu?* — a **míry** na otázku *kolik?* (t. kolik místa, času, váhy, peněz atd.).

Na př.: Odříkati něco *slovo* od slova (= jak?). — Ten (kdo by proti nařízení jednal) má *deset hřiven* propadnouti (= propadnouti vzhledem k čemu?). — Ten *hrdlo*, *čest i statek* propadl. — Betlem jest od Jerusalema *pět mil* (= kolik místa ...?). — Hrob je zvýši *čtyři pídi*, zdéli *devět* a zšíři *čtyři*. — Dub *sto let* starý. — Kámen *tři libry* těžký. — Jsem *trochu* unaven, *moc* unaven.

Ustrnutím akkusativů takových vznikla opět mnohá příslovce znamenající způsob nebo míru. Na př.: mluviti *moudřeji* (stč. *múdřějie*, = ustrnulý akkusativ podle vzoru *znamení* stč. *znamenie*, v. § 304 č. 2 a § 67), pracovati *rychleji*; — *málo* kdo, *málo* se to líbí; *často*, *řídko* se přihodí; — líbiti se *více*, *méně* atp.

4. Určení **příčinnosti** vyjádřeno jest akkusativem ve rčení „mříti *hlad*“ atp. (původní význam jeho však není jasný).

Na př.: Sám *hlad* mra jiným jísti dával. — Chudým *hlad* a *zimu* mříti dopouštíš. — *Hlad* a *žízeň* mříti (stč.).

Sem patří také akkusativ *co* ve rčeních „*co* nemlčíš?“, „*co* se neučíš?“, „*co* by ses bál“ atp.; zdá se býti akkusativem příslovečným (=*proč?*), původem je to však akkusativ zájmena tázacího skleslý ve spojku s významem *proč*. —

Akkusativy tyto nazývají se podle významu svého akk. místa, času, způsobu, vztahu, míry, příčinnosti.

475. Mimo to jest 1. akkusativ **zvolací**, kladený ve zvoláních; na př.: *kýho* (= kého) *ďasa!* — *kýho výra!* — *kýho šlaka!* — A

2. napodobením latiny vyskýtá se v jazyku spisovném doby starší někdy také vazba **akkusativu s infinitivem**. Na př.: Pravili *se míti* veliký počet koní. — Pod stínem smrkovým *sen chutný býti* pravili. — Poznávám *rozkazy tvé býti pravé*. Atp. — Vazba jest nečeská.

476. C. Genitiv.

1. Genitiv je pád na otázku *čí? koho? čeho?*

2. Některé vazby genitivní časem zanikly a nahrazují se jinými; o tom viz zde na svých místech níže.

477. Ve větách, jako jsou „blaženi jsou *čistého srdce*“, „*Novotných* mají pěknou zahradu“ atp., zdá se, jako by genitivem vyjádřen byl podmět. Tu však je položen jen přívlastek ku podmětu náležící, podmět pak sám (v příkladech našich: *lidé* čistého srdce, *členové rodu* Novotných) je vynechán a dlužno si jej domysliti. Srov. § 329.

478. Genitivem jest vyjádřen **předmět**.

To bývá:

1. Při slovesích přechodných v záporu; genitiv je tu tedy proti akkusativu týchže sloves kladných (§ 472, 1).

Na př.: *Nečiň toho* (kladně: *učiň to*). — Chudoba *cti netratí*. — Orel *much nelapá*.

Pravíme: „*nemohu toho učiniti*“, „*nechci míti zbytečných starostí*“ atp.; t. j. předmět bývá v genitivě také, když příslušné sloveso pře-

chodné samo je kladné (*učiniti, míti* . . .), ale je v infinitivě a závisí na slovese jiném záporném (*ne*mohu *učiniti* . . ., *ne*chci *míti* . . .).

Pravíme: „*ne*rad *čítám cizí písmo*" atp.; tu je předmět v akkusativě, poněvadž zápor *ne-* týká se jenom doplňku *rád* (*ne*rad), sloveso pak (*čítám*) je při tom a zůstává kladné.

Pravíme: „neviděl jsem *nikoho* (gen.), jenom *matku* (akk.)". Předmět první *nikoho* je v genitivě, poněvadž patří k slovesu zápornému *neviděl jsem*; předmět druhý *matku* je však v akkusativě, poněvadž k němu jest domysliti sloveso kladné *viděl jsem*. Podobně ve větách: *nezvi* k sobě *neznabohův*, ale *lidi dobré a šlechetné*; — sv. Petr *neměl zboží velikého*, než jen *lodičku a síť*.

Genitiv tento nazývá se **záporový**. Časem ruší se vlivem jazyků cizích a nahrazuje se akkusativem. V jazyku spisovném zachovává se ještě velikou měrou a máme ho co možná šetřiti.

2. Při mnohých slovesích složených s *do-*. Na př.: *a*) *dojíti města*, *b*) *dolíčiti pravdy*, *c*) *dopraviti* koho *ztráty*, *d*) *dobrati se pravdy*.

Jiné příklady.

K *a*) *dojíti města*, t. j. kde s *do-* je složeno sloveso významu podmětného. Na př.: *Dojíti odplaty*. — Posel *dojel poutníkův*. — *Dopadli jsme dna*. — Matka *dobývala domácích potřeb*. — Tak *cti i zboží dosáhneš*.

K *b*) *dolíčiti pravdy*, t. j. kde s *do-* je složeno sloveso přechodné a genitivem je vyjádřen jeho předmět. Na př.: Abyste uměli *pravdy dolíčovati*.

K *c*) *dopraviti* koho *ztráty*, t. j. kde s *do-* je složeno sloveso předmětné a přistupuje k němu genitiv žádaný složením s *do-* (způsob oblíbený ve stč.). Na př.: Zlé dílo *dopraví* člověka *ztráty*. — Moudrost *dovede* tě *toho cíle*. — *Dopomoz* mi *zraku mého*.

K *d*) *dobrati se pravdy*, t. j. kde složenina s *do-* je sloveso zvratné. Na př.: *Dověděti se novin*. — Více *se toho nedopustím*. — *Chleba se nedospíš*. — *Dokládám se svědkův*. — *Domýšlím se*, *dovtipuji se toho*. — Člověk *dopracuje se daru božího*. — *Dodělati se čeho*. — *Dovolati se koho*.

V těchto složeninách je význam **cílový**, a tak slove také tento genitiv. Naproti tomu jsou jiné složeniny s *do-*, které významu toho nemají, a při těch také nebývá předmět v genitivě; na př. *dokonal* jsem *své dílo*, *dokončil* jsem *svůj úkol* atp.

Význam cílový se časem vytrácí a na místo genitivu vstupuje akkusativ. Na př. místo *dobýti města* nalézá se odchylka *dobýti město*,

místo *dostati čeho* říká se většinou *dostati něco*. V jazyku spisovném šetříme genitivu, pokud jest v užívání.

3. Při některých slovesích složených s *po-*, *u-*, *za-*.

Na př.: Přítel *poskytl* mi *pomoci*. — *Poslechni mé rady*. — *Požil* jsem *pokrmu*. — *Pocítil* jsem *strachu*. — *Poměl* jsem *strachu*. — *Pomáhej* vám pán Bůh *práce*. — *Ubrati* včelám *medu*. — *Uděliti* chudému *almužny*. — Bych svého nepřítele *krve utočil*. — Tak *užijete své práce*. — Joachym *zaslechl hlasu*. — Když Jidáš *těch peněz zahlédl*. — *Zasloužili* jsme *trestu božího*.

V stč. bývá genitiv při těchto složeninách mnohem hojněji. Říkalo se také na př.: *podati* komu *nového roucha*, — *pochváliti té řeči*, — *půjčiti* (*požitčiti*) komu *čeho*, — *povýšiti tichých*, — *posíliti svého těla*, — *posvětiti kostela*, — *polepšiti domu*, — *pokrmiti dítěte*, — *pobrousiti meče*, — *pozvati svých přátel*, — *potvrditi úmluvy* (sing.), — *pozdvihnouti pláště*; — *ukrátiti svého spaní*, — *unořiti slz*, — *utírati potu*; — *zapříti víry*, — *zavolati svých synův* atp. Do češtiny nové zbyly z toho jen některé zbytky, bývalý tu genitiv je častěji nahrazen akkusativem.

Jako slovesa *poslechnouti*, *poslouchati* . . , tak má i přídavné jm. *poslušný* předmět v genitivě; na př.: *jeho* (*krále*) bylo vše *poslušno*. — Vedle toho říká se též *poslušný komu*.

4. Při mnohých slovesích složených s *na-*. Na př.: *a*) *natrhati jablek* (t. j. natrhati něco jablek, mnoho jablek . . . .), *b*) *natrhati se jablek* (t. j. napracovati se trháním jablek); *c*) *napíti se vína*, *d*) *napojiti* koho *vína* (stč.).

Jiné příklady:

K *a*) *natrhati jablek*, t. j. kde s *na-* je složeno sloveso přechodné. Na př.: Daniel *nadělal hrud*. — *Napecte chleba*. — *Nalejte vína*. — *Navažte vody*.

K *b*) *natrhati se jablek*, t. j. kde složenina s *na-* je sloveso zvratné. Na př.: Jeho *řeči se naposlouchati* nemohu. — Kdo *se tebe* důstojně *nachváliti* může. — Pohané, *nabivše se jeho*, přikázali, aby více Krista nejmenoval.

K *c*) a *d*). Jako je ve rčení *píti víno* akkusativ *víno* předmětem, tak je předmětem také genitiv *vína* ve rčeních *c*) *napíti se vína* a *d*) *napojiti* koho *vína*, jsem *napojen vína* atp. Na př.:

k *c*): kdo *se napije této vody*, — *najedli* jsme *se chleba* atp.;

k *d*): *napojil* si nás *vína* (stč.), — *nakrmíš* nás *chleba* (stč.).

Způsob *d*) *napojiti* koho *vína*, *nakrmiti* koho *chleba* atp. jest staročeský. Novočesky říká se za to: napojiti *vínem*, nakrmiti *chlebem* atp.; tu je spolu změna v pojetí, že místo genitivu předmětného (*vína*,

chleba...) položen jest instrumentál příslovečný (*vínem, chlebem*..., = příslovečné určení látky).

Totéž je při *naplniti* a *nasytiti*:

stč. koho *čeho*, na př. *naplňte* ty kbely *vody*, — *naplnila se* svatba *hostí*. — pravice má *naplněna* jest *darův*, — *nasyceni* budete *chleba*,

a nč. jest *naplniti, nasytiti* koho *čím*, a taktéž jest instrumentál při *plniti, sytiti, přeplniti* atd.

Genitiv je také při jménech přídavných *plný* a *sytý*, z jejichžto kmenů slovesa *naplniti* a *nasytiti* jsou utvořena. Na př. ústa *plná kletby*, — *syt* jsem *chleba*. —

Jiného způsobu nežli zde připomenuté složeniny s *na-* jest *následovati*. Váže se s gen., na př.: synové *následují otců svých*. Odchylkou bývá též akk.

5. Při slovesích *dotknouti se, chopiti se, chytiti se, ujmouti se, přijmouti se, držeti se* atp.

Na př.: *Dotknu se roucha jeho. Chopte se zbraně*. Smůla *chytá se rukou, drží se rukou*.

Stč. říkalo se také: *dotknouti čeho, dotýkati čeho* (vedle *dotknouti se čeho, dotýkati se čeho*), — *hoditi se koho* (= trefiti někoho), — lidé spíše *přijmou se zlého* než *dobrého obyčeje*, — kdož *se ručí svého přítele* (= ručí za přítele).

Jako sloveso *chopiti se*, tak má i přídavné jm. *schopný* předmět v genitivě; na př.: je *schopen všeho zlého*. Vedle toho říká se též *schopný k čemu*, na př.: *schopný ku práci*.

Genitiv tento nazývá se podle významu svého **dotykový**.

Sem patří také rčení *jmu se činiti něčeho*, hojné zvláště ve stč. Na př.: Apoštolové jali se trhati *klasův*. — Dívky jaly se stavěti *hradu*.

6. Při slovesích a jménech, znamenajících všeliké *odlučování* neb *odloučení*.

Na př. při slovesích: *Přítele* (gen.) s tákavou hlavou *ubíhej*. — S ohněm nehraj, chceš-li *ujíti škody*. — Okolo močidla (louže) chodě *neujdeš nádchy*. — Syt *chleba neodcházej*. — Příteli k vůli *pravdy neodstupuj*. — Děti na křtu *odříkají se ďábla*. — *Odpověz se bludu svého*. — Kdo *se dobytka spouští, chleba se spouští*. — *Chybili jsme se cíle*. — Celestin *vzdal se papežství*. — Kdo chce *zbýti škody*. — *Štítiti se čeho*. — *Varuj se zlého*.

Sem patří též slovesa *chrániti, brániti, hájiti*. Na př.: Syn má *své matky brániti*. — Hospodin *chrániti* bude *lidu svého*. — Člověk *svého hrdla hájí*.

Při jménech přídavných: Kdo je *prázden* světského *hluku*. — Jsem *prost slibu*. — Jsem *toho dalek*.

Při jménech podstatných: *Zbavení statku* atp.

Genitiv tento nazývá se **odlukový**.

V jazyku starém býval mnohem hojnější. Říkalo se také na př.: spravedlný *běhá slova lživého*, — dívky *mne* (*Šárky*) *svázány odběhly*, — *utečeš dobrovolného hříchu*, — *osuda* nelze *utéci*, — proč jste *živého odjeli*, — *odtrhl se věcí světských*, — jsi *odloučen božího líce*, — rozliční rozličně *se dálí* (*vzdalují*) *světa*, — biskup chtěl lid *odvésti pohanských obyčejův*, — Fridrich byl *odsouzen vévodství českého*, — mnozí *odpadli svých mistrův*, — Ježíš *té řeči přestal*, — ty *svého boha ostaneš*, — *ostavte se všeho bludu*, — Morava *opustěla knížat*, — *osiřela jsem obou synův*, — kdo bude křtem *všech hříchův omyt*, — tys nás *zčistil našich hříchův*, — aby *se zléčil těch ran*. — Svatopluk *zhojil se toho úrazu*, — sv. Prokop *kryl se lidské chvály*, — *zlého díla se chovejte*, — proč bych *se lidí liknoval* (stranil), — *čist niti*, *nahý všeho odění*, — *sirý vší vůle*, — *lichý vší cti* atp.

Časem vazeb těchto ubývá a genitiv jejich nahrazuje se namnoze pády jinými, nejčastěji genitivem s předložkou *od*.

Odlukový je také genitiv při kompt. a superl., v. doleji č. 15.

7. Při slovesích a jménech, znamenajících ptaní, tázání, prošení, žádání, potřebování, přání atp.

Říká se:

ptáti se koho, na př.: pocestný *ptá se mne* na cestu;

stč. říkalo se též *ptáti čeho*, na př.: když jsem *toho ptal* od mých rádcí; — a též *zpytovati čeho*, na př.: jenž *zpytuje srdcí*;

tázati se koho, na př.: pocestný *táže se mne* na cestu;

stč. říkalo se též *tázati koho*, *tázati čeho* a *tázati koho čeho*, na př.: Ježíš *vztázal Marie*, — Ctirad na dívce *všeho vztázal*, — *toho tebe* kmeté *táží*; —

prositi koho, na př.: *proste sousedův*; — *prositi čeho*, na př. chudý *prosí almužny*; — *prositi koho čeho*, na př.: přátelé moji *prosí mne chleba* (stč.); — častěji praví se: *prositi čeho od koho* n. *na kom* a *prositi koho* (gen., dílem též akk.) *za něco* n. *o něco*; —

žádati čeho, na př.: bojovná mysl vždy *žádá vojny*, — lakomec *žádá peněz*; — v jaz. obecném odchylkou *žádati co* (akk.): lakomec *žádá peníze*; — *žádostiv čeho*, na př. lakomec je *žádostiv peněz*; — *žádost čeho*, na př. *žádost peněz*;

potřebovati čeho, na př. nemocný *potřebuje klidu*; — ve stč. bylo *potřebovati čeho* = žádati čeho, na př. král počal na něm *toho potřebovati*; — *třeba čeho*, *potřeba čeho*, *potřebí čeho*, *potřebný čeho*, na př.: nemocnému je *třeba klidu*, — jest *potřeba klidu*, — jest *potřebí klidu*, — nemocný jest *potřeben klidu*; —

přáti čeho komu, na př.: mně *té cti přejte*; —
chtivý čeho, na př.: *zisku chtivý* (spřeženo v *ziskuchtivý*) atd.; —
žíznivý čeho, *lačný čeho*, na př.: *lačen a žízniv pravdy*.

8. Při slovesích *hleděti*, *hledati*; *stříci*, *ostříhati*. U sloves těchto genitiv dílem dosud se drží, dílem ustupuje akkusativu; v jazyku spisovném náleží přednost genitivu, pokud je v obyčeji.

Na př.: *Hledím* si *svého*. — *Hledám* sobě *pokoje*. — *Střez*, pane, *duše mé*. — *Střez se jména zlého*. — *Ostříhati* budu *zákona tvého*.

Ve stč. býval genitiv také při slovesích *viděti*, *náviděti*, *navštíviti*, a říkalo se na př.: *vizte světa obludného*. — hříšník *své duše nenávidí*, — abychom *chudých navštěvovali*.

Také bylo *záviděti* komu *čeho*, což zachováno v přísloví: žebrák žebráku *mošny* závidí. Za to akk.: žebrák žebrákovi *chudobu* závidí.

9. Při slovesích *pomníti*, *-pomenouti* (*vzpomenouti*, *zapomenouti*...), *-pomínati* (*vzpomínati*, *zapomínati* . . .); *dbáti*, *šetřiti*; *všímati si*; *vážiti si*; *nechati*.

Na př.: *Pomni mých slov*. — *Vzpomínáme dobrých časův*. — *Zapomenuli jsme dobrodiní tvého*. — Sv. Prokop *nedbal žádné kratochvíle*. Slušnosti více než *přísnosti šetřiti* jest. — Na cestách *všeho si všímejte*.

Ve stč. bylo též: *zapomníš své smrti* atp., — a též: *znamenati čeho*, na př. *znamenéj té řeči bludné*.

Rovněž tak pojí se s genitivem jména přídavná *dbalý* a *bedlivý*; na př.: člověk *své cti dbalý*, — *svého hospodářství bedlivý*.

Sloveso *napomenouti*, *napomínati* váže se s akkusativem.

Slovesa *pomníti*, *vzpomenouti*, *zapomenouti* ... váží se ode dávna též s akkusativem s předložkou *na*: vzpomenouti, zapomenouti *na koho* . . ., *pomníti* též s akkusativem pouhým: pomníti *něco*.

Sloveso *dbáti* má též vazby *dbáti nač*, *oč*, *o čem*.

Sloveso *nechati* je významem příbuzno s *nedbati*; podle toho jest i vazba jeho náležitá s gen., na př.: dbej si svého a *nechej cizího*.

10. Při slovesích *nadíti se*, *čekati*.

Na př.: *lepšího* jsem se *nadál*. *Čekal* jsem *pozdravení tvého*.

Ve stč. bylo také *ždáti čeho*, na př.: Durink *svého času ždal*.

11. Při slovesích *-kusiti* (*okusiti*, *pokusiti*, *zkusiti*..., *okoušeti*...).

Na př.: *Okusím toho pití*. — Chtěl jsem *vaší víry pokusiti*. — Kdo *toho zakusí*. — Chci *zkusiti svého štěstí*. — Ohněm *zkoušejí zlata* (stč.). — V nč. vniká sem akkusativ: okusiti *nápoj*, zkusiti *své štěstí*, zkoušeti *zlato*.

Sem patří též přídavné jm. *zkušený* s gen.: člověk *světa zkušený*. Vedle toho též: *zkušený v čem*.

12. Při slovesích a jménech, znamenajících l i t o v á n í, ž e l e n í.

Na př.: *Nelituj života svého.* — Bylo mu *líto života.* — Člověk pozdě *zlého pyká.* — *Želejte* se mnou *mého syna.* — Jest mi *žel toho.* — *Kajte se hříchův.* — Člověk má *se hříchu pokáti.* — *Škoda toho druha dobrého!*

Genitiv tento nazývá se podle svého významu **příčinný**.

Téhož významu jest ve stč. genitiv při slovesích *plakati*, *žalostiti*, *žalovati*, *mstíti*, při jménu přídavném *vděčný* a **ve zvoláních**.

Na př.: Matka *plakala smrti* svého syna. — Vizme, *čeho žalostí* Jeremiáš. — *Žalujíce svých nehod.* — Bůh nehned *mstí každé viny.* — Nejsi *vděčen daru vzatého.* — *Běda* mně *synáčka mého!* — *Ach mého hoře!*

13. Při slovesích a jménech, znamenajících bázeň a stud. Na př.: *Bojte se trestu Božího.* — Strašný mnohým *mnohých se strachuje.* — Všichni *se užásli hlasu* sv. Prokopa. — *Lekli jsme se té noviny.* — *Stydím se lidské řeči.* — Dítě *ostýchá se cizích lidí.*

14. Při mnohých jménech přídavných. Některá jména přídavná, která mívají při sobě předmět v genitivě, jsou uvedena v číslech předešlých (*plný*, *sytý*, *schopný*, *poslušný*, *prázdný*, *prostý*, *daleký*, *potřebný*, *žádostivý*, *chtivý*, *lačný*, *žíznivý*, *dbalý*, *bedlivý*, *zkušený . . . čeho*). Jiná některá, která sem ještě patří, jsou

účastný, na př.: *té seči* mi dejte *účastnu* býti; — genitiv jest i při odvozeném odtud slovese *účastniti se čeho*; —

mocný, *snažný*, na př.: jenž jsi *všeho mocný*, — buďme toho *snažni*; — týž genitiv jest i při odvozeném *zmocniti se čeho*; —

bezpečný, *jistý*, na př.: budeš *bezpečen sebe* (n. *sebou*), — jsem *toho jist* (n. *tím jist*); —

hodný čeho, na př.: *hoden* jest dělník *mzdy své*; — stč. též *důstojný* čeho (= hodný čeho); —

vědom, *svědom*, *povědom*, *pamětliv*, na př.: nejsem *toho vědom*, — buď *pamětliv svého slibu*; —

blízký čeho; — *milovný čeho.* —

15. Při komparativech a superlativech. Na př.: soused je bohatší *nás*, — je *nás všech* nejbohatší (v. § 440 a 441 č. 2).

Genitiv při komparativu jest odlukový (v. nahoře č. 7); a poněvadž superlativ jest utvořen z komparativu, tedy jest genitiv, který bývá při superlativu, též odlukový.

16. Při supinu. Na př. přijde *soudit živých i mrtvých* (§ 536 č. 2).

17. Ve větách bezpodmětých. Na př.: ubývá *dne*; — přibývá *vody*; — nedostává se *vína* (srov. § 330).

479. Genitivem jest vyjádřen **doplněk.**

To bývá zvláště, když doplněk se táhne ku předmětu vyjádřenému genitivem.

Na př.: Úřady nečiní *lidí svatých* (= lidí svatých, t. j. úřady nečiní, aby *lidé* byli *svati*). — Nic tak *zjevny* nečiní *pravdy*, jako přímé pravení (= zjevny pravdy, stč., t. j. aby *pravda* byla *zjevná*). — Místo svaté nečiní *člověka svata* (stč.) — Nemůžeš *jednoho vlásku bílého* učiniti ani *černého*. — Dobrého *domu* nesluší nechati *pustého*.

V případech sem patřících jest ve větě předmět v genitivě a doplněk v genitivě, — je to tedy **vazba dvojího genitivu.**

480. Genitivem bývá vyjádřeno **příslovečné určení.** A to:

1. Příslovečné určení **času** na otázku *kdy?*

Na př.: Mluvili o příbězích, které se *těch dní* přihodily. — Svaté Anny jest *26. července*. — Komenský narodil se *roku 1592*.

Genitiv tento podle významu svého nazývá se časový.

2. Příslovečné určení **míry** prostorové a časové, na otázky *jak veliký? jak starý? jak daleko?* atp. (*jak* v otázkách těchto je = *kolik*). Jest to podle významu genitiv měrový a vyskýtá se v jazyku starším, zřídka v novém. Na př.: Pídimužíkové jsou sotva *čtyř pídí*. — Kdo nebyl stár *let pětidcát* nebo *šestidcát* (stč.). — Nechali jsme ostrovy snad *paterých honův* po levé ruce (stč.).

3. Příslovečné určení **látky**, z níž co uděláno. Genitiv ten nazývá se látkový a doložen jest jen několika doklady staročeskými; na př.: prsten *nebeského zlata*, — vlekouc s nich (se synův) roucho ctnosti i roucho *vlny*. Nč. výraz „zlatý *stříbra*“ je přeložen z němčiny.

481. Genitivem bývá vyjádřen **přívlastek.**

Genitivem přívlastkovým je všeliký genitiv, který patří ke jménu podstatnému, a jest genitivem přívlastkovým právě tím, že určuje pojem vyjádřený jménem podstatným. Při tom bývá zároveň také větoslovného druhu jiného. Srov. § 468 č. 3, *a*.

Na př.: Žádost *peněz*. — Stvořitel *světa*. — Slavnost *Božího těla*. — Bůh *vína*. — Hodina *obědu*. — Zahrada *našeho souseda*. — Člověk *dobrého srdce*. — Sklenice *vody*. — Výška *desíti sáhův*. — Strom je vz-výši *padesáti loket*.

Některé genitivy sem patřící liší se podle významů svých ještě dále a rozeznávají se zejména:

1. Genitiv tak zvaný **vysvětlovací** (neb omezovací, gen. explicativus, determinativus). Omezuje širší pojem, jenž jest vyjádřen jménem podstatným, a tím jej i vysvětluje. Na př.: *trest smrti* = *trest* (pojem širší), jenž záleží v *usmrcení* (omezení a vysvětlení),

nebo = *trest*, a to *smrt*. Podobně: dar *výmluvnosti*; — apoštolové měli dar *jazykův*; — slavnost *Božího těla*.

2. Genitiv dějového **podmětu** (gen. subiectivus), na př. stvoření *světa*; — a dějového **předmětu** (gen. obiectivus), na př. stvořitel *světa*. —

Tyto genitivy bývají zvláště při jménech, jež jsou významu dějového a znamenají buď děj sám (nomina actionis), na př. *stvoření*, — buď toho, kdo při ději je činný (nomina agentis), na př. *stvořitel*. Ve výraze na př. „stvoření *světa*" je také význam, jako ve větě „*svět* je stvořen"; ve větě této je *svět* podmětem a podle toho nazývá se i genitiv *světa* ve výraze „stvoření *světa*" genitivem podmětu. Naproti tomu ve výraze „stvořitel *světa*" je také význam, jako ve rčení „stvořiti *svět*"; ve rčení tomto jest *svět* předmětem, a proto nazývá se i genitiv *světa* ve výraze „stvořitel *světa*" genitivem předmětu.

Jiné příklady:

Pro gen. podmětu: Příští *Krista pána* (= Kristus pán přijde). — Řeč *Isaiáše proroka*. — Tok *Vltavy*. — Přání *rodičův*.

Pro genitiv předmětu: Aby jí (mysli soudcovou) nic nepohnulo, ani bázeň *ztráty*, ani naděje *zisku* (= báti se ztráty, nadíti se zisku). — Viny (pokuty) jsou nalezeny pro strach *ztráty*. — Aby pro *těch lidí* hrůzu neprotřel se nikdo k vozu (= hroziti se těch lidí). — Pro lásku *svého děťátka*. — Pečlivost *zemských věcí*.

Genitivy ty mohou se bráti ve významu také jiném; v. § 483.

482. Kromě toho rozeznávají se podle významu svého a v různých členech větných se vyskytují:

1. Genitiv **přivlastňovací** (gen. possessivus). Jest na otázku *čí? čeho?* a znamená vlastníka. Na př.: Zahrada *našeho souseda*. — Tato zahrada jest *našeho souseda*. — Řečiště *Vltavy*. — Pata *hory*. — Konec *roku*.

2. Genitiv **celkový** (gen. partitivus). Znamená celek, z něhož se nějaký díl béře nebo jehož nějaký díl se rozumí. Na př.: sklenice *vody*, — loket *sukna*, — kopa *grošův*, — tisíc *zlatých*, — několik *dní*; — nedostává se *vína*, — přibývá *vody*.

Díl, který se z celku béře nebo rozumí, vedle genitivu tohoto *a*) někdy vyjádřen jest, *b*) někdy není.

a) Díl vyjádřen jest. A to:

jménem podstatným; na př.: *sklenice vody*, — *libra mouky*, *kus chleba*, — *hromada kamení*, — *hojnost ryb*; — lepší *hrst jistoty* nežli *pytel naděje*; —

číslovkou, která jest nebo se béře za jméno podstatné, tedy číslovkou základní počnouc od *pěti*, nebo druhovou a ne-

určitou v rodě středním; na př.: *pět prstův*, — *šest neděl*, — *sto let*; — *dvé holoubátek*, — *čtvero evangelistův*, — *desatero přikázání*; — *mnoho práce*, — *málo času*, — *kolik hlav, tolik smyslův*; —

výrazem příslovečným významu měrového; na př.: je *dosti času*, — máme *drahně dobytka*, — máme *hojně obilí*; — na voze je *místa pro čtyři lidi*; —

zájmenem *co* (*něco, nic*); na př.: *co lidí* tu zahynulo, — *máme něco mouky*, — *nic toho*.

Ve stč. říkalo se také: *kdo vás* má pravou žádost k nebesům, — *která nás* nad čím může (= která z nás, t. tří bohyň, nad čím panuje), — *vás každý* div se tomu, — slyš to *vás všeliký*.

b) Díl vyjádřen není. Tu pak

buď dal by se díl vyjádřiti příslušným výrazem domyšleným na př.: sv. Alexius *svého statku* sobě vzav k moři se bral (t. j. *něco* svého statku, *část* statku...), — kázali mu dáti *octa* se žlučí;

buď se rozumí ze souvislosti, že to, co se praví, platí jen o dílu vyjádřeného celku, na př.: nedostává se *vína*, — přibývá *vody*, — nabral jsem *vody*, — nalej sem *vody*, — podej mi *vody*, — pojedli jsme *chleba*, — voda vždycky *břehu* ubírá, — ubrati včelám *medu*.

Pravíme *a*) „přines *vodu*“ a *b*) „přines *vody*“. V *a*) je pověděno, že má býti přinesena voda a ne co jiného. V *b*) je pověděno totéž, ale spolu je vytčeno, že se má rozuměti vody jen díl.

3. Genitiv **vlastnosti** (gen. qualitatis). — Znamená vlastnost na otázku *jaký?* Na př.: Člověk *dobrého srdce*. — Můj přítel jest *dobrého srdce*. — Pokoj lidem *dobré vůle*.

483. Rozdílnost při výkladech některých genitivův.

Někdy může se týž genitiv podle rozdílného pojetí počítati k rozdílným druhům.

Na př. ve větě „Bacchus byl bůh *vína*“ jest gen. *vína*. Ten může se bráti za gen. přivlastňovací, když se větě dané rozumí ve smyslu otázky „*čí* nebo *čeho* bůh byl Bacchus?“; — anebo za gen. vysvětlovací, když se mu rozumí ve smyslu: Bacchus byl „bůh, a to vína“; — anebo za genitiv zvaný zřetelový, když se to vykládá, že Bacchus byl bůh „vzhledem k vínu“.

Ve výraze „příští *Krista pána*“ může se gen. *Krista pána* bráti za gen. podmětu, a také za gen. přivlastňovací. Atd.

484. D. Dativ.

1. Dativ jest pád na otázku *komu? čemu?*

2. Některé vazby dativní zanikly a nahrazují se jinými; o tom viz zde níže.

485. Dativem jest vyjádřen **předmět.**

To bývá:

1. Při slovesích, znamenajících pohyb nebo stav v prostoru, pak také pohyb nebo stav ve smyslu přeneseném.

Dativem při těchto slovesích je vyjádřen předmět, k němuž pohyb jakoby k cíli svému směřuje, na př. *donésti* něco *někomu* (pohyb kam, = k čemu?), — anebo podle něhož a jakoby směrem k němuž stav určujeme, na př. stč. člověk *přísedící domu vdovinu* (stav, klidné trvání kde = směrem k čemu?). Význam sloves těchto je tedy **směrový.**

Význam tento pak tkví někdy v slovese jednoduchém, na př. *nésti, vrátiti* ... něco *někomu*; někdy v předložce slovesa složeného na př. *náležeti, příležeti, přísedĕti* (stč.) ... *někomu*; — někdy v obém na př. *nahoditi, předložiti* . . . něco *někomu.*

Význam směrový při některých slovesích, která sem patří, nejeví se již dosti zřetelně, ale byl v nich původně přece. Na př.: *Josefovi připadl* třetí díl (srov. *padnouti*, sloveso pohybu, tedy s významem směrovým); — co se *mi přihodilo* (srov. *hoditi*).

Doklady toho všeho máme:

Při slovesích *nésti, pustiti* (původně = poslati), *vrátiti* . . . . a jejich složeninách. Na př.: něco *ti nesu*; — Darius *poslal* list *Alexandrovi*; — otec *pustil synovi* živnost.

Při slovesích *státi* (praes. *stanu*), *státi* (praes. *stojím*), při některých jejich složeninách a při *-staviti.* Na př.: *státi ráně* (stč.); — Soběslav *královĕ moci* nemohl *ostáti* (stč., = přemoci); — člověk *stojí zlým žádostem* (stč.); — *dostáti slibu*; — *komu* ty *se dostaneš*; — král *postavil se nepříteli*; — opatové *mnichům představeni* jsou.

Při složeninách *-ložiti, -lehnouti, -léhati, -ležeti.* Na př.: *naložiti, přiložiti, uložiti* ... *někomu* něco; — Alexander *pokoji se obložil* (stč.); — *podlehnouti ranám*, — zlý skutek *podléhá trestu*; — *dobrým* odplata *náleží*; — *Duchu svatému přileží* milost (stč.). — Podobně při jméně přídavném *náležitý*: opatrnost *křesťanu náležitá.*

Při slovesích jiných, s *do-, na-, nad-, pod-, před-, při-* složených. Na př.: to *nám* otec *dochoval*; — co *se mu namátlo*; — *namítnouti, nahoditi, naháněti, nakloniti* ... *někomu* něco; — *nadhoditi* ... *někomu* něco, — *nadjíti, nadběhnouti, nadjeti* . . . *někomu*; — *podříditi se ně-*

komu, — *podrobiti se zákonu;* — chléb *krkavci předhoditi;* — *připadnouti, přihoditi se... někomu;* — ti dva *sv. Petru se přikázali,* — *sladkosti přimíšena* hořkost, — soused *přísedící domu vdovinu* (stč.).

Sem patří také dativ při slovese *obcovati* a jm. přídavných *přítomný, blízký.*

Na př.: Aby lidé *službám božím obcovali.* — Byl jsem *tomu přítomen.* — *Blízké* jest (spasení) *těm,* kteří se Boha bojí.

Poznam. Význam směrový znamená se více méně také v dativech při slovesích zde dále uvozovaných.

2. Při slovesích a jménech, znamenajících odpor a protivení.

Na př.: *Odporovati bludům.* — Nemohouc *se zepříti síle* (stč.). — Město chtělo *se mu příčiti.* — Kdo *se pravdě protiví, Bohu se protiví.* — *Odporný, protivný komu* (= proti komu).

3. Při slovesích, znamenajících dávání atp.

Na př.: *Každému dán* bude peníz. — *Jemu* nikdo kouska chleba *nepodal.* — *Poddati se někomu.* — *Nadali mu* lhářův. — Město *vzdalo se nepříteli.*

Podobně: *darovati, poskytnouti, uděliti, zaplatiti, půjčiti, vručiti . . . komu* co nebo čeho.

4. Při slovesích, znamenajících rčení, jevení, oznamování atp.

Na př.: *Pověz nám,* kdo jsi. — Nepřítel *vám* to *našeptal.* — Ti *lhali* jsou *lidu svému.* — Vládyka má své nehody *králi toužiti* (stč.). — *Přisáhl jsem Bohu.* — *Klel jsi žezlu* jeho. — *Dobrořečte jménu* jeho. — Lidé budou *mu zlořečiti.* — *Požehnáš člověku pravému* (stč.). — Ďábel *ponukl židům,* aby . . (stč.).

Podobně: *díti, praviti, vyprávěti, mluviti, děkovati, věstiti, prorokovati, vyznati, slíbiti, žalovati, stěžovati si, naříkati si, láti, kázati, veleti, poručiti, zapověděti, lichotiti, pochlebovati, kořiti se, klaněti se, rouhati se, hroziti, chlubiti se, tykati, vykati, jeviti, psáti... komu.*

Sem patří také rčení „*říkají mi* Václav“ atp.

5. Při slovesích, znamenajících dívání a divení.

Na př.: Nero *díval se ohni* (stč.). — Lidé *divili se* té *kráse.* — Darius *podivil se tomu.* (Chybně: *obdivovati něco.*)

6. Při slovesích, znamenajících projevy vůle, naděje, víry, přízně, jako jsou *chtíti, nadíti se, věřiti, přáti, záviděti* atp.

Na př.: Kdo *chce pokoji,* hotov se k boji. — *Nechci tomu.* — *Tomu* jsem *se nenadál* (též: *toho* jsem se nenadál). — *Nadějíce se velikým darům.* — *Věřím svým učitelům.* — Císař *nedůvěřoval tomu,* co bylo prosočeno. — Přej a bude *ti přáno.* — Sokové *závidí dobrým.*

Podobně: *příznivý komu*, *závistivý komu* (stč.).

Vedle *chtíti čemu* vzniklo a ujalo se i v jazyku spisovném *chtíti co*.

Stč. říkalo se též *doufati komu*; na př. nedoufám *mému zasloužení*.

7. Při slovesích, znamenajících vyknutí, učení a rozumění.

Na př.: *Zvykej dobrému.* — *Odvykati hříchu* nejlepší pokání. — Sv. Prokop mnichy *zákonu* učil. — *Dobrotě a kázni nauč* mě. — *Nerozumí* každý *všemu*.

Učiti něco, *rozuměti něco* (akk.) jsou odchylky, vzniklé vlivem jazyků cizích; jazyk spisovný jich nedopouští.

8. Při jm. příd. *rád* a slovesích *radovati se*, *těšiti se*, *smáti se*.

Na př.: Kdo nic nového nevídal, ten i *starému rád*. — Jsem *tomu nerad*. — Lidé *radují se létu* a včelky *květu*. — Nepřátelé *těší se zlému mému*. — Počali *se* druh *druhu smáti*. — *Posmívali se jemu*.

Stč. říkalo se též *kojiti se čemu*, na př.: Saul *okojil se řeči Jonathově* (= dal se upokojiti).

Co dativ v těchto rčeních vyslovuje, bývá často příčina, pro kterou se jest radovati atd.; proto bývá dativ tento nazýván **příčinný** (dat. causae).

Místo *radovati se*, *těšiti se čemu* říká se také *z čeho*.

9. Při *rovnati se*, *podobati se* a *rovný*, *podobný*.

Na př.: Hrdý *pyšnému se rovná*. — Kdo jest *rovný mně*. — *Nepodobna* hvězda *hvězdě* a člověk *člověku*.

Místo dativu prostého bývá tu také dativ s předložkou *k*.

10. Při slovesích *líbiti se*, *slušeti*, *hověti*, *hoditi se*, *stačiti*, a podobně při *v-hod býti*, *hodný*, *slušný*, *milý*.

Na př.: *Tobě sluší* chvála. — To je, králi, *tobě slušno*. — *Hověj svému pánu*. — Muka *hodná hříchům* (stč.). — Při *slušeti*, *hoditi se* a *hodný* bývá také dativ s *k*.

Ve stč. říkalo se též: já se *tobě nemílím* (= nelíbím), — kostečníci *mrzí* (= nelíbí se) *všem lidem*, — budou *vám mrzeti* nepravosti vaše.

11. Při slovese *býti*:

a) jest *mi* něco (= mám něco),

b) někdo jest *mi* něco n. něčím. Sloveso *(býti)* je tu někdy vynecháno.

Na př.: Chci vám něco dobrého říci, z čehož *vám všem* bude radost a *pohanům* v srdci žalost. — Bude konec *tvým řečem*. — Jest *mi* dvacet let. — Není ještě *všem dnům* večer. — Starý vlk *psům* zábava.

Sem patří také rčení *„jest mi jméno Jan“* atp. Z něho vynechává se někdy *„jméno“* a říká se *„jest mi Jan“*. Na př.: jednomu (z obou lotrův) bylo Dizmas (stč.); — vdova měla dvě dcery, té jedné bylo Františka a té druhé Tonička (mor.).

Dativ ve rčení „jest *mi* něco“ (= mám něco) atp. bývá nazýván **přivlastňovací** (dat. possessivus).

12. Při jiných slovesích a jménech přídavných, jako jsou ve rčeních následujících:

pomoci, *prospěti* . . ., *škoditi*, *křivditi*, *ublížiti* . . . *komu*; —
stč. bylo též *viniti se komu*, na př. hříšník viní se *Bohu*; —
pomocný, *prospěšný*, *užitečný*, *škodný*, *škodlivý* . . . *komu*; —
křivý, *pravý*, *vinný*, *povinný*, *dlužný*; na př.: sám *sobě* křiv jest, kdo se dluhy zasypá, — budu *vám* práv, — Kain nedal se vinen *Bohu*, — dluh, jímž *nám* někdo *povinen* jest, — jsme *vám* dlužni; —
dovoliti . . ., *brániti*, *překážeti* . . . *komu*; —
sloužiti, *raditi*, . . . *komu*; —
odolati komu; na př.: odolej vždy *zlobě*; —
panovati, *vévoditi* . . . *komu*; na př.: peníze *jedněm panují*, druhým slouží; — tělo v rozkoši chodí, když *mu* duše *nevévodí*;
ve stč. bylo též *vládnouti komu*, na př.: aby *nám* zde žádný nevládl, — aby Kristus *tobě* sám vládl; — a *tušiti komu* (= těšiti koho), na př.: přátelé počali *jemu* (nemocnému) tušiti; —
věrný, *štědrý*, *vděčný* . . . *komu*.

13. Dativem bývá vyjádřen předmět nepřímý, t. j. předmět, jehož se děj netýká přímo a neprostředně, nýbrž nepřímo a takořka prostřednictvím něčeho jiného.

Na př.: Petr uťal ucho *Malchovi* (= Petr uťal *ucho*, a to stalo se *Malchovi*; — *ucho* = předmět přímý, *Malchovi* = předmět nepřímý). — Vypadl meč z ruky *Boleslavovi* (= z ruky, a to Boleslavovi). — Dítě sedí *matce* na klíně. — Kovář okoval *jezdci* koně. — *Darovanému koni* na zuby nehleď. — Shořel *nám* dům (= dům, ten byl náš, shořel tedy nám).

Předměty nepřímé jsou také předměty, jež vyslovujeme dativem tak zvaným zřetelovým, dativem prospěchovým a dativem mravním.

Dativem **zřetelovým** vyjadřuje se předmět (nejčastěji osoba), pro nějž t. j. vzhledem k němuž platí, co se ostatkem věty vyslovuje.

Na př.: *Hladovému* vždy poledne. — *Tomuto* opilstvím, co *onomu* lékařstvím bylo. — *Jiným* je Vratislav syn Oldřicha, markrabí Brněnského (= podle mínění jiných). — *Sobě* vlk ostronos, *sobě* ježek kadeřav. — Ovoce krásné *zraku*. — Budeš silen *nepřátelům*. — Ostrov *nám* zůstal po pravé straně. — Oděv je *mi* malý. — Byt je *nám* veliký. — Jdeš *mi* rychle.

Dativem **prospěchovým** (dat. commodi, incommodi) vyjadřuje se předmět (nejčastěji osoba), jemuž na prospěch nebo neprospěch se děje nebo jest, co ostatek věty vyslovuje.

Na př.: Bojím se *zemi* zlého. — *Všem* se jest urodil Kristus.

Sem patří dativ *sobě*, *si* ve rčeních: co *si* počnu, — co *sobě* stýskáš, — mluv *si*, — krkavci *sobě* lítají a holubi v léčkách váznou, — sám *sobě* hude, sám *sobě* vesel bude, — pták *si* staví hnízdo atp. Význam prospěchu bývá tu vybledlý a nevystupuje dosti zřetelně.

Dativem **mravním** (n. dat. sdílnosti, dat. ethicus) vyjadřuje se osoba, a to osoba grammaticky první nebo druhá, k níž se obsah ostatkem věty vyslovený jen ve smyslu mravní sdílnosti vztahuje.

Na př.: Nechoď *mi* nikam! — Pane, jak *mi* nevesele vzhlédáš! — To *ti* je krása! — To *vám* byl mráz!

V čísle jedn. jsou tu vždy tvary slabší *mi*, *ti*, nikdy *mně*, *tobě*.

14. Dativ předmětný bývá při infinitivě, místo nominativu, který je při slovese finitním.

Vazba tato nazývá se vazba **dativu s infinitivem** (dat. cum infinitivo) a byla v jazyku starém. Říkalo se na př.: Biskup ustanovil, dva korce obilí *dávati každému oráči* (t. j. ustanovil, aby *každý oráč dával* dva korce obilí). — Bylo by nelze, *oráči* chleba *kupovati* (t. j. nesnadno by se přihodilo, aby *oráč kupoval* chléb). — Kaž, *oleji* tuto *státi*.

15. Dativ předmětný bývá ve větách bezpodmětých.

Na př.: Jest *mi* žel tebe. — Nebude *vám* do smíchu. — *Dobrému* všude dobře. — Zželelo se *matce* milých dítek. — *Komu* se nelení, *tomu* se zelení. — Dobře se *nám* tu sedí. — Běží *nám* o životy. — Ubylo *mi* starosti.

486. Dativem jest vyjádřen **doplněk**.

To bývá:

1. Když doplněk se táhne ku předmětu, vyjádřenému dativem.

Na př.: Není dobré *člověku* býti *samotnému*. — Lépe jest *tobě* do života vejíti *kulhavému* nebo *bezrukému*, nežli dvě ruce a dvě nohy *majícímu* uvrženu býti do ohně věčného. — Nelze *mi* býti *veselu*.

Tu jest ve větě předmět v dativě a doplněk v dativě, — jest to tedy **vazba dvojího dativu.**

Vazba tato je zbytek vazby (stč.) dat. s infinitivem; sr. § 485 č. 14.

Ve rčeních „býti *veselu*“, „býti *živu*“ atp. byl doplňkový dativ *živu*, *veselu* atd. právem jen tam, kde se táhl ku předmětu čísla jednotného a rodu mužského nebo středního; tedy na př. ve větách: *člověku* nelze býti vždy *veselu*, — *zvířeti* nelze bez vody býti *živu* atp. Byl-li předmět rodu žensk. nebo čísla dvoj. n. množ., měl se doplněk s ním

shodovati a mělo býti na př.: *rybě* nelze bez vody býti *živě*, — *ptákům* nelze býti *živým* atd. — Ale v té věci odchýlil se jazyk záhy od pravidla a dativní doplněk s koncovkou *-u* ustrnul a kladl se pro všecky rody a čísla, říkalo se tedy též: *rybě* nelze býti *živu*, — *ptákům* nelze býti *živu* atd.

2. Ve rčeních, jako jsou „tento dar jest *rodičům*", „toto psaní je *bratrovi*" atp., když se jim rozumí ve smyslu otázek „*jaký* je to dar?" „*jaké* je to psaní?" (Srov. § 359.)

487. Dativem jest vyjádřeno **příslovečné určení**, a to určení **účelu** — dativ zvaný účelový.

Vyskytuje se ve stč., a nejčastěji to bývá dativ *čemu*. Na př.: *Čemu* jsou mi hrdá roucha? — *Čemu* postíme se? — Viz. *čemu* jest taková skoupost! — V češtině nové je za to *k čemu* a *nač*.

488. Dativem jest vyjádřen **přívlastek**.

Dativem přívlastkovým je všeliký dativ, který patří ke jménu podstatnému, a jest dativem přívlastkovým právě tím, že jméno, k němuž patří, je jméno podstatné. Při tom bývá zároveň také větoslovného druhu jiného. Srov. § 468 č. 3, *a*.

Na př.: Služba *modlám*. — Polehčení *bolestem*. — Smrt je konec *všemu*. — Prázdnost (zahálka) jest máti *hříchům* a macecha *šlechetnostem*.

489. Rozdílnost při výkladech některých dativův.

Někdy může se týž dativ podle rozdílného pojetí počítati k rozdílným druhům. Na př. ve větě „ztratila se *mi* kniha" je dativem *mi* vyjádřen předmět t. zv. nepřímý (§ 485 č. 13, = ztratila se *kniha*, a tím stala se ztráta *mně*); ale týž dativ *mi* může se podle pojetí a zdání jiného bráti také za prospěchový (dat. incommodi). Atd.

490. E. Lokál.

1. Lokál jest pád na otázku *v kom? v čem? o kom?* atp.

2. Bývá obyčejně s předložkami. Prostý, t. j. bez předložky, vyskytuje se jen v jazyku starém, a i tu velmi zřídka.

491. Lokálem prostým vyjadřuje se **příslovečné určení** a to:

1. Určení **místa**.

Doklady toho jsou jen v češtině staré; na př.: *Ploškovicích* (= v Ploškovicích), — na mostě *Praze* (= v Praze).

Původem svým patří sem příslovce (a předložky) významu místního *vně*, *kromě*, *mezi*, *zádu*, *dole* a slc. *hore*, jež jsou lokály ustrnulé

v platnosti pouhých příslovcí. Příslušné k nim nominativy, dílem zaniklé, jsou: *ven* (= venek, srov. § 474 č. 1), *kroma* (= kraj), *meze*, *zad*, *důl*, *hora*.

2. Určení **času**.

Dokladů toho jest několik v češtině staré pro lokály: *zimě*, *létě* (= v zimě, v létě); *dne*, *noci* (= ve dne, v noci, v této noci) a j.

Původem svým patří sem některá příslovce významu časového, na př. *pozdě*, jež jest ustrnulý lokál (k nom. *pozdo* = pozdní).

3. Určení **způsobu**.

Doklad toho je starý lokál *latině*; na př.: Pilat kázal to řecky, židovsky a *latině* napsati.

Původem svým pak patří sem hojná příslovce významu způsobového, na př. *tvrdě*, *dobře*, *zle*, *draze* atd., jež jsou ustrnulé lokály (k nom. *tvrdo*, *dobro* atd.; tedy *dobře* = v dobrém).

492. F. Instrumentál.

1. Instrumentál jest pád na otázku *kým? čím?*

2. Některé vazby jeho zanikly a nahrazují se jinými; o tom viz zde níže.

493. Instrumentálem jest vyjádřen **předmět**

To bývá:

1. Při slovesích *hoditi*, *hnouti*, *hýbati*, *točiti*, *klátiti*, *třásti* atp. a při jménech s nimi příbuzných.

Na př.: Hoditi *kamenem*. — Vlny metaly *korábem*. — Anděl *tou vodou* hýbal. — Točiti *kolem*. — Třásti *stromem*. — Hnutí *okem*, třesení *stromem*.

2. Při slovese *vládnouti* a při jménech s ním příbuzných.

Na př.: Chyba vládne *člověkem*. — Vláda *rozumem*.

3. Při slovesích *hrdati*, *pýchati* atp. a při jménech příbuzných.

Na př.: Nehrdejte jeden *druhým*. — Pyšní *pokornými* pohrdají. — Pohrdání *světem*.

4. Stč. říkalo se též: *klamati*, *spíleti* n. *špíleti* (= žertovati), *louditi*, *pohrávati*, *lháti*, *mentiti* (= lháti), *lstíti*, *smáti se*, *smích pobíjeti* (= posmívati se), *smích váleti* (též) . . . *kým*.

Instrumentály, jež zde jsou uvedeny jako předmětné, jsou původem svým příslovečné; viz o tom § 503. Podobně brávají se za předmětné také příslovečné instrumentály některých rčení jiných.

494. Instrumentálem jest vyjádřen **doplněk**.

To bývá:

1. Když za doplněk je vzat instrumentál původně příslovečný.

Na př.: Tato rána je *bičem* (za doplněk je tu vzat týž instr *bičem*, který je příslovečným určením ve rčení „raniti *bičem*"). — Cesta od nás do města je *lesem*, *polem* (podle „jíti *lesem*, *polem*").

2. Když je doplňkem instrumentál vlastnosti, v. § 502. Na př.: Přemysl byl *životem hrdinským* (stč. = těla hrdinského).

3. Nejčastěji bývá instrumentálem vyjádřen doplněk, který se táhne někdy ku podmětu, vyslovenému nominativem, někdy ku předmětu, vyslovenému akkusativem. Na př.: kůň jest jednou *hříbětem*, člověk dvakrát *dítětem* (kůň‿hříbětem, člověk‿dítětem); — bych já sloul *vaším králem* (já‿vaším‿králem); — nikdo se nenarodil *mudrcem* (nikdo‿mudrcem); — bratr se stal *učitelem* (bratr‿učitelem); — mniši zvolili kněze Vítoše *opatem* (Vítoše‿opatem); — Boleslav Strachkvasa *mnichem* učinil (Strachkvasa‿mnichem).

Vazba tato bývá zvláště při slovesích:

býti. Na př.: nebrzo kdo bude *trhovcem*, by nebyl *lichevníkem*; — kdo nikdy nebyl *poddaným*, zřídka bývá *dobrým pánem*.

činiti, *dělati*. Na př.: nejsem *spravedlivým* učiněn; — když se chudý *bohatým činí*; — ten *tlumočníkem mým* se udělal.

voliti, *potvrditi*, *světiti*, *korunovati*. Na př.: sv. Matěj *apoštolem* zvolen; — Mlada *abatyší* stvrzena jest; — jeho (Prokopa) *hospodářem* potvrdili a *opatem* světili; — císař Václava *králem* korunoval.

naroditi se. Na př.: člověk se narodil *holoplíštětem nestatečným*.

státi se, *ostati*, *staviti*, *-stanoviti*. Na př.: ať kamení toto *chlebem* se stane; — kdo pravdu zastává, *vítězem* ostává; — kdo mne ustavil *soudcem*; — jsem ustanoven *dozorcem*; — stavěls Boha *svědkem*.

míti. Na př.: mám v srdci Boha *hostem*.

viděti, *zdáti se*. Na př.: pravý pokorný nechce býti viděn *pokorným*; — sově soumrak *svítáním* a tma noční *polednem* se zdá.

jeviti, *ukazovati*. Na př.: Kristus se zjevil *člověkem* i *Bohem* (stč.); — kdo odpovídá nedoslyše, *bláznem* se ukazuje.

jmenovati, *zváti*, *praviti*, *díti*, *slouti*. Na př.: ten jmenoval se *králem Šalomounem*; — písmo Krista nazývá *sluncem*, Marii *měsícem* a Jana *dennicí*; — byť se kdo pravil i *andělem*; — již vás nedím *svými sluhami*, ale *přáteli*; — císař jej (Vratislava) *králem českým* provolal; — chceš-li *dobrým* slouti.

psáti. Na př.: *mistrem* sedmera umění se psáti.

věděti, *znáti*, *čísti*, *pokládati*, *mníti*, *souditi* atp. Na př.: ďábel ho (Krista) *člověkem* věděl (stč.); — lotr sám se *hříšným* poznal; — ten

se čte *šlechticem* (stč., = počítá se, pokládá se); — pokládá jej *nemocným* (stč.); — nemni se *moudřejším*, než jiní byli; — blázen jest, kdo nepřítele *dobrým* soudí (stč.).

učiti. Na př.: učím se *kloboučníkem*.

Jindy bývá tento doplněk v nominativě (když se táhne ku podmětu, na př. otec cítí se *zdráv*, srov. § 470 č. 2), — nebo v akkusativě (když se táhne ku předmětu, vyslovenému akkusativem, na př. viděl jsem otce *zdráva*, n. *zdravého*, srov. § 473). Kdy tu má bývati instrumentál a kdy nominativ neb akkusativ, o tom zachovává se většinou pravidlo následující:

I. Když doplňkem je jméno přídavné (ve smyslu širším) a

a) táhne se ku podmětu, je zpravidla v nominativě (a pokud možná tvaru jmenného); tedy na př.: soused jest *bohat*, — soused stal se *bohat*, — soused učiněn jest *bohat*, — otec cítí se *zdráv*, — jsem *cizí* v této zemi, — žák byl *pochválen*, — činíš se *nevěda* (stč.), — jsem *první*, *druhý* . . ., — jdu sám *desátý* (stč. sám *desát*);

b) když téhož druhu doplněk se táhne ku předmětu, vyslovenému akkusativem, bývá často též v akkusativě (a pokud možná tvaru jmenného), na př.: viděl jsem otce *zdráva* n. *zdravého*, — učiň mě té cti *hodna*, — hřích činí člověka sobě *robotného*; — ale často také v instrumentále, na př.: učiň mě té cti *hodným*, — hřích činí člověka sobě *robotným*, — některé hříchy nazýváme *smrtelnými* atd.

Ve větách záporných bývá tu ovšem genitiv místo akk.; na př.: úřady nečiní lidí *svatých*, n. *svatými*.

II. Když doplňkem je jméno podstatné (nebo zpodstatnělé), bývá

a) v instrumentále, jestliže se jím vyslovuje vlastnost nějaká jakožto přijatá nebo proměnná, nebo jestliže příslušné sloveso znamená nějakou přeměnu, na př.: bratr jest *učitelem*, — Jozafat byl *zemským písařem*, — soused stal se *boháčem*, — ten *tlumočníkem mým* se udělal, — kdo mne ustanovil *soudcem*, — císař Vratislava *králem českým* provolal: a bývá

b) v nominativě neb akkusativě v případech jiných, na př.: soused jest *boháč*, — máme souseda *boháče*.

Pravidlo toto jeví se zřetelně ve spisech starších.

Během času pronikají v něm některé změny, zvláště v jazyku novočeském spisovném. Tu totiž v případě I. (když doplňkem je jméno přídavné) šíří se instrumentál na ujmu akkusativu

a nominativu víc a více; v případě II. (když doplňkem je jméno podstatné) zůstává celkem způsob starý.

V jazyku obecném zachovává se pravidlo staré měrou mnohem větší, než ve spisovném, a nikde nevyskytují se v něm rčení jako na př.: byl jsem *zvědavým*, zástupcové byli příliš *povolnými*, náš soused je *boháčem*, král stavěl se *rozhněvaným* atp. Rčení taková čtou se ve spisích, zvláště v době nejnovější, velmi často, ale jsou ovšem chybná; dlužno se jich vystříhati a držeti se v té příčině způsobu, zachovaného v jazyku obecném.

Místo instrumentálu bývá tu také *za* s akk., v. § 513 (při předložce *za*).

Napodobením latiny přidával se k doplňkovému instrumentálu infinitiv *býti*, a tím vznikla spisovatelům pozdějším oblíbená vazba instrumentálu s infinitivem. Na př.: Kterýž se *vinným býti* zná (m. který se zná *vinen*). — Pak-li co *překážkou* býti viděli. — Pravil jej *býti písařem*. — Císařovna *křesťankou* se *býti* vyznala.

495. Instrumentálem jest vyjádřeno **příslovečné určení**; a podle toho, jaké to určení jest (§ 339 č. 3), rozeznáváme instr. 1. místa, 2. času, 3. způsobu, vztahu a míry, a 4. příčinnosti.

496. Instrumentál **místa**.

Ten bývá:

1. Při slovesích pohybu, na otázku *kudy?*

Na př.: *Lesem* šel a stromů neviděl. — Oheň vyrazí *dveřmi* neb *okny*.

Pravíme „dívati se *oknem*" atp.; tu děj *dívati se* atd. pojat jest jako pohyb, který se děje *oknem*.

Pravíme „zpívali jsme *cestou*", „zpívali jsme *lesem*" atp.; tu pohyb není vyjádřen, ale rozumí se z ostatku věty (= zpívali jsme *jdouce*, zpívali jsme *jdouce lesem*).

2. Některé instrumentály místa jsou na otázku *kde?*

Zejména jsou to instr. *místem*, *místy*, *krajem*, *stranou*, *polem*. Na př.: osení je *místem* řídké, — potok byl *krajem* hluboký, — státi *stranou*, — ležeti *polem*.

497. Instrumentál **času**, na otázku *kdy?*

Vyskytuje se jenom ve rčeních jistých, více méně ustálených.

Na př.: Vojsko táhlo *dnem i nocí*. — Člověk *časem* se mění. — Nebe zemi déšť dalo *časem svým*. — Včera *tím časem*, . . . *těmi časy*. — Včera *tou dobou*. — *Každým rokem*, . . . *každým dnem*.

Původem svým patří sem příslovce *jednou*.

498. Instrumentál **způsobu, vztahu a míry.**

1. Instrumentál **způsobový** vyslovuje *jak* (= *jakým způsobem*) se co děje nebo jest. Bývá nejčastěji při slovesích pohybu, ale často také při jiných.

Na př.: Bezpečněji *krokem* než *skokem.* — Běžeti *honem, úprkem.* — Jeti *klusem, tryskem, cvalem.* — Krev teče *valem.* — Nemocný leží *pádem,* oči mu stojí *sloupem.* — Pole leží *úhorem, ladem.* — To se stalo *tím způsobem* (stč. *tím činem, tím obyčejem*). — Kdo *dobrým úmyslem* čistotu drží. — Bojovník musí patřiti, *kterým řádem* chce bojovati. — Zřídlo objeveno *náhodou.*

Druhem tohoto instrumentálu jest instr. t. zv. srovnávací.

Na př.: Krev *potůčkem* (= jako potůček) teče. — Jason *zběhem* (= jako zběh) zašel jest (stč.). — Odešel jest *tulákem* na cestu (stč.).

2. Instrumentál **vztahový** vyslovuje, k čemu se vztahuje a vzhledem k čemu má se rozuměti a vykládati, co ostatek věty vyslovuje.

Na př.: Jsem *rodem* z Prahy, *bytem* v Plzni. — Josef byl *tělem* v Egyptě, ale *myslí* ve Svaté zemi. — Kdo odpočívá *tělem,* odpočívej i *duchem.* — Čech *smýšlením.* — Prospívati *věkem i moudrostí.* — Sedláci nemají se rovnati *rouchem, stravou a čeledí* vládykám. — Člověk nemá meškati *pokáním.* — Císař jej *hrdlem i zdravím* ubezpečil. — Ten jest jist *nebeským královstvím.* — Malý *postavou.* — Někteří jsou nám příbuzni *rodem.* — Podobný *hlasem.* — Buďte věrni *srdcem, ústy i skutkem.* — Chudý *duchem.*

3. Instrumentál **měrový** bývá nejčastěji ve rčeních komparativních a vyslovuje *jakou měrou* (= *o kolik* . . .) vyniká A nad B (v. § 440). Komparativ jest ve větě buď výslovně, buď aspoň podle smyslu obsažen.

Na př.: Což méně *lotem* desíti hřiven (stč., = co jest o *lot* méně než deset hřiven). — Počet apoštolský umenšil se *jedním apoštolem* (stč., = stal se menší *o jednoho apoštola*). — *Čím* více kdo má, *tím* více žádá (= o kolik . . . , o tolik . . . .). — *Čím* dále, *tím* hůře.

Sem patří původem svým příslovce *málem. mnohem.* Na př.: *mnohem* více, *málem* dále atp.

Krom toho jest instrumentál měrový také v příslovci *dílem* atp.; na př.: *dílem* máš pravdu, *dílem* se mýlíš.

499. Instrumentál **příčinnosti.**

Druhy příčinnosti rozeznávají se rozmanité (v. § 343) a podle toho jest několikerý také tento instrumentál. Zejména jest:

1. Instr. **původu** na otázku *kým* . . . (= *kdo byl původce*)?

Na př.: Jmění *otcem* nabyté. — Zákon *Newtonem* nalezený.

2. Instrumentál **nástroje a prostředku**, na otázku *kým* neb *čím* (= *jakým nástrojem* n. *prostředkem*) . . .?

Instrumentál tento bývá při přemnohých slovesích, která vyslovují děj, při němž něčeho nebo někoho se užívá jako nástroje (nebo jakoby nástroje) anebo jako prostředku nebo prostředníka. Na př.: Bodati koho *jehlou*. — Slyš *uchem*, viz *rozumem*. — Chci to dokázati *svědkem*. — Spravujeme se *zákonem*. — Řídíme se *příkladem* jiných. — Posty jsou ustanoveny jedny *přikázáním*, druhé *obyčejem*. — Starého vrabce *plevami* neošidíš. — Přítel ručil za přítele *svým jměním i životem*. — Židé umořili krále svého *smrtí tvrdou* (stč.). — Cestovatelé trpěli *hladem a žízní*. — Buřiči potrestáni jsou *vyhnanstvím*. — Strašiti koho *hrozbami*. — Hroziti, mstíti se komu *čím*. — Zaklínám tě *živým Bohem*. — Nahého *rouchem* obmysliti třeba. — *Čím* kdo zachází, *tím* i schází. — Adam vinil Evu *hříchem*. — Kdo byli vinni *smrtí* sv. Václava. — Tělo se kochalo *pitím*. — Baviti se *něčím*.

Instrumentálem prostředku jest také tak zvaný instrumentál ceny; cena je prostředek, kterým se kupuje, platí, odměňuje atd.

Na př.: Vykoupiti se *darem*. — *Almužnou* nemůžete koupiti království nebeského. — Plaťme *pokáním a skutky dobrými*.

3. Instrumentál **látky**, na otázku *čím* neb *kým* (=*jakou látkou*)..?

Instrumentálem tímto znamená se látka (hmotná i nehmotná, abstraktní), kterou některý předmět je vnitřně naplněn, napuštěn, — nebo na povrchu svém obložen, ozdoben nebo poskvrněn, — nebo kterou předmět oplýváním, páchnutím atp. ze sebe vydává.

Na př.: Řeka naplněna jest *vodami*. — *Kněžími* jest pln svět (stč.). — Loď naložená *obilím*. — Rozum nasycen bude *poznáním*. — Cesta zavátá *sněhem*. — Chodník zarostl *ořeším*. — Kámen *mechem* se obalí. — Knihy *zlatem* okované a *drahými kameny* posázené. — Pomazán *olejem*. — Kdo *štěstím* oplývá, na mnoho se nepamatuje. — Oplývati *zbožím*. — Plýtvati *slovy*. — Saň počala *jedem* stříkati. — Kristus *krvavým potem* se potil. — Hospodář má páchnouti *větrem* a hospodyně *dýmem*. — Cizí víno má vůni *kořením*. — Jazyk náš *nebeskou* dýše *svobodou*. — Rytíři se *zlatem* blyštěli. — Vůz hořel *zlatem*. — Máme pláti *láskou k Bohu*. — Město rozléhalo se *jásáním*.

Stč. říkalo se také „dělati něco *zlatem*“ atp. (= nč. *ze zlata*).

4. Instrumentál **příčiny**, totiž důvodu (ve větě kladné) a překážky (ve větě záporné), na otázku *proč* (= *z jaké příčiny, jakou příčinou*) . . .?

Na př.: Biskup *hněvy* rozedřel na sobě roucho. — Poustevník *strachem* se třásl. — Lakomec *závistí* chřadne. — Srdce *žalem* se

rozskočí. — Kdo se *mnou* styděti bude před lidmi (stč.; nč.: styděti se za koho). — Nechlub se *praděďy.* — *Čím* by měl člověk truchleti, *tím* se veselí. — Abys nebyl hrd *tou pokorou.* — Nemáme *čím* pyšni býti. — *Leknutím* nemohl jsem promluviti.

500. Příslovečné určení, nejčastěji způsobové, bývá mnohdy vyjádřeno instrumentálem jména podstatného, které je s přísudkem věty příbuzno kmenem nebo významem, — tedy instrumentálem jména soukmenného (*běžeti během . . .*) nebo souznačného (*hořeti ohněm . . .*). Tento instrumentál nazýváme **vnitřním.** Je to většinou ozdoba slohová, oblíbená zvláště u některých spisovatelů starých.

Na př.: Slunce vždy svým *během běží.* — Pravým *snem usnouti.* — Krutým *soudem souditi.* — Jeremiáš *plakal* srdečným *pláčem* zboření jeruzalemského. — Chci to *říci* obecnou *řečí.* — Kníže počal velikou *prosbou prositi.* — *Proste* Boha plnou *žádostí.* — Člověk *hřeší* mnohými *hříchy.* — Ten velikou *ctí ctěn* bude. — Spravedlivý *životem* bude *živ* a neumře. — Když by kdo *kvetl* takovým *květem.* — Keř *hořel ohněm.* — *Letěti pádem.*

Podobný k tomu je vnitřní akkusativ, o němž v. § 472 č. 2.

501. Instrumentálem jest vyjádřen **přívlastek.**

Instrumentál p ř í v l a s t k o v ý je v š e l i k ý instrumentál, který patří ke jménu podstatnému, a jest instrumentálem přívlastkovým právě tím, že jméno, k němuž patří, je jméno podstatné. Při tom bývá zároveň také větoslovného druhu jiného. Sr. § 468 č. 3, a.

Na př.: Cesta *lesem.* — Chyba *nedopatřením.* — Čech *rodem.* — Pohrdání *almužnou.*

502. Kromě toho jest ještě a dílem v přívlastku, dílem v doplňku se vyskytuje instrumentál **vlastnosti** (kvalitativní).

Ten má doklady skoro jen stč. Na př.: Sv. Prokop byl jest člověk *urozením vysokým* (= nč. byl *těla vysokého*). — Člověk *vysokou postavou* (stč., = vysoké postavy). — Přemysl (Otakar) byl *životem hrdinským* (= *těla hrdinského*). — Těm, již jsou *čistým srdcem.*

V nč. podobají se tomu instrumentály způsobové, jako jsou na př.: zajíc spí *otevřenýma očima*, choditi *bosýma nohama* atp.

503. R o z d í l n o s t p ř i v ý k l a d e c h n ě k t e r ý c h i n s t r u m e n t á l ů v.

Někdy může se týž instrumentál podle r o z d í l n é h o p o j e t í počítati k r o z d í l n ý m d r u h ů m.

Na př. ve větě „nepřítel dobyl města *zradou*“ může se instr. *zradou* bráti *a*) za instr. prostředku (= čím, jakým prostředkem dobyl nepřítel města?), a *b*) také za instr. způsobu (= jak, jakým způsobem dobyl . . . ?). Vlastní je tu pojetí *a*). V pojetí *b*) jest položen prostředek na místě způsobu: jsem tázán, jakým způsobem dobyl nepřítel města, a odpovídám za to, jakým prostředkem ho dobyl.

Ve větě „země hynula *nepokoji domácími*“ může se bráti instr. *nepokoji domácími* za instr. příčiny, a též za instr. prostředku.

Ve větě „byl tu *mžikem*“ může se bráti *mžikem* za instr. času (= v okamžiku), a také za instr. způsobu (= jak rychle?).

Instrumentály, jež se berou obyčejně za předmětné — „točiti *kolem*“, „hoditi *kamenem*“, „vládnouti *rukou*“ atd. (v. § 493) —, mohou se bráti také za příslovečné, a to prostředkové, jimiž původně i byly. Znamenaly totiž původně prostředky, jimiž se koná, co věty vyslovují; ale časem berou se za předměty týchž dějův. Na př. ve rčení „točiti *kolem*“ vyslovoval a rozuměl se instrumentálem *kolem* původně prostředek, kterým se *točení* konalo; později pak rozumí se jím předmět. Podobně ve rčení „hoditi *kamenem*“, ve „vládnouti *rukou*“ atp. Tím i stalo se, že tu časem vstupuje akkusativ na místo instrumentálu a praví se na př. točiti *kolo*, hoditi *kámen*.

504. G. Vokativ.

1. Vokativ jest pád, kterým voláme nebo oslovujeme. Na př.: *bratře! příteli!*

2. Vokativ neváže se s větou, jako pády ostatní, nýbrž vkládá se jen do ní jako zvolání nebo oslovení; tím liší se od pádův ostatních, — není pádem téhož řádu, jako jsou ostatní.

3. Zvláštních tvarův vokativních, pokud jaké jsou, užíváme jen pro grammatickou osobu druhou, nikoli též pro první a třetí. Na př.: ó *ty* nešťastný *člověče!* — a naproti tomu: ó *já* nešťastný *člověk!* — ó *ten* nešťastný *člověk!*

4. Místo vokativu bývá nominativ; v. § 470 č. 5.

505. IX. Předložky a pády předložkové.

1. O původu předložek v. § 305.

2. Předložky rozeznávají se prvotné (n. pravé, vlastní) a podružné (n. nepravé, nevlastní).

Podružné jsou, které vznikly z výrazů příslovečných a jmenných; tedy *místo*, *kolem*, *kromě*, *vedle* a j.

Na př. ve větě „ježek má ostny *místo* srsti“ je předložka *místo*. Ta je vlastně akkusativ jména podstatného *místo* (= něm. Ort, Stelle). Akkusativ tento byl původně ve větě příslovečným určením, a v tomto významu ustrnul a bral se za příslovce. Pak setřel se s téhož slova i význam příslovečný a bývalé příslovce béře se za předložku. Vývoj a postup byl tu tedy: byl akkusativ jm. podst. *místo*, z něho stalo se příslovce *místo*, a z tohoto předložka *místo*.

Podobně vznikly: předložka *kolem* z příslovce *kolem*, kteréž jest instrumentál jména podst. *kolo*; — předložka *kromě* z přísl. *kromě*, kteréž jest lokál zaniklého jména podst. *kroma* (= kraj): — předložka *vedle* z výrazu příslovečného *ve-dlé* (= v-délku); atd.

Naproti tomu nazývány bývají **prvotnými** předložky ostatní, tedy na př. *do*, *na*, *od*, *po*, *s*, *v*, *z* a j.

Pravdě se ovšem podobá, že také předložky t. zv. prvotné z výrazů předtím příslovečných vznikly.

Předložky prvotné a podružné liší se stářím: prvotné jsou vesměs starožitné, podružné pak jsou původu pozdějšího.

3. Předložky **vyskytují se** dílem ve složení se slovesy a jmény, dílem ve spojení s pády.

a) Ve složení se slovesy a jmény omezují a určují význam týchže sloves a jmen (utvořených namnoze ze sloves, jež byla s předložkou složena). Na př.: *volati* — *při*volati; — *hoditi* — *od*hoditi, *na*hoditi, *nad*hoditi, *před*hoditi, *s*hoditi; *kročiti* — *na*kročiti, *při*kročiti, *ob*kročiti, *v*kročiti atd.; — *za*hrada, *o*hrada; — *od*chod, *pří*chod; — *s*pád, *ná*pad, *zá*pad atd.

Ve složení tomto bývají jenom předložky prvotné a nazýváme je tu předponami.

b) Ve spojení s pády omezují a určují význam pádový. Na př. v genitivech předložkových *do*-hradu, *s*-hradu, *z*-hradu, *u*-hradu, *vedle*-hradu, *kromě*-hradu, *bez*-hradu je význam omezený a mnohem určitější, nežli v genitivě bez předložky *hradu*.

4. Pády s předložkou spojené nazývají se předložkové (naproti pádům prostým n. bez předložky, v. § 468 č. 1).

S předložkou bývá spojen akkusativ, genitiv, dativ, lokál, instrumentál, — nikoli též nominativ a vokativ.

Každý z pádů těchto s předložkami několika se spojuje; při tom ovšem i význam při každé předložce jinak se obměňuje, jak viděti na příkladě uvedeném: *do-hradu*, *s-hradu*, *z-hradu*, *u-hradu*, *vedle-hradu*, *kromě-hradu*, *bez-hradu*.

Předložky pak jednotlivé pojí se: některé s pádem jen jedním, na př. *do* (jen s gen.), *k* (jen s dat.), *pro* (jen s akk.), *při*

(jen s lok.); — jiná s pády dvěma, na př. *na* (s akk. a lok.), *nad* (s akk. a instr.); — a jiné s pády třemi, na př. *po* (s akk., dat. a lok.), *za* (s akk., gen. a instr.).

5. Předložky kladou se před pádem. Na př.: *do*-školy, *dle*-Boha, *místo*-sebe.

Ve stč. kladly se některé předložky také za pádem; na př. Boha-*dle* (= pro Boha), sebe-*miesto* (= místo sebe). V nč. je toho zbytek ustrnulý v příslovci *mnedle* n. *medle* (= mne-*dle*).

6. Předložky spojují se zpravidla jen s příslušnými pády (jmen podstatných, přídavných a zájmen); na př.: *do-hradu* (*do* spojeno s gen. *hradu*), *ve-všem* (*ve* spojeno s lok. *všem*) atd.

Někdy však spojují se také **s výrazy jinými**. Zejména:

a) S příslovci, která se ovšem neskloňují. Na př.: *dnes* — *ode*-dnes, *do*-dnes, *po*-dnes; *vždy* — *ode*-vždy, *na*-vždy, *po*-vždy atp. Výrazy tyto mají význam opět příslovečný.

b) S pády předložkovými. Výraz takto vzniklý má pak význam a tvar toho pádu, jaké mu slušejí podle předložky nově přibylé. Na př.: *za-jisto* (stč.) a *do*-za-jist*a* (koncovka jist*a* je genitivní, jako v gen. měst*a*, a význam výrazu celého je též genitivní; obé proto, poněvadž *do* se pojí s gen.); — *po-nenáhlu* a *z*-po-nenáhl*a*; — *z-paměti* a *na*-z-pamě*t* (chybně *napamět*!); — měl jsem šátek *pod-hlavou*, a někdo mi šátek *z*-pod-hlav*y* vzal! — *pod-tím-stromem* a *z*-pod-*toho*-strom*u* — *o-pravdu*, *do*-o-pravd*y*; — zaplatím *po-žních*, počkejte mi *do-po-žní*; — *přes rok*, *na-přes-rok*, *pro na-přes-rok*.

7. Když pád je výraz dvoučlenný, **opakuje se** někdy předložka a klade se před každým členem jeho. Na př.: *na* hoře vysoké — a *na* hoře *na* vysoké; *na* hrad ten — a *na* hrad *na* ten; *za* života zdravého — a *za* života *za* zdravého atp.

Tím způsobem opakují se předložky jenom prvotné.

Opakování pak toto bylo a jest v některých případech více méně oblíbeno, v jiných pak bývalo pravidlem. Zbytek pravidla toho zachovává se dosud, když ve složitém výraze pádovém jsou slova *ten* a *všechen*; na př.: gen. *z* toho *ze* všeho, — dat. *k* tomu *ke* všemu, — akk. *pro* to *pro* vše, — lok. *při* tom *při* všem, — instr. *s* tím *se* vším, — množ. č. *od* těch *ode* všech, — *v* těch *ve* všech atd.

Ve stč. opakována předložka někdy též, když pád měl členů více než dva.

Zřídka vyskytuje se předložka zdvojená před výrazem jedno-

duchým; na př. *se-s*-vrchu, dial. *ze-z*-Plzně. Tu byla dříve předložka jen jedna; ta splynula s výrazem a časem nebyla již dosti zřetelná; proto položena sem znovu: *s*-vrchu, — *svrchu*, — *se*-svrchu; *z*-Plzně, — *zPlzně*, — *ze*-zPlzně.

506. Ve větách, jako jest „*od Kamene* s Míšňany se slili" atp., zdá se. jako by pádem předložkovým vyjádřen byl podmět. Tu však je položen jenom přívlastek ku podmětu náležící, podmět pak sám (t. *členové rodu*, který se nazýval „od Kamene") dlužno si domysliti. Srov. § 329.

507. Pádem předložkovým jest vyjádřen **předmět**.

To bývá (srov. § 337 č. 5):

1. Při mnohých slovesích.

Na př.: *mluviti* . . ., *rovnati se*, *podobati se* . . . *k někomu*; — *mysliti*, *dbáti* . . ., *míniti*, *pomníti*, *vzpomenouti*, *zapomenouti* . . . *na koho* neb *nač*; — *volati*, *křičeti* . . ., *žalovati*, *sočiti* . . ., *hněvati se*, *zlobiti se* . . . *na koho* neb *nač*; — *zříti*, *hleděti*, *patřiti*, *dívati se* . . . *na koho* neb *nač*; — *mysliti*, *starati se*, *věděti*, *mluviti* . . . *o kom* neb *o čem*; — *věřiti*, *doufati* . . . *v koho* neb *več*; atd.

2. Při některých jménech přídavných.

Na př.: *podobný*, *vlídný* . . . *k někomu*. — *laskavý na koho* atd.

3. Při některých jménech podstatných (tu pak je pád předložkový zároveň významu přívlastkového).

Na př.: *vzpomínka na domov*. — *starost o živobytí* atd.

508. Pádem předložkovým bývá vyjádřeno **příslovečné určení**. A to:

1. Příslovečné určení **místa** (u významu místním vlastním i přeneseném) na otázku *kde? kam? kudy? odkud?*

Na př.: Sedím *na koni*. — Byl jsem *na poli*, *na Vyšehradě*. — Byl jsem *na pouti*, *na mši*, *na kázání*. — Jsi *na omylu*. — Stůj *na svém*. — Přestaň *na tom*. — Sedám *na koně*. — Jdu *na Vyšehrad*. — Ruth chodila *na žně*. — Jdu *na jahody*, *na pout*, *na mši*, *na kázání*. — Jsem pozván *na hody*. — Padl *mezi lotry*. — Přivedli knížete *k jedné lípě*. — Šli jsme *skrze les*. — Kůň běžel *podle řeky*. — Jak se *do lesa* volá, tak se *z lesa* ozývá. — Boleslav vší země až *do Krakova* dobyl.

2. Příslovečné určení **času** na otázku *kdy? jak dávno* (= *od které doby)? dokud* (= *do které doby)? jak dlouho* (= *po jaký čas)?*

Na př.: Bylo to *z jara*, *v létě*, *v zimě*; *ve středu*, *ve čtvrtek*; —

bylo to *na jaře, na podzim, na vánoce,* — *na sv. Annu;* — stalo se to *mezi vánocemi a hromnicemi;* — přišel jsem *k ránu, k večerou* (= *k večeru,* v. § 304 č. 2), *pod večer, za dne, přede dnem.* — Zůstal jsem v městě *přes zimu, do jara.* — Kdo křivě svědčí, nebude živ *do roka.*

3. Příslovečné určení **způsobu, vztahu a míry** na otázky *jak?* (= *jakým způsobem)? vzhledem k čemu? jakou měrou?*

Na př.: Střileti *na slepo,* mluviti *na prázdno* (urč. způsobu). — Zpívati *na-hlas.* — Kupovati *za hotové,* prodávati *na dluh.* — Smrt sbírá lidi *na přeskáčku.* — To se stalo *bez práva, proti právu.*

Chromý *na obě ruce* (urč. vztahu). — Slabý *na plíce.* — Nebuď skoupý *na zboží.* — Země bohatá *na ovoce.* — Kdo byl *na vzrůstu* delší než meč. — *Na duši* starý, *na těle* nedorostlý. — Ta rozsedlina má tři lokte *na délku.*

Řeka hluboká *do pasu, po pás* (urč. míry). — Přítel až *do peněz.* — Raněn *do smrti.* — Jedli *do sytosti,* pili *do vůle.* — Zaplatiti *do krejcaru.*

Každý den *kromě neděle* (míra určena omezením). — Všichni *mimo jednoho.* —

Přebývalo jich na poušti *do sta* (míra určena přibližně). — Jest na lodi komůrek *do čtyřiceti.* — Je nás *ke stu.* — Měl s sebou *okolo sta* koní. — Ten ostrov má *na dva tisíce* vsí.

4. Příslovečné určení **příčinnosti** (t. j. původce a původu, prostředku a nástroje, látky, důvodu a překážky, účelu a cíle, podmínky; srov. § 343).

Na př.: *Z jiskry* oheň bývá (původ). Země *od Kolumba* objevená. — Jsme přemoženi *skrze kouzlo* (prostředek, nástroj). Víra naše vznikla *skrze sprostné lidi, skrze apoštoly.* — Nádoba *z hlíny* učiněná (látka). *Z cizích ostřižkův* krejčí kabát si šije. Dům *od kamene.* — *Pro pravdu* se lidé nejvíce hněvají (důvod). Učiniti něco *ku prosbě, ku přání, k vůli.* Učiniti něco *z lásky, z přátelství.* — *Pro hluk* není slyšeti (překážka). — Přispěti někomu *ku pomoci* (účel, cíl). Voda *k pití.* Počali mu *na hanbu* mluviti. Mně *na radost. Nač, k čemu* je to? — *Při dobré vůli* vše jde do hůry (podmínka).

509 Pádem předložkovým jest vyjádřen **přívlastek.**

Přívlastkový je všeliký pád předložkový, který patří ke jménu podstatnému, a je pádem přívlastkovým právě tím, že určuje pojem vyjádřený jménem podstatným. Při tom bývá zároveň také větoslovného druhu jiného. Srov. § 468 č. 3 a § 349.

Na př.: Cesta *do Říma.* — Pobyt *v Egyptě.* — Most *přes Vltavu.* — Posel *od bratra.* — Dům *od kamene.* — Obilí *od loňska.* — Bytost *bez proměny.* — Člověk *bez srdce, bez citu.* — Člověk *po nemoci.* — Hrad *na skále.* — Vyhlídka *na jezero.* — Dům *na spadnutí.* — Spor *o dědictví.* — Sázka *o sto zlatých.* — Dům *o třech patrech.* — Kolín *nad Labem.* — Kníže *nad loupežníky.* — Krajina *pod Řípem.* — Čtení *pro zábavu.* — Voda *k pití.* — Shoda *se sousedy.* — Pole *mezi lesy.* — Boj *mezi Řeky a Peršany.* — Domy *vedle kostela.* — Hádání *v slovích.* — Nádoba *z hlíny.* — Ucho *u hrnku.* — Bitva *u Lipska.*

510. Pádem předložkovým jest vyjádřen **doplněk.**

Ten táhne se buď ku podmětu, na př.: nemocný jest *bez sebe* (nemocný bez-sebe); — buď ku předmětu, na př.: beru vás *za svědky* (vás za-svědky), nechci míti pochlebníkův *za soudce* (pochlebníkův za-soudce).

Jiné příklady v. v § 359.

511. *Rozdílnost při výkladech pádů předložkových.*

Někdy může se týž pád předložkový podle rozdílného pojetí počítati k rozdílným druhům.

Na př. ve rčení „pracovati *přes čas*" může *přes čas* býti někdy určením času (= pracovati *jak dlouho?*), někdy určením míry (*kolik?*).

Ve větě „musíš přebývati *kromě lidí*" může se *kromě lidí* bráti za určení místa (*kde?*), a také za určení způsobu (kromě lidí t. j. o samotě, *jak?*).

Podobně ve větě „sv. Augustin praví *mezi jiným*".

Jindy může týž pád předložkový býti tu příslovečným určením, tu předmětem. — Srov. s tím se vším § 344.

512. *Pády předložkové podle jednotlivých předložek.*

1. Hledíce k významu pádů předložkových nalézáme, že je rozdílný hlavně podle předložek. Vidíme to zřetelně, když vzhledem k významu srovnáváme pády stejné, ale s předložkami rozdílnými, na př. instr. *nad vodou* a *pod vodou,* — lokály *na ruce* a *v ruce* atd. Každá předložka má svůj nějaký význam zvláštní, a ten proniká i ve spojení předložky s příslušným pádem.

2. Dále nalézáme, že mnohdy i táž předložka při témž pádě mívá význam rozdílný; na př. předložka *na* spojená s lokálem má patrně jiný smysl ve větě *a)* „kniha leží *na stole*", jiný ve větě

b) „přijdu k vám *na jaře*“, a jiný ve rčení *c)* „pověděti *na krátce*“ (= zkrátka, bez okolkův).

V těchto případech jest některý význam původní, vlastní, — ostatní pak vyvinuly se z něho přenesením, jsou významy přenesené. Význam vlastní jest většinou místní. V příkladech právě uvedených je předložka *na* v *a)* významu vlastního [a to místního], v *b)* a *c)* významu přeneseného [místní *na* přeneseno a užito v *b)* pro výraz časový, v *c)* pro výraz způsobový].

3. Mnohé pády předložkové ustrnuly ve výrazy příslovečné. Na př. z předložkového instrumentálu *za tím* vzniklo příslovce *zatím*; ze *za jisté* stalo se příslovce *zajisté*; z *o všem* — *ovšem*; z *na-vz-chvále* — *naschvál* atd. Stejného původu jsou také spojky (vztažná příslovce) *nač*, *zač*, *proč* . . . = *na-č* (na co) atd.

513. Předložky jednotlivé (pořádkem abecedním) a jejich pády jsou:

bez.

Pojí se s genitivem: na př. *bez ruky*.

Genitiv s *bez* znamená, čeho kdo nemá, čeho je zbaven. Na př.: člověk *bez ruky*, kniha *bez ceny*.

Některá rčení:

bez Boha, *bez-děky*, *bez péče*; odtud odvozeno *bezbožný*, *bezděčný*, *bezpečný*; — *u-bezpečiti*, *při-bezděčiti* (= přinutiti); — *beze-sný* = jsoucí *beze sna* (beze spaní), *beze-sná noc* (chybně: *bez-senná*, = *bez sena!*), srov. § 18, 4.

bez sebe; na př.: nemocný je *bez sebe* (= bez vědomí; srov.: nemocný není *při sobě*).

Stč. říkalo se ve smyslu stejném také: bude *beze mne* pro strach, — bylo málem *bez města* (= město bylo by málem padlo a zahynulo).

dle.

Pojí se s genitivem; na př. *dle Boha*, *dle zákona*.

Stč. bylo *dle* = pro (něm. wegen, lat. propter), v nč. knižné jest odchylkou = podle; *dle Boha* bylo ve stč. = pro Boha, nč. = podle Boha.

Původem svým patří sem přísl. *medle* (ze *mne-dle*, v. § 505 č. 5).

-dle: po-dle a *ve-dle.*

V *podle* a *vedle* (stč. podlé, vedlé) je *-dle* rozdílné od předložky *dle* zde předcházející a souvisí se jménem podst. *déle* (stč., = délka).

Oba tyto výrazy jsou vlastně významu příslovečného. Ten vidí se v příkladech: *podle* jest den ztracení (stč.), — bydlím *vedle*.

Oba berou se dále za předložky a pojí se s genitivem.

Genitiv s *podle* a *vedle* vyslovuje, podle nebo vedle kterého předmětu *(kde?)* něco se děje nebo jest; na př.: pluli jsme *podle ostrova*, — louka jest *vedle lesa*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné (přenesené), na př.: souditi *podle práva (jak?)*, — staň se *podle vůle tvé*, — *vedle obyčeje pohanského*.

Místo *podle* a *vedle* rozšířilo se v nč. neprávem spisovné *dle*; v. t.

do.

Pojí se s genitivem.

Genitiv s *do* vyslovuje:

a) Ke kterému předmětu *(kam?)* děj směřuje. Na př.: jdu *do města* (vlastně = směrem k městu; v. doleji *c*).

b) Ke kterému až předmětu *(až kam?)* děj dosahuje. Na př.: Boleslav vší země až *do Krakova* dobyl (= až ke Krakovu). — Král Přemysl II. od Rakous *do moře* všecky země držel (až k moři); — všeho *do času*, pán Bůh na věky.

Z toho vyvinul se význam míry. Na př.: Řeka jim byla *do pasu* (= po pás); — přítel až *do peněz*; — poraněn *do smrti*; — jedli *do sytosti*, pili *do vůle*; — vrata otevřená *do kořen*, *dokořán* (v. § 147 č. 5).

c) Předmět, do jehož nitra děj se nese. Na př.: vkročiti *do školy*, — hoditi kámen *do jámy*, — upadnouti *do vody*.

Význam tento je původu pozdějšího; stč. bylo za to *v* s akkusativem. Na př. u Dalimila čte se: Břetislav jel *do kláštera* (t. j. směrem ke klášteru), a když Čechové *v klášter* (t. j. do nitra kláštera) šli, skryla se Jitka za oltářem.

Některá rčení:

vím, vidím, znamenám, mám, jest mi . . ., pravím . . ., domnívám se, naději se, doufám . . ., zdá se mi, líbí se mi . . .. jest mi divno . . . něco *do někoho*. Na př.: nevím *do něho* nic zlého; — nejsem svědom *do sebe* nic zlého; — vidíte-li *do sebe* které dobré skutky; — znamenej *do sebe*, chceš-li světa nedbati; — které máš *do sebe* činy; — není mi nic *do toho*; — také to *do něho* pravili, že . . .; — kdo by to *do něho* řekl! — *do tebe* jest mi se víry nadíti; — ztratě obec nedoufej *do hradu*; — co se vám zdá *do člověka toho?* — to jest mi divné *do něho*; — líbí se mi to *do něho*.

něco jest . . . do koho (= někdo je takový . . .). Na př.: znamenej, co je *do ní* (t. do masti, = jaká jest, stč.). — To rčení zachováno v nč.: co *do toho!* — není nic *do toho*.

jest komu . . . do čeho. Na př.: nebylo mu *do smíchu,* — je mi *do pláče* atp.

dáti se, pustiti se . . . do čeho. Na př.: žena dala se *do práce,* — pustil se *do nás.*

Původem svým patří sem též příslovce: *docela, dokonce* atp.

k*, *ke (n. ***ku;*** srov. § 27 č. 3).

Pojí se s dativem.

Dativ s *k* znamená směr, t. j. vyslovuje, ke kterému předmětu *(kam?)* děj jakoby k cíli svému směřuje, anebo podle něhož a jakoby směrem k němuž něco určujeme. Na př.: přivedli knížete *k jedné lípě;* — *ku Praze;* — řekl Čech *k svému sboru;* — chtěl *k lidem* býti bez viny; — ten má naději *k věčnému utěšení;* — láska *k Bohu;* — nemějte závisti *k sobě;* — Diogenes jednoho dne *k slunci* seděl; — rovnati se *k někomu,* podoben *k někomu;* atp.

Z významu směrového vyvinul se význam účelový; na př.: Kristus ostavil své tělo *k vezdejší oběti,* — voda *k pití,* — *ku pomoci,* — *ku příkladu.*

Některá rčení:

k vůli. Na př.: to se děje *k vůli* tobě. Rčení toho užívá se vlastně jen o bytostech osobních, které skutečně vůli mají.

k rozkazu, ku prosbě, ku přání . . . někomu něco učiniti. —

Nemocný přišel *k sobě* (srov. byl *bez sebe,* je *při sobě*).

***kolem*, *okolo*.**

Kolem jest instrumentál jména podst. *kolo;* — *o-kolo* pak jest akk. téhož jména s předložkou *o.*

Kolem i *okolo* jsou vlastně výrazy příslovečné, a význam jejich příslovečný vidí se v příkladech: šel jsem *okolo* (= mimo), — když půjdu *kolem* atp.

Obé však béře se dále za předložku a pojí se s genitivem.

Genitiv s *okolo, kolem* má význam místní; na př.: hrad má *okolo sebe* zeď, *kolem sebe.* Z významu místního vyvinuly se jiné.

Některá rčení:

připluli jsme k místu *okolo Benátek* (= v okolí Benátek); — měl *okolo sta koní* (míra přibližná), — přijdu *okolo Nového roku.*

***kromě*.**

Je vlastně lokál k nom. *kroma* = kraj (v. § 305 č. 2) a významu původně příslovečného. Ten vidí se v příkladech: chudý neměl nic, *kromě* jednu ovečku; — nedůvěřuji nikomu, *kromě* tobě.

Dále béře se však také za předložku a pojí se s genitivem.

Genitiv s *kromě* vyslovuje, od čeho je co odloučeno, z čeho je vyloučeno atp. Na př.: musíš *kromě lidí* přebývati; — každý den *kromě neděle.*

mezi.

Je vlastně lokál k nom. *meze* (v. § 305 č. 2); béře se však za předložku a pojí se s akkusativem a instrumentálem.

1. Akkusativ s *mezi* vyslovuje, mezi které předměty *(kam?)* se děj nese. Na př.: padl *mezi lotry*, — *mezi své* přišel a svoji ho nepřijali, — rozdal zboží *mezi chudé.*
2. Instrumentál s *mezi* vyslovuje, mezi kterými předměty *(kde?)* se co děje nebo jest. Na př.: na poušti *mezi Egyptem a svatou zemí*, — byl boj *mezi Řeky a Peršany*, — sv. Augustin *mezi jinou řečí* praví, — *mezi vánocemi a hromnicemi*; — jest rozdíl *mezi jedlí a smrkem* atd.

Některá rčení:

nejlepší *mezi všemi* atp. (při superlativu, v. § 441 č. 2, b); — hádali se *mezi sebou* atp. (výraz vespolnosti, v. § 448 č. 5); — jeden*mecítma* (stč., t. j. jeden *mezi-desítma*, = 21; v. § 461 č. 4). Sem patří též příslovce *mezitím*, = *mezi tím.*

mimo.

Je vlastně příslovce, původem příbuzné se slovesem *minouti.* Význam příslovečný vidí se dosud ve rčení: jíti *mimo.* Příslovce *mimo* vzato pak za předložku.

Pojí se s akkusativem. Na př.: *mimo něj* nic nebylo; — *mimo právo* dary bera (= bez práva, proti právu); — *mimo rozkaz* to jsou učinili; — byl krásný *mimo jiné* (stč., = nad jiné).

Odchylkou bývá genitiv, na př. *mimo těch užitkův* (podle *kromě těch užitkův* atp.); jazyk spisovný zachovává akk.

místo.

Je vlastně akkusativ jména podst. *místo*, ustrnulý v příslovce; význam příslovečný vidí se dosud v příkladech: řekl jsem to sestře *místo* bratrovi, — šel do lesa *místo* do školy atp.

Příslovce *místo* vzato dále za předložku. Srov. § 505 č. 2. Pojí se s genitivem. Na př.: Přišel syn *místo otce.*

na.

Pojí se s akkusativem a s lokálem: na př. *na strom* a *na stromě.*

1. Akkusativ s *na* vyslovuje, na který předmět *(kam?)* děj nějaký se nese, a zvláště na jehož vrchní stranu se nese; na př.: pták vyletěl *na strom,* — položil jsem knihu *na stůl.* Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné, přenesené. Některá rčení:

jdu na Vyšehrad, jedu na pole..., a podle toho také *jdu na mši, na kázání, na pout..., jedu na trh, dáme se na pochod. nepřítel dal se na útěk;*

jíti na koho (= proti. nepřátelsky), *hnáti na nepřítele;* —
sahati na knihu..., a podle toho též *sahati komu na čest;* —
hleděti, zříti, dívati se... nač; — *dej pozor na zadní kola;* —
volati, žalovati, sočiti na koho; — počali *na něho* lstivě *mluviti;*
naříkati na koho; — *kvíliti, plakati nač* (stč.). na př. plačte *na své hříchy;* —

mysliti, dbáti nač; na př.: mysli často *na přítele,* a častěji *na nepřítele;* — nedbej *na řeči lidské;* —

pomníti, vzpomenouti. zapomenouti... nač; na př.: abych nepomněl *na tu křivdu,* — vzpomeň *na mě,* — zapomněl jsem *na to;* —
ptáti se, tázati se... nač;
hráti na housle...;
stonati na hlavu..., stonati, umříti na červenou nemoc;
bylo to *na podzim* (*kdy?*), *na vánoce, na sv. Lidmilu;* —

stříleti *na slepo;* založiti ruce *na kříž* (= křížem); prodávati *na dluh;* rozřezati něco *na kusy;* — tři lokte *na délku;* —
mluviti někomu *na hanbu, na škodu.*

Sem patří též příslovce *nahlas* (= *na hlas*), *nazpamět* (= *na z-paměti,* v. § 505 č. 6, *b*). *naopak* atp.

2. Lokál s *na* vyslovuje, na kterém předmětě *(kde?)* něco jest nebo se děje, a zvláště na jehož vrchní straně to jest nebo se to děje; na př.: ovoce roste *na stromě,* — kniha leží *na stole.* Z významu tohoto (místního) vyvinuly se jiné, přenesené. Některá rčení:

býti na poli..., a podle toho také *býti na mši, na kázání, na pouti, na trhu, na pochodu, na útěku* atp.; —
státi na zemi..., státi na svém, přestati na čem; —
míti něco na srdci, na paměti, na mysli, na svědomí; —

prositi, žádati, louditi, zvídati, ptáti, tázati . . . na kom; na př.: co matka *na svém synu* prosí, — toho *na něm* žádali, — co *na lidech* vyloudíš, — páni *na chlapu* zvěděli, — když *na babě* kouzla (gen.) ptají (stč.), — Vlasta *na dívkách* práva (gen.) potázala (stč.); —

dobýti, získati, vydělati, vyhrati . . . na kom; na př.: Polané *na Češích* všech tvrzí dobyli; —

činiti dobře n. zle, *blouditi, škodu vzíti . . . na čem*; —

nemocný *jest na umření*, dům je *na spadnutí*; —

bylo to *na jaře* (*kdy?*); —

pověděti *na krátce*, žíti *na měle*; příslovce *namnoze* = *na-mnoze*.

nad.

Pojí se s akkusativem a s instrumentálem; na př. *nad horu* a *nad horou*.

1. Akkusativ s *nad* vyslovuje, nad který předmět směrem vzhůru (*kam?*) děj se nese, a zvláště nad jehož povrch se nese; na př.: slunce vystoupilo *nad horu*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se jiné, přenesené.

Některá rčení:

býti nad jiného; na př.: není učedlník *nad mistra*; —

milovati, ctíti . . . koho *nad jiné* (= více než jiné); —

div nad divy (stupňuje se význam jména podstatného), — *ó radosti nad radost! — hoře nad hoře!*

vtipný *nad míru* (stupňuje se význam jména přídavného v positivu), — vzácný *nade všecky věci*, — moudrý *nad jiné*; —

při komparativech a superlativech: dražší *nad zlato*, nejbohatší *nade všecky* (v. § 440 a § 441 č. 2, *b*).

2. Instrumentál s *nad* vyslovuje, nad kterým předmětem (*kde?*) něco jest nebo se děje, a zvláště nad jehož povrchem to jest nebo se to děje; na př.: slunce stojí *nad horou*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

býti nad kým . . ., *ustaviti, ustanoviti* koho *nad kým . . .*, míti koho *nad sebou*; na př.: ne páni ustanoveni jsou *nad právem*, ale právo je *nad nimi*, — máte *nad sebou* zákon; —

panovati, vládnouti, vévoditi, vítěziti . . . nad kým; —

pán nade vší zemí, — *kníže nad loupežníky* (stč.); —

činiti, kutiti, páchati . . . něco *nad kým*; na př.: učiňte *nade mnou*, co chcete, — co se *nad námi* skutí, — co jsi spáchal *nad nevinným*; —

smilovati se, mstíti se . . . nad kým; na př.: smiluj se *nade mnou*, — by se *nad ním* slitovali, — já se *nad vámi* pomstím (stč.); —

zoufati . . . nad kým; — *radovati se, rmoutiti se, naříkati, býti teskliv . . . nad čím*; —

krásný *nad syny člověčími* (stč.); — *král nad králi.*

O.

Pojí se s akkusativem a s lokálem; na př.: *o stůl* a *o stole.*

1. Akkusativ s *o* vyslovuje, o který předmět (t. j. *kam*, okolo kterého předmětu, — nebo *kam*, do styku se kterým předmětem) děj se nese, nebo děj klademe; na př.: posaditi hosti *o stůl* (= okolo stolu), — uhoditi se *o stůl* (= nárazem do stolu). Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.
   Některá rčení:
   mluviti, hádati se, příti se, souditi se, vaditi se . . . o něco;
   pracovati, jednati, starati se . . . o něco; —
   státi, dbáti o něco, na př.: každý rád *o pokoj* stojí; —
   hráti, saditi se . . . o něco; —
   běží, jde . . o něco; na př.: jim *o život* běží, — jde mi *o pravdu*; —
   bylo hostí *o tři stoly* (= kolik by se jich posadilo okolo tří stolův); —
   při komparat.: větší *o loket*, — starší *o rok* (v. § 440 č. 2).
   Sem patří též příslovce *opravdu*, = *o pravdu.*

2. Lokál s *o* vyslovuje, o kterém předmětě (t. j. *kde*, okolo kterého předmětu) něco se děje nebo jest; na př.: rytířstvo shrnulo se *o Alexandrovi* (stč., = okolo Alexandra). Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.
   Některá rčení:
   pracovati o čem, na př.: lidé pracují *o pokrmu* a *o oděvu* (stč.); —
   choditi o čem, na př.: jali se *o tom* choditi, aby Konrad byl knížetem; — jiné jest: choditi *o holi*; —
   mysliti, věděti, mluviti, slyšeti, čísti, učiti . . o něčem;
   ukládati, lest klásti . . . o kom; na př.: kladl lest *o svém pánu*; —
   býti, živu býti . . . o čem; na př.: býti *o hladu*, — ne *o samém chlebě* živ jest člověk; —
   učiniti něco *o své moci, o svém umě* (stč.; z toho neporozuměním nč. *o své ujmě*, sr. § 566); —
   bylo to *o poledni, o polednách*; — *o vánocích*; — *o sv. Havle*; —
   koráb *o šesti veslích*, — dům *o třech patrech*. —
   Sem patří původem svým též příslovce *ovšem*, = *o všem.*

ob.

Pojí se s akkusativem; na př.: *ob den.*

Akkusativ s *ob* vyskytá se nyní jen v některých rčeních s významem střídavosti; na př.: *ob den* (= každého druhého dne), — *ob noc,* — *ob rok,* — *ob dům.*

Stč. bylo *ob den* = za den, během dne, ve dne atd., a říkalo se také *ob onu stranu* (= na druhou stranu, n. na druhé straně, na př. řeky), *ob tu stranu, ob vánoce* atp.

od.

Pojí se s genitivem; na př.: *od města, od bratra.*

Genitiv s *od* vyslovuje, od kterého předmětu (*odkud?*) děj se nese, nebo odkud něco odvozujeme; na př.: vůz přijíždí *od města,* — tento dar jest *od bratra.* Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

zbav nás od zlého, místo *zbav nás zlého,* t. j. na místo prostého genitivu odluky vstoupil genitiv s *od*; stejná změna pronikla ve rčeních: *odstoupiti . . od čeho,* — *chrániti se, stříci se . . . od čeho,* — *čistý, daleký . . . od čeho,* — los je větší *od koně* (slc., v. § 440); —

slýchal jsem *od mladosti* (přeneseno na čas, odekdy); —

od tebe všecko dobré pochodí (místo, odkud děj vychází, = původ děje), — stěny se *skvěly od drahého kamení,* — *od malé jiskry les polehl,* — matka *od veliké žalosti omdlela,* — rána *se zahojila od masti,* — opat dal *od sebe promluviti,* — pan Bohuslav *válku vedl od krále Zikmunda* (= původem, návodem Zikmundovým); —

zaplatiti od šití, od práce; — *platiti od kusu*; —

dům od kamene (látka), — *klenoty od zlata a stříbra*; —

přinesly *dary od klenotův* (stč.), — dali mu *něco od šatstva*; —

klíč od pokoje; — *zámek od truhly*; —

býti od čeho (= býti ustanoven k něčemu); na př.: duchové, kteří *byli od toho pokladu*; — *od toho byli střelci,* aby nedali nikomu vystoupiti na zeď; — naopak znamená *nejsem od toho* také = nejsem proti tomu; —

člověk *od stavu,* — pán *od pera,* — muž *od slova*; —

den *ode dne,* — dům *od domu,* — slovo *od slova* (v. § 554).

po.

Pojí se s akkusativem, dativem a lokálem; na př.: císař poslal *po krále* (stč., = pro krále), — měštěnín má dáti *po třem halířům* (stč., = po třech halířích), — je známo *po všem světě.*

1. Akkusativ s *po* máme ve výrazích příslovečných, na př.: *po všecky časy*, — *po celý rok*; — *po dnešní den*, — *po krk*, *po pás*; — *po prvé*, *po druhé* . . ., *po každé*.

Stč. bývalo *po co* při slovesích pohybu = pro co; na př.: žena přišla *po vodu* (= pro vodu), — císař poslal *po krále* (= pro krále).

2. Dativ s *po* máme ve rčeních, jako jsou na př.: mluviti *po česku*, *po latinsku* . . ., *po tichu*; — jíti *po-malu*, — *po-nenáhlu*; — býti *po-hostinu*; — *po-řídku*.

Stč. říkalo se též: každému vře srdce *po jazyku svému* (= podle národnosti své); — měštěnín má dáti *po třem halířům* (= po třech halířích).

3. Lokál s *po* vyslovuje, po kom (ve smyslu = *kde*, *kudy*, *podle koho*, *za kým*...?) co se děje nebo jest; na př.: je známo *po všem světě*, — toulati se *po lesích*; — táhli *po cestě*, ješto vede k brodům jordánským; — jíti *po stopě*, — jděte *po mého koně vodu* (stč., = podle vedení mého koně, jak vás kůň povede); — sv. Pavel obrátil lidi *po Bohu* (stč., = za Bohem, odtud *pobožný*), — zlý obyčej táhne člověka *po sobě*.
Některá rčení:
udeřiti někoho *po hlavě*, *po líci*; odtud *pohlavek*, *políček*; —
toužiti po někom; *stýská se mi po někom*;
státi po dobrých skutcích (stč.);
vyjíti *po schodech*; — vzkázati něco *po poslu*;
poznati koho *po čem* (ptáka *po peří*, člověka *po řeči*); —
stane se *po tvé vůli*, *po právu* . . .; býti komu *po vůli*; odtud *povolný*; —
dal každému *po skývě* chleba a *po kuse* pečeně (podílnost, v. § 466, *a*); — ovce mají *po dvou jehňatech*, *po dvém jehňat*.

Původem svým patří sem též příslovce *potom*, = *po tom*.

pod.

Pojí se s akkusativem a s instrumentálem; na př. *pod strom* a *pod stromem*.

1. Akkusativ s *pod* vyslovuje, pod který předmět směrem dolů (*kam?*) děj se nese, a zvláště pod jehož povrch se nese; na př.: unavený poutník sedl si *pod strom*, — plavec ponořil se *pod vodu*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.
Některá rčení:
řeka *teče pod klášter*, — trn *vnikl pod kůži*;

nepřátelé *pod tvou moc se poddají,* — Olomouc *slušela pod biskupa Českého.* — obě města *byla pod jednoho purkmistra* (stč.); — co bylo *pod deset hřiven* (= méně než . . .), — *pod deset let*; — chodívám na procházku *pod večer.*

2. Instrumentál s *pod* vyslovuje, pod kterým předmětem (*kde?*) něco jest nebo se děje, a zvláště pod jehož povrchem to jest nebo se to děje; na př.: unavený poutník odpočívá *pod stromem,* — plavec je *pod vodou.* Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

řeka *teče pod klášterem,* — trn *je pod koží*; —

celý svět *byl pod jeho mocí,* — člověk hrdý nechce *pod žádným býti,* — sv. Kateřinu *chovali pod silnou stráží*; —

pod zpovědí nemá býti jiného rozmlouvání (stč.) = nč. *pod záminkou* zpovědi . . .; —

zákon nedopouští toho *pod pokutou,* — příměří máme držeti *pode ctí a pod věrou,* — to učiníte *pod šijí* (stč.), = nč. *pod trestem smrti*; —

Kristus pán trpěl *pod Pontským Pilatem.*

podle, v. *dle*, zde napřed.

před.

Pojí se s akkusativem a s instrumentálem; na př. *před dům* a *před domem.*

1. Akkusativ s *před* vyslovuje, před který předmět (*kam?*) děj se nese; na př.: vyjíti *před dům.*

Některá rčení:

hrabě šel *před císaře*; — pohnati koho *před soud*;

jíti *před se*; — vzíti něco *před se* n. *před sebe*; odtud *předsevzetí.*

Původem svým patří sem též přísl. *přece* = *před-se* (v. § 449).

2. Instrumentál s *před* vyslovuje, před kterým předmětem (*kde?*) něco se děje nebo jest; na př.: státi *před domem.* Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

kdo mě vyzná *před lidmi,* také jej vyznám *před otcem svým*; — poslušenství je vzácné *před Bohem*; — chci to míti *před očima*;

kníže jal se na to *před papežem* žalovati; — *před soudem* býti;

poustevníci *předčili před jinými* v náboženství; —

jedovaté žížaly *kryly se před hromem,* — *utíkati před bouřkou* (za býv. genitiv odluky).

přes.

Pojí se s akkusativem; na př. *přes řeku.*

Akkusativ s *přes* vyslovuje, přes který předmět (*kam?*) děj se nese; na př.: břísti *přes řeku,* — skočiti *přes příkop.*

Významy přenesené jsou ve rčeních:

ostati *přes noc, přes zimu;* — *přes celý den* se modlili; —

byl *přes devadesát let* věku svého; — pracovati *přes moc, přes čas;* byl varován a *přes to* si nedal pozor; — *přes to přese všecko.*

při.

Pojí se s lokálem; na př. *při břehu.*

Lokál se *při* vyslovuje, při kterém předmětě (*kde?*) něco se děje nebo jest; na př.: loď stála *při břehu.* Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

bylo to *při mši, při obědě;* — býti *při tom;* odtud *přítomný;*

chceš-li *býti při pokoji,* — kdo chce zůstati *při cti,* — pracuj *při zdraví* (dokud jsi zdráv), — i *při velikém jmění* bývá nedostatek;

nejsem *při penězích;* — nemám *při sobě* peněz;

nemocný není *při paměti,* není *při sobě* (srov.: je *bez sebe*);

při dobré vůli vše jde do hůry, — *při zlém* návyku ctnost nemá vzniku;

přisahati *při živém Bohu.*

pro.

Pojí se s akkusativem; na př. *pro přítele.*

Akkusativ s *pro* vyslovuje, pro koho nebo proč něco se děje nebo jest; na př.: *pro přítele* vše rádi činíme.

Některá rčení:

lidé chodí *pro kupectví* do cizích zemí; — to se stalo *pro naše spasení;* —

plakati, truchleti . . . *pro někoho;* —

Boleslav *pro křtiny* učinil kvas; — *pro mě* jste v této nouzi, *pro mě* se to stalo; — *pro ten sen* bojím se zlého; —

pro mdlobu nemohu státi; — *pro bolest, pro strach;* —

prosím tě *pro tvou dobrotu,* — *pro Boha.*

Sem patří původem svým též příslovce *proto,* = *pro to,* a spojka *proč,* = *pro-č.*

proti.

Pojí se s dativem; na př. *proti nepříteli.*

Dativ s *proti* vyslovuje, proti kterému předmětu (*kam?*) děj se nese nebo (*kde?*) něco jest; na př.: táhnouti *proti nepříteli*, státi *proti nepříteli.* Význam vlastní je tedy místní; z něho vyvinuly se přenesením jiné.

Některá rčení:

Děvín stál *proti Vyšehradu* (= naproti), — kněžna vyjela *proti otci*; — plavati *proti proudu*; — kníže Zlický vytáhl *proti Václavovi* (s úmyslem nepřátelským); —

stalo se to *proti mé vůli*, — to jste učinili *proti rozkazu*; —

jako zrno písku, tak jest tisíc let *proti věčnosti* (přirovnáním); — úroda letošní je dobrá *proti loňské.*

s, se.

Pojí se s akkusativem, genitivem a instrumentálem; na př.: jsem *s to*, — jdu *s pole*, — jdu *s přítelem.*

1. Akkusativ se *s* vyslovuje, s koho nebo seč kdo jest t. j. komu nebo čemu se vyrovnává. Zachovává se jen v několika rčeních; na př.: jsem *s to* (t. j. stačím tomu), nejsem *s to*; — pracuji, *seč* jsem (= kolik mohu); — kdo *s koho* (t. j. kdo se komu vyrovnává silou nebo jinak, nebo kdo koho může takořka zápasem podstoupiti).

V stč. vyskytují se rčení taková hojněji; říkalo se na př. též: máme *se-ň* dosti moci, bylo cesty *se tři dni*, — lépe míti *s hrst* s pokojem, než obě ruce plny s úsilím, — *stolik* (= *s toliko*).

2. Genitiv se *s* vyslovuje, se kterého předmětu (*odkud?*) děj se nese. Na př.: jíti *s pole*, — sestoupiti *s nebes* atd. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

   Některá rčení:

   jdi mi *s očí*, — pusť to *s mysli*;

   rozmlouvali *s večera* do rána (stč.), — *s neděle* bude trh.

   Sem patří původem svým též příslovce *svrchu*, *shora* atp.

   Poznam. Od genitivu se *s* je třeba lišiti gen. se *z*; v. § 514 č. 2.

3. Instrumentál se *s* vyslovuje, s kým nebo s čím něco se děje nebo jest; na př.: jdu *s přítelem.* Význam vlastní je tedy význam společnosti n. spojenosti, a z něho vyvinuly se další jiné, přenesené.

   Některá rčení:

   mluviti, *smluviti se . . .*, *vaditi se*, *bojovati . . . s kým*; —

vězňové vyšli ze žaláře s *okovami*, — císař sotva s *životem* ušel; —
v tu válku Kochan s *pokojem* seděl, — císař s *velikou ctí* proti Václavovi vstal, — co může *se ctí* býti, — dívka s *pláčem* jala se prositi, — *se slzami* se modliti; —
to je s *právem*; — to je nám s *podivením*; —
smrt nás *se vším rozloučí*, — smrt *rozdělila duši s tělem*.

skrze.

Pojí se s akkusativem; na př.: *skrze les*, — *skrze proroka*.
Bývá též ve významu příslovečném; na př.: Kochan probodl Jaromíra *skrze* a *skrze*.

Akkusativem se *skrze* vyslovuje se, skrze který předmět (*kudy?* = význam místní) děj se nese, anebo skrze který (t. j. jehož prostřednictvím) něco se děje nebo jest; na př.: šel jsem *skrze les*, — Bůh řekl *skrze proroka*.

Některá rčení:
kníže jel *skrze Milán*, — voda sákne *skrze obuv*; —
víra naše vznikla *skrze sprostné, chudé lidi, skrze apoštoly*; —
skrze to jsme rozumní tvorové (stč., = tím); —
skrze hlad a mor veliká v té zemi škoda se stala; —
prositi, zaklínati . . . koho *skrze co* (stč.).

strany, stran.

Pojí se s genitivem; na př. mluvili jsme *strany té cesty* (= o té cestě), — *stran dědictví*.

Je to vlastně výraz příslovečný *s-strany*; z toho stalo se *strany, stran* a také *stranu*.

u (rozdílné od *u* = *ve*, o kterém v. zde níže).

Pojí se s genitivem; na př. *u lesa*, — *u bratra*.

Genitiv s *u* vyslovuje, u kterého předmětu (*kde?*) se co děje nebo jest; na př.: kníže Václav *u bratra* přebýval, — Oldřich *u císaře* dvořil. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se jiné, přenesené.

Některá rčení:
ucho *u hrnku*, — límec *u kabátu*;
dům *u hvězdy*; — škola, kostel *u sv. Tomáše*; —
něco *jest u mne* (= mám), na př.: oči *u něho* byly krvavé (stč.); —
králová *u papeže* dobyla míru (= od papeže).

v, *ve* (před retnicemi *u*, v. § 27 č. 4).

Pojí se s akkusativem a lokálem; na př. *v jámu*, *ve vodu* n. *u vodu*, a *v jámě*, *ve vodě* n. *u vodě*.

1. Akkusativ s *v* vyslovuje, ve který předmět (t. j. v nitro kterého předmětu, *kam?*) děj se nese; na př.: hoditi kámen *v jámu*, upadnouti *u vodu* (stč.; za to je nč. genitiv s *do*: hoditi kámen *do jámy*, upadnouti *do vody*, viz nahoře při *do*). Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.
Některá rčení:
u prostřed města;
upadnouti . . . več, na př.: *v nepřízeň*, *v nemoc*; —
uvázati se več, na př.: aby se někdo *v sepsání kroniky* uvázal; —
věřiti v Boha, *doufati v přítele*;
dáti, *přijmouti* něco *v dar*;
Ježíš *obrátil*, *proměnil* vodu *u víno*;
vzíti si něco *v ošklivost*; — *vejíti v posměch*, *v přísloví*; — *přijíti v zapomenutí*; —
hráti v šachy, *v kostky* . . .; —
bohatý v zlato a stříbro, *tvrdý v nohy*, — *šťastný v koně* (stč.); —
dva lokte *v déli* (= v délku, na délku), — pět let *v stáři*; —
v pravo, *v levo* (*kam?* i *kde?*); —
v ten čas (= *kdy?* příslovečné určení času), *v ty časy*, — *v tu dobu*; — *v neděli*, *v pondělí*, *v úterý*, *ve středu* . . ., — *ve svátek*, — *ve všední den*, — *v den soudný*; — *v jednu*, *ve dvě hodiny*; —
napsal list *v tato slova*. —
Původem svým patří sem též příslovce *vůbec* (= *v-óbec*, *v obec*), *vůkol* (*v-ókol*, *v okol*), *vůči* (= *v-óči*, *v oči*), *vstříc* (m. *v-stříci*, stč. *v střiecu* = v ústrety), *vesměs* (= *ve směs*), *vespolek*, *vhod*, *vděk*.

2. Lokál s *v* vyslovuje, ve kterém předmětě uvnitř (*kde?*) něco se děje nebo jest; na př.: kámen leží *v jámě*, — ryba je *ve vodě* (n. *u vodě*). Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.
Některá rčení:
v zemi, — *v moři* n. *u moři*; — *u prostředku*; —
ve válce, — *v boji*, — *ve sporu*; —
v křesťanské víře, — *v jednotě*, — *ve ctnosti*, — *v nepravu*; —
obilí je *v ceně* (= má cenu), — dítě bylo *v sedmi letech*, — zajatí stáli *v smutném líci* (stč., = majíce smutné líce, jsouce smutni); —
král vyjel se svými lidmi *ve třech stech koních* (stč., = maje tři sta koňův, tři sta jízdných); —

kdo chtí v *čistotě* přebývati, — dohodnouti se v *dobrotě*; — *bloudíš u víře*, — *mám naději v Bohu* (stč.); —

mocný v přátelích, — *silný v dobrých skutcích*, — *mdlý v těle*, — *nemocný v nohách*; —

v tom čase (*kdy?*), — *v noci*, — *ve dne*, *ve třech dnech* chrám vystavím, — dvakrát *v roce*, — ten *v krátce* života zbyl; —

v nebytí biskupa (= když není biskupa, když biskupství je uprázdněno).

vedle, v. *dle*, zde napřed.

vně a **vnitř**.

Jsou vlastně (příslovce *vně* = lokál, v. § 474 č. 1, *vnitř* = akk.), ale berou se též za předložky. Pojí se s genitivem; na př.: vně *města*, vnitř *mne* (stč.).

vz (někdy odsutím jen *z* m. *vz*, v. § 43 č. 5).

Pojí se s akkusativem; na př. *vz vodu* (= proti vodě, proti proudu).

Akkusativ se *vz* (*z*) máme nyní jen v některých výrazech.

Zejména: ve *z-výši*, *z-dáli*, *z-déli*, *z-víci*, *z-tloušti*, *z-hloubi* (m. *vz-výši* atd.; za to bývá také *z-výš* a *z-výší* atd., v. § 133 č. 1); na př.: oltář desíti loket *z-výši* (stč. *vz-výši*, = na výšku); — město odtad za míli *z-dáli* jest (stč. *vz-dáli* = na dálku); — koráb tři sta loket *z-déli* (= na délku); — kámen jako pěst *z-víci* (= na velikost); — v příslovci *vzhůru* (= vz-hóru), *povzdál* (= po-vz-dáli).

Ve stč. vyskýtalo se *vz* také jindy, jak ukazují příklady: úsilno (těžko) se *vz vodu* bráti, — sluha je *vz hospodu* (= proti pánovi) a j.

z, ***ze***.

Pojí se s genitivem; na př.: *z jámy*, *z vody*.

Genitiv se *z* vyslovuje, ze kterého předmětu (a zvláště z nitra kterého předmětu, *odkud?*) se děj nese, něco se vyvozuje nebo jest; na př.: vytáhnouti kámen *z jámy*, n. *z vody*. Směr opačný vyslovuje se akkusativem s *v* (stč.) nebo genitivem s *do*, na př.: *v jámu*, *do jámy* (v. zde napřed *do* a *v* č. 1). Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

z hory teče pramen; — řeka vystoupila *z břehův*; —

abych *ze zlého* neupadl v horší; — vyšlo mi to *z paměti*; —

jeden *z tvých příbuzných* (celek, z něhož se část vyjímá), — nejlepší *ze všech* (srov. § 441 č. 2, b); —

ten obyčej je *z-dávna* ustanoven (*odekdy*, = ze kterého času), — to jsem slýchal *z mladosti* (*odekdy, kdy?*); —

Leva byl *z Vlastislavova rodu* (původ), — *z žaludu* bude dub; — jeho oděv byl *ze žíní* (látka), — nádoba *z hlíny*; —

Polané *z násilí* na Čechy žalovali (příčina, důvod), — bratr přišel upomínat *z těch peněz* (stč.), — aby *z toho* děkovali, — sám lidi *z toho* trestal, — kníže kázal *z jednoho slova* se Sasy boj vzíti (stč., = pro jediné slovo), — smáti se budou *z vašeho zahynutí*; —

Boha milovati *ze vší duše* (míra, způsob), — město vyvráceno *z kořene*. —

Původem svým patří sem též příslovce *zítra* (= *z-jitra*, v. § 24, 3), *zcela*, *zúplna*, *zhusta*, *zčerstva*, *zdlouha*, *zticha* atp.

za.

Pojí se s akkusativem, s instrumentálem a s genitivem; na př.: *za stůl*, — *za stolem*, — *za věku mladého*.

1. Akkusativ se *za* vyslovuje, za který předmět (*kam?*) děj se nese; na př.: posadili jsme se *za stůl*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

slunce zašlo *za horu*, — kupec odejel *za moře*; —

sousedova dcera *vdala se za mého přítele*, — *jíti za muž* (stč., = za muže, vdáti se);

okován *za nohy*; — vola *za rohy*, člověka *za jazyk* lapají; — bíti někoho *za šíji, za hlavu*; odtud *zášijek, záhlavek*; —

kmotrové odpovídají *za dítě* (= místo dítěte); — *umříti, duši položiti, trpěti, pracovati, dosti učiniti, zaplatiti, přimlouvati se, prositi, modliti se . . . za koho* (= místo koho, ve prospěch koho); —

kámen *za podušku* si kladli (= místo podušky, jako podušku), — dali jí něco peněz *za věno*, — Děpolt vzal Zlicko *za svůj díl*; —

koupiti něco *za peníze* (= výměnou); — Boleslav *za svou vinu* syna svého mnichem učinil; —

něco *za něco*, nic *za nic*; oko *za oko*, zub *za zub*; — nestojí to *za řeč, za mák*; — děkuji *za to*; —

nechci býti *za lháře* (v doplňku, = lhářem), — ten bude mně *za syna* a já jemu *za otce*, — Božej a Mutyně ostali v zemi *za starosty*, — někdy (při soudu) křivý zůstane *za pravého*, — svého ne-

přítele zvolili sobě *za kníže*, — Bůh mi tebe *za průvodčího* dal, — chceme muže *za pána* míti, — mám ti to *za zlé*, — mně by se to zdálo *za veliké štěstí* (stč.), — co se vám *za pravé* vidí, — to vám *za pravdu* říci mohu, — to jsme slyšeli *za jistou pravdu*; —

kostel byl odtud bezmála *za dvě míle* (= míra prostorová, stč.), — šli jsme dále ode břehu *za tři míle*; — dívky plakaly dcery Jeftovy *za tři dni* (míra časová), — potravy měli *za šest měsícův*; — vrátím se *za měsíc* (*kdy?*), *za týden* bude tomu rok; —

styděti se, hanbiti se . . . za něco; — nemohu *za to*.

Původem svým patří sem příslovce *zase* (= *za se*, sr. § 449), *zajisté*, *zároveň* a j.

Místo doplňkového akk. se *za* bývá nominativ neb akkusativ pouhý nebo instrumentál; v. § 470 č. 2, § 473 a § 494 č. 3.

2. Instrumentál se *za* vyslovuje, za kterým předmětem (*kde?*) něco se děje nebo jest; na př.: sedíme *za stolem*. Z významu tohoto (místního) vyvinuly se další jiné.

Některá rčení:

slunce je *za horou*, — snadno *za křovím* stříleti; — pero *za kloboukem*, — nůž *za pasem*; —

Evdosia *byla za Valentinianem* (= provdána), — král moravský císařovu sestru *za sebou měl* (= za manželku); —

šli jsme *za svým vůdcem*; — kupec jde *za ziskem*; —

matka pláče *za synem*; —

byl jsem v městě *za pilnou příčinou*; —

dívky *za příměřím* pozvaly mužův (stč., = příměří předstírajíce), — kníže *za pravým mírem* kázal vyloupiti oči jeho; —

za tou řečí uviděli jsme havrana (= mezi tou řečí), — mnozí nedbají na Boha *za tímto světem* (stč., = zaneprázdněni světem).

Sem patří i příslovce *zatím*, = za tím; na př.: spi, já *zatím* budu bdíti. Odtud *pro-zatím*, *zatímní*, *prozatímní*.

3. Genitiv se *za* vyslovuje, za trvání koho neb čeho (*kdy?*) se něco děje nebo jest; na př.: Spytihněv umřel *za věku mladého*.

Jiné příklady:

za Otty Braniborského bylo zle v Čechách; — *za onoho času* řekl pán Ježíš . . .; — tak bývalo *za starodávna*; —

za jasného dne; — *za krásného jitra*; — vyšli jsme *za tmy*; —

země *za živa* je pohltila; —

učiniti pořízení *za dobré paměti*; — *za tepla*, *za studena*.

Sem patří také příslovce *zejtra* (stč. *zejtra*, ze *za-jutra*, § 24, 3).

514. Protikladný význam některých pádů předložkových.

1. Některé předložkové pády staví se významem svým proti sobě, dílem vůbec, dílem v některých vazbách a významech. Zejména:

do s genitivem a *od* s genitivem ve významu směrovém = směrem *kam?* a *odkud?* na př.: jedu *do Prahy* (= směrem ku Praze, stč.) — a jedu *od Prahy*; —

do s gen. (*kam?*), *v* s lok. (*kde?*) a *z* s gen. (*odkud?*); na př.: hodím kámen *do jámy* (stč. *v jámu*), — kámen je *v jámě*, — vytáhnu kámen *z jámy*; —

k s dat. a *od* s gen. ve významu směrovém; na př.: jedu *ku Praze* (= směrem ku Praze, stč. *do Prahy*) — a jedu *od Prahy*; —

na s akk. (*kam?*) a s lok. (*kde?*) a *s* s gen. (*odkud?*); na př.: položil jsem knihu *na stůl*, kniha leží *na stole*, a kniha spadla *se stolu*; — šel jsem *na pole*, byl jsem *na poli*, přišel jsem *s pole*; — šel jsem *na pout*, byl jsem *na pouti*, přišel jsem *s pouti*; — šel jsem *na trh*, byl jsem *na trhu*, přišel jsem *s trhu*; — něco mi přišlo *na mysl*, mám to *na mysli*, pustil jsem to *s mysli*; —

nad a *pod* s akk. (*kam?*) a instr. (*kde?*); na př.: pták vzletěl *nad vodu*, jest *nad vodou*, — a potopil se *pod vodu*, jest *pod vodou*; — vrchnost jest *nad poddaným*, poddaný je *pod vrchností*; —

před a *za* s akk. (*kam?*) a instr. (*kde?*); na př.: kdo se staví *přede mne*, je *přede mnou*, a kdo se staví *za mne*, je *za mnou*; —

při s lok., *bez* s gen. a *k* s dat.; na př.: nemocný není *při sobě*, je *bez sebe*, přijde zase *k sobě*; —

s s instr. (ve významu spojenosti) a *bez* s gen. (význ. odloučenosti); na př.: práce *s užitkem* — a práce *bez užitku*; —

v s akk. (*kam?*) a lok. (*kde?*) a *z* s gen. (*odkud?*); na př.: hodím kámen *v jámu* (stč.), kámen je *v jámě*, vytáhnu kámen *z jámy*; — upadl jsem *v nenávist*, jsem *v nenávisti*, vyjdu *z nenávisti*.

2. Někdy zdá se nezřetelno, má-li býti *z* s gen či *s* s gen.; tu poučujeme se z příslušných pádů, které jsou proti *z* s gen. a proti *s* s gen. Na př.: byl jsem *v* kostele, jdu tedy *z* kostela; — střecha byla *na* kostele a vichřice ji shodila *s* kostela; — boj byl tuhý *na* obou stranách, *s* obou stran; — mám něco *na* srdci, spadl mi kámen *se* srdce; — jsi mi *na očích*, jdi mi *s očí*; — *na* počátku, *s* počátku.

Někdy může podle toho býti i *z* s gen. i *s* s gen. Na př. přicházím *s* pole, byl-li jsem *na* poli, a vracím se *z* polí, jestliže jsem chodil *v* polích; — šel jsem *na* trh, byl jsem *na* trhu, vrátil jsem se tedy *s* trhu; ale říká se též: šel jsem *do* trhu, byl jsem

v trhu, a tedy vrátil jsem se *z* trhu; — pustil jsem *s* mysli, co jsem měl *na* mysli, a pustil jsem *z* mysli, co jsem měl *v* mysli.

Při jménech místních a když vyslovujeme původ (*odkud?*), bývá *z* i proti *na*. Na př. kdo bydlí *na* Vyšehradě, je *z* Vyšehradu; bydlím *na* Smíchově, jsem *ze* Smíchova, jdu *ze* Smíchova; atp.

515. X. Sloveso.

1. Slovesa jsou významu dějového. Na př. v *nesu* je význam dějový „nesení", v *kupovati* „kupování" atd.

Dějový jest význam sloves všech, — nejen tak zvaných předmětných (t. j. takových, která mívají při sobě předmět, na př. *nésti něco, sloužiti někomu* . . .), nýbrž i všelikých jiných, tedy na př. i sloves *ležeti, mlčeti, býti* atd.

2. Mnohá slovesa jsou původu příbuzného, na př. *nesu, nosím, přinesu, přináším.* Ta pak mívají ovšem i význam příbuzný, jak se to vidí v příkladech právě uvedených. Příbuznost tato záleží v tom, že vyslovují děj jakosti a podstaty stejné („nesení"), třeba že s některými rozdíly vedlejšími.

3. Sloveso totéž vyskytuje se v podobě několikeré, t. j. jako slovesný výraz několikerý, tu jako indikativ, tu jako infinitiv, nebo jako participium, nebo perfektum atd. (v. § 190 č. 2—8).

4. Z výrazů těchto *a*) některé vyjadřují (vedle významu dějového) také grammatickou osobu dějového podmětu, *b*) jiné jí nevyjadřují (srov. § 190 č. 4).

a) Prvé slovou určité (finitní) a jsou to:
indikativ, na př. *nesu* (já), *nesl jest* (on), *budou neseni* (oni);
imperativ, na př. *nes* (ty), *buďtež neseni* (vy);
kondicionál, na př. *nesl bych* (já), *byli bychom neseni* (my).

b) Druhé slovou neurčité (infinitní) a jsou to:
infinitiv, na př. *nésti, nesenu býti*;
supinum, na př.: *spat, soudit*;
participia, na př.: *nesa, trpě; vědom; nes, trpěv; nesl, trpěl; nesen, trpěn, kryt*;
slovesné jméno podstatné, na př. *nesení, trpění, krytí.*

Slovesem jsou vlastně jenom výrazy jeho určité; ale ve smyslu širším berou se k němu také výrazy neurčité.

Výrazy slovesné, když jsou utvořeny ze slovesa téhož, mají dějový význam v základě stejný, ale při tom přece rozdílný podle rozdílnosti druhu, kterému který výraz patří. Na př. v indikativě *nesu*, v inf. *nésti*, v part. *nesa*, v passivu *jsem nesen*, ve futuru

budu nesen . . . je všude význam dějový „nesení“; — ale při tom je tu význam přece jiný v indikativě (*nesu* . . .), jiný v infinitivě (*nésti* . . .), jiný v participiu (*nesa* . . .), jiný v passivu (*jsem nesen* . . .) atd., a to tím, že v těchto výrazích vedle stejného základního významu „nesení“ proniká a ku platnosti přichází také význam zvláštní tu indikativní, tu infinitivní, tu participiální, tu passivní atd.

5. Z toho ze všeho vyplývá toto roztřídění výkladův o slovese: pojednati jest

A. o významu slovesa vůbec, a

B. o významu slovesných výrazů jednotlivých.

516. A. Význam slovesa vůbec.

1. Význam sloves vůbec je dějový (v. § 515 č. 1).

Jest rozdílný podle jakosti (kvality) děje; na př. v *nésti* je vysloven děj jakosti jiné než v *kupovati* atd.

Význam sloves je rozdílný dále podle kolikosti (kvantity) děje; na př. v *nésti* a *nositi* je vysloven děj jakosti stejné („nesení“), ale v *nositi* rozumí se téhož děje více, nežli v *nésti*.

Význam sloves je rozdílný také podle toho, že některá znamenají děj a spolu jeho dokonání, na př. *přinesu*, — jiná pak jen děj, na př. *nesu*.

Význam sloves je konečně rozdílný podle rodu činného nebo trpného atd., na př. *nesu* a *jsem nesen*.

2. O významu sloves podle jakosti děje poučuje slovník.

Ve skladbě náleží promluviti o významu sloves 1. podle kolikosti děje, 2. podle jeho dokonavosti a 3. podle dějového rodu.

517. 1. Význam sloves podle kolikosti děje.

1. Srovnejme vzhledem k ději slovesa *kradu* a *ukradnu*. Nalezneme, že děj je v nich jakosti stejné („kradení“), že však je nestejný podle kolikosti:

v *ukradnu* je děje takořka jen za okamžik [a kolikost jeho můžeme znázorniti jedinou tečkou .], —

v *kradu* naproti tomu je děje téhož za netržitou chvíli delší [a kolikost jeho můžeme znázorniti čarou —].

Kolikost děje tak rozdílná, jako se jeví ve významech jakosti stejné *ukradnu* a *kradu* [. a —], nalézá se ovšem též ve slovesích jakosti různé; na př. ve slovesích *seknu*, *padnu*, *hodím* atp. je v každém děje též jen za okamžik [.], — a v *nesu*, *volám*, *kupuji* atp. je ho za chvíli delší [—].

Slovesa, která mají děje jen za okamžik, slovou j e d n o d o b á [.], na př. *ukradnu*, *seknu*, *hodím* atp.; — naproti tomu slovesa, která mají děje za chvíli delší, slovou t r v a c í (durativa) [—], na př. *kradu*, *nesu*, *kupuji* atp.

2. Srovnejme dále kolikost děje ve slovesích *seknu* a *sekám*, — *nesu* a *nosím* atp. Nalezneme:

že v *seknu* rozumí se „sek" jen jeden [.], v *sekám* pak několik a takořka řada „sekův" [. . . .]; a

že podobně v *nesu* rozumí se „nesení" ve chvíli jen jedné [—], v *nosím* pak týchže dějů několik [— — —].

Podle toho rozeznáváme:

slovesa s dějem n e n á s o b e n ý m, na př. *seknu* [.]. *nesu* [—]; a

slovesa s dějem n á s o b e n ý m, na př. *sekám* [. . . .], *nosím* [— — —].

Slovesa s dějem násobeným nazývají se o p ě t o v a c í (iterativa); rozeznávají se:

opětovací z jednodobých, na př. *sekám* [. . . .], a

opětovací z trvacích, na př. *nosím* [— — —].

Z obojích vznikají dále slovesa o p a k o v a c í (frekventativa), tvořená slabikou *-va-*, někdy opakovanou; na př. *sekávám*, *sekávávám* [. . . ., ..., ...], *nosívám*, *nosívávám* [— — —, — — —, — — —] atp.

P o z n. Druhdy rozumějí se slovesy opětovacími (iterativy) také opakovací (frekventativa).

518. **2. Význam sloves podle dokonavosti děje.**

1. Některá slovesa vyslovují děj a spolu jeho dokonání, na př. *přinesu*, — jiná pak vyslovují jen děj, na př. *nesu*.

a) Slovesa, která vyslovují jen děj a ne spolu jeho dokonání, slovou n e d o k o n a v á (imperfektivní); taková jsou: *nesu* [—], *sekám* [. . . .], *nosím*, *nosívám*, *sekávám* atp.

b) Slovesa, která vyslovují děj a spolu jeho dokonání, slovou d o k o n a v á (perfektivní), na př. *seknu*, *přinesu* atp.

2. V ý z n a m u d o k o n a v é h o jsou:

a) Slovesa jednodobá (v. § 517 č. 1), na př. *seknu*, *padnu*, *hodím* atp. [.]. Děj těchto sloves všecek vyplňuje o k a m ž i k j e n j e d e n; nemůže se tedy ani mysliti s nějakým trváním; s vyslovením děje vyslovuje se samo sebou i jeho netrvání, jeho dokonání, — slovesa jednodobá jsou tudy spolu dokonavá.

b) Krom toho jsou významu dokonavého slovesa, při kterých si myslíme d ě j ovšem d e l š í, ale

buď vytýkáme z něho jen konečný okamžik, na př. *přinesu*, *dodělám* atp. [——•];

anebo srážíme jeho trvání v ohraničenou dobovou jednotku, na př. *ponesu* [⊖], *rozsekám* [(•••)], *vynosím* [(———)]; tímto sražením je význam trvání takořka potlačen, děj slovesem takovým vyjádřený vytčen jest jako jednotka, při kteréž nehledíme k tomu, že děj v ní sražený má své trvání.

Ve slovesích *ponesu*, *povedu*, *ponosím* atp. (složených s *po-*) proniká však význam trvání i vedle významu dokonavosti.

519. Roztřídění sloves podle kolikosti a dokonavosti děje.

1. Hledíme-li i ke kolikosti i k dokonavosti děje, dostáváme toto roztřídění sloves: jsou

A. slovesa nedokonavá (imperfektiva), a to
  I. s dějem nenásobeným, t. zv. trvací (durativa), na př. *nesu* [—];
  II. s dějem násobeným:
    a) opětovací (iterativa)
      1. z jednodobých na př. *sekám* [....];
      2. z trvacích, na př. *nosím* [— — —];
    b) opakovací (frekventativa, se slab. *-va-*)
      1. z jednodobých, na př. *sekávám* [...., ..., ...];
      2. z trvacích, na př. *nosívám* [— — —, — — —, — — —];

B. slovesa dokonavá (perfektiva), a to
  α) jednodobá (dokonavá původní), na př. *seknu* [.];
  β) dokonavá odvozená
  I. z trvacích, na př. *přinesu* [——•], ponesu [⊖];
  II. z opětovacích (nikoli též z opakovacích), na př. *rozsekám* [(•••)], *vynosím* [(———)].

2. Kromě toho a podle jiných méně důležitých známek významových rozeznávají se ještě jiné druhy sloves, mezi nimi zejména slovesa počínavá (inchoativa), na př. *blednouti*, *chudnouti*, *bohatěti* a j.; podle roztřídění v č. 1. jsou to slovesa trvací.

3. Slovesa téhož kořene jsou tu druhu rozdílného jednak podle rozdílného tvaru, jednak podle toho, jsou-li složena s předponami či nejsou.

a) Podle rozdílného tvaru. Na př. *nesu*, *vezu*, *vedu* (v třídě I.) jsou trvací, *nosím*, *vozím*, *vodím* (v tř. IV.) opětovací; — rovněž

tak *čtu* (I.) a *čítám* (V.); — *hodím* (IV.) je jednodobé, *házím* (V.) opětovací; — rovněž tak *vrátím* a *vracím*; atd.

b) Složením s předponou, jednou nebo i dvěma, měnívá se význam nedokonavý v dokonavý. Na př.: *nesu* — *vynesu*, *povynesu*; *chudnu* — *zchudnu*; *mluvím* — *promluvím*; *volám* — *zavolám*; *házím* — *vyházím*; *kácím* — *pokácím*; *panuji* — *dopanuji*.

Mnohdy však je sloveso s předponou složené významu nedokonavého; na př. pouštím — *připouštím*, vracím — *převracím*, kupuji — *vykupuji*. Zejména slovesa opakovací (s *-va-*) jsou vždy nedokonavá; na př. dávám — *prodávám*, *vyprodávám* atd.

Jakého významu které sloveso české vzhledem ke kolikosti a dokonavosti děje jest a jak tento význam bývá rozdílný podle tvaru a podle složení s předponami, poznáváme dosti snadně; pravidlem nějakým krátkým věci té však vyložiti nelze.

520. Pravidla o slovesích podle kolikosti a dokonavosti děje.

Jakého slovesa ve větě kdy má býti užito, kdy nedokonavého a kdy dokonavého, kdy jednodobého, nebo trvacího atd., o tom rozhoduje smysl. Chci-li na př. říci, že pták ze zahrady vyletěl (= děj dokonavý), vyslovím to slovesem (dokonavým) „vyletěl" a nikoli snad slovesem (nedokonavým) „vylétal" n. p.

Vedle tohoto pravidla všeobecného jsou ještě některá zvláštní.

1. Sloveso dokonavé bývá v příslovích a rčeních podobných. Na př.: Pomalu dál *ujdeš*. I starý tkadlec někdy přízi *zmate*. Když někdo *vejde*, *smekne* a *dá* pozdravení.

2. Sloveso nedokonavé bývá, když se chce vytknouti jakost děje, kdežto sloveso dokonavé vytýká jeho vykonání. Pravím na př. tomu, kdo leží, buď *a*) *vstávej!* nebo *b*) *vstaň!* — on pak odpovídá mi též buď *a*) *budu vstávati*, nebo *b*) *vstanu*; — v *a*) je vytčena jakost, v *b*) vykonání děje.

3. Sloveso nedokonavé vyslovuje děj, který jest obyčejem nebo vlastností podmětu. Na př.: *Nekouřím* (ve smyslu = nejsem kuřák). — Pes *plave* ve vodě (= je schopen, umí plavati). — Divizna *roste* v půdě žulové.

4. Sloveso nedokonavé bývá ve větách záporných (v nč. v imperativě a kondicionále, v stč. též jinde). Na př. pravím kladně: *řekni* to! *zavři! střel!* . . prosím tě, abys to *řekl*, abys *zavřel* okno, abys *střelil* . . ., — a naproti tomu záporně: *neříkej* toho! *nezavírej! nestřílej!* . . ., prosil jsem tě, abys toho *neříkal*, abys *nezavíral*, abys *nestřílel*.

5. Sloveso nedokonavé bývá ve významu snahovém. Na př.: *Kupuji* od souseda zahradu (= snažím se, hodlám ji koupiti, jednám o to). — Přátelé *nazývali* to dítě Zachariáš, ale matka odpověděla: nikterak to nebude, ale bude mu jméno Jan (*nazývali* = dávali mu jméno..., chtěli, aby dostalo jméno...).

6. Slovesem nedokonavým vyslovuje se původství (autorství). Na př.: Pán Ježíš *řekl* učenníkům svým (*řekl* od slovesa třídy I. *říci*, *řku*, jež jest nedokonavé). — Aristoteles *učil*, že —. Tento obraz *maloval* Skreta. — Toto psaní jsem já *psal*, *nepsal*.

7. Sloveso nedokonavé bývalo v supinu (srov. § 536 č. 2). Zbytky toho máme: jdu *spat*, — přijde *soudit* živých i mrtvých.

8. Slovesem opětovacím nebo odvozeným z něho jiným bývá vysloven děj jeden, když jest úhrnem dějův několika. Případy takové jsou dvoje:

a) Podmět jest jeden a vykoná dějův několik, jež se shrnují v jedno. Na př.: Měl jsem hrst hrachu a *vyházel* jsem jej oknem (t. j. vyhazoval jsem zrno po zrnu...; dokonavé „*vyhodil* jsem hrách oknem“ znamenalo by, že jsem všecek hrách vyhodil jedním vržením). — Šalomoun *rozstavěl* jezdce po městech. — Mikuláš *zjímal* posly. — Pán Ježíš *zvracel* stoly peněžníkův.

b) Podmětův jest několik. každý z nich vykoná děj jeden nebo i dějů několik, a všecky ty děje shrnují se v jedno. Na př.: Polekaní poutníci *zaházeli* pláště a utíkali (o poutníku jednom řeklo by se: *zahodil* plášť). — *Vsedejte* na koně. — Rovové se *zotvírali*. — Ten den jsou *stínáni* tři mládenci (o jednom bylo by: byl *sťat*). — Všecka čeleď jest *stínána* (čeleď významu hromadného, platí za číslo množné).

9. Když o ději pohybovém má býti pověděno, *kam* pohyb směřuje, volí se náležité sloveso trvací; a když má býti řečeno, *kde* se pohyb děje, volí se příslušné sloveso opětovací. Na př. někdo jde do města, nebo do světa; tážeme se ho: *kam jdeš*? nebo pravíme: *pověz nám, kam jdeš*; a on odpovídá: *jdu* do města, do světa; a když se vrátil, tážeme se (o témže ději): *kde jsi chodil*? nebo pravíme: pověz nám, *kde jsi chodil*; a on odpovídá: *chodil jsem* po světě. — A podobně: *kam jedeš*? *jedu* do města, do světa; *kde jsi jezdil*? *jezdil jsem po světě*; — *kam* to dítě *neseš*, nebo *vedeš*, nebo *vezeš*? *kde* jsi to dítě *nosil*, n. *vodil*, n. *vozil*? — *kam se ženeš*? *kde ses honil*? — *kam* tu káru *táhneš*? *kde jsi* tu káru *tahal*? — *chodím* po městě, *jezdím* po světě; — atp. Děj pohybový při pojetí „*kde*“ (= *na kterých, po kterých několika, mnoha místech*) drobí se v několik (mnoho) stejnorodých dějů menších a ty vyjadřují se pak slovesem opětovacím.

10. Proti slovesu trvacímu věty kladné bývá opětovací v příslušné větě záporné. Na př. kladně: *jdi* domů, — poroučím ti, abys *šel* domů . . ., a záporně: *nechoď* domů, — abys *nechodil* domů.

521. **3. Význam sloves podle dějového rodu.**

1. Ve větě *a*) „učitel chválí žáka" vychází děj činného „chválení" z podmětu (*učitel*) a nese se na předmět (*žáka*), — podmět je tu východištěm a předmět cílem děje.

Naproti tomu ve větě *b*) „žák je chválen od učitele" je podmět (*žák*) cílem téhož činného děje „chválení". Atd.

Význam výrazů slovesných bývá tedy rozdílný také podle toho, v jakém poměru podmět a předmět k ději činnému bývají, a poměr tento při slovese nazývá se rodem.

2. Podle rodu rozeznáváme především sloveso činné (activum), na př. *chválím, soudím* . . ., — a trpné (passivum), na př. *jsem chválen, jsem souzen* atd.

I. **Aktiva** jsou slovesa, při kterých je podmět ději východištěm. Na př. *chválím, soudím.*

Děj z podmětu aktivního vycházející

a) buď se nenese dále, nýbrž zůstává takořka při podmětu, na př. *ležím, umírám* . . .; slovesa tohoto druhu nazývají se podmětná (verba subiectiva);

b) nebo děj z podmětu aktivního vycházející nese se dále a zastihuje nějaký předmět. Předmětem tímto jest

aa) buď podmět sám, když děj z podmětu vycházející se zase k němu vrací, na př. *myji se*, — každý *přeje sobě* nejvíce, — přítel *mluvil o sobě* . . .; slovesa taková nazýváme zvratná (verba reflexiva);

bb) nebo je předmět od podmětu rozdílný, na př.: učitel *chválí žáka*, — pohané *slouží modlám*, — lakomec *žádá peněz*, — jezdec *pečuje o svého koně* . . .; slovesa taková pak slovou předmětná (verba obiectiva) a rozeznávají se:

přechodná (transitiva), která mají předmět v akkusativě (při záporu v genitivě), jenž v rodě trpném se objevuje jako podmět, na př.: učitel *chválí žáka* (žák je chválen od učitele, neb učitelem), — Kain *zabil Abele* (Abel jest zabit . . .) — a

nepřechodná (intransitiva) ostatní, na př.: pohané *slouží modlám*, — lakomec *žádá peněz*, — jezdec *pečuje o svého koně* atd.

II. **Passiva** jsou slovesa, při kterých jest podmět obyčejně cílem příslušného děje činného, na př.: *žák je chválen* od učitele (učitel chválí → žáka), *Abel jest zabit* od Kaina.

Věty jako „*žádáno bylo* peněz“ atp. podmětu vůbec nemají, jsou bezpodmětné; ale ostatek jsou po způsobu vět passivních. —

Úhrnem dělí se tedy slovesa podle dějového rodu takto:

I. aktiva (činná)
  a) podmětná, na př. *ležím*, *umírám*;
  b) předmětná:
    přechodná (s předm. v akk.), na př. *chváliti někoho*;
    nepřechodná, na př. *sloužiti někomu*;
    zvratná, na př. *myji se*, *přeji sobě*;
II. passiva (trpná), na př. *jsem chválen*.

3. Ze sloves zvratných mohou *a*) některá bývati též předmětná, na př. vedle zvratného *myji se*, *přeji si* . . . vyskýtá se též předmětné *mýti někoho*, *přáti někomu* atd.; — *b*) jiná pak vyskytují se vždy a jenom v podobě zvratné, na př. *modliti se*, *smáti se*, *blyštěti se* . . . a slovesa zvratná tohoto druhu nazývají se střední (media).

Pravíme *a*) myji *se*, a též myji *sebe*; — přeji *si*, a též přeji *sobě*. Naproti tomu je *b*) jen modliti *se* atd. To jest: slovesa střední mívají při sobě jen *se* (zvratného zájmena akk. tvaru slabšího), kdežto slovesa zvratná ostatní také jiné pády zájmena zvratného při sobě mívají a také tvary jejich silnější.

4. Sloveso přechodné *točiti* (na př. víno) znamená = činiti, aby teklo; podobně *věsiti* = činiti, aby něco viselo; *položiti* = učiniti, aby leželo; *rozplakati*, *rozesmáti* někoho = učiniti, aby plakal, aby se smál, atd. Slovesa druhu tohoto slovou faktitiva (účinná, n. kausativa); jsou utvořena ze sloves jiných a znamenají vůbec učiniti, aby se dělo, co vyslovuje sloveso jejich základní.

522. B. Význam slovesných výrazů jednotlivých.

Výrazy slovesné které jsou, o tom v. § 190 č. 2—8.

Výrazy tyto namnoze podléhají pravidlům o shodě v grammatickém čísle, grammatickém rodě a grammatické osobě; o tom v. §§ 412, 423 a 428.

Zde promluviti jest o výrazích těchto se syntaktických stránek ostatních, zejména o výrazích určitých (finitních) vzhledem 1. k času, 2. ke způsobu a 3. k rodu dějovému, a 4. o výrazích slovesných neurčitých (infinitních) nebo jmenných.

523. 1. Čas a jeho výrazy slovesné.

1. Čas je *a*) přítomný, *b*) minulý a *c*) budoucí.

2. Pro vyjádření času máme slovesné výrazy *a*) praesens,

b) perfektum a plusquamperfektum (a stč. imperfektum a aorist), a *c*) futurum.

524. *a) Praesens.*

1. Praesens (t. j. výraz tvaru praesentního) slovesa nedokonavého znamená děj přítomný, a to děj v čase přítomném trvající. Na př.: *nesu*, *sekám*, *nosím*, *vysekávám*, *roznáším*.

2. Praesens slovesa dokonavého znamená děj budoucí, a to děj jednodobý, na př. *seknu*, *hodím*, — nebo děj v budoucnosti se končící, na př. *přinesu*, *rozsekám*, *vynosím*.

Děj v čase budoucím trvající vyjadřuje se futurem; o tom v. § 526 č. 2. — Slovesa *ponesu*, *ponosím* atp. (složená s *po-*) znamenají děj dokonavý (tedy budoucí) a při tom přece též trvací (v. § 518).

3. V živém vypravování klade se praesens někdy za čas minulý (t. zv. praesens historicum). Na př.: Když poslové byli v královĕ dvoře, *střetnou se* s její (Kateřininou) mateří, ana *jde* s dcerou. — Jason a Herkules do toho města vešli; a když *se* po ulicích *berou*, *diví se* lid jejich kráse a *táží se*, jací to *jsou* lidé. — Čas vlastní (minulý) rozumí se při příkladech takových z vypravování ostatního (když poslové *byli* . . ., Jason a Herkules *vešli* . . .).

4. Někdy, zvláště v jazyku obecném, bývá praesens místo futura. Na př.: Zítra *máme* zeměpis. — Za týden *jsem* doma. — Čas vlastní (budoucí) rozumí se při příkladech takových z obsahu ostatního (*zítra* máme . . ., *za týden* jsem . . .).

525. *b) Perfektum a plusquamperfektum (a stč. imperfektum a aorist).*

1. Perfektum je slovesný výraz složitý, utvořený ze slovesa *jsem* a příčestí minulého činného; na př.: *nesl jsem*, *přinesl jsem* (v. § 298).

Plusquamperfektum je slovesný výraz složitý, utvořený z perfekta *byl jsem* a příčestí minulého činného; na př.: *byl jsem nesl*, *byl jsem přinesl* (v. § 299).

2. Perfektum sloves nedokonavých znamená děj v čase minulém trvající. Na př.: *Trpěli jsme* hlad a žízeň; — Přibyslava *byla* sestra svatého Václava.

Perfektum sloves dokonavých znamená děj v minulosti ukončený. Na př.: Jidáš *stal se* zrádcem; — Kain *zabil* Abele.

3. Plusquamperfektum znamená děj předminulý, t. j. děj minulý *A*, který se udál dříve než spolu uvedený děj minulý jiný

B. Děj *A* a jeho sloveso mohou při tom opět býti buď nedokonavé, buď dokonavé. Na př.: *Mluvili* o těch příbězích (*B*), které se *byly* těch dní *přihodily* (*A*). — Jakož *byli učinili* (*A*), takovou odplatu *vzali* (*B*). — Maria *těšila se* slovy, jež od mistra *slyšela byla.* — Jitka, ježto za krále uherského Petra *byla se vdala*, *umřela jest.* — Marie *nezapomněla* slov, jež od mistra *slyšela byla.*

Plusquamperfekta užívá se v češtině nové jen v jazyku spisovném, a i tu zřídka; na místě jeho bývá častěji perfektum.

4. Stará čeština měla pro vyjádření minulosti ještě také imperfektum a aorist. Oboje tyto výrazy však vyhynuly a nahrazují se perfektem; jenom v jazyku biblickém zachoval se aorist *vece* (= řekl jest, pravil jest. v. § 204).

526. *c) Futurum.*

1. Futurum je slovesný výraz složitý, utvořený ze slovesa *budu* a infinitivu slovesa nedokonavého; srov. § 300.

2. Futurum znamená děj v čase budoucím trvající. Na př.: *budu nésti* (stč.), — *budu nositi*, — *budu roznášeti.*

Děj v čase budoucím se končící vyjadřuje se praesentem sloves dokonavých; v. § 524 č. 2.

527. 2. Způsoby děje slovesného a jejich výrazy.

1. Způsoby děje slovesného jsou oznamovací, rozkazovací a podmiňovací; na př.: *píši*, — *piš*, — *psal bych.*

2. Pro vyjádření jich máme indikativ, imperativ a kondicionál.

528. *a) Indikativ.*

1. Indikativem vyslovuje se děj jako jistý, s ujištěním tvrzený, oznamovaný. Na př.: *Píši.* — Přítel mi *poskytl* pomoci.

2. Indikativ mívá význam imperativu. To zejména:

a) Indikativ času budoucího, t. j. indikativ praesentní sloves dokonavých (*nepokradeš . . .*) a indikativ futura (*klaněti se budeš . . .*). Na př.: *Nezabiješ!* — *Nepokradeš!* — *Nepromluvíš* křivého svědectví! — Pánu Bohu svému *klaněti se budeš!* — *Nebudeš míti* bohů jiných mimo mne! — *Milovati budeš* Boha nade všecko . . . !

Způsobem tímto vyslovuje se rozkaz velebněji, než příslušným imperativem.

b) Indikativ perfekta. To bývá v řeči obecné, důvěrné a lichotné; na př.: *mlčel!* (= mlč, spolu s odchylkou v osobě grammatické) — *mlčela!* — *vzal* to ďas! — zdrávi *půjčovali!* (praví se s poděkováním, když se vrací věc vypůjčená) — zdrávi *užili!* (bývá odpověď k témuž poděkování).

3. Indikativ s *nech* (stč. *nechaj*), *ať*, *nechať*... má význam vybízecí nebo nepřímě rozkazovací a klade se místo imperativu nejčastěji v těch osobách, které imperativu nemají nebo kde imperativ není v obyčeji. Na př.: *Nechať řku* o tom, což mohu. — *Ať žije* náš přítel! — *Nechť přijdou!*

Někdy má tento výraz význam připouštěcí. Na př.: *Nechžť* mě had i *uštkne*, doufám v Boha, že se zhojím.

529. *b) Imperativ.*

1. Imperativem vyslovuje se děj jako přikázaný. Příkaz může býti tu přísný, tu mírný; příkazem mírným je také prosba. Na př.: *Jdi* mi s očí! — *Podej* mi vody! — *Varuj se* lidí nepravdomluvných! — Příteli, *poskytni* mi pomoci! — *Odpusť* nám, Pane!

2. Pro 1. osobu jedn. a 3. množnou imperativu není (v. § 207 č. 2); tu nahrazuje se výrazy jinými, v. § 528 č. 3.

3. Imperativ klade se ve významu podmínečném a připouštěcím. Na př.: Peklem jim *hroz* nebo pěkně *pros*, nic při nich nezpravíš. — *Mluvte* o válce, kdo co chtí, všechny rady jsou daremné. — *Volej* ve dne v noci, mne se nedovoláš.

Sem patří rčení *a*) *stůj co stůj*, t. j. kde imperativ kladný je položen dvakrát a spojen slovem významu vztažného, — a *b*) *chtěj* (*nebo*) *nechtěj*, t. j. kde k imperativu kladnému je spojkou *nebo* aneb i beze spojky připojen stejný záporný.

Na př.: *Čiň co čiň*, jen když je k platnosti. — *Pomoz co pomoz.* — *Buď jak buď.* — Již *obrať se kam obrať*, neuslyšíš než žalobu. — *Vezmi kde vezmi.* — *Chtěj* kdo *neb nechtěj*, vždy v těle ostane nepřítel. — *Chtěj nechtěj.* — Všichni *chtějme nebo nechtějme*, musíme umříti. — *Buď* užitek *nebo nebuď!* — To bys *vol neb nevol* učiniti musil (odtud: *volky nevolky*).

4. Imperativ bývá na místě indikativu, v. § 333.

5. Na místě imperativu bývají výrazy jiné. Zejména:

indikativ prostý; na př.: *nezabiješ!* — *nebudeš míti* bohů jiných mimo mne! atd. (v. § 528 č. 2, a—b); —

indikativ s *nech*, *ať* atd. (v. § týž č. 3); —

indikativ perf., na př.: *šel* sem m. *pojď* sem! — *vzal* to ďas! (v. § 368);

infinitiv, na př.: *mlčet!* (m. mlč, mlčte! v. § 533 č. 7); —

citoslovce významu pobízecího, na př.: *na!* (= tu máš a vezmi), — *kyš!* a j.; slovce tato pojata jsouce za imperativy přijímají i koncovku čísla množného *-te*: *nate! kyšte!*

6. Imperativ se s e s i l u j e příklonným *-ž*. Na př.: *nesiž! jdětež!*

7. Imperativ bývá v y n e c h á n ve rčeních, jako jsou na př.: Pán Bůh s námi a zlé pryč! — Chvála Bohu! — Bohužel! Bohudík! — Pryč odtud! — Král pokřikl na své, řka: Za mnou! i jel do vody. —

8. Některé imperativy u s t r n u l y a sklesly ve význam p ř í s l o v c í, s p o j e k nebo i c i t o s l o v c í. Na př.: *bodejť* (z impt. stč. *Bóh daj*); — *buď* já *buď* vy; cos *buď* (stč., = něco); — *nechť*, *nechžť*, ob. *nešť* (stč. *nechajžť* atd.); — *arci*, *arciže* (= *a rci*, s významem potakovacím); — *nastojte!* (v. § 307 č. 2); — *hle!* (z impt. *hleď*, v. tamt.).

530. c) Kondicionál.

1. Kondicionálem vyslovuje se děj jakožto p ř á n í m ž á d a n ý nebo jako nějak p o d m í n ě n ý, anebo jako n e j i s t ý, od mluvícího nezaručený. Na př. děj „poskytnutí pomoci“ ve větách: kéž *by* mi přítel *poskytl* pomoci; — kdy-*by* mi přítel *poskytl* pomoci . . ., — nevím, zdali *by* mi přítel *poskytl* pomoci atp.

2. Kondicionál klademe ve větách, které děj t o h o t o způsobu (t. j. jak v č. 1. vyloženo) vyslovují, a když máme nebo chceme v y t k n o u t i, že je to děj způsobu takového. Bývá to zejména:

a) Ve větách p ř á c í c h. Na př.: kéž *by* mi přítel *poskytl* pomoci!

b) V souvětí p o d m í n e č n é m, t. j. ve složené větě podmiňující a podmíněné. Tu bývá kondicionál podle rozdílného smyslu

buď ve větách obou, na př.: pane, kdy*bys chtěl*, *mohl bys* mě uzdraviti, — kdy*bychom byli chodili* po cestách pravých, *byli bychom bydlili* u pokoji; —

anebo jen ve větě p o d m i ň u j í c í, na př.: *by* (= kdybys) osla *vedl* do Paříže, komoň z něho nebude; věta podmiňující má v tomto spojení spolu význam p ř i p o u š t ě c í (podmínka přijímá se, jako by se o vyplnění jejím nepochybovalo, = připouští se).

Pravíme *α*) „kdo *chce*, může se přesvědčiti“, „*bude*-li *pršeti*, nepřijedu“ atp., — a *β*) „kdo *by chtěl*, může (n. mohl by) se přesvědčiti“, „kdy*by pršelo*, nepřijedu (n. nepřijel bych)“ atd. Ve

větách *β*) jest kondicionálem vytčeno, že smysl jejich je nějak podmíněn, ve větách *α*) pak to vytčeno není.

c) Ve větách vyslovujících účel, úmysl, povinnost atp. Na př.: Proto vlčka bijí, *aby* se starý *vtípil*. — Nemám nikoho, komu *bych si postěžoval*. — Nestůj o to, *aby* tě lidé *chválili*. — Dělal, *jako by spal*. — Slušné jest, *aby* silný slabého *podporoval*.

d) Ve větách záporných, závislých na výrazích *bázně*, *strachu* atp. a vyslovujících (záporem *ne-*) opak toho, čeho jest *se báti* atd. Na př.: Čechové obávali se, *aby* kníže neumřel. — Strach mě jest, *bys* jeho *nebyla* snad *urazila*.

e) Ve větách uvozených, t. j. ve větách, závislých na větách jiných t. zv. uvozovacích. Tu dlužno hleděti k tomu, jaká by byla věta uvozená sama o sobě, kdyby se totiž vyslovovala bez uvození. Byla by buď *α*) oznamovací, nebo *β*) tázací, nebo *γ*) podmiňovací, nebo *δ*) rozkazovací.

α) Uvozujeme větu, která sama o sobě jest oznamovací. Mám na př. před sebou cestu a někdo mi praví: „tuto cestu *vykonáš* za den" (= věta oznamovací, s indikativem). Týž výrok potom uvozuji a pravím: *a*) „ty jsi řekl, že tuto cestu *vykonám* za den", nebo „ty míníš, že *vykonám* . . .", aneb *b*) „ty míníš, že *bych vykonal* . . .", „nemyslím, že *bych vykonal* . . ." atp. To jest: za indikativ věty samostatné (*vykonáš*) jest ve větě uvozené někdy *a*) opět indikativ (že *vykonám*), někdy *b*) kondicionál (že *bych vykonal*).

Rozdíl mezi obojím tímto způsobem jest ve vytčení nebo nevytčení té okolnosti, že věta uvozená obsahuje výrok cizí nebo mínění cizí, jehož pravdivost nebo správnost se nezaručuje:

kondicionál tuto okolnost vytýká, — v souvětí „ty míníš, že *bych* tuto cestu za den *vykonal*" jest vytčeno a zřetelně vyjádřeno, že za správnost mínění uvozeného nestojím a neručím;

indikativ pak téže okolnosti nevytýká, — v souvětí „ty míníš, že tuto cestu za den *vykonám*" není správnost mínění uvozeného ani zaručena, ani v pochybnost vzata.

Poznam. Nověji doporučují někteří, aby se volil *a*) indikativ, když obsah věty uvozené je nepochybný nebo předkládá se jako nepochybný, a *b*) kondicionál, když obsah věty uvozené jest nebo předkládá se jako pochybný nebo nepravdivý. Na př. *a*) „nepochybuji, že tuto cestu za den *vykonám*", „posel pravil, že náš přítel *jest* nemocen". . ., a *b*) „pochybuji, že *bych* tu cestu za den *vykonal*", „posel nepravil, že *by* náš přítel *byl* nemocen" atd.

β) Uvozujeme větu, která sama o sobě jest tázací. Jsem na př. tázán *a*) „*vykonáš* tuto cestu za den?“ (= větou tázací s indikativem) nebo *b*) „*vykonal bys* tuto cestu za den?“ (větou tázací s kondicionálem). Tytéž otázky potom uvozuji a pravím: *a*) „tážeš se mne, zdali *vykonám* tuto cestu za den“, anebo *b*) „tážeš se mne, zdali *bych vykonal* tuto cestu za den“. To jest: v otázce uvozené (nepřímé) zůstává týž způsob, jaký jest v otázce samostatné (přímé).

Mnohdy však má otázka uvozená kondicionál proti indikativu otázky samostatné; na př. „co *mám* učiniti?“ — a „pověz mi, co *mám* učiniti“ nebo „pověz mi, co *bych měl* učiniti?“

γ) Uvozujeme větu, která sama o sobě je podmiňovací. Pravím na př.: „tuto cestu *vykonal bych* za den“ (= věta podmiňovací, s kondicionálem). Touž větu pak uvozuji a pravím: „myslím, že *bych vykonal* . . .“ atp. To jest: ve větě podmiňovací uvozené kondicionál zůstává.

δ) Uvozujeme větu, která sama o sobě jest rozkazovací. Někdo mi na př. poroučí (nebo radí atd.) větou „*vykonej* tuto cestu za den“ (= věta rozkazovací, s imperativem), nebo větou „*nechť vykonáš* . . .“ (= *vykonej* . . .). Touž větu pak uvozuji a pravím: „poroučíš (nebo radíš atd.) mi, *abych* tuto cestu *vykonal* za den“. To jest: za imperativ věty samostatné rozkazovací je ve větě uvozené kondicionál.

Sem patří též věty závislé na výrazích *rozkazu*, *bránění* atp.

3. Pravíme: „já *bych věděl*, co by bylo učiniti“ atp. Tu jest položen kondicionál místo indikativu, a výrok tím učiněný je skromnější než ve větě „já *vím* . . . . “.

531. 3. Rod děje slovesného a jeho výrazy.

1. Podle dějového rodu rozeznáváme slovesa činná (aktiva), mezi nimi také zvratná (reflexiva), — a trpná (passiva); v. § 521 č. 2.

2. Rod činný a zvratný mají slovesné výrazy své, dílem jednoduché, dílem složité; na př.: *chválím*, — *chválil jsem*, — *chválím se*, — *chválil jsem se* atd.

3. Rod trpný n. passivum má výrazy jenom složené, a to z příčestí minulého trpného a slovesa *býti* (n. *bývati*); srov. § 302.

4. Místo náležitého passiva klade se:

a) Často reflexivum. Na př.: pán Ježíš *křtil se jest* od Jana (stč.), — roucha *ozdobují se* zlatem, — květina po vůni *se poznává*. Způsob tento rozšířen jest v jazyku novém více, než ve starém.

b) Někdy obrat aktivní. Na př.: když lidé *tebe posuzují* (stč.,

překlad latinského cum iudicaris = když jsi souzen), — nechoď, ještě *nás nevolají* atp.

5. Proti výrazu činnému „*dali* poklad *schovati*“ je trpný „poklad *jest dán schovati*“ atp.

Stč. říkalo se též: (daň) *počata byla vybírati,* — neděle od Boha *byla světiti přikázána* atd.

532. **4. Slovesné výrazy jmenné.**

Slovesné výrazy jmenné jsou infinitiv, supinum, participia a slovesné jméno podstatné.

533. *a) Infinitiv.*

1. O tvaru a původu infinitivu v. § 198.
2. Infinitiv bývá:

a) Při slovese *býti*. Rčení to znamená možnost, nutnost, nebo povinnost: *je znamenati* = je znamenati možno, nebo nutno, nebo dlužno.

Na př.: Od Kolína *jest viděti* Sněžku, Krkonoše. Hudbu *bylo* dobře *slyšeti*. Každému člověku *jest umříti*. Kterak *jest* Boha *milovati*.

Při infinitivě přechodném jest předmět v akkusativě: jest viděti *Sněžku, Krkonoše* atp. Věta taková jest bezpodmětá. Měnívá se však ve větu s podmětem a říká se chybně: Sněžka *jest* viděti, *Krkonoše jsou* viděti, hudba *byla* slyšeti atd.

Sloveso *jest* bývá tu někdy vynecháno; na př. *co učiniti?*

b) Při mnohých slovesích jiných, na př. *začínám psáti*. Výrazem takto složeným rozumí se děj jeden; infinitivem vyjadřuje se jeho jádro (jakost *psáti* . . .), slovesem pak určitým některá stránka jiná (*začínám* . . .).

Jiné příklady: Kdo *může pracovati*, pracuj. — *Nestačím jíti*. — *Učím se psáti*. — *Umím psáti*. — Kdo *nezná mlčeti*, *nezná i mluviti*. — Co se ti jednou líbilo, *nemá* se potom *nelíbiti*. — Každý *musí* o sebe *se starati*. — *Musil* bych přísahu *zrušiti*. — *Nesmíš odporovati*. — *Račte slyšeti*. — *Neroďte hřešiti* (stč., = nechtějte). — Kdo *chcete slyšeti*. — *Žádejte* tam *se dostati*. — Moudří *hledají* Bohu *se líbiti*. — *Hodlám odjeti*. — *Nemeškejme* tak *učiniti*. — Dobrého jsme *následovati se nezdráhali*. — *Nerozpakujte se* pravdy *rozšiřovati*. — *Stydím se* toho i *pomysliti*. — *Nebojím se umříti*. — Diomedes *přisahal* pokoj *zachovati*. — Řekové *slíbili* to *učiniti*. — *Kaž* lačnému *se postiti* a sytému *mlátiti*. — Libuše *jala se* hanby *žalovati*.

Sem patří též *dáti, nedati, nechati* s infinitivem. Význam výrazů těch vidí se ve větách *aa*) *dej mi zapomenouti* = učiň, abych zapomenul . . ., nebo též = nepřekážej mi v zapomínání . . .; *bb*) *nedej mi zapomenouti* = nedopusť, abych . . .; *cc*) *nech* n. *nechej mne zapomenouti* = nepřekážej mi v zapomínání.

Na př.: *aa*) Bůh *dal* pěti městům *se propadnouti. Dej* se lidem *znáti. Dám* si *udělati* nový oblek. — *Dali se oklamati. Dej se* jim (svým rádcům) *tázati*, což chtí. — *bb*) *Nedej* jiskře uhlem *býti. Nedej* nám *zahynouti.* — *cc*) Bůh *nechá* vás zde na světě *bujeti* (stč., = bujně si vésti). *Nechte* mne s pokojem *pracovati.*

Dále sem patří také rčení *mám co dělati, nemám co dáti* . . ., *vím co učiniti, nevím co si počíti* atp.

Původu podobného jest také opsaný (perifrastický) výraz pro čas budoucí: *budu nésti*, — *budu nositi*, — *budu roznášeti.*

Ve stč. znamenaly budoucnost také výrazy téhož způsobu a původu *chci nésti* a *mám nésti.*

c) Při některých jménech podstatných, vlastněji řečeno při výrazích, složených ze slovesa a jména podstatného, kde však jádro významu jest ve jméně podstatném.

Na př.: Apoštolové měli *moc*, hříchy *odpouštěti.* — Prokop neměl *práva*, *zapsati* toho zboží. — Mám *obyčej* ráno *pracovati.* — Král měl *úmysl*, toho města *se zmocniti.* — Jest *hanba* o tom *mluviti.* — Člověku je *třeba* na uzdě se *míti.* — Je *čas vstávati.*

d) Při některých jménech přídavných, t. j. opět — jako v *c*) — při výrazích, kde jádro významu jest ve jméně přídavném. Případy, které sem patří, jsou troje, a rozdíl jejich vidí se ve větách: *aa*) jsem *hotov*, *nésti* cizí břemeno; *bb*) cizí břemeno je *těžké nésti*; a *cc*) jest *těžko*, *nésti* cizí břemeno. [V *aa*) a *bb*) jsou věty s podmětem, v *cc*) věta bezpodmětá; v *aa*) a *cc*) je „cizí břemeno“ předmětem k inf. *nésti*, v *bb*) je podmětem, k němuž se jméno přídavné táhne jako doplněk.]

Na př.:

aa) Kdo jest *hotov*, za svého jazyka čest umříti. — Abychom byli *silni trpěti.* — Co jsme slíbili, jsme *dlužni držeti.* — Každý je *povinen* pravdu *mluviti.* — Nebyl bych *hoden*, po této zemi *choditi.* — Svět *prohlédnouti žádostiv* jsem. — Buď *snažen stříci se* zlého. — Abychom nebyli *lenivi pracovati.* — *Mocen* jest Hospodin, od tebe mne *zprostiti.* —

bb) Čbán byl lišce *těžký nésti.* — Muky jsou *trudné trpěti.* — Koroptev je *snadná chytiti.* — Hrad byl *nesnaden dobýti* (stč.). — Věci tyto jsou křesťanu *potřebny rozuměti.* — Jako jest ječný chléb

tvrdý jísti, tak jsou knihy Mojžíšovy *tvrdé rozuměti.* — Což je ta cesta *tvrdá orat!* — Moudrá slova jsou bláznům *slyšeti protivná.* — Ovoce to bylo *nechutné jísti.* — Ovoce rajské bylo *dobré jísti a krásné patřiti.* — Oheň je *dobrý se zahřáti.* — Ze zlého dluhu *dobrá* i sláma *vzíti.* — V tom sklepě jest voda *dobrá píti.* —

cc) Jest *těžko* z kamene olej *vytlačiti.* — Kterak jest *milo*, *dívati se* řádu světa. — *Slyšeti* tuto řeč jest *ohyzdno a břidko* (stč.).

V *cc*) bývá místo jména přídavného výraz složený z téhož jména přídavného a jm. podst. *věc.* Na př.: Jest věru *věc těžká* (= *těžko*), pěstí *zabíti* ježka. — Je *hrozná věc* zlým, *vstáti* z mrtvých.

e) Při některých příslovcích, t. j. opět — jako v *c*) a *d*) — při výrazích, kde jádro významu je v příslovci.

Na př.: *Dobře* (jest) jazyk za zuby *míti.* — *Lépe* jest doma *zůstati.* — Zvířeti není *lze mluviti.* — Zde *lze najmouti* byt (chybně: jest k pronajmutí).

Poznam. V mezích vytčených — ve 2. *a*) až *e*) — vyskytují se ve spojení nejrozmanitějším infinitivy *jísti* a *píti.* Říkáme na př.: 1) kdy *jest jísti, píti* . . .; 2) *začínám jísti, píti* . . ., *mám co jísti, píti* . . ., *nesu* někomu *jísti, píti* . . ., *koupím, dám* někomu *jísti, píti* . . .; 3) mám *chuť jísti, píti* . . ., je čas *jísti, píti* . . .; 4) jsem *žádostiv jísti, píti* . . .; ovoce jest *dobré jísti* . . ., voda je *chutná píti* . . .; nemocnému je *těžko jísti, píti* . . .; 5) není mi *lze jísti, píti.*

3. Infinitiv vstoupil na místo zaniklého supina; na př. šli *loviti* ryby (za stč.: šli *lovit* ryb; v. § 536 č. 3).

4. Infinitiv klade se někdy absolutivně, t. j. bez závislosti od kterého výrazu jiného. Na př.: Do kostela *jíti* a *se nemodliti*, raději doma *zůstati.*

Někdy bývá infinitiv tento na místě slovesného výrazu určitého; zejména místo imperativu, na př.: *sedět!* — *mlčet!* — *nesvěřovati* vesla těm, kteří na vodách nebývali! — nebo místo kondicionálu, na př.: já *mít* peníze, koupil bych ten dům (ob., = kdybych měl peníze), — já *být* blesků pánem, atp.

534. 1. Infinitiv lze často nahraditi větou se slovesem určitým. Na př. místo „Diomedes přisahal pokoj *zachovati*" lze říci „Diomedes přisahal, *že* pokoj *zachová*"; — a podobně „je čas, *abychom vstávali*" místo „je čas *vstávati*" atd. Proto říká se někdy výrazům, jež takový infinitiv mají, že jsou to zkrácené věty infinitivní (t. j. infinitivem zkrácené). Tomu však nemá se rozuměti v tom smyslu, jako by každý takový výraz infinitivní vznikal a teprve se tvořil z příslušné věty nezkrácené.

2. Za podmětný a doplňkový nominativ slovesa určitého bývá při infinitivě dativ. Vazba tato nazývá se vazba dativu s infinitivem (v. § 485 č. 15 a § 486 č. 1). Na př.: nelze by bylo, *oráči* chleba kupovati (stč., = aby *oráč* chleba kupoval), — nelze *mi* býti *veselu* (= abych *já* byl *vesel*).

Vazba tato je vlastní. Naproti tomu t. zv. akkusativ s infinitivem při slovesích myšlení a jevení, na př.: mněl jsem *nás vázati* snopy (m. že *my vážeme* . . ., v. § 475 č. 2), — a nominativ s infinitivem, na př.: *Jeroným* mnín jest *následovati* knih Origenových (m. mní se, že *Jeroným následoval* . . ., v. § 470 č. 4) jsou vazby nečeské, vzniklé napodobením jazyka cizího.

3. Pravíme: *a*) *pták lítá, pták zpívá* . . ., a *b*) *vidím ptáka lítati, slyším ptáka zpívati.* To jest: Když větu samostatnou (*a*) měníme ve výraz, závislý na slovesích *viděti, slyšeti* atp. (*b*), měníme nominativ (podmět) v akkusativ (předmět) a sloveso určité v infinitiv.

Ve výraze tomto (*b*) jest akkusatv s infinitivem, a tak bývá výraz ten někdy i nazýván; ale dlužno jej lišiti od výrazu téhož názvu, který bývá při slovesích myšlení a jevení a o kterém v. v č. 2.

4. Pád předmětný, se kterým které sloveso zpravidla se pojí, zůstává i při infinitivě. Na př.: nauč mě *činiti dobré skutky* (*dobré skutky* = akk., jako při indikativním *činím dobré skutky* atd.), — slíbil jsem *příteli pomoci* (*příteli* = dat., jako při indik. *pomohu příteli*) atd.

Ve stč. však bývá tu při infinitivě sloves přechodných někdy attrakce: měl by tu býti akkusativ, patřící k infinitivu slovesa přechodného, podřízeného slovesu jinému, a za to bývá pád jiný, takový, s jakým se pojí sloveso řídící. Na př. místo „nauč mě *činiti dobré skutky*“ (s předmětem *dobré skutky* v akkusativě, závislém na inf. *činiti*), bývá „*nauč* mě činiti *dobrým skutkům*“ (s předmětem *dobrým skutkům* v dativě, závislém na slovese řídícím *nauč*); — místo „bojím se *ztratiti tu odplatu*“ (= ztratiti‿odplatu) bývá „*bojím se ztratiti té odplaty*“ (s předmětem *té odplaty* v genitivě, podle slovesa řídícího *bojím se*); — místo „budou mi přáti *drobty sebrati*“ bývá „budou mi *přáti drobtův* sebrati“; atp.

535. Vzhledem k větnému členství bývá infinitiv:

a) podmětem, na př.: *loupiti* není koupiti; —

b) předmětem, na př.: viděl jsem *mlátiti*; — slíbil jsem to *učiniti*;

c) doplňkem, na př.: loupiti není *koupiti* (doplněk *koupiti* táhne se ku podmětu *loupiti, loupiti‿koupiti*), — jest *viděti* Sněžku

(ve větě bezpodměté, doplněk *viděti* táhne se ku podmětu jen přimyšlenému); —

d) přívlastkem, na př.: moc hříchy *odpouštěti*, — možnost *zvítěziti*, — žádost *zbohatnouti*.

Mnohdy však bývá infinitiv původu jiného, než se nám nyní zdá, a v těch případech bývá větoslovné třídění infinitivu nejisté.

Pravíme na př. „nepřestanu *cestovati*“ a béřeme inf. *cestovati* za předmět. Stč. říkalo se za to „nepřestanu *cestuje*“; tu bylo místo nč. inf. *cestovati* participium *cestuje*, místo nč. předmětu byl doplněk (patřící ku podmětu, *já cestuje* . . .).

Pravíme „matka viděla syna (mrtvého) na nosidlech *ležeti*“. Stč. říkalo se za to „matka viděla syna *ležíc* (= *ležícího*)“, t. j. bylo tu opět participium doplňkové místo nč. infinitivu (doplněk táhl se ku předmětu, *syna ležíc* = *syna ležícího*).

Případy takové, kde nč. infinitiv jest na místě bývalého doplňku, byly hojné a rozmanité. Když se pak způsob starý měnil v nový, nestala se změna s tím takořka vědomím a úmyslem, aby byl zrušen nějaký větný člen jiný, nýbrž změna stala se tím, že se na místo (doplňkového) participia, které podléhalo pravidlům o shodě, položil infinitiv jakožto výraz absolutní, t. j. pravidlům o shodě nepodrobený.

Změna stala se analogií: říkalo se *a*) budu *cestovati*, a *b*) nepřestanu *cestuje* atp. Napodobením rčení *a*) přijat jest infinitiv také do rčení *b*), místo „nepřestanu *cestuje*“ říká se pak „nepřestanu *cestovati*“.

Předmětem stává se takový infinitiv („nepřestanu *cestovati*“, „vidím *ležeti*“ . . .) teprve, když jej třídíme podle pojetí a takořka podle formule, v níž při týchže slovesích, která zde mají při sobě infinitiv, jindy bývá předmět: na př. ve větě „vidím *ptáka*“ je akk. *ptáka* předmětem při slovese *viděti*, — proto béřeme za předměty také infinitivy při témže slovese „vidím *mlátiti*“, „vidím ptáka *lítati*“, „matka viděla syna *ležeti*“ atp.

Podobně bývá v případech jiných. Tu pak všude bývá třídění infinitivu nejisté, poněvadž vznik svědčí jinak a nynější pojetí opět jinak.

536. ***b*) Supinum.**

1. O tvaru supina v. § 199.

2. Pravidla syntaktická o supinu jsou:

a) tvořilo se zpravidla jen ze sloves nedokonavých; na př. spáti — *spat*, souditi — *soudit*; —

b) kladlo se při slovesích významu pohybového; na př.: král *šel spat*, — Kristus *přijde soudit*, — *pojďte obědvat*; —

c) supinum děje přechodného mělo při sobě předmět v genitivě (srov. § 478 č. 16); na př.: Kristus přijde *soudit živých i mrtvých* (naproti akkusativu ve rčení: bude *souditi živé i mrtvé*), — Maria přišla *vidět hrobu* (proti: *viděti hrob*).

3. Supinum časem zaniká a nahrazuje se infinitivem. V nč. jsou ho jen zbytky ve rčeních: *jdu spat* a *přijde soudit živých* i *mrtvých*. Krom toho vyskytuje se někdy napodobením jazyka starého.

c) Participia.

537. 1. Participia jsou:

I. přechodník přítomný, na př. *nesa*, *trpě*; o tvaru jeho v. § 208; —

II. příčestí přítomné, na př. *vědom*, *držim* stč.; o tvaru v. § 209; —

III. přechodník minulý, na př. *nes*, *trpěv*; o tvaru v. § 200; —

IV. příčestí minulé činné, na př. *nesl*, *trpěl*; o tvaru v. § 201; —

V. příčestí minulé trpné, na př. *nesen*, *trpěn*, *kryt*; o tvaru v. § 202.

Přechodník tak zvaný budoucí *přinesa* atp. je vlastně přechodník přítomný sloves dokonavých (o němž v. doleji § 538, *b*); — přechodník pak budoucí *buda nésti* (činný) nikdy se nevyskytuje, a *buda nesen*, *buda chválen* atp. (trpný) jen málo jest v užívání.

2. Participia jsou jména přídavná, utvořená z kmenů slovesných; jsou tedy:

schopna měniti se podle grammatického rodu: na př. *nesa* (= rodu mužsk., jedn.), *nesouc* (= rodu žensk. a střed.), *nesen*, *-a*, *-o* atd.; — a jsou dále

schopna tvaru jednak neurčitého n. sklonění jmenného, jednak určitého n. sklonění složeného; na př. ke jmennému neb neurčitému tvaru *nesa*, *nesouc* je tvar určitý nesoucí, a podobně je trpící k *trpě*, vědomý k *vědom*, padlý k *padl* atd.

O tom, kdy se kladou tvary tyto určité a neurčité, je pravidlo stejné, jako o platnosti tvarů jmenných a složených při jménech přídavných vůbec (v. § 436—437). V mluvnici, když mluvíme o participiích, míníme zpravidla tvary jejich neurčité (jmenné).

3. Významem participií je vlastnost utvořená (v naší mysli) z děje slovesného, tedy vlastnost významu dějového. Na př. v par-

ticipiích *nesa*, *nesl*, *nesen* . . . je významem vlastnost, utvořená z dějového významu „nesení".

4. Význam participií jest dále:

dílem činný, a to v přechodníku přítomném, na př. *nesa*, *trpě* . . ., v přechodníku minulém, na př. *nes*, *trpěv* . . ., a v příčestí minulém činném, na př. *nesl*, *trpěl* . . .; —

dílem trpný a to v příčestí přítomném a příčestí minulém trpném, na př. *vědom* . . ., *nesen*, *trpěn*, *kryt*.

5. Krom toho pak proniká v některých participiích nějaké omezení a určení časové, v jiných nikoliv. Na př. v part. *nesl* je spolu a stále se drží význam minulosti, — kdežto v part. *nesen* není vyjádřen čas nijaký, nýbrž může se podle souvislosti obsahu rozuměti čas někdy minulý, někdy přítomný, někdy budoucí.

Participia jednotlivá.

538. Přechodník přítomný (sloves nedokonavých i dokonavých) jest významu činného; na př. *nesa* = (jenž) nese, *přinesa* = (jenž) přinese.

a) Přechodník přítomný sloves nedokonavých znamená přítomnost při ději slovesa řídícího, neboli současnost s dějem slovesa řídícího. Na př. ve větě *a*) „stařec *nesa* břemeno klesal" rozuměti jest při přechodníku *nesa* současnost s dějem minulým *klesal*, — v *b*) „stařec *nesa* břemeno klesá" současnost s dějem přítomným *klesá* — a v *c*) „stařec *nesa* břemeno bude klesati" současnost s dějem budoucím *bude klesati*.

b) Přechodník přítomný sloves dokonavých znamená budoucnost, předcházející před dějem budoucím slovesa řídícího. Na př. „vojsko *vytáhnouc* do pole zažene nepřítele", „vojsko *vytáhnouc* do pole bude zaháněti nepřítele" (= vojsko dříve vytáhne, potom zažene n. bude zaháněti . . . .). Pro tento svůj význam bývá tento přechodník také nazýván kratčeji přechodníkem budoucím.

539. Příčestí přítomné je významu vlastně trpného; na př. *vědom*, *znám*.

Krom toho vyvinuly se zde významy ještě jiné; na př. stč. *vidom* bylo = viditelný, a nč. *vidomý* béře se = vidoucí.

Jazyk český má tvarů tohoto způsobu jen několik (v. § 209) a není schopen, tvořiti toto příčestí ze slovesa kteréhokoliv a užívati

ho, jako tvoří participia ostatní zpravidla ze slovesa každého a v mezích pravidel volně jich užívá.

540. Přechodník minulý (sloves dokonavých i nedokonavých) je významu činného; na př. *nes* = (jenž) nesl, *přines* = (jenž) přinesl, *trpěv* = (jenž) trpěl atd.

Přechodník ten dále znamená minulost, předcházející před dějem *a*) minulým, nebo *b*) přítomným, nebo *c*) budoucím slovesa řídícího. Na př. *a*) „vojsko *vytáhši* do pole zahánělo nepřítele", „vojsko *vytáhši* do pole zahnalo nepřítele", — *b*) „vojsko *vytáhši* do pole zahání nepřítele", — *c*) „vojsko *vytáhši* do pole bude zaháněti nepřítele", „vojsko *vytáhši* do pole zažene nepřítele" (tu všude rozumí se, že vojsko dříve vytáhlo, potom že...); — nebo *a*) „*pracovavše* odpočívali jsme", *b*) „*pracovavše* odpočíváme", *c*) „*pracovavše* budeme odpočívati" (= dříve jsme pracovali, potom ...).

541. Příčestí minulé činné (sloves dokonavých i nedokonavých).

a) Jest významu činného; na př. *nesl*, *přinesl* ... = (jenž) byl činný při nesení atd.

Týž význam je také v tvaru složeném *-lý*, na př. *padlý* = jenž padl, *minulý* = jenž minul atd. Tu však jsou také některé zvláštnosti a odchylky, jež se vidí v následujících příkladech:

člověk *opilý* = který se opil (tvar *opilý* je ze slovesa zvratného); podobně *otužilý*, člověk *prohřešilý* (stč.), skutek *zběhlý*, věc *stalá* (stč.) atp.; —

hřích *dopustilý* (stč.) = kterého jsem se dopustil; podobně *nenadálá* příhoda; —

hřích *navyklý* (stč.) = kterému jsem navykl; —

hřích *zapomenulý* (stč.) = kterého (na který) jsem zapomenul; podobně: *vystálé* muky, *přestálý* trest, *zadrželé* úroky; —

rozum *neobsáhlý* = jehož nelze obsáhnouti; *jedlé* ovoce.

b) Příčestí minulé činné znamená spolu minulost; na př. *nesl*, *přinesl* ... = (jenž) v minulosti nesl, přinesl atd.

Týž význam je také v tvaru složeném *-lý*, na př.: *padlý*, *zvadlý*, *bývalý* atd. Odchylkou odtud je *dbalý*, *nedbalý* (= kdo dbá, nedbá) a stč. *obmeškalý* (= kdo koho obmeškává, zanedbává).

c) Příčestí min. činné je členem (doplňkem) mnohých slovesných výrazů složitých; zejména perfekta: *nesl* jsem, *byl* jsem nesen ..., plusquamperf.: *byl* jsem nesl ..., kondicionálu: *nesl* bych, *byl* bych *nesl*, *byl* bych nesen atd.

542. Příčestí minulé trpné (sloves dokonavých i nedokonavých).

a) Jest významu trpného; na př. *nesen*, *přinesen*, *kryt*.

Týž význam je také v tvaru určitém *-ý*, na př. *nesený*, *krytý*. Tu však jsou také některé zvláštnosti a odchylky, jež se vidí v následujících příkladech:

dopuštěný hřích (stč.) = hřích, kterého jsem se dopustil; —
proviněný člověk (stč.) = který se provinil; —
minutá zima (stč. a dial.) = která minula; *padané* ovoce; —
nenabytá škoda (stč.) = škoda způsobená ztrátou toho, čeho nelze nabýti zase; *nepohnutý* (stč.) = nepohnutelný, stál *nepohnutě*.

b) Co do času jest význam tohoto příčestí neobmezený a neurčitý.

„Minulým" nazývá se toto příčestí tedy nevlastně, ale názvu toho užívá se obecně.

c) Příčestí min. trpné je členem (doplňkem) slovesných výrazů složitých pro passivum; na př. jsem *chválen*, budu *chválen*, buď *chválen*, byl bych *chválen* atd. (v. § 302 č. 2).

543. **Vazby přechodníkové.**

1. Participia vyskytují se jako členové ve větách, a vazby takové nazývají se vazbami participiálními.

V nejširším smyslu je vazbou participiální každý větný výraz, který nějaké participium obsahuje; na př. také *„řekl jsem"*, — *„byl jsem tázán"* atd. Obyčejně však míníme vazbu participiální ve smyslu užším a máme při tom na mysli ty případy, kde výraz participiální může se proměniti ve sloveso určité s příslušnou spojkou. Na př.: stařec *nesa* břemeno klesal = stařec *nesl* (*jest*) břemeno *a* klesal . . . nebo: *když nesl* břemeno . . .; — žák *jsa tázán* odpovídá = *když jest tázán* . . . atp.

2. Věta *a*) „stařec *nesa* břemeno klesal" znamená totéž, co věta *b*) „stařec *nesl* (*jest*) břemeno *a* klesal" nebo „stařec klesal, *když* (*jest*) *nesl* břemeno"; podobně jest *a*) „žák *jsa tázán* odpovídá" = *b*) „žák odpovídá, *když jest tázán*" atd. Tu máme v *a*) a *b*) věty významem stejnoplatné, ale výrazem rozdílné: v *a*) jsou participia, v *b*) jsou za ta slovesa určitá s příslušnými spojkami. Při tom je způsob v *a*) kratší nežli v *b*); proto říká se, že v *a*) máme věty participiemi zkrácené a že participií užíváme ke zkracování vět.

Větu zkrácenou lišíme od věty kusé (o níž v. § 369).

Výraz „zkracování vět participiemi" (nebo též „stahování") jest v obyčeji, ale ovšem nerozumí se jím, že by každá věta zkrácená vznikala a takořka teprve se tvořila z příslušné věty nezkrácené.

3. Z vazeb participiálních jsou zvláště důležité vazby přechodníkové, t. j. vazby přechodníku přítomného a minulého.

Vyskytují se skoro jen v jazyku spisovném a jsou dvoje, spojité a nespojité.

Ve vazbách přechodníkových spojitých je přechodník souřadným doplňkem své věty a v grammatické shodě s jejím podmětem. Na př. „stařec *nesa* břemeno klesal" (= stařec *nesa*, přechodník *nesa* je doplňkem věty, táhne se ku podmětu jejímu „stařec" a je v nominativě čísla jednotného a rodu mužského jako týž podmět); — „vojsko *vytáhši* do pole zahnalo nepřítele" (vojsko *vytáhši* . .); — „žák *jsa tázán* odpovídá" (= žák *jsa tázán* . . .) atp.

Ve stč. byly vazby tyto hojnější a rozmanitější. Zejména mohl býti přechodník také souřadným doplňkem ku předmětu; na př.: matka viděla syna (mrtvého) na nosidlech *ležíc* (= syna *ležíc* = nč. syna *ležícího*; přechodník *ležíc* byl tu doplňkem věty, táhl se k jejímu předmětu „syna" a byl v akk. jedn. a rodu mužsk. jako týž předmět).

Ve vazbách přechodníkových nespojitých neb absolutivních vytčené shody mezi přechodníkem a podmětem věty řídící není. Na př.: Cestovatelé všichni, *vyjma* (n. *vyjmouc*) jednoho, šťastně se vrátili. *Hledíc* ku počtu jsme slabší než naši protivníci. Česká knížata *počnouc* od Přemysla.

Ve vazbách těchto je výraz přechodníkový vložen do věty absolutivně, t. j. bez náležitého spojení syntaktického, a klesá tu často ve výraz příslovečný, stává se příslovcem, jako na př. *takřka* (z *tako-řka*), *vůčihledě* (z *v-oči-hledě*).

V době starší bylo vazeb těchto (s přechodníkem přítomným i minulým) mnoho, zvláště u stilistů méně umělých, a v některých případech i jakási pravidelnost v nich se vyvinula; říkalo se na př.: přítele jest i *bolejíc* chovati, — třeba nám prositi *vstávajíc lehajíc*, — tu *jdouc* do kostela na levé ruce je kaple, — *byvše* živu umříti jest, — Pilat kázal Ježíše *obnaživše* k sloupu přivázati atp. V nč. upuštěno od vazeb takových a zůstávají jich jenom některé zbytky, jako jsou v příkladech nahoře položených.

544. Pravidla o zkracování vět přechodníkem vazbou spojitou jsou:

1. Přechodníkem krátíme jenom takové věty, které mají společný podmět. Na př. „*stařec nesl* břemeno *a* (*stařec*) klesal", nebo „*stařec* klesal, *když* (*stařec*) *nesl* břemeno" . . . , zkráceně: „stařec *nesa* břemeno klesal".

Spojka (*a*, *když* . . .) zkrácením odpadá.

Někdy však nelze krátiti ani vět s podmětem společným, když totiž smysl tomu brání. Na př. *a*) „*modli se a pracuj*“ nelze zkrátiti v *b*) „*modle se* pracuj“ nebo „modli se *pracuje*“, poněvadž smysl v *b*) byl by jiný, než je v *a*).

2. Dále hledíme k tomu, jsou-li děje vět současné či nesoučasné.

A. Když jsou **děje současné**, zkracujeme přechodníkem přítomným slovesa nedokonavého, nechť jsou oba děje současné *a*) v minulosti, nebo *b*) v přítomnosti, nebo *c*) v budoucnosti. Na př. děje jsou

a) současné v minulosti:
stařec *nesl* břemeno *a* klesal . . . ,
stařec klesal, *když nesl* břemeno . . . .
= zkrác.: stařec *nesa* břemeno klesal; —

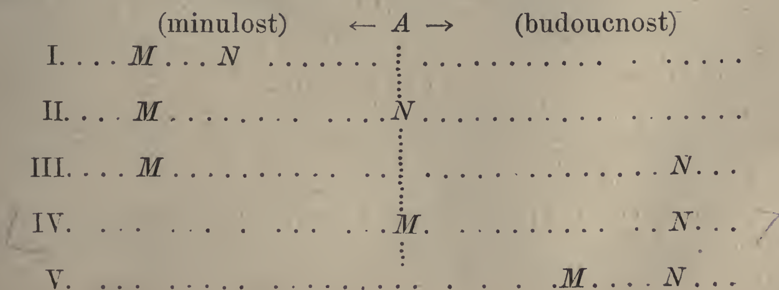
b) současné v přítomnosti:
stařec *nese* břemeno *a* klesá . . . ,
stařec klesá, *když nese* břemeno . . . ,
= zkrác.: stařec *nesa* břemeno klesá; —

c) současné v budoucnosti:
stařec *ponese* břemeno *a* bude klesati . . . ,
stařec bude klesati, *když ponese* břemeno . . . ,
= zkrác.: stařec *nesa* břemeno bude klesati.

Do přechodníku přichází v tomto případě ten z obou dějův, který béřeme za vedlejší. Strany té věci může bývati pojetí rozdílné: někdy mohu za vedlejší bráti děj ten a jindy onen, a mohu říci jednou „stařec *nesa* břemeno *klesá*“, a jindy „stařec *nese* břemeno *klesaje*“ atd.

B. Když jsou **děje nesoučasné**, rozeznáváme patero případův.

Dejme tomu, že děje takové jsou „vytažení vojska do pole“ = děj *M*, — a „zahnání nepřítele“ = děj *N*, — a jmenujme dále okamžik naší přítomnosti *A*. Děje *M* a *N* jsou povahou svou patrně nesoučasné — *M* se děje nutně dříve než *N* —, a případy, jak za sebou se sbíhati mohou, lze znázorniti takto:

To jest:

I. Děje oba jsou v minulosti: „vojsko *vytáhlo* do pole *a zahnalo* nepřítele“. Tu když zkracujeme, vyjadřujeme děj *M* přechodníkem minulým: „vojsko *vytáhši* do pole zahnalo nepřítele“.

II. Děj *M* jest minulý, *N* přítomný: „vojsko *vytáhlo* do pole *a zahání* nepřítele“. Tu klademe *M* ve větě zkrácené též do přechodníku minulého: „vojsko *vytáhši* do pole zahání nepřítele“.

III. Děj *M* jest minulý, *N* budoucí: „vojsko *vytáhlo* do pole *a zažene* nepřítele“. Také tu klademe *M* ve větě zkrácené do přechodníku minulého: „vojsko *vytáhši* do pole zažene nepřítele“.

IV. Děj *M* je přítomný, *N* budoucí: „vojsko *táhne* do pole *a zažene* nepřítele“. Tu nezkracujeme.

V. Děje oba jsou v budoucnosti: „vojsko *vytáhne* do pole *a zažene* nepřítele“. Tu když zkracujeme, vyjadřujeme děj *M* přechodníkem budoucím (t. j. přechodníkem přítomným slovesa dokonavého): „vojsko *vytáhnouc* do pole zažene nepřítele“.

V jiném příkladě bylo by, dejme tomu, *M* = „pracovati“ a *N* = „po práci odpočívati“. Tu měli bychom věty:

I. „*pracovali jsme a* po práci *jsme odpočívali*“, zkrác.: „*pracovavše* odpočívali jsme“;

II. „*pracovali jsme a* po práci *odpočíváme*“, zkrác.: „*pracovavše* odpočíváme“;

III. „*pracovali jsme a* po práci *budeme odpočívati*“, zkrác.: „*pracovavše* budeme odpočívati“;

IV. „*pracujeme a* po práci *budeme odpočívati*“, — tu nezkracujeme;

V. „*budeme pracovati a* po práci *budeme odpočívati*“, zkrác.: „*popracujíce* (n. *práci vykonajíce*) budeme odpočívati“.

545. Poznámky ku pravidlu v § předešlém vyloženému.

1. Pravidlo *B*) *o zkracování při dějích nesoučasných* vyložené dá se pověděti také tak:

Když děje jsou nesoučasné, tedy je předcházející z nich (*M*) buď *a*) minulý (= zde napřed případ I., II. a III.), nebo *b*) přítomný (= případ IV.), nebo *c*) budoucí (= případ V.);

a) je-li minulý, vyjadřujeme jej ve větě zkrácené přechodníkem minulým;

b) je-li přítomný, nezkracujeme;

c) je-li budoucí, vyjadřujeme jej ve větě zkrácené přechodníkem budoucím (t. j. přechodníkem přítomným slovesa dokonavého, jenž jest významem budoucí).

Kdykoli zkracujeme, přichází do přechodníku vždycky děj předcházející (*M*).

2. Vyložené nahoře pravidlo o zkracování přechodníkem zachovává se v jazyku spisovném nč. dosti přísně. Odchylky některé vyskytují se jenom při přechodníku přítomném sloves dokonavých, jenž se klade někdy i při dějích minulých (na př. „vojsko *vytáhnouc* zahnalo . .“, místo: *vytáhši* . . .), a odchylek těchto lze brániti podobnými příklady z jazyka staršího. Naproti tomu však je připomenouti: 1. že přechodníkové vazby staročeské byly rozmanitější, než nč.; 2. že vazby zdánlivě podobné k vazbě „vojsko *vytáhnouc* zahnalo . . .“ mají namnoze příčiny své jiné (na př. „mnichové *přinesouce* své pokrmy chudým rozdávali“, — tu vyslovuje se přechodníkem *přinesouce* děj z obyčeje opakovaný, a děj takový vyjadřoval se v jistých případech slovesem dokonavým); a 3. že přes to přese všecko právě nejlepší vzory jazyka staršího přece rozhodně svědčí pro to, aby se přechodník přítomný sloves dokonavých kladl zpravidla jenom v nahoře vytčeném případě pátém („vojsko *vytáhnouc* zažene . . .“).

3. Na místo přechodníku věty přechodníkem zkrácené může se položiti sloveso určité se spojkou. Na př. „utéci *moha* neutekl“ = „*když mohl* . . .“ nebo „*ačkoliv mohl* . . .“. Podle významu, jaký se tímto rozvedením v přechodníku objevuje, praví se, že přechodník jest významu časového (jestliže „*moha* . . .“ = *když mohl* . . .), nebo připouštěcího („*moha* . . .“ = *ačkoliv mohl* . . .), jindy příčinného, nebo podmínečného atd. V třídění tomto je však mnoho nespolehlivého, poněvadž týž přechodník často způsobem několikerým ztlumočiti lze.

546. *d) Slovesné jméno podstatné.*

1. O tvaru jména tohoto v. § 203.

2. Jméno toto vyslovuje děj slovesný ve způsobě jména podstatného; na př. *nésti* — *nesení.*

Z významu slovesného utvořen je v mysli význam děje jako věci abstraktní (§ 431), a tento děj vyslovujeme slovesným jménem podstatným.

3. Význam slovesného jména podstatného je někdy činný, na př.: *příští* Kristovo (= Kristus přijde), *lákání* ďáblovo (= ďábel láká); — někdy trpný, na př.: *stvoření* světa (= svět je stvořen), *vzkříšení* mrtvého (= mrtvý je vzkříšen).

Někdy může zde býti rozdílné pojetí. Na př. ve rčeních *a*) „*oslepení* ďáblovo“ (stč.) a *b*) „*oslepení* hříšníkovo“ je slovesné jméno

podstatné *oslepení*; totéž jest v *a*) činné, v *b*) trpné (obé podle věty: ďábel oslepil hříšníka).

4. Slovesné jméno podstatné je významu zpravidla odtažitého (abstraktního; srov. č. 2). Přenesením však dostávají se jména tato také za názvy věcem hmotným; na př. *vězení* (vlastně — něm. Gefangenschaft, pak též Gefängnis), *pití*, *jmění*, *psaní* a j.

5. Když jména tato pocházejí ze sloves zvratných, jsou bez zájmena zvratného. Na př. modliti se — *modlení* (nikoliv *modlení se*), rouhati se — *rouhání*, učiti se — *učení*, hověti si — *hovění* atp. Jenom když má býti vytčeno, že zájmenem zvratným je vysloven předmět děje, připojuje se zájmeno toto také ke jménu slovesnému; na př. drážditi se — *dráždění sebe* n. *dráždění se* (s vytčením předmětu) a *dráždění* (bez toho vytčení), trápiti se — *trápení sebe* n. *se* a *trápení*. Srov. § 448 č. 4. *b*.

6. Co u slovesa bylo předmětem, mění se při slovesném jméně podstatném v přívlastek. Na př. v *a*) „žádati *peněz*, sloužiti *modlám*, čísti *knihu* . . .“ jsou předměty *peněz*, *modlám*, *knihu* . . .; v *b*) „žádání *peněz*, sloužení *modlám*, čtení *knihy* . . .“ jsou tytéž výrazy také předměty, ale zároveň přívlastky, poněvadž určují jméno podstatné (sr. § 351).

Předmět slovesa přechodného přechází při slovesném jméně podstatném z akkusativu do genitivu; na př. čísti *knihu* — čtení *knihy*.

Odchylkou odtud zůstává někdy akkusativ; na př. k uvítání *jej* (m. *jeho*, Kolumba) dal král postaviti trůn svůj na náměstí.

7. O rčení „nemocný *jest na umření*“ atp. v. § 513 při předložce *na*, č. 2.

8. Podstatné jméno slovesné je velice důležitý druh našich jmen podstatných; proto užíváno ho vždycky měrou náležitou a hojně, v jazyce spisovném i v obecném.

V nč. spisovné šíří se k němu strojená nechuť; neprávem.

Chybně však říká se: byt je *k najmutí*, něco je *k vidění* atp., místo: lze najmouti atd.

547. XI. Příslovce.

1. Příslovečné určení (§ 339 sl.) bývá někdy výraz jednoslovný, na př.: odjedu *zítra*; — někdy víceslovný, na př.: odjedu *za čtrnácte dní*.

Příslovečný výraz jednoslovný zase někdy je zřetelný tvar ohnutý, někdy není. Na př.:

ve větě „půjdu *lesem*“ je příslovečný výraz *lesem* zřetelný tvar ohnutý, poznáváme v něm totiž instrumentál jednotný jména podstatného *les*, a poznáváme to hned a zřetelně, poněvadž podstatné jméno *les* a jeho pády v jazyku se drží a odtud nám jsou dobře známy; —

také ve větě „půjdu *dolem*" poznáváme ve výrazu *dolem* zřetelný instrumentál jména podstatného *důl*; —

naproti tomu ve větách „půjdu *horem*" a „půjdu *tudy*" výrazy *horem* a *tudy* nejsou tvary ohnuté; —

a ve větách „půjdu *rychle*" a „půjdu *rychleji*" jsou *rychle* a *rychleji* výrazy ovšem původně ohnuté, ale ohnutí jejich není již — ze samého jazyka nynějšího — zřetelné.

Ve větách „bylo *tma*", „bylo *zima*" zdá se, že *tma* a *zima* jsou nominativy a snad podměty; vskutku však jsou to nominativy stlačené ve význam příslovcí.

Výrazy příslovečné jednoslovné, které buď nejsou tvary ohnuté, na př. *zde*, — buď mají tvar ohnutý, ale z jazyka nynějšího již nezřetelný, na př. *rychleji*, — nazýváme příslovce.

2. Příslovce jest jednoslovné

dílem od původu na př.: *prý*, *rychle*, *loni*, *zde*, *tehdy* . . . ; —

dílem stalo se výrazem jednoslovným tím, že výraz původně víceslovný se spřáhl ve slovo jedno; na př.: příslovečný výraz víceslovný *na vz chvále* spřáhl a změnil se v příslovce *naschvál*, — a podobně spřáhlo a změnilo se *z jitra* v *zítra*, — *z vláště* ve *zvláště* (sr. § 159 č. 6 a § 564), — *do konce* v *dokonce*, — *před se* v *přece*, — *v obec* ve *vůbec*, — *o všem* v *ovšem*, — *léto se* (= léto toto) v *letos*, — *dьnь sь* (= den tento) v dьnьsь = č. *dnes* (v. § 451 č. 3), — *a rci*, v *arci*, — *nech(ej) že ti* v *nechžť* a *nešť* (ob.), — *bóh daj že* v *bodejž* atd.

3. Z čeho příslovce vznikla a jakého jsou původu tvaroslovného, je dílem v § 304 vyloženo, dílem na jiných místech připomínáno.

Důležitou při vznikání tom okolností bývalo, že slovo, jež se přetvořovalo v příslovce, vypadalo ze svého druhu vlastního. Odloučeno pak od slov sobě příbuzných (osamoceno, isolováno) propadalo jednak změnám mimořádným, jednak nebylo účastno proměn pravidelných; a tím stalo se, že tvar mnohých příslovcí je nám dílem nezřetelný, dílem naprosto nevysvětlitelný. O tom v. § 564.

Při tom měnil se mimořádně a rychle také význam. Vidíme to, když na př. srovnáme významy *do-konce* ve větách *a*) „setrval jsem až *do konce*" a *b*) „nevím *dokonce* nic"; v *a*) jest „*do konce*" příslovečné určení s významem svým náležitým, naproti tomu v *b*) je *dokonce* příslovce s významem skleslým v pouhé sesílení významu *nic*. Jiný poučný příklad je v příslovci *prý* (o němž v. § 43 č. 5 a j.).

4. Mnohá příslovce jsou utvořena z kmenů zájmenných, jednak z tázacích a vztažných, jednak z ukazovacích, — a v těch drží se i význam zájmenný, jednak tázací a vztažný, jednak ukazovací.

Příslovce taková jsou na př.: *kam, sem, tam, onam* . . ., stč. též *jam* (= *kam*), *všamo*; — *kudy, sudy* (stč.), *tudy, onudy* . . ., *všudy*; — *odkud, odsud, odtud* . . ., *pokud, posud, potud, -ad, -avad*; — *kde, zde* (m. *sde*), *teď, onde* . . ., *všude*; — *kdy. tdy* (stč.. *tehdy*), *ondy* . . ., *vždy*; — *kak* (stč.. = *jak*), *tak onak* . . ., *jak, však*; — *kolik, tolik, jelikož* . . .; — *proč, zač, nač, več*; — *proto, zatím, mezitím*, a j.

Příslovce, která jsou původu a významu zájmenného, mívají zároveň úkol spojek (v. § 550 č. 3—7).

5. Příslovce, která jsou utvořena ze jmen přídavných, mají vedle positivu také komparativ a superlativ. Na př.: *rychle* — *rychleji* — *nejrychleji*; *vysoko* — *výše* — *nejvýše*; atd.

Stupňováno je zde vlastně přídavné jméno (nikoli příslovce), a to příd. jméno rodu středního jedn. tvaru jmenného; na př. positiv nom. *rychlo*, kompt. stč. *rychlejie*, superl. *najrychlejie*. V positivě ustrnul jedn. lokál *rychle* ve významu příslovečném a tudy stal se příslovcem; v komparativě pak a superlativě stalo se to s jedn. akkusativem.

Z příslovcí, která jsou původu jiného, mají komparativ a superlativ jenom *tma* a *zima*. Na př.: bylo *tma, zima*, — kompt. bylo *tměji, ziměji*, — superl. *nejtměji, nejziměji*.

6. Příslovce mají svůj význam věcný. Vidíme to zřetelně v příkladech: mám se *dobře*, mám se *zle*; jdu *rychle*, jdu *zvolna*; atp.

Z některých však význam věcný časem se vytratil. Příslovce taková přestávají pak býti slovy samostatnými a stávají se dílem předložkami, dílem slovci příklonnými.

Že z příslovcí vznikají předložky, o tom viz § 505 č. 2.

Jindy stávají se z příslovcí slovce příklonná (enklitická), t. j. slovce, která se přikloňují ku příslušným slovům jiným a význam jejich vytýkají nebo obměňují. Příkladem toho zřetelným je bývalé příslovce *koli*; znamenalo = *někdy*, ale ztratilo tento svůj význam věcný, nevyskýtá se již jako slovo samostatné, nýbrž jest jen slovcem příklonným ve kdo-*koli*, kdy-*koli*, jak-*koli*, ač-*koli* atp.

Jiná slovce příklonná jsou:

-ť (stč. též *-ti* a *-tě*). Vzniklo z dativu mravního *ti* (v. § 485 č. 14) a klade se, když něco s důrazem vytýkáme. Na př.: vím-*ť* já, — vždy-*ť* vím, — nebo-*ť* vím atp.

-si, -s'. Vzniklo ze zvratného zájmena *si* (dat.) a připojuje se k zájmenům *kdo* a *co*, k *jaký* a k výrazům odtud odvozeným; význam slov těchto mění se tím v neurčitý (srov. § 455 č. 3, b). Na př.: *kdo* a kdo-*si*, kdo-*s*; *co* a co-*si*, co-*s*; jaký-*si*, který-*si*, kdy-*si*, čí-*si* atd.

-ž (stč. též *-že*). Klade se pro důraz a sesílení významu, na př. budi-*ž*, nesi-*ž* (a podle toho také *viz-i-ž*), kdo-*ž*, taký-*ž*, tak-*ž* atp.

Při zájmeně vztažném jen-*ž*, jeho-*ž*, jemu-*ž* atd. je stále, a tím liší se tvary zájmena tohoto od tvarů zájmena třetí osoby *jeho*, *jemu* atd. Rovněž tak liší se spojka podřazovací kdy-*ž* od tázací *kdy* atd.

548. Druhy příslovcí třídíme podle významu a rozeznáváme:

a) Příslovce místa, na př.: *kde*, *zde*, *tu*, *jinde*, *všude*; *nikde*; *kam*, *sem*, *tam*, *onam*, *jinam*, *někam*, *nikam*; *kudy*, *tudy* atd.; *odkud*, *odtud* atd.; *pokud*, *posud* atd.; *doma*; *domů*, *dolů*; *vzhůru* atd.

b) Příslovce času; na př.: *kdy*, *tehdy*, *jindy*, *vždy*, *druhdy* (= časem); *někdy*, *nikdy*; *dosud*, *dosavad*; *loni*, *letos*, *dnes*, *včera*, *zítra*; *ráno*, *večer*, *časně*, *brzo*, *dávno*, *minule*, *příště* atd.

c) Příslovce způsobu, na př.: *jak*, *kterak*, *tak*, *onak* . . .; *dobře*, *zle*, *rychle* . . ., *zvolna*, *zticha* . . ., *koňmo*, *pěšky* . . .; *česky*, *latinsky* . . .; a míry, na př.: *kolik*, *tolik*; *jednou*, *dvakrát* . . .; *dvojnásobně* . . .; *mnoho*, *málo*; *velmi*, *příliš* atd.

d) Příslovce příčinnosti, na př. *proto*.
Srov. § 339 č. 3 a §§ 340—343.

e) Příslovce záporová, o těch v. § násl.

Totéž příslovce může v rozdílném spojení nebo při rozdílném pojetí mívati význam rozdílný. Na př. ve větě „jedeme *nazpět*“ může *nazpět* míti význam místní (jedeme nazpět = tam, odkud jsme vyjeli) — anebo význam způsobový (jedeme nazpět = směrem zpátečním).

549. **Zápor a záporová příslovce** ***ne*** **a** ***ni***.

1. Jest vysloveno tvrzení: „*člověk je v pravdě blažen*“. Tvrzení toto mohu dvojím způsobem popříti. Buď totiž

a) pravím: „člověk *není* v pravdě blažen“; — nebo

b) ohledávám, je-li někdo (= některý člověk) v pravdě blažen, a nalézám, že *ni*kdo; — ohledávám, je-li člověk někdy (= v některém čase) v pravdě blažen, a nalézám, že *ni*kdy; — ohledávám, je-li člověk někde (= na některém místě) v pravdě blažen, a nalézám, že *ni*kde; atd.

Týmže dvojím způsobem může se každé tvrzení popírati, totiž jednak slovcem *ne*, jednak slovcem *ni*.

Slovce *ne* a *ni* jsou záporová příslovce.

2. V každém tvrzení lze rozeznávati obsah a rozsah.

a) Za obsah (nebo kvale) tvrzení pokládá se to, co je takřka myšlenkovým jádrem jeho; v příkladě našem je tedy obsah: „blaženu býti . . .“

b) Rozsah (nebo kvantum) pak jest úhrn jednotlivých případův, které se tvrzením rozumějí; kdo na př. tvrdí, že člověk je v pravdě blažen, tvrdí tím zároveň, že blažen je člověk *A*. *B*, *C* . ., že člověk je blažen v čase *a*, *b*, *c* . ., na místech *α*, *β*, *γ* . . . atd.

3. *a*) Příslovcem *ne* popíráme obsah (kvale) a samo jádro jeho, a proto nazýváme zápor ten **kvalitativním**; na př.: „člověk *ne*ní v pravdě blažen“.

b) Příslovcem *ni* popíráme rozsah (kvantum), a proto nazýváme zápor tento **kvantitativním**; na př. proti *kdo* a *někdo* klademe *ni*kdo, proti *kdy* a *někdy* — *ni*kdy atd.

4. *a*) Význam příslovce *ne* je záporný a spolu opakokladný. Na př. pravím-li o někom, že je *ne*věrný, tedy tím pravím, nejen že neosvědčil věrnosti, nýbrž i že je zrádný (= opak věrného); — slovy „*ne*radím k tomuto skutku“ není řečeno, že se rady zdržuji, nýbrž že od téhož skutku zrazuji; — podobně je *ne*pokoj = bouře atd.

b) Význam příslovce *ni* jest jen záporný, nikoli též opakokladný. Na př. *kdo*, *někdo* — *ni*kdo atd.

Rozdíl tento vidí se zvláště zřetelně v *ne-jeden* a *ni-jeden*: *ne-jeden* je = nikoliv jeden, nýbrž několik, mnozí . . . (význ. opakokl.); *ni-jeden* je = ani jediný . . . (význam jen záporný).

5. V záporné větě bývá zápor někdy jen kvalitativní, na př. „člověk *ne*ní v pravdě blažen“, — někdy kvalitativní a kvantitativní zároveň, na př. „člověk *ne*ní *ni*kdy v pravdě blažen“.

Zápor kvantitativní vedle kvalitativního bývá, když ve větě je slovo významu kvantitativního (rozsahového, jako jsou na př. *kdo*, *kdy*, *kde* . . . , *co* . . . , *někdo*, *někdy*, *někde* . . . , *něco* . . .). Na př. proti kladnému „*kdo* to řekl“, „*někdo* to řekl“ je záporné „*ni*kdo to neřekl“.

Když slov takových je ve větě několik, popírá se každé. Na př. proti kladnému „*někdo někdy někomu něco* řekl“ je záporné „*ni*kdo *ni*kdy *ni*komu *nic* *ne*řekl“.

Když slov významu kvantitativního ve větě není, je zápor jen kvalitativní. Na př. proti kladnému „*on to řekl*“, „*člověk je blažen*“ . . . je záporné „on to *ne*řekl“, „člověk *ne*ní blažen“.

6. Výrazy záporné **se ruší**, když se obsahají. Na př. „*ne*jsem *ne*spokojen“ = *ne*-[*ne*spokojen] = jsem spokojen.

Když se neobsahají, **neruší se**. Na př. ve větě „*ni*kdo to *ne*řekl“ popírá *ni* ve smyslu jiném (popírá totiž rozsah), a popírá *ne* ve smyslu opět jiném (popírá obsah), zápory tyto neobsahají se, a tedy se neruší. Ve větě „*ni*kdo *ni*kdy *ni*komu *nic* *ne*řekl“ neruší se *ni*- (v *ni*kdo *ni*kdy atd.) a *ne*- (v *ne*řekl) z příčiny právě vyložené; a ne-

ruší se také násobené *ni-* v „*ni*kdo *ni*kdy *ni*komu *nic* . . .“, poněvadž v *ni*kdo se popírá podmět, v *ni*kdy čas, v *ni*komu předmět dativní a v *nic* předmět akkusativní (genitivní), zápory tyto jsou tedy každý jiného smyslu, proto se neobsahají, a proto se neruší.

7. Ve větě záporné bývá někdy rozdílný význam a spolu s tím i rozdílný přízvuk; příklad toho v. v § 362 č. 2.

550. XII. Spojka.

1. Spojky jsou slova neohebná, jimiž některé části větné podle potřeby spojujeme v jednotky.

Na př. ve větě „otec *a* syn šli do města“ je spojka *a*, spojující dvě části podmětu „otec“ a „syn“ v podmětnou jednotku „*otec a syn*“; — v souvětí „přej *a* bude ti přáno“ je táž spojka *a*, a tu spojuje větu prvou „přej“ s větou druhou „bude ti přáno“ v jednotku souvětnou „*přej a bude ti přáno*“.

2. O tvarovém původu spojek v. § 306.

3. Mnohé spojky jsou zároveň slova druhu jiného.

Na př. slova *napřed* a *potom* jsou příslovce ve větách *a*) „jdi *napřed*“, „já přijdu *potom*“; — taktéž vlastně příslovci jsou v souvětí *b*) „*napřed* se mlátí (*A*), *potom* se platí (*B*)“; ale zde mají také úkol, aby spojovala věty *A* a *B* v souvětí, jsou zde tedy zároveň spojkami.

V souvětí „*dílem* máš pravdu (*A*), *dílem* se mýlíš (*B*)“ jsou slova *dílem* — *dílem* instrumentály jména podstatného *díl*; jsou zde vlastně u významu příslovečném (= příslovečné určení míry, jak = jakou měrou . . .? srov. § 498 č. 3); ale spojují zároveň věty *A* a *B*, a podle té vlastnosti jsou i spojkami.

V souvětí „*jestliže* vody průtoku nemají, dmou se“ je spojka *jestliže*. Ta je patrně = „*jest-li, že* . .“, je v ní tedy sražena věta *jest-li* a spojka věty následující *že* ve slovo jedno.

Také slova *by*, *a-by*, *bych*, *bychom* atd. berou se za spojky. Jsou to vlastně tvary určité slovesa *býti* (*bych* = byl jsem atd., viz § 204), ale dochovaly se nám jen ve spojení s příčestím min. činným, totiž v kondicionále *bych nesl* atd. (v. § 301), a tu sklesly nám ve význam spojkový.

4. Spojky jsou výrazy zpravidla jednoslovné.

Když spojka vznikla ze slov několika, sráží se obyčejně v jedno. Píše se tedy na př. *jestli*, *jestliže*, *buďto*, *jakmile* atp.

Někdy však nechává se výraz spojkový v písmě nestažený, když je složení jeho zvláště zjevné; na př. *za druhé, — za třetí* atp.

5. Spojky r o z e z n á v á m e souřadicí a podřadicí.

Spojky souřadicí jsou slova neohebná, která spojují členy řádu stejného, na př. podmět a podmět (t. j. souřadné části některého podmětu složitého, jako v příkladě uvedeném „*otec a syn* šli do města") nebo větu hlavní s jinou též hlavní, nebo věty souřadné vedlejší.

Spojky tyto jsou částečně příslovce ukazovací, t. j. příslovce utvořená ze kmenů zájmen ukazovacích; na př. *tedy*, *tu* — *tu* a j.

Spojky tyto dále dělí se stejně jako souvětí souřadná, ve kterých se vyskytují; rozeznávají se totiž spojky:

a) slučovací: *a*, *i*, *též* . . ., *i* — *i*, *tu* — *tu*, *nejen* — *ale i* atd.;

b) odporovací: *ale*, *však*, *než* . . ., *buď* — *buď* . . ., *ne* — *nýbrž* atd.;

c) příčinné: *neboť*, *vždyť* atp.;

d) výsledné: *proto*, *tedy*, *tudy* atp.

Úplnější výčet spojek těchto a doklady k nim v. §§ 372—375.

6. Spojky podřadicí jsou slova neohebná, kterými se připojuje věta podřízená k své větě řídící. Na př.: *kde* tě nezvou, nehrň se; — snadno býti štědrým, *když* je z čeho; — já jsem neviděl, *aby* kdo zlost vymlouval.

Spojky tyto jsou většinou příslovce vztažná, t. j. příslovce, utvořená ze kmenů zájmen vztažných, na př. *kde*, *kam*, *kudy*, *odkud*, *pokud*, *kdy*, *když*, *jak*, *proč*, *zač*, *poněvadž* atp.; — dílem pak jsou to slova jiná, stištěná ve význam spojkový podřazovací, na př. *an* (srov. § 394 č. 3), *jestli* a *jestliže* (srov. nahoře č. 3), *bych* a *abych* (srov. § 301).

Spojky tyto dále rozeznávají se a mívají zvláštní názvy podle toho, jakého druhu jsou věty vedlejší, jež se jimi k svým větám řídícím připojují. Podle toho jsou na př. spojky místní: *kde*, *kam* . . .; časové: *když*, *dokud*, *jakmile*, *sotva že* . . .; způsobové: *jak* . . .; měrové: *kolik*, *pokud* . . .; důvodové: *poněvadž* . . .; účelové: *aby*, *ať* . . .; podmínkové: *jestli*, *kdyby* . . .; přípustkové: *ačkoliv* atd. (srov. § 387). Avšak třídění toto nemá dosti pevného základu. poněvadž mnohé spojky vyskytují se ve vedlejších větách několikerých; na př. *aby* bývá ve větě účelové, a také v podmětné, — *když* bývá v časové, a také v podmínkové, atd.

7. Naproti spojce podřadicí (věty podřízené) mívá věta řídící často příslušné příslovce ukazovací. Dvoje tato slovce táhnou se k sobě a tvoří spolu spojení souvztažné (korrelativní, srov. § 393 *f*). Na př.: *kam* vítr, *tam* plášť; — *kde* péče, *tu* starost; — *jak* si kdo ustele, *tak* si lehne; — *kolik* hlav, *tolik* smyslův.

551. XIII. Citoslovce (mezislovce).

1. O tvarovém původu citoslovcí v. § 307.

2. Citoslovce jsou dílem vlastní, na př. *ach! aj! ó!*, — dílem nevlastní, t. j. tvary vlastně ohnuté, ale ve zvolání kladené a namnoze rozličně obměněné, na př. *běda! hle* (z impt. *hleď*)! *viď* (ze slovesa stč. *vědě* = vím)!

3. Citoslovce vlastní jsou slabiky, které při jistých hnutích duševních pronášeti jsme si zvykli; na př. při pocitu radosti *hej!* při žalosti *ach!* při podivení *aj! oh!* při ošklivosti *fuj!* atd. Slabiky ty nemají významu etymologického, t. j. v tom smyslu, v jakém mluvíme o významu slov jiných; nýbrž jsou jen známkou, že ten, kdo je vyslovuje, má právě nějaký pocit radosti nebo žalosti atd.

Citoslovce nevlastní měla původně svůj význam etymologický, na př.: *hle* (= *hleď*)! *viď* (= *vím*)! *běda* (= *bída*)! Ale jsouce kladena v platnosti citoslovcí stírají se sebe ten význam víc a více a mění se namnoze i na stránce své hláskové.

4. Citoslovce vkládají se do vět nespojitě, t. j. nespojují se s ostatkem věty nijakou vazbou syntaktickou.

552. XIV. Stupňování významu.

1. Význam některých slov může se stupňovati.

Na př.:

boháč — *značný boháč* — *veliký boháč* — *největší boháč*; —
bohatý — *velmi bohatý* — *náramně bohatý* — *nejbohatší*; —
bohatě — *velmi bohatě* — *bohatěji* — *nejbohatěji*; —
bohatnouti — *velmi bohatnouti* — *více, nejvíce bohatnouti*. —

Stupňovati se může význam ovšem také ve smyslu zmenšujícím. Na př. *boháč, neveliký boháč*; — *bohatnouti, málo bohatnouti, nejméně bohatnouti*; — *modrý, trochu modrý, namodralý*; atd.

Naproti tomu významu slov jiných stupňovati nelze. Na př. *který, deset, aby* atp.; nemohu říci: *velmi který* ani *kteřejší* atp.

2. Stupňování významu (gradace) může býti poměrné (relativní), nebo naprosté (absolutní).

3. Při stupňování poměrném vyjadřuje se, že jistý význam je při A u míře větší než při B, nebo že je mezi A, B, C, D... při A u míře největší. Na př.: *A* je *bohatší* než B, — *A* je *větší boháč* než B, — *A více bohatne* než B, — *A* je *nejbohatší* mezi A, B, C, D...

Při stupňování tomto srovnává se jistý význam při A s téhož druhu významem při B, C, D..., proto nazývá se také stupňo-

váním srovnávacím (komparací). Jest jenom při jménech přídavných (a při příslovcích, pokud pocházejí ze jmen přídavných). Když slova druhů jiných podobně stupňovati chceme, činíme to opisem, t. j. za pomocí jmen přídavných a příslovcí; na př.:

boháč — větší boháč — největší boháč, —
bohatnouti — více bohatnouti — nejvíce bohatnouti.

O stupňování tomto viz §§ 438—440.

4. Při stupňování naprostém vyjadřuje se, že jistý význam je při A u míře nějaké. značné, veliké, náramné . . ., nebo naopak skrovné . . .. nehledíc při tom k nijakému B, C, D . . . Na př.:

A je *boháč*; — *A* je *značný boháč*; — *A* je *veliký boháč*; — *A* je *neveliký boháč*; atd.

5. Stupňování toto vyjadřuje se způsobem několikerým. Zejména též:

a) některým přidaným slovem významu stupňovacího; na př.: *veliký* boháč, *neveliký* boháč, — *náramný* ukrutník, — *velmi* dobrý, — *tuze* dobrý, — *moc* dobrý, — *málo* dobrý, — *hrozně* zlý, — *velmi* špatně, — *hrozně* zle; —

b) složením s *pra-* (nebo též *prach-*, v. § 47 č. 5), na př.: *pramalý*. *pranikdo*, *pranic*. *prachnic*; *praděd*, *pravnuk*; *prapravnuk*; —

c) složením s *pře-*, na př.: *přeběda*; ach škoda, *přeškoda*; ach Bože, *přebože*; — *přeblažený*, *předobrý*, *přehořký*, *přechudý*, *přešlechetný*; *přenejmilejší*; *pře-můj-milý* rozmarýne; —

d) složením s *při-*, na př.: *přihluchlý* (= trochu hluchý); —

e) složením s *na-*, na př.: *náčerný*, *náhluchý* n. *nahluchlý* (= trochu . . .);

f) složením s *po-*, na př.: *pomalý*; prositi-*poprositi*. jísti-*pojísti*; sednouti-*posednouti* — *poposednouti*; —

g) složením s *roz-*, na př.: *rozmilý*; *ach* Bože, *rozbože*; —

h) složením se *vše-*, na př.: *všedobrý*, *všemožný*, *všesvatý*; —

i) tvary významu zhrubělého, na př.: *chlapisko*, *babisko*, — *chlapák*. — *hrozitánský* měsíc, *dlouhatánský* stůl, — *dlouhanánský*. *velikánský*, *velikanánský*; —

k) tvary zdrobnělými, na př.: nebylo tam ani *človíčka*, neřekl jsem ani *slovíčka*, na *krajíčku*; — *stařičký*, *maličký*; *běloučký*, *hezoučký*, *maloučký*; *malounký*, *slaďounký*, *jedinký*, *samotinký*; — *pomalu*, *pomaloučku*, *pomalounku*, *pomalinku*; — *všecinko*; *každičký*; — brzo *brzičko*, ráno *raničko*, hnedle *hnedličko*, *hnedlinky*; *sotvička* zase okřál; *zrovnička* jsem přišel; —

l) tvarem *-úcí* (stč.), na př.: *věčnúcie* čest (je stupňováno, proti *věčná* čest), *čistúcie* tělo, *bělúcie* mléko; —

m) přidáním jména příbuzného, na př.: plakati *pláčem* velikým, *pravá* pravda, na *věčný* věk, *srdečným* srdcem, necita *necitelná*, trapič *trapičská*, lenoch *líná*, všeho *všudy*: můj *jediný* jedináčku; — pravda *pravdoucí*, hanba *hanboucí*, div *divoucí*, pro svět *světoucí*, nic *nicoucí*; —

n) opakováním, na př.: jsem tu *sám a sám*; — *dávno a dávno*; — *dále a dále*, *víc a více* (stč. *viecež viecež*, *dálež dálež* atp.); — jazyk *již již* vymíral; — prohledal jsem les *křížem a křížem*; — *mlč mlč!* —

o) přidáním přívlastku *sám*, na př.: na *samém* kraji, na *samičkém* kraji;

p) složením se kmenem vlastním, na př.: *široširý* svět, *věkověčná* krása; —

r) výrazem rozvíjecím ze kmene vlastního, na př.: *věky věkův*, stč. *věky věkóm*; — *konec konciův*; — *ničehož nic*; — *král nad králi*; — *div ot diva* (stč.).

s) Jiné ještě příklady stupňování naprostého jsou: jd*iž*, jd*ižiž*, — ob. h*le*, hl*ele*, — at*si*, at*sisi*, — stč. gen. niko*ho*, niko*hého*, — niče*ho*, niče*hého*, — dat. niko*mu*, niko*mému*, — niče*mu*, niče*mému*, — gen. niče*hož*, niče*hóž*, niče*hůž*, — dat. niče*mu*, niče*múž* atd.

t) Stupňování významu je také ve slovesích, která vyslovují děj násobený proti slovesům děje stejného ale nenásobného (*nesu — nosím — nosívám*, *vynesu — vynosím — vynáším*, *seku — sekám — sekávám* atp., v. § 517 č. 2).

XV. Význam klidový a pohybový se zastupují.

553. 1. Pravíme: *a*) *kde* jsi? a *b*) *kam* jdeš? Ve větě *a*) je význam klidový, a proto i spojka významu klidového *kde*; ve větě *b*) pak je význam pohybový, a proto i spojka významu pohybového *kam*. Ale dialekticky říká se *b*) *kde* jdeš, místo ob. *kam*; to jest: děj pohybový pojat a vyjádřen jako klidový, — pojetí ve smyslu *kam?* nahrazeno pojetím ve smyslu *kde?* —

Jindy bývá naopak pojetí *kam?* místo žádaného *kde?* Na př. místo způsobu v Čechách obyčejného: dělali jsme *pod hutmi* (= *kde?*) říká se na Moravě: dělali jsme *pod hutě* (= *kam?*).

Krátce pověděno: pojetí *kde?* a *kam?* se zastupují.

2. Zastupování toto děje se nejen v češtině, ale také v jazycích jiných.

V češtině nalézáme je, když srovnáváme rčení stejnoplatná jednak z doby starší a novější, jednak z různých nářečí, a dílem

nalézáme je i v stejnoplatných rčeních současných. Na př.: za nč. padnouti *na kolena* (= *kam?*) bylo stč. padnouti *na kolenou* (= *kde?*); — za západočeské: dělali jsme *pod hutmi* (= *kde?*) je, jak právě pověděno, mor.: dělali jsme *pod hutě* (= *kam?*); — a vedle rčení: ležeti někomu *u noh* (= *kde?*), říká se také: ležeti někomu *k nohám* (= *kam?*).

3. Bývá pak toto zastupování

a) dílem při některých spojkách, které jsou původem svým příslovce ze zájmen utvořená; na př. *kam* jdeš? a *kde* jdeš? — nč. půjdeš tam, *odkud* se nevrátíš na věky (spojka *odkud?* významu rovněž pohybového jako *kam?*) a stč. půjdeš tam, *kdež* se nevrátíš na věky; — a

b) častěji v pádech předložkových. Tyto jsou většinou

významu místního, na př.: stč. padnouti *na kolenou*, nč. *na kolena*, — stč. postavil světlo *na svícnu*, nč. *na svícen*, — stč. císař posadil jej *na svém stolci*, nč. *na svůj stolec*, — stč. město ukázalo *na se* hrdost, nč. *na sobě*, — stč. oráči mají *na se* hroznou vinu, nč. *na sobě*, — stč. Ruben byl položen *v rovu*, nč. *v rov* (v hrob) n. *do hrobu*, — stč. *v chlapích* naděje nekladˇ, nč. *v chlapy* n. *do chlapův*, — záp.-č. *nad Opatovici* je hradiště, mor. *nad Opatovice*, — záp.-č. dělali jsme *pod hutmi*, mor. *pod hutě*, — záp.-č. pole *za kopci*, mor. *za kopce* atd.; — dosti často také

významu časového, na př.: bylo sucho *na jaře* (pojem časový *kdy?* vyjádřen místním, klidovým *kde?*), a bylo sucho *na podzim* (stejný pojem časový *kdy?* vyjádřen místním pohybovým *kam?*), — stč. *ve válku* práva mlčí, nč. *ve válce*, — stč. postím se dvakrát *v týden*, nč. *v týdnu*, — záp.-č. bylo *před vánocemi*, mor. *před vánoce*, — atd.; a mnohdy též

významu jiného, přeneseného, na př.: *ve jménu* Otce (pojem způsobový vyjádřen místním, klidovým *kde?*) a *ve jméno* Otce (pojem týž, vyjádřen místním pohybovým *kam?*), — stč. židé měli Krista *v nenávist*, nč. *v nenávisti*, — stč. mějte otce a matku *v čest*, nč. *ve cti*, — stč. nevěřící *na Kristovi* se horší, nč. *na Krista*, — stč. aby nebyl *na kněžském stavu* svěcen, nč. *na kněžský stav*, — stč. ta obě města byla *pod jednoho purkmistra*, nč. *pod jedním purkmistrem* atd.

XVI. Výrazy pro vespolnost a střídavost.

554. Děj sbíhá se někdy mezi předměty stejnorodými A_1, A_2, A_3 . . .; a to tím způsobem, že

1. z jednoho z těch předmětů vychází a na jiný přechází, na př.: *ruka* (A_1) *ruku* (A_2) myje, — *vrána vráně* očí nevykline, — nezůstane *kámen na kameni*, — tupí *jeden druhého* atp., = děj vespolný, vzájemný; — nebo že

2. vychází odjinud a přechází na předmět A_1, pak na A_2, na A_3 atd., na př. lidé: chodí *dům od domu, kout od koutu, místo od místa*, — věno převodí se *z jedněch desk do druhých*, *z jedné země do druhé*, — chtěl pověděti *slovo od slova*, — čekal *den ode dne* atp., = děj střídavý.

Pro vyjádření této jednak vespolnosti, jednak střídavosti vyvinuly se některé výrazy typické, které zde uvozujeme.

a) Předměty stejnorodé A_1, A_2 . . . jsou vyjádřeny jmény stejnými (podstatnými nebo jinými). Na př.:

ruka ruku myje, — *bratr bratru* nevěří, — *vrána vráně* očí nevykline, — *vrána k vráně* sedá, *rovný rovného* si hledá, — *přítel příteli* hrad staví, *nepřítel nepříteli* rakev teše, — nezůstane *kámen na kameni*, — jimiž (rozličnostmi) mají rozeznání *anděl od anděla, člověk od člověka*, — utíká *den po dni, rok po roce*, — *klín klínem* vyrážeti, — nebudem-li *hříchův k hříchům* přičíněti, — ukládal *krejcar ke krejcaru*; —

druh druha tlačí, — z pýchy to jest mezi vládyctvem a rytířstvem, že *druh druha* chce přetráviti (nákladem na stravu atd. překonati), — *druh druhu* málo věří, — *druh druhu* nerozuměli, — *druh druhem* se vymlouvá, — *druh o druhu* nevěděl, — *druh před druhem* spěchá, — *druh s druhem* se srazil, — *druh družce* nezabíjejte, — *druh na družce* již zapomněl atp. (rčení *druh druha* atd. oblíbeno v jazyku starém; v jazyku novém bývá za to *jeden druhého* atd.);

choditi *dům od domu, kout od koutu, kvas od kvasu*, — *krám od krámu* chodí a klevety dělá, — běhala *místo od místa*, — pudili ji (církev) *město od města*, — křižáci táhnou *městečko od městečka, ves od vsi*, — čekal *den ode dne, rok od roku*, — chtěl bych to pověděti *slovo od slova*, — vedli jsme se *ruku v ruce*, — Samson svázal lišky *ocasy k ocasům*; —

choditi *od souseda k sousedu, od statku k statku, s místa na místo*, — veverka skáče *s větve na větev*, — masojídek poletuje *se stromu na strom*, atd., ve výrazích smyslu místního; zřídka a odchylkou také při smyslu časovém a přeneseném: *ode dne do dne, od roku k roku, od slova k slovu*.

b) Předměty stejnorodé A_1, A_2 . . . jsou vyjádřeny jmény různými *jeden* a *druhý*. Na př.:

tupí *jeden* (A_1) *druhého* (A_2), — cti *jeden druhému* neutrhej, — *jeden za druhého* může slíbiti, — *jeden na druhém* láká, — Bůh dej vám rozuměti *jednomu k druhému* (stč., = abyste rozuměli jeden druhému); — radil jsem se se všemi lékaři, chodil jsem *od jednoho k druhému.*

c) Předměty stejnorodé A_1, A_2 . . . jsou vyjádřeny jmény různými *jeden* a *druhý*, při *jeden* pak, někdy také při *druhý*. jest i příslušné jméno podstatné. Na př : věno převodí se *z jedněch desk* (A_1) *do druhých* (A_2), *z jedné země do druhé*, — duše *z jednoho těla* jde *v druhé*, — jimiž (rozličnostmi) mají *jedny věci od druhých* rozeznání, . . . (má rozeznání) *včela jedna od druhé včely*, — řežíc *jeden úd za druhým*. — Příklady tyto jsou vesměs z jazyka staršího. Vyskytují se zřídka a množí se časem. Způsob jejich vyvinul se spojením způsobů *a*) a *b*). —

Vespolnost bývá vyjádřena také zájmenem zvratným *se*, v. § 448 č. 5, a *svůj*, v. § 450 č. 4.

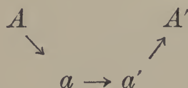
Výklady všeobecné

pro hlubší poznání jazyka a mluvnice.

---

555. Sdělování myšlenek; řeč a jazyk.

Myslíme a myšlenky své projevujeme sobě vespolek. Způsob, kterým se toto projevování děje, může býti rozličný. Mám na př. myšlenku, že se země otáčí okolo slunce, a chci ji projeviti přítomnému druhovi. K tomu konci promluvím k němu slova, která tuto myšlenku znamenají, totiž větu „*země otáčí se okolo slunce*“. Druh uslyší má slova a jimi probudí se také v jeho mysli myšlenka, že se země otáčí okolo slunce. A tak děje se vůbec, když někdo jakoukoli svou myšlenku A slovy projeviti chce: vysloví náležitou větu a, která onu myšlenku znamená; tím učiní v nervy posluchačovy dojem a'; a tímto dojmem vzbudí se v duši posluchačově náležitá myšlenka A' (v. obrazec).

V příkladě uvedeném projevil jsem myšlenku svou promluvenými slovy. Jindy se to může státi písmem, nebo posunkem (na př. v „řeči hluchoněmých“), nebo i způsobem jiným. Vždycky však jest a, jímž myšlenku svou vyjadřujeme, prostředek nějaký smyslný; ten způsobuje v příslušných nervech dojem a', a tento dále vzbuzuje myšlenku A'. Jest tedy sdělování myšlenek vlastně vzbuzování jich nějakým prostředníkem smyslným (a), který nervy dojímá a skrze ně v duši myšlenky takové budí, jaké týmže prostředníkem byly projeveny.

Při každém sdělování myšlenek, ať se děje prostředníkem smyslným jakýmkoli, jest potřebí, aby obě strany, mezi nimiž se sdělování děje, voleným k tomu prostředníkům smyslným dobře a stejně rozuměly; českému řečníkovi porozumí jen ten, kdo rozumí českým slovům a větám, hluchoněmému jen ten, komu je povědomo, jaké myšlenky on kterými posunky vyjadřuje atd.

Nejlépe projevujeme myšlenky své slovy a větami mluvenými, řečí. Řeč jest nejdůmyslnější umění, které člověk k tomu konci si vyvinul a má; jest oporou pro myšlení samo; a jest vlastností, která člověka nade všecka ostatní stvoření vysoko povznáší.

Často a zejména v mluvnici bývá potřebí činiti rozdíl mezi řečí a jazykem. Řeč máme všichni, kdo mluvíme, Čech, Němec, Francouz atd. Ale touž myšlenku vyjádří jinak Čech, jinak Němec, jinak Francouz atd., každý totiž mluví svou řečí národní, svým jazykem. Jazyk je podle toho úhrn vět jednotlivého národa, jazyk český jest úhrn vět českých.

556. Slovo a věta.

Myšlenky naše jsou dílem jednotlivé pojmy, na př. pojem „les“ (= to, co si myslím „lesem“), pojem „zelený les“ (= to, co si myslím „zeleným lesem“), — dílem soudy, na př. „les je zelený“, „les se zelená“ atp.

V soudu přikládáme jistému podmětu jistý přísudek; na př. v soudu „les je zelený“ přikládáme podmětu „les“ přísudek „zelenosti“, v soudu „les se zelená“ přikládáme „lesu“ přísudek „zelenání“.

Pojmy vyjadřujeme slovy; na př. pojem „les“ vyjadřujeme slovem „*les*“, pojem „zelený les“ vyjadřujeme slovy „*zelený les*“.

Soudy vyjadřujeme větami; na př. soud „les je zelený“ vyjadřujeme větou „*les je zelený*“ atp.

Pojmy a soudy jsou v naší mysli; slova a věty jsou v jazyce.

Pojmy a soudy jsou věcí vlastní, o které nám při projevování a sdělování myšlenek běží; slova a věty jsou jejich pouhá znamení. Slova a věty jsou výrazy, pojmy a soudy jsou jejich významy.

V řeči jsou slova a věty znamení slyšitelná; v písmě jsou za to znamení viditelná. V mluvnici, když o slovích a větách mluvíme, máme na mysli zpravidla slova a věty mluvené a hlasitě vyslovované, tedy jasně slyšitelné; máme-li na mysli projevování myšlenek jiné (na př. šeptem, nebo písmem, nebo posunky), připomínáme to zvláště.

557. Nauka o jazyku; slovník a mluvnice; rozdělení mluvnice.

Jazyk jest úhrn vět, věty skládají se ze slov.

Při slově i při větě je stránka výrazová (to, co vyslovujeme a slyšíme), a stránka významová (to, co tím rozumíme). Nauka o jazyku obsahuje všeliká poučení s obou těchto stránek.

Nauku tuto celou obsahuje slovník a mluvnice.

Slovník podává výklady o významech jednotlivých slov a rčení, jež v jazyku máme.

Mluvnice podává výklady se stránky výrazové, ale spolu také mnohé výklady se stránky významové; učí na př., jak se genitiv tvoří (v tvarosloví), ale spolu také, co znamená (ve skladbě).

Mluvnice dělí se v části menší, a to tak, jak toho žádá a dopouští její předmět, jazyk. Jazyk skládá se z vět, a věta ze slov; podle toho dělí se i mluvnice především v nauku o slově a ve skladbu.

A. **Nauka o slově.** Tato dělí se dále podle rozdílných stránek, které při slově máme a vykládáme.

Každé slovo má stránku hláskovou a stránku tvarovou.

Se stránky hláskové je slovo řada hlásek s jistým přízvukem a jistou kvantitou (časomírou) slabikovou, na př. stránku hláskovou slova *starý* činí řada hlásek *s-t-a-r-ý* ve dvou slabikách, prvé krátké a přízvučné, druhé dlouhé a bez přízvuku (srov. § 2 č. 2).

Se stránky tvarové je slovo buď ohnuté anebo slovce neohebné.

Tvary ohnutými (flektovanými, flexivními) nazývají se tvary skloněné (pády, casus) a tvary časované (tvary slovesa určitého, tvary finitní); na př. *ramenem* je instrumentál jednotný, tedy tvar skloněný, a *nesete* je 2. osoba množná přítomného času, tedy tvar časovaný. Skloňování a časování zahrnuje se také jménem jedním a nazývá se ohýbáním (flexí). Srov. § 96 č. 2.

Slovce neohebná jsou, která se ani neskloňují, ani nečasují, na př. *tuze*, *když*, *vedle*, *pro* a j. I to jsou z veliké části původem svým tvary ohnuté. Na př.: *tuze* jest lokál k nominativu *tuho*; *vedle* jest složenina z *ve* + *dlé* = *v-délku*; atd. Ale při slovích těchto již neznamenáme a necítíme jejich původu flexivního, vyznam flexivní se nám z nich ztratil a zůstal jen ustrnulý tvar; ve výraze „v-délku“ znamenáme a cítíme, že je tu předložka *v* a akkus. *délku*, ve výraze „ve-dle“ však toho již neznamenáme a necítíme, výraz ten ustrnul nám ve slovce neohebné *vedle*.

Tvary ohnuté utvořeny jsou příponami (suffixy), jež nazýváme ohýbacími. Na př. tvary *ramene*, *mateře* jsou genitivy jednotné

a jsou utvořeny příponou genitivní *-e*: ramen-*e*, mateř-*e*; tvary *neseme*, *tešeme*, *nosíme* jsou 1. osoby množ. přítomného času a utvořeny jsou příponou osobní *-me*: nese-*me*, teše-*me*, nosí-*me*.

Když se od tvaru ohnutého přípona ohýbací odepne, zůstane jeho kmen (thema); v příkladech právě uvedených jsou tedy kmeny *ramen-*, *mater-* a *nese-*, *teše-*, *nosí-*.

Kmeny jsou jednoduché, na př. *nese-*, *vládce-*, — a složené, na př. *při-nese-*, *hromo-vládce-*.

Kmeny jednoduché bývají utvořeny příponami, jež se jmenují kmenotvornými (nebo též odvozovacími); když také ty odepneme, dostáváme kmen základní. Na př. kmen *teše-* jest = *tes-je-* a je tedy utvořen ze kmene základního *tes-* příponou kmenotvornou *-je*; kmen *tesa-* (v *tesa*ti, *tesa*l atd.) jest utvořen z téhož kmene základního *tes-* příponou *-a*; kmen *nese-* jest utvořen ze kmene základního *nes-* (který je také v *nés*ti, *nes*l atd.) příponou *-e*; atd.

Kromě přípon tvoří se kmeny také stupňováním samohlásek, anebo změnou kvantity. Na př. kmen *nosí-* utvořen je z *nes-* stupňováním samohlásky (n*e*s- — n*o*s-) a spolu příponou *-í*; kmen *nůše-* = nós-ja- utvořen je z *nos-* prodloužením samohlásky a spolu příponou *-ja*.

Když vezmeme slovo jednoduché (nesložené) a odepneme od něho všecky přípony, zbývá nám z něho slabika jediná, kořenná; a když v této zrušíme stupňování a zdloužení (nové, je-li tu jaké), dostáváme kmen základní, jehož dále rozbírati již nelze, a ten nazýváme kořenem. Na př. v *nes-e-me*, *nos-í-me*, *nos-í-váme* nalézáme kořen *nes-*. a týž kořen jest ovšem nejen v těchto tvarech právě uvedených, nýbrž ve všech tvarech sloves *nésti*, *nositi*, *nosívati* a ve všech dalších jejich odvozeninách i složeninách, tedy i v *přinésti*, *vynositi*, *odnášeti*, *nůše*, *snůška*, *zbrojnoš* atd.

Kořeny a kmeny jsou grammatické abstrakce (odtaženiny); nemáme jich v jazyku obyčejném, nýbrž dobýváme jich grammatickým rozborem.

Při tom rozboru máme na mysli buď jazyk jednotlivý, anebo úhrn jazyků příbuzných. Na př. českého substantiva *meze* kmen jest novočeský *meze-*, stč. *meza-*; ale slovo *meze* nevzniklo teprve na půdě české, nýbrž bylo již v době praslovanské; proto hledáme, jak zněl jeho kmen praslovanský, a nalézáme *medja-*; hledáním ještě dalším nalézáme, že týž kmen v době ještě starší — praindoevropské — zněl *medhjā-*; v slovanském *medja* je *med-* kořen a *-ja* přípona, v starším *medhjā-* zněl kořen *medh-* a přípona *-jā*. Původní (praindoevropský) kmen *medhjā-* měnil se během času: postupem na půdu slovanskou

změnil se v *medja-*, a dalším postupem na půdu českou změnil se v *meza-*.

B. **Skladba.** Ta dělí se opět podle dvou rozdílných stránek, které při větě máme a vykládáme; jde totiž jednak o větu, její složení a její druhy (= větosloví), — jednak o platnost (funkci) druhů a tvarů slovních, o shodu (kongruenci) a o vazby (regimen, constructio) jednotlivých slov a tvarů ve větě (= skladba ve smyslu užším). —

Z toho ze všeho vyplývá nám toto **rozdělení mluvnice:**

A) nauka o slově, kteráž obsahuje

1. hláskosloví, t. j. nauku o hláskové stránce slova;

2. kmenosloví, t. j. nauku o tvoření kmenův;

3. tvarosloví, t. j. nauku o slovních tvarech skloňovaných a časovaných, neb nauku o skloňování a časování (tvaroslovný výklad slovcí neohebných, pokud je znám, podává se dílem v tvarosloví, dílem ve skladbě);

B) skladba (syntaxis) ve smyslu širším; ta obsahuje

1. větosloví, t. j. nauku o větě, jejím složení a jejích druzích; a

2. skladbu ve smyslu užším, t. j. nauku o platnosti slovních druhův a tvarův, o shodě a o vazbách ve větě. —

Skupením trochu pozměněným nauk zde vyčtených dostává se **rozdělení jiné,** ve čtyři díly:

I. hláskosloví (= A, 1.),

II. kmenosloví (= A, 2.),

III. tvarosloví (= A, 3.),

IV. skladba (= B, 1. i 2.).

558. Mluvidla a článkování hlásek.

Věty skládají se ze slov, slova z hlásek; slova i věty jsou vyslovené řady hlásek.

Když mluvíme, pracuje jistá část našeho ústrojí tělesného. Ústrojí tělesné, které při mluvení je činné, nazýváme mluvidly.

Můžeme si je rozložiti ve dvě části: částí první jsou plíce a průdušnice se svazy hlasovými, částí pak druhou jsou dutina ústní a nosní a mluvidla v dutině ústní.

I. V části první jsou plíce při mluvení činné tím, že nabírají vzduch a vytiskují, vydychují jej zase ven. Proud vzduchu do plic nabíraného i proud vydychovaný chodí skrze průdušnici. Průdušnice je trubice chruplavkovitá a končí se v té výši, kde máme na krku tak zvaný

ohryzek. Uvnitř je potažena blanou a blána tato vybíhá přes konec průdušnice a tvoří zde dva blanové svazy. Otvor na konci průdušnice můžeme zvláštními svaly porozšířiti nebo zúžiti. Rozšíříme-li jej, napnou se oba svazy více méně a zakryjí otvor trubice se dvou stran, nechávajíce mezi sebou jen úzkou štěrbinu; v tomto stavu podobají se svazy bláně na bubínku napaté a v polou rozříznuté. A zúžíme-li zase ústí průdušnice, přestane i napětí svazův.

Mluvíme za proudu výdechového. Proud tiskne se z plic a prochází skrze průdušnici a mezi svazy.

Jsou-li svazy napaty, tedy rozechvějí se, s nimi rozechvěje se i proud dechový a tím chvěním vzniká zvuk, proud stává se zvučným. Zvuk tento je základem hlasu lidského: svazy nazývají se proto svazy hlasovými a štěrbina mezi nimi štěrbinou hlasovou.

Jsou-li svazy nenapaty, tedy ovšem se nerozechvějí a proud vychází bezezvuký*). Také proud bezezvuký můžeme slyšeti; ale co tu slyšíme, není zvuk od svazů hlasových pocházející, nýbrž šum, jenž vzniká třením proudu v dutině ústní, na př. při hlásce *s*, *c*, *š*, *č*.

Proud může býti rozdílný podle síly, prudší nebo mírnější; oboje máme ve své moci svalstvem, kterým se plíce stahují, když vydychujeme.

Úkolem této části mluvidel — od plic až ke svazům hlasovým — jest, aby způsobovaly a udržovaly proud; a to proud rozdílný podle jakosti (zvučný nebo bezezvuký), a rozdílný také podle síly (mírný nebo prudký).

II. Dutina ústní a nosní je souvislá a proud (zvučný nebo šumný) vzbuzuje v ní resonanci (ozvuk); jest to dutina resonanční. Rozdílná podoba její činí rozdílnou resonanci, a rozdílná resonance činí rozdílné hlásky. Každé hlásce přísluší jistá zvláštní podoba dutiny resonanční. Nastrojiti dutinu resonanční v té podobě, jak při které hlásce býti má, jest úkolem té části mluvidel, která je v dutině ústní.

Když proud vystoupí z průdušnice, může se dále bráti ústy, nebo nosem, nebo ústy i nosem zároveň.

---

*) Chvějí-li se svazy nebo nechvějí a je-li proud zvučný nebo bezezvuký, o tom můžeme se snadno přesvědčiti. Zavřeme si uši (vetknouce do každého prst) a vyslovujme *zzz* . . . a pak *sss* . . .; při onom uslyšíme dunění v hlavě, pocházející od proudu zvučného, při tomto nikoliv. Nebo položme si prst na tak zvaný ohryzek a vyslovujme *aaa* . . . nahlas, a potom šeptané *aaa* . . .; při hlasitém *aaa* . . . ucítíme chvění v prstu, při šeptaném neucítíme ničeho, při onom tedy svazy se chvějí a proud je zvučný, při tomto nikoliv. Anebo vyslovujme *zzz* . . . a pak *sss* . . ., obě hlasitě; při onom ucítíme prstem opět chvění, při tomto nic.

Má-li proud jíti ústy, zahrazuje se mu vstup do dutiny nosní tak zvaným čípkem; na př. při *a*, *i*, *z*, *l* atd.

Má-li jíti nosem, zahrazuje se mu průchod na některém místě v ústech; na př. při *n*, *m*.

Má-li jíti ústy i nosem zároveň, nezahrazuje se ani vstup do dutiny nosní ani průchod v dutině ústní; to bývá při tak zvaných nosovkách t. j. samohláskách nosových, při jichž vyslovení část proudu jde ústy, ale jiná část jde nosem a budí zde nosový příhlas, jehož při samohláskách čistých není, na př. *o͡n* ve franc. b*on* a polském m*ą*ka (mouka), *e͡n* ve franc. f*in* a pol. r*ę*ka (ruka).

Podoba dutiny nosní nemění se. Ale dutina ústní rozličně se přestrojuje: jednak se více méně zužuje, jednak se i přehrazuje.

Zúžení může se státi na rozmanitých místech; na př. při *j* jest zúžení mezi středním jazykem a podnebím, při *z* mezi předním jazykem a předním patrem, při *v* mezi rtem a protějšími zuby, atd.

Také přehrazení může se státi na rozmanitých místech; na př. při *d* a při *n* je utvořeno přimknutím přední části jazyka k horní dásni, při *b* a při *m* sevřením obou rtův, atd. Při *d* a *b* atp. je přehrazení jen okamžité: mluvidla se náhle semknou a tím proud přeryjí (= semčení sražení, komplose), a proud hned na to přehradu prorazí a rozemkne (= rozemčení, rozražení, explose); na př. vo*d*a, o*b*a, po*t*om, o*k*o atd. Hláska zní jen v okamžicích semčení a rozemčení a nemůže se prodloužiti; kdybychom ji úmyslně prodlužovali, dostali bychom mezi semčením a rozemčením němou pausu: vo*d-d*a, o*k-k*o. Naproti tomu při *n* a *m* proud přehrady neprotrhuje, vychází nosem, znění trvá tak dlouho, jak trvá zatarasení, a může se i prodloužiti: *nnn* . . ., *mmm* . . .

Všecko to vykonávají mluvidla ústní a práci jejich nazýváme článkováním (artikulací). Hlásky mluvené slovou proto také článkované, naproti nečlánkovaným zvukům jiným.

Mluvidla ústní jsou od hrdla až ke rtům: čípek, patro zadní (měkké), střední (tvrdé, n. podnebí) a přední (s horní dásní), zuby, rty, jazyk. Pracují vždy párem, jedna část zdola a druhá shora; na př. při *n* je přední jazyk přimčen k horní dásni, učlánkování je vykonáno přední částí jazyka zdola a dásní shora. Každá část mluvidel těchto jest důležitá a nevyhnutelná pro vyslovování správné; ale přece nejdůležitější jest jazyk, poněvadž jemu jest vykonávati největší část práce článkovací.

559. Roztřídění hlásek.

Hlásek jest veliké množství, ale nejsou všecky v jazyce každém. Obyčejně máme na mysli jen hlásky jazyka svého.

Hlásky třídíme (rozvrhujeme v druhy), a nejbezpečnější třídění je podle známek, které pozorujeme při vyslovování hlásek jednotlivých. Známky ty jsou několikeré a podle toho jest i třídění hlásek několikeré.

a) Rozeznávají se **samohlásky** (vocales) a **souhlásky** (consonantes). Při samohláskách je dutina ústní tak nastrojena, že proud v ní nevzbuzuje šumu a jest tedy čistě zvučný; na př. *a*, *i* atd. Naproti tomu při souhláskách je dutina ústní nastrojena tak, že proud, který se jí prodírá, vzbuzuje šum; na př. *z*, *s*.

b) Jiné roztřídění jest **podle místa, kde v mluvidlech ústních nastrojení a učlánkování hlavní se děje**, kde totiž průlina, skrze kterou proud prochází, se zužuje nebo zahrazuje. Místo to jest buď 1. nad hrdlem, neb 2. na podnebí, nebo 3. na předním patře a horní dásni, nebo 4. mezi rtem a protějšími zuby, anebo 5. mezi oběma rty; a podle toho rozeznáváme hlásky:

1. hrdelné (gutturales) *a*, *h*, *ch*, *g*, *k*;
2. podnebné (palatales) *i*, *j*; *ď*, *ť*, *ň*; *ž*, *š*, *č*;
3. předopatrové a dásňové (alveolares) *d*, *t*, *n*; *z*, *s*, *c*; *ř*; *l*, *r*; z těch nazývají se *d*, *t*, *n* obyčejně zubnými (dentales, podle místa článkovacího);
4. retozubné (labiodentales) *v*, *f*;
5. retné (labiales) *u*, *b*, *p*, *m*.

Samohláska *e* jest podle toho roztřídění hrdelněpodnebná, leží totiž mezi hrdelným *a* a podnebným *i*; když zvolna vyslovujeme *ai*, tu přecházejíce od hlásky prvé k druhé přestrojujeme mluvidla od *a* na *i*, a když jsme takořka v polovici tohoto přestrojování, zazní nám mimovolné *e*, místo *ai* slyšíme a*e*i. Samohláska *o* leží zase mezi hrdelným *a* a retným *u*, vyslovujme zvolna *au* a uslyšíme a*o*u; je to tedy hláska hrdelněretná. A podobně nalézáme samohlásku *y* mezi retným *u* a podnebným *i*, když vyslovujeme zvolna *ui* a slyšíme u*y*i, a je to tedy podle známek těchto hláska retněpodnebná. Hlásky *e*, *o*, *y* vzhledem k tomuto svému učlánkování bývají nazývány lomenými.

c) Další roztřídění hlásek je **podle proudu**, za jakého se článkují. Proud jest, jak nahoře vyloženo (v. § 558), zvučný nebo bezezvuký, a podle toho jsou i hlásky zvučné a bezezvuké.

Do nastrojení stejného může vstoupiti proud zvučný i proud bezezvuký. Tím vznikají hlásky stejné nastrojením, ale rozdílné zvukem. Hlásek takových je vždycky po dvou, každá zvučná má k sobě příslušnou bezezvukou; na př. proti zvučnému *z* je bezezvuké *s*, proti zvučnému (hlasitému) *a* je bezezvuké (šeptané) *a*.

Hlásky bezezvuké vyskytují se dílem v řeči hlasité, dílem jen při šeptání.

V řeči šeptané jsou všecky hlásky bezezvuké.

V řeči hlasité jsou

1. hlásky bezezvuké: *ch*, *k*; *t*, *ť*; *p*; *s*, *c*; *š*, *č*; *f* (co při nich slyšíme, není zvuk ze svazů hlasových, nýbrž jenom šum; viz § 558);

2. hlásky zvučné: všecky ostatní. —

Hlásky bezezvuké

ch, *k*, *t*, *ť*. *p*. *s*, *c*, *š*, *č*, *f*

nazývají se také hláskami temnými (tenues); jejich zvučné střídnice jsou

h, *g*, *d*, *ď*, *b*. *z*, *dz*, *ž*, *dž*, *v*,

a nazývají se jasnými (mediae).

Při hláskách jasných a temných bývá rozdíl spolu také v síle proudu; proud (zvučný) při hláskách jasných je mírnější, proud (bezezvuký) při hláskách temných naproti tomu je prudší.

d) Opět jiné roztřídění jest **podle trvání**, a podle toho rozeznáváme hlásky trvací a hlásky okamžité.

1. Při hláskách trvacích je nastrojení stálé a nemění se mezi vyslovováním jich, na př. při *a*, *l*, *z*; proto můžeme trvání těchto hlásek i prodlužovati a můžeme vyslovovati a protahovati *aaa* . . ., *lll* . . ., *zzz* . . ., pokud dech stačí.

2. Naproti tomu při hláskách okamžitých učlánkování záleží v tom, že se průlina zahradí a hned zase otevře, a proud se tím na okamžik přeryje, na př. při *d* (ve slově vo*d*a), *t* (ve slově pro*t*o); hlásek těchto prodlužovati nelze.

Hlásky okamžité jsou *g*, *k*, *d*, *ď*, *t*, *ť*, *b*, *p*; trvací jsou všecky ostatní.

Hlásky trvací, při kterých je důležitou známkou šum vzbuzený třením proudu v průlině ústní, bývají nazývány třené (frikativy); jsou to *z*, *s*, *dz* (*ʒ*), *c*, *ř*, *ž*, *š*, *dž* (*ǯ*), *č*, *j*, *v*, *f*, *h* a dílem též *ch*. Hlásky okamžité můžeme naproti tomu nazývati raženými (plosivními; implosivy, explosivy).

e) Dále máme roztřídění **podle ústí**, t. j. podle toho, kudy proud vychází; tu rozeznáváme:

1. souhlásky nosové *m*, *n*, *ň*, při nichžto proud vychází nosem;

2. hlásky ústní, v češtině všecky hlásky ostatní kromě *m*, *n*, *ň*; proud vychází ústy;

3. samohlásky nosové neb nosovky, při nichž proud i ústy i nosem vychází, na př. *o͡n* ve franc. b*on* a polském m*ą*ka, *e͡n* ve franc. f*in* a pol. r*ę*ka.

f) Konečně jest roztřídění **podle složitosti.** V souhlásce *c* je spojeno *t* + *s*, na př. bohactví vzniklo z boha*ts*tví. Podobně je v *č* spojeno *t* + *š*, na př. vě*tš*ina vyslovuje se vě*č*ina. Rovněž tak je spojeno *d* + *z* v hlásku jednu *dz*, na př. ve slově le*dz*gde (psaném le*ck*de, ale vyslovovaném le*dzg*de), a *d* + *ž* v *dž*, na př. ve slově *dž*bán (ps. *č*bán). Souhlásky *c*, *č*, *dz*, *dž* jsou tedy složené, ostatní pak souhlásky české jsou jednoduché.

Druhý člen v souhláskách českých složených je sykavka (sibilans): c = t + *s*; č = t + *š*; dz = d + *z*; dž = d + *ž*. Proto jmenují se tyto hlásky assibilaty.

V jiných jazycích jsou též složeniny s druhým členem vanutým (spirans) a nazývané odtud aspiraty, na př. *kh*, *pf* v něm. be*k*ommen (vysl. be*kh*ommen), em*pf*angen.

Aspiraty a assibilaty dohromady bývají nazývány affrikaty. —

Poznam. Všecka tato roztřídění mají za dělidla jisté zvláštnosti a rozdíly, zjevné při vyslovování. Vedle toho mají některé hlásky jména, jež se jim dostala podle zvláštního znění jejich anebo i podle některé vlastnosti domnělé nebo nedobře pojaté. Jména ta dost často se vyskytují a proto je také zde klademe; nazývají se totiž:

c, *z*, *s*, *ř*, *č*, *ž*, *š* hláskami sykavými (sibilantes); —

l, *r* hláskami jazyčnými (linguales); —

l, *r* a někdy spolu *n* a též *m* hláskami plynnými (liquidae); a

h, *ch*, *j*, *v*, *f* hláskami vanutými neb dyšnými (spirantes).

O hláskách tvrdých a měkkých v. § 7 č. 8 a § 8, E.

Hláska táž může podle několika různých dělidel patřiti do několika různých tříd a míti podle toho několik různých jmen; na př. souhláska *n* jest zubná, nosová, trvací, jasná, tvrdá a plynná.

560. Jazyk se mění.

Každý jazyk časem se mění. Za změnu jazyka pokládati jest i to, když z něho něco vyhynulo, co v něm bývalo, anebo naopak když přibylo, co v něm nebývalo.

Proměny jeví se v jazyce na všech stranách, v slovníku, ve skladbě, v tvarech i hláskách. Ukážeme to na několika příkladech.

Proměna jazyka se jeví ve významu slov a rčení, v slovníku. Slovo *kněz* znamenalo původně tolik, co nynější *kníže* (princeps, Fürst); ale význam jeho se změnil a znamená později duchovního (sacerdos, Priester). Slovo *kníže*, ve znění starším *kniežě*, znamenalo původně syna knězova (Fürstensohn); později pak znamená to, co staré *kněz* znamenalo (Fürst). V době staré bylo *králová* = Königin (regina)

a *královna* = Königstochter (regis filia); později jest *královna* = Königin. Věta *jsem ovšem chud* znamenala v češtině staré = jsem docela chud (gänzlich arm); nyní znamená = jsem arci chud (freilich, zwar). Stč. *žádný* bylo = žádoucí; nyní je to = nikdo (keiner). V kronice Dalimilově čte se, že *Ľubušě snem valný zapověde*, a znamená to, že nařídila, aby se sněm sešel; podle nynějšího jazyka znamenala by táž slova nařízení, aby se sněm nesešel. V češtině staré byla slova *tščicě*, jinak *ččicě*, *čticě* a *šticě* (= tesknost), *kčicě* (= vlasy), *panost* (= pití, opilství), *zelva* (= Schwiegertochter), *test* a *svekr* (= tchán), *tščě* a *svekra* i *svekrev* (= tchyně); ale časem slova ta a kromě nich mnohá jiná z jazyka vymizela. Byla rčení *smiech kým váleti* (= nč. posmívati se komu), *smiech kým pobíjěti* (též), *nemocný netáhl toho dořeci*, *až zemřel* (= sotva dořekl, hned zemřel; jakmile dořekl, hned zemřel); ale rčení ta a mnohá jiná vymizela. V staré češtině nebylo slov *zvěřinec*, *směnka*, *pokladník*, *účetní* a j., a nebylo rčení *učiniti návrh*, *svolati valnou hromadu*, *vysloviti soustrast* a j.; to vše přibylo teprve v češtině nové.

Proměna jeví se ve skladbě. Tak na př. *an* vzniklo z *a on* a znamenalo původně tolik, co *a on*, nyní pak ve smyslu spojky některé podřadné se pojímá. V souvětí „poznán bude Hospodin, *an* súdy činí" praví se tedy podle pojetí původního: „*a on* súdy činí", kdežto podle pojetí pozdějšího se tu praví: „*když* soudy činí"; souvětí bylo původně souřadné, později pojalo se za podřadné. Jiný téhož druhu příklad jest: „Ježíš nalezl apoštoly, *ani* spali"; původně souřadné: „*a oni* spali", potom podřadné: „*když* spali". Staročesky říkalo se: *klamati kým*, *lháti kým*; v češtině nové je za to *klamati koho*, *obelhávati koho*. Říkalo se: *což méně lotem*, *což blíže jedniem dnem*; v češtině nové je za to: méně *o lot*, blíže *o jeden den*. Staročesky říkalo se: *každý nevie*, *nikto vie* a *nikto nevie*, vše to ve významu stejném; novočesky máme z toho jen: *nikdo neví*, dvě druhé vazby vymizely. Staročesky říkalo se: *nepřěstanu cěstujě* (= nepřestanu cestovati, až . .), *stojíš o to chtě jmieti sbožie* (= abys měl zboží), *mníš sě uteka* (= že utečeš), *činíš sě věda*, *neviem co učině* (= co bych učinil) atd.; v jazyku novočeském vazeb těch již není.

Proměna jeví se v kmenosloví a tvarosloví. Na př. genitiv množný byl prvé *chlap* a potom *chlapóv*; gen. jedn. starší *sudí* a novější *sudího*; participium starší *vzem* a později *vzav*; vedle čísla jednotného a množného bylo též dvojné a říkalo se na př. (*dva*) *orly letíta*, ale tvary dvojného čísla skoro vesměs vyhynuly; ku positivu sklonění jmenného jedn (jsem) *chud*, *chuda*, *chudo*, *bohat*, *-a*, *-o*, množ. (jsme) *chudi*, *chudy*, *chuda*, *bohati*, *-y*, *-a*, byl komparativ jmenný jedn. (jsem) *chuzí* (mužsk.), *chuzši* (žensk.), *chuzše* (střed. rodu), *bohatějí*, *bohatějši*.

bohatějše, množ. (jsme) *chuzše*, *bohatějše* (pro všecky rody), ale časem tvary ty vyhynuly, jazyk nynější nemá z nich nic.

Proměna jeví se v hláskách. Bylo *duša*, a z toho se stalo *duše* a nč. duše; bylo *čáša*, a z toho stalo se *čieše* a potom *číše*; bývalé *ščúr* změnilo se ve *štír*; *sbožie* ve *zboží*; *tresktati* v *trestati*; *ščpieti* ve *čpíti*; *chlapóv* ve *chlapuov*, *chlapův* a *chlapů*; *oko* ve *voko*; *po-sřěd* ve *prostřed*; *inhed* ve *hned*; *mhla* ve *mha* a *mlha* atd.

Proměn jazykových shledává se druhdy při téže věci celá řada. Na př. za býv. gen. množný *chlap* je později chlap*óv*, pak chlap*uov* a chlap*ův*, a vedle toho také chlapó, chlap*uo*, chlap*ů*. Nejstarší tvar *chlap*, jejž na začátku těchto proměn nalézáme, nazýváme původním; ale to je jen relativně, t. j. vzhledem ke známým obměněným tvarům pozdějším míněno, a zajisté i náš tak zvaný „původní“ tvar vznikl proměnou nějakou z tvaru staršího, který zase z tvaru ještě staršího se vyvinul, atd. až do nedohledného prvopočátku jazyka. Jazyk béře se tedy proudem proměn, z kteréhož proudu při jazyku bez písemných památek starších jen dobu přítomnou, při jazyku pak s památkami písemnými starými jenom malý dílec vidíme a pozorujeme, třeba by to byl dílec tisíc let obsahající. Tento dílec nazýváme historickou dobou jazyka. Proměny, které v této době se v něm vykonaly, slovou historické, naproti předhistorickým, které se staly v době předtím.

Začátek svůj béře jazyková proměna v nářečí, v jazyce jednotlivcově anebo i několika jednotlivcův. Tu vzniká jako odchylka a novota, odtud pak šíří se a často všeobecně se ujímá a pravidlem se stává.

561. Příčiny proměn jazykových.

Příčiny proměn jazykových nemohou se hledati v jazyku samém, neboť sám sebou by se jazyk neměnil; příčiny ty jsou na straně toho, kdo jazyka užívá, tedy na straně mluvícího člověka.

Člověk pak dovoluje si vědomě a úmyslně jazyk měniti velmi zřídka a jenom v případech jistých, když totiž pro nově vyskytlou věc potřebuje také výrazu nového; tím způsobem vznikly výrazy *směnka*, *nádraží*, *těsnopis*, *okresní školdozorce* a j. Všeliké změny jiné dějí se v jazyku bez úmyslu člověka, ano bez vědomí jeho. Příčiny jejich jsou ovšem při člověku, ale jsou mimo úmysl a mimo vědomí jeho.

Příčiny veškeré jsou mechanika našich mluvidel, chybná analogie (obdoba), osamocení výrazův (isolace), vliv jazyků cizích, žádoucí zřetelnost (s t. zv. differencováním a etymologií prostonárodní n. lidovou) a změna života duševního.

Chceme o těchto příčinách jednotlivých promluviti a některé příklady jejich účinkův pozorovati.

562. A. Příčinou změny jazykové jest *mechanika mluvidel.*

Mluvidla naše skládají se z mnohých částek, které při mluvení stále spolupůsobí; tím podobají se mechanickému stroji a práce jejich jest mechanická. Při práci této má každá částka úkol svůj, a práce celku vykonává se náležitě, když každá částka úkol svůj vykonává náležitě; jestliže některá částka úkolu svého náležitě neplní a od něho se uchyluje, vyplývá z toho změna i ve výsledku práce celkové.

Příležitostí ke změnám takovým je tím více, čím složitější a podajnější je mechanismus. Je jich zejména při mluvidlech velice mnoho, zde však pro příklad a poučení jen trojích si zvláště všimneme.

a) Místo proudu zvučného a mírného pouští se proud bezezvuký a prudký, anebo naopak (v. § 558).

Mám na př. vysloviti slovo *lebka*. Hlásky *l*, *e*, *b*, *k*, *a* jednotlivé a o sobě vyslovím správně a snadně. Také slabiky *leb-* a *ka* vyslovím správně a snadně. Ale obtížno je mi vysloviti skupení souhlásek *bk*, le*bk*a, vyslovuji za to le*pk*a. Odchyluji se tedy od úkolu náležitého, měním le*bk*a v le*pk*a, a příčina té změny je v mluvidlech: *b* je hláska jasná a článkuje se za proudu zvučného a mírného, *k* pak je hláska temná a článkuje se za proudu bezezvukého a prudšího (v. § 559, *c*); mám tedy proud mezi *b* a *k* (le*b*-*k*a) náhle změniti ze zvučného mírného v bezezvuký prudký; změna tato je v plynné, netržité řeči téměř nemožná; proto také odchyluji se od úkolu náležitého a proud prudký bezezvuký, který teprv po *b*- a před -*k* (le*b*-*k*a) nastoupiti by měl, pustím hned při *b*; tu však místo *b* zazní *p*, neboť *b* a *p* mají nastrojení stejné a právě jen proudem se liší; místo le*bk*a zazní mi tedy le*pk*a, — le*bk*a změnilo se v le*pk*a.

Rovněž tak děje se v nesčíslných případech jiných, kde souhláska jasná a temná bezprostředně vedle sebe vysloviti se mají, buď jasná na prvém místě a temná na druhém, jako na př. v le*bk*a, buď temná na prvém a jasná na druhém místě, jako na př. v kla*tb*a. Tu vždy měl by se proud na rozhraní obou souhlásek náhle změniti; ale neděje se tak, nýbrž pustí se proud, který by teprve při souhlásce druhé nastati měl, hned pro souhlásku první a vyslovuje se le*pk*a (celé skupení *pk* temné, s proudem bezezvukým a prudkým), kla*db*a (celé skupení *db* jasné, s proudem zvučným a mírným).

Rovněž tak děje se, když se setká ve skupení jednom souhlásek více. Na př. místo le*ckd*y vyslovujeme le*dzgd*y.

V příkladech dosud uvedených měnila se souhláska předcházející, a tak děje se většinou. Ale někdy mění se souhláska následující, na př místo *sh*áněti, ne*sh*oda (s temným *s* a jasným *h*) vyslovuje se v Čechách *sch*áněti, ne*sch*oda; proud bezezvuký a prudký, který byl při *s*-, nechává se také pro následující -*h*, a místo tohoto zazní pak *ch*.

V některých případech vyskytuje se změna oboje; na př. ne*sh*oda vyslovuje se místy ne*sch*oda, jinde ne*zh*oda (mor.).

Změny tohoto způsobu nazývají se v mluvnici s p o d o b o u s o u h l á s e k (v. § 33). Souhlásky temné a jasné stýkají se a mění se tak, aby vznikala skupení veskrze jasná (kla*db*a, ne*zh*oda, le*dzgd*y), nebo veskrze temná (le*pk*a, ne*sch*oda). Změna ta děje se bez úmyslu, ano bez vědomí mluvícího; vyvíjí se v mechanice mluvidel sama sebou; proud měl by se uprostřed skupeniny souhláskové náhle měniti, místo toho pouští se pro skupeninu celou proud stejný. Tak ulehčují si práci mluvidla každá; proto nalézáme příklady této změny u všech národův a ve všech jazycích. Podléhají pak změně té nejen souhlásky skupené uvnitř slova téhož, nýbrž i souhlásky slov různých, když v řeči se stýkají; na př. po*d-st*rom vyslov po*tst*rom, *s-d*ětmi vysl. *zd*ětmi, ná*š-d*ům vysl. ná*žd*ům. Ale není to změna nevyhnutelná, není ve všech případech stejně nutná; na př. před jasným *v* dovedeme vysloviti souhlásku jinou jasnou i temnou, vyslovujeme a lišíme *dv*oje a *tv*oje, *zv*rhnouti a *sv*rhnouti atd.

Jiné příklady této změny viz v § 33.

b) Na p ř e c h o d u od hlásky jedné k druhé vyvinuje se a přibývá hláska m i m o v o l n á.

Toho příklad máme v zá*bst*i (vyslov zá*pst*i). Infinitiv tento měl by zníti zá*b-t*i, anebo (spodobením) zá*p-t*i, neboť je utvořen koncovkou -*ti* jako pí-ti, véz-ti atd., a nikoli koncovkou -*sti*. Hláska -*s*-, která tu přibyla, jest mimovolná. Když zvolna vyslovuji -*pt*-, přecházím po *p* na *t*, t. j. ruším nastrojení, které bylo pro *p*, a připravuji nastrojení, které má býti pro *t*; při tom přechodu přicházejí však mluvidla ústní (zejména konec jazyka) do položení takového, jaké bývá při *s*, přicházejí v nastrojení *s*-ové; proud jde od předcházejícího *p* dále, a to proud bezezvuký a prudký, vstupuje do tohoto nastrojení *s*-ového, hláska *s* zazní a -*pt*- je změněno v -*pst*-, zá*b-t*i je proměněno v zá*pst*i (psané zá*bst*i), bez mého úmyslu a mimovolně. Týmže způsobem změnilo se *skúb-ti* ve stč. skú*bst*i (= skubati). Podobně kdysi ze hřé*b-t*i vzniklo hřé*bst*i, z čehož změnou další stalo se hřé*st*i (= pohřebovati). Nutná ovšem změna *pt* v *pst* není, sic říkali bychom také o*pst*ati místo o*pt*ati atd.; při vyslovování bedli-

vějším nenecháváme na přechodu *-p-t-* dost možnosti, aby hláska mimovolná pronikla.

Jiný příklad je v inf. *plésti.* Vznikl z plé*t*-*t*i tím způsobem, že mezi prvým a druhým *t*, když nastrojení po prvém *t* se rušilo a nastrojení pro druhé *t* se připravovalo, mluvidla ústní (zejména konec jazyka) přišla opět do položení *s*-ového: vzniklo zde mimovolné *-s-*, místo plé*t*-*t*i zaznělo plé*tst*i, — plé*t*-*t*i změnilo se v plé*tst*i, z tohoto pak ztrátou prvního *t* stalo se plé*st*i. Rovněž tak z vé*d*-*t*i, spodobeného ve vé*t*-*t*i, vzniklo vé*st*i, atd.*).

Jiný příklad máme ve změnách *au* — *ou*, *aj* (*ai*) — *ej* (*ei*), jako na př. v s*au*d — s*ou*d, d*aj* — d*ej* atp. V *au* vyvinulo se mimovolně *o* a bylo a*o*u (v. § 559, *b*); toto pak *o* pronikalo víc a více, až hlásku *a* docela vytisklo, ze s*au*d stalo se s*ou*d. Rovněž tak v *aj* vyvinulo se mimovolné *e* a bylo a*e*i a z toho *ei*, *ej*, z d*aj* stalo se d*ej*.

Hlásky mimovolné a proniklé jsou dále ve z*d*ralý m. zralý, s*t*raka, s*t*ředa, Jin*d*ra, Jin*d*řich atp.

Když srovnáváme původní skú*b*-*t*i a vzešlé z toho skú*st*i, a podobně plé*t*-*t*i a plé*st*i, s*au*d a s*ou*d atd., zdá se nám na pohled, jako by se *bt* měnilo v *st*, *tt* v *st*, *au* v *ou*, a tak se pro stručnost také říká; ale nesmíme tomu tak rozuměti, jako by se tu bylo *b* změnilo v *s* (skú*b*ti — skú*s*ti), *t* v *s* (plé*t*ti — plé*s*ti), *a* v *o* (s*a*ud — s*o*ud), nýbrž tak, jak to výklad zde právě podaný vysvětluje.

c) V jiných případech vidíme, že změna se stala proto, že s k u p e n í s o u h l á s e k bylo mluvidlům n e s n a d n é.

Na př. vysloviti *mhla* jednou slabikou není nemožno, ale zajisté nikoli snadno. Mluvidla si práci ulehčila jednak přesmyknutím ve dvojslabičné *mlha*, jednak vynecháním souhlásky *l*, *mha*.

Tkadlec má genitiv tka*dl*ce (dvojslabičný); skupenina souhlásek v *-dlce* (jednoslabičném) je obtížná, usnadní se vynecháním *d*, tka*l*ce.

---

*) Změnu *tt* atd. v *st* vykládá K r ä u t e r ve spise Zur Lautverschiebung (vyd. v Strassb. 1877) na str. 88 tím, že do *tt* vniklo při článkování mimovolně *s*, a K. V e r n e r, posuzuje spis Kräuterův v Anzeiger für deutsches Alterthum IV, 341, praví o tom výkladu: „Eine vorzügliche Erklärung, durch welche ein lautgeschichtliches Rätsel, das fast alle indogermanischen Sprachen berührt, aus der Welt geschafft wird. Man versuche selbst ein a*tt*a mit zwei vollständig gesprochenen *t*-Lauten hervorzubringen . .: man erhält unwillkürlich statt a*tt*a ein atsta". Mám trvám právo hlásiti se, že j s e m p o d a l t ý ž v ý k l a d d ř í v e než Kräuter, totiž v přednášce v Král. české spol. nauk 1871, otištěné v Časopise Česk. Musea 1872 pod názvem „*Pokusy, jimiž se některé proměny hláskoslovné mechanikou mluvidel vykládají*", v. tu zvláště str. 284.

Podobně v tres*k*tati — tres*t*ati, deš*ť*ka — deš*k*a atd.

Změny tyto, jež mají příčinu svou v mechanice mluvidel, týkají se jenom hlásek, jsou změny hláskové.

Změny hláskové dějí se ve svých mezích časových. Na př. *aj* se proměnilo v *ej*: *daj* — *dej*, *najdále* — *nejdále*. Změna ta dála se v XV a XVI stol. V době pozdější se již neděje; obecné tvary 3. os. množné, jako (oni) *daj'*, *volaj'*, *dělaj'* atd. (místo *dají* atd.), vznikají až v době novější, když pravidlo o změně *aj* — *ej* již nepůsobí, a zůstávají tedy nezměněny.

Změny hláskové dějí se dále ve svých mezích místních. Na př. táž změna *aj* — *ej* vykonala se jen v Čechách a v Moravě západní; v nářečích východomoravských, slovenských a na dalším území slovanském se neprovedla.

Změny hláskové dějí se ve svých časových a místních mezích důsledně a bez výjimky. To se očekává samo sebou (a priori) a potvrzuje historickou mluvnicí (a posteriori).

Samo sebou ukazuje se nám, že změny hláskové mají býti důsledné a bez výjimky, když považíme, že mluvidla jsou mechanismus, který za stejných okolností stejně pracuje; změnil-li tento mechanismus v superlativech *najdále*, *najblíže*, *najvýše*, *najníže* atd. n*aj*- v n*ej*-, není příčiny, proč by totéž n*aj*- v některém nebo několika superlativech jiných bylo mělo zůstati nezměněno.

Historickou mluvnicí pak potvrzuje se, že změny hláskové jsou důsledné a bez výjimky, když se snesenými doklady ukazuje, že výjimka nikde žádná skutečně se nevyskytuje; na př. když se všecky české superlativy stol. XVII—XIX snesou a všude se vidí n*ej*- a nikde výjimkou n*aj*-.

Výjimky vyskytují se namnoze zdánlivé. Na př. změnou *aj* — *ej* změnilo se také v*aj*ce ve v*ej*ce. Ale v gen. množ. v*aj*ec a ve slovích v*ají*čko, v*aj*ečný atp. zůstává *-aj-*, a to zdá se býti výjimkou; výjimka ta jest jen zdánlivá, neboť změna *aj* — *ej* vykonala se jen tehdy, když hlásky *-aj-* byly ve slabice společné; tak bylo ve *vaj-ce* a proto se zde změna ve v*ej*-ce vykonala; ale v gen. množ. *va-jec*, ve *va-jíčko*, *va-ječný* atp. patří *-a-j-* do slabik různých, a proto změna v *-ej-* se nevykonala (srov. § 13 č. 3).

Jestliže někdy přece výjimky skutečné se vyskytují, nejsou libovolné a svědectvím proti důslednosti pravidla hláskového, nýbrž mají zase příčinu svou, příčinu, která se stavěla pravidlu na příč a způsobila v něm nějaké zmatení (turbaci). Na př. vedle imperativů *volaj*, *volajte* atp. (třídy V. 1ª) byly imperativy *kaj sě*, *kajte sě* (třídy V. 4); když začalo působiti pravidlo o změně *aj* — *ej*, měnilo se

vol*aj*, vol*aj*te ve vol*ej*, vol*ej*te, a měnilo se rovněž tak k*aj*, k*aj*te v k*ej*, k*ej*te; v imperativech *volaj*, *volajte* atp. dála se změna v -*ej* bez překážky a vykonala se bez výjimky; naproti tomu při imperativech *kaj*, *kajte* atp. nastala turbace: v indik. praes. *kaji*, *kaješ*, *kaje* atd. bylo -*aj*- právem nezměněné (poněvadž tu -*a*-*j*- patří do slabik různých), a toto praesentní -*aj*- bylo příčinou, aby se -*aj*- zachovalo také v imperativě a aby nepodléhalo změně v *ej*, které podle pravidla obecného podlehnouti mělo a které by jinak zajisté bylo podlehlo. Slovesa *zráti* a *hráti* mají dvojí praesens: *zrám*, *zráš* . . ., *hrám*, *hráš*... a *zraji*, *zraješ* . . ., *hraji*, *hraješ* . . ., a podle toho také dvojí imperativ *zrej*, *hrej* . . a *zraj*, *hraj* . . .

563. B. Příčinou změny jazykové jest *analogie*.

Myšlenky pojí se v duši naší k sobě podle rozmanitých známek příbuznosti, spojují se v ř a d y příbuzné, v d r u h y (kategorie), s d r u ž u j í s e.

Na př. pády podstatného jména *ryba* — jedn. nom. *ryba*, gen. *ryby*, dat. *rybě*, akk. *rybu*, vok. *rybo* . . . . množ. nom. *ryby*, gen. *ryb*, dat. *rybám* . . . — mají společnou slabiku *ryb*- a vůbec společný kmen a jeho význam, jsou tím spolu příbuzny a tou známkou příbuznosti jsou v naší paměti spojeny v jednu řadu, jsou sdruženy. Rovněž tak sdruženy jsou tvary nom. *hora*, gen. *hory*, dat. *hoře* . . .; tvary nom. *hvězda*, gen. *hvězdy*, dat. *hvězdě* . . .; atd.

Řady *ryba*, *ryby*, *rybě*, . . . , *hora*, *hory*, *hoře* . . . , *hvězda*, *hvězdy*, *hvězdě* . . . mají opět vespolek něco stejného, totiž v jedn. nom. koncovku -*a*, v gen. -*y*, v dat. -*ě* (*e*) atd., a tato známka příbuznosti sdružuje je opět vespolek.

Řady *ryba*, *ryby*, *rybě* . . , *hora*, *hory*, *hoře* . . . , *hvězda*, *hvězdy*, *hvězdě* . . . atd. jsou tedy sdruženy jednak každá v sobě (stejným kmenem), jednak vespolek (stejnými koncovkami pádovými). Rovněž tak sdruženy jsou řady jedn. nom. *chlap*, gen. *chlapa*, dat. *chlapu* . . ., nom. *had*, gen. *hada*, dat. *hadu* . . . atd.; řady *oráč*, *oráče*, *oráči* . . ., *vítěz*, *vítěze*, *vítězi* . . . atd.; řady *město*, *města*, *městu* . . . , *okno*, *okna*, *oknu* . . . atd.; řady *kost*, *kosti*, *kosti* . . . , *smrt*, *smrti*, *smrti* . . .atd.; řady *kuře*, *kuřete*, *kuřeti* . . ., *hříbě*, *hříběte*, *hříběti* . . . atd. Ve všech pak řadách tuto vytčených a jiných sem patřících nalézá se opět známka, která je všecky spojuje: ve všech je jednotný nominativ, je jedn. gen., jedn. dat. atd., — ve všech je sklonění, a tato známka příbuznosti zase je všecky vespolek sdružuje.

A tak jde sdružování dále a je téměř bez konce. Druží se k sobě tvary jména přídavného nom. *dobrý*, *dobrá*, *dobré*, gen. *dobrého*, *dobré*, *dobrého*, dat. *dobrému*, *dobré*, *dobrému* . . . , *silný*, *silného*, *silnému* . . . , *pěší*, *pěšího*, *pěšímu* . . . , atd. — Sdružují se tvary slovesné *nesu*, *neseš*, *nese* . . . , *vezu*. *vezeš*. *veze* . . . , *kupuji*, *kupuješ*, *kupuje* . . . , *trpím*, *trpíš*. *trpí* . . . ; tvary *nesu*, *nes*, *nesl*, *nesen*, *nésti* . . . , *vezu*, *vez*, *vezl*, *vezen*, *vézti* . . . , *kupuji*. *kupuj*, *kupoval*, *kupován*, *kupovati* . . . , *trpím*, *trp*, *trpěl*, *trpěn*, *trpěti* . . . atd. — Sdružují se tvary podle kmenů stejně tvořených: *dobrák*. *chudák*. *silák* . . . ; *mudřec*, *slepec*, *lakomec*, . . . ; *hánce*, *správce*. *škůdce*, *strůjce*, *zhoubce* . . . ; *kazatel*, *skladatel*, *vychovatel*, *vykupitel* . . ; *vodička*, *hlavička*, *husička* . . . ; *kůstka*, *libůstka*. *ratolístka* . . . ; *slůvko*, *okénko*. *kolénko* . . . ; *silný*, *silnější*, *nejsilnější* . . . ; *zdravý*. *zdravější*, *nejzdravější* . . . ; *bílý*, *bělejší*. *nejbělejší* . . . ; *vodovod*, *krvotok*. *ohňostroj* . . . ; *přinesu*, *přivezu*. *přivedu* . . . ; *přináším*. *přivážím*. *přivádím* . . atd. — Sdružují se slova a věty podle známek syntaktických: jména podstatná *chlap*. *město*. *ryba*, *paní*, *kost*, *máti* . . . ; jména přídavná *dobrý*, *pěší* . . . ; příslovce *dobře*, *špatně*, *stále* . . . , *mnoho*. *málo*, *vysoko*, *daleko* . . . , *česky*. *latinsky* . . . ; nominativy, akkusativy, dativy, podměty, přívlastky . . . ; věty tázací; věty rozkazovací; atd. — Sdružují se slova a rčení podle významu podobného nebo rozdílného, na př. *láska*. *milost* . . . ; *lítý*. *krutý*. . . . *radovati se*. *těšiti se* . . . , *dobrý*, *zlý* . . . , *chudý*, *bohatý* . . . , *umříti*. *zesnouti v Pánu*, *sjíti se světa*, *ztratiti život* . . . ; atd.

Sdružené tyto řady článků grammatických a slovníkových mají důležitý úkol, když se jazyku učíme a když mluvíme.

Když se jazyku učíme, neučíme se každému a každičkému výrazu zvláště. Neučíme se na př. skloňovati každé jméno zvláště: *ryba*, gen. *ryby*, dat. *rybě* . . . , a potom *hora*, *hory*, *hoře* . . . atd., nýbrž když jsme se naučili skloňovati jedno jméno tohoto druhu, dovedeme skloňovati také jména ostatní; a kdyby se nám vyskytlo jméno dosud neznámé a bylo druhu tohoto, dovedeme je hned skloňovati. Na př. dejme tomu, že slyšíme poprvé slovo „oféra“ a že ze souvislosti poznáváme, že je to jméno podstatné rodu ženského; ihned vystoupí nám v povědomí našem řada příbuzná hor*a*, ryb*a*, hvězd*a* . . . ; slovo nové „oféra“ přidruží se k řadě té, a připojí se tu zvláště ke členu, který má koncovku *-ra*, tedy k ho*ra*; a hned umíme také skloňovati: ofě*ra*, ofě*ry*, ofě*ře* . . . , podle ho*ra*, ho*ry*, ho*ře* . . . Soudíme při tom tak: slovo „oféra“ je jméno podstatné, rodu ženského, s koncovkou v nom. jedn. *-ra*; v tom ve všem shoduje se se slovem *hora*; tedy mu náleží také pro genitiv jedn. táž koncovka *-ry*, jako je v gen. *hory*, pro dat.

jedn. táž koncovka *-ře*, jako je v dat. ho*ře*, atd. Soud tohoto způsobu nazývá se soudem analogickým nebo krátce analogií. Děje se rychle, okamžikem, a děje se v duši naší takořka sám, t. j. bez jasného povědomí a přemýšlení našeho.

Když pak mluvíme, zpravidla neodříkáváme řeči a věty naučené, nýbrž tvoříme věty a tvary slovné znova a znova; a také toto naše tvoření zakládá se na analogii.

Analogie vede většinou k tvarům a vazbám správným a přispívá k zachování pravidel jazykových; na př. když nás vede k tomu, abychom podle ho*ra*, ho*ry*, ho*ře* . . . skloňovali také of*ěra*, of*ěry*, of*ěře*..., nebo abychom podle *nelze mi živu býti* . . . říkali také *jest nesnadno šťastnu býti* . . . atd.

Avšak analogie přispívá také k rušení a měnění toho, co v jazyku po právu bylo, a jest tedy příčinou odchylek a změn jazykových, když se jí dáváme vésti a sváděti přes meze její oprávněnosti. Analogii, která tyto meze překračuje, nazýváme analogií chybnou, mylnou; a tvary a rčení, které tím způsobem vznikají, jmenují se analogické novotvary a novorčení.

Na př. k jedn nom. *uhlí* je správný gen. uhl*í* a dat. též uhl*í*; vedle toho je k nom. *pěší* gen. pěš*ího* a dat. pěš*ímu*; místy béře si jazyk obecný z toho vzor a tvoří chybnou analogií také gen. uhl*ího* a dat. uhl*ímu*, tvary chybné.

Ve vz. *trpím*, *prosím* je správná 3. osoba množná: (oni) trp*í*, (oni) pros*í*; vedle toho je ve vz. *umím*, *sázím* 3. os. množ.: um*ějí*, sáz*ejí*, v nářečích obecných též: (oni) um*ěj*' (oni) sáz*ej*'; a podle toho utvořily se chybně tvary analogické: trp*ějí*, pros*ejí* a trp*ěj*, pros*ej*.

Ke *pnu* je part. *pal* a iterat. (*na*)*pínám*, a podle toho také k ob. *rožnu* (z *rozžehnu*) utvořeno part. *rozžal*, iter. *rozžínám*, — a rovněž tak k *hasnu* iter. (*z*)*hasínám*, — k *usnu* iter. *usínám* atd.

Sloveso *učiti* váže se správně s dativem, na př. *učím počtům*; v hojných jiných větách vyskytuje se předmět podobný v akkusativě, na př. *vykládám počty, vysvětluji počty* atd.; a podle toho utvořila se také chybná vazba *učím počty*.

V příkladech tuto ukázaných, a podobně ve mnohých jiných, drží se vedle analogického výrazu také náležitý výraz starší; tento pokládá se za správný, onen jest proti němu odchylkou a chybou. Ale často stalo se, že novotvar všeobecně se ujal a opanoval, tvar starý pak že zanikl; v těch případech novotvar, který na počátku byl odchylkou a chybou, během času povznesl se za tvar správný.

Na př. byly kdysi genitivy jedn. chlap*a*, dub*a* a syn*u*, dom*u*; ale analogií utvořil se gen. syn*a* (podle chlap*a*) a dub*u* (podle dom*u*), a novotvary tyto ujaly se a jsou pravidlem.

Byly genitivy množné *chlap*, *dub* a syn*óv*, dom*óv*; ale časem přibyly a staly se pravidlem novotvary chlap*óv*, dub*óv*.

Byl jednotný nom. *čas*, gen. *časa* atd., a k tomu vokativ č*ě*se. lok. jedn. v č*ě*sě, nom. množ. č*ě*si a lok. množ. v č*ě*siech; ale podle č*a*s, č*a*sa, č*a*su . . vyvinul se pak také vok. č*a*se, lok. jedn. v č*a*se, nom. množ. č*a*si a lok. množ. č*a*siech, a novotvary tyto staly se pravidlem.

Byl nom. množný př*ie*telé a lok. př*ie*teléch, a naproti tomu gen. př*á*tel, dat. př*á*telóm, akk. a instr. př*á*tely; podle těchto tvarů s *-á-* vyvinuly se časem také nom. př*á*telé a lok. př*á*telích, a novotvary tyto jsou nyní pravidlem.

Rovněž tak za bývalý nom. množ. zem*ě*né a lok. zem*ě*nech vyvinuly se a opanovaly novotvary zem*a*né a zem*a*nech, ustrojené podle gen. zem*an*(*óv*), dat. zem*anóm* a akk. instr. zem*any*. Týmže způsobem vyvinulo se také novočeské číslo jednotné nom. zem*an*, gen. zem*ana* atd. na místě stč. zem*ěnín*, zem*ěnína* atd.

Staročesky říkalo se v čísle jedn. *vzal*, *vzala*, *vzalo*, v množ. *vzěli*, *vzaly*, *vzala*, a podobně poč*a*l a poč*ě*li, přij*a*l a přij*ě*li, st*a*l a st*ě*li atd.; ale časem vznikly novotvary s *-a-* též pro množ. číslo mužské vz*a*li, poč*a*li, přij*a*li, st*a*li atd., a tvary ty jsou pak pravidlem. Rovněž tak bylo stč. jedn. vz*a*t, poč*a*t, přij*a*t, st*a*t atd. a k tomu v množném čísle vz*ě*ti, poč*ě*ti, přij*ě*ti, st*ě*ti atd., ale potom vznikly a nyní jsou pravidlem analogické novotvary vz*a*ti, poč*a*ti, přij*a*ti, st*a*ti atd.

Staročesky říkalo se *běžal*, *slyšal*, *mlčal*, *sázal*, *smúcal*, *krájal*, *smýšlal* atd. a vedle toho v čísle množném běž*ě*li, slyš*ě*li, mlč*ě*li, sáz*ě*li smúc*ě*li, kráj*ě*li, smýšl*e*li atd.; později také běželi, slyšeli atd.; časem vyvinuly se podle množných tvarů s *-e*li také pro jednotné číslo tvary s *-e*l, a novotvary tyto opanovaly a jsou nyní pravidlem.

V přítomném čase zněla 1. os. jedn. skoro všech sloves *-u*, říkalo se tedy nejen nes*u*, tiskn*u* atd., jako se říká dosud, nýbrž také viz*u*, proš*u*, uměj*u*, volaj*u*, sázěj*u*, s přehláskou viz*i*, proš*i*, uměj*i*, volaj*i*, sázěj*i*, a to nejen u těchto sloves jednotlivých, nýbrž ve všech slovesích, která jsou ze stejných s nimi vzorů časovacích. Jenom slovesa jse*m*, dá*m*, jmá*m* (nč. mám), jie*m* (nč. jím), vie*m* (nč. vím) měla koncovku *-m*. Těchto pět tvarů stalo se příčinou, že veliká část přehojných sloves ostatních přijala též koncovku *-m*. Byly totiž řady vol*áš*, vol*á*, vol*áme* atd. a d*áš*, d*á*, d*áme* . . . jm*áš*, jm*á* atd.; k řadám

d*áš* . . ., jm*áš* . . . byla 1. os. jedn. d*ám*, jm*ám*, vyvinul se tedy také k řadě vol*áš* . . . pro 1. os. jedn. tvar vol*ám*. Byly dále řady v*ieš*, v*ie*. . ., j*ieš*, j*ie* . . ., um*ieš*, um*ie* . . .. sáz*ieš*, sáz*ie* . . .; k řadám v*ieš*, j*ieš* . . . byla 1. os. jedn. v*iem* a j*iem*, vyvinul se tedy také k řadám um*ieš*, sáz*ieš* . . . pro touž osobu tvar um*iem*, sáz*iem* . . . A podobně k řadám trp*íš*, tr*pí* . . ., pros*íš*, pros*í* . . . přidělaly se analogií pro 1. os. jedn. tvary trp*ím*, pros*ím*. Tvary trp*ím*, pros*ím*, um*ím*, vol*ám*, sáz*ím* byly s počátku odchylné novotvary; ale během času šířily se, vytiskovaly oprávněné tvary staré, až konečně opanovaly a samy pravidlem se staly. V češtině zůstalo *-u* nebo přehlášené z něho *-i* jen u sloves třídy I. (nes*u*, ved*u* atd.), II. (tiskn*u*), VI. (kupuj*i*), dílem V. (teš*i*, ber*u*, laj*i*) a u slovesa chc*i*, všude jinde nastoupilo *-m*; v nářečí slovenském však pronikl novotvar *-m* veskrze a při způsobu starém udrželo se jenom *reku*.

Staročesky říkalo se *běhati čeho*, *pobiehati čeho*, *utéci čeho*, *otjíti čeho*, *otstúpiti čeho* atd., t. j. slovesa tato a jiná jim podobná pojila se s genitivem odluky (v. § 476 č. 6). Jindy býval týž pojem odluky vyjádřen genitivem s předložkou *ot* (nč. *od*), na př. *vstáti ot stola*. Podle toho změnily se také staré vazby *běhati čeho* atd. v *běhati od čeho*, *utéci od čeho*, *odstoupiti od čeho* atd., a nové tyto vazby s *od* opanovaly a jsou pravidlem.

Analogie stírá rozdíly, které se v členech souvislé řady vyskytují. Rozdíly ty mívají svou příčinu, bývají založeny v pravidle nějakém starším. Na př. v dotčeném nahoře vzoru *zeměnín*, t. j. u všech podstatných jmen utvořených příponami *-jan-inъ* = česk. *-(j)an-ín*, zůstávala přípona druhá *-ín* v celém čísle jednotném (a dvojném) a způsobovala svým měkkým *í* přehlásku předcházejícího *-an-* v *-ěn-*. V čísle množném utvořeny jsou pády z kmene kratšího *-(j)an-* (bez *-ín*); tu bylo *-an* přehlášeno v *-ěn* jenom v těch pádech, kde koncovka pádová přehlásce nebránila, totiž jen v nom. (s koncovkou *-é*) a lok. (s konc. *-ech* neb *-iech*), kdežto ve všech pádech ostatních zůstávalo nepřehlášené *-an-*. Podle toho bylo sklonění zcela pravidelné:

jedn. nom.	zem*ěnín*	a množ. nom. zem*ěné*
gen.	zem*ěnína*	gen. zem*an* n. *-anóv*
dat.	zem*ěnínu*	dat. zem*anóm*
akk.	zem*ěnína*	akk. zem*any*
vok.	zem*ěníne*	vok. zem*ěné*
lok.	zem*ěníně*	lok. zem*ěnech*
	-ěnínu	*-ěniech*
instr.	zem*ěnínem*	instr. zem*any*. (Srov. § 106 č. 10.)

V tvarech těchto jest — kromě rozdílných koncovek pádových — nestejnost jinde nevídaná a odtud pocházející, že přípona druhá *-ín* v pádech některých jest a v jiných není, a že v příponě prvé *-an* samohláska *a* dílem zůstává, dílem v *ě* je změněna. Rozdíly tyto analogie během času stírá, a výsledek jest, že jazyk nový má ve všech pádech jednostejné *zeman-*. Působení analogie bylo zde vyrovnávací, uniformující, a rovněž takové jest i v přemnohých případech jiných.

Říkalo se správně *stř*iebro a *tř*ieda, a tak ve mnohých jiných slovích se *stř-* a s *tř-*. Výslovnost odchýlila se a dejme tomu, že se začalo nejprvé odchylně vyslovovati *tř*iebro m. *stř*iebro. Tím bylo dvoje vyslovování vedle sebe, *stř-* a *tř-*, a to bylo podnětem, aby také jiná slova s náležitým *stř-* se vyslovovala s *tř-*, a naopak aby také slova s náležitým *tř-* se vyslovovala *stř-*, na př. aby se vyslovovalo vedle *tř*ieda také *s*t*ř*ieda. Ve *tř*iebro je *s* odsuto, ve *stř*ieda je přisuto, výslovnost kolísá se mezi *stř-* a *tř-*, a příčinou toho jest opět analogie.

564. C. Příčinou změny jazykové jest *osamocení* (*isolace*).

Podle výkladu předcházejícího každý jednotlivý tvar, každý jednotlivý výraz bývá sdružen s tvary a výrazy podobnými v řadu příbuznou. Toto sdružení přispívá i k tomu, aby jednotlivý tvar a výraz jednak změnám mimořádným nepodléhal, a jednak změnám všeobecným se nevymykal. Na př. tvar jednotného dat. *dubu* zachovává se a nemění se mimořádně ani v slabice kmenové *dub-*, poněvadž zde je držen řadou *dub* (nom. a akk.), *dub*u (gen.), *dub*e (vok.), *dub*ě (lok.), *dub*em (instr.), *dub*y atd., — ani v koncovce *-u*, poněvadž zde je opět držen řadou dativů jednotných pták*u*, buk*u*, strom*u*, chlap*u*, had*u* atd. Naproti tomu tvar dativu množ. *dubóm* změnil se v dub*ům*, poněvadž změna *ó* v *ů* je všeobecná, vykonala se zejména i ve všech dativech *-óm*, a dativ dub*óm* se jí tedy také nevymkl.

Ale někdy stává se, že se výraz ze svého sdružení vytrhne. Na př. ve větách „posel blíží se k městu“, „pták letí k lesu“, „den chýlí se k večeru“ jsou výrazy *k-městu*, *k-lesu*, *k-večeru* vesměs významu směrového na otázku *k čemu? kam?* a jsou vesměs dativy jednotné s předložkou *k*. Jsou vespolek příbuzny významem a jsou příbuzny též formou, a tím jsou dvojnásobně sdruženy. Avšak výrazu *k-večeru* užíváme také ve významu jiném, na př. ve větách „k večeru přišel posel“, „oheň vypukl k večeru“; tu není význam směrový, nýbrž je proměněn v časový na otázku *kdy?* Tím vytrženo jest

toto *k-večeru* ze sdružení významového s výrazy *k-městu, k-lesu* atp., a tím je zatemněno také spojení jeho s výrazy formálně stejnými *k-lesu, k-dubu, k-buku, k-hadu* atd., — výraz *k-večeru* odloučil se takořka od svého příbuzenstva, vypadl ze svého druhu (ze své kategorie). Odloučení takové nazývá se osamocením, isolací. Není tím však míněno, že by byl osamocen vždy člen jenom jediný; druhdy může se osamotiti i řada členův, když se odtrhne od řady jiné, se kterou byla sdružena.

Osamocení vede dílem ke změnám mimořádným, dílem chrání od změn a přispívá k zachování způsobu starého (archaismu).

Změnu mimořádnou máme na př. ve výraze *k-večerou*. Ve větě „den se chýlí k večeru“ zůstává výraz *k-večeru* nezměněn, poněvadž je svým významem (na otázky *kam?* a *k čemu?*) sdružen s výrazy „posel blíží se *k-městu*“, „pták letí *k-lesu*“, „*k-dubu*“, „*k-hadu*“ atd.; sdružení toto chrání ho od změny mimořádné. Ve větách „k večeru přišel posel“, „oheň vypukl k večeru“ je výraz týž „*k-večeru*“, ale význam jeho je zde jiný (na otázku *kdy?*); tím je spojení jeho s výrazy *k-městu, k-dubu* atd. porušeno, jeho koncovka *-u* je tím zbavena opory o tvary tyto, je zbavena ochrany, které jí poskytovaly tvary tyto, a podléhá změně mimořádné: koncovka ve výrazích k městu, k-dubu, k-hadu atd. jest a zůstává krátká, naproti tomu v isolovaném k-večeru (na otázku *kdy?*) může se i prodloužiti, stč. k-večerú = nč. k-večerou.

Výrazy *více, hůře, dále* atp. jsou akkusativy jednotné téhož způsobu, jako *líce, moře, pole* atd. Koncovka *-e* náleží slovům těmto všem a stejným právem. V akkusativech *líce, moře, pole* dosud pevně se drží, a nesmíme říci na př. *moř'* místo moře, *pol'* m. pole atd. Tak bylo také kdysi při viece, hóře, dále, dokud totiž bylo v jazyce povědomí, že to jsou akkusativy jedn. vzoru *moře*. Ale toto povědomí časem tuchlo a mizelo, výrazy *viece, hóře, dále* vytrhovaly se ze sdružení se substantivy *líce, moře, pole* a klesaly víc a více ve význam příslovečný, osamocovaly se a propadaly změně mimořádné, totiž ztrátě koncového *-e*: místo více, hůře, dále atd říkáme také *víc', hůř', dál'* atp.

Příslovce *zvláště* je původem svým genitiv jednotný (sr. § 159, č. 6) tvaru téhož jako gen. *z-ohniště, z-pláště* atd. V gen. z-ohniště, z-pláště atd. drží se koncovka *-ě* pevně; ale genitiv *z-vláště* přijal na sebe význam příslovečný, tím vytrhl se z významového sdružení s genitivy substantivními, osamotil se a propadl změně mimořádné: místo zvláště říkáme také *zvlášť*.

Výraz *bezmála* je tvaru téhož jako *bez-města, bez-chleba* atd. Jest významu příslovečného a druhdy zapomíná se při něm, že je to gen.

s předložkou *bez*, vytrhuje se ze sdružení s výrazy *bez-města* atp. a propadá změnám mimořádným: vedle *bez-mála* říká se také *bezmále* (jako *dále*) a *bezmál* (jako *dál*), ano také *bezmálem* (jako *mnohem*, *málem*).

Podobně vzniklo příslovce *prý* z *praví* n. *praví* atd. (v. § 43 č. 5).

Někdy isolace naopak chrání od změn: to v těch případech, když změna všeobecná pronikla celou řadou členů sdružených, nedotkla se však členů, které kdysi k téže řadě byly patřily, ale mezitím se od ní odloučily, se isolovaly. Členové isolovaní podrželi způsob starší, archaistický.

Na př. jméno *Vršovic* znamená člena nebo potomka rodiny Vršovy. V čísle množném *Vršovici* znamená mnohost týchže členův, a znamená také osadu, kterou oni založili nebo obývají; je to tedy jméno rodinné a spolu také jméno místní. Pro obojí význam bylo sklonění původně stejné, a zejména zněl stejně genitiv, totiž *Vršovic*. Časem však odloučil se název místní *Vršovici* (= nč. *Vršovice*) jako pojem a druh zvláštní, isoloval se. Potom nastala změna v genitivě množ. vzorů *chlap*. *oráč*, přijaly totiž koncovku *-óv*: za starší gen. množ. *chlap*, *oráč* bylo pak chlap*óv*, oráč*óv*. Změna tato zasáhla také jméno rodinné *Vršovici*, jehož gen. zní potom Vršovic*óv*, nč. Vršovic*ův*; ale nezasáhla odloučeného, isolovaného jména místního, tu zůstal tvar starý: *z Vršovic*, *do Vršovic*.

Stejným způsobem zachoval se tvar archaistický v genitivech *z Moravan*, *do Rokycan*, *z Bavor*, *do Sas* atp. naproti genitivům s koncovkou *-ův*: kroje Moravan*ův*, vpád Bavor*ův*, vítězství Sas*ův* atd.

565. D. Příčinou změny jazykové jest *jazyk cizí*.

Žádný jazyk není bez vlivu jazyků jiných, leda je-li od nich úplně odloučen; kde však jazyk vedle jazyka jest, tu vždycky na sebe působí. a působí tu mocněji ten jazyk, který má nějakou převahu. na př. nadvládu politickou, nebo nadvládu kulturní.

Účinky takového působení můžeme rozeznávati dvoje a tím dvojí změnu: jazyk totiž buď přijímá cizí látku, buď napodobuje cizí způsob (formu).

1. Jazyk přijímá cizí látku, zejména jednotlivé výrazy. To se děje nejčastěji, když od národa cizího přijímáme nějakou novou věc; tu obyčejně s cizí věcí přijímáme také její cizí jméno. Tak přijali jsme s křesťanstvím mnoho nových věcí a pojmů a z veliké části také jejich cizí názvy, na př. *křesťan*, *kostel*, *kaple*, *oltář*, *biřmovati*, *biskup*, *papež*, *církev*, *mše*, *nešpory*, *oféra*, *almužna*, *kacíř* atd. Staří Čechové

poznali a přijali západoevropské rytířství a s ním zároveň mnohé západoevropské názvy k němu se vztahující, na př. *rytieř*, *helm*, *pancieř*, *oř* (stněm. ors = kůň), *kropieř* (čabraka), *turnej*, *šturmovánie*, *cekcovánie* (harcování) atd. Podobně v řemeslech plno jest názvů cizích pro věci cizí. Ale mimo to přijímán mnohdy také zbytečně cizí název pro věc domácí a místo dobrého názvu domácího; na př. *komňata* (z lat. caminata) místo *pokoj*, *truňk* m. *nápoj* nebo *napití*, *fedrovati* m. *ploditi* (= skutkem a přízní svou podporovati) atd.

2. Jazyk přijímá cizí formu, napodobuje cizí způsob, cizí vazby a cizí výrazy. Na př. *žalovaný pravil se býti nevinna* jest vazba nečeská, podle vazby latinské (akkusativu s infinitivem) ustrojená; nečeské je též *ode dne ke dni*, *od domu k domu* místo *den ode dne*, *dům od domu*, ustrojeno podle německého von Tag zu Tag, von Haus zu Haus; chybně píší někteří *ptačí klih* místo *lep* (podle něm. Vogelleim); *výlet* není slovo chybné, ale zajisté jest utvořeno podle něm. Ausflug; atd. Změny a chyby tohoto druhu mají své názvy podle jazykův, jichž napodobením vznikly, a nazývají se tedy latinismy, germanismy atd.

566. E. Příčinou změny jazykové je *žádoucí zřetelnost.*

Nezřetelnost jest, když týž výraz slovný nebo větný dopouští více než jednoho výkladu. V takovém případě hledíme se tak vyjadřovati, aby se výrazu našemu nemohl podkládati význam nenáležitý, a za touto snahou mluvících vznikají a ujímají se také některé změny jazykové.

Na př. ke slovesu *pnu* byl náležitý infinitiv *pieti*. Vedle toho vyvinul se také novotvar p*núti* (= pnouti), analogií podle pad*nu* — pad*núti* (= padnouti). Byly pak vedle sebe infinitivy dva, stejného významu ale rozdílného znění, starší *pieti* a novotvar *pnúti*. Mezitím přišla doba v jazyku českém, kde každé *ie* se změnilo v *í* (b*ie*lý — b*í*lý atd.), a tu změnil se také infinitiv p*ie*ti v *píti*. Ale tento infinitiv zněl stejně s infinitivem slovesa *piji*, bylo tedy *pí*ti — *piji* a *pí*ti — *pnu*, a z toho nezřetelnost. Nezřetelnosti této nebylo těžko se vyhnouti, když vedle inf. *píti* (*pnu*) byl pohotově novotvar *pnúti*, změněný později ve *pnauti* a *pnouti*; od tvaru *píti* (*pnu*) se upustilo a novotvar *pnauti*, *pnouti* se stal pravidlem. Změnu pak tuto, totiž zaniknutí tvaru starého *píti* (*pnu*) a pozdvižení novotvaru *pnúti*, *pnouti* za pravidlo, způsobila nastalá nezřetelnost a snaha po zřetelnosti.

Týmže způsobem a během vyvinul se a stal se pravidlem ke slovesu *jmu* infinitiv *jmouti* místo *jíti*, poněvadž *jíti* je spolu infinitivem

slovesa *jdu*; ke slovesu *mnu* infinitiv *mnouti*, místo *míti*, poněvadž *míti* je spolu infinitivem slovesa *mám*; atd. (Srov. § 231.)

Zřetelnosti získává se v jazyce také tak zvaným differencováním (různěním, lišením). Na př. bylo substantivum *zima* a vedle toho *zíma*; oboje znamenalo studenost; ale časem začíná se mezi těmito výrazy činiti rozdíl významový, který proniká v některých nářečích: *zima* béře se za název studenosti vůbec (= frigus, Kälte), a naproti tomu *zíma*, *zejma* znamená zimní dobu, zimní počas (= hiems, Winter). Podobně liší se *svatost* a *svátost*, *děvka* a *dívka*, *kostka* a *kůstka*, *domysl* a *důmysl*, *panský* a nově vznikající *pánský* (proti *dámský*) atd. V době staré bylo *gořký* = fervidus (horký) a spolu amarus (hořký, že „pálí na jazyku"); z *gořký* stalo se časem jednak *horký*, jednak *hořký*, a také to obé má význam stejný a obojí, = fervidus i amarus; ale konečně ustálil se zvyk, že je *horký* = fervidus a *hořký* = amarus. Rovněž bylo stč. *láska* a *milost* významu stejného; nyní jest význam rozlišen. K *dobrý* je jedn. instr. dobr*ým*, a množ. dat. též dobr*ým*, na př. dobr*ým* skutkem a dobr*ým* skutkům; změnou *ý-ej* stalo se z obého dial. dobr*ejm*: dobr*ejm* skutkem a dobr*ejm* skutkům; ale snaha rozlišovací vedla k tomu, že v jedn. instr. nechán tvar knižný: dobr*ým* skutkem, a ve množ. dat. tvar dialektický dobr*ejm* skutkům. V nář. han. změněno *u* v *o* a říká se na př. m*o*ž a d*o*ša m. m*u*ž a d*u*še; místy drží se vedle znění dial. také znění knižné, ale u významu odlišeném: m*o*ž = manžel a m*u*ž = silák, d*o*ša = anima a d*u*ša = šibal. Atd. Vůbec pak záleží differencování v tom, že jazyk, maje někdy pro touž věc *A* výrazy dva *M* a *M'* (dupplikáty), vyhledává také ve významu nějaký rozdíl *A* a *A'* a liší pak výrazy *M* a *M'*, dávaje výrazu *M* význam *A*, výrazu pak *M'* význam *A'*.

Sem můžeme počísti také tak zvanou prostonárodní n. lidovou etymologii. Etymologie vykládá původ slov, je vědecký slovozpyt. Někdy však nedějí se tyto výklady vědecky, nýbrž jen podle zdání a podle klamné podoby zvukové; tomu říká se etymologie prostonárodní. Výklady tudy vznikající jsou ovšem chybné, ale přece způsobují v jazyku mnohé změny.

Na př. přejali jsme z němčiny slovo *Friedhof* (staroněm. *frithof*), v tvaru náležitém *břitov*. V slově tomto zdá se podle zvuku, jako by v něm bylo kus českého slova h*řbie*ti (= pohřbenu býti) nebo h*řbí*ti (= pohřebovati); a poněvadž i význam ukazuje ke *hřbění* a *pohřebování*, nerozpakovala se etymologie prostonárodní, odvozovati *břitov* od vytčených slov českých a proměniti je podle nich ve *hřbi*tov, ve kterémž pak tvaru zdá se býti odvozeninou bezpečně českou od *hřbi-*.

Přijali jsme z latiny slovo *procesí* ve významu pro nábožný

průvod, při kterém o něco *prosíme*. Ve slovích *procesí* a *prositi* je znění z velké části stejné; proto etymologie prostonárodní spojila obě ta slova a proměnila *procesí* v dialektické *proseci*. Ve stč. překladech z latiny bývá *peský* (= pes-ský) za *pessimus*; vedla k tomu stejnost první slabiky *pes-*, a význam přeložení takovému neodporoval. Podobně lat. *boreas*, přeloženo stč. *buřič* atd.

Měli jsme substantivum *um* a rčení *o svém umě*, *činiti něco o svém umě* (= po své hlavě). Časem substantivum *um* z jazyku se vytratilo, zapomenulo se, ale rčení *o svém umě* zůstalo. Ve rčení tom bylo slovo *um* osamoceno a nerozumělo se mu. Podobnost zvuková vedla k domnění a výkladu, že „o svém *umě*" jest asi = „o své *ujmě*", a toto prostonárodní pojetí se ujalo a zůstalo, místo „*o svém umě*" píšeme „*o své ujmě*".

Staročesky říkalo se „*přisahu* (= *přisáhnu*) *Bohu!*" a zvolání toto vkládalo se do vět jiných podobně jako tak zvané věrování (*na mou vieru!*) nebo dušování (*na mou duši!*). Časem sloveso *přisieci*, praes. *přisahu*, z jazyka vymizelo a zůstávalo jen ve zvolání „*přisahu Bohu!*", které se drželo i dále. Tu však bylo osamoceno, pročež jeho význam upadal v zapomenutí a náležitý jeho tvar podléhal změnám mimořádným: místo „*přisahu Bohu*" říkalo se pak „*přisau Bohu*" a „*přisám Bohu*", a etymologie prostonárodní rozložila „*přisám*" v předložku *při* a zájmeno *sám* a změnila dativ *Bohu* v *Bůh* (aby byla shoda se zájm. *sám*, které je buď nom. nebo akk.). Tím způsobem proměnilo se nepochopené „*přisahu Bohu!*" v nesmyslné „*při sám Bůh!*"

Podobně vzniklo *pokrytec* z lat *hypocrita*, — *namladiti* z *navnaditi* (stč., = naučiti), — „slzičku *umořiti*" z *unořiti* atd.

567. F. Příčinou změny jazykové je *změna života duševního*.

Život duševní jeví se v myšlenkách a mění se, když pojmy o věcech bývalých bez náhrady zanikají, nebo pojmy věcí nových se nahrazují, nebo kdy s věcmi z brusu novými také pojmy nové vznikají. Se změnou pojmů mění se pak přirozeně všecko ostatní myšlení. Příklad toho máme, když si představíme divocha pohana, an přijme křesťanství a vzdělanost; jeho myšlenky změní se, některé pohanské a divošské docela se odloží a zapomenou, jiné nahradí se křesťanskými vzdělaneckými a mnohé vzniknou docela nové, jakým v pohanství a divošství podobných není. Podobně mění se život duševní přechodem z doby do doby, kdykoli doba nová od staré nějakým převratem, zejména nějakým důležitým pokrokem se liší; na př. objevem Koper-

níkovým změnilo se veškeré myšlení o soustavě světové, vynalezením parostroje změnily se skoro všecky způsoby práce hmotné a s tím zároveň i myšlení naše, atd.

Mění-li se naše myšlení, naše pojmy a soudy, plyne z toho nutně také měnění jazyka; jazyk totiž dílem vzdává se výrazů, jimiž vyjadřovaly se myšlenky během času odložené a zapomenuté, dílem přenáší je na myšlenky nové, dílem pro myšlenky nové také výrazy nové se tvoří nebo vypůjčují.

Tak na př. byli u starých Čechů lechové a stará čeština měla pro pojem *lecha* i jméno *lech*; ale časem přestali lechové, pojem lecha se zapomněl a slovo *lech* taktéž. Jazyk živý tím způsobem zchudl o slovo to a tedy utrpěl změnu.

Za starých dob „psalo“ se na tuhé pevné desky (dřevěné, kamenné atp.) a písemnost na nich vyvedená jmenovala se *dskami*, *deskami*. Později píše se na látce jiné, hebké a podajné (na listech pergamenových, papírových), ale staré jméno *desk* jí zůstalo; na př. *zemské desky*. Totéž slovo *deska* n. *dska* znamená něco jiného v době staré a něco jiného v době pozdější; výraz zůstal, ale význam jeho se změnil, a tím změnil se i jazyk.

Souvětí „*Nalezl je, ani spali*“ je původně složeno souřadně, jako bychom řekli: *Nalezl je a oni spali*. Ale myšlení naše pokračuje od skládání souřadného k podřadnému, složenina původně souřadná (*Nalezl je, ani spali*) béře se za podřadnou a při tom vtiskuje se slovu *ani* (= *a oni*) význam spojky podřadicí. Změnil se tedy smysl věty tím, že myšlenka formy souřadné pojala se ve formě podřadné, a tím změnilo se i souvětí souřadné v podřadné, změnil se i jazyk.

Co je *biřmování*, *mše*, *papež* atd., nevěděli Čechové pohanští; pojmy ty vznikly u nich teprve s křesťanstvím a názvy pro ně přejaly se z jazyka cizího. Rovněž tak nevědělo se ve stoletích minulých, co je *parostroj*, *nádraží*, *spořitelna*, *směnka* atp.; věci ty jsou nové a názvy pro ně se nově utvořily.

Nezůstává se však při pouhé změně jednotlivých pojmů a slov; za změnou touto přichází také nový způsob vyjadřování úsudkův a vyvinují se nová rčení (frase). O téže věci, na př. o pivovarství mluví mezi sebou jinak t. j. namnoze jinými slovy a větami sladovníci a jinak lučebníci, atd.

568. Roztřídění jazykův.

Jazyků jest veliké množství. Nalézají se v nich jisté podoby a jisté rozdíly, a podle toho třídí se, t. j. jazyky v jistých věcech sobě podobné řadí se k sobě v třídu jednu, jiné v jinou atd.

Třídění vůbec děje se podle jistých známek, dělidel. Při třídění jazyků brává se obyčejně za dělidlo jednak tvar slovný (t j. dělení děje se podle toho, jakého tvaru je slovo jednoduché, které v jazycích našich je utvořeno z kořene, přípony kmenotvorné a přípony ohýbací), jednak původ národní (t. j. dělení děje se podle toho, jakého původu je národ, jenž kterým jazykem mluví); tím vzniká roztřídění tvaroslovné a národopisné.

V roztřídění **tvaroslovném** rozeznávají se:

1. Jazyky samotící (isolující), k nimž patří hlavně jazyk čínský. Jejich slova jsou vesměs jednoslabičná (pročež tyto jazyky také jednoslabičné nazývány bývají) a neohýbají se; co my ohýbáním (skloňováním a časováním) vyjadřujeme, vyjadřuje se v jazycích samoticích skládáním anebo prostředky jinými.

2. Jazyky slučovací, k nimž patří většina všech jazykův, mimo jiné v Evropě jazyk čudský neb finský (a příbuzný s ním jazyk maďarský) a jazyk turecký, v Asii jazyky tatarskomongolské, dále jazyky prabydlitelů v Africe (Negrů, Kafrů) a Americe (Indiánův) atd. Slova těchto jazykův mění se pomocí přípon (suffixů), předpon (praefixův) a vložek do vnitřka vkládaných (infixů); ale přídavky tyto nesrůstají s kmenem tak pevně, jako na př. naše přípony, nýbrž jen volně jsou připojeny a snadno odděliti se dávají (proto jmenují se tyto jazyky také agglutinující = přilepující).

3. Jazyky ohýbací (flektující), k nimž patří jazyky indoevropské a chamito-semitské (v. doleji). Jejich slovné tvary povstávají dílem změnou kořenů (n*e*su — n*o*sím), dílem příponami kmenotvornými (pís-*men*-, píše- = pis-*je*-), skloňovacími (písmen-*e*, písmen-*i*) a časovacími (píše-*me*, píše-*te*). —

V roztřídění **národopisném** rozeznává se podle známek tělesných dvanáctero lidských plemen, která dále se dělí v národní a jazykové kmeny.

Nejznámější plemena jsou mongolské a středozemské.

K plemeni mongolskému patří mimo jiné kmen uralskoaltajský (s jazyky čudskými n. finskými, k nimž i maďarština náleží, a dále s jazyky jednoslabičnými).

K plemeni středozemnímu (t. j. okolo Středozemního moře usedlému) patří: 1. kmen Baskův; 2. kmen kavkazský; 3. kmen chamito-semitský (jazyky chamitské: libyjský, aethiopský, egyptský; jazyky semitské: foenický, hebrejský, chaldejský, syrský, arabský); 4. kmen indoevropský (tak nazvaný podle hlavních sídel Indie a Evropy; jinak také nazýván kmenem indogermánským

podle Indův a Germánů, kteří zaujímají nejvýchodnější a nejzápadnější kraje společného území); zevrubnější roztřídění jazykův kmene tohoto následuje.

569. Jazyky kmene indoevropského*).

Jazyk indoevropský byl původně jednotný, indoevropský prajazyk; ale během času rozštěpil se ve větve. Větví těch je známo devatero.

1. Větev **indická**, k níž patří:

nářečí staroindická; nejstarožitnější z nich je vēdské t. j. užité ve vēdech, nejstarších posvátných knihách Indův; jedny z těch knih, t. zv. Rg-vēda, kladou se až do počátku 2. tisíciletí před Kr., a druhdy do doby ještě mnohem starší; časem vyvinul se jazyk spisovný, zvaný sanskrtský (t. j. jazyk upravený, pravidelný, part. sanskrta = confectus, perfectus; pravidla jeho sestavil Pānini, asi ve IV. stol. př. Kr.);

nářečí středoindická nebo prākrt; a

jazyky novoindické, s mnohými nářečími; k těmto patří také jazyk cikánský (Cikáni pronikli do zemí řeckých a tureckých a odtud rozšířili se dále po Evropě).

2. Větev **íránská** (n. erāṇská), k níž patří:

jazyk avestský (jinak zendský neb starobaktrijský), užitý v avestě t. j. posvátných knihách zoroasterských;

jazyk staroperský v klínových nápisích VI—IV. stol. př. Kr.: a

jiná nářečí stará i pozdější, mezi těmito zvláště perština nová, pak jazyk kurdský, ossetský a afghanský.

Větve uvedené, indická a íránská, souvisí spolu úže, než s ostatními, a vyvozují se proto ze starší větve společné, zvané arské neb arijské**).

3. Větev **armenská**, s jazykem spisovným, jenž od stol. V. po Kr. trvá; nářečí obecná, která se za ten čas vždy dále vyvíjela, liší se od něho ovšem velice.

4. Větev **řecká** (hellenská). Má

z doby staré bohatou literaturu umělou, až do IX. stol. př. Kr.

---

*) Srov. K. Brugmann, Grundriss der vergl. Grammatik der indogermanischen Sprachen I (1897) str. 2 sl., a Kurze vergl. Gramm. d. idg. Sprachen 1904 str. 4 sl.; R. Meringer, Indogerm. Sprachwissenschaft 1897 str. 51 sl.; V. Henry, Précis de grammaire comparée du grec et du latin 1898 str. 3 sl.

**) Odchylkou a neporozuměním užívá se druhdy tohoto názvu pro indoevropštinu všecku.

sahající, a krom toho hojné inskripce. Nářečí všech těchto památek řadí se ve skupiny, mezi nimiž jsou:

skupina ionsko-attická, s nář. ionským a attickým;

skupina dorská (k níž patří nářečím svým Lakonika, Tarent, Messenie, Argolis, Korinth, Megara, Byzancie, Kreta, Rhodus atd.);

skupina severozápadní (k níž patří Epirus. Akarnanie, Aetolie, Lokris, Achaja atd.);

skupina severovýchodní neb aeolská (k níž patří Lesbos, sev. Thessalie a Boeotie).

Někdy rozumějí se borštinou nářečí tří skupin posledně jmenovaných úhrnem a všecka.

Vedle nářečí obecných byl jazyk spisovný. Ten je v památkách nejstarších (v básních Homerových, u Herodota) původu ionského, v pozdějších attického; ze spisovné attičtiny pak vyvinulo se a již v posledních stoletích před Kristem bylo v užívání nářečí obecné zvané *κοινὴ διάλεκτος*, které během několika století skoro všecka nářečí ostatní zatlačilo.

Z něho vyvinula se dále řečtina nová se svými nářečími. Spisovný jazyk nynější jest uměle upraven podle starého.

5. Větev **albánská** (škipetárská), známá teprv od stol. XVII.; je to zbytek staré illyrštiny.

6. Větev **italská**, k níž patří:

jazyk latinský s památkami sahajícími do doby ok. r. 300 př. Kr., rozšířený po rozsáhlé říši starořímské; z obecných jeho nářečí vyvinuly se během času jazyky románské (portugalský, španělský, provensalský, francouzský, italiánský, rumunský); — dále

nářečí umberské a nářečí osko-samnitská.

7. Větev **keltská,** k níž patří jazyk gallský (v Gallii), vyhynulý, a nářečí bretonské (v Bretagni), kymerské (na Walesu), irské a gaelské (ve Skotsku).

8. Větev **germánská,** jež se dělí

v odvětví gotské, s památkami ze IV. stol. po Kr. (hlavně překladem bible, jejž pořídil biskup Vulfila);

v odvětví norské n. severské, s památkami sahajícími do stol. V. po Kr., rozštěpené potom v jazyky islandský, norský (norvežský), švédský a dánský;

v odvětví západogermánské, s památkami sahajícími do VIII. stol.; k němu patří: jazyk anglosaský a vzniklý z něho anglický; jazyk frieský; jazyk starodolnofrancký s nynější hollandštinou a flamštinou; jazyk

starosaský a vzniklý z něho dolnoněmecký (niederdeutsch, plattdeutsch); jazyk hornoněmecký (starý asi do r. 1100, střední do Luthera, a nový, = alt-, mittel-, neuhochdeutsch).

9. Větev **balto-slovanská** neb litu-slovanská. Ta se dělí
v odvětví baltské, k němuž patří jazyk pruský, vymřelý v XVII. stol., a jazyky litevský a lotyšský, oboje s památkami ze XVI. stol., — a
v odvětví slovanské.

570. Jazyky slovanské.

Jazyk slovanský byl prvotně jednotný, slovanský prajazyk. Z něho vyvinuly se během času jazyky slovanské historické.

Ty dělí se podle rozložení zeměpisného ve skupení severovýchodní, jižní a západní.

Ve skupení **severovýchodním** jest ruština, s jazykem spisovným *ruským* (velikoruským) a *maloruským.*

Ve skupení **jižním** je jihoslovanština; v ní vyvinuly se jazyky spisovné *bulharský*, *srbsko-chorvatský* a *slovinský.*

Ve skupení **západním** je *čeština* se slovenštinou, dále *srbština lužická* (horní a dolní) a *polština.* Patřil sem také vymřelý jazyk *polabský.*

Jazyky a nářečí, jež náleží do stejného skupení zeměpisného, druží se k sobě také jistou větší podobností a příbuzností vnitřní. Na př. čeština má více podobnosti se srbštinou lužickou a s polštinou, než na př. s ruštinou nebo slovinštinou.

Mezi slovanskými jazyky nad jiné vyniká stářím památek a starožitným rázem jazyk, v němž svatí bratří Cyrill a Method (v IX. stol.) bohoslužbu slovanskou založili a kterým jsou sepsány staré církevní a náboženské spisy Slovanův církve východní. Jazyk ten je proto důležit pro mluvnici slovanskou vůbec. Patří do skupení jižního. Bývá nazýván staroslověnským, t. j. jazykem, kterým prý mluvil starý národ v Pannonii a j. usedlý, jenž se nazýval Slověné a za jehož potomky také Slovinci jsou pokládáni; ale více se podobá, že to bylo některé nářečí bulharské, jehož příslušníci též Slověné se nazývali, a podle toho bývá jazyk tento nazýván starobulharským; a jiní opět nazývají jej podle obsahu nejstarších památek jazykem církevněslovanským.

571. Jazyk český a jeho nářečí.

Jazyk český jest tedy haluz větve slovanské. Ale ani on není jednotka nedílná, nýbrž jen myšlená; ve skutečnosti je za ni množství

nářečí (dialektů), která jsou v podstatě nářečí česká, ale v některých věcech více méně patrně vespolek se liší. Na př. v Čechách říká se většinou *děvče*, v Domažlicku d*í*vče, v Čechách severovýchodních dě*u*če, na Moravě a na Slovensku děvč*a*, atd. Takové rozdíly jmenujeme krátce dialektickými.

Nářečí možno napočítati více nebo méně podle toho, volí-li se k rozeznávání jich více nebo méně známek rozeznávacích. Vskutku lišíme se poněkud každý jednotlivec od soukmenovců nejpříbuznějších, a máme tedy každý nářečí svoje; ale rozdíly jsou zde málo patrné a nehledí se k nim. Patrnější jsou rozdíly v jazyku jednotlivých území menších i větších; nářečí, která se tu nalézají, dostávají pak podle těchto území i svá jména, na př. nářečí hanácké, domažlické atd. Jednotlivá nářečí jsou si vespolek více méně podobna a podle toho sestavují se ve skupiny, v nichž vedle nářečí hlavního skupeny jsou obměny jeho další jako podřečí a různořečí.

V češtině jsou rozdíly dialektické od pradávna. V památkách písemných vystupují patrně již ve XIV. stol., Hus některé z nich vytýká výslovně, Blahoslav (r. 1571) uvodí velmi mnohé, atd.

V češtině nynější rozeznává A. Šembera*) nářečí

a) české, jež se dělí v podřečí: 1. západní (s různořečím domažlickým a lužnickým), 2. střední, a 3. východní (s různořečím krkonošským);

b) moravské, jež se dělí v podřečí: 1. západní (s různořečím podhorským, horským, dolským a hanáckým) a 2. východní (s různořečím dolnobečevským, hornobečevským, oderským a opavsko-ostravickým);

c) slovenské, jež se dělí v podřečí západní, střední a východní.

Nářečí moravské důkladněji prozkoumal Fr. Bartoš**) a rozeznává***) v něm dále čtvero nářečí hlavních, totiž: 1. nářečí *slovenské* (s různořečím záhorským, pomoravským, uherskoslovenským [n. mor.-slc.] a přechodním; při tom podřečí valašské (spolu se zlinským) s různořečím hranickým, starojickým a keleckým, a podřečí dolské; 2. nářečí *lašské*, s různořečím severoopavským; 3. nářečí *hanácké*, rozdělené ve dvanáctero podřečí, pojmenovaných většinou podle příslušných měst okresních; a 4. nářečí *české* na Moravě zá-

*) Základové dialektologie československé, 1864.

**) Dialektologie moravská. Díl I. Nářečí slovenské, dolské, valašské a lašské, 1886. Díl II. Nářečí hanácké a české, 1895.

***) v díle II. na str. II—III; rozdělení toto liší se poněkud od staršího, které provedl v díle I.

padní, s podřečím žďárským, jemnickým a dačickým. — Mluvnici slovenského nářečí spisovného složil Mart. Hattala *).

Čeština spisovná je také jenom nářečí, a to nářečí původně ze skutečného života vzaté, z těch krajin totiž, ze kterých první spisovatelé čeští pocházeli. Ježto pak duševní život český od pradávna se soustřeďuje v Praze, tedy bezpochyby také počátkové písemnictví českého do krajiny pražské připadají a tedy dále jazyk jejich jest bezpochyby nářečí pražské čili „české“, t. j. nářečí toho plemene slovanského, které v krajině pražské sídlilo a Čechy se nazývalo (kdežto na př. v krajině žatecké bydlilo plémě Lučanův, v krajině boleslavské plémě Charvátův atd.) a jehož jméno potom na všecko obyvatelstvo v Čechách se rozšířilo.

Toto české nářečí z krajiny pražské, byvši povzneseno za jazyk spisovný, nezůstávalo bez vlivu nářečí jiných; spisovatelé, kteří pocházeli z nářečí jiných, ovšem si je osvojovali, ale také ze svých nářečí ledacos přidávali. Krom toho pak totéž nářečí spisovné jednak uchovávalo se změn, jimž nářečí obecná podléhala, jednak bylo uměle pěstováno a vzděláváno více, nežli tato nářečí obecná. A tím vším stalo se, že nynější spisovný jazyk český se žádným obecným nářečím úplně nesouhlasí, nýbrž naproti všem jim jako jazyk z jejich středu vyrostlý, ale při tom uměle vypěstovaný se jeví.

572. Dějiny jazyka českého.

Jazyk český měnil se vnitřně a měl i své osudy zevní; podle toho má také dvoje dějiny, vnitřní a zevní.

Vnitřní dějiny jazyka českého vypisují jeho historická mluvnice a vědecký slovník; srovnávajíce jeho tvary a výrazy i jich významy starší a pozdější shledávají a ukazují, které proměny a jak se udály a kterak za sebou šly.

Dějiny zevní vyličují jiné osudy jeho a vypisují zejména, jaké kdy bylo jeho pole, jak kdy v písemnictví kvetl a v životě veřejném vládl, a jak a kdy byl theoreticky (grammaticky a lexikálně) pěstován.

Pole jazyka českého obsahovalo původně celou zemi českou, celou Moravu, velký díl Slezska a celé Slovensko. Ale kromě Slovenska během času ono pole valně se zmenšilo. Kde jazyk český hraničí s německým, všude překročila němčina v časích historicky známých meze bývalé a rozšířila se na ujmu jazyka českého; a kromě toho i uvnitř pole českého vznikly ostrovy německé. Dělo se to jednak

*) Mluvnica jazyka slovenského, 1864.

osazováním obyvatelstva německého na území českém nebo těsně na hranicích jeho, jednak němčením obyvatelstva českého zvláště v některých městech. Plzeňský vládyka Ant. Frozín vypravuje*), kterak v l. 1699—1701 cestoval po Čechách a všímal si také, jak kde je němčina a čeština rozšířena; podle toho nezmenšilo se od té doby v Čechách území jazyka českého, až na Litoměřice, které ještě na počátku XVIIIého století byly české.

Písemnictví české poskytuje nám památky hojnější teprve od sklonku stol. XIII. a rozvíjí se od té doby rychle a velice. Po roce 1620 nastává mu však veliký úpadek. Jenom vystěhovalci udržují je v hodnotě bývalé, ano i nad ni vynikají (Komenský); spisovatelů domácích je poskrovnu a čím dále tím méně, a jejich jazyk úžasně klesá i divočí.

Touž dobou byl jazyk český také vytiskován víc a více ze života veřejného. Bývalať ovšem i v dobách starších v jednání veřejném užívána také latina a němčina, ale čeština nebyla odtud nikdy vyloučena; naopak čeština domáhala se tu práva víc a více, až se stala jazykem panujícím a za takový i sněmem r. 1615 prohlášena. To se změnilo po bitvě bělohorské; r. 1627 povýšena němčina zákonem za rovnoprávnou vedle češtiny, vskutku pak čeština od té doby víc a více vytiskována z úřadův, ze soudův, ze škol, a zůstávala jí na konec krom života soukromého jen kazatelna a škola vesnická.

Obrat k lepšímu počíná se na sklonku století předešlého. Zřizují se učitelské stolice pro jazyk a literaturu českou při učilištích vyšších (při universitě Pražské r. 1793), písemnictví znovu se povznáší a zdokonaluje, a v době naší jest jazyk český i v písemnictví i v životě veřejném zase velice povznesen a rozšířen.

Velikou ztrátu utrpělo české písemnictví v době nové odstoupením Slovákův od společného jazyka spisovného.

Vzdělání mluvnického dostává se jazyku českému od stol. XVI. Prvním pokusem české mluvnice jest „Grammatika česká“ Beneše Optáta, Petra Gzela a Václava Philomatesa (vytištěná r. 1533); obsahuje „orthografii“ t. j. několik prvopočátečných výkladův o psaní, o výslovnosti a interpunkci (od Optáta a Gzela), a „etymologii“ (od Philomatesa), kdež podle mluvnice latinské (t. zv. Donata) probírají se jednotlivé třídy slov a ukazuje se, jak se co latinského po česku správně nebo nesprávně vyjadřuje. Z mluvnic dalších je důležita mluvnice Jana Blahoslava (dokonaná 1571, vytištěná 1857); hojná sbírka výkladův, jež ovšem namnoze do slovníka, do stilistiky a do poetiky

*) v předmluvě k Obrovišti Mariánského Atlanta (vytišť. v Pr. 1704).

patří. Mluvnice Matouše Benešovského Philonoma (1577) má jen vzory skloňovací a časovací. Úplná jest ve smyslu své doby mluvnice Benedikta Nudožerského (1603); je rozdělena ve dvě knihy a učí v knize první (de etymologia, = nauka o slově) o hláskách, o skloňování, o tvoření některých kmenův, o časování, o příslovci a o spojce, a v knize druhé (de syntaxi, = nauka o skladbě) o shodě (v čísle, rodě, pádu, osobě), o vazbách pádových atd. Mluvnice Václ. Rosy (1672) dělí se ve čtyři díly (orthographia, etymologia, syntaxis, prosodia) a podává všecko zevrubněji, než která mluvnice před tím. Je psána latinsky, částečně s parallelním překladem českým. Část česká jest jazykem chybná a smutným svědectvím, jak jazyk český v samé Praze byl klesl, když i Rosa, zajisté jeden z nejupřímnějších jeho příslušníkův a nejpilnějších jeho pozorovatelův, tak chatrně jím vládl. Pro tento nedostatek odsuzuje se druhdy Rosova mluvnice všecka; neprávem, neboť krom vytčené vady je to naopak práce na svůj čas dobrá, ano částečně (ve výkladech o kolikosti děje slovesného) práce vynikající. Výtahem z ní jest mluvnice Václ. Jandita (lat., 1704 a j.). Též podle mluvnice Rosovy je vzdělána a pilně dále vypracována mluvnice, kterou sepsal Pavel Doležal (lat., 1746), dílo na svůj čas znamenité. Dílem též výtahem z Rosy, dílem prací vlastní jest pověstná mluvnice Václ. Pohla (něm., 1756 a j.). Pohl byl úplně bez přípravy, ano beze smyslu pro práci grammatickou; tvoří a přetvořuje slova podle libovolných nápadův; sotva je kde na světě příklad jemu v tom podobný; mluvnice jeho je svou špatností památna; a že mohla tiskem vycházeti (ve čtveru vydání), je svědectvím nejhlubšího úpadku jazyka českého.

Na sklonku stol. XVIII. počíná se v Čechách přísnější badání vědecké. To jeví se také v mluvnici a vynikají zde zvláště Tomsa, Pelzel a Dobrovský.

Frant. Tomsa († 1814) obíral se též jazykem starým, snad první po staletích četl proto také Štítného, a vydal mluvnici (něm., 1782), kdež dílem (v paradigmatech a j.) přidržuje se Doležala, většinou pak samostatné a pilné přemýšlení jeví.

Frant. Pelzel, první professor českého jazyka a literatury na universitě Pražské († 1801), založil svou mluvnici (něm., 1795, 2. vyd. 1798) na spisích stol. XVII. a XVIII.; dílo na svůj čas výborné a zejména také po stránce methodické pečlivě propracované. Z Pelzla těžil jeho nástupce v úřadě professorském Jan Nejedlý, jehož mluvnice (něm., 1804) je zpracována většinou z Pelzlovy.

Jos. Dobrovský († 1829) uznáván jest ode všech svých vrstevníkův jako nejdůkladnější badatel a znatel jazyka slovanského a českého. Práce jeho přípravné sahají též do století XVIII.; mluvnice

soustavná, *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache*, vyšla r. 1809 (2. vyd. 1819). Snaha, vyčerpati všecku látku hlavní a zpracovati ji soustavně, jeví se zde měrou svrchovanou.

Mluvnice pozdější mají skoro vesměs jen cíl školní na zřeteli. Co se týká pečlivého propracování látky, zůstávají mluvnice Dobrovského, Pelzlova i Tomsova dosud vzorem. Vzhledem pak k obsahu vynikl Šafařík, rozšířiv obor mluvnice české vzděláním mluvnice staročeské (1845), a vynikli Václ. Zikmund a ještě více Frant. Bartoš vzděláním dotud málo pěstované skladby.

Mezitím prospívala také srovnávací mluvnice slovanská (hlavní její pěstitel Fr. Miklosich), a prospíval vůbec jazykozpyt srovnávací; že z toho obého kořistila i mluvnice česká, rozumí se samo sebou.

Slovníky patří k nejstarším památkám českým (glossy). Jsou druhu rozmanitého (rostlináře, mammotrekty neboli slovníky pro bibli a j.) a dosti hojné. První tištěný a také jinak důležitý (a nesprávně odsuzovaný) jest od Vodňanského (1511). Po něm Veleslavín sestavil slovníků několik. Komenského Janua linguarum (1631 a j.) a Orbis pictus (1658 a j.) jsou vlastně živé slovníky; krom toho pracoval Komenský po 44 let o velikém slovníku latinsko-českém (thesaurus), který však při požáru lešenském (r. 1656) byl zničen, mimo prý jinde uschovaný první nárys jeho (primum rudimentum). Tento první nárys Komenského je bezpochyby zpracován ve velikém rukopisném slovníku Václ. Rosy. Z doby novější je slovníků několik od K. Ign. Thama; pak mezi jinými slovník Fr. Tomsy (1791, 2. vyd. 1805—1807); slovník Dobrovského (vlastně z výpisův Dobrovského sestavený, díl I. 1802, II. 1821); slovník Palkovičův (1820—1821); obrovský pokrok učiněn slovníkem Jungmannovým (1835—1839), jehož obsah je dílem přejat a dílem rozmnožen v slovníku Kottovu (1878—1893).

573. Písmo a jeho druhy.

Při řeči vyslovená věta *a*, která mou myšlenku *A* znamená, učiní v nervy posluchačovy dojem *a'*, a tímto dojmem vzbudí se v mysli posluchačově náležitá myšlenka *A'* (v. § 555). Řady slyšených hlásek, z nichž se skládají slova a věty, jsou smyslným prostředníkem, který nervy dojímá a skrze ně v duši myšlenky takové budí, jaké týmže prostředníkem byly projeveny.

Týž jest postup, když si projevujeme myšlenky písmem. Rozdíl jest ve smyslném prostředníku a smyslovém ústrojí, kterými na duši čtenářovu působíme: místo známek slyšitelných jsou to v písmě známky

psané (nebo kreslené, malované, ryté), a místo nervu sluchového dojímá se jimi nerv zrakový. A podle toho jest písmo projevování a vzbuzování myšlenek za pomoci známek psaných.

Písmo jest vynález důmyslu lidského. Jest rozdílné, nejen nahodilou podobou zevní, ale i zásadou, podle které je ustrojeno. Podle dvou stránek, které v řeči nalézáme (význam neb myšlenkový obsah a výraz v řeči slyšený), rozeznáváme především dva druhy písma, významové a výrazové.

a) V písmě **významovém** vyjadřuje se nebo naznačuje se (známkami psanými, malovanými atd.) to, co jest myšlenkovým obsahem (významem) věty. Písmo toto jest jednak

1. výrokové, když se myšlenkový obsah věty jako celkový výrok v obraze jednom vyjadřuje; na př. výrok „myslivec míří na zajíce" dá se vyjádřiti (napsati) obrazem, na němž jest vypodobněn myslivec, an míří na zajíce; — jednak jest písmo významové

2. pojmové, když si myšlenkový obsah věty rozložím v řadu pojmů a každý z nich pak známkou náležitou vyjádřím; na př. větu „dům je zbořen" rozložím v pojmy „dům" a „zbořen" a vyjádřím je obrazy domu a zbořeného domu. Písmo pojmové jest obecné v počtářství a na př. „$4^2 + \sqrt{4} = 2 \times 10 - 2$" jest věta písmem takovým napsaná.

b) V písmě **výrazovém** naproti tomu vyjadřuje se to, co ve větě vyslovené se slyší. Tu pak rozeznává se

1. písmo slovné, kde jeden (nedílný) znak znamená znění celého slova, na př. namalovaný krokodil znamená slovo „krokodil"; podobně v měřictví znamená znak $\sphericalangle$ slovo „úhel", $\triangle$ slovo „trojhran";

2. písmo slabičné, kde jeden (nedílný) znak znamená znění celé slabiky; na př. slovo sankrtské *kara* (= ruka) píše se dvěma znaky, z nichž první se čte *ka*, druhý *ra*;

3. písmo hláskové, kde jeden znak jen jednu hlásku znamená a každá hláska svůj znak má, na př. v písmě našem.

Písmo slovné vyvinulo se z písma pojmového; pojem „dům" vyjádřen byl v písmě pojmovém obrazem domu, a obraz domu béře se v písmě slovném — když si to přeneseme do češtiny — za znění slova „dům". Z písma slovného vyvíjí se dále podle akrofonie (podle znění krajní slabiky nebo hlásky) písmo slabičné, když obraz domu se vezme za znak slabiky *do*-, a písmo hláskové, když týž obraz se vezme za znak hlásky *d*.

Z písem starých je pro nás nejdůležitější písmo egyptské (hieroglyfy). Bylo to písmo částečně pojmové, částečně pak slovné, slabičné a hláskové. Od Egypťanův naučili se užívati písma Foeničané a jiní Semité a vytvořili písmo t. zv. starosemitské. Z písma tohoto pak

utvořili Řekové písmo své, čistě hláskové. Z písma řeckého vyvinulo se dále jednak latinské, kterého národové západní užívají, a jednak dvoje písmo slovanské: hlaholské, kterým jsou psány nejstarší památky staroslověnské (církevněslovanské, z doby ok. r. 1000 a násl.) a které se dosud drží v bohoslužebných knihách t. zv. glagolášův, t. j. kněží s bohoslužbou slovanskou místy na ostrovech Kvarnerských a v Dalmacii; a cyrillské, kterým Slované pravoslavní píší. Abeceda cyrillská se jmenuje azbuka.

V písemnictví českém užívá se latinky od nejstarších známých jeho začátkův. S knihtiskem přišla v oblibu tak zvaná fraktura (= písmo lomené), t. j. latinka rozmanitými hranami a krouceninami znetvořená; jeden druh tohoto frakturového písma, trochu okrouhlejší, nazýval se švabach, a toto jméno dávalo se později veškeré fraktuře, kterou se tisklo. Švabach pak panoval u nás do počátku XIXtého století, kdežto u národův románských a západních tak zvanou antikvou se tisklo, totiž latinkou rázu starého a tvaru zakulaceného. U nás teprve v době nové dějí se pokusy o uvedení latinky v tisku: Jungmannova Slovesnost (1820) je první větší dílo, které zcela antikvou je tištěno; Časopis Českého Musea, začatý r. 1827 švabachem, vychází od r. 1829 latinkou; a latinka se potom šíří, až se jí užívá všeobecně.

Vedle latinky bylo u nás psáno také písmem slovanským.

V X. a XI. stol. byla tu místy, zejména také v klášteře Sázavském, slovanská bohoslužba, a tedy beze vší pochyby také slovanské písemnictví; ale o písemnictví tom nevíme nic určitějšího. Mezi památkami písemnictví staroslověnského (církevního) jsou také dvoje zlomky hlaholské, t. zv. Pražské (dva listy pergamenové, na nich krátké hymny, antifony atd.), a Kijevské (sedm listů perg., na nich modlitby z missálu podle obřadu římského). Oboje jsou asi ze stol. XI. a mají ve svém jazyku odchylky, které lze vysvětliti jenom vlivem západoslovanským (*š* místo stsl. *s* v zájm. *vьsь*, *c* za stsl. *št* z pův. *kt*, *tj*), ano jen vlivem českým mimoslovenským (*z* za stsl. *žd* a slc. *dz* z pův. *dj*). Podle těchto a jiných (palaeografických) známek mohly by zvláště zlomky Pražské býti památkou písemnictví československého, zde nahoře míněného.

Z doby pozdější patří sem písemnictví hlaholské mnichův Emauských. Zakladatel kláštera tohoto Karel IV. uvedl sem benediktiny z Chorvat; ti přinesli s sebou i své hlaholské písemnictví; časem vymírali, a na jejich místo vstupovali řeholníci rodu českého; tito naučili se hlaholskému písmu, ale jazykem psali českým. Památky tohoto jejich písemnictví jsou tedy texty české, psané písmem hlaholským; nejstarší z nich je zlomek Passionálu ze sklonku stol. XIV.,

a největší je bible, jíž dochován druhý díl celý (z r. 1416) a z ostatku některé zlomky.

574. O pravopise vůbec; pravopis český a jeho historie.

Pravopisem rozumí se způsob, jakým podle běžných pravidel a zvyků článkované hlásky, slyšené v slovích a větách mluvených, se označují literami.

V každém pravopise bylo a jest snahou hlavní, aby se toto označování dělo věrně, t. j. aby se psaly hlásky takové, jaké se slyší; a pokud který pravopis této snaze hoví, zove se hláskovým neb fonetickým. V pravopise českém píšeme foneticky na př. *ruka*, *málo* atd., poněvadž se tak a ne jinak slyší; a píšeme též foneticky *c*ti místo *čs*ti (nom. *čest*), če*s*ký místo če*šs*ký atd., poněvadž při vyslovení těchto slov neslyší se *čs*- a -*šs*-, nýbrž jen *c*- a -*s*-. Poněvadž pak těch slov, ve kterých ani nám jinak psáti nelze, než slyšíme a píšeme, jako *ruka*, *málo* atp., jest valná většina, a poněvadž i jinde často pro psaní fonetické se rozhodujeme, jako ve *c*ti, če*s*ký atp, proto je pravopis český převahou fonetický.

Jiná snaha, která v pravopisích platnosti si dobývá, jest, aby se šetřilo původu slova neb etymologie; a pokud zase který pravopis této snaze vyhovuje, potud jest etymologický. V pravopise českém píšeme na př. etymologicky mno*ž*ství, poněvadž slovo to vzniklo z původního mъno*gь*stvьje a ačkoliv se vyslovuje obyčejně jenom mno*s*tví; píšeme v*y*soký a v*i*seti, poněvadž zde *y* a *i* je rozdílného původu etymologického a ačkoli nyní se vyslovuje stejnè; atd.

Kromě fonetického a etymologického psaní jest ještě psaní historické, když se píše tak, jak se psávalo a poněvadž se tak psávalo, třeba by výslovnost a původ žádaly psaní jiného. Na př. v češtině píše se po historicku vě*tší*, poněvadž se ode dávna tak píše; etymologicky mělo by se psáti vě*cší*, foneticky vě*čí*.

Pravopis český je tedy většinou fonetický, ale namnoze také etymologický a dílem též historický. Kromě těchto rozdílných zásad, které se v něm křižují, řídí se písaři čeští v rozdílných dobách ještě rozličnými jinými pravidly a zvyky, pravopis český se tedy mění a má svou historii.

V historii té rozeznáváme patero stupňův, kterými se pravopis vyvíjí.

I. Pravopis jednoduchý, lépe řečeno primitivní, před sklonkem stol. XIII. a dílem i později. Abeceda latinská (stará) po-

skytovala písařům českým jen 25 liter (kromě *j* a *w*, které přibyly až později), kdežto hlásek českých bývalo asi dvakráte tolik. Litery latinské nestačily tedy pro hlásky české. Zejména nebylo liter pro české samohlásky dlouhé a pro souhlásky měkké. Písaři doby této pomáhají si tím, že pro hlásku českou, která nemá náležité litery v abecedě latinské, volí si literu hlásky příbuzné. Na př. v stč. slově *dietě* jsou hlásky *ď*, *ie* (dvojhláska), *ť*, *ě* (dvojhl.); z nich žádná nemá litery náležité v abecedě latinské; staročeský písař volil tedy litery hlásek příbuzných *d*, *e*, *t*, *e* a napsal *dete* (m. *dietě*).

II. Pravopis spřežkový od sklonku stol. XIII. Hlásky české, pro které abeceda latinská liter náležitých nemá, a dílem i takové, které v latinské abecedě litery náležité mají, označují se spřežkami, t. j. literami několika k vyjádření hlásky jedné spřeženými. Na př. komár psáno com*aa*r, pravé ps. praw*ee*, *č*as ps. *cz*as nebo *chz*a*zz*, vše ps. w*ſſ*e nebo w*ſch*e, *ř*ěka ps. *rzy*eka (rz-ye-ka), svatý ps. *zz*wat*h*y atd. Ve spřežkách pro hlásky české vymyšlených je veliká rozmanitost; v některých rukopisích je soustava spřežková dosti vhodná.

III. Pravopis Husův. Hus sestrojil abecedu českou takto:

a) jednoduché litery latinské (a s nimi také latinskou spřežku *ch*), kterých se v českém psaní užívalo, přijal v té platnosti, kterou měly ve psaní latinském podle výslovnosti středověké, jen s tím rozdílem, že literu *c* bral vždycky za *c* a nikdy za *k*; tedy znamenala litera *d* hlásku *d* jako v latině, litera *g* před *e* a *i* hlásku *j* a jindy hlásku *g* jako v latině, atd.; tím byly opatřeny všecky české hlásky, které také středověká latina měla a znamenala,

b) pro ostatní pak hlásky české, pro které abeceda latinská liter zvláštních neměla, užil Hus zvláštního způsobu označování, totiž liter známkovaných, označených tečkou nebo čárkou, a to tak:

1. české souhlásky, kterých latina neměla, znamenal literou hlásky příbuzné a tečkou nad ní; ježto pak čeština nad středověkou latinu vynikala jednak některými souhláskami měkkými a jednak tvrdým *ł*, tedy znamená tečka na ṅ, ḋ, ṫ, ċ, ż, ṡ, ṙ měkkost a na l̇ tvrdost souhlásky; na př. pe*ň* psáno peṅ, piš ps. piṡ, *ř*e*č* ps. ṙeċ, *dě*lo ps. ḋelo atd.;

2. dlouhé samohlásky, které latina většinou také měla, ale v písmě od krátkých nelišila, znamenal Hus literami sounáležitých samohlásek krátkých a čárkou nad nimi, na př. m*á*š psáno m*á*ṡ, m*é* ps. m*é* atd.

Zvolil tedy Hus tečky a čárky nad literami kladené za znaménka rozeznávací čili diakritická, a podle toho nazývá se jeho pravopis diakritickým. Znaménka taková, zejména též čárky a tečky, vy-

skytují se po různu v některých rukopisích již před Husem; Husovi přináleží zásluha, že z nich ustrojil pravopisnou soustavu, zásluha veliká.

Po důmyslných opravách Husových stačil pravopis český všem potřebám svým; ale přes to přece nebyl všeobecně uznán a přijat a valná část písařů českých přidržovala se způsobu spřežkového, tak že v XV. a 1. polovici XVI. stol. jest pravopis dvojí, Husův a spřežkový.

IV. Pravopis bratrský, od sklonku XVI. do sklonku XVIII. stol. Tak nazývá se proto, že ho Čeští Bratří ve svých spisích užívali a jemu ku platnosti všeobecné pomohli. Podle bible Kralické (1579 až 1593), nejslavnější památce po Bratřích, nazýván bývá také pravopisem kralickým. V podstatě své pak jest to zhoršený pravopis Husův. Podržel některé spřežky, na př. ſwa*tt*oſt m. svatost, w*ſſ*e m. vše. V pravopise spřežkovém, který vedle Husova byl v užívání, vyvinuly se jisté způsoby, jež se staly pravidly; zejména psáno *y* za spojku *i*, psáno (podle dialektické výslovnosti, srov. § 24 č. 2) vždy *y* po *c*, *z*. *s*, na př. *cyzý ſýla*, psáno *v*- místo začátečného *u*-, *ú*-, na př. *včiti* m. učiti, *vřad* m. úřad, psáno *-ey* m. *-ej*, na př. *neylépe*, *woley*, *peycha*. Tyto pak dílem i grammaticky chybné zvyky přijali Bratří do pravopisu svého, v němž ostatně přidržovali se Husa. Přijali také kličku ˈ nebo ˇ místo Husovy tečky ˙; za Husovo ṅe, ḋe, ṫe psali n'e n. ně atd. (t. j. přeložili znaménko měkkosti se souhlásky na samohlásku), a přijali také ľ (= *l* s obloučkem nahoře v pravo) místo l̇, ale to jsou odchylky ve věcech nepodstatných.

V. Pravopis nynější. Proti chybám a nedůslednostem pravopisu bratrského ozývají se hlasové již v XVIIIém a na počátku XIXého století (Doležal, Pelzel, Dobrovský) a usilováním jednotlivých opravovatelů vznikl pravopis nynější, který tedy v podstatě své jest opravený pravopis bratrský a Husův. Nejprve provedla se oprava tak zvaná analogická, podle které přestalo se psáti *y* a *cy* místo *i* a *ci* a psalo se po *z*. *s* tu *i* a tu *y*, jak toho analogie žádala, na př. vedle nom. had*i* a akk. had*y* také nom. kos*i* a akk. kos*y*, a přestalo se psáti *v*- místo *u*-, *ú*- (na začátku slov); o opravu tuto nejvíce přičinil se Jungmann (proti Nejedlému 1829; potřebu, lišiti hlásky *i* a *y* též po sykavkách, vytkl již Pelzel, a Dobrovský liší je již ve své mluvnici 1809). Potom následovala oprava tak zvaná skladná, kterou se uvedly nynější litery *g* za bývalé ğ, *j* za býv. g, *í* za býv. j a psaní *-ej* za býv. ey, na př. *galilejský* m. ğalilegſký, *její* m. gegj (*její* byl by chtěl psáti již Doležal 1746), *wolej* m. woley, atd.; této zase opravy s důvody a prospěchem ujal se Šafařík (1842). Konečně ujalo se (r. 1849) *ou* a *v* za bývalé *au* a *w*, na př. ob*ou*vati m. obauwati.

Seznam slovní a věcní.

Upravil prof. **Karel Černý**.

V seznamu tomto číslice znamenají stránky. Slova a hlásky, o které jde a na které se ukazuje, tištěny jsou *kursivou*, věci a výklady antikvou. Při hláskách bývá někdy třeba udávati, že se rozumějí na začátku slova (nebo slabiky), nebo v prostředku, nebo na konci; to naznačuje se malou čárkou -, na př. *a-* znamená hlásku *a* na začátku. *-a-* v prostředku, *-a* na konci slova (n. slabiky). Čárka - znamenává také, že se uvozuje člen nějaké složeniny, na př. pra-, -bírati. Psaním *a-e* vyjadřuje se, že *a* se změnilo v *e*, nebo že za *a* vyskytují se *e*. Pořádek jest abecední; hlásky zvláštní vřazeny jsou za svými příbuznými nebo na pohled podobnými, na př. *ą* za *a*, — *ê*, *ę* za *e*. — *b́* za *b*, — *ć* za *c*, — *ʒ* za *z* atd.; hlásky *ъ* a *ь* jsou položeny na místo poslední.

Hesla složená jest hledati zpravidla podle slova základního; ale je-li toto pojem příliš rozsáhlý, hledej podle slova určovacího, na př. „podstatné jméno“ pod heslem „podstatné“; pro rychlejší hledání a úplnější přehled terminologie mluvnické (české i latinské) bývá často upozornění na místech obou. Poučení o běžných odchylkách mluvy obecné jakož i o dialektických slovích jenom hláskově obměněných jest někdy hledati podle příslušných tvarů spisovných. Zkratkem *et.* znamenáme, že výklad týká se *původu* slova (*etymologie*); zkratku *prav.* užito při výkladech pravopisných.

Při mnohých záhlavích bylo třeba vytknouti připsáním koncovky nebo vazby, čeho se které poučení týká; na př. *mníti. -í, -ějí* (t. j. koncovky 3. os. množ.), „se dv. akk.“ (t. j. se dvojím akkusativem) atd. Ale tu připomínáme, že odkaz i sebe podrobnější nenahrazuje poučení samého.

Doplňky k „Seznamu slovnímu“. — Nová hesla: na str. 474 *hlad* v. *mříti* a *trpěti*, — na str. 496 *Neapole*, *-e* 149 a *Nejezchleb* et. 78. — Na str. 460, sl. 1, ř. 4 po *aby ne* . . . doplň 387; na str. 461, sl. 1, ř. 12 m. *bodej*, *-ž* má býti *bohdej*, *-ž*; — na str. 462, sl. 3, ř. 20 m. 357 má b. 354; — na str. 475, sl. 1, ř. 19 m. 206 má býti 202; — na str. 479, sl. 2, ř. 13 zdola má býti: při kompt. 302; — na str. 495, sl. 3, ř. 31 k *naučiti* přidej 392; — hesla „mluvidla“ a „prosodie“ tištěna kursivou místo antikvou.

Obsah.

Strana

Díl druhý. Skladba.

Vysvětlení zkratkův.

akk. = akkusativ.
bud. = budoucí (čas).
býv. = bývalý.
č. = číslo nebo český.
čin. = činný.
d. nebo *dat.* = dativ.
dial. = dialektický.
domažl.=domažlický.
doudl. = doudlebský.
et., *etym.* = etymologický.
g. nebo *gen.* = genitiv.
impt. = imperativ.
ind.,*indik.*=indikativ.
inf. = infinitiv.
instr.=instrumentál
j. = jiné, jinde.
jedn. = jednotný.
jm. = jméno.
km. = kmen.
kompt. = komparativ.
kond. = kondicionál.
koř. = kořen.
lat. = latinský.
lok. = lokál.
m. = místo.
min. = minulý.
*mn.*n.*množ.*= množný.
mor. = moravský.
n. = nebo.
násl. = následující.
nč.=novočeský, nová čeština.
něm. = německý.
nom. = nominativ.
nov.=nové, novotvar.
novotv. = novotvar.
ob. = obecný.
os. = osoba.
part. = participium.
pl., *plur.* = plurál.
podst. = podstatné (jméno).
pomn. = pomnožný.
posit = positiv.
praes. = praesens.
přehlas. = přehlasováno, přehláska.
přech. = přechodník.
příč. = příčestí.
příd.=přídavné (jm).
příp. = přípona.
přít.=přítomný (čas).
pův. = původní.
r. = rod.
řeck. = řecký.
sing. = singulár.
sl. = slovanský; nebo = *násl.* (v. t.)
slc. = slovenský.
sr., *srov.* = srovnej.
stč. = staročeský, stará čeština.
stsl.=staroslověnský (stsl. církevní).
stup. = stupeň.
sup. = supinum.
superl. = superlativ.
t. = totiž.
t. zv. = tak zvaný.
trp. = trpný.
v. = viz n. vedle.
vysl. = vyslov.
vok. = vokativ.
vz. = vzor.
zř. = zřídka.
zúž. = zúženo.

Opravy. Na str. 10 ř. 7 shora místo kurgt má býti kurgt-. — 12 ř. 5 sh. m. *aj* v *a* m. b. *aj* v *á*. — t. ř. 9 sh. m. v *au* m. b. *au*. — 26 ř. 5 zdola m. os*y*ka m. b. os*i*ka. — 31 ř. 8 sh. m. *reud-* m. b. *beud-*. — 59 ř. 17 sh. m. *do-bro-t-ivo-st* m. b. *dob-ro-t-ivo-st*. — 72 ř. 13 sh. m. *-ic-* m. b. *-íc-*. — 90 ř. 20 sh. m. duše m. b. Duše. — 193 ř. 1 sh. m. poms*t*iti m. b. poms*tí*ti. — 340 ř. 15 sh. m. *řečí* m. b. *řeči*. — 353 ř. 11 a 10 zd. vynechati: *domnívám se*, *naději se*, a ř. 9 po tečce přidati: *domnívám se*, *naději se* čeho *do koho*. — 378 ř. 12 zd. m. ponesu m. b. *ponesu*. — 411 ř. 22 sh. m. stejného ale nenásobného m. b. stejného, ale nenásobeného. — 421 ř. 19 a 20 sh. m. semčení sražení m. b. semčení, sražení. — 423 ř. 4 a 5 zd. vynechati, — ř. 3 místo 3. má býti 2., — a pod ř. 1 přidati:

3. hlásky ústní, všecky ostatní mimo 1. a 2.; při nich proud vychází ústy.

— 424 ř. 10, 12 a 14 m. assibilaty . ., aspiraty . ., affrikaty m. b. assibiláty, aspiráty, affrikáty.

Kohout